

A MAGYAR
KRITIKA
ÉVSZÁZADAI

RENDSZEREK

A KEZDETEKTŐL
A
ROMANTIKÁIG

A MAGYAR KRITIKA ÉVSZÁZADAI

SZERKESZTI: SÓTÉR ISTVÁN

1. RENDSZEREK

2-3. IRÁNYOK

4-5. MOZGALMAK

RENDSZEREK

A KEZDETEKTŐL
A ROMANTIKÁIG

ÍRTA ÉS ÖSSZEÁLLÍTOTTA
TARNAI ANDOR ÉS CSETRI LAJOS

SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ

AZ ELŐSZÓT SÓTÉR ISTVÁN ÍRTA

SOROZATTERV ÉS TIPOGRÁFIA
HAIMAN GYÖRGY

1 2 3 6 4 4

A MAGYAR KRITIKA ÉVSZÁZADAI

A magyar kritika évszázadai többnyire egy mostohagyermek sorsát és helyzetét mutatják. Vannak szerencsés irodalmak, melyek hálásak a kritikának, mivel az tört utat az új tehetségeknek, s elősegítette nagy művek érvényesülését. A mi irodalmunkban nem egy írói meghasonlással, sőt írói pályák megtörésével találkozunk, s mi tagadás, ezt nemegyszer lehet a kritika számlájára írni. Értetlenségek, tévítéletek, el nem ismertetések Csokonai vagy Berzsenyi pályáján, a *Bánk bán* elsikkadása egy pályázaton, majd pedig hűvös, első fogadtatása, dühödt ellenkezés Petőfi költészetével szemben, értetlenség Jókai valódi értékei iránt, Vajda János költészetének alá-, majd túlbecsülése – csupa rossz emlék a kritika teljesítményeiről, pedig némelyik e kritikák közül legjelentősebb kritikuskaink, sőt nagy költőink tollából származik. Igaz viszont, hogy kortársi kritika ismertette el például Vörösmarty nagyságát, emelte példává Aranyt, védte meg Adyt, és emelte méltó rangra a Nyugat második nemzedékét. Az irodalomkritikával társuló irodalomtörténet pedig végül is Csokonainak éppúgy igazságot szolgáltatott, mint Kazinczynak és Kölcseynek. Ügyesekből vádlottak, vádlottakból bírák lettek néhányan az irodalomtörténet pódiumán.

Mindez mégsem eleget enyhít a rossz emlékeken. Márpedig, ha a magyar kritika évszázadait áttekintjük, drámai küzdelemre ismerhetünk, mely előbb az elmék felvilágosításáért, majd a polgárosodásért, művelődésünk korszerű, európai szintjéért folyik. Ennek a szintnek számonkérésére a magyar kritika talán következetesebben vállalkozott, mint maga az irodalom. Voltak korszakok, amikor kellemesen éreztük magunkat elmaradottságunkban. Ebből a halálos kellemességből csak a kritikai szó ébreszthetett föl, akár a kritika mondta ki, akár az irodalom. Mert az irodalom maga is kritika kell legyen, az élet, a cselekvés kritikája, melyet az irodalomkritika csak még inkább nyomósítani hivatott. Ez a nyomósítási szándék hívta létre az írói kritikát, melynek Aranytól Babbitson át Németh Lászlóig olyan szép példáit láttuk.

Nem is a leghívatlanabb kritikus az író, hiszen az alkotói műhelyt ő a kritikusnál vagy a tudósnál jobban ismeri, és ma is meglepetéssel fogadjuk mindazt, amit például költőkritikusok kortársaiknak vagy elődeiknek költő műhelyeiben felfedeznek. A XIX. század egyik legnagyobb magyar kritikuskának kell tekintsük Aranyt, s vannak korszakok, melyekben a kritikus vagy a teoretikus a költőnél vagy a regényírónál többet ér. Volt néhány esztendő, amelyeknek legnagyobb irodalmi teljesítményét nem vers vagy regény, hanem Péterfy Jenő valamelyik esszéje jelentette. Viszont megmaradt volna-

Az ember tragédiája, ha Arany föl nem ismeri jelentőségét? Költőként ismerete-e föl, vagy kritikusként? Ebben az esetben a költőt a kritikustól lehetetlen elválasztani. Néha ilyen kritikusnak érezhetjük Gyulai Pált is, de szinte csak olyankor, amikor regénye vagy verses regénye melléktermékeként írt kritikát. Hasonló kettősség jellemezte az 1945 előtti magyar esszét, mely éppannyira volt önvallomás, mint tárgyismeretet igénylő elemzés. A magyar kritika és tanulmányírás évszázadai olyan ismeretlen területekre szólítanak, melyek nem kevésbé érdekesek és lényegesek költészetünknel vagy szépprózáinknál.

Irodalmunkat, de főként kritikánkat elméleti tájékozatlansággal, igénytelenséggel szokták vádolni. Akik ezt hirdetik, még a német irodalomnak is csak egy részében lelhetnek örömeiket, de már semmiképp sem például a franciában. A századelő entellektüeljei azonban magasra vont szemöldökük alól nem elsősorban a magyar jelenségekre figyeltek – amiről pedig nem tudtak, azt nemlétezőnek minősítették. Hiszen igaz is: irodalmi gondolkodásunk legfontosabb szövegei olyannyira feledésbe merültek, mintha soha papírra sem vetették volna őket. Nagy kritikusaink (Bajza József, Erdélyi János) életművének nagy része máig kiadatlan vagy legalábbis nehezen hozzáférhető. Kritikai múltunk egésze pedig nem is az elméletiség hiányáról, hanem inkább a túlságosan is készséges befogadásról, a túlságosan is bizakodó követési szándékról tanúskodik. Úgyannyira, hogy mindezzel szemben akár egészséges visszahatásnak is tekinthetjük Gyulai Pál makacs szkepszisét a túlhajtott elméletiséggel szemben. A pragmatikus kritikának ő az első jelentős magyar képviselője.

Igazuk van azoknak, akik valamely nemzeti művelődés vagy irodalom valódi érték szintjét nem a magányos csúcson, hanem a nagy többség művelődési, képzettségi színvonalán mérik. A magyar kritika évszázadai olyan szintet mutatnak, melyen igazán nagyok néhány kritikusként is tevékenykedő költőt, illetve filozófust tekinthetünk – mellettük azonban a kritikusok többségének gondolkodási szintjét is jelentősnek érezhetjük. Kritikai életünkben Arany János, illetve Lukács György jelentheti a magányos csúcst, a lentebbi szintet Gyulai Pál és Péterfy Jenő – ami éppen nem kevés. A magyar kritika évszázadainak egyik paradox tanulsága, hogy a kritikában nem mindig a legnagyobbak erélyes ítéleteiből származik a legtöbb haszon, hanem inkább azoknak a magas műveltségű és fogékony szellemeknek elemző munkájából, akik, még ha kezdetben egy szűkebb körön belül is, de idővel mind szélesebb közegekben, koruk és utókoruk ízlését szinte észrevétlenül megszabják. A magyar kritika évszázadai bővelkednek az ilyen jól olvasó műértőkben – akár Bárány Boldizsárra gondoljunk, akár Henszlmann Imrére – akár Réczy Gyulára vagy Halász Gáborra. Az ő hatásuk szabja meg egy korszak valódi ízlésszínvonalát, s válik a náluk akár nagyobb személyiségeknél termé-

kenyitőbbé. Arany János hasztalan alakította volna ki kritikai és irodalomtörténeti koncepcióját, ha nem alkalmazza kritikusai, tanulmányírói gyakorlatában Gyulai Pál.

Mit tanulhatunk, kritikusok vagy olvasók, a magyar kritika évszázadaiból? Elméletet aligha, hiszen az elméletek hamarabb az idejüket múltják, mint a kritikusai érzékenységből és fogékonyságból fakadó fölismerések. Megtanulhatjuk azonban az elméleti igényt, mely sokkal általánosabban jellemzi a magyar kritika múltját, mint amennyire ezt elismerik róla. Az is bizonyos, hogy az elmélet felhasználása egykönnyen válhatik az ítélőerő hiányának leplezőjévé. Mert a kritikusai fogékonyságot ki lehet fejleszteni, ha van miből, és el lehet sorvasztani, még ha megvan is. A kritikai erkölcsöt azonban csak példák nyomán és gyakorlással lehet fenntartani. Ennek a kritikai erkölcsnek szép példáival is szolgálnak a magyar kritika elmúlt évszázadai. Gyulai Pált nem a fogékonysága, sőt nem is mindig az ítéleteinek hitelessége miatt állíthatnók magunk elé példaként, de mindenképp a kritikusai erkölcsé miatt, melyért a „vitéz, kis urat” Ady is becsülte. Az a Gyulai, aki nem az ellenségeivel akar békében élni, hanem önmagával, a maga erkölcsi eszményének bevallatlanul is azt a Petőfit tekinti, aki csak „haladt a maga útján, önerejében bízva és türelmetlenül”. Gyulai tehát igazi kritikai erkölcsöt tulajdonít Petőfinek, még-hozzá éppen nem alaptalanul, és ez az erkölcs érvényes a mindenkori kritikusra, akinek önerejében bízva, a maga útján kell haladnia – s még az sem hiba, ha türelmetlenül.

A magyar kritika évszázadainak ez a szöveggyűjteménye a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének egyik műhelyében készült, a magyar kritikai irodalomról való gondolkodás egész múltját és túlnyomórészt ismeretlen anyagát feltáró alapkutatás melléktermékeként. A Tarnai Andor vezetésével megvalósuló első magyar kritikátörténethez képest ez az antológia, szövegeivel és bevezető esszéivel, a magyar kritika egészéhez képest csak kicsinyített képet nyújthat, de kívánatos, hogy az ilyen kép is az egésznek méreteiről és fontosságáról fogalmat adjon.

Sőtér István

A KEZDETEKTŐL A FELVILÁGOSODÁSIG

I

SZÓBELISÉG – LATINSÁG – ÍRÁSBELISÉG

Aki a magyar művelődés legrégebb századaiban vallott irodalmi nézeteket ismerni és e kor műveit a maguk történeti mivoltában is érteni akarja, az irodalmi gondolkodás olyan rendszereivel kell megbarátkoznia, melyek már rég a perifériára szorultak, s ma élő emlékei csak egyes korszakokra korlátozottan vagy sommásan elintézett tömegjelenségként fordulnak elő az irodalomtörténetekben. Az egyik ilyen rendszer az úgynevezett szóbeli irodalomé, amely az írásismeret (alfabétizmus) nagyobb mérvű elterjedéséig az anyanyelvű irodalom egyetlen megjelenési formája volt, de utóbb jobbra az írástudatlanok körébe szorult vissza, s eredeti alakjában az analfabétizmus teljes megszűnése idején, éppen napjainkban van kihalóban. Anyagának összegyűjtésére Révai Miklós, a kiváló nyelvész és Rát Mátyás, az első magyar újságíró 1782-ben tette az első, elméletileg még nem egészen biztos lábakon álló javaslatot, Erdélyi János – új irodalmi és politikai elgondolások alapján – 1847–48-ban három hatalmas kötetben publikálta az addig felhalmozott anyag egy részét; ennek a szóbeliségnek gyűjtését és tudományos feltárását végzik a mai folkloristák.

A szóbeli irodalom – neve ellenére – nem fából vaskarika. Egy vers vers marad akkor is, ha színművész előadásában halljuk, talán éppen a legújabb kommunikációs eszközök közvetítésével (a rádióban vagy a televízió képernyőjén) élvezzük, sőt hatása így még nagyobb lehet, mint ha nyomtatásban olvassuk. A néma olvasás amúgy is viszonylag késői kulturális jelenség: a gyakorlatlan gyerek ma is mozgatja a száját, mikor meséskönyvét betűzi, a középkorban meg általános volt a hangos olvasás. A közlés eszközeinek fejlődését s a mai tapasztalati tényeket úgy lehet némi általánosítással megfogalmazni, hogy a nyelvi kommunikációnak jól elhatárolt szakaszokra bontható története van, amely a szóbeli érintkezéssel kezdődik, a kézírással, majd a nyomtatással folytatódik, hogy a technika jóvoltából manapság újból a hallás és a látás kerüljön bizonyos mértékig előtérbe. Az írás elterjedése előtti szóbeli közlés korszakának (szóbeliség) termékei művészi szempontból nem alacsonyabbrendűek vagy „primitívebbek” az eleve nyomtatásra szánt alkotásoknál – Homérosz nem „rosszabb” szerző egy XX. századi regényírónál; kizárólag arról van szó, hogy a nyelvi közlés történetileg adott és uralkodó lehetőségei messzemenően befolyásolják az irodalmi alkotás folyamatát s a szerző (előadó, író) és a (hallgató vagy olvasó) közönség viszonyát.

E viszony létrehozásának legegyszerűbb, történetileg legkorábbi módja a szóbeli közlés. Ha irodalomról beszélünk, nem az egyszerű, mindennapi be-

széd persze, hanem annak a hagyomány által kialakított és olyan elkülönült formája, mely a társadalmi élet bizonyos eseményeihez, időhöz kötött és rendszeres munkavégzéshez, szabályozott társadalmi élet során kialakult szokásokhoz és a mindezeket szentesítő vallási képzetekhez tapad, s amelyeknek nyelvi anyaga éppen az intézményszerűség hatására konzerválódik, vagy, mint mondják, formulaszerűvé válik.

A szóbeli irodalmat általában külön fejezetben, ősköltészet cím alatt írják le a magyar irodalomtörténetek szerzői; kezdetét, a formulák legkorábbiól kimutatható adatait figyelembe véve, manapság messze a honfoglalás előttre, végét 1200 tájára teszik; közelebbről munkadalokat, sirató- és sámánénekeket, főként azonban a közösség hőseiről szóló elbeszélő költeményeket foglalnak alá, melyek különösen a XIX. század eleje, a nemzetté válás korában keresett ősi műveltségi közkinccs, a magyar „naiv eposz” gondolatának felmerülése óta foglalkoztatják a tudományt. A homéroszi eposzok létrejöttének és szerzőségének kapcsán az epikával foglalkozott legbehatóbban a nemzetközi kutatás is, miközben a visszatérő elemek (formulák) több típusát különítette el, de számításba kell venni, hogy többé-kevésbé kötött formulákat és formulaszerű kifejezéseket a történeti énekeken kívül a társadalmi élet más helyzetei is kifejlesztettek, s fontos érvnek látszik az ősköltészetnél tágabb értelmű szóbeli irodalom fogalmának elfogadása mellett, hogy ez a formulák és a következetesen alkalmazott formulasorozatok egész repertoárját s használatuk minden társadalmilag szentesített alkalmát hivatott magába foglalni. E két tényező – formulák és alkalom – akkori meglétét és folyamatos továbbhagyományozódását nevezhetjük mai szóval irodalmi életnek; még bizonyos differenciálódás is megfigyelhető az irodalom javára: ha igaz az, hogy a tradíció legfőbb őrzői kezdetben a sámánok voltak, a szóbeli közlés irodalmi jellegének bizonyos önállósulásaként érthető, hogy a hősi énekeket utóbb hivatásos énekmondók adták elő, kiknek tehetséggel és megfelelő gyakorlattal kellett rendelkezniük mesterségükben.

A mai, írásbeliségen alapuló kommunikációs viszonyok anakronisztikus visszavetítése lenne azt gondolni, hogy az írástudatlan előadó betanulta szövegét, mert hiszen rögzített alapszöveg nem volt, amit emlékezetébe véshe-tett volna. Elsajátította viszont a visszatérő formulákat, az előadott anyagba illeszthető és variálható formulaszerű kifejezéseket, kívülről tudta a történetet, s ezt szabadon díszítette más, hasonló eseménysorozatokból származó tipikus jelenetekkel (követ fogadása, tanácskozás stb.), s tudta, hogy e jeleneteket szokásos rendbe lehet illeszteni (a tanácskozás után hadüzenet, sereg-szemle stb.). Az íróttal szemben a szóbeli irodalomnak létformája az, hogy a tárgyilag azonos mondanivaló csak variánsokból él, maga a variálás pedig az előadó alkotásmódja. Egy-egy változat létrejöttét az előadó egyéni tehetségén túl nagy mértékben befolyásolja az alkalom és a közönség. Egy törzsfőnök jelenlétében másként kellett énekelni (s mások is énekeltek), mint közrendű kísérete előtt, ugyanazon történetet a hallgatóság diszpozíciója szerint hosz-

szabban vagy rövidebben lehetett előadni, de nem volt szabad teljesen önkényesen variálni sem, mert a hallgatóság nagyjából ismerte az eseményt, a formulákat és azok elfogadott variálási lehetőségeit: létezett tehát különböző (tematikai, nyelvi) igényekben megnyilatkozó kritika, mely honorálta, ami a tradicionális ízlés határai között megfért, kifejezhette azonban a nemtetést is.

A szóbeliségnek a kritikai gondolkodás kezdeti állapotával kiegészített vázlatát azért kellett bevezetéképpen felvázolni, mert az irodalmi érintkezés e korai formája a magyar nyelvben csak a XVI. századdal, a szó- és írásbeliség elég hosszúra nyúlt átmeneti korszaka után vesztette el uralkodó helyzetét. Az átmenetre mint korszakra csak újabban s akkor derült fény, mikor észrevették, hogy a XVI. század írni és olvasni tudó, úgynevezett deák énekmondóinak szövegeiben sok még a szóbeliség korából származó formula, s csak két évtizedes az a megfigyelés, hogy a XVII–XVIII. század kéziratos énekeskönyvekben megőrzött szerelmi lírája és politikai költészete kisnemesek és deákok körében, írásos formában élt ugyan, de a lejegyzők egyáltalán nem törődtek a szerzőséggel, s tetszésüknek és az alkalomnak megfelelően variálták a hagyományból készen kapott anyagot. Mindkét jelenség kutatásában több ma még a tennivaló, mint az eredmény, de a vizsgálódás megéri majd a ráfordított időt és fáradságot. Az eltűnt magyar szóbeli irodalom rekonstruálását eddig jobbra a két szélső határról, a finnugor énekekből és a mai folklórból kiindulva kísérelték meg; újabban arra hajlunk, hogy a legkorábbi, verses és prózában fogalmazott írásos emlékek elemzésével próbáljuk a nagyon távoli és az elérhető közelségben lévő szövegek összefüggését megállapítani.

Ha nagy névhez akarjuk kötni, Kölcsey óta általános a panasz, hogy az ősköltészet és a „rittervilági hőskor” énekei (lovagi költészet) a szóbeli irodalom más régi formáival együtt csaknem nyomtalanul elvesztek. A XVII. század eleje óta nem hiányoznak a kezdetben tudóskodó, utóbb romantizáló vagy pesszimizmusba hajló magyarázatok sem a hiány indokolására, s eközben nemritkán hivatkoznak a görögökre s a gazdag francia és német középkori költészetre. E tagadhatatlan hiány oka valószínűleg abban keresendő, hogy egyes nyelvek szóbeliségnek még sok ismérvét viselő irodalmát volt kinek leírni, a mienket nem; ott kialakult egy írástudó közönség, amely írásban is látni kívánta, amit hallott vagy tudott; nálunk a regös éppúgy írástudatlan volt, mint bármelyik országos méltóságot viselő hallgatója, s énekeit legfeljebb latin prózára írta át néhány historikus az egykorú történetírás műfaji követelményeinek és saját politikai állásfoglalásának megfelelően variálva tovább tartalmukat.

Ha a történetírók eljárását a szóbeli irodalom felől nézzük, nem tettek mást, mint az akkoriban ismert énekek egy részét valamely általuk ismert változattól prózában kivonatolták és egyszersmind tovább variálták; az írott irodalom szempontjából azt mondhatjuk, hogy e szerzők a jokulátorok (énekmondók) alkalmilag előadott énekeiben megörökítésre érdemes költészetet nem

láttak, maguk az írók pedig – egy másik irodalmi rendszert birtokában – magasabbrendű tudós kritikának vélték eljárásukat.

E másik (második) irodalmi rendszer a középlatini írásbeli kultúrával került Magyarországra. Az európai középlatinság kora a legalább kétezeréves latin nyelvű irodalom folyamatában szemlélve merőben más, mint az ókoré vagy akár a XVI–XVIII. századé, mely a reneszánsz kapcsán kerül majd először szóba. Egyenes folytatása ugyan a klasszikus latinnak, de jelentősen el tér tőle: egyes szavak jelentése módosult, számos új képződött korábban ismeretlen fogalmak és intézmények megnevezésére, ismét mások a nemzeti nyelvekből kerültek belé, s emiatt nyelvtani egységessége mellett is oly sok változata alakult ki, hogy ma külön szótárakat adnak ki az egyes országok anyagából, a szakember meg pedig hozzátétőlegesen meg tudja mondani, hogy egy-egy szöveget hol, milyen hatás alatt fogalmaztak. Irodalomtörténeti szempontból rendkívüli fontosságúak a verselés középlatini eszközei. A klasszikus kor időmértékes verselése mellett ugyanis hangsúlyos formák terjedtek el, s megjelent a középkori költészet legnagyobb formái vívmánya, a rím.

A latinság közép- és újkori szakaszáról általában azt kell megjegyezni, hogy a nyelv e két utóbbi változatában lett István királytól fogva hivatalosan egészen 1844-ig az igazgatás és az oktatás nyelve. Latinul fogalmazták a törvényeket és a bírósági iratokat, a diák nyolc századon át előbb tanulta meg a latin szavak leírását, mint a magyarokét, s még a XVIII–XIX. század fordulóján is számos témakorról könnyebben és szabatosabban beszéltek az iskolázottak latinul, mint anyanyelvükön. A mai ember, valljuk meg, meglehetősen értetlenül áll szemben a kétnyelvűség e fajtájával, mert most a művelődés egész anyagát anyanyelven kapjuk, s egy vagy több idegen nyelv elsajátítása rendes körülmények között az anyanyelv primátusát egyáltalán nem érinti. Mindössze körülbelül százötven éve ilyen azonban az állapot. Korábban a művelődés nyelve nem volt azonos azzal, amit otthon beszéltek, a köznapi nyelv azonban hol lassan, hol gyorsabb ütemben, újabb és újabb területeket meghódítva közeledett a mindenki által tapasztalatból ismert mai állapot felé, mely nálunk mindent összevéve nem régebb a polgári nemzet kialakulásánál.

Még nehezebb manapság elképzelni, hogyan lehetett egy holt nyelv történeti korszakok során át az ország lakosainak mintegy második anyanyelvévé, melyet XVIII. századi anekdoták szerint hallás után uraik mellett szolgáló parasztok is megtanultak néha, s hogyan lehetett az államot egy minden országalkos számára idegen nyelven kormányozni. Nos, ha a hazai latinság elhalásának okát a polgári korról, pontosabban az ezt létrehozó gazdasági és társadalmi viszonyokkal – valamint a nemzeti ideológiával – lehet kapcsolatba hozni, virulását és tartós uralmát az előző termelési móddal, a feudalizmussal magyarázhatjuk. Mikor Magyarország a XI. században a kereszténység római ágához és későantikvitásból kinövő latin kultúrájához kapcsolódott, vezetői a nyugati feudalizmus meghonosítását is magukra vállalták. Az uralkodó osztály világi szárnyának élén a király állt, alatta a nagybirtokosok, még

lejjebb a nemesség (a lovagok); a szabad parasztok jobbágyokká váltak, s a hatalom és gazdagság alapja a parasztok művelése alatt álló földbirtok lett. Minthogy minden gazdaság önellátásra igyekezett berendezkedni, pénzforgalom alig létezett, s az ipar és a kereskedelem, a városi élet és a polgárság lassú kifejlődése a korábban kialakult feudális társadalmakban is csak a XI. századtól keltezhető. Az értelmiség szerepét a papság töltötte be: egyrészt az istentisztelethez nélkülözhetetlen könyvekről gondoskodott, s a vezetése alatt álló iskolákban saját utánpótlását nevelte, másrészt intézte az állami étellel kapcsolatos írásbeli munkát.

Magyarországon a kereszténység első két századában oly kevés írnivaló akadt, hogy az ország szellemi elitje a XI–XII. században csak százötvenkétszáz főből állt. Bár egyes iskolák, mint a korhoz képest gazdag és viszonylag modern könyvtárral rendelkező pannonhalmi kolostoré, magas képzést adhattak, a magyar egyházi szervezetnek arra még nem futotta, hogy a kellő számú klerikust saját erejéből nevelje ki, s I. László törvényben szabályozta a külföldről bevándoroltak jogállását és kötelességeit. A papi értelmiség számbeli növekedése csak a XII. század végén indult meg, az erőteljesebb felemelkedés a XIII. század elejére tehető. Vezető rétege (a legtehetősebbek) tanulmányait a középkor első felében Franciaországban, főleg a párizsi egyetemen, a reneszánsz kor előtti Európa szellemi központjában végezte, utóbb Olaszországot kereste fel, ahol főként jogi végzettséget szerzett. A középrend a XIV. század végétől a közelebb fekvő Krakkó, Bécs és Prága egyetemeit látogatta ezerszámra, hogy itthon később tisztos karriert fusson be. Legtöbbjük csak a filozófiai karra iratkozott, aminek elvégzése az akkori, sőt a századokkal későbbi tanrendszer szerint is afféle előkészítő iskolaként csupán a többi fakultás látogatására jogosított fel: érettségít adott – mondhatnánk mai szóval. Akinek tanulmányútra nem futotta, a káptalanok vagy a városok iskoláiban tanult, s ezekben a XV. századra már sok olyasmit lehetett elsajátítani, amiért egy-két évszázaddal előbb még valamelyik külföldi egyetemre kellett utazni. Jó képzettséggel látták el tagjaikat a középkor második felében alakult új szerzetesrendek (ferencesek, domonkosok) tartományonként szervezett főiskolái (studium generale). Különösen a dominikánusok váltak híressé: Mátyás Budán alapítandó egyetemének magjává éppen az ő studium generale-jukat kívánta megtenni.

A hazaiak XIV–XV. századi, nagyobb mérvű külföldi egyetemjárásával egyidejűleg indultak meg a Mátyáséhoz hasonló egyetem-kísérletek, amelyek kivétel nélkül meghiúsultak Pázmány Péter nagyszombati alapításáig (1635), de az sem lett a XVIII. század végéig az egész ország egyeteme vagy legfontosabb művelődési központja. Az első, pécsi egyetemalapítással (1367) kezdődő kudarc sorozattal elég sokat foglalkoztak, és folyik a kutatás ma is. A számos ok között, amit eddig felsorakoztattak, minden valószínűség szerint az a legalapvetőbb, hogy nálunk a középkor utolsó századaiban sem választották sokan élethivatásul az intellektuális munkát. Ez viszont arra a tár-

sadalmi-történeti tényre vezethető vissza, hogy kevés volt a valódi város és benne a valódi polgár, akinek fia presztízszokkából tanult és jövedelmező egyházi javadalmakra vágyott.

Az egyházi és világi értelmiség iskolákban elsajátított tananyagát és hivatászerű működését hosszadalmas és fölösleges lenne részletesen ismertetni, mert mind az egyes tárgyak és a tudományok egész rendszere, mind az igazgatási és bíraskodási eljárás ismeretlen a mai olvasónak. Az irodalmi gondolkodás szempontjából annyi a lényeges, hogy a jegyző, vagy régiesebb, de ma is ismert, középkori eredetű szóval, a nótárius szakismeretét, a levélíró-mesterséget latin szóval *ars dictandi* vagy *ars notaria* kifejezéssel jelölték; magát a tant iskolákban, sőt egyetemeken tanulták, s hosszas gyakorlattal sajátították el megbízhatóan. A nótáriust napi munkájának végzésében úgynevezett formulárium segítette, mely a különböző fajtájú hivatalos iratok mintapéldányait tartalmazta. A levelező könyvek e távoli őséneke magyar nyelvű változatai csak a XVIII. század végén jelentek meg nyomtatásban; tartalmuk egy része: hogyan kell kifogástalan nyugtát vagy kérvényt megírni, máig iskolai tananyag. A középkori latin gyűjteményeket használóik elődeiktől vették át, s a készen kapott anyagot a maguk gyakorlatában látott példákkal egészítették ki. Hasonlóképpen jártak el késői utódaik is: Mészáros Ignác, az első jelentős magyar regényszerkesztő fordítója (*Kártigám*, 1772), abból az anyagból állította össze levelező könyvét, amit patrónusainak és kenyéradó gazdáinak iratai között talált.

A latin formuláriumok osztályozása több szempont szerint történhetik: lehetnek először is egyháziak és világiak; az első csoporton belül szerzetes rendek vagy világi papság számára írottak, a másodikban hivatalos (irodai) és magánhasználatra szerkesztettek különíthetők el. Feltételezzük, hogy formuláriumokat Magyarországon a XIII. század második felétől használtak, mert a királyi udvarban ekkor már nagy számban és meglehetősen sablonosan állították ki az okleveleket. Az első ismert hazai formulárium 1320 tájáról való: ferences eredetű, s arról nevezetes, hogy kódexe tartalmazza a *Gyulafehérvári Glosszák* néven ismert nyelvemléket; ugyancsak franciskánusoktól származik egy másik, XVI. század eleji mintagyűjtemény, amelyből az 1514-i parasztháború eszmetörténeti hátterét sikerült értékes adatokkal megvilágítani. Tapolcai Bertalan oklevélformulái (1324–55) azért érdemelnek figyelmet, mert az összeállító megörökítette egy tanár és tanítványa levélváltását, s lemásolásra méltatott egy jokulátort ajánló iratot.

A formuláriumok egy csoportját azok alkotják, amelyeket iskolai használatra állítottak össze, és a minták mellett a tanár jogi vagy nyelvi és stilisztikai magyarázatait tartalmazzák. Magyarországon egyetlen ilyen típusú került elő: a bolognai egyetemen tanult Uzsa János (+1351) egri kanonok 1346–50 között adta elő az ottani káptalani iskolában tanítványainak. Jó tankönyvnek tarthaták, mert kerek száz esztendő múlva még lemásolta magának valaki.

Uzsai János ars notariá-jának elszórt megjegyzéseiből világosan kiderül, hogy a hallgatók között papnak készülő diákok éppúgy ültek, mint olyanok, akik a világi életben kívántak megmaradni, és ügyes tollukban bizva készültek megélhetésüket biztosítani. Nem is alaptalanul, mert a középkor utolsó századaiban az udvar vezető hivatalai, a bíróságok, a megyék és a városok ezerszámra állították ki iratokat, s a tehetséges hivatalnokember könnyen karriert csinálhatott. A nótárius munkájának egy része a formuláriumok használata által mechanizálódott; semmi nem pótolhatta azonban a felmerülő ügy helyes megértését, mert csak ez képesített a megfelelő iratminta kiválasztására, s nem válhatott teljesen gépiessé a megfogalmazás sem, mert az adatokat be kellett helyettesíteni a megfelelő helyre. A hozzáértő pusztán e két jelből meg tudta ítélni a jegyző képességeit.

Levéliírással és oklevelek kiállításával, mint említettem, egyháziak és világiak egyformán foglalkoztak; már kizárólag papokra hárult a prédikálás feladata, melyet elvben mindegyiknek vállalnia kellett. Az egyházi beszéd a mai felfogás szerint nem része az irodalomnak: a XVIII. század után nem foglalkoznak vele a legerjedelmesebb irodalomtörténetek sem, de korábban mind a nagy szónokokat (Pázmány Péter), mind a prédikációt mint tömegműfajt méltatni szokták. Legnagyobb jelentőséget a középkorban tulajdoníthatunk neki: ha tízezerszámra írtak okleveleket, százezrekre mehet a falusi és városi templomokban, a rendházakban és a püspöki katedrálisokban elhangzott beszédek száma; a prédikáció volt az az eszköz, mely által a pap a híveket, az egyház a világiakat leginkább befolyásolhatta.

A középkorból kétféle prédikációtípust ismerünk: a XIII. századig a homília uralkodott, amely a napi evangélium magyarázatából és morális tanulságainak kifejezéséből állt, később az úgynevezett sermo került előtérbe, melyben egyetlen bibliai citátumot taglalt és fejtegetett a szónok. Az első típust mindvégig használták, s különösen tanulatlan közönség előtt prédikáló papoknak ajánlgatták, a másodikkal műveltebb közönség elé léptek a prédikátorok. Az utóbbi típust a középkor második felében alakult szerzetesrendek terjesztették el, amelyek főként a városi lakosság lelki gondozásával foglalkoztak. Az egyházi szónokoknak mintapredikációk álltak rendelkezésre, a szószékről elmondandó beszéd szabályait ars praedicandi-nak hívták; a műveltebb papok – a nagyobb városok plébánusainak szintjéig – szívesen másoltak össze maguknak beszédmintákat, az egyetemeken és a studium generale-kon tanították és gyakoroltatták a prédikálást. Művelt egyháziak szakismereteik birtokában pontosan meg tudták ítélni egy pap tehetségét és képzettségét, az iskolázott, lelkipásztoruk szavára jól odafigyelő világiak meg legalább azt tudták eldönteni, hogy a szokásoknak megfelelően szól-e hozzájuk, nem ismétli-e magát, mert ha vétett a szabályok ellen és untig egyformán prédikált, nem vették tőle jó néven.

Még nem ismeretes, hogy a magyarországi művelt papok milyen ars praedicandi-hoz igazodtak; az sem, hogy különböztek-e vidékenként (egy-

házmegyénként) vagy rendenként a szabályok egymástól; még kevésbé, hogy közvetlenül a tanok, vagy inkább a bevett szokás irányították-e az általános gyakorlatot: annyi biztos, hogy a középkor végének két nagymunkásságú ferences szónoka, Temesvári Pelbárt és Laskai Ozsvát meglehetősen egyforma séma szerint beszélt, a pálosrendi Gyöngyösi Gergely viszont, az említettek kortársa, másként szerkesztette prédikációit. Ugyanez a pálos az egyetlen középkori magyar író, aki rendje belső életéhez direktívákat adó, *Directorium* című művében néhány jó tanácsot kötött prédikáló társai lelkére. Egyebek között azt, hogy minden hallgatósághoz társadalmi állásának és lelki beállítottságának megfelelően kell szólni, s ha a rendházi szónok világiak előtt beszél, ne zavarja a gyerekek sírása, a felnőttek alvása és járás-kelése. Gyöngyösi felsorolta a prédikáció irodalmi segédforrásait, a hasznos beszéd tárgyakat, de a helyes szónoklás módját már nem írja meg; – feltételezhető, hogy ezt máshonnan tudták olvasói.

Mind a levélírás és a prédikálás gyakorlati szabályai, mind az érvényes szokásokat rendszerbe foglaló tankönyvek végső soron a latin antikvitás retorikáin alapulnak. Az ókori szónoklattanok szerzői azt írták meg, hogyan lehet a bíróságon, a népgyűlésen a bírákat vagy a hallgatóságot a szónok (orator, rhetor) véleményének elfogadására rábírní, vagy hogyan kell dicsőíteni valakit; a hatás érdekében gondosan részletezték a beszéd felépítését, a stiláris eszközöket, foglalkoztak a betanulás és az előadás módjával, s minthogy gonosz emberek szónoki tehetségüket helytelen, sőt rossz célok elérésére használhatták fel, hangsúlyozták, hogy a szónoknak nemcsak ékesszólónak, hanem erkölcsileg feddhetetlennek kell lennie. A középkori oktatás a késő antik rendszerből vette a tankönyvek és iskolai olvasmányok egy részét; örökölte a rétorikolák hagyatékát is, de az új körülmények között kialakult új formákhoz (oklevél, prédikáció) alkalmazta a régi tantételeket, nemegyszer új értelmet adva a régi terminológiának. Az ókori retorikákból vezethető le például, hogy a levelekben elő kell adni a tényállást, az ebből következő kérést, kötelező a megszólítás és a záradék, s ugyancsak ennek a forráscsoportnak jele Gyöngyösi Gergelynél az a tétel, hogy a szónoknak hallgatóságához kell alkalmazkodnia, ha célt akar érni.

Az irodalmi gondolkodás eme elméleti részeinél jobban érdekelte a magyar tudományt az irodalmi magyar nyelvűség előbb már érintett kérdése. Először az a vád kapott hangot, hogy a tengernyi latin írásmű elnyomta a magyart, s az egész középkorból emiatt nem maradt ránk tizenöt-húsz kötetnél több anyanyelvű szöveg. A hiány oka utóbb is tisztázatlan maradt, de idővel inkább az a gondolat került előtérbe, hogy a magyar irodalmi nyelv a latinon mint mintán mintegy „nevelkedett”, csak éppen a nevelés módja maradt homályban. Növelte a nehézségeket, hogy e hosszadalmasnak képzelt „nevelkedésnek” korai szakaszából maradt meg két kiválóan fogalmazott emlék, a *Halotti Beszéd* (1200 előtt) és az *Ómagyar Mária-síralom* (1300 körül), amelyek sokkal jobbak, mint számos XV–XVI. századi szöveg. E tényekhez még

oda lehet fűzni, hogy az 1480 után felbukkanó első magyar nyelvű levelek formailag nem szabálytalanabbak, mint ugyanekkor keletkezett latin társaik, és elvéve is alig akad bennük idegen (latin) szó. Hogy e szövegek azért lettek-e kitűnőek, mert nagy fordítási gyakorlat állt mögöttük, melynek termékei azonban (a zord idők viharában) nyomtalanul elvesztek, és igaz-e az az elképzelés, hogy a kitartó írásbeli fordítgatás csiszolja leginkább az irodalmi nyelvet, az itt és előbb elmondottakat tekintetbe véve legalábbis átgondolásra szorul; még akkor is, ha Kazinczy Ferenc – századokkal később és stílusfejlesztési célokból vezetettve – ezt a módszert tartotta a legjobb eszköznek programja megvalósításához.

Az írásbeli latinság és a történeti perspektívában írásosság felé fejlődő magyar nyelv kapcsolatának vizsgálatához a mindennapok társadalmi realitása és a középkori tolforgató értelmiség munkamenetének józan felmérése adott újabb, a korábbiaknál biztosabb támpontokat. A bírósági tárgyalásokon a bírák magyarul beszéltek a pereskedőkkel, mert sem ők, sem az eléjük citált felek nem tudtak latinul. Anyanyelven kellett hozniuk az ítéletet is, melyet a jegyző foglalt később írásba latinul, s ugyanő volt az, aki az ügy korábbi aktáit anyanyelven ismertette. A folytonos latinról magyarra és magyarról latinra fordítgatás miatt a latin fogalmazáson túl az írástudók óriási gyakorlatra tettek szert a tolmácsolásban, melynek során a szakterület minden szavának és kifejezésének mindkét nyelven meglehetősen pontos megfelelője alakult ki, s minthogy a latin szövegezést már az iskolákban magyar útmutatások segítségével tanulták, e nyelvi készlet a latin tudással együtt öröklődött tovább. A különbség a két nyelv viszonyában a magyar rovására abban mutatkozik, hogy a latint írásba kellett foglalni, az anyanyelvi változat pusztán szóban hangzott el, vagyis szóbeli tolmácsolás szintjén maradt. Ha mármost a gyakorlat tényeit kellőképpen figyelembe vesszük, azt kell mondanunk, hogy nem a szó mai értelmében vett s főleg írásbeliségre vonatkoztatott fordítások során át emelkedett a magyar nyelv az irodalmi szint felé, hanem bizonyos alkalmakra és szakterületekre korlátozódó, szóbeliségben maradó tolmácsolás által.

A nótáriusnak tolmácsolás közben ügyelnie kellett, hogy a latin és a magyar szöveg tartalmilag pontosan fedje egymást. Fontos követelmény volt még, hogy a magyar tolmácsolatba latin szavak ne keveredjenek, mert az érdekelt hallgatóság ezeket nem értette volna: innen az írásba foglalt korai szövegek feltűnő purizmusa; az idegen szavak, sőt egész kifejezések XVII–XVIII. századból ismert elburjánzása magyar szövegekben már annak jele, hogy az író és olvasó egyformán tudott többé-kevésbé latinul. A középkori jegyzőnek – a hely és alkalom méltósága és önbecsülése érdekében – ügyelnie kellett végül, hogy a körülményekhez illően és a várakozásnak megfelelően lássa el feladatát. Így kívánta ezt a társadalmi szerep, amit hivatalával együtt magára vállalt.

Ugyanezzel a helyzettel kell számolni a papság számára fenntartott egy-

házi beszédben és a többi lelkipásztori teendők végzésénél. A mintául vett prédikációk természetesen latinul szóltak, s ezekből kellett a papnak közönsége felfogóképességéhez és az alkalomhoz illő magyar beszédet megformálnia; olyat, ami hallgatósága igényeinek megfelelt, nem volt ellentétben az általános szokásokkal, és mint szónoklat is hatott, vagyis befolyásolta a közönség gondolkodását és érzelemlátását. Gyakorlottságon az ő esetében huzamos időn át gyűjtött szónoki tapasztalatot kell érteni; közelebből egyrészt annak a fráziskincsnek (formuláknak) pontos ismeretét, ami valószínűleg a kereszténység első századában kezdett kialakulni, másrészt a készlet olyan alkalmazását, amely a várakozásoknak, a laikusoknál tudatosan soha meg nem fogalmazott követelményrendszernek megfelelt, s ugyanolyan ellenőrző tényezővé vált, mint a már az ősköltészetnél feltételezett kritika.

A hivatásos írástudó réteg egyházi és világi szóbeliségét a középkori szóbeliség második rétegének nevezhetjük. Kétségtelenül közvetlen latin hatás alatt állt, mert formulái az idegen nyelvre vezethetők vissza; nem fordításai azonban az eredetinek, hanem magyar megfelelői: szó szerinti fordítással ugyanis aligha lehetett volna szónoki hatást elérni, ezekkel azonban igen. Beszélhetünk még e második szóbeliségben a latinság ellenőrző funkciójáról. A magyar kifejezés soha nem szakadhatott el oly mértékben a latintól, hogy tartalmilag mást jelentsen, mert minden ilyenfajta eltérés a jogsértés vagy az eretnekség gyanúját kelthette volna; ugyanakkor minden formulának vagy formulaszerű fordulatnak eléggé hajlékonyak (variálhatónak) kellett maradnia, mert a szóbeliség szabályainak megfelelően inkább az alkalmazás helye és módja, mint a szó szerinti azonosság volt a használat jogosultságának döntő kritériuma.

A második szóbeliségben kialakult formulák rendszeres feltárását még éppen csak megkezdték a kutatók, de az eredmények máris sok meglepetéssel szolgáltak. Még inkább gyümölcsöző lehet a formulákkal és formulaszerű elemekkel átszőtt, lassan írásbeliség felé közeledő nyelv egész hatáskelet rendszerének (retorikájának) feldolgozása: valószínűleg abban is elütött például a köznapi beszédétől, hogy hivatali és szakrális funkciójában sok régieséget őrzött. A mai *Miatyánk* magyar fordításának szövege még a XI. században készülhetett, mégpedig a legszószerintibb, az eredetinek még a szórendjét is megőrző hűséggel, mert az akkori irodalmi felfogás szerint bibliai szövegen semmit nem volt szabad változtatni. Modernizálására a mai napig senki nem mert vállalkozni, mert a hívek talán szentségtörésnek tartanák, noha nagyon egyszerű lenne „Atyánk, ki a mennyben vagy”, sőt „Mennyei Atyánk” formában. Valószínűleg az emelkedettség eszközeinek ösztönös keresése és a papi társadalom konzervativizmusa miatt őrződött meg számos mondattani latinizmus, vagy rögződött meg a példabeszéd szó „parabola” értelmében, ami ma már több más jelentésben is ismeretes.

Kimutatható továbbá, hogy a második szóbeliséget nemcsak ellenőrzése alatt tartotta a latin mintakép, hanem irodalmi eszközeinek gazdagodását is

segítette. A középkori prédikáció második alakváltozata, az úgynevezett sermo szerkesztésénél a szabályok közé tartozott, hogy a beszéd vázát a bevezetés után párhuzamosan szerkesztett mondatokban fogalmazták meg, s az egyes tagokat megrímeltették. A szokás eredetileg valószínűleg azért jött divatba, hogy a hallgatók a sermo elég bonyolult szerkezetének legalább legfőbb részeit emlékeztükbe véshessék, és követhessék a további fejtegetéseket. Az eljárás az anyanyelvben is meghonosodott, és a XV–XVI. század fordulóján magyarra átdolgozott prédikációk között alig akad, amelynek fordítója nem követte a latin gyakorlatot. A szóismétlő vagy ragrímes technika nem más, mint amit a kor énekmondói (verselői) alkalmaztak; ha pedig ez így van, kézenfekvő, hogy a második szóbeliség a latinság mellett szoros kapcsolatban állt az írástudatlanok szóbeliségével is, és középső helyet foglalt el a művelt latin írásbeliség és az analfabéták költészete között.

A második szóbeliségnek nevezett, köznapitól eltérő, retorikus hatásra törő és formulákkal terhelt nyelvi réteget a nótáriusok és a papok, egyszóval a literátusok foglalkozásukkal együtt tanulták meg és hivatali működésük közben a kancelláriákon, a bíróságokon és a szószéken használták; azt lehet mondani, hogy a literátusréteg csoportnyelve volt. Nagyon kevés nótárius és pap írt a középkorban magyarul, de valamennyi köteleességszerűen tolmácsolt; aki viszont írt, nem tehetett mást, mint írásban folytatta tovább gyakorlatból ismert tolmácsfeladatát. Ebből a körülményből érthető, hogy a legelső magyar nyelvű leveleket meglepően ügyesen fogalmazták, s hogy a magyar nyelvű kódexek egyes beszédeit és legendafordításait ma kitűnő írói teljesítményeknek tarthatjuk. Amint az énekmondók között kellett lenni ügyeseknek és kevésbé tehetségeseknek, úgy különböztetünk meg jó, középszerű és rossz fordítókat; a színvonal megállapítása azon alapul, hogy ki mekkora találékonysággal, és – mint mondták már –, „műösztönnel” alakította a formulákat.

A literátusréteg csoportnyelve nemcsak szóbelisége miatt állt messze a latin irodalmi nyelvtől, hanem azért is, mert ismerői csak olyan témákról tudtak szakszerűen beszélni, melyek hivatali ügykörükbe tartoztak. Filozófiáról tehát, vagy a teológia bonyolultabb kérdéseiről éppúgy nem, mint a maguk gyakorlatban művelt mesterségének (ars notaria, ars praedicandi) szabályairól, mert ilyen szövegeket hivatali pályájuk során soha nem tolmácsoltak, s az iskolai oktatás és az azzal összefüggő minden szakkérdés a réteg belső ügye maradt, amelybe analfabétáknak beleszólni semmi okuk nem volt. Ezzel magyarázható, hogy a kódexirodalom egyes elméletibb jellegű szövegei latinjuk nélkül olykor meg sem érthetők, de mindjárt élvezhetőbbé válnak, ha a fordító csoportnyelvének anyagába tér át, vagy többé-kevésbé ennek irányában távolodik el eredetijétől.

A második szóbeliség fogalmát a katechétikus irodalom és a bibliafordítások kérdéseivel lehet próbára tenni. Az előbbin először is a *Miatyánk*, az *Apostoli hitvallás* és az *Üdvözlégy Mária* értendő, amiknek tudását minden

hivőtől megkövetelték; világiak számára másolt imádságoskönyvek és apácák-nak szánt rendi előírások szerint kötelező volt még a tízparancsolat, az öt érzékszerv, a hét halálos bűn stb. megtanulása. Különös, hogy az első kettő, amelyről pedig István király törvénye szerint vasárnaponként minden templomos falu papjának prédikálnia kellett, a XV. századig írásból nem ismeretes: valószínűleg azért, mert mindenki szóbeli el- és felmondásból sajátította el, hisz elolvasni nemhogy a hívek, de még a falusi papok sem nagyon tudták volna. Bizonyos alapvető egyházi szövegeket magyarul nem volt érdemes leírni, mert nem volt kinek és miért.

Nehezebb kérdés a bibliafordításoké. A vasárnapi és ünnepi evangélium-részletekről a nagyobb templomokban kezdettől fogva prédikálni kellett, s a XV. században a pappá szentelés feltétele volt, hogy a jelölt betű szerinti értelemben magyarázni tudja szövegeiket, vagyis magyar értelmükkel tisztában legyen. Tudjuk, hogy a XIII–XIV. században legalább néhány domonkosrendi, a legelőkelőbb származású hölgyekkel benépesített kolostorban leírva őriztek bibliai részleteket: Krisztus kínszenvedésének történetét és valószínűleg más evangéliumi helyeket, amelyeket évenként visszatérően olvastott az egyház. Az első nagy bibliafordító-vállalkozás két szerémségi huszita pap, Tamás és Bálint nevéhez fűződik. Nem biztos, hogy az egész Írást áttették magyarra, de tekintélyes részek maradtak fenn művükből a Bécsi-kódexben (1450 körül), a Moldvába menekült husziták másolatából ismert Münchener-kódexben (1466) és egy premontrei apácák számára készült kéziratban (Apor-kódex, 1500 körül). A husziták ellen ferences inkvizitort küldtek, a fordítók és hívek előle menekültek Moldvába; a délről Magyarországra érkező ferencesek (a rend szigorú, úgynevezett obszerváns ága) rendtörténetük egyik írója szerint ismerték a husziták bibliáját: a krónikás kifogásolta ugyan egyik kifejezését, a rend azonban több-kevesebb következetességgel átvette a fordítás jellegzetes helyesírását, és őrizték magát a szöveget is, mert semmi eretnokséget nem tartalmazott.

A sokat vitatott és eleget méltatott *Huszita Biblia*-ról irodalomkritikai szempontból azt kell megjegyezni, hogy fordítói igen nagy feladatra vállalkoztak, ezt igen következetesen és előírászerűen látták el: ugyanazon latin szót mindig ugyanazon magyarral igyekeztek visszaadni, s ahol az anyanyelvi még hiányzott, bátran alkottak újat. A korábbi, csak említésből ismert előzményekre gondolva s a második szóbeliség fogalmát figyelembe véve biztos azonban, hogy nem a semmiből indultak, hanem abból a még íratlan hagyományból, amivel szülőföldjük papjai magyarázták híveiknek az evangéliumot, s ezt a tolmácsolás közben kialakult szóbeli szöveget igyekeztek az egész bibliára kiterjeszteni és egyszersmind következetessé tenni. A helyi tradíció kötelező erejével magyarázható, hogy a délvidéki ferencesek átvették fordításukat, de egyetlen további szöveg nem akad, ami következetesen hű lenne hozzá. A magyarázat abban keresendő, hogy más tájakon más szokásokhoz kellett idomulni, a fordítók önmagukban nagy értékű újításai nem mentek át a min-

dennapi gyakorlatba, mert szokatlanok voltak és érthetetlenek maradtak, s mert a középkor végén még senkinek nem jutott eszébe, hogy a biblia nagyon hasonló, de soha nem azonos magyar tolmácsolatait egységesítse. A leírt szöveg kétségtelenül hatott; az egykorúak nem tekintették azonban többnek, mint valamelyik szóbeli változat rögzített formájának; úgynevezett „nyílt” szövegnek, amit aggályoskodás nélkül lehetett tovább alakítani. A mai irodalmi gondolkodás egyik alappillére a szövegállandóság fogalma: a kutató „lezártnak” tekinti szövegeit, s az egyedül helyes, „végleges” szöveg megállapításával külön segédtudomány foglalkozik; a középkor végén a modern szerzővel együtt ez még csak kialakulóban volt, ami meglátszik azokon a jelenségeken is, amikben a mai irodalomtörténetírás első csiráit kereshetjük.

A szóbeliségben volt nemzedékről nemzedékre szálló hagyomány, de nem lehetett egykorúak által érzékelhető irodalomtörténetírás. Az énekmondó a maga elbeszéléseivel ébren tarthatta a közösség, az uralkodók, a vezérek, a társadalom kisebb-nagyobb csoportjainak történeti tudatát, de az már nem tudatosodhatott, hogy magának az énekmondásnak és formuláinak története van: ezt csak a modern kutatás tette témájává. Az irodalomtörténeti gondolkodás lehetőségét az írás teremtette meg, amely által az említett csoportok hagyományai újból és újból elővehető formában örökíthetők meg, s a folyamatos írás gyakorlás során könyvtárakra rúgó anyag (irodalmi készlet) halmozódhat fel. Hagyományörzés és kollektív tudat (önbecsülés, a szülőföld szeretete stb.) a szóbeliség korában is létezett; az írásbeliség megjelenésével a készlet társadalmi szerepe és rendszerezésének módja érdemel figyelmet: az első a kommunikáció uralkodó eszközének lassú megváltozására és ennek következményeire vethet világot, a második az irodalomtörténetírás történetére tartozik.

Az írásos középlelatin kultúra hatását mi sem bizonyítja jobban, mint hogy ebből származott át a hun-magyar azonosság gondolata, mely a XIII. századtól Arany Jánosig foglalkoztatta az írókat, a mai napig érdekli a tudósokat. Korai kereszténység és új feudális állam összefonódásának egyértelmű jelei István, Imre és László, valamint Gellért szentté avatása és életrajzaik elkészítése. A királyi udvar körében élő szerzőknek már a XI–XII. század fordulóján összetartozónak kellett felfogniuk az ország itthon fogalmazott irodalmát, mert felhasználták egymás szövegeit: a filológiai tények olyan láncolatát hozták így létre, mely lehetővé teszi és egyben igazolja műveik irodalomtörténeti tárgyalását.

Sajátos és csak a szóbeliség egyhamar ki nem haló hagyományával magyarázható, hogy egyes szövegek eltűnhettek a literátorok köztudatából, a közkezen forgókat meg át lehetett dolgozni. A történeti forráskritika vagy száz éve foglalkozik az ország ránk maradt krónikájával, hogy különböző módszerekkel folytatókat, átdolgozókat és íróegyéniségeket elemezzon ki belőle, mert tudott dolog, hogy egymás után következő mondatokat néha századok választhatnak el egymástól. Aki a szöveg-hagyomány állandósulása, az írásos

kultúra e nagy vívmánya felől vizsgálja a középkor első felének ránk maradt műveit, arra a megállapításra juthat, hogy a szövegeket gátíltalanul át lehetett hangolni, bővíteni a szóbeliségből, s maga az írásmű éppúgy eltűnhetett aktuális feladatának betöltése után, mint a kobzos éneke. Az átmenetnek látszó állapot úgy körvonalazható, hogy létezett már írásos hagyomány, amely irodalmi művekbe ágyazottan adott tovább információkat az utókornak, de nem volt irodalomtörténeti hagyomány, amely régi, névtelen, valami oknál fogva elavult és az adott pillanatban fel nem használható műveket is megőrzésre érdemesített volna. Egyes történetírókat és krónikákat először a XV. század végén Thuróczy János (1488) mentett meg az elfeledéstől: részben úgy, hogy monográfiájukat saját nyomtatásban megjelent krónikájába külön részként iktatta, részben úgy, hogy függelékben közölt szöveget. A beiktatás módszerével még egy századdal később is találkozunk; a függelékként publikált forrás a máig megjelenő, általában „magyar történetírók” cím alatt megjelenő kötetek vagy terjedelmes sorozatok előfutára.

Az ekkor még nagyon távoli irodalomtörténetírásnak az egyház is lefizette adóját. Mindenekelőtt a szövegtszűret meghonosításával járult hozzá; azon egyszerű okból, hogy a biblia és a liturgia szövegén változtatni nem lehetett, és folyamatosan gondoskodni kellett az elhasználdott kódexek pótlásáról. Az írószobákban (scriptorium) szerzett gyakorlat tette lehetővé, hogy Mátyás korától kezdve a szertartásokhoz szükséges könyvek nyomtatásban megjelenjenek. – A középkor második feléből ismeretes néhány rendtörténet, amelybe egyebek mellett irodalomtörténeti adatokat jegyeztek. Megőrkítésük általános szokás volt a művelt szerzetesi közösségekben; a feljegyzések jelentősége abban áll, hogy nem egy európai országban ebből fejlődtek ki a nemzeti irodalmi lexikonok, másutt meg fontos forrásaivá váltak az ilyen vállalkozásoknak.

A Lőcse melletti Menedékkő karthauzi kolostorának krónikájában csak másoló szerzetesekről és kódexekről esik szó, írókról nem. A ferencesek szigorúbb (obszerváns) ágának történetébe feljegyezték a két legnagyobb irodalmi munkásságú rendtag életrajzi adatait: megtalálható benne Temesvári Pelbárt verses epítáfiuma, Laskai Ozsvátról írva műveit is felsorolta egy névtelen krónikás. A pálosok rendtörténetének szerzője, Gyöngyösi Gergely, számos író (vagy talán csak jegyeztető szerzetes) nevét örököltette meg, akitől ma egyetlen sort sem ismerünk, hallgatott viszont olyanokról, akiktől a bibliográfiák könyveket tartanak számon.

A rendtörténeteket zárt szerzetesi közösség számára írták, s a csoportontudat ápolására vagy egy vallásos irányzat propagálására szánták, amelyben az irodalom művelése csak közvetett szerepet játszhatott. A ferenceseknél Temesvári Pelbárt és Laskai Ozsvát megemlíttése elsősorban annak tulajdonítható, hogy szervezetükben roppant fontosnak tartották a prédikálást, és ezáltal – a két szónok kifejezése szerint – a „nép” lelki gondozását. Műveiket persze a prédikáló papság olvasta rendszeresen, amelynek alaposan le kellett

egyszerűsíteni a nyomtatott beszédeket, ha kisebb városok közönségéhez, és még inkább, ha falusi publikumhoz szólt. A közvetlen és közvetett közönség különbségét azonban annyira természetesnek vették akkoriban, hogy Temesvári Pelbártot a „nép” tanítójának nevezte sírfeliratának szerzője – a közönségfogalom akkori differenciálatlansága miatt századokkal előbb használva egy fogalmat, ami betű szerinti értelemben csak az irodalmi anyanyelvűség korában realizálódhatott.

Gyöngyösi Gergely pálos rendtörténetét ugyancsak két adatcsoport miatt tartják számon az irodalomtörténetírás történetében: az egyik Bátori László magyar bibliája, bibliamagyarázata és legendárium, a másik a költő Csanádi Albert működése. Bátori László a remete-szerzetben belül elég sajátos módon külön remeteséget alapított, és társai számára állította össze a magyar nyelvű iratokat; lehetséges, hogy ő és követői a török nyomás növekedéséből a világ végének közelségére következtettek, s erre akartak felkészülni kivonulásukkal, a rendfőnöki méltóságot viselt Gyöngyösi Gergely pedig azért jegyezte fel történetüket, mert a maga módján ő is osztozott e várakozásokban. – Csanádi Albert a XVI. század elején a pálosok egyetlen kiemelkedő költője volt. Gyöngyösi igen nagyra tartotta: lemásolta két versét, s ezzel lehetővé tette, hogy a ma is meglévő szövegeket szerzőhöz kössük; megőrizte továbbá egy levelét, melyben egy rendi előljárót leckéztet, akivel talán Gyöngyösi sem rokonszenvezett. Mellékesen kerül szóba benne, hogy a költő egy latin himnusz versmértékében magyarul verselte meg Krisztus szenvedésének történetét: a vers elveszett, mint sok más magyar nyelvű emlék; egyedülálló viszont a mesterségbeli tudatosság, amellyel a szerző mintáját megnevezi.

Pontosan e tudatosság számít ritka kivételnek a szó- és írásbeliség határán, mintegy átmeneti állapotban lévő középkori magyar nyelvű irodalomban, mely csak a XV–XVI. század fordulójára jutott el addig, hogy írói az alkalmi szükségletektől irányított fordítgatás után az olvasó (vagy a felolvasást hallgató) közönséget felfedezzék. Két nyelvemlék, a Kazinczy- és Tihanyi-kódex fordítója néhány alkalommal bejelentette, miről készül még írni a rábízott szerzetesnők számára; az apácákban és a kolostorok más olvasni nem tudó lakóiban, a fiatalokban és a később együgyűeknek nevezett, csak magyarul tudó hívekben országos olvasóközönséget az úgynevezett Karthauzi Névtelen ismert fel: ő az egyetlen szerző is egyszersmind, aki szabályos latin és magyar előszót szerkesztett munkájához.

Az akkori magyar nyelvű irodalom e legterjedelmesebb kódexe (Érdy-kódex) a napi evangéliumok és leckék kíséretében vasárnapi, ünnepi és szentekről szóló beszédeket tartalmaz; az előbbi rész befejezetlen (vagy így maradt ránk), a második teljes. A magyar előszó Temesvári Pelbárt egyik prologusán alapul – akkoriban megengedhető módon; egy könyv kísérőszövegeinek (ajánlás, előszó, üdvözlő versek) két-, sőt többnyelvűsége még a XVIII. században is szokásban maradt. Az író a latin előszó szerint nagyon jól felmérte vállalkozásának nagyságát és magyar nyelve miatti újszerűségét, de rá-

szánta magát a munkára. Beszédeiben főleg Temesvári Pelbártot követte, legendáinak tekintélyes részét a középkor második felének Jacobus a Voragine által szerkesztett nagyon népszerű gyűjteményéből (*Legenda Aurea*) vette; szabad fordítási módja pontosan megfelel a második szóbeliség szokásainak és az egyházi szónoklattanokban lefektetett szabályoknak.

Munkájának újszerűségét ma ugyanúgy magyar nyelvűségében látjuk, mint már a szerző is gondolta: a célba vett közönség igényén kívül azzal is indokolta eljárását, hogy már minden nemzet anyanyelvére fordította „csaknem az egész bibliát” (német, cseh, francia), majd a példát Jeromos egyházatyja tekintélyével támogatta, aki „nemcsak a bibliát, hanem az egész papi szolgálatot” a „közeli szlavón nemzet” nyelvére tette át, végül pedig egy hasonló magyar vállalkozás hiányát nem „a tudatlanság, hanem a tétlenség és hanyagság” számlájára írta, s tulajdon művét emiatt is tartotta kegyesnek és üdvösségesnek.

A Karthauzi Névtelen az első író, aki az anyanyelvű irodalmat a külföldivel hasonlította össze, és az egybevetésből kitűnő hiányt pótolni akarta. Nemzet és nyelv összekapcsolása a XV. század közepétől a szervezkedő köznemesség ideológiájának alkotórésze, s a gondolatnak a literátusok körében nagyon elterjedtnek kellett lennie, ha egy karthauzi kolostorba is eljutott. Természetes ugyanakkor, hogy papok is vállalták, mert az egyházi és világi írástudók a középkor folyamán nem különültek el élesen egymástól, s az egész réteg műveltsége még lényegében egyházi jellegű volt. Az irodalmi gondolkodás fejlődésében akkor következett fordulat, amikor az értelmiségi munka túlnyomóan világiak kezébe került, s a nyelv és nemzet kapcsolatának felfedezése után a nyelv irodalmi sajátosságai felé fordult a figyelem: a reneszánsz korában.

GYÖNGYÖSI GERGELY

DIRECTORIUM

A HITSZÓNOKOK SZABÁLYZATA

(XI. FEJEZET)

– A hitszónokok kötelesek szívesen gyakorolni hivatalukat az ünnepeken, tekintet nélkül a hallgatók kis számára; csak legalább tízen legyenek. – A kolostorokon kívül kötelesek engedélyt kérni az illetékes plébánostól. – Inkább törekedjenek a helyes beszédstílusra és a hasznos tárgyra, mint a szavak halmozására és a finomságokra. – Soha ne törekedjenek annyira a tudományra, hogy elhanyagolják a vallás gyakorlását, az erényeket és a szeretetet. – Mivel a templomban nékik kell kiigazítani a véleményükben tévelygőket, ezért kötelesek fáradságot fordítani arra, hogy legyenek otthon különféle – ehhez szükséges – könyvek, tudniillik szótárak, bibliamagyarázatok, a *Vitae patrum* és történeti könyvek. – A könyvekkel ne legyenek nagyon fősvények, hanem szívesen osszák meg azokat a rászorulókkal. – Gyakran tartsanak exhortációkat a konventben. – Olyanok legyenek, mint az égő lámpás, hogy az életük összhangban legyen tanításukkal, nehogy amit az egyik kézzel építettek, a másikkal lerombolják. – Tartsák szem előtt a külső megjelenésben az alázatot, az erkölcsben a tisztességet, a beszédben a választékosságot, a buzgóságban a lelkek üdvösségét, ételben-italban a józanságot, a cselekvésben a meggondoltságot. – A föltett kérdésekre ne válaszoljanak egykönnyen, hanem megfontoltan, és mindig épületes dolgokat mondjanak. – Előljáróikat ne zaklassák ingyenc fogásokért és finom falatokért. – Ha ellenben valaki oly nagy szorgalmat mutat, hogy ez nyilvánvaló jelekből kitűnik, megkülönböztetett bánásmód alapján kedvezményben részesülhet, és föl lehet menteni a tertián vagy a szextán, vagy a matutinumon való részvétel alól; de nem mindig és nem szokássá téve, hanem csak az efféle szükséges munka idejére. – A kompletóriumot és a szenteltvízzel való meghintést ellenben ne hanyagolják el. – Jó szokásokban alkalmazkodjanak azokhoz, akikkel együtt élnek. – Amikor elhatározzák, hogy szentbeszédet tartanak,

a beszéd tárgya Isten, angyal, az ember, a menny, az ördög, a világ, a pokol, parancsolatok, tanácsok, a Szentírás, az erények és bűnök legyenek. – Nemkülönbön egyeseknek mélyértelmű dolgokat, másoknak világos- és egyszerűeket, az egyiknek tanulságost, a másiknak megindítót, ennek félelmetest, amannak örvendetest kell mondani. – Vegyék tekintetbe, mi való a klerikusoknak, a laikus testvéreknek, a világiaknak vagy a szerzeteseknek, mi való katonáknak vagy parasztoknak, mi az egészségeseknek és mi az erőtleneeknek, mi az ifjaknak és mi az időseknek, mi a megátalkodottaknak vagy az alázatosak- és ájtatosaknak. – Folyamatosan prédikáljanak, röviden és változatosan. – Ne prédikáljanak előzetes elmélkedés nélkül, csak ha egyébként is tudják, mit akarnak, vagy mit kell mondani. – Ha csak lehet, ne prédikáljanak olyan tüzesen és szívesen evés után, mint előtte. – Ne zavarodjanak bele a prédikációba, ha bosszantja őket a ki-bejárákálás vagy a gyereksírás, vagy ha mások meg alsznak, hanem jóindulatúan figyelmeztessék azokat. – Őrizkedjenek a szabálytalan testmozgástól, arcukat ne torzítsák el, fejüket ne hányják-vessék, kezükkel ne hadonásszanak, lábukkal ne dobogjanak. – Kerüljék a gyors és a fölösleges beszédet, a szertelen hangos-ságot. – Őrizkedjenek a jelenlevők kinevetésétől és a távollevők szapulásától. – A nép előtt ne bírálják a szerzetesek vagy a klerikusok életét. – Tegyenek róla, hogy ne keveredjenek hírbe, s hogy ne tessenek rájuk megjegyzést akár közvetlenül, akár közvetve, mint egy „suba alatt”, mivel ilyenekből nem lelki épülés származik, hanem sokaknak gyakran megbotráncozása és összezavarodás. – A prédikációban ne adjanak helyet a bosszúnak, s ne igyekezzenek sérelmeiket megtorolni. – Kétségest igaz helyett ne prédikáljanak, se üres meséket vagy bohócságokat, mert ezek a szentbeszédet becs-mérelhetővé vagy kevéssé hitelessé tehetik. – Ne átalljanak ugyanarról többször is prédikálni, csak ez legyen jó és hasznos. – Különösen arra vigyázzanak, hogy feddhetetlenek legyenek abban, ami ellen prédikálnak. – Mindig figyeljenek a körülményekre, hogy mit, miért, kinek, hol, mikor és hogyan beszélnek. – Ne hanyagolják el a konventbe járást. – Vágyakozzanak elsők lenni a misemondásban, az ájtatosságokban, az aszkétikus életben és a virrasztásokban. – A közös határozatot akármi kis okból ne mellőzzék. – Szinte állandóan forgassák kezükben a lelki olvasmányt és az olvasót. – Ne legyenek fecsegők, a maga helyén és idején őrizzék a csöndet. – Mikor a testvérek szorult helyzete megköveteli, emeljék föl szavukat

alkalmatlan és alkalmas időben egyaránt! – Végül jusson eszükbe ama Jeromos-mondás: „Hiábavalókra törekedni és semmi mást, mint csak gyűlölséget keresni: végtelen bolondság.” – Hogy az olvasást és a prédikálást ne unják meg, legyen egy kis kertjük, és néha foglalkozzanak testi munkával is, csakhogy hozzájáruljanak mind a maguk, mind pedig mások előmeneteléhez. – Őrizkedjenek a kívülállókkal való vitáktól, melyek együtt járnak az ifjak és vének testelke veszedelmével, az elme és a költségek elfecsérlésével, az imádások és olvasmányok abbahagyásával, az istentisztelet elhagyásával és az egész szerzet elernyedésével és széthullásával.

Róma, 1515 után

Déri T. Balázs fordítása

AZ OBSZERVÁNS FERENCESEK RENDTÖRTÉNETE

Bányai Ferenc fráter idejében, aki az előbb említett Pályi Gábor fráter helyére lépett, volt egy bizonyos Szentmiklósi Mihály fráter, aki már akkor is doktor volt, mikor még világi öltözéket viselt; csodálatosan alázatos és egyszerű volt, s az esztergomi konventben az arra alkalmas frátereknek a *Sententiák*-ról tartott előadásokat. Továbbá őt [Bányait] mint vikáriust nagyon szívükbe fogadták a páterek és fráterek, s újól megválasztották Budán, az Úr 1483. évében tartott káptalanon. Ebben az időben tartott előadásokat a *Sententiák*-ról a budai konventben az arra alkalmas frátereknek a jó emlékezetű Pelbárt páter is, a teológiában átlagon felül képzett, ünnepeelt hitszónok.

★

Ezenfelül ez a vikárius páter, az igen ájtatos Ozsvát fráter a Szentírással foglalkozván a hívek épülésére és ájtatosságuk előmozdítására igen sok könyvet adott ki a hitszónokok részére, (ezeknek a *Biga salutis* címet adta), tudniillik a vásár- és ünnepnapokról, a szentekről, s összeállított nagybőjti szentbeszédeket is a parancsolatokról, valamint egy nagyon hasznos művet, amelynek *Gemma fidei* a címe. Budán, Szent János konventjében nyugszik.

★

Továbbá, másodszor is megválasztották őt (ti. Nyári Balázst) Budán, az Úr 1503. esztendejében. S akkor, a következő évben, Szent Vince vértanú ünnepén Tömösvári Pelbárt, a szent teológia magisztere Budán, Szent János konventjében mintegy mosolyogva elszenvedett az Úrban. Emlékezetére itt következik egy dicsőítő vers:

*Pelbárt: plebs-nek az ars-a; nevében: jó lovag, Artus.
Nép tanítója, legyőzte az ellent, jussa a hírnév.
Kétszer hat Stelláriumában a Szúzról az ének,
Szentek napjairól olvass a Pomériumában,
S négy részben föltárva mutatja be nekünk a Mestert.*

Sok más tettered, Atyánk, mik Téged az égig emelnek,
Ékesszólásunk, ami van, sem elég elmondani mindet:
Népünk dísze Te vagy, s Te dicsőségünkre minékünk!
Látod már, amiben hittél, s élsz égi honodban.
Istennél könyörögj értünk a Szeráfi Atyával!
1500 körül

Déri T. Balázs fordítása

GYÖNGYÖSI GERGELY A PÁLOS REND TÖRTÉNETE

A KIS TERMETŰ CSANÁDI ALBERT FRÁTER

Ugyanazon rendfőnöknek az idejében öltötte magára a remeték ruháját Csanádi Albert fráter. Az ostobán gondolkodó emberek, akik az érdemeket a test nagysága és kinézete alapján mérlegelik, alacsony termete miatt lenézték, pedig ékes szavú rétor és hitszónok volt. Ahogy a gőgösek a megtiszteltetésekkel, ugyanúgy dicsekedett ő, az alázatos, megvetett voltával. Több szentbeszédet írt Első Remete Szent Pál dicséretéről, kinek életét is megírta hősi versekben. Ám amikor egyes tudatlanok szemére vetették, hogy nem fon kosarat szittyóból, beleunva, másodszori olvasásra a tűznek adta verseit. Hogy pedig az ő feddhetetlen volta minden irígye előtt nyilvánvaló legyen, ideiktatom a tisztelendő János vikárius atyához intézett levelét. Így hangzik:

„Tisztelendő atyám! Pál testvér minap Tőled visszatérve átadta Atyaságod parancsát, s átadta a fenyegetéseket is ezekkel a szavakkal: »Meghagyja néked a vikárius, hogy azt a cédulát, amelyet néked javításra odaadott, keresd elő és küldd vissza neki, máskülönb, úgymond, megharagszik«. E szavakon, (ha csakugyan a Tiéid, és hitelesen lettek átadva), megvallom, annyira elcsodálkoztam és olyan fájdalmat érzek, hogy azt nemcsak levélben, de még, ha itt lenne, személyes jelenlétében sem tudnám kifejezni.

Ha kérdezed, min csodálkozom, és mi fáj: csodálkozom az erényes emberen, aki hitetlenkedik, és bár személyesen is megerősítettem annak a cédulának az elveszését, s arról üzenetek által többször is tudósítottam, mégsem ad hitelt szavaimnak. Csodálkozom, hogy a jó és bölcs férfiú úgy vélekedhet, hogy az, aki mindig páratlan odaadással szerette, s aki nemcsak hogy a Tiéidet nem tartaná vissza, hanem mindent, amit az ő használatára rendelték, bármi legyen is az, nagyon könnyen átengedné Néked, csalárd módon visszatartja, ami nem is volt a sajátja, és egy számára legkevésbé sem szükséges dolog kedvéért annyiszor hazudni akar. Mert tudja meg Atyaságod, hogy nem szorulok rá arra a cédulára; ha rászorultam volna, család nélkül

lemásolhattam, és ami a Tiéd volt, visszaküldhettem volna. Csodálkozom, hogy az az ember, akiről mindenkinek az a véleménye, hogy semmi híja nincs feddhetetlenségének, úgy elfeledkezett az okosságról, hogy egy ilyen kis dolog miatt felbontandónak ítéli a szeretet és jóakarát régtől fogva megkötött és mind ez ideig erősen és hűségesen megtartott szövetségét; és hogy ő, aki szelídségének illata szent rendünk egész kongregációjára fölött szétáradt, annyira megfélemedezik a tőle megszokott nyájasságról, hogy annak, aki tudatlanságból vagy valami figyelmetlenségből hibázott, és személyesen meg üzenetek által is bocsánatot kért, ezidáig nemcsak hogy nem bocsátott meg, hanem haragjával is fenyegeti, s azt se veszi figyelembe, hogy meg van írva: »A férfi haragja nem szolgálja az igazságot«, s ugyanígy: »Bocsássatok meg, és néktek is megbocsáttatik«.

Fáj végül, és annyira fáj, hogy azt, mint már mondtam, sem levelben, sem szóban nem vagyok képes igazán kifejezni: a tisztán és lángolóan tisztelendő ember, az engem a Krisztus szeretetében kedvelő barát, a kevesek közt a kiváltképpen való, az elsők közt is a legfőbb, akit mindig szerettem, mindig tiszteltem, kinek jóakarata és szeretete mindig megörvendeztetett, jótéteményeit gyakorta megtapasztaltam, kinek szolgálatára, ami csak tőlem telik, mindig kész vagyok megtenni – fáj, mondom, hogy egy ilyen és oly nagy atya ilyen könnyen az ellenkezőjére változott, és nemcsak nem ígéri szokása szerint jóindulatát, hanem haraggal és megtorlással is fenyeget.

Kétlem mindenesetre, hogy így van, és inkább arról próbálom magam meggyőzni, hogy az a fráter nem mondott igazat, mint hogy a Te erényed feddhetetlen volta, a jóakaratedben megnyilvánuló szeretet, végül szelídséged őszintesége ennyire körültekintés nélkül parancsolhatott. Ám ha mégis így történt, ez nem »a Magasságos jobbának megváltozása«, hanem az emberi gyarlóságnak s ennek a száználmas életnek az állapota, melyben minden a változandóságnak van alávetve. De bárhogyan van is, kérlek a szeretetre, mellyel ma az Isten van, s a kedves és áhított jóindulatra, amellyel Krisztusban és Krisztusért mindenkit magadhoz ölelsz, hogy ebben a dologban is és mindenben, amiben úgy látszik, hibáztam, bocsáss meg énnekem. S bár barátságodra és jóindulatodra méltatlan vagyok hibáim miatt, néked viszont fontos, hogy senkire se haragudj mélyebben akár igaztalan, akár igaz ok miatt, hacsak esetleg azzal a haraggal nem, melyet a szeretet csikar ki, az okosság bátorít föl, az értelem szabályoz, az igazság irányít, az igazságérzet erősít meg, a szelídség

mérsékelt, a hasznosság tesz elviselhetővé. Az ilyen harag nem bocsátkozik fenyegetésekbe, nem szünteti meg a szeretetet.

Én bizony az efölötti fájdalommat nem tudom csillapítani, csak ha leveledből megbizonyosodtam megengesztelődésed felől. Ameddig ugyanis hallgatsz, a fenyegetéseidtől való félelem fölzaklatja a lelke-
met, mert a múltból következtetek a jövőre: előbb elnézést kértem, s nincs válasz, és azt gondoltam, megbocsátottál, de tévedtem, megmaradt a fiú iránt az atya fölháborodása. És én még azt gondoltam hiú biztonságérzettel, hogy már föl vagyok mentve! De már tapasztalom, nem így volt. S minthogy lehetetlen visszaadnom azt a cédu-
lát, melynek birtoklása véleményem szerint nem is okozott olyan nagy örömet Atyaságodnak, mint amennyire elvesztése megszo-
morította, és míg megvolt, nem értékelte olyan sokra, mint amikor el-
veszett. Követelj helyette, ami csak tetszik, akár büntetést, akár va-
lami mást, csak hogy elműljék a fenyegetés, és a szeretet új életre
kelve ismét helyreálljon; könnyebben elviselem, akármi módon bü-
ntetsz, csak megmeneküljek attól, amivel fenyegetsz; a haragról be-
szélek, amely mindkettőnket meg akar károsítani, hiszen elrabolja
szeretett atyám jóindulatát, Tőled pedig az erény makulátlanságát.
»Mindenesetre, ha haragszotok is, ne vétkezzetek.« Én bizonyosan
nem haragszom, és nem feledkeztem meg az előbbeni szeretetről és
jóindulatról, mindig is szeretni fogok, a jótéteményekért mindig há-
lás leszek, a vétek miatt mindig bánkódom, talán az atya is engesz-
telhetővé lesz fia botlása iránt, s ha az atya megbékélt, a fiú is óvato-
sabb lesz, hogy még egyszer meg ne sértse az atyát.

Két évvel ezelőtt írtam magamnak két himnuszt, az egyiket az Angyali Üdvözletről, a másikat az angyalokról, mely az egyes an-
gyalrendek és -hierarchiák sajátosságait röviden összefoglalja, de
ezeket stílusuk darabos volta miatt senkinek nem akartam megmu-
tatni. Most viszont lemásoltam Atyaságodnak, hátha az okozott kárt
ezekkel csökkenteni tudnám. Fogalmaztam egy teljes passiót is,
mégpedig ritmikus stílusban, népi nyelven, azon szótagszám sze-
rint, amelyben „A pacsirta hírnöke” kezdetű éneketek íródott, de
nem gondolom, hogy téged gyönyörködtetne, mert a mi nyelvünkön
van.

Ezeket nem azért írtam, mint már többször megmondtam, mintha
azt gondolnám, hogy ilyesfélét kívántál, hanem azért, mert ezt tar-
tanám helyes válasznak, amikor úgy történne, hogy akár te, akár
más, velem hasonló kapcsolattal összekötött személy ilyent kívánna.

Tudom, hogy nem egykönnyen változtathat meg Téged az a vélemény és érzés, amelyet veletek kapcsolatban táplálok.

Végül kérek, tégy engem imáid részesévé, hogy a könyörülő és irgalmas Isten tegyen az ő könyörületességének polgárává. Élj boldogan Krisztusban, a mi Urunkban.

Kelt a Boldogságos Szűz kápolnájánál, amelyet Fehéregyházának neveznek, 1515. május 18-án.”

1521–26 között

Déri T. Balázs fordítása

KARTHAUZI NÉVTELEN PRÉDIKÁCIÓK

ELŐSZÓ AZ ITT KÖVETKEZŐ MAGYAR NYELVŰ EXPOSITIÓHOZ

Az Úr nevében, Amen. Az örökkévaló, szent és mindenekfölött áldott Háromság, valamint isteni gyermekével együtt a legédesebb Krisztus-szülő Szűz dicséretére, és a dicsőséges Brunó, szent karthauzi rendünk megalapítója s minden mennyei erő örök tiszteletére, nemkevésbé az egész szentséges harcoló anyaszentegyház üdvös épülésére népnyelven új anyagot akarván (közreadni), s mert erre részint a valóságos szükségletnek megfelelő, részint kegyes figyelmeztetéssel egynémely, különböző rendekbe tartozó laikus fráter, mint ahogy apácák is rábírtak engem (köztük harcol az én test szerinti leánytestvérem is a szent fátyol alatt Krisztusnak szentelve): az ő szükségleteiknek és hasznuknak óhajtottam megadni a módját együttérzésből; s bár nagyon is tudatában vagyok tapasztalatlanságomnak, s ilyen nagy munkában a legkevésbé sem voltam járatos, kivált egy ilyen szigorú szerzetben, ahol ilyesfajta munkára sem idő, se lehetőség nincs a lelki gyakorlatokban való elfoglaltság miatt, mindazonáltal, az Üdvözítő mondása szerint: „Fényeskedjenek a ti jó cselekedeteitek az emberek előtt a Fenség dicsőségére” stb., mégsem merem az Istentől adott ajándékot rejtkehelyen eltemetni (ennél nincs semmi ártalmasabb), hanem a nyilvánosság elé akartam odahelyezni. Ezt tehát szent komolysággal elmémben meghánytam-vettem, hogy míg a különféle nyelveket beszélő népeknek megvan a maguk anyanyelvére lefordítva majdnem a teljes bibliájuk (lásd német, cseh, francia), így a közelünkben szlávul is, melyre Szent Jeromos nemcsak magát a bibliát, hanem – a héber, a görög és a latin alapján – új betűkkel a teljes papi szolgálatot is csodálatosan és igen finoman lefordította, s ezt látni másoknál is, (addig) ezt a mi olyannyira műveletlen és paraszti magyar népünket a legkevésbé sem harmatozza be ilyen kegyelem, hogy kommentárok formájában efféle méltó munkát tudna fölmutatni. Ezt nem a tudatlanság, sokkal inkább a tétlenség és hanyagság bűnének kell tulajdonítani véleményem szerint. Ezért ebbe az oly nagyon kegyes és üdvösséges munkába belefogván magamat teljes bizodalommal ajánlom irgalmára és legfenségesebb ere-

jére Annak, aki hajdan a szamár szája által is megcáfolta a próféta balgaságát és „a csecsemők nyelvét ékesen szólóvá teszi”. Így cáfolta meg Mózes, így Jeremiást (mikor tehetetlenségükről panaszkodtak), mondván: „Ki alkotta az ember száját” és nyelvét? S másutt: „Ne mondd, hogy gyermek vagyok” stb. Hasonló lélekkel így tette alkalmassá Ézsaiást, Ezékielt, Dánielt, Ámost és Zakariást és másokat is. De az újszövetségi atyákat is, mint tudjuk, a karizmák ugyanezenetével elevenítette meg stb. Most is ebben bízva próbáltam meg, hogy belevágjak ebbe a munkába; legfőképpen pedig azért, mert fortyog és majdnem az egész Európát megrontja az a hitszegés és a dögletes lutheri eretnokség, mely az utóbbi időben a magyarok választott népéhez is eljutott, ó jaj!, ennek pusztulására és elveszésére. Ezzel szembezállva, mintegy anyai szánakozással – kevés erőmet, amit tőlem a természet megtagadott, a szeretet szolgáltatott nekem –, Jeremiás jóvendölése szerint az Isten házáért és a már rég a Nagyasszonynak ajánlott országért új írási, tanítási és tanulási módszerrel a hiteles egyháztanítók s a Szentírás legtisztább forrásából fordítottam szóról szóra a latin nyelvről a mi népnyelvünkre (keveset ugyan a sokból, de megbízhatókat), tudniillik az egész év folyamán minden vasárnap és a szentek ünnepnapjainak szentleckéit és evangéliumait a magyarázatokkal és példákkal és igen hasznos tanulságokkal együtt, a mindkét nembéli egyszerűbbek és a latinságban kevésbé jártas ifjabbak számára, hogy a fráterek és a nővérek szent egyszerűségének mindig kéznél legyenek, hogy a kisebb-nagyobb ünnepeken a beszédek és az olvasmányokat tanulmányozva dicsőségesebben tölthessék el a szent időt. Ha valaki emiatt, merészségében, gáncsoskodni akarna, vádolja a szeretetet, mely engem ennek föl vállalására készítetett; mégis ettől félek a legkevésbé, tudva, hogy milyen biztos az alapja az indítéknak és az érdemeknek. Ha viszont, bölcsebb módon, a hiányosságokat akarja kijavítani, míg csak élek, nem szűnök meg iránta hálás lenni. Végül, a kiváló Jeromos szerint: „Mindenki annyit ajánljon föl az Úr házában, amennyit tud; egyesek aranyat, mások ezüstöt, ismét mások értékes drágaköveket” stb... Így bár nem vagyunk képesek egyformán drága dolgokat följánlani, legalább azzal a szent özvegygel együtt, aki csak két aprópénzt volt képes adni, ajánljunk föl kezünk munkájából lelkünkkel együtt, jó kedvből annak, aki mint mindenekfölött áldott Isten az Atyával s a Szentlélekkel mindig, mindörökkön örökké él és uralkodik. Amen.

A MAGYAR NYELVŰ IRODALOM ELMÉLETI MEGALAPOZÁSA

Az európai irodalmak reneszánsz korszakát általában 1350–1600 közé szokták tenni, de a felvett időhatárok a gyakorlatban országok és tájegységek szerint erősen eltérhetnek. A viszonylag korai kezdet az olasz fejlődésnek felel meg, s azt jelzi, hogy ebben az időszakban Itália játszott vezető szerepet a kontinens kulturális életében; nálunk az irodalom 1450 és 1640 közötti szakaszára teszik. A művelődés történetében általában a középkorhoz hasonló rangúnak felfogott kor magában foglalja a humanizmust mint uralkodó szellemi áramlatot, amely görög-római, filológiaiilag megalapozott klasszikus irodalmi műveltséget és egyfajta polgári-értelmiségi magatartásformát jelöl, és beléje tartozik a reformáció, mely nem jöhetett volna létre a reneszánsz kor gazdasági változásai és humanista filológiai módszerei nélkül.

A humanizmusnak mint szellemi áramlatnak neve a XIX. század tudományából származik. A XIV–XV. század literátorai a Cicerónál talált kifejezés szerint azt mondták, hogy az „emberhez illő tudományokkal” (*studia humanitatis*) foglalkoznak; a középkor szerényebb terminológiája szerint ugyanez nyelvtant, szónoklat- és költészettant foglalt magában, maga az ókori „humanitás” a római nemesség éreynkatalogusába tartozott. Ilyen történeti összefüggésben alakult ki az „igaz nemesség” fogalma, mely a művelt embert a születési arisztokráciával állította szembe, s amely közhelyként élt tovább a nemesi jogok megszűnéséig: hol az értelmiség rangját növelték vele, hol a kiváltságosok erkölcsi és kulturális eszményeként tanították, hol meg a hízelkedés bevált fordulatként hangoztatták. A humanista szó a XV. századi egyetemek diákzsargonjából származik: azt a tanárt jelentette, aki a *studia humanitatis* tárgyait előadta.

A reneszánsz új voltát az egykorúak is pontosan tudták és bátran megfogalmazták: ők alkották meg a középkor (középső kor) fogalmát, amely az antik világ bukása és „újjászületése” (ezt jelenti a reneszánsz) között terül el, s a kereszténység győzelme után elsőnek alkalmazták újból a fény-metaforát. Ha előbb a hit fénye világította be a világot, a reneszánsz idején az újjáéledő literatúráé, s ezt követte harmadiknak az ész fényéé, a felvilágosodás korában. Jó okkal tették, mert hasonló fontosságú fordulat a XVIII. századig valóban nem ismeretes az európai kultúra történetében.

Ha a középkort a feudalizmus klasszikus koraként lehetett jellemezni, melyben úr és paraszt viszonya a döntő, a reneszánsztól kezdve a harmadik rend, a polgárság fokozatos és állandó előretöréséről beszélhetünk. A jobbagymunkán alapuló termelés nem szűnt meg, de a természetbeni szolgálta-

tások helyett egyre inkább előtérbe került a pénzbeli járandóság, s a fejlettebb országokban a XV–XVI. század folyamán megindult a modern kapitalista világ gazdaság kialakulása. Egyes, főleg olasz és délnémet bankárok óriási hatalomra és politikai befolyásra tettek szert; nálunk különösen a Fugger-család lett jelentős: nevüket a mai „fukar” szó őrzi. A gazdag polgárok, a hatalmukat a feudális oligarchák rovására kiterjesztő fejedelmek és udvarok, valamint a leggazdagabb főpapok és főurak új műveltségi igényének felelt meg a latin irodalom megújított, ókori klasszikusokat hűen utánzó formája, mely nyelvvel őrizte a kultúra régi egységét, de az új képzettség és a polgári tendenciák, az iskoláktól és az egyháztól függetlenedő társadalmi élet arra vezettek, hogy a latin irodalmi szabályokat az anyanyelvre tudatosan alkalmazni kezdték, s a klasszikus elmélet fogalmainak segítségével kidolgozták szabályrendszerét.

A humanisták verseket, beszédeket és dialógusokat, történeti és morál-filozófiai műveket írtak: az előbbi műfajcsoport mai szempontból inkább a szépirodalom, az utóbbi a tudomány körébe tartozik, de akkoriban egy történeti mű megírása belletrisztikai eszközökkel végrehajtott aktuális politikai és publicisztikai feladat volt, nem pedig szaktudományos vállalkozás, a filozófiát meg szándékosan nem középkori értelemben vett szaktudományként művelték, s a tudomány és szépirodalom között nem tettek különbséget; még késői utódaik sem, egészen a XVIII. század végéig. A humanista mint hivatásos értelmiségi, egyenes utóda a középkori jegyzőnek, a kancelláriai tisztviselőnek, a diplomatának és az iskolamesternek, de klasszikus műveltsége, a leírt vagy kimondott szó hatalmába vetett hiten alapuló társadalmi rangja és öntudata elválasztja szerényebb képzettségű elődjétől. Csak jelképesen lehet mondani, hogy az antikvitás szerzőit ők fedezték fel: ha olvasatlanul is, a középkor hagyatékaként szövegeik ott heverték a könyvtárakban, s csak ki kellett hozni, publikálni és az új erudíciónak megfelelően magyarázni azokat.

Már inkább felfedezés a görög irodalom reneszánsz kori megismerése és megismertetése. A nem éppen gazdag és eredeti római filozófiai hagyomány mellé már a középkor folyamán latinra fordították Arisztotelész csaknem egész ránk maradt életművét, s ez messzemenő következményekkel járt a nyugati filozófia fejlődésére. Az eléggé elterjedt hiedelemtől eltérően ismertessé vált a *Poétika* és a *Retorika* is, de ezeknek alig tulajdonítottak jelentőséget, mert az akkori viszonyok között nem tudtak mit kezdeni velük; az már kuriózumnak hat, hogy Arisztotelész sokat kommentált és vitatott *Poétika*-ja éppen a XVII. században, akkor vált megfellebbezhetetlen tekintéllyé, amikor fizikáját a modern természettudomány felfedezései elavulttá tették. Görögül a XV. században tanultak meg Európa nyugati felén: bizánciak oktatták Itáliában a nyelvet, kódexek tömege került át a latin kultúrkörbe, s a professzionista humanisták szerint a teljes műveltséghez hovatovább mindkét ókori nyelv ismerete hozzátartozott. Valójában az ókori kultúra másik forrása csak az elitnek nyílt meg: innen a görögből latinra készült fordítások, s a két-

nyelvű kiadványok hosszú sora, melyet még nem dolgozott fel kellőképpen a tudomány.

A görögöt és a latint egyformán értő filológiai munka egyik nagyhatású teljesítménye a biblia szövegkritikájának megindulása. Rotterdami Erazmus az újtestamentumot görög eredetiben és saját latin fordításában adta ki, ami nem mindenben egyezett a katolikus egyház évezredes és máig hivatalos szövegével (Vulgata). Teológus körökben a latinhoz és a göröghöz harmadik nyelvként a héber járult, amelyen a biblia ószövetségi részét fogalmazták, s a „három szent nyelv” ismerete a tudás teljességének számított akkoriban. A vallás területére is átcsapó humanista műveltséget az újonnan feltalált könyvnyomtatás terjesztette, mely a kézírásos könyvekkel szemben olcsóságával, a tömegtermeléssel és a nyomában kifejlődő könyvkereskedelemmel forradalmasította a kommunikációt, az írást téve uralkodó formájává.

Az Alpokon inneni országok irodalomtörténetei kivétel nélkül foglalkoztak az itáliai reneszánsz első közvetítőivel és az új műveltség meghonosodásának folyamatával. Az úttörők mindenütt olaszországi humanisták és délen tanult diákok. A francia monarchia történetének megírására egy veronai olasz 1499-ben kapott megbízást (megjelent: 1516–39), egy urbinói 1507-ben fogott hozzá Anglia históriájához (megjelent 1534–55): hozzájuk képest az 1485-ben Mátyás előtt jelentkező Antonio Bonfini és magyar történelmének befejezése (1496), majd kinyomtatása (1543, 1568) egyáltalán nem megkésett jelenség. Európai viszonylatban korai a latin nyelvű humanizmus legnagyobb magyarországi költőjének, Janus Pannoniusnak megjelenése is. Nemrég egy belga kutató rámutatott, a magyar poeta egyik fríziai származású pályatársa éppúgy számkivetettnek érezte magát hazájába visszatérve, mint magyar kolégája. Magyar „sorsot” tehát nem szabad keresni Janus elégedetlenségében: a fríziai költő éppúgy nem talált megértő közönségre Louvainben, Deventerben, Münsterben és a brüsszeli burgund udvarban, mint a magyar a maga hazájában, s nem volt jobb a helyzet Németországban, Franciaországban és Angliában sem a XV. század végéig.

Viszonylag korán indult Magyarországon a könyvnyomtatás. A német Gutenberg találománya 1454–55-től vált alkalmassá a tömegtermelésre: 1500-ig az akkori birodalom területén már hatvankét nyomda működött, Olaszországban 1464–65-ben (Subiaco), Párizsban 1470-ben nyílt tipográfia. Magyarországra Hess András személyében Rómából jött a nyomdász, aki 1473-ban jelentette meg első könyvét, a *Budai Krónika* néven ismert magyar történelmet. Abban a hiszemben publikálta, hogy a téma sokakat érdekel majd, és kiadványa kelendő lesz. Második nyomtatványát láthatólag az udvar körül tömörült humanistáknak szánta: latin fordításban Basilius (Vazul) görög egyházatyja egyik levelét nyomtatta ki, amely a pogány költők olvasásának védelmét szolgálta, s akkoriban olyan népszerű volt, hogy iskolakönyvként használták; melléje egy Xenophón-művet tett, ugyancsak latinul. Többre nem futotta a vállalkozó erejéből, s a nyomda megszűnt. Részben papírhány

miatt: Magyarországon a XV. század végén papírt még nem gyártottak, s ha a nyomda folyamatosan dolgozik, évente annyit használ fel, mint az ország egész másirányú szükséglete; részben és főként azért, mert közönség és pénz nem volt könyvekre: a három és fél milliónyi lakosságnak jó ha másfél százaléka tudott olvasni, közöttük legfeljebb háromszáz engedhette meg magának a könyvvásárlást, de Hessnek legalább négyszáz példányt kellett volna eladnia, hogy befektetett pénzét visszakapja.

Az ország folyamatos nyomdászattörténete az 1530-as évekkel kezdődik: Hess András próbálkozása után kerek ötven esztendő kellett egy akkora latinul, magyarul vagy mindkét nyelven egyformán olvasó réteg kialakulásához, amelyre egy nyomdász üzletileg támaszkodni tudott. Meghonosodott viszont az 1526 előtti évtizedekben a könyvkereskedelem, amely külföldi könyveket forgalmazott, de egyes vállalkozóknak elég tőkéjük volt, hogy főleg olasz és német tipográfusoknál hazai eladásra könyveket rendeljenek. A vevők a diákság, az iskolázott világiak és papság köréből kerültek ki: a XVIII. század második feléig bizonyultak e rétegek a legbiztosabb közönségnek.

A magyar reneszánsz nagy hírű kulturális teljesítményei közé tartozik a Corvin-könyvtár (Bibliotheca Corvina). Nevét méltán kapta „Hollós” (Corvinus) Mátyástól, aki a legtöbb gondot és pénzt fordította fejlesztésére. Mint intézmény valójában udvari könyvtár volt, amelynek alapját az Anjou-házból származó uralkodók vetették meg, története és anyaga kapcsolatban áll Zsigmond császár és király és testvérei (IV. Károly német-római császár, IV. Vencel cseh király), valamint III. Frigyes császár törekvéseivel, s ilyen összefüggésben a közép-európai kulturális fejlődés része. Ha 1526-ban a törökök szét nem szórják, és 1541-ben Buda idegen uralom alá nem kerül, az udvari könyvtár egyenes vonalon fejlődhet tovább nemzeti könyvtárrá, s a mait nem Széchényi Ferenc grófnak kell megalapítani (1802).

A Corvináról az utóbbi tizenöt-husz évben eleget írtak ahhoz, hogy történetét és értékeit itt ne kelljen részletezni; ismeretessé váltak a kor más magyar könyvgyűjtői (Vitéz János, Janus Pannonius) is, és tudott dolog, hogy a latin és görög, tehát a legkorszerűbb műveltségnek megfelelően összeállított állományból jobbára csak az maradt meg, amit kikölcsönöztek, elloptak, vagy a törökök vittek magukkal. Kevésbé közismert, hogy Mátyás egyéb okok mellett azért is másoltatott külföldön, mert az ország régi kódexeinek tartalmát a humanisták nem találták irodalmi ízlésüknek megfelelőnek. A könyvtár vezetői és gyarapításának irányítói olaszok voltak, használói főként az udvarban élő humanisták, s ugyancsak idegenek szereztek maguknak tudós nevet az uralkodónak ajánlott könyvekkel, majd pedig az eltulajdonított kötetek közvegeinek publikálásával. Nagyobb számú magyar literátus gondolkodását nem befolyásolhatta mélyebben Arisztotelész Corvinában őrzött *Poétiká*-ja és *Retoriká*-ja, Horatius *Ars poetica*-ja, Quintilianus szónoklattani tankönyve és egy sor más irodalomelméleti mű.

Teljesen más feladat lenne annak a folyamatnak vizsgálata, melynek során a Corvina híre-neve a nemzeti kulturális tudat részévé vált. Az 1540-es évektől Konstantinápolyban megforduló követek hoztak haza egy-egy kötetet, a XVII. század elején Budáról került ki néhány könyv; volt, amelyet takarításra kirendelt magyar rab lopott el és hozott ki magával. Az ajándékozó és tulajdonos ebben az időben pénzügyi tisztviselő, plébános és református pap, a középkori írástudók társadalmi szerepének jó egy évszázaddal későbbi, nem túl magas állású örökösei. Elődeik a humanizmusról és a Corvináról még alig vettek tudomást, ők már a nemzeti kultúrára tett hatását történeti összefüggésben értékelték; azok okleveleket tolmácsoltak és fordítottak írástudatlan uraiknak, ezek hazai iskolában sajátították el a tananyagot, amihez korábban csak az udvar humanistái értettek. A XV. század második felétől ugyanis az arisztokraták megtanultak írni, számos úr és főpap irodalmi ambícióval levelezett, szónokolt, verselt vagy történelmet írt, s a megváltozott viszonyok között differenciálódásnak indult a literátusok rétege: egyesek – a kevesek – egész Európát érdeklő tudományos kérdésekhez szóltak hozzá, a klasszikusokat és a magyarországi latin nyelvű irodalom törzsanyagává vált humanista szövegeket publikáltak, filológiai munkásságuk során felfedezték a beszélt és írott magyar nyelv szabályait, mások – a szerényebb képzettségűek – iskolákat vezettek, papokká lettek, az adminisztrációban helyezkedtek el.

A fellendülésről elmondottakat egy el nem hanyagolható társadalom- és egy kultúrtörténeti ténnyel kell még kiegészíteni. Az egyik az, hogy teoretikus kérdésekkel főpapi vagy főúri írók és műélvezők soha nem foglalkoztak tudományos ambícióval: ez a terrén a régi literátusréteg legmagasabb műveltségű utódainak kezében maradt; a másik az, hogy magyarországi nyomdák exportra soha nem dolgoztak, emiatt itthon nyomtatott művek a határokon kívüli irodalom világába a legritkább esetben kerültek be, folyamatos volt ellenben a könyvimport, melynek időnkénti elapadása sajnálatosan érezte hatását. Az elmondottakból következik, hogy a kor irodalmi vitáiba azok szóltak bele, a humanista filológiában vagy a kor teológiájában azok szereztek nevet, akik külföldön publikáltak, huzamosan ott éltek, vagy kint telepedtek meg. Itthon meg lehetett írni kint nagy sikerűvé vált műveket, de publikálni hiábavaló lett volna; lehetett foglalkozni irodalomelméleti kérdésekkel, de a voltaképpeni feladat az egyetemi színvonal alatt álló iskolák tankönyveinek kiadásában merült ki, s ami ezek nivóját meghaladta, az asztalfiókban maradt vagy el sem készült, ha nagy műveltségű mecénás vagy külföldi pártfogó nem segített.

Az állapot nem azt jelenti, hogy a hazai tanárok nem tudtak lényegesen többet, mint amit tanítaniuk kellett, gondolataikat rendszeresen és írásban kifejteni azonban nem volt érdemes, és emiatt az új ötletek nemegyszer kidolgozatlanul maradtak, vagy baráti beszélgetésekben, esetleg személyes civódásokban nyilvánultak. A sajátos és sajnálatos körülmény csak a XVII. században okozott válságjelenségeket; a XVI. század jelentős tudományos (filo-

lógiai) alkotásai még elkészültek, külföldön napvilágot láttak, s csak Balassi Bálint versei és a belőlük kifejlődő világi műköltői hagyomány rekedt meg a kéziratosság fokán. A XVI. század és a XVII. század első évtizedeinek humanistái, kiknek némelyikét egykor hajlandók voltunk inkább papoknak, mint a reneszánsz kor tudósainak nézni, a Mátyás alatt vetett alapokon építettek tovább, s természetes módon vettek részt az egyetemes filológiai kutatásban.

A magyar reneszánsz műveltség első nyomai a XV. század elején, Zsigmond kancelláriai tisztviselőinél találhatók. A korai, udvari humanizmus legkiemelkedőbb alakja Vitéz János (1400 k.–1472), horvát köznemesi család fia, ki életrajzának eddig ismert adatai szerint csak a bécsi egyetemen fordult meg, de képzettségét ismerve nehéz elhárítani egy itáliai tanulmányút feltételezését. Vitéz János első azoknak a kismemesi, polgári, sőt kivételesen paraszti származékoknak sorában is, akik tollukkal és tehetségükkel az ország akkor elérhető legmagasabb méltóságára, az esztergomi érseki székre jutottak. Humanista műveltségéről főként *Leveleskönyv-e* (1451) tanúskodik. A gyűjtemény a középkor felől szemlélve formulárium, amely egy kancelláriai tisztviselő kérésére követendő minták gyűjteményének készült. Humanista vonás az benne, hogy fogalmazványait maga az író gyűjtötte össze; az új műveltség birtokosának öntudata abban nyilatkozik, hogy a középkori latinságot barbárnak, országát a latinság „gazos parlagának” hívta. Az olykor humanista gögnek is nevezett nézet miatt esett ki legalább egy évszázadra a reneszánsz előtti irodalom a köztudatból, s emiatt nevezhette magát Vitéz unokaöccse, Janus Pannonius hazája „első” dicsőségének. A *Leveleskönyv* tudós szerkesztménnyé azáltal vált, hogy Vitéz titkára, Ivanich Pál elő- és utószót írt a levelekhez, és jegyzetekkel ellátva filológiai szövegkiadássá tette gyűjteményét.

Thuróczy János, a humanizmustól még messze álló krónikás, forrásul használta ugyan Vitéz János leveleit, de irodalmi értéküket aligha ismerte fel. Szűk kört érdekeltek még akkor a filológia vagy költészet olyan termékei, mint Janus Pannonius latinra készült kitűnő Homérosz-fordításai vagy a magyarországi római feliratok gyűjtése, mely Zsigmond koráig nyúlik vissza: először külföldiek kezdtek hozzá, utóbb hazaiak folytatták. Bonfini több helyen felvett magyar történetébe inskripciókat egy ma ismeretlen összeállításból: az udvarnál divat lehetett ilyenek összeszerkesztése; még az sem lehetetlen, hogy szervezetten próbáltak foglalkozni vele. A korai gyűjtők között Megyericsi János (1470–1517) a legnevesebb, utódai között a főleg erdélyi történetíróként ismert Szamosközy István. Az elsőnek anyaga kéziratban maradt, a másodiké 1593-ban jelent meg Padovában. Még ugyancsak Mátyás korában indult a római régészeti kutatás és a numizmatika: ha e tudomány-szakok hazai története nem folyamatos is, a humanisták szorgoskodása által mindenestre korán elkezdődött.

A XVI. századi humanisták legnagyobb teljesítménye hazai latin nyelvű

irodalmunk termékeinek felkutatása és publikálása, röviden a magyarországi latinság filológiájának megalapítása. Janus Pannonius verseit már Mátyás összeszedette a Vitéz-rokonságba tartozó Váradi Péterrel. Bár első költeményét Velencében egy olasz jelentette meg nyomtatásban (1498), összegyűjtött műveinek kiadására Brodarich István, a mohácsi csata későbbi történetírója tett először kísérletet (1505), a legkorábbi kötetet magyar főúr (Perényi Gábor ugcsoai főispán) pártfogása alatt lengyel humanista publikálta (1512), de utóbb a filológiai munkát is hazaiak: Magyi Sebestyén (1513), a Werbőczy István támogatását élvező Bekényi Benedek (1514), majd az erdélyi szász Adrianus Wolphardus végezték. A magyar kiadók előszavaikban Janus Pannonius tulajdon elsőségéről vallott gondolatát fejtették tovább és vitték logikusan a nemzeti dicsőség irányába, mely ekkor már kulturális javakat is magában foglalt. Humanista műveltségük nyilvánult abban, hogy Vergiliushoz, Tibullushoz, Catullushoz hasonlították; már nemzeti büszkeségük jele, hogy szerintük Janus a korszak legnagyobb poétája, s mikor abba ütközött magyar literátori öntudatuk, hogy az exportálható anyag mégsem túl gazdag, a Thuróczyra visszamenő, utóbb századokig hangoztatott, végső fokon köznemesi argumentumot vették elő, amely szerint a magyarok azért írtak keveset, mert a katonáskodás (a kereszténység védelme) foglalta le idejüket, s amit nehéz körülményeik között mégis létrehozta, a külföld rosszindulatúan agyonhallgatni igyekszik.

Pár évtizeddel később indult ama szövegek publikálása, amelyek által a magyar történelmi tudat végre korszerű humanista tózában pompázhatott. Az első ilyen irányú kísérletek közé Oláh Miklós (utóbb esztergomi érsek) Magyarország földjéről írott könyve és Attila-monográfiája (1536–37) tartozik: az elsővel a geográfiai irodalmat indította el, a másodikkal az akkori fel fogás szerinti legnagyobb magyar királynak állított emléket. Időrendben ezeket követték a Bonfini-kiadások, melyekhez utóbb Oláh műveit is mellékeltek. Az olasz humanista magyar történelmének első harminc könyvét (3 decas) az erdélyi szász Brenner Márton (+1553) publikálta (1543), aki orvos lévén, korábban (1541) már kiadott egy Mátyásnak és Beatrix királynénak ajánlott orvosi tárgyú dialógust. A Bonfini-szöveget Istvánffy Páltól, a történetíró Miklós apjától Péccsett kapta, a kiadványt Révay Ferenc nádori helytartónak ajánlotta: olyan urak bábáskodtak a könyv körül, akiknek más vonatkozásban is szerepük volt a kor kulturális életében. A kötet függeléke három másik magyar tárgyú történelmi művet tartalmaz, köztük Brenner egy földijének jegyzeteit, aki Mátyás történetét akarta feldolgozni, mert a kiadóval együtt úgy gondolta, hogy Bonfini nem fejezte be opuszát. A humanisták táplálta Mátyás-kultusz miatt nagyon bántónak érzett hiányt pótolta Heltai Gáspár, mikor 1565-ben a 3. decas már megjelent részeiből és az elveszettnek hitt 4. decas első hat könyvéből Mátyás történetét szerkesztette össze (1563). Munkája a kor magyar történelmi érdeklődésének tökéletesen megfelelt, külföldre nem jutott el.

Közben Gyalui Torda Zsigmond (+ 1569) is foglalkozott Bonfini kiadásának gondolatával (1562–63), de egyelőre csak Galeotto Marzio Mátyás bölcs mondásairól és tetteiről írott könyvét jelentette meg nyomtatásban (1563), és barátját, Pécsi Lukácsot segítette hozzá a Mátyás-kor egy másik historikusa, az olasz Ranzanus művének kiadásához. Megtehetette, mert gazdag forrásanyagot szedett össze, s mert benne élt a XVI. század második felének pozsonyi székhelyű humanista körében. Központi alakja, Radéczy István, püspök volt ugyan, de protestánsok is járatosak voltak benne, s a színvonalra jellemző, hogy itt talált otthonra a flandriai Nicasius Ellebodius, egyebek között Arisztotelész *Poétiká*-jának kitűnő fordítója és magyarázója. Műveltsége és tevékenysége miatt sorolható ide a dalmáciai származású Verancsics Antal, diplomata és esztergomi érsek, aki alkalmi verseket írt, követi beszédeket fogalmazott, érdemeket szerzett a római feliratok gyűjtése és a földrajz terén, kapcsolatot tartott polgári származású humanistákkal. Életművének java részét levelei teszik. Némelyikben határozott és kérélt irodalmi nézeteket fejtett ki, de rendszeres elméleti munka írására soha nem adta magát.

A Mátyás halála utáni latin filológiai tevékenység Zsámboki (Sambucus) János (1531–84) kiadványaiban összegeződött. Az óriási munkásságú humanista kora nemzetközi tudományosságában verseivel és emblémáival, főleg azonban görög–latin szövegkiadásaival és irodalomelméleti műveivel tűnt ki: utóda ezeken a területeken nálunk nem is akadt. A magyarországi filológiában Janus Pannonius verseinek a XVIII. század végéig legteljesebb kiadásával (1569), a teljes Bonfinival (1568, 1581), ennek történeti forrásokat, köztük latin Tinódi-fordításokat tartalmazó függelékével, valamint a magyar törvénytár Mossóczi Zakariás nyitrai püspök által szerkesztett gyűjteményének kiadásával szerzett nevet. Az országgyűlési határozatok és a jogszabályok összeállítását 1500 tájától kezdve sürgették a rendek. Már Werbőczy István kívánságukra állította össze híres-hírhedt *Hármaskönyv*-ét és adta ki saját költségén (1517); Zsámboki ezt is újból megjelentette (1572): a két kiadvánnyal a magyar jogi irodalom alapműveit publikálta, melyekre minden jurista visszanyúlt 1848-ig, s visszatér rájuk ma is minden jogtörténész. Zsámboki a törvények szövegének megértésére elsőnek állított össze jegyzéket speciális latin szóanyagokról: máig az ő nyomán járnak, akik a magyarországi latinság szótárán dolgoznak.

A XVI. század humanistáinak érdeme az irodalomtörténetírás története szempontjából abban áll, hogy szövegkiadásaikkal az írásos kultúra számos szakterületén (történetírás, jog, költészet, a magyarországi latinság szótára) megalapozták az irodalomtörténeti hagyományt. Ezen azt kell érteni, hogy a régebbi írásos hagyománnyal szemben az irodalmat a maga zárt szövegszerűségében őrizték, nemzeti hovatartozásán túl felismerték a tárgyi összefüggéseket, és tudatosan fejlesztették az általuk továbbhagyományozott anyagot. Az irodalomtörténeti hagyomány korszakában irodalomtörténetírás még nem létezett; folyamatosnak és összefüggőnek tartották viszont az egyes szakterü-

letek irodalmi produktumait, s ezeket mint az egész közösség kulturális életének bizonyítékait ápolták.

Bonfini folytatására számos terv ismeretes: a XVI. század történetét végül Istvánffy Miklós írta meg, 1490-től 1606-ig dolgozva fel a magyar históriát. Művét Pázmány Péter adatta ki külföldön (1622). Istvánffy ugyanúgy nemzeti feladatot hagyott hátra művének lezárása után, mint korábban Bonfini: egy XVIII. századi jezsuita még hozzá kapcsolódva írta meg a XVII. század történetét. Bonfininak a hagyományban elfoglalt biztos helyét a későbbi bírálatok sem rendítették meg. Mikor bőbeszédűséget, sőt szószátyárkodást hánytak a szemére, a reneszánsz végén feltűnő új stílustörekvések hatására tették, s az újabb politikai és történetírói felfogás jele, hogy egy éles kritikájú erdélyi historikus, Baranyai Decsi János az egész magyar történelmet új forráskutatások segítségével kívánta megírni. E nagy tehetségű író nevéhez fűződik a középkor óta számon tartott rovásírás tudományos felfedezése, és benne egy ősi magyar kultúra megsejtése, amely az elveszettnek vélt irodalom és irodalomtörténet nemzeti ideológiától fűtött kutatóit még a XVIII. században is foglalkoztatta. A XVI. század közepétől tűnnek fel az egyes máig élő témák és korszakok monografikus feldolgozásai, a történetírásból látszik elkülönülni a politikai irodalom, s Erdély önálló fejedelemséggé válásával ott külön történeti tudat és állami történetírás fejlődött, melynek művelői ugyanúgy 1490-nel (Mátyás halálával) kezdték koncepciójuk kifejtését, mint Istvánffy. Az új hatalmi központok kialakulása és a vallási megoszlás nagy változásokat okozott; amit nem érintett, az a közös múlt, az ugyancsak közösnek elismert latin irodalom és magyar nyelv: a XVII. századra feldarabolódott ország főleg e három kulturális hagyomány miatt tűnt fel még egységben a kortársak tudatában.

A legfőbb körökből kiinduló humanizmus szétterjedésében döntő szerepet játszottak az iskolák. Főurak, városi patríciusok támogatták újjászervezésüket, s ahol korábban a középkori írástudók derékhada nevelkedett, most egyetemet járt értelmiségiek munkája nyomán az új műveltség központjai virultak. A kultúrát oly mélyen befolyásolta e változás, hogy az iskolatörténetek a XVIII. század végéig nem nyúltak vissza a XVI. századnál korábbi időkre. A középkor kimaradását lehet persze azzal magyarázni, hogy a régi iskolák szinte kivétel nélkül protestánsok kezére kerültek, akik nem sokat törődtek a katolikus előzményekkel; lehet arra gondolni, hogy a humanisták mélyesen lenézték a művészetek és az irodalom „újjászületése” előtti korszakot; felvethető azonban, hogy éppen a XVI. században nőtt meg az iskola (és az írástudás) becsülete annyira, hogy történetük valóban átszervezésükkel kezdődött a köztudatban. A reformáció egyik legnagyobb érdeme az anyanyelvi írásbeli kultúra széleskörű propagálásában áll: a vallási ideológia korra jellemző primátusával függ össze, hogy ezt az ipart és kereskedelmet, lényegében polgári érdekeket kifejező és támogató törekvést a földöntúli boldogság elérésével (a biblia, vallásos iratok olvasása) indokolták.

Az új iskolarendszer meghonosításán jónevű humanisták dolgoztak, közöttük Leonard Cox, az első angol retorika (1524) szerzője és a Krakóból érkezett Eck Bálint, egy verstan írója, Horatius *Ars poetica*-jának (1521) és epistoláinak kiadója (1522). Az iskolai könyvkiadás úttörője a brassói Honterus János, aki latin és görög szövegeket egyformán publikált (1539–45), (az utóbbiak között korábban kiadatlanokat is); kapcsolatban állt Wittenberggel és Erazmusszal, írt latin nyelvtant és – humanistáknál nem szokatlan módon – földrajzi könyvet. A XVI. század közepétől honosodtak meg a wittenbergi humanizmus fejének, Melanchthonnak vagy tanítványainak nyelvtanai, feltűntek a később sokszor publikált szövegválogatások, s az irodalmi gondolkodást messzemenően befolyásoló, antik mintára szerkesztett retorikák és poétikák.

A XVI–XVIII. században minden középiskolában tanított retorika egész szerkezetét ma túlságosan hosszadalmas és elég hiábavaló lenne ismertetni, mert 1800 tájától jóformán eltűnt az irodalmi gondolkodásból, s csak tizenöt éve, hogy újból felfedezte a modern irodalomkutatás egyik ága, az úgynevezett neoretorikus iskola. A retorika Csipkerózsika-álmának főként két okát említik: az egyik az esztétika kialakulása Baumgartennál (1751) és Kantnál (1790), akik az érdek nélküli szépséget tették vizsgálataik középpontjába, a másik a romantika zsenielmélete, melynek hívei a minden szabálytól mentes önkifejezést hirdették. A retorika eme újabb teóriákkal szemben ugyanis azzal foglalkozott, hogyan kell jól felfogott érdekből hatást elérni, és részletes szabályrendszert tartalmazott, amely a kifejtendő gondolatok megtalálásától (invenció) az előadás módjáig (pronunciáció) látta el tanácsokkal a szónokot, illetve az író. A retorika mint a kiszámított hatás és a szavak művészete, befolyása alá vonta a költészetet is, és a poétika nem állt másból, mint a verselés szabályaiból és a műfajok ismertetéséből.

A szónoklat- és költészettanok szerzői nem tagadták, hogy irodalmi művek létrehozásához természetadta tehetség kell, de állították, hogy a mesterség szabályainak megtanulása nélkül nem lehet sokra menni. A XVI–XVIII. században gondolkodásra (logika), érvelésre és az argumentumok megfelelő nyelvi kifejezésére olyan eredménnyel oktattak, hogy egy nívós középiskolát elvégzett ember szükség esetén szónokolni és verselni tudott latinul. A retorika egyes részei közül a szó- és mondatalakzatok (figurák és trópusok) taná vészelte át legépebben a századokat, s oly gazdag terminológiai örökséget hagyott az utókorra, amely a szövegek leírására máig használható. A mai reklámfőnökök – ha nem is tudatosan – a régóta ismert eszköztárral, antik terminológiával körülírhatóan dolgoznak: a „Corvin – legnagyobb áruház, legnagyobb választék” például nyelviileg azért hatásos, mert két szó (legnagyobb) ismétlődése a másik kettő konvencionális gondolkodáson alapuló összefüggését hangsúlyozza. (Mellesleg legyen megjegyezve, hogy e megfogalmazás mintegy csontváza Cicero egyik leghíresebb beszéde kezdetének.) Nem kevésbé szívfó, lehet mondani: örökéletűek a szónoki beszéd (bármilyen

írásmű, cikk) kezdetének megformálására adott szabályok. Zrínyi Miklós Cyrus király néma fiának történetével (exemplum) az akkori retorikák szerint teljesen szabályosan kezdte a *Török áfium*-ot: az *Élet és Irodalom* egy 1979-ben megjelent számában négy cikk kezdődik hasonló fogással. Egy másik eljárásként azt ajánlották a rétorok a kezdő szónokoknak, hogy közismert bölcs mondásból induljanak ki: a hetilapban ketten választották ezt a megoldást. Általánosan elfogadottnak számított, ha valaki saját személyével kezdte: az ÉS-ben kilenc szerző fogott így cikkéhez. Még arra is akad példa, hogy valaki Horatiusra emlékeztetve bejelenti: „Szokatlan hírt olvastam”.

Azzal a tapasztalaton épülő s már említett tantétellel, hogy a szónoknak a hallgatósághoz kell alkalmazkodnia, s ezen túl még az előadott tárgy és az alkalom szerint kell szavait megválogatnia, a stíluszintek később sokat tárgyalt tana áll kapcsolatban. Ha köznapi dolgokról kellett beszélni vagy magánlevelet írni, a rétorok egyszerűséget kívántak, s a nyelvi díszítőelemek takarékos használatát ajánlották; az elbeszéléshez, a morális értekezéshez egy bizonyos „középső szint” használatát javasolták, az igazán emelkedett, patetikus stílust a hallgatóság érzelmi befolyásolására szánták. A stíluszintek első olvasásra talán nehezen érthető tanát a mai olvasó akkor fogja fel legkönnyebben, ha társadalmi és szépirodalmi összefüggéseiket veszi tekintetbe: pompázatos nyelven kellett megírni a drámákat és az eposzokat, mert abban hősök, azaz királyok, arisztokraták léptek fel; alantasabb nyelv felelt meg a komédiáknak, azokban is a szolgák beszédének, mert rangjuk alacsonyabb volt uraikénál; az egyenrangúak keresetlenül, de választékosan társalogtak egymással.

A nagyjából azonos tartalmú hazai retorikákból és poétikákból nyilvánvaló, hogy a tanok továbbhagyományozódása töretlen; ugyanakkor az sem szorul bizonyításra, hogy a XVI. és XVII. század szónoki (írói) gyakorlata között szembeszökő, sőt korszakot jelző különbségeket állapított meg a mai irodalomtudomány. Az időnek ellenálló elmélet és a változó gyakorlat ellentéte azzal magyarázható, hogy a doktrínák és azok megvalósítása közé a mindennapi oktatásban a követendő példák sora iktatódott be, s a diák írásbeli dolgozata megszerkesztésekor ajánlott mintáit utánozta, nem pedig közvetlenül a tantételeket realizálta. Az ismeretes ugyanis, hogy a követendő minták kánona változott; hol Cicero, Vergilius, Horatius s az általuk képviselt római klasszika („aranykor”), hol Tacitus és a késő antikvitás szerzői kerültek előtérbe, hol megint az előző csoport felé fordult a figyelem. A reneszánsz késői szakaszának és az utána következő barokk kornak stílusterkéveit persze nem a római „ezüstkor” írói hívták életre, hanem éppen fordítva: az újkor találta meg bennünk eszményeit; anélkül azonban, hogy emiatt a retorikák és poétikák tanrendszerét következetesen felforgatták volna, s itthon csak a XVII. század végén jelent meg az első poétika, mely a késő antikvitásban már jórészt meglévő, rendkívül mesterkéltné formai megoldásokra előírásokat és példákat tartalmazott.

A Magyarországon használt retorikai és poétikai tankönyvek feldolgozása nemrég indult meg; máris nagyon eredményesen és sokat ígérően, de a teljes anyagot még nem vették számba, és sok részletkérdés tisztázatlan. Az említett százsz Honterus brassói kiadványai után a magyar iskolákat a XVI. század második felében kezdték nyomtatott tankönyvekkel ellátni. 1556-ban Molnár Gergely jelentetett meg Kolozsváron egy latin nyelvtant: még Bessenyei György is tanulta sárospataki diák korában, utolsó kiadását a XIX. század elején nyomtatták; Károlyi Péter ugyanott görög nyelvtant és az irodalmi gondolkodást közelebbről érdeklő poétikát adott ki, amin ő is a prozódia és a versszerkesztés módját értette. E tankönyvben tartalmilag új vagy feltűnő nincsen, szerzőjének olvasottsága kielégítő. A kompiláció általános elfogadott módszerét ismerve kétséges azonban, hogy a könyv java része nem egyszerű átvétele-e valamilyen külföldinek. Ugyanígy kérdéses lehet, milyen mértékben támaszkodott kinti tankönyvekre Pécseli Király Imre retorikájának (1612) írásakor, vagy másoltak össze idegen kompendiumokat Kóródi Bedő Márton (1616) és Aszalós Mihály (1618), amikor poétikáikat írták. Az akkori értelemben vett, nagyon is viszonylagos eredetiség azért is lenne tüzetesen vizsgálendő, mert néhány könyv idegenben látott napvilágot. A jezsuiták (katolikus) iskolarendszere, mely akkoriban nem egy protestáns elismerését kivívta, tankönyvellátás terén abban különbözött a protestánsokétól, hogy a kész, kanonizált segédletet csak be kellett hozni az országba. Az atyák huzamos ideig importra rendezkedtek azonban be, s oktatásuk retorikáját, a portugál Soarez (Cyprianus Soarius) könyvét 1670-ben jelentették meg először Magyarországon.

A latinsághoz kötötten élő irodalmi gondolkodás e talán túlságosan hosszúnak látszó, de voltaképpen nagyon is vázlatos leírását a magyar nyelvűség megértésének szándéka indokolja. Hét évszázad latin irodalmának érdeme szerinti tudományos feltárását a legújabb időkig gátolták másfél százados előítéletek – noha már több évtizedes a felismerés, hogy a XVI–XVIII. században a gondolkodás legmagasabb színvonalon álló produktumait nem feltétlenül anyanyelven írták, a latin szövegek művészi értéke a kor szabályrendszere szerint nem alacsonyabb, sőt magasabb lehet a magyarokénál, s főként az nem hagyható figyelmen kívül, hogy a mai olvasó számára – legalábbis nyelviileg – megérthető szövegeket humanista képzésen átment írók vetették papírra, kik a latinból megtanult normákat szenteknek tartották, s magyar, lassanként rendszeres retorika és poétika irányába fejlődő irodalmi szokásrendszerük ennek befolyása alatt formálódott (második szóbeliség). Többé-kevésbé számításán kívül maradt továbbá, hogy a kor fogalmai szerinti hivatásos értelmiség társadalmi pozíciója a középkori literátusokéból fejlődött ki, e réteg a régi hagyományokat korántsem felejtette el, hanem éppen erre épült a klasszikus örökség második, reneszánsz rétege.

A középkori és reneszánsz műveltség közötti kapcsolat tehát azért is kétségtelen, mert a kultúrát hordozó réteg értelmiségi funkciója, részben működési

köre változatlan; lényegesen módosult viszont – legalább egy ideig – a világi elemek javára a réteg összetétele, és differenciálódta a társadalom írásbeliség iránti igényei. Folytatódtak a bibliafordítási kísérletek: azzal a lényeges különbséggel, hogy nyomtatásban jelentek meg, s a biblia humanisták által gondozott szövegén alapultak. Abban hasonlítottak ellenben a középkori vállalkozásokhoz, hogy szövegüket szentesítő tekintély (intézmény, egyház) a századfordulóiig még nem állt mögöttük: a reformátusok 1590-ben megjelentették, úgynevezett vizsolyi bibliájával és a katolikusok Káldi György által készített átültetésével (1626) új korszak kezdődik a magyar nyelvű bibliák történetében.

Ha korábban a nyílt és a zárt szövegek említése által szóba került egy kultúrhistoriai értelmezésű szövegtörténet problémája, most az fűzhető az elmondottakhoz, hogy a fejlődés a XVI. század során több új jelenséggel gyarapodott. Az első az, hogy a szerző a maga részéről és a nyomtatás technikájának segítségével zárt szövegeket hozott forgalomba, de nem biztos, hogy ezeket az olvasó és a használó is azoknak vette. Valamely közösség által autorizált szövegnek az mondható, amely kikerül a szabad felhasználás és alakítás köréből, s amelynek változtatásához hozzájárulás kívántatik (biblia, törvények stb.). Ha mellőzzük ezúttal a tárgy szerint változó és elég lassú átmeneteket, végső soron a kiadói, a szerzői jogvédelem és a plágium fogalmának felfedezése tettek pontot e fejlődés végére; legalábbis az irodalom magasabb szintjén, mert a kezdő (diák) – megfelelő irodalmi képzettség hiányában – adott esetben ma is gátlástalanul sajátít ki idegen szellemi tulajdont, s a könyveket előbb ismeri cím, mint szerző szerint.

Az első humanista bibliafordító a bécsi egyetemen tanult Komjáti Benedek, Pál apostol leveleit tolmácsolta magyarul (1533) úrnője, Perényi Gáborné számára, aki művének első olvasója vagy inkább hallgatója lehetett. Az igény legalább egy évszázados, csakhogy most nem apácakolostor, hanem egyetlen nagyasszony számára készült a szöveg, s a fordító sem volt felszentelt papi személy. Komjáti korábbi magyar fordítás felhasználásával, Erazmus kiadásából dolgozott. A négy evangéliumot ugyanebből az eredetiből Pesti Gábor tolmácsolta magyarul (1536). Az ő nevéhez fűződik a humanisták latin–magyar szótárirodalmának megindulása (1538): könyve úgynevezett nomenklatúra, melyben a használó fogalomkörök szerint (nem betűrendben) csoportosítva találta az anyagot; úgy jött létre, hogy az író egy ötnyelvű (latin, olasz, francia, cseh, német) szójegyzékhez magyar értelmezéseket fűzött. Főművének az irodalomtörténetek Ezópus meséinek magyar fordítását tartják, és az első magyar nyelvű nyomtatott szépirodalmi termékként méltatják; az irodalomelmélet történetében előszava a nagyértékű.

Már a címlapra rányomatta Horatius ismert fordítási elvét, jelezve, hogy ő sem szót szóval ad vissza, s ez, mint tudatos állásfoglalás, kétségtelenül új; ténylegesen a középkori magyar gyakorlat legjobb hagyományát szentesítette, melynek teóriája Ciceróra és az őt követő Jeromos egyházatyára megy vissza:

már korábban tudták és alkalmazták, csak éppen tekintélyre hivatkozva, és elvi állásfoglalásként nem fogalmazta meg senki. Van előzménye másik, régóta kiemelt vezető gondolatának is: a Karthauzi Névtelennél olvasható, hogy a fordítás – akkor: bibliafordítás – a nemzet dicsőségére szolgál; a magyar Ezópus előszava abban megy túl elődjén, hogy az ókori klasszikusok egyikéhez készült, s ennek tolmácsolását az anyanyelv fejlesztése és az ész élesítése céljából tartja kívánatosnak. Teljesen új műveltségre vall az ókori írók (Quintilianus, Horatius stb.) oktatómeséről vallott véleményének ismertetése, s az a megállapítás, hogy az általános érvényű, korhoz nem kötött példabeszédek (parabolák) és történeti példák (exemplumok) a beszéd legfőbb ékességei közé tartoznak. Humanizmuson belüli irányzatát itt is Erazmus nevének említése jelzi. A retorika elmélete felől szemlélve az a legfőbb érdeme, hogy az átvitt értelem problémáját hozta szóba: azt, hogy az ókori pogány állatmesék és a bibliai parabolák egyformán nem azt jelentik, amit szó szerint érteni kellene rajtuk. A szó és a jelentés eltéréseinek eseteit Sylvester János tárgyalta még, már magyarul fejte ki véleményét.

Sylvester Krakkóban Leonard Coxot tisztelhetette tanárai között; ő ismertette meg Erazmus műveivel és a „három szent nyelv” humanista műveltség-eszményével. Itthon Nádasdy Tamás sárvári udvarában szolgált: az író iskolamester volt, a főúr meg nyomdát bocsátott rendelkezésére, hogy megjelenethesse élete két főművét: magyar–latin nyelvtanát (1539) és a teljes újszövetségi biblia magyar fordítását (1541). Ez utóbbihoz középkori magyar szöveget éppúgy használt, mint Komjáti Benedek: valószínűleg a moldvai husziták másolatában máig megmaradt Müncheni kódexet, amelyből helyesírásának alapelveit is vette. Sylvester könyve a magyar nyelvi gondolkodás csúcspontját jelzi a XVI. század első felében, s nem túlzás állítani, hogy Szenci Molnár Albert mellett a XVIII. század végéig a legnagyobb magyar filológus. Kár, hogy érdemei az utóbbi húsz év eredményes kutatásai ellenére sem mentek még át a köztudatba.

Klasszikus műveltségét a hozzá hasonló képzettségű humanisták már ajánlásaiból észrevehették: nyelvtanát fiának ajánlotta, mint a római Charisius, újszövetség-fordításának I. Ferdinánd királyhoz intézett dedikációját ugyanazokkal a szavakkal kezdte, mint hajdan Cicero egyik retorikai művét. Újabb mintáit maga nevezi meg: „tanító mestere” Melanchthon, a wittenbergi humanizmus vezéralakja, és „magának” vallja Erazmust. Zsenialitását talán az sejtetheti meg a mai olvasóval, hogy az újszövetség fordítása közben véletlenül vette észre, mennyire minden nehézség nélkül alkalmazhatók a magyarra a latin verselés szabályai; felfedezésének helyességét nyomban anyanyelvű disztichonok írásával igazolta, s kísérletét azzal a reflexióval kísérte, hogy versei „az mű nyelvünknek mindenben való nagy nemes voltát” bizonyítják. Sietsége azzal magyarázható, hogy latin nyelvtana második felében (ha elképzül) verstant is akart írni. Mikor azonban ennek első (meglévő) részét írta, még nem vette észre anyanyelvének eme sajátját, mert azt jegyezte meg

benne, hogy a magyarban a szótagok hosszúsága vagy rövidege a kiejtés és az ékezet által adva van – a latinban megtanulandó. A római metrika XVIII. századi, programszerű magyar befogadásának koráig Sylvester után számosan írtak időmértékes verset, de megjegyzést soha nem tettek rá; ő megtette, mégpedig felfogásának megfelelően, mert egész gondolkodása a magyar nyelv „nemes volta” körül forgott.

A Karthauzi Névtelen után már-már közhely, hogy Sylvester is a „többi keresztény nemzet” példája nyomán fordít; már többet árul el, hogy a magyar „anyanyelve”; elhangzik a legtöbb is, amit humanista tudós erről kijelenthetett: a magyar a héberhez, a göröghöz és a latinhoz hasonlóan a „legszabályosabb”, vagyis grammatikája megírható. Voltak, mondja, akik mint emberhez nem illőt megvetették, sőt szidalmazták, de a mieink nem vették fel velük a harcot, noha joggal megtehették volna, mert a gyalázkodás nem keresztényi dolog; eljött végre ő, aki az elrejtett kincset kiásta; ha ezt most hasznunkra fordítanánk, szegényből egyszerre dúsgazdaggá válnánk.

A literátori öntudat a humanista értelmiségiek sajátosága; az anyanyelv megbecsülésében a köznemesi ideológia hatása kereshető, mely Sylvesternél végre tudományban és korszerű programban realizálódik. A férfinevek példája Attiláé és a sajátja: János; a zord Szkítiából a szelídebb Pannóniába az ősök erényei és Isten jósága segítette a magyarokat; a reneszánsz kultúra hatására és a kiadások ismeretére vall Janus Pannonius említése, kinek neve akkor már összeforrott a latin irodalomra alapított magyar kulturális tudattal. A „három szent nyelv” ismeretét magában foglaló tudományosság abban jelentkezik, hogy Sylvester összeveti a magyarral a görögöt, a latint és a hébert, s az utóbbival fellelt hasonlóságokat a tárgyias és tárgyatlan igeragozásról szólva abban foglalja össze, hogy a „mi nyelvünk” rokonságban (affinitas) áll vele. Az akkori fogalmak szerinti legnagyobb dicsőség mai ismereteink szerint óriási tévedés; értékes viszont mint a fejledező összehasonlító nyelvtudomány és nemzeti ideológia összekapcsolásának első esete, s tanulságos példája annak, hogy a nagy jelentőségű tévedéseket a tudománytörténetben éppúgy tárgyalni kell, mint a helytálló felfedezéseket. Ugyanezt a tételt a legőszintébb nemzeti büszkeséggel a XVII. században újra felfedezték, s a XVIII-ban a hiedelem még javában tartotta magát.

Mikor Sylvester latin grammatikájának magyar nyelvet illető részeit megírta, abból a tapasztalatból indult ki, hogy a latint a magyar segítségével tanították az iskolákban. Elődei ezt a tényt nem vették számításba; talán észre sem vették, vagy jelentőséget nem tulajdonítottak neki. Sylvester azt vallotta ellenben, hogy ha saját nyelvünket elhanyagoljuk, nem hatolhatunk a latin (a héber és a görög) titkaiba sem. A nyelv, valamint a felvilágosítás és a népművelés összefüggésének felismerését persze a XVIII. század írói számára tartogatta a történelem. Egy lengyel szerző Jézus életét „a nagy hírű lengyel nyelv ékes voltának bizonyosságul” adta ki (1522), egy francia szerző latin-gall grammatikát publikált (1530): mindent összevéve Sylvester nyelvtana sajátos

középső helyet foglal el a tisztán latin és tisztán az anyanyelvnek szánt grammatikák között. Könyve igen korszerű típust képvisel a klasszikus és a vulgáris nyelvek akkori „harcában”, s feltehetőleg pontosan megfelelt egy vékony értelmiségi réteg (kitűnően képzett tanárok) és gazdag nemesek (főrend) igényeinek. Révay Ferenc nádori helytartó a bártfai német Stöckel Lénárdhoz küldte fiait tanulni: egyikük, János, azzal örvendeztette meg apját, hogy egy magyar dialógust fordított latinra Buda török kézre jutásáról, másikuk, Lőrinc, értesítette, hogy ő is fordít, mert kedves neki az anyanyelve és „szívesen gyakorolja tanulmányai során”.

Sylvester etimológiai és a hónapok neveinek megmagyarosítására tett kísérlete ma mosolyt keltőek, noha módszere a XVIII. század végéig nem avult el, és a hasonló próbálkozások száma nem csekély; meddő tudóskodásnak bizonyult a magyar helynevek ellatinosítására tett javaslata is; fontosabb a nyelvtani terminológia megmagyarosításának kísérlete, de ez meg a közhasználatba nem ment át: „még nem igazi műszavak”, mondja róluk ismeretűjük, „hanem inkább meghatározások”, mint a középkori fordítók kényszerűségből gyártott körülírásai, vagy akár Szenci Molnár Albert szótárának olykor körülményes értelmezései. (A retorika és a poétika terminológiája máig nem vált magyarrá.) Nagy jelentőségű gondolatokra akkor jutott Sylvester, mikor kivételes humanista műveltsége szerencsésen találkozott társadalmi környezetének és a főúri udvari műveltségnek igényeivel; nem a tudatlan köznép nyelvét akarta ugyanis szentesíteni, hanem tudós nyelvet kívánt alkotni. Kifogásolta tehát a „vulgus” hibáit, az etimologikus helyesírás felé hajlott, s állította, hogy az írásnak és az ejtésnek nem kell azonosnak lennie.

Nyelvi és irodalmi gondolkodása legnagyobb teljesítményének a virágénekek képes beszédének felfedezését szokás tartani. Sylvester azt mondja el a nevezetes helyen, hogy minden szónak és mondatnak megvan a maga köznapi jelentése, de lehet átvitt értelemben is használni azokat: a kenyér például lehet „élet” (étel), a kenyéret eszik: „ebédel” az újszövetség nem egy helyén. Vannak továbbá nem szó szerinti értelemben veendő mondatok: Pál apostol egyik helye: „Téjvel tartálak tütöket, és nem kemény itekvel” a következőképpen értendő: „Oly tanuságot adik tüneknek, melyet könnyen megfoghatatok”. Az ilyen kifejezések nehezítik a biblia megértését, de a mi népünknek nem idegenek, mert él velük mindennapi beszédében (talán szólásokra, közmondásokra gondol), él énekeiben, különösen a virágénekekben: ezekben mindenki megcsodálhatja a magyar nép éles eszét és szép beszédét. Régebben e virágénekekben népdalt láttak, ma inkább az udvarokban divatos szerelmi költészet hol légies, hol nagyon is vaskos termékeit.

Hiba lenne azt állítani, hogy a magyar erasmistáknak nevezett csoport bármelyikének irodalmi elvei időszerűtlenek voltak, s ezért nem találtak visszhangra. A nyelv megbecsülésének gondolata ugyanis, mely mindnyájukat vezette, oly mélyen beágyazódott már korábban a nemzeti tudatba, hogy nyilván másutt kell keresni az okot, amiért a régi magyar teoretikusok mun-

kassága alig áll kapcsolatban egymással, s hogy Szenci Molnár is csak hallhatott Sylvester nyelvtanáról, példány nem jutott el hozzá. A társadalmi realitásra fordítva azonban a szót: megelőzték-e korukat a tudósok főúri pártfogói? Perényi Gábor például, aki Balsarati Vitus Jánost (1529–75), korának legnevesebb magyar orvosát tartotta udvarában, megfestette és verses aláírással láttatta el az ó- és újszövetség neves alakjait, s gyászbeszédének írója, Szikszai Fabricius Balázs (†1576) szerint a piktor nem dolgozott rosszabbul az olasz mestereknél, támogatta a sárospataki iskolát; egyedülálló alak-e Thököly István, aki 1595–99-ben külföldi tanulmányúton járt, megcsodálta az Erzsébet-kori Anglia udvari életét, s még színházi előadásra is ellátogatott? Valószínűbb, hogy nem a tudós humanisták (és a munkásságukat támogató főurak) rugaszkodtak el a valóságtól, hanem az érdeklődők és műértők túl alacsony száma okozta, hogy terveik megvalósulása olykor századokra húzódott el, gondolataik meglehetősen rendszertelenül szétszórva találhatóak, később pedig az értelmiség legjobb képzettségű tagjai az egyházak keretébe szorultak vissza, melyek mint intézmények nem tartották elsőrendű feladatuknak a profán tudományok és a költészet ápolását, s ez az intelligencia mentalitására is rányomta utóbb bélyegét.

Sylvester ötleteinek időszerűségét és életrevalóságát éppen az bizonyítja leginkább, hogy – az egyetemalapítási kísérletekhez hasonlóan – másoknál, tőle függetlenül újból és újból felmerültek. A nevek ellatinosításában Bonfini az elődje, Istvánffy a folytatója; azon, hogy a magyar növény- és ásványnevek nincsenek összeszedve, Méliusz Juhász Péter (1578), majd Beythe István (1583), Batthyány Boldizsár németújvári papja segített olyan sikerrel, hogy Czvittinger Dávid, az első magyarországi irodalmi lexikon szerzője (1711) – folytatókat és kiegészítőket remélve – listáját teljes egészében leköszölte. A közvetlen utókor a virágénekek irodalmivá emelésében jutott legmeszezebbre, s az 1560-as évekre kifejlődő magyarországi latinság irodalomtörténeti hagyományának magyar nyelvű megfelelője 1600 tájára alakulni kezdett.

Sylvester a virágénekekben fedezte fel a magyar poézist, melynek kincseit a „ganéjból” kellett kibányászni, mint egykor Vergiliusnak az aranyat Ennius, az első latin epikus „piszkából”. A szerelmi költészetet – általános társadalmi szokás lévén a legfelsőbb rétegekben – olyannyira nem lehetett zsol-tárokkal és istenes énekekkel háttérbe szorítani, hogy klasszikusa támadt Balassi Bálintban. Az ő méltatása az irodalomtörténet körébe tartozik; szövegtörténeti érdekű az a megállapítás, hogy szakít az énekverssel, és kiképi a szövegverset. A vers tudniillik Balassi előtt „énekelni való”: dallam (recitálás) nélkül nem létezik, utána már igen; ő az, aki a magyar műköltészetet megteremti, mely éppúgy a nemzetközi latin tudós irodalom származéka, mint például kortársáé, a francia Ronsard-é.

Balassi nem foglalkozott teóriával; pontosan felismerte azonban saját költészetének helyét a magyar irodalomban, melyet új műfaj meghonosításával is bővíteni igyekezett (dráma). Tudta, hogy korában általános divat a vers-

írás, de ez még nem azonos a költészettel, ha hiányzik belőle az újdonság és a „találmány”, Sylvester szavával a „lelés”; tőle telhetőleg „ékes igékkel” igyekezett fordítani pásztordrámáját, hitet tett amellett, hogy a költészet „multság és vigasság”; pontosan tudta, hogy az írás az ókor nagyjainak éppúgy dicsőséget hozott, mint pártfogóinak (Mátyás király). A legfontosabb, hogy pártjára kelt a szerelmi (világi) költészetnek: írják más nemzetek is (olasz, francia, német), botránkozást nem okoz, hosszan részletezi a szerelem jótékony hatását, s azzal fejezi be fejtegetését, hogy nem törődik a „tudatlan község” szapora szavával. (Sylvester sem a köznép szokásaihoz szabta grammatikájának szabályait.) Balassi korának egész irodalmát át tudta tekinteni, s mikor a költészet helyét a történetírás és a protestáns-katolikus egyházi irodalom mellett jelölte ki, arra utalt, hogy a latin irodalomtörténeti hagyomány mellett – legalább három területen – a magyar is létezett már.

A szerelmi költészet hagyományát Balassi követője és odaadó híve, Rimay János próbálta továbbvinni. A Balassi testvérek (Bálint és Ferenc) halálára versciklust jelentetett meg (1595–96), fennmaradt előszavainak tanúsága szerint kísérletet tett Bálint verseinek kiadására (a szerelmes versekre is), de tervei füstbe mentek; tőle sem jelent meg egyetlen sor sem nyomtatásban az említett kiadvány után, míg végül – 1630 utántól – csak a két költő vallásos verseit publikálták, egymással összekeverve. Eleget sajnálkoztak már, hogy így történt, kutatták az okokat is: hol arra mutatva rá, hogy szerelmes verseket akkoriban nem lehetett publikálni, hol meg a reneszánsz kor végének válságjelenségeit és a török háborúk pusztító hatását sorolva elő. Az irodalmi gondolkodás története felől úgy lehet a jelenséget leírni, hogy a Sylvestertől felismert magyar poézis megteremtődött ugyan, de a nagy nyilvánosság elé már nem kerülhetett: úgy látszik, a versszerzést Magyarországon és Erdélyben mégsem tették olyannyira „közdologgá”, mint Balassi a maga társadalmi köréből látta, ki a magyar költészetet még semmivel nem tartotta a külföldinél alábbvalónak. Tulajdonképpen kevesen értékelték, a nyilvánosság előtt még kevesebben vállalták, s a nagy költő szellemi hagyatéka a XVII–XVIII. század „epigon” lírikusainál, még inkább névtelen szerzők kéziratban maradt verseiben élt tovább.

Az anyag az úgynevezett kéziratos énekeskönyvekben maradt meg, s az irodalomtörténetben újabban igen találóan „közköltészetnek” nevezik. A hagyomány felől szemlélve hemzseg a Balassi (és feltehetőleg kortársai) műveiből származó formuláktól, szövegtörténetileg az írás- és szóbeliség határán áll: lényegében szerzőhöz ritkán köthető halmaz, s bár nemesek és deákok körében írásos formában virágzott, hiányzik belőle a szövegtisztelet. A szerény műveltségű rétegekbe alászállt reneszánsz műköltészet alapja, mintegy anyanyelve lett minden XVII–XVIII. századi verselésnek, és egyik legfőbb biztosítéka és tanújele az irodalmi kontinuitásnak; ebből emelkedett ki, illetve ennek kollégiumokban honos változatából indult pályájára utóbb Faludi Ferenc és Csokonai Vitéz Mihály, ezt keverte össze a népivel Révai

Miklós. Magyar retorikát és poétikát akkor írhattak volna, ha Balassi versei megjelennek, s ha valamely Sylvester Jánoshoz hasonló képzettségű és tehetségű humanista tudós a latin tankönyvek rendszere, terminológiája és meghatározásai alapján kidolgozza, miben áll az „ékesb igék” tudománya a magyarban. Befogadó közönség hiányában egyik feltétel sem valósult meg, noha a fejlődés megindult a teóriaalkotás felé.

Messzebbre jutott a magyar nyelvűség humanista kifejlesztése a Balassinál futólagosan említett (és elégségesnek talált) magyar nyelvű egyházi, valamint iskolai irodalomban, melynek írói papi vagy tanári szolgálat mellett is még bizonyos függetlenséget élveztek, és műveiknek tervszerű továbbhagyományozása szervezetek érdekében állt. Ami az iskolákat illeti, az ókori szerzők magyar fordításainak Pestinél elkezdett sorát a történetíróként már szóba hozott Baranyai Decsi János Sallustiusszal (1596) folytatta, ugyanő ötezer görög–latin–magyar szótást állított össze: előszavában Mátyásnak a humanista irodalomban híressé vált bölcs mondásaira célzott, az összeállításban retorikai szándékokat követett, nyomdokait a későbbi közmondáskiadók Faludiig terjedő sora taposta. Klasszikus szövegek tolmácsolásában két évtized múlva Háportoni Forró Pál személyében akadt folytatója, aki Curtius Rufust tette át magyarra (1619), s akinek előszavából még hosszú részeket vett át 1701-ben a soproni Balog György a maga Cornelius Nepos-fordításába. Az idők változásának jele, hogy a XVII. századi fordító Bethlen Gábor kívánóságára, XVIII. század eleji utóda az iskoláknak dolgozott.

Biztos, hogy a latin mellett magyarul is tanították a középkori ars notarialis reneszánsz leszármazottját, a levélírás ekkor ars epistolandi-nak nevezett mesterségét. Hogy tantárgynak kellett lennie, a fennmaradt iratok meglepően hasonló kifejezései és szerkesztése láttán eddig is sejtették. Nemrég előkerült aztán egy tanulmányi jegyzet (1601–1607), amely szerint Cicerót követve vezették be a tanulót a gyakorlatba. Számítani lehet e tantárgy újabb írásos emlékeinek felbukkanására is, mert Bocskai, az erdélyi fejedelmek, Thököly és Rákóczi kancelláriájának alkalmazottai kifogástalanul dolgoztak, s egy Szenci Molnár Albert által kiadott pedagógiai iratgyűjtemény egyike-másika a kétnyelvű oktatást tanácsolta a tanítóknak.

Az egyházi szolgálatban álló, de az udvarokkal is szoros kapcsolatot tartó humanisták érdeme a latin–magyar szótárirodalom továbbfejlesztése. Szikszai Fabricius Balázs sárospataki rektor nomenclaturáját Debrecenben 1590-ben jelentették meg nyomtatásban. Megindult az iskolai auktorok publikálása, köztük Janus Pannonius egyik műve, a költő XVI. századi kultuszának egyetlen itthon nyomtatott s a XVIII. század közepéig utolsó emléke, és Ezópus egy kiadása, melynek párja egy évszázaddal később került újból forgalomba.

A lassanként felgyülemelő egyházi irodalom rendszerezése a XVI. század végén indult. A gyűjtőmunka éppúgy elképzelhetetlen lett volna végzőinek humanista képzettsége, mint a protestantizmus szervezeteinek megszilárdu-

lása nélkül. Pesti Gáspár az első, aki ajánlásban foglaltan (1541) egyetlen szerző (Honerus János) műveinek teljes jegyzékét publikálta; a hasonló vállalkozások száma, egy-egy író saját maga által összeállított bibliográfiáival együtt, elég magas. A sok irodalmi terméket említő egyháztörténeti céllal szerkesztett leltárak a XVI. század végén fellángoló lutheránus-kálvinista vitáig nyúlnak vissza. Az előbbieket Sculteti Szeverin és Stöckel Lénárt bártfai utódainak publikációi a legfontosabbak, a kálvinistáknál Gönczi György írta össze a reformátorokat: ettől kezdve előszavak és szétszórta akta-publikációk során át egyenes út vezet a XVII. század végén fogalmazott rendszeres egyháztörténetekig: Burius János (†1688) kéziratban maradt könyvéig és Pápai Páriz Ferenc előbb latinul kiadott (1684), majd kéziratos magyar fordításban (1685) terjedő művéig. A történeti érdeklődés humanista jellegét tanúsítja, hogy a legjelesebb reformátoroknak tudóséletrajzot szenteltek vagy nyomtatott gyászbeszéd formájában örökítették meg híriüket.

A bibliafordítási kísérletek sora, mint már szóba került, Károlyi Gáspár fordításával (1590) zárult; minden további kiadás ennek javítását célozta, nem kevés filológiai problémát és vizályt okozva az egyháziak köreiből. A XVI. század végére felgyűlt énekeskönyvek anyagának rendezését Szilvás-Ujfalvi Anderko Imre végezte el (1602). Az egyházi énekek zárt, tovább nem bővíthető gyűjteményét akarta létrehozni, különös előszeretettel viseltetett a zsoltárok parafrázisa, még inkább azok fordítása iránt, és szorgalmazta „szép ritmusokban rendelt” magyar megszólaltatásukat. A szerinte nem templomba illő énekeket külön gyűjtötte, s csak a világi és virágénekeket hagyta ki szándékosan gyűjteményéből. Munka közben ébredt fel benne a terv, hogy összeállítsa a magyar irományok szerzőinek katalógusát; ha meg lenne, ebben tisztelhetnénk a magyar írók első jegyzékét. A szerző irodalomtörténeti érdeklődése Szikszai Fabricius Balázs nomenclatúrájának általa sajtó alá rendezett kiadásának (1597) előszavából ugyancsak kiviláglik.

A protestáns humanizmus Szenci Molnár Albert (1574–1634) munkásságában érte el csúcspontját. Siheder korában Károlyi Gáspár bibliájának ki-nyomatásánál segédkezett, megfordult korának minden jobb német egyetemén, bejárta Svájcot és Itáliát; azon kevés peregrináns diák közé tartozott, aki élete java részét külföldön töltötte, szinte csak látogatóba járt haza, kinn jelentette meg főműveit. Latin–magyar és magyar–latin szótárával (1604), a szójegyzékek kora után megvetette a modern, betűrendes lexikográfia alapját, de közben az elődökre is támaszkodott: átvette Zsámboki János magyarországi latinságot felölelő gyűjteményét, s ezáltal két évszázadra minden újabb szótáríró számára kötelezővé tette közlését. Magyar nyelvtanát (1610) külföldiek számára írta. Mintája főként Johannes Claj sok kiadást megért német grammatikája (1578) és a hugenotta filozófus, Petrus Ramus voltak; az előbbit később részben a jezsuiták is adaptálták (1626), az utóbbinak logikája idővel a magyar református iskolákba vonult be: Pázmány éppen a francia gondolkodó követését kifogásolta Szencinél. Claj azért is példamutatónak

látszik, mert ahogy a német szerző Luther bibliafordításának nyelvét vette nyelvtanához alapul, úgy igazodott Szenci Károlyi Gáspár vizsolyi bibliájához, melyet egyébként új, javított kiadásokban jelentetett meg (1608, 1612). A magyar nyelvrokonságot illetően környezetének hatására roppant tartózkodó: bár egy barátja vallotta a héber–magyar rokonságot, ő maga óvakodott ettől, és csupán azt írta le, hogy a magyar keleti eredetű, Európában rokontalan nyelv.

Szenci Molnár Albert utolsó nagy képviselője annak a reneszánsz kori nyelvi mozgalomnak, amelynek útja az 1530-as évektől magyar poétika és retorika megírásának irányába vezetett. Mint költő (templomi éneklésre szánt, verses zsoltárok fordítója) Balassi és Rimay hagyományához tartotta magát. Az utóbbit személyesen látogatta meg, igen tudós nemesnek tartotta, zsoltárfordító elődei egy részéről ellenben azt vallotta, hogy „igen paraszt” verseket írtak. Különösen nevetségeseknek tartotta a históriás énekek (énekmondók) „vala-vala” rimelését. A jó rímre Balassi egyik strófáját idézte: szövegtörténetileg ez (és fordítási módszere) nem jelent mást, mint hogy az egyházi éneket végleg megszabadította a szóbeliség nyomaitól.

Mint irodalomtörténeti gondolkodó Mátyástól egészen saját koráig természetesen módon vallotta magáénak a magyarországi latinság hagyatékát. Feljegyezte, ha Corvin-kódexet mutattak neki, szeme előtt szerkesztették meg a magyar humanista költők máig legteljesebb gyűjteményét (1619), melyben barátai és kortársai (Filiczki János, Thury György) tisztességet kaptak, személyes kapcsolatok fűzték a XVI–XVII. század számos magyar és külföldi latin poétájához, Martin Opitz, az első német poétika szerzője igen nagyra becsülte, egyszerű másolóként köze lett a Brenner Márton és Zsámboki János által elkezdett „magyar történetírók”-sorozat folytatásához, amelynek utolsó humanista fogantatású kötetét a Magyarországon és Erdélyben is megfordult francia diplomata, Jacobus Bongarsius adta ki (1600).

Szencit az egykorú német irányzatnak megfelelően élénken foglalkoztatták a régi írásos emlékek. Szomorúan állapította meg, hogy 1559-nél korábbi nyomtatott magyar könyvet nem talált, középkori kézirat soha nem jutott a kezébe; talán innen ered a rovásírás iránt feltámadt, kortársaival egyébként közös érdeklődése, mely mint tudományos téma máig foglalkoztatja a kutatást. Nyelvi gondolkodása neki sem „népi” színezetű a szó mai értelmében. Grammatikájával és szótáraival a műveltek irodalmi nyelvét kívánta megalapozni, illetve továbbfejleszteni, s azt az írásművet, amit az akkori „népnek” szánt, a retorikák rendszerében fogta fel, az egyszerű stíluszínt (a tanítás) kategóriájába sorolta, s ugyanennek értelmében vallotta, hogy elavult és táj-szavakat nem szabad használni.

Elvei nem gátolták, hogy mint latin költő ne kedvelje kora poétáinak ókorra visszavezethető divatos formai megoldásait, például hogy a vers nyomtatott képét (négyzet) ne állítsa a mondandó szolgálatába (az állhatatos férfi olyan, mint a négyzet). Nem akadályozták annak felismerésében sem, hogy kevés

a magyar könyv, az olvasni tudó ember, az iskola és a tanító. A latintanulás szükséges és hasznos voltát a legkevésbé sem vonta kétségbe, részeinek a nyelvtant, a retorikát és a logikát tartotta; kora legjobb pedagógusainak műveiből összeállított szövegválogatásában nagy súlyt kapott azonban az anyanyelv tanítása: ebben olvasható az az eljárás, hogyan kell Cicero levelei alapján az anyanyelvi levélszerkesztést megtanítani, ugyanitt áll a fordítási gyakorlatok sürgetése. Imádságoskönyvének ajánlásában Szenci szót emelt amellet, hogy a „főrenden és közrenden való asszonyállatok is indíttassanak az írás-olvasás tanulására és a leányzó gyermekeknek is tanítására”. Arról még nem beszélt, hogy mindenki (az egész nép) tanuljon meg írni és olvasni, mert legfőbb támogatóira, a városi polgárságra gondolt; arról sem, hogy a könyvekből világi (szekularizált) tudományokat sajátítson el az olvasó: ha nem tagadta is a humanizmus értékeit, az író az olvasóközönség hiányának ekkor akuttá váló problémáját vallási összefüggésben ragadta meg. A kapcsolat azért roppant jelentőségű, mert éppen a Szenci Molnár Albert működésének utolsó évtizedeiből tart számon korszakos változást az irodalomtörténeti kutatás: végleg kéziratosságba merült Balassi és Rimay lírája, többé nem tudósok menedékhelyei a főúri udvarok, s az irodalomelmélet művelése jó-részt az egyházak körébe és az iskolák falai közé szorult.

IVANICH PÁL ELŐSZÓ VITÉZ JÁNOS LEVELEIHEZ

Pál pap szíves üdvözetét küldi Pál főesperesnek.

Arra a feladatra, hogy a közös atyánktól régóta kérelmezett levelek eljussanak hozzád, többekkel együtt én vállalkoztam. Én tehát az ő biztatására nemcsak hogy készségesen, de egyenest nagy buzgalommal gyűjtöttem e kötetbe a széthányt, cédulákra írt, sarokba dobált, olykor nemtörődöm módon összetaposott leveleket – hogy megértsd: én hallgattam, te beszéltél, de mindkettőnk lelke a levelekért lángolt. Minthogy pedig egy dologban találkozott össze mindkettőnk vágya, mindkettőnk szándéka: a te szorgalmazásoddal s az én kivitelezésemmel fog megjelenni a könyv, hogy legalább azok fölnyithassák, kik nem visszaélni, de élni kívánnak vele, kik – magyarán szólva – kezükbe akarják venni, nem pedig szájukra.

Azt pedig magad tudod a legjobban, hogy kérésednek, követelőzésednek ez esetben milyen föltételekkel adott helyt a szerző; vigyázz hát, nehogy hűtlen prókátora légy a megkötött egyezésnek! Meghagyta ugyanis, hogy ismételten idézzem az emlékezetedbe: összegyűjtésüket csakis azért engedte meg, hogy vigasztaljon téged, nem pedig hogy vizsgálzzék előtted. Ám mind egyre megy, ha vizsgát tétetsz is velük: nem sanda irigykedés, hanem baráti szeretet küldi őket hozzád, s jobban is szeretném, ha nem a művészi formát keresnéd bennük, hanem a tanulságos tartalmat.

Itt csak az utóbbi hét esztendő során írt vagy diktált leveleket kapod, s nem is valamennyit, csupán a szemlátomást épeket és jobbakat. Sokat nem találtunk meg, melyek megírására magam is emlékezem; sok pedig csak töredékesen és csonkán maradt meg. Ám a töredékesek közül is beillesztettem néhányat, mert úgy hiszem, még mindig jobb, ha csak részben hiányoznak, s nem teljes egészükben.

Tudd meg továbbá, hogy e levelek elrendezésében nem vehettem figyelembe megírásuk s elküldésük időrendjét – hanem ahogy egyegy másolat fölbukkant, ahogy az anyag előkerült. Ezért azt a két válaszlevelet, melyet rövid egymásutánban e kötet ügyében írt hozzád, sorrendben előre tettem, mert ítéletem szerint ezek rendkívül fontosak és alkalmasak arra, hogy a többit bevezessék. Való igaz

ugyanis, hogy minél hamarább felfogod eszeddel ezt a kettőt, annál könnyebb lesz azután a többinek olvasásakor behatolnod azok szellemébe s értelmébe. Hogy pedig olvasásuktól esetleg el ne kedvetlenítsen holmi nehéz vagy félreérthető rész, amennyire jártasságomból telik, még egy segítséggel kívánok szolgálni. Nevezetesen, az üres lapszélekre odajegyeztem azoknak az antik szerzőknek a nevét, akiktől szó szerinti idézetek találhatóak e levelekben. Jó néhány szót, sőt néha egész mondatot is magyarázok, illetve megjegyzéssel kísérek, amilyen mértékben felvilágosítást kaphattam, részben úgy, hogy megkérdeztem atyánktól, részben, hogy magam néztem utána könyvekben. Ha azonban te jobban vagy pontosabban értelmezed a helyeket, szívesen elfogadom érveidet, s csatlakozom a tudósabb véleményhez; s ha javítod tévedésem, nem sértődöm meg.

Legvégül még arra hívom föl figyelmedet, hogy amidőn e kötet címlapjára oda akartam cirkalmazni szerzője szokásos címeit, ő azonnal leintett, hogy ilyesmivel ne legyen gondom, mert – mint Szent Severus tanítja – elég, ha e könyvecske a tárgyáról beszél, de szerzőjéről nem szól. Minden jót!

Kelt Nagyváradon, 1451. január 12-én

Boronkai Iván fordítása

VITÉZ JÁNOS LEVELE PÁL FŐESPERESNEK

Üdvözlöm szeretett fiamat, Magyarország kormányzó urának főjegyzőjét!

Kéréssel írói tevékenységem újrakezdésére ösztönzöl, hogy megfizessem adósságomat, melyre előző levelemben zálogot adtam, tagadhatatlanul elkötelezvé magamat. Szómat adtam – elismerem –, fegyverszünetet kötöttem, és szorgalmat fogadtam; most igyekszem éjt nappá téve mielőbb valóra váltani. Munkába állítottam immár másolóim sebes tollát, hogy méltán nyugtázhasd írnokaim jegyzet-tömbjének irántad való készségét. Magad ítéld meg azonban, melyikünk hágtá át hatáskörét; hitemre, nagyon szeretném, ha igaz mértékkel mérnél. De számomra maga a végrehajtás sokkal terheesebb, mint volt a szerződés, minthogy önkényesen megkurtítod a határidőt, szaporítod a mennyiséget, és – tisztesség ne essék – uzsorakamatot vetsz egyezségünkre; ilyenformán míg reám próbálsz határidőcsúszást bizonyítani, jogtalan uzsora követelésének vádját vonod tenmagadra. Ez a számadás azonban a későbbiekre tartozik. A türelem – hidd meg – ezúttal is rózsát terem, és ha nem akarsz túl későn megbánni vereségedet, idejekorán tanulj meg visszakozni! Nekem is jobb lesz persze, ha kitekerek, s elvonulok a vesztes elől, mivelhogy nem viaskodásra, de szeretetre vágyom. Ez leszen legfőbb bíránk, legfőbb vezérünk e patvarkodás elsimításában. Elcsitulta nem növeli sem a hitelező kárát, sem az adós terhét, csak légy türelemmel, ha már haladékat adtál, és ne fokozd erőszakosságodat, hiszen az a kényszerű robot bilincseit verné erre az úgy-ahogy üdítő munkámra!

Miután az életet és javakat pusztító vihar kiadta mérgét, és csendesebb időnk jött, amelyben a tegnap még durván hatalmaskodó testvéri fegyverek is elpihentek – örülök, hogy szabadságonnak megadatott az a rend, amelyben végre keresheti a maga kedvtelését is, nem mindig csak a másét. Ennek jóvoltából immár rendeznem kéne életemet, melynek már rangomnál s koromnál fogva is az lenne legüdvösebb, ha a magamé lehetnék – nem csupán látszatra, hanem valójában is –, mégpedig annyira a magamé, hogy szerénytelenség-

nek tartsam ilyenfajta stúdiomokkal keresni nevem öregbítését, illetve a népszerűséget. Mert hát a magyarság eredendő rákfenéje most is pusztít. Itt van a falánk irigység, mely válogatott tövisből fon csokrot – ítélet címén, amitől bizony kialszik a szellem s a lélek fénye, úgyhogy becsületes ember most csak abban lelheti dicsőségét, ha elrejtí arcát mindennemű dicséret elől. Azután – ha nem tévedek – hazánkban, a latinság e gazos parlagán, aligha tesznek különbséget az irodalom lisztje meg korpája között, vagy hogy érthetőbb nyelven cáfoljalak: nálunk van olyan bölcs Davus mint Oidipusz, tán még bölcsőbb is. Régi megszokásként rögződött ugyanis belénk, hogy beérjük alant járó beszéddel, és írunk ugyan a szó művészetéről, de igazi szóművészet nélkül. Vajha szólhatnék szelidebben! Holott még keveset is mondtam ahhoz a tiszteletre méltó képezt, melybe honfitársaink belesüllyedtek, kik a latinak söpredékét is alig-alig kapiskálják! Azt képzelik tán, hogy az ősi művelődés ösvényeit járják – ha ugyan művelődésnek nevezhető, ha az irodalmi nyelv tudását tanulják és tanítják! De haragszol is tán, fiam, hogy gyalázkodó szavakkal dobálózom; ám a közállapotok szidalmazásából ne következtess arra, mintha a maga tudományára dölyfös tudósocska volnék! A viláért se gondold! Elég nekem a te tanúságod, a te ítéleted, a te bizonyosságod, ki szívem-lelkem alapos ismeretében nem hazudtolsz meg engem. De rajta, ha akarod, bővebben is alátámasztom az előbb mondottakat. Napjainkban persze már egészen másként keresik tudásuk gyarapítását – követendő példa! Hiszen sokakat magad is ismertél, én pedig jóval többeket, de most is szép számban ismerek olyan kiemelkedően tehetséges, művelt szellemű férfiakat, akik nemcsak szóval, de szinte állandó tevékenységükkel igazolják panaszos ítéletemet. Mert mihelyt elfogja lelküket a tudás vágya, a hamisítatlan tudományt keresik, nem annak hazai árnyékát, és szinte menekülnek itthonról, jobban mondva mohón erednek nyomába a hazánkból száműzött tudományoknak. Mily nemes is az a lélek, és istenadta tehetségét mennyire megbecsüli, mely méltóságán alulinak tartja, hogy parlagi műveltségünkhöz kötődjék! De ha felbőfög is valaki némi irodalmi ízt abból, ami nagyon keveset e lapos iskolázottságban nyert, helyes és teljes ékességre mégsem juthat, mert a megemésztett kevés anyag és a még soványabb remény a tudománynak nemhogy halvány mását, de árnyékát is alig képviseli. Nem ok nélkül lelik hát több kedvüket abban a művészetben, amit a külföldi irodalom a hazainál bővebben táplál! Bárcsak te is e csa-

páson indulnál; bizonyára meglelné, s meg is kívánná lelked az ize-
sebb falatokat, és – amint a régi bölcsről mondják – állandó halad-
tában egyre tökéletesebbnek; addig-addig, hogy írásaimat, melyekre
most még vágyol, úgy elhessegetné megcsalt elmédből, mint holmi
éjjeli rémképeket.

Minthogy én is e parlag neveltjének tudom magamat – nem any-
nyira a műves kezek hiányát panaszolom, mint gyümölcsjeit –, éber
szemekkel vigyázd, mibe hajszol engem a te heves követelőzésed!
Főként attól tartok, hogy határaitmon kívülre hajtasz, holott ez hely-
telen, mert nékem belül a helyem; – és hogy ravaszkodva csábítasz
cifraságot adnom olvasnivaló helyett. Be fogod látni, hogy e csábítás
sem óvatossággal, sem szándékkal nem egyezik, soha nem is
fog illeni ahhoz! Engem ugyan kevésbé érdekel, hogy mások miként
vélekednek rólam: csak te fogadd épp olyan szerető lélekkel, mint
amilyen hévvel kéred. Mert a régiek állítása szerint csak a szeretet
alkalmas arra, hogy megadja a dolgok értékét s a mű jellegét. Kívá-
nom, őrizd meg az igaz szeretetet, mert hamisan mit sem ér. De – ha
szép szavak helyett igaz vallomást akarsz hallani – még ilyen körül-
mények között sem szállítanám le az ígért árut, ha nem volnék elkö-
telezett adósod. Mert az emberi ékesszólás nagy mérnökének taní-
tása szerint szinte senki oly pontosan nem látja az igazságot, mint
amilyen kíméletlen élességgel elítéli a bűnt. Ennélfogva egy esetleges
botlás a dicséreteset is könnyűszerrel elhomályosítja. De elég ebből
ennyi; fölösleges jósolgatni mások kákán csomót keresése felől.
Kérted, megígértem, hamarosan megkapod a leveleket – melyeket
innét-onnét összeszedve másolóimnál megtaláltam, de csak amelyek
épnek bizonyultak. Mert azoknak a leveleknek, melyeket azon idő
előtt írtam, hogy országunk jó szerencséje a gyászos végű első ten-
germelléki ütközetben elveszett, nem maradt fenn másolata. Pedig
nem csekély haszonnal jártak volna, ha nem is a te tanulmányaid,
inkább az eseményeknek és ama korszak szerencseforgásának megis-
merése szempontjából. Egyikük-másikuk visszakerült ugyan hoz-
zám, de annyira rongáltan, hogy legszívesebben letagadnám őket,
s el is határoztam, hogy ennek a kötetnek az anyagából kirekesztet-
nek; holott nem kétlem, hogyha ép állapotban vehetnők őket ke-
zünkbe, akkor hozzásegíthetnének a korábbi, török elleni győztes
háborúk eseményeinek, megannyi kivívott diadalnak, valamint ha-
zánk későbbi hányatott sorsának helyes megértéséhez.

De talán át is hágom már a levél kereteit, miközben minden, ami

az eszembe jut, mindjárt erővel rátolakszik a tollamra is – igaz, te sarkantyúztad vágására. De végezetül azt az egy feltételt még a lelkedre kötöm, hogy kötetemet szigorúan magánolvasmányként kezeld és őrizd. Könnyelmű kézzel kaput ne nyiss neki, nehogy azoknak vizsla szemei előtt kellesse magát, kiktől magam is szívesebben tanulnék, mintsem őket tanítanám. Nem volt célom a levelekben szép stílusra törekedni, sem azoknak sorába betolakodni, akik az iskolás szabályokat követve, csipkelődő szócsépléssel bűvészkednek – haszon nélkül. Munkám során egy szabályom volt csak: munkámból ne maradjon ki fontos dolog; ám a művészkedésnek alárendelni vagy üres csillogásba vonni semmit nem akartam. Ég áldjon!

1448

Boronkai Iván fordítása

BEKÉNYI BENEDEK LEVELE WERBŐCZI ISTVÁNHOZ

Nagyságos Werbőczi István úrnak, hírneves pártfogójának Bekényi Benedek üdvözlétét küldi.

Hosszabb ideig, mint egy bölcshöz illik, elgondolkoztam azon, láthatnám-e valaha magunkat és hazánkat a dicsőség nagyszerű ki-tüntetésével jobban elhalmozva tündöklenni; minthogy a hősi harc megkívánja megfelelő dicsőségének hirdetését, nem akad majd – hogy őszintén szóljak – egyetlen ország sem a bátor ausonokon kívül, kiknek tettei kivívják a csillagos ég tetszését, amelyik a verejtékes erény tekintetében versenyre kelhetne honfitársainkkal. Lehet-e szebb tett annál, mint ha valaki az ősök nagyszerű cselekedeteit a kemény ércnél maradandóbb irodalmi emlékművel még hatásosabbá, még szembetűnőbbé teszi? Nemzetünknek azonban hiányoztak a kiműveltebb szellemek, s mindent némaság fődött; az idegenek rosszindulatú irigysége pedig ügyet sem vetett kiváló tetteink nagyszerűségére. Így folyt hosszú időn át az életünk fagyos némaság közepette, a visszaemlékezés ünnepélyessége nélkül. Nem mintha hiányzott volna a tehetség ereje s az áldozatkészség szigorú fönsége, melyen keresztül az egyetlen út vezet a tágas tudomány csúcsára, vagy a bájos test kecsessége – hogy az alkotóknak minderre szükségük van, s illik hozzájuk, azt nem vonja kétségbe senki. Akadályozta azonban őket az állandó véres háborúskodás, őseink abban lelték örömüket. Mily szörnyű rombolást okoztak a minden elpusztító háborúkban, azt tudják azok, akik ostoba gőgös nyakasságukban szembeszálltak velük. Midőn azonban a béke kedvezőbb bősége tette tündöklőbbé mind az ország, mind a nemzet dicsőségét, lassanként a sápadt Minerva édesszavú bája magasztalta föl embereinket. Mennyire jutottunk oly rövid idő alatt ebben a művészetben, arra legszembetűnőbb példa Johannes Pannonius, e finom képességű, fennszárnyaló költő, ki a sulmói dalnok gyönyörű hangja mellett is megállja a helyét. Elküldted a minap néhány versét; kik költönket abban a kegyben részesítik, hogy elolvassák verseit, azok tanúsítják majd Kekropsz utódai módján, mily fennkölték ezek. Megártott nekik azonban a nemtörődömség, s súlyos sebhelyek éktelenkedtek

rajtuk; régi fényüket visszanyerték azonban a kiváló Johannes Camers, kedves tanárom, a szent teológia professzorának műgondja révén, olyannyira, hogy úgy tűnik, ugyanúgy zengenek, mintha maga a finom ízlésű költő énekelné tiszta ajakkal, a bájos múzsa ihletésére a kanyargó patak partján. Azt írtad, hamarosan még nagyobb alkotásokat küldesz a művei közül. Tedd is meg, erre kérünk mindnyájan, kiknek szívéen fekszik e kedves költő tökéletes műve. Gondoskodj arról, hogy ne örüljünk korán (ahogy mondani szokás), már csak szent erkölcsaid és szokásaid feltétlen megbízhatósága miatt is. Hiszen minden lehetőséged megvan rá, hogy bárhol tetszésed szerint hozzájuthass verseihez. Mert ha mi, kik látnivaló, mennyire kitűnünk a virtus mind a két területén, hangos fegyvercsörgéssel rémítjük a többi nemzetet, illő, hogy szellemi kiválóságunkkal is megdöbbentsük azokat, akik a jelen kor barátságos légkörét élvezik, s nem kevésbé azokat is, kik majdan követik zarándoklatunkat.

Jelen kiadást neved feltüntetésével ékesítettük. Camersedet, valamint engem fogadj gondjaidba. Élj boldogan.

1514

Kapitánffy István fordítása

VERANCSICS ANTAL LEVELE VERANCSICS MIHÁLYNAK

Verancsics Antal fivérének Mihálynak üdvözlét!

Régóta buzdítasz már, öcsém, hogy gondoskodjam összegyűjtésre és megőrzésre méltó leveleim végső kidolgozásáról; azokról, amelyeket gondosabb igyekezettel és elmélyedéssel írok, s ezért, ahogy mondd, könyvet és nyilvánosságot érdemelnek; kiváltképpen azért, mert amíg te Itáliát és Franciaországot járod, én ezekben Magyarország és Erdély történetéről és viharos eseményeiről szólva sok mindenről megemlékeztem. Mint látod, eleget teszek tiszteletre méltó és szeretetteljes vágyadnak, bár félek, netán közönségesek, éktelenek, esetlenek, kevésbé latinosak, túlságosan bőbeszédűek, nyerssek, csiszolatlanok, formátlanok és nem olyan tetszetősek, hogy gyakran újra meg újra olvassák őket, engem pedig úgy ítélnek meg, mint aki elbizakodottan keresem ezzel az utókor emlékezetét, s napi érdekű leveleimnek úgy jut majd némi figyelem, számbavétel vagy hely, ahogy a megaraiaknak vagy az aequinusiaknak. Képzetten és képzetlenül sokfélélt firkálunk ugyanis összevissza s nyomtatunk ki, különösen korunkban, s szégyenünket félretéve mindannyian egyazon okból szeretnénk, ha olvasnának és megőriznének. Emiatt van aztán, hogy egyes olvasóink gyakran alig állják ki nevetés, mások meg elalvás nélkül. De kérdezem, mire jó, hogy egész napokat és éjjeleket ezen izzadunk, és minden erőnket könyvre fordítottuk, melyet mint valami festményt vagy képet, ha egyszer vagy kétszer megnéztek, megunnak, és nem volt benne semmi, ami miatt újra megnézzék. Ha ugyanis nem volt géniusza a könyvnek, hiába fáradozol, virrasztasz és hiszed, hogy tartósan megőrzi majd neved. De hogy ne tűnjek fel úgy, mint aki ellentmond neked, és magát is tetteti, amikor vonakodás nélkül teljesítem, amire kényszerülni mindenképpen tisztességesebb lenne, engedek kívánságodnak: már csak attól a közhiedelemtől vezetettve is, hogy nincsen oly gyöngye, sőt triviális könyv, amiben nincs valami tetszetős és tanulságos, Martialis verse szerint:

Bökörsből harminc hitvány megtölti a könyvet;
hogyha olyan sok a jó, Lausus, a könyv kitünő.

Hozzáteszem még, hogy bűnös emberi gyengeségből mindenkinek a sajátja tetszik, maga a természet igyekszik az utókor felé, és egyetlen tehetséget sem kell beajánlani, ha csak nem örült és nem tér el a helyestől. Egyébként senki nem vonja kétségbe, hogy minden írónak más a dikciója és a stílusa, s a tudás és a művészet emberi hozzájárulás. Mert ha átolvasod számtalan szerző irományát, a kritikusok szerint egyesek közülük rövidek, homályosak, kellemetlenek, tartalmatlanok, ötletlenek, ósdiak, kopottak, nehézkesek, divatjamúltak és, ahogy mondják, hiányzik nekik a déloszi fürdő; mások terjengősek, szétesők, szétfolyók, üresek, mesterkélték, ezer hajfodorító vas ellenére sem gondozottak; mások ellenben tömörek, érettek, csiszoltak, ékesek, szellemesek, édesek és csaknem minden részükben kidolgozottak és világosak; sokak kevélyek, felfuvalkodottak, ványadtak, erőtlenek, tele vannak indulattal, góggel, magamutogatással. Végső soron ez sovány és alantas, amaz fennkölt és bőbeszédű; anynyi századon át nem találsz kettőt, akit hasonló beszéddel és stílussal áldott meg Minerva. Soknak megadatott, hogy utánzással megközeleltse Cicerot, Sallustiust, Caesart, Liviust: elérni és meghaladni őket még senki nem tudta. Nos hát, ha a mi leveleinknek meglesznek a szeplői, és sem cicerói, sem pliniuszi illatot nem lehelnek, tulajdonítsd a tehetségek különbözőségének, és úgy vedd, hogy azok, ha nem tudtak is, legalább adott lehetőségük szerint akartak latinul szólni. Akárhogy is, öcsém, ez az, aminek vállalására ösztökélsz: engedek testvéri szeretetemnek, engedek mindkettőnk emberi törekvésének, és mégiscsak összegyűjtöttem és rendbe raktam leveleimet, bár fény, elmesség nélküliek, és mentori vagy pheidiaszi kézzel sincsenek kicsiszolva. Nem erőszakolom őket a tudósoknak olvasásra; a műveltebbek és tanultabbak, s akik, mint mondják, négyfogatú hintón járnak, rájuk találhatnak. Az enyéim megelégszenek a maguk határaival, megférnek a bőrükben, és ha számba sem veszik, ha figyelemre sem méltatják őket, legalább azt az egyet tanúsítják, hogy nem henyélessel és tétlenségben töltöttük el életünket. Isten áldjon!

Buda, 1538. február 18.

Téglásy Imre fordítása

VERANCSICS ANTAL LEVELE ANDREAS RAPICIUSNAK

Üdvözöllek, nagyságos Rapicius!

Olvastam leveleket századunk számos igen művelt emberétől (kiknek nevét az irigykedés elkerülése végett hagyom el), de – tisztességét, dicséretét, csorbítatlan és romlatlan hírnevét mindegyiknek meghagyva – egyedül Palearius gyönyörködtetett annyira ebben a műfajban, hogy teljes tetszésemet elnyerte. Noha a többiek is iskolázottan, latinosan, méltósággal és felette finom ízléssel, a legdicséretesebben írtak, akik vagy Palearius előtt éltek, vagy kortársai voltak, s emiatt jó okkal nyomtatják ki őket versengve Itália, Franciaország és Németország sajtói, mint a legméltóbbakat, hogy örökké napfényen legyenek. Bár Paleariusból sem hiányoznak azok az adományok, amelyekkel amazokat jellemeztem, Paleariusnak van egy egyedülálló és ritka vonása. Bármit vesz is ugyanis szájára, azt, véleményem szerint, a tárgynak vagy az érvelésnek megfelelően (erről mondták a nálam tudósabbak, hogy a levelek igazi sajátossága) valóban megírja; megírja, méghozzá tisztán, ízlésesen, kellemes elmésséggel, és szándékának oly szépen és gond nélkül látszik eleget tenni, és mindenütt oly könnyed dikciót mutatva (amilyet az elégiaköltők akartak elérni), hogy igazán úgy kell őt megítélnem, mint aki a tárgyak és a szavak különösebb válogatása nélkül ír, nem töri a fejét; árad a mondanivalója, de nem folyik szét, és gondolatmenetét sohasem felejtve nem is kalandozik el. Bár mindenben kerülte a nyelvi díszben és az erős érzelmekeltésben nyilatkozó szónoki eszköztárat, szó- és gondolatgazdagnak találom, ugyanakkor szelédnek és simának, és több helyen rövid mondatszakaszok által oly feszesen lépked, hogy láthatod, milyen közeli rokona volt Iszokratésznek, Caesarnak, Cicerónak és Cornelius Tacitusnak. Minthogy mindent minden indulatosság, érzelmi kifakadás, tragikus kitörés nélkül tömören és áttekinthetően fejez ki, ami lelkében megfogant, úgy hiszem, szerette és utánozta is az attikai stílus mértéktartását és tetszetősségét. Eközben semmiképpen sem folyékonyság vagy lendület nélküli, mert az az erő tetszett neki leginkább, amely a szentenciákban, nem a szavakban rejlik. Kedves Rapiciusom, íme, ez a véleményem Palearius-

ról, amit bizony nem kérdésből tettem szóvá (ezzel sem a természet nem ruházott fel, sem sorsom nem alakított ilyenné), hanem mert megszerettem a leveleit. Ha e szeretet megcsal, az emberi ítéletnek tulajdonítsd. Bár hogy mitől kellene félnem, nem látom be, ha még az ünnepezt műveltségű jogtudós, Andreas Alciatus is a régi ékesszólás megújítójának és a polgárjog méltósága megmentőjének nevezte, Jacobus Sadoletus pedig, ez a kimagaslóan képzett és nagy bíboros azt mondta, hogy nem lehet büntetlenül elsiklani érdemei felett, tudatlanok, akik nem ismerik ezeket, akik pedig gáncsoskodással leplezik el, gonoszok. Bizony nagy ajánlás, még hozzá a legnagyobb, mert a legdicsebb férfiak bízták ilyen ajánlólevéllel az utókorra. Egy dolog nem tetszett benne: szerettem volna, ha felkiáltásait a halhatatlan Istenhez és nem a halhatatlanokhoz intézte volna, s bár Bembus, Jovius mellett a századnak több más írója volt, akit utánoz, e tekintetben azonban ők sem érdemelnek dicséretet. Ha ezt jelentéktelennek és a teológusok, nem a szónokok tartózkodásának tartod, s nem azokra tartozónak, akik a ragyogóbb stílusra törekszenek, az egyikben egyetértek veled, a másikban nem engedek. Keresztény vallásunktól teljesen idegen ugyanis, csúfság is a mi embereink szájából hallani: ó, halhatatlan istenek, kik szoborban, kőben, ezüst- és aranyérméken démonok, az emberiség megtévesztői voltak; ennyiben nem helyes, hogy szónoklatunk javára gondolva ekképpen cselekszünk, amikor a szavak hangzásával törekszünk azt méltóság-teljessé tenni: mintha se a latin ékesség, se a szónoki fennköltség nem tűrné a halhatatlan Istent, és e szót a szív belsejéből, jól hangzóan kimondani vagy így felkiáltani nem lehetne. Mindezt azonban barátilag mondom, ahogy azokhoz beszélek, akiknek tehetségében gyönyörködve, emberségükkel és erényükkel azonosulva modorukat is megkívánom, és magamtól hívlak ki, hogy részem legyen abban, amit megkívántam. Végezetül visszaküldöm neked Paleariust, akit bizony, míg nálam volt, egész napokon át úgy olvastam, újból és újból úgy forgattam át, hogy hihetetlenül megszerettem. Nekem pedig akkor teszed a legkedvesebb dolgot, hogy gondoskodsz, hogy ne nélkülözsem Paleariust, mikor három nap múlva visszakapod, mégpedig azután, hogy könyvkereskedőjére vagy nyomdászára akadsz, ha Németország városait járod. Én sem fogom megtagadni tőled, ami a magamé, és nem vonom meg szolgálataimat, ha neked valamire szükséged van, nekem pedig lehetőségem. Isten veled!

Bécs, 1558. november 1.

Téglásy Imre fordítása

BARANYAI DECSI JÁNOS LEVELE TELEGDI JÁNOSNAK

Baranyai Decsi János Telegdi Jánosnak üdvözetét küldi.

Mikor a minap elküldted nekem a hun-szkíta ábécét, és azt kérdezted tőlem, hogy vajon méltónak tartom-e publikálásra, én nemcsak e tárgyban végzett tiszteletre méltó törekvéseidet helyesletem, hanem kezdeményezője és támogatója is voltam, hogy munkádat minél előbb közkinccsé tegyed.

Jóllehet nem kételkedem, hogy nem kevesen lesznek majd olyanok, akik gyerekes játéknak fogják tartani e betűk terjesztésére és megtanulására szánt időt, én mégis megmaradok ellenkező álláspontom mellett, és méltónak tartom munkádat arra, hogy ne csak a mi népünk, hanem a külső nemzetek is megismerjék. Először is azért, mert ha más adatok nem állnak is rendelkezésünkre, pusztán ezekből a betűkből is meggyőzően ki tudjuk következtetni, hogy a magyar nemzet nagyon-nagyon régi, és azoktól a kelet-ázsiai szkítáktól származik, akikről olvastuk, hogy legyőzték Küroszt, Dareioszt és más hatalmas uralkodókat. Mert ahogy a héberek, szírek, káldeusok, arabok, törökök és egyéb keletiek a görögökkel és latinokkal ellentétben jobbról balra róják betűiket, ugyanúgy mi is hasonló módon írjuk ezeket a betűket. Ebből azonban még az is kiviláglik, hogy szavainkat nemcsak ugyanúgy ejtjük, írjuk és ragozzuk, mint a héberek, hanem hogy hatszáz egynéhány szavunk is van, amelyeknek mind a héberben, mind a magyarban közel egyforma a jelentése. Másodszor, jóllehet ezek nem tartoznak e betűvetés ajánlásához, azért mégiscsak tiszteletreméltó dolognak számított mindig, ha valamelyik népnek saját ábécéje volt, és élt is vele. Láthatjuk ugyanis, hogy nagyon csekély az olyan, egyébként fejlettségben és hatalomban kiváló népeknek a száma, amelyek nyelvüket saját betűikkel fejezhetik ki: mert sem az olaszoknak, sem a spanyoloknak, sem a franciáknak, sem a németeknek nincs saját írásuk, ezen népek betűi latin forrásból erednek. A görögök pedig azzal kérkedtek, hogy ők nem tudom hány betűt a főníciaiaktól vettek át, a többit aztán a darvak repüléséből gondolták ki, majd a ma is használt sorrendbe rakták őket. Ezért aztán szégyenkezés nélkül maguknak tulajdonítják a filozófia és min-

den régi tudomány feltalálását, pedig már csak ezek a betűk is jócskán megcáfolják kérdésüket, és megdönthetetlen érvekkel bizonyítják, hogy az ázsiai szkíták egyrészt régebbiek, másrészt Isten népéhez közelebb állók, mint ők, s hogy az írástudomány és a bölcsélet a héberektől szállt át az ázsiaiakra, s végül a görögökre. Nézheted akár betűink számát: felülmúlják minden más nemzet betűit; akár betűink formáját: semmiben sem maradnak el a külhoniak mögött. Abban pedig hosszú mérföldekkel előzik meg más népek betűit, hogy a mieink ékezet nélkül íródnak, a kiejtést minden másénál tökéletesebben adják vissza, s végül hogy másokénál könnyebben tanulhatók. A görög, héber, latin nyelvet alig tudjuk egész életünk folyamán közepesen megtanulni; a németet, franciát, spanyolt meg igen nehezen sajátítjuk el, ha pedig tökéletesen akarjuk őket megtanulni és megérteni, ahhoz nagyon sok könyvre, költségre, papírra, tollra, tintára, és még nem tudom, hány- és miféle eszközre van szükségünk; a mi írásunkat viszont könnyen és rövid idő alatt megtanulhatja bárki, s minden könyv, toll, tinta és papiros nélkül spártai botlevélként akár fára, akár más egyéb anyagra könnyedén ráíratja. Nos, azért tartom ezt az írást méltónak arra, hogy ne csak iskolás gyerekeinktől kívánjuk meg elsajátítását, hanem tanulja meg minden rendű honfitársunk: gyerekek, ifjak, öregek; férfiak, asszonyok; nemesek és parasztok, egyszóval mindenki, aki igényt tart a magyar nevezetre.

Tervedet helyeslem, hogy a szkíta nyelvnek ez elemeit összegyűjtöd, s a tanulni szándékozók részére közzéteszed. Ámbár jelentéktelenebbek és nyersebbek, mint azt bárki is megkívánhatná, mégis erősen bízom benne, hogy akad majd más is, aki e példa hatására kibővíti és pontosabban kidolgozza nyelvünk szabályait. Költőink legnagyobbika, Janus Pannonius, Pécs város püspöke, noha nagy tudományú és tekintélyű volt, mégsem restellt magyar nyelvtant írni, s ha elődeink hanyagságából ezt a munkát nem vesztettük volna el, most volna valaminek, amivel ezen a területen is dicsekedhetnénk. Most, hogy ez elveszett, egyrészt te is helyesen cselekszel, ha nemzeti írásunkat meg akarod menteni az elfeledéstől, másrészt mások is a legnagyobb dicséretre lesznek méltók, ha a magyar nyelvtant s anyanyelvünk szavainak és közmondásainak eredetét a tudomány szintjén kidolgozzák.

S ha már a görögökhöz hasonlóan uralkodó szerepünket nagyrészt elvesztettük, és (hacsak az isteni kegyelem el nem hárítja rólunk)

már úgy látszik, hogy egészen el fogjuk veszíteni : legalább nyelvünket, történelmünket és írásunkat mentsük meg a halhatatlanságnak. Ámbár ha érzésemet ki szabad fejeznem, sorsunk jobbrafordulását én a török uralom megszűnésétől remélem, s égi sugallatból megjósolom, hogy nemzetünkre az a dicsőség vár, hogy nem sok idő múltán a magyar fegyverek Isten segítségével megdöntik a törökök hatalmát. S hogy Isten kegyelme ezt meg is tegye, s velünk együtt benneteket is meg az egész igaz egyházat megőrizze, szívemből kívánom.

Kelt Székelyvásárhelyt, 1598. március 5-én

Csonka Ferenc fordítása

DÉVAI BÍRÓ MÁTYÁS MAGYAR HELYESÍRÁS

AZ OLVASÓNAK ISTENI KEDVET KÉR B. M.

Am mi üdvözítünk az Szentíráásra igazítá mindenütt az tévelygőket: az többi között Szent Jánosnál V. cap. úgy mond: Hányjátok jól meg az írásokat, azok bizonságot tésznek énrúlam. Erre kedig, hogy ak kesség es olvashassa az Szentírást, nagy segítséget tésznek am mi nyelvönkre fordított könyvek. De az írásra ab betűknek esmerete és az olvasásnak tudása utonk. Meg kell azért azt nekönk tanulnonk, hogy olvashassuk mindnyájan az Szentírást, tudakozhassonk az Isten akaratjájáru, és hogy ennyi sok tévelygsbe legyen mihez támaszkodnonk; léssen kedig, ha csak az Isten beszédéhez ragaszkodonk, mert az semmi nem egyéb, hanem (mint Szent János mondja) igazság.

Továbbá ez tudomány, hogy olvasni és írni tudonk, annélkül, hogy utonk az Szentírásra, kiben üdvösségönket találjuk, ím erre is hasznos, hogy egymásnak mindenikönk írhasson, ne kelljen minden kecsiny dologért más ember után járni. Az tanulása kedig igen kevés munkával léssen, mi nem nagy dologgal esmerhetni meg egynéhány bötút. Embernek keves munkát fel kell venni nagy haszonért, kivel mind testében-lelkében élhet. Tartson meg az Isten.

Krakkó, 1549

PESTI GÁBOR EZÓPUS FABULÁI

PANNONIAI PESTI GÁBOR KEGYES OLVASÓJÁNAK
ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

Amikor azt látom, hogy majdnem minden ember és a földkerekség majdnem minden nemzete a fordítások csodálatos bőségével rendelkezik, és szerte a világon azon fáradozik, hogy hazája dicsőségét valamicskével folyton öregbítse, és hogy övéinek mind nyelvét, mind szellemét ezzel finomítsa, és egyre szélesebb körben elterjessze, akkor, kérdezlek, miért ne volna szabad nekem is enyéim nyelvét és szellemét a régi bölcsek tudományával erőm szerint csinosítani, a hazáért fáradozni, amelynek ügyis mindnyájan mindig adósaigyunk, s ha egyébként tökéletes boldogságban úszna is, akkor is törődni kell vele, hogy ne hiányozzék semmije, ami vagy az üdvösségéhez, vagy a jó erkölcsök elnyeréséhez tartozik.

Úgy gondoltuk tehát, Kegyes Olvasónk, hogy nem végzünk majd haszontalan munkát, ha a legnagyobb szerzők igen gazdag anyagából válogatott és a tudósok által legújabbán rendszerezett ezópusi meséket lefordítjuk, amelyek nemcsak hihetetlen gyönyörrel töltik el a halandó ember lelkét, hanem még a tisztességes és hasznos dolgok végrehajtására is jobban csábítják őt, mint a filozófusok szigorú tanításai; és vidám kedvességükkel annyira áthatják az emberi lelket, megmutatva, mit kell utánoznunk, és mit kell elkerülnünk, hogy még akarattunk ellenére is kényszerülünk velük egyetérteni.

Erre legfőképpen annak felismerése készítetett bennünket, hogy a beszédmodok bármelyikének nemcsak egész ékessége, hanem jóformán egész méltósága is a parabolákból és példákból ered, mert ezeknek alkalmazása (mint a bölcsek tanítják) megkétszerezi a gondolat hatását. Ezért Salamon, ez az isteni férfiú sem akarta jóslatait másként, mint parabolák címén ajánlani, s a többiről már nem is szólva, a magasságos és örök atya egyszülött fia is gyakorta használt parabolákat evangéliumában, égieket földiekkel kifejezve, hogy minél jobban alkalmazkodják hallgatói felfogóképességéhez.

Ámbár Ezópus ezen parabolái a fabula címet kapják, mert beszélő

állatokat szerepeltetnek, amelyekről pedig tudjuk, hogy beszélni nem tudnak, mégis – nevezhetjük őket bárhogyan – üdvös tanulságokkal ajándékoznak meg bennünket, amelyekkel az embereket a helyes és becsületes életvitelre bírhatjuk rá. Mert bizony nem nagyon lényeges (amint Erazmus írja szent Jeromos életrajzában), hogy milyen ösvényen futsz, csak Krisztushoz siess. Tovább megyek, ezeket a meséket nemcsak a közterek gyűlésein magasztalják, magasztalják őket a költők, historikusok és más híres írók ékesen szóló könyvei is.

Mert bizony Quintilianus is állítja, hogy a mesék irányítani szokták az emberek lelkét, főleg a falusiakét meg a tanulatlanokét, akik egyrészt szívesebben hallgatják a költött dolgokat, másrészt megéjtve a gyönyörködéstől, könnyebben egyetértenek azzal, ami gyönyörködteti őket. És ott van T. Liviusnál Menenius Agrippa, aki a gyomor ellen fellázadt végtagokról szóló nevezetes meséjével kibékítette a köznépet és az atyákat. És Horatius sem tartotta költeményeiben alacsonyrendűnek a mesék alkalmazását, amint azt több helyén is olvashatjuk, mint például a rókáról és a beteg oroszlánról, a menyétről és a sovány rókafról, amikor az egy szűk nyíláson becsúszott az éléstárba, s aztán belakmározva, dagadt testével hasztalan próbálkozott újból kijönni, és még sok más helyen is, amelyekkel a szépirodalmat tanulmányozók állandóan találkoznak.

Aulus Gellius is megemlékezik Ezópus meséiről az ő *Attikai éjszakai*-ban, amelyeket sokkal találóbban nevezhetnénk fényes napoknak és mindenütt áldással ragyogó napsugaraknak. Nem minden érdem nélkül tartották Ezópust bölcsnek (mondja), mert a figyelmeztetés és rábeszélés céljából hasznos dolgokat nem szigorúan, nem parancsoló módon adta elő és ítélte meg, mint a filozófusok, hanem tréfás és gyönyörködtető meséket kitalálva, a megfigyelt józan és tanulságos dolgokat a meghallgatás bizonyos gyönyörűségével lopta be az emberek tudatába és lelkébe.

Görög epigrammáinak könyvében Agathiasz is bizonyítja, hogy a komoly és szigorú dolgok szelídebbekké válnak, ha ezópusi szellemességgel ízesítjük őket.

Egyelőre ennyivel akartam felhívni olvasóm figyelmét Ezópus meséire. Emellett azonban azt sem tartom illőnek elhallgatni, hogy bizonyos mesékben, ritkán ugyan és kevésben (talán ha háromban) megfontoltan és szántszándékkal megváltoztattam néhány állatnak a nevét, hogy a jó ítéletű olvasónak bőséges meseválasztéka legyen a különböző állatfajokból.

Ha valamely védszellem támogatásával ez a szerény próbálkozásom meg a többi zsenyéim is szerencsésen ütnek ki, akkor kissé merészebb dolgokba kezdek majd, s amint az méltányos is, komolyabban igyekszem szolgálni hazámat. Ég veled.

Bécs, 1536. augusztus 28.

Csonka Ferenc fordítása

SYLVESTER JÁNOS

MAGYAR-LATIN GRAMMATIKA

HAGYAKOZÓ LEVÉL TÓDOR FIÁHOZ

Először is hasznosnak látszott nekem, Tódor fiam, hogy mielőtt az emberek kezébe kerül a mi munkánkkal, a mi anyanyelvünkre fordított újtestamentum, megírjam ezt a Προπαιδεύματα-t, s név szerint neked hagyjam, akit számkivetés utáni számkivetésben nemzettem. Mégpedig két okból. Először mert a gyermekekre tartozó dolgok leginkább gyermekeket illetnek, azután mert nincs senkim rajtad kívül, akinek ajánlhatnám. Ugyanis némelyek e könyvet előbb vetették meg, előbb bélyegezték meg a μαθαιοτεχνία névvel, mintsem napfényre került volna. Ez pedig részben az irigy emberi természet miatt szokott történni, részben azonban azért – s ez a legfontosabb ok –, mivel ezek még nem eléggé értik meg, hogy a tudományoknak e fajtája mennyire előmozdítja az összes többi tudományt, és mennyire hasznos a természettől adott nyelvet összehasonlítani az idegennel. S noha e művet mások igen kicsinynek és megvetésre méltónak nézik, neked, fiam, mégis nagynak kell látszania annak, ami atyádtól, különös jóindulatból származik. Hát csak hadd esztelenkedjem én – noha józan fővel – más nemzetek mintájára, a te és a hozzád hasonlók valamelyes hasznára. Mert a többi nemzet is ezen a módon, saját közönséges nyelven fogalmazott szabályokkal vezeti a zsenge nemzedéket a magasabb tudományokra, és mintegy szájukba rágva adja elébük, s csak akkor engedi, hogy előbbre lépjenek, a magasabbra, ha már alaposan elsajátították, amit az elején kellett megtanulniuk. Teljesen nyilvánvaló, mennyit használnak ezzel az igazi tudományoknak. Látjuk ugyanis, hogy náluk az ifjúság az irodalom tanulásában hamar eljut bizonyos képességig, és rövid idő alatt a műveltség csúcsára emelkedik. Ebben az is benne van, amit a közmondás tart: a nemes fának virága tüstént gyümölcsöt hoz, s a diákok tündöklő serege a tudományok előmenetele miatt e szavakkal fejezi ki szerencsekívánatait: "Οναιό σου ταύτης τῆς πολυμαθίας. Ellenben a mi ifjúságunk legfeljebb ritkán vagy talán noha sem hoz jó gyümölcsöt. Kétségtelenül azért történik így, mert

figyelman kívül hagyja a helyes tanulmányi rendet, és tüstént felhágn a csúcokra, elhanyagolva, sőt éppen megvetve a nyelvtan egyszerű szabályait. Azok a csúcsok ugyanis (ahogyan Fabius helyesen véli) sohasem állhatnak meg e csekélyke szabályok alapzata nélkül. S bármennyit erőlködjék is valaki, mégis – ahogy a közmondás tartja – egy helyben marad, hogy csodálhasd, mekkora erővel érvényesül mindenben az igazi rend. E könyvet ugyanis más nemzetek példájára elemista gyerekek használatára írjuk, akiket nyilvánosan tanítunk; azoknak jelenbeli hasznára, neked viszont, fiam, a jövőbelire. Nem bőséges szabad időnk miatt, hanem a szükségtől kényszerítve írjuk. Mert miután a vakszerencse oda taszított, hogy elemista gyerekek tanítója legyek, a tapasztalatból tanultam meg, hogy a gyerekeket anyanyelvükön is kell oktatni az esetek tanának és a nyelv többi tulajdonságának elsajátítására. Fogadd el hát, Tódor fiam, ezt a csekély ajándékot; fogadd el, mondom, mint apádtól rád szállt jószágot. Másfajta jószágot ugyanis most nem adhatok neked. Azokat a jószágokat tudniillik, melyek apádtól és őseidtól örökös jogon rád szállottak volna, részben gonosz polgárok bitorolják méltatlanul, részben olyanok, akik a presbiter névvel ruházzák fel hivalkodva magukat. Kétség nem fér hozzá, hogy mégis lesz elég jószágod, ha felcseperedve megtanulod az istenfélelmet. Mert aki téged anyád méhének rejtekében csodálatra méltó gondviseléssel hónapokon keresztül megóvott, az születésed után is gondoskodni fog élelmedről s az élethez szükséges egyéb javakról. Ami pedig az atyai gondoskodást illeti, én nem hagyalak téged cserben, s ebben támogatni fog az én nagyuram, aki nem közönséges módon máris felvállalta veled egyetemben az én oltalmamat. Gyarápítson az Isten téged, fiam.

Újszigeten, az 1536-os esztendő novemberének 14. napján

*

Áttekintettük a nyelvtannak azt a részét, amely a ragozható beszédrészeket foglalja magában, s amelyben annyira semmi nincsen, amit bárki is hiányolhatna a mi nyelvünkéből, hogy már azáltal is, ami a névszó- és igeragozást illeti, minden nemzet minden nyelvét könnyen felülmúlhatja. A legszabályszerűbb ugyanis, ahogy mondják; nem kevésbé, mint bármelyik elsőrendű nyelv, a héber, a görög és a latin. Annál inkább haragszom azokra, akik mint olyat, mely méltatlan az emberek használatára, nem csupán megvetették, de

mérges nyelvvel nem restellték be is piszkítani. Ezzel nemcsak velünk követtek el jogtalanságot, de a nyelvek teremtményével, Istennel is. S ezt az ellene irányuló γλωττομαχία-t a legméltatlanabbul sokáig tűrte nyelvünk, pedig honfitársaink e mérges erőszaktól könnyen megvédelmezhetnék volna, ha vállalták volna védelmét. De mi gyalázatosabb a keresztényeknek, mint ha a nyelv igazi használatáról elfeledkezve nyelvüket e semmivel rá nem szolgáló nyelvre kígyó módjára nyújtogatják, és szájukban rejtik azt a mérget, amit ráokádnak? Mert velünk sem esett másként, mint azokkal, akik házuk falán belül elrejtve hatalmas kincset birtokolnak, de szerény körülmények között élve mégsem tudják élvezni, mert nem tudják, hol van elásva. Megvolt nekünk anyanyelvünk eddig elásott kincse, melyet most megtaláltunk, előástunk és napfényre hoztunk; és ha nem mondunk le használatáról, rövidesen (ahogy remélem és óhajtom) szegényekből dúsgazdagokká leszünk. Nem tudom, mi az oka, hogy nekünk a mi gyönyörűséges kincseink sem tetszenek, míg más népeknek még szerény tulajdonuk is tetszik és kívánatos. Ez már önmagában méltatlan dolog volt; azt pedig ki ne ítélné el a legsúlyosabban, hogy közben nemcsak saját nyelvünket hanyagoljuk el és idegent tanulunk, hanem elhanyagoljuk azokat is, amelyeken minden irodalom és tudomány ránk maradt.

Újsziget, 1539

Szörényi László fordítása

SYLVESTER JÁNOS

ÚJTESTAMENTUM MAGYAR NYELVEN

AZ OLYAN IGÍKRÜL VALÓ TANÚSÁG,
MELYEK NEM TULAJDON JEGYZÍSIBEN VÍTETNEK

Minden ige, minden beszéd, akármi nyelven, avagy tulajdon jegyzisben vítetik, avagy nem. Tulajdon jegyzisben vítetik az ige, mikoron el nem távozik attul, azmit kiváltképpen kell jegyezni. Nem tulajdon jegyzisben vítetik, mikoron eltávozik attul, azmit kiváltképpen kell vala jegyezni. Azírt az ige, mikoron tulajdon jegyzisiben vítetik, könnyű megérteni azt, mikoron nem, nehéz. Az a sok igíkből beszéd líszen, melyben ha az igík el nem távoznak az ű tulajdon jegyzisektül, könnyű az olyan beszédet megérteni, ha kediglen eltávoznak, nehéz. Hogy ezt könnyebben megérthessük, először az igíkrül vetek példát, azután az beszédekrül.

Mit jegyeznek az mű nyelvünkben ez következő igík: bűn, kenyír, test, víz és több ezféle igík? Mikoron az beszédekben külön magoknak vettetnek és tulajdon jegyzisben, minden ember érti, mikoron eltávoznak az ű tulajdon jegyzisektül, nem minden érti.

Bűn. Az ige az Szentírásban níha áldozatírt vítetik. Az Isten Oseas prófétának általa így szól: Az papok az én nípemnek bűneit íszik, azaz avval ílnek, azmit az bűnírt áldoznak. Szent Pál es ezen ígít ugyanezen jegyzisben vízsi nemcsak egy helyen. Mikor az Krisztusrul szólna az korintusbelieknek írt másod levelinek ötödik rísziben, ez beszédvel íl: Azt, azki bűnt nem tudott, bűnné tívé. Mely beszédben ez ige: bűn, kétszer vettetik: először tulajdon jegyzisiben, másodsor nem. Bűnné tívé, azaz bűnírt való áldozattá. Ez jegyzisben vízsi ez következő helyen es ugyanazon Krisztusrul szólván az Gala. 3.: Bűnné lún műfrettünk, azaz bűnírt való áldozattá, és ennél több helyen es. Mely beszédeknek nemiben ha ez ígít tulajdon jegyzisiben venníd mindenkoron, semmi az keresztyén hüttül idegenb szentencia nem volna.

Kenyír. Ez ige mikoron nem tulajdon jegyzisiben vítetik, minden íletet jegyez gyakorta az Szentírásban. Mikoron bement volna Jézus, úgy mond Szent Lukács, az farizeusoknak ní mely fejedelminek há-

zába szombat napon, hogy kenyírt egyík. Kenyírt egyík, azaz ebíllík. Lu. 14. Az Apostoloknak cselekedetinek könyviben es nemegyszer vítetik ez jegyzísben.

Test és vír. Ez igík gyakorta embert jegyeznek az Szentírásban, akar együtt vettessenek, s akar külön. Az test és az vír jelentíst nem tútt teneked, azaz az ember, ki testből és vírből vagyon. Így szól üdvözíténk Péternek az hütnek vallásának ajándikát úbenne dícsírvin. Matth. 16. Ugyanezen ige níha az olyan kínt, melyet az vírontásírt kell szenvedni. Az ú víre műrajtunk lígyen, és az mű fiainkon, azaz mű szenvedjük az kínt, melyet ennek víre ontásáírt és halálaírt kell szenvedni, és az mű fiaink. Az zsidó nípek kiálták vala ezt Pilátusnak, mikoron üdvözíténket halálra kírnék. Matth. 27. – Ez felül való píldák az igíkrül vagynak, az következendők az beszídekrül lísznek, melyek az igíkből vagynak, mint megmondám.

Üdvözíténkrül írván Szent Máté az evangéliomnak 3. rísziben ez beszíddel íl: Kinek az ú szórólápátja keziben vagyon, és megtisztítja az ú szírújit, az búzát begyűjti az ú búzásházába, az polyvát kedig megígeti megolthatatlan tűzvel. Az igík ez beszíddben nem tulajdon jegyzísben vagynak, azírt nem minden hamar érti meg. Ez beszíd, ha tulajdon jegyzísben volna, így esnék: Kinek az ú angyali, kik az ú akarátját tíszik, kiválaszták ez világon az jókot az gonoszoknak közöle, az jókot mennyországba viszik, az gonoszokot a pokolnak ígő tűzibe vetik. Ilyen beszíddnek neme ez es ugyanazon Szent Máténál, ugyanazon ríszben: És immáran az físze es az fára títetett. Mely beszíd tulajdon jegyzísiben így esnék: Az Istennek kemíny ítélete az emberen vagyon. Ilyen ez es: Minden fa, mely gyümölcsöt nem teremt, kivágattatik, és az tűzre vettetik. Melynek értelmet könnyű vened ez felül való beszídekből.

Ez evangeliomrul menjünk az Szent Pál levelire, ki ilyen beszídeknek nemivel igen gyakorta íl. Ez oka egyebeknek közötté, hogy az Szent Pál írását igen nehéz megérteni. Ez szent apostol az róma-belieknek írván ilyen beszíddel íl: Te mikoron vad olajfa volnál, az igaz olajfába oltatál be. Mely beszíddnek tulajdon értelme ez: Te mikoron pogány nemből támadtál volna, és ennek okaírt idegen níp volnál az Istentül, az zsidó níp közibe választatál, kik az Istennek tulajdon nípi. Ugyanezen szent apostol az korintusiaknak írván ilyen beszíddel íl: Téjvel tartálak tütököt, és nem kemíny ítekvel. Mely beszíd tulajdon jegyzísiben így esnék: Oly tanuságot adík tünektek,

melyet könnyen megfoghatatok, és nem olyat, melyet meg nem foghattatok volna az benne való nehézségért.

Az ilyen beszédvel tele az Szentírás, melyhez hozzá kell szokni annak, azki azt olvassa. Könnyű kediglen hozzá szokni az mű nípünknek, mert nem idegen ennek ez ilyen beszédnek neme. Íl ilyen beszédvel naponkid való szólásában. Íl ínekekben, kiváltkíppen az virágínekekben, melyekben csudálhatja minden níp az magyar nípnek elmíjinek éles voltát az lelésben, mely nem egyéb, hanem magyar poézis. Mikoron ilyen felsíges dologban ilyen alávaló példával ílek, az ganéjban aranyt keresek, nem azon vagyok, hogy az hítségót dícsírem. Nem dícsírem, azmirül ez ilyen ínekek vagynak, dícsírem az beszédnek nemesen való szerzísit. Azt hiszem, hogy érted immáran, hogy az felül megmondott beszédekben egyebet kell érteni, hogynem mint az ígik láttatnak jegyezni; érted, hogy ezekben az lapát nem lapát, az szírú nem szírú, az búza nem búza, az polyva nem polyva, az fa nem fa, az téj nem téj, hanem csak valami hasonlatosságért vettetnek ez jegyzísbe. Egyéb szólni valamely beszédnek tulajdonságáru, egyéb valamely nyelvnek tulajdonságáru. Az ige, ha tulajdon jegyzísbe vettetik, tulajdon minden nípnek az ű nyelvín, mert ez ilyen ígível minden nípek egykíppen ílnek. Az tűz tulajdon jegyzísiben minden nípeknél egyet jegyez, azonkíppen az víz, az kenyír, az bor és az többi. Nem tulajdon jegyzísiben nem mindenkoron egyet jegyez minden nyelven. Bűn: ez ige mikoron nem tulajdon jegyzísiben vítetik es, tulajdon az zsidó nyelvnek, nem tulajdon az magyar nyelvnek, mert ez szót nem szokta áldozatírt vetni. Test, vír: ez ígik mikoron nem tulajdon jegyzísekben vettetnek es, tulajdon az zsidó nyelvnek, tulajdon az magyar nyelvnek es. Mert mikíppen az zsidók ez ígiket szokták emberírt venni, azonkíppen az magyarok es. Gonosz test, gonosz vír, azaz gonosz ember. Ez ige es: kenyír, mikoron tulajdon jegyzísibe vítetik es, tulajdon az zsidó nyelvnek, tulajdon az magyar nyelvnek; értsed: nem az tulajdon jegyzísben, hanem a szólásnak módjában, mert véle szinte úgy íl, mint a zsidó níp. Egy kenyeren vagyok vele, azaz egy íleten. Kenyeret adtanak néki, azaz tisztet, honnan ílete legyen. Elvüttik kenyérit, azaz tisztit, melybül ílete volt.

Sok ezféle beszédnek nemivel egykíppen ílünk az zsidó nyelvvel es görögvel, sokval nem ílünk; azmelyvel velek egykíppen ílünk, annak kedve vagyon múnálunk es, azonkíppen, mint únáló; azmelyvel nem ílünk, kedve nincs múnálunk, de az szüksíg kíserít az

Szentírásban ezekvel es ílnünk, melyek üdövel kedvesek lísznek minálunk es. Mindezekrül példát hozni igen hosszú volna. Azírt sok ezféle beszídnek neme vagyon az zsidó nyelvben, sok az görögben, sok az római nyelvben, melyvel az magyar nyelv azonkíppen íl, mint ez nyelven való nípek, sok, melyvel nem íl. Az szólásnak módját es minden nyelven jól meg kell érteni, es akkíppen kell szólni, mint minden nyelvnek szólása vagyon. Mindezekrül vedd ez példákot: Az római nyelvnek szólása ez, hogy ígyen szóljon: köszöntelek tütököt. Az miénknek ez: Köszönök tünektek. Azonkíppen az római nyelvnek szólása ez, hogy ígyen szóljon: filjítek az Istent, az mienknek ez: filjetez az Istentül. Errül azki búön akarna írni, egy könyv telnék benne, münekünk mostan sem üdönk, sem erónk nincsen, hogy errül sok beszídvel írjunk.

Sárvár, 1541

BALASSI BÁLINT

SZÉP MAGYAR KOMEDIA

AZ ERDÉLI NAGYSÁGOS ÉS NEMES ASSZONYOKNAK
MINT JÓAKARÓ ASSZONYINAK
HOLTIG VALÓ SZOLGÁLATJÁT AJÁNlja

Egynéhány ok készerít reá, hogy kegyelmeteknek ajánllam ez Comediát. Egyik ez, hogy magamnak is kedvet találnék vele, más meg ez, hogy látom, hogy mind ott benn Erdélben s mind itt kinn Magyarországbán az versszerzést igen elővették, és közdologá is tötték, kit nem gondoltak akarmi héjával essék csak önekik tessék és az versek fejében mehessenek ki az hasomló bötük.

Akarám azért ez Comedia-szerzést új forma gyanánt elővenni, hogy ha az ott benn való ifjak az ide ki valókat az versszerzésben nemcsak követték, hanem sokkal inkább meg is elődzötték, ebben se maradnának el az idevalóktul. Sőt indulnának el utánnak; úgy én részemre pedig ezt sem bánom, ha azt is, mint az versszerzést, elveszik tőlem. Meg is lehet pedig az olly elméjő friss ifjaktul, kiknek nemcsak az bölcs tudomány, hanem az Kegyelmetek szépsége is serkengeti újabb, újabb dolgokra és szerelmes találmányakra elméjeket; nekem, ennyi sok kölemb-kölembféle károkot vallott szegenlegénnek, igaz, elég csak elkezdni is, azmint egyebnek oztán fogyatkozás nélkül véghezvinni és megékesíteni. Bizonyára meny nyivel éntőlem ékesb igékkel lehetett, olyannal csináltam ez Comediát, kit kegyelmeteknek jó szüből kívánok és ajánlok mint az Kegyelmetekhez való jóakaratomnak örökkévaló szolgálatját.

Vegye Kegyelmetek is jó néven és nyomorult szolgáló gyanánt fogadja be Kegyelmetek házában, szolgálhasson Kegyelmetek vele mindenkoron, de főképpen akkor, mikor az Világbiró szerelemnek győzhetetlen nagy hatalmát érzitek magatokon.

Ha ez elsőben szerzett Szolgálóleányom kedves leszen Kegyelmeteknél, ezért az én szolgálatoméért, rövidnap más szolgálót is szerzek Kegyelmeteknek, ki nemcsak ékes énekekkel is, és valami dolgok az én szerelmemben megtörténnek, mindazokról írt szerelmes levelekkel gyönyörkedtetni ti Kegyelmeteket.

Isten éltesse Kegyelmeteket és adjon oly kedves szerelmezt, kinek úgy örülhessen Kegyelmetek, mint az fülemilék az tavaszi időnek, kiknek gyönyörű éneklésekkel kikeletkor minden hegyek, völgyek, berkek széllal mindenütt zöngenek.

Kegyelmeteknek míg él, örömezt szolgál

Julia rabja N N

PROLOGUS

Ha mindenkor csak az erős tél uralkodnék ez Világon s koroskint minden időben csak az nagy hó és jéggel volna az föld beborulva, az füvek s az fák hogy mutathatnák az ő szép virágokat, s hogy adhatnának jó gyümelcseket? Ezenképpen, ha valami mulatság és viasság meg nem könnyebbítené azt a nagy terhet és gondot, mely az emberekre szállott, hogy tartana sokáig az emberi állat? Annak okáért én is, midőn nagy búsulásban volnék, hogy azban, azkiben minden reménségemet Isten után vetettem vala, megcsalatkozáim, akarám ez Comediában nyerhetetlen jóim után valami búmot elvennem, vagy inkább valamennyire megenyhítenem, azért is penig, hogy megtetszenéjek, hogy nemcsak fegyverre jó szívvél, hanem egyébre is mindenre jó elmével szerette volna Isten az mi nemzetségünket. Csakhogy nem tudom, micsoda bolond szokás és pór szemérmesség bánt bennünket, hogy azt csak mi szégyenljük, azmivel egyeb nemzet dicsekedik és tisztelkedik, úgymint Diáksággal, jó nyelvvel s elmével s versszerzéssel, mely dolgok Istennek fő ajándéki az embereken! Ha régen Ciceronnak Romában s Demostenesnek Athenásban nagy tisztességet szerzett az jó hírnév, ha Virgiliusnak, Homerusnak jó hírt-nevet szerettek az szép versek, azonképpen ha Sándornak s Juliusnak az jó tudomán s bölcsesség nemcsak használt, de tisztességére esett, mi mért pirolunk meg rajta? Micsoda lehet éktelenb bolondság, mint azt szégyenleni, azmivel ember nemcsak jobb egyeb állatoknál, hanem azmiből ember az Isten esmeretit s az üdvösségre való utat igazán megtanolá, (kik az Bibliának s egyes Doktoroknak írásinak olvasásából lehetnek), kivel ember egésségét is oltalmazhatja, betegségét is gyógyíthatja, s még arrul is az bölcs emberek szoktanak írnia s regulákat szabni, mind most s mind ez-előtt, kiből ember példát s tanulságot vehet, mint mehessen elő, s mint vehessen jó nevet, s mint nyerhessen jó nevet s jó hírt, s nagy tekintetet magának ez világon. Ha atyánk Mátyás királnak, Károly

császárnak nem volt kárára, sőt nagy hasznára az Diákság, Asztrológia azonképpen; ha Cortes Ferdinandusnak, ki jeles versszerző volt (azki jobb részre az egész Indiát, kinek *nova terra* neve, meghóldoltatta Károly Császárnak), nem hozott szégyent, sem kárt az Diákság, mi időnkben Swendi Lázárnak ha nem ártott, sőt használt az Philosophia, Geometria, mi miért irtóznunk úgy az jó s bölcs tudomántól, ha látjuk, hogy azoknek az Isten az bátor szű mellé az jó tudománt is adta, annak nem tompítja, hanem igen megjobbítja szabljája élet vele. Tudom, mit itt mondanak az szapora szűvek ellenem, tudniillik, hogy nem szerelem dolgárul, hanem másrul kellett volna elmélkednem, mert ezekkel csak botránkozást csinálók az ifjú s fejér cseléd között. Kiknek azt felelem, hogy Históriát nem írhattam, mert egyik az: vagyon ki írja, másik az pedig, hogy talám énnekem arra nem volna annyi mivoltom is; szent írást sem, mert arrul is mindkét felől eleget írtnak s írtnak is, hanem ollyat kellett előhoznom, ki, azmint elsőben is megmondám, az szomoróknak is öreget s víg kedvet hozna. Botránkozást az nem hoz senkinek, mert tisztességes szerelem vagyon benne, oly kedig, ki szabad, nem köteles személek között forog, sem egyéb végre, hanem házasságra. Oztán mennyi Olasz, Franczus, Német vagyon, ki azféle dolgokrul szerez vagy verset, vagy Comediát, kit nem botránkozásnak, hanem szép találmánynak dicsírnek egyéb nemzetek!

Ha én is azért az magyar nyelvet ezzel akartam meggazdagítani, hogy megismerjék mindenek, hogy magyar nyelven is meg lehetne ez, azmi egyéb nyelven meglehet, ez jóakarátért nem érdemlem, hogy botránkozónak híjanak az emberek. Mert azmi az szerelmet illeti, azt Magyarországnak immár régen annyira felvették, úgy eltanulták, s úgy követték mind titkon s mind nyilván mindenek, hogy sem az Olaszok nagyobb okossággal, sem Spanyolok nagyobb buzgósággal nem követhetik. Tudok egynéhány példát Magyarországnak, kiknek vásárra nem jutott szerelmek, kikről, ha gyaláztatok nélkül emlékezhetném, megbizonyítanám, hogy mostani időben nincs semmi nemzet, ki többet szenvedjen s míeljen s nagyobbat ki szerezzen szeretőjeiért, mint az Magyar nemzet. Mert tudok ollyanokat, kik házastársok előtt sem tagadták szerelmeket, sőt megmondották, hogy ők tekintet nélkül szeretnek, mely tekintet nélkül való szerelmeket midőn házastársok kérdené tőle, mi volna: azt felelték, hogy semmi nem egyéb, hanem ők sem az Istent, sem az lelkeket, sem gyermekeket, sem életeket, sem tisztességeket, sem

nemzeteket, sem hírt, sem Embert nem tekinthetnek az ő szerelmekben, hanem mindezeket hátrahagyván, az ő szeretőjüket kell szeretnie. Meg is halni pedig, ki kész lett volna szeretőjéért, tudok mind férfiat s mind Asszont, úgy pedig, hogy ingyen nem más miatt, hanem maga keze miatt, sem egyébért, hanem csak az szerelemnek szeretőjéhez való megbizonyításáért kellett volna lelkeknek ez világból kárhoyattal kimúlniok, ha az Isten meg nem ótta s tartotta volna őket csudaképpen.

Azért bár ugyan valami megtiltott szerelem forogna is ez Comediában, nem esnék sem példájára, sem botránkoztatására az egy szálnyéra is az magyar nemzetnek, mert Péter Pap is megírta az *Kisértetek-ről* írt könyviben ezelőtt egynéhány esztendővel, mint merőlt el az magyar nemzet az szerelemben. Jóllehet csak keveset írt meg benne ahoz képest, azmit az dolog őmagában fog. Az pedig az jeles dolog, hogy noha minden ember magában szerelmes kedig, vagy jól, vagy gonoszul, de azért mindenik szégyenli s tagadja, hogy ő nem tudja, mit eszik s mi állat az szerelem, bár jól szeressen is. Kinek ím megírom hogy esmerje, ha nem tudja az jámbor. Az szerelem azért semmi nem egyéb, hanem egy igen nagy kívánság, mellyel igyekezünk nemcsak személlét, hanem minden jókedvét is megnyerni annak, azkinek mindenekfelett szolgálni, engedni s kedveskedni igyekezünk. Mely indulat az ifjú embernek gyakorta sok jóknak oka, mert ha részeges, elhagyja az részegséget, csak azért, hogy az józansággal inkább kedvét lelhetné szerelmének s tisztéses volta miatt gyűlélségben ne essék nála. Ha gondviseletlen s tunya, ottan tisztán jár, frissen, szépen s mindenre gondvisel, hogy meg nem jegyezze s gyűllele az szeretője, ha undok s mocskosan viseli magát. Ha pedig tompa elméjű, ottan elmélkedik, mint járjon, s mint szóljon, szép verseket szerezzen, kivel magának szeretőjénél kedvet lellessen. Azféleként pedig mi teszi bátorrá, midőn csak szembenlételért vagy egy távol való beszélgetésért is olly veszedelemre szerencsére eresztí magát, ki életében s tisztéségében jár? Ha azért illen az jó szerelem, hogy erőseket, bártort, bolondokot, eszeset, resteket meggyorsít, részegét megjózanít, miért alázzuk, szidalmazzuk szegént? Én bizony nem ugyan! Sőt követem mind holtig, mint jó oskolamesteremet, s engedek neki, nem gondolván semmit az tudatlan községnek szapora szavakkal s rágalmazóknak beszédekkel. Hogy pedig ez dolgot vettem előmben s mást nem, oka ez, hogy az én véghetetlen nagy szerelmemnek valami példáját akartam

mégis ez Comediában megmutatni annak, azkinek nevének emlékezetére az igaz szerelemben nagy alázatosan, engedelmesen meghajol mindenkor az én térdem.

Vegye azért jó néven tőlem, régi nyomorult rabjátul ez kis ajándékomot, s ha az Isten azt hatta, hogy áldozzék régen az én lelkemmel, égetvén nyavolást az ő régi szerelminek tűziben, boldogítson immár meg valaha az igaz lelkem áldozatjáért ennyi sok kínvallásom után, bevívén szegén fejemet az ő kedviben, s nagy szerelmiben, hogy ennyi sok veszéll miat ne essem reméntelenségben, hanem dicsőség gyanánt részesülhessek az ő jó kedvére, kit éltesse Isten boldogul kívánta javaiban sok esztendeiglen. Amen.

1588

RIMAY JÁNOS

ELŐSZÓ BALASSI BÁLINT VERSEIHEZ

Nagyságos Férfiak! A magyar születésű tekintetes és nagyságos úrnak gyarmati Balassi Bálint bárónak apollói lanton elzengett különféle énekei, melyekkel a Múzsák nyájas karát ő annyira ékesíti, hogy az ő magyar nádsípja és pásztorsípja a zengés csodálatos édes-ségével és a hangok elmés harmóniájával a többit, aki csak van, valamennyit messze túlhaladva, sőt az ő irigységüktől kísértetve, a tekintély és dicsőség magas helyét foglalják el.

Műve sarkpontjául Júliát tette meg, kinek szépségétől, erkölcsi-
nek édességétől és elméjének nagy díszétől megejtve, hozzá a rá-
beszélés különféle fajtaival szerelme viszonzásáért könyörög, hol ké-
réseket, hol fenyegetéseket, dicséreteket, hízelgéseket, hol meg pél-
dákat szapora és éles elmével mindenütt előhozva, úgy, hogy sem
Catullus Lesbíája, sem Tibullus Neaerája, sem Propertius Cinthi-
ája, sem magának Petrarcának Laurája, Scaliger Taumantiája, sem
Vezelius tiszta lelkű Candidája, sem magának Secundusnak Juliája
sem a szerelemnek díszesebb és csinosabb édességeit, sem tüzesebb
lángjait nem szedhették.

A magyar nemzetbeli főrendő személyek és írás éretlen ajándékjá-
val ékeskedő barátimnak közbevetett szószólásommal tudósítom
ezekről közönségesen az egész magyarságnak minden rendit is.

Hogy ez elmúlt s haladott felső seculumot Krisztus Urunk szüle-
tésének ezernégyszáz elmúlt esztendőök után az teljes ötödik század
esztendőnek fordulóját, minden mesterségnek és tudományoknak
kellemetesen elől való haladással, ékesen való virágoztatással s gyö-
nyörűségesen való gyümölcseztetéssel is megékesített lött légyen
csodálatos kegyességébül [meg] az Úristen, aki csak rövideden való
okoskodó ítéletibül vagy elmélkedésébül kellettiképpen nem értheti,
nem állítom, hogy bévséges elmélkedésével rövideden is érthesse az,
s hogy az külső kézi mesterséges sok munkáknak különb-különb új
találmányó ékes formáirul itt bár semmit ne szóljon neki is, és az
régí időkbeli munkákkal azokat pályára ne vegyük is, az elmeéli
írastudó mesterségekben is elég álmélkodó ajándékát tapasztalhat-
juk az Úristennek, mellyel ezt ez időt igéjének tökéletes értelemre

való juttatásával, Szent Fiának igaz ismeretire való igazításával, akaratjának homály nélkül való kinyilatkoztatásával felruházá s ékesíté, és minden rozsdáját, mohát, dohát, porát és penyészét, sűrű pókhálóját is elvonyogatván és tisztítván, az mennyei bölcsesség fényének, az emberi zsírhoz ragaszkodott setét, bizonytalan és tévelygő vélekedeteknek s balgatag értelmeknek mértéklésével mennyei lámpása világa által az bizonyos dolgok látására és forgatására nyitá az elméknek is fel szemeket megvidámítván, s gyengítvén ostobasággal gombult temérdekségét, kiből következött, hogy nemcsak a deáki nyelvnek álla természeti és keleti szerint való tudománya és állapata helyére, de kinek-kinek (az tudományoknak kiadásából) honjabeli nyelve szólással is úgy ékesedék meg, hogy távol való hertelen tekintéssel is az tudomány szép kamokáinak felemelt virági veresen láttathatnak az tudós szemektől rajta.

Dicsértessék az Istennek neve, ebben való szép ajándékátul az magyar nyelvnek sem lött csalatkoztatása és fogyatkoztatása. Ha ki csak ezeket az jó emlékezetű néhai nagyságos gyarmati Balassa Bálint uram (tőlem egybeszedetetett s renddel helyheztetett) tudományos elméjéből írt tudós éneket ítélettel megolvassa és kellestiképpen való rostálással hányja is meg minden részeiben őket, nem tagadhatni, hogy mint az sas az több apró madarak előtt, úgy ő minden magyar elméjek előtt az magyar nyelvnek dicsősége fundamentomába való állásával felette előhaladott, s célt tött az pályafutásra ebben az pályafutásban való serénykedőknek fel. Nemde az orozslánnak is körmét az közönséges példabeszéd szerint nem hagyta-e az írásiban, kiből azféle dologban orozslánnak is mondhatják s esmerethetik is lenni és ítéletet tehetni, mind tudományáról s mind elméje bővelkedéséről, melybe mind az teológiának felséges bányája ércéből olvasztatott tündöklő fényes aranyát s mind az filozófiának tekintetes örvénye mélységéből merített nektárját bágyadt szemgyönyörködtetéssel, szomjú nyelv, száj elevenítéssel igen benne hagyta s elvegyftette is, szényezte is ezekkel igen írását, úgyhogy az históriáknak széles elterült mezein való szép gabonavetési, az poéták írásainak különb-különb színnyel ékeskedő örvendetes kertei virágjának illati között is sétáltathatja ez énekek olvasásában ember az elméjét. Így levén azért az dolog, hogy az vitéz úrnak s vitézlkö rend nevelő atyjának az derék tudomány kincseivel is így rakodott s gazdagodott volt meg az elméje, ha már nem láthatjuk is, nézzük elméjének képét és szépségét írásiba, melyet sokan egyebek is, tudós

bölcs emberek álmélkodással néztek benne, és halálán való szá-
nakodásból írt szép deák versek között az Múzsákat ő magokat is
holtán való síránkozásra serkengetvén ily szép érdemével való aján-
lást is tesznek előttök fölöle :

...tanto casu turgescite Divae,
Vester erat, doctus vestris adolevit in ulnis,
Aonio cuius mulcistis murmure cunas :
Heu, pia luctificis ululantia pectora pugnis
Mnemosynae, pulsate, Deae : Jacet Hungarus Heros
Pars bacca niveae Cithereidis inclita Mirtho,
Nil Salaminia Troiana volumina vatis,
Ascreique senis numerosa precamina chartis,
Martia Romulei claudunt, nil prelia patris
Palladia quod non tranarit feruidus unda.
Hem dolor, hem casum, resonantia nubila tristem,
Sic laudis vestrae cecidit dux almus avitae.
Ille Stagiritae sulcabat predius altum
Flumen : amica dein Ptolomei sidera pernox.
Doctiloqui necnon numeros Demostenis ; addit
Pervigil et praecox verbosa tonitrua Tulli.

[„...forrjon fel lelketek ilyen szerencsétlenségtől, istennők ; tietek
volt, a ti öletekben nőtt fel bölcsességben ő, akinek bölcsőjét aoniai
mormolással ringattátok. Oh jaj, verjétek gyászoló öklötökkel üvöltő
melleteket, verjétek mnemosynei istennők : holtan fekszik a magyar
hős, a hófehér cytherei mirtus-ág híres bogyórésze. A szalamiszi
költő trójai kötetei, az ascrai öreg könyvének verses imái, a rómaiak
hadi művei, sem hazájának harcai semmit nem tartalmaznak, amit
ne úszott volna át, lelkesen csapdosva a hullámokat. Oh, fájdalom,
oh, mily szerencsétlen eset, mely a felhőkig hatol. Elesett a ti di-
csőségtek tápláló vezére. Ő a Stagirita mély folyamát egész nap ba-
rázdálta s aztán egész éjjel Ptolomaeus barátságos csillagait vizsgálta,
tanulta a bölcsen szóló Demosthenes ritmikus mondatait, és hozzá-
tette átvirrasztott éjszakákon és zsenge fiatalságában Tullius szó-
görgeteget is.”]

Azok, akik deáki nyelven értenek, alkalmasint eszekbe vehetik
czekebül, elméjébe ki volt s minemő lehetett ez a mi Balassa Bá-
lintunk, kit én az maga magyar nyelven írt szép írásiból akarok az

magyarokkal ösmertetnem. Ez dologban való munkálkodásomra pedig, hogy ez énekeket én így egybeszedném és sok helyben való bon-
takozási miatt megigazításommal ép rendben írnám is őket, vezér-
lett ez két ok: kiváltképpen első, hogy része vagyok annyiból az éne-
keknek én is, hogy tíz-tizenkét esztendő korombeli fűletemmel is
munkálkodott ezeknek némelikebe, én igazgatásomnak bocsátotta
meg efféle ép írásit és örömet, kikbe semmi igazgatás sem láttatott
szükségesnek lenni. Tartoztam hát vele, hogy holta után is suffragal-
nék annak s gyámolítást adnék munkájának, aki életiben sem idege-
nitette cenzúrámtul annyiban munkáját, amennyiben az én magyar-
ságomnak hozzájuk huzalkodható értékét tapasztalhatta elmémben.
Második ok, hogy méltó szűbeli fájdalommal való szánakozásom
volt ez énekeknek mód nélkül való marcongásin s vékony sugár ágai-
nak természetiből való tekergetésével hozott fonnyadásin, midőn
ki-ki az ő maga elméje csonkaságához, tompaságához csonkítaná s
tompítaná hajlásokat, ez egész magyar nemzetség, magyar nyelv
ékessége tükörinek fertetettetésével és pazarlásával. Kiről még élti-
ben nemcsak szavával jelentgettett neheztelési, de írás által való pa-
naszolkodási is voltak magának előttem, mint az többi között
pruszországi Pranszpergából írott egy levelében is:

„Kegyelmednek új esztendőbeli kedveskedő ajándékom emlé-
kezetire küldtem két könyvet is. Elolvásán mindvégig Kegyelmed,
kérem Kegyelmedet, írja meg felőlök való tetszését és opinióját. Iga-
zán írhatom Kegyelmednek, hogy semmi írás-olvasásból efféle po-
litikai tisztéknek igazgatása módjában annyit én nem okoskodtam,
mint az egymással ellenkező két autornak írásából. Küldtem Ke-
gyelmednek magam elméje faradékaiból válogatott rövid három éne-
kecskémet is, de magának Kegyelmednek, tudván, hogy természe-
tekben való neveléssel ékesgettecsék, s tudja őket magánál tartani s
igazgatni is Kegyelmed. S nevetem azokat a búsulás nélkül sem szen-
vedhetem, akik akármi írásimot is elméjeknek csomós pórázára köt-
vén sok igéknek változtatásával (obruálván sensusit is) vesztegetik,
fesletik, fzetlenítik és azmellett engem való rágalmazásokkal nyel-
veknek hegyeit is fenik. Mit írjak azért, hanem hogy énnem elég
az, hogy Kegyelmed és egyebek is olyak, mint Kegyelmed, azaz
quorum nativa virtus aliis quoque virtutibus est cumulata, szerettek,
és ha Kegyelmetek elméjébül ki nem kopik az emlékezetem, meg-
maradván kedve is hozzám, instar omnium vos mihi tres quatuorve
estis...

Így annak okáért, amint maga bánta éltiben írási természetinek pazarlását s tövel-heggyel visszájára való forgatását, úgy képébe holta után nehezteltem én is sok embereknek velek való ízetlenkedését, kik a magyar nyelv ékessége példájának közöttünk való terjedéséért, sőrödéséért irgotatni is erőlködtek reájok ragadott bojtorjánjoktul és színekhez nem illendő haloványuktul, hogy így természetjek szerint való ábrázatjokban is tekintelgetnök őket s tökéletes magyarság ajánló formát és példát is vehetnénk követelésünkre belőlök. Mert ha meggondolom és vizsgálom ezelőtt két-háromszáz esztendővel fő dolgok állapotjában való munkákban is mint írtnak magyar nyelven az magyarok, ennek az szép magyarság eleven lángjának az sem füstje, sem árnyéka nem lehetne, holott semmi tudomány részének gyenge fékét sem arányozhatni, hogy nyúthatna és mutatna valamelyike magában. Mutathatnék Mária király és királyné asszony kezibe fogott oly imádságos magyar könyvecskét is, aki minden magyarságával és tudományával savanyú fekete kökénye sem lehetne ennek az szép pirossággal gyönyörködtesítő, tudomány ékességivel elvegyített, teljes magyarságú megért édes cseresznyének; az szerint való résziben mondom, melyben teológiának természetit és állapotját viseli s foglalja magában.

Ha ki az szerelem argumentomában való énekének munkáját nem javalja pedig, sőt kárhoztatná inkább, kárhoztassa az egyéb minden nemzetségek nyelvén írt hasonló munkákat is, hát az tegye semmivé őket, csak arányozhassa, hogy bizonyos részekbül épített valami dolognak épületi és épsége nagyobbik részének tőle való elszakasztásával még maradékát is teheti-e épségben? Az deáki nyelvnek kincses tárháza is felette megüresülne, bizony meghalványodnék igen ábrázatjának a képe is, ha az ábrázatját igen ékesítő egyéb színe közül ezt az tekintetit felette szépítő míniumját letörtenők róla s elszakasztanók mellőle; ki noha nem az teológiához, de az teljes és derekas deákság állapotjához s akarmi nemzetség nyelve vakarításához oly szükséges, hogy sem az első, sem a közép, sem az utolsó időbeli elmék nem tartóztatják ez argumentomon való munkálkodásoktul magokat, hacsak Ausoniusról, Dantesről, Petrarcharól, Bocatiusról, Eneas Silviusról szállítjuk ennek ez munkának successioját és származatját is Sanazariusra, Auratusra, Macrinusra, Vezeliusra, Corderiusra, Moneriusra, Sammarthanusra, Passeratiusra, Bellaiusra, Johannes Secundusra, Petrus Lothichiusra, Vulteiusra s az több velek egy időben élő és utánok következött számtalan fő tudós em-

berekre, kik az deák nyelv ékesítése mellett ezen míviummal az közönséges honjokbeli nyelveket is mind színezték s mind ékesítették, kiknek írásához Plautusnak, Terentiusnak, Ovidiusnak, Catullusnak, Tibullusnak, Propertiusnak, Cornelius Gallusnak, Horatiusnak, Martialisnak is tökéletes deákságó írásit ragasztván, könnyen megarányozhatjuk, hogy ha az deáki tudománynak ezek munkáival hosszú magosra huzalkodott tornya nem apadna s nem alacsonyodnék-e valamit, ha rajta való épületiből ezeknek munkáit kihagynók és rekesztenők?

Igy annak okáért ez az mi elmés tudós Balassa Bálintunk is ezeknek nyomdokát hasonlatos nemű írásával jó móddal követvén, azmi szükséges, fogyatozott, Parnassus hegyére ezelőtt nem érkezhett magyar nyelvünket ha arra az értékre, arra a bátorságra, becsületre s értelemre is emelt, hogy az Helicon erdejének kies árnyékában éneklő s beszélő Múzsák szavát is értheti, s tudhat is már velek beszélgetni, nem átaljuk ez dologban való fáradságát neki most is megköszönni, s érdemlett neve becsületivel kezünkben is munkáját forgatni és viselni.

Mely munkáját három részre való osztásomban foglaltam ez jelen való írásomban. Az első részében Istenhez tött keresztyén buzgó könyörgési vannak helyheztetve, de avval az elveszett éneke híjával, kinek kezdeti: Pokolbeli kísértetek faggatnak etc. Ez énekeinek elejiben penig mindeniknek deák summácskát jegyztettem, az három első himnusát ő maga is deák argumentomocskával ékesítvén, kiből arányozám, hogy bizonyos emberek kedvéért nem alkotmatlanul helyheztetek az többi eleiben is deák nyelven való rövid argumentomocskákat. Az másik részében egyeledett állapotrul való, elvegyült énekeinek engedtem helyt magyar argumentumocskát írván mindenike eleihez, de bármet ezen énekeinek is nem kaphatám. Egyikének kezdeti: Szít Zsuzsánna tüzet szívémbül magára; másiknak: Egy nagy követséggel, Vénus sietséggel küldé hozzám Cupidót; harmadiknak: Eger, vitézeknek ékes oskolája, jó katonaságnak nevelő dajkája. Juliáról szerzett énekei foglalták penig az harmadik részét magoknak, úgyhogy mindenik elejiben deák argumentomocskákat jegyezgettem, minthogy ő maga is kettei elejiben avégre csinált volt deák summácskát, hogy az többnek olyan rekedési lehettek volna.

Tenedek azért, magyar nemzet, ki elejitül fogva mindenféle tulajdon honyodbeli jódot, szép boldogságodot, nemzetségbeli emberek által mutatott gyarapodó állapotodot, állapotodban való huzal-

kodásodat, szerencsédben való hosszabbodásodat nehezen tudtad mind ismerni s mind becsülni, malozsát is kívántál fáradsággal, törődéssel, egészségednek epedésére, vérednek temérkedésére, elmédnek szelédkezésére, értékednek kevesedésére honyodban onnan hoztatni, ahol malozsa gyanánt isszák vagy inkább innya kívánják az te tarcali, mádi, szántai, zombori boraidot, neked úgy ajánlom újokban ez könyvet, hogy ítélettel olvasván minden részét, holta után is megbecsüld azt, aki életiben való kis becsületivel ily virágzó éles tudós elmét viselt előtted, s ki nagy hasznodra is tudott volna lenni, ha elméjével te tudhattál volna élni.

1613 után

BARANYAI DECSI JÁNOS
ÖTEZER GÖRÖG-LATIN-MAGYAR
ADAGIUM

A KEGYES OLVASÓNAK, AZ ADAGIUMOK AJÁNLÁSAKÉNT

Kegyes olvasómnak üdvözetemet küldöm.

Ha akadna valaki, páratlan olvasóm, aki csodálkozna azon, hogy én e közmondások anyanyelvű kiadására vállalkoztam: nos az tudja meg, hogy én ezt nem azért tettem, mert túlságosan sok a szabad időm, noha erre nagy szükségem lenne, nem azért, mert valamiféle πολυπραγμασύνη vezetett, de még csak valamilyen más ok miatt sem, hanem egyszerűen csak azért, hogy csekély erőm szerint az irodalmi közjónak hasznára legyek. A filológia eme részének ugyanis oly nagy a régisége és méltósága, oly nagy a haszna és szépsége, hogy ha valaki mindezt σαφέστερον és komolyabban akarná számba venni, már ezt a munkáját nem ítélnék haszontalannak és feleslegesnek.

S bizony a régiség még abból is kiviláglik, hogy a közmondások – Arisztotelésznek Szünesziosznál olvasható tanúsága szerint – nem mások, mint maradványai s bizonyos lángocskái ama ősi filozófiának és bölcsességnek, amely a régieknél még sokkal romlatlanabban élt, mint az utódoknál. Tudjuk, hogy a pogányok között kétségkívül Homérosz a legrégibb író, akinek írásai sértetlenül ránk maradtak. Pedig hát Homéroszt mennyire megelőzte még időben is Mózes és a próféták legtöbbje! S mégsem állíthatja senki, hogy írásaik nincsenek mindenütt tele sok és igen komoly közmondással.

Salamont pedig név szerint emlegetik, hogy háromezret vetett papírra. És még ma is megvan a *Példabeszédek könyve*, Salamon legszentebb és leghasznosabb írása. Hogy már atyjáról, a szentséges Dávidról ne is beszéljünk, aki zsoltárainak nagy részét nem átalotta – a Szentlélek sugallatára – választékos közmondásokkal megvilágítani. De miért hivatkozom én Dávid, Salamon és más próféták tekintélyére, mikor a próféták ura, a mi Megváltónk maga is gyakorta lelte kedvét az ilyen beszédben, nemkülönben az apostolok és utódaik, a tudós atyák is követték őket írásaikban.

Hogy a közmondások valamiképpen égi eredetűek, kitűnik ez ab-

ból is, hogy valamikor ezeket kiírták a templomok ajtájára, s hogy minél többen megtanulhassák, szerte mindenfelé márványoszlopokra is felvésték őket. Ezért Juvenalis is azt mondja, hogy a Γνώθι σεαυτὸν azaz az: Ismerd meg magadat – az égből szállt alá.

És ha mindezekkel nem lennénk megelégedve, s tovább feszegetnénk a közmondások régiségét s legfőbb méltóságát: ezt bizony nem lenne nehéz még abból is bebizonyítanom, hogy egyes világnagyságok nem tartották magukhoz méltatlanoknak azokat a műveiket sem, amelyeket tudós és komoly köteteik mellett az utókorra hagyományoztak, mert Laertius bizonyossága szerint Arisztotelész, a filozófusok fejedelme sem habozott közmondásokból egy egész kötetet hátrahagyni. Ugyanezt tette Khrüszipposz, Kleanthész, Theophrasztosz, Ariszteidész, Kleitarhosz, Zénodotosz, Didümosz, Tarrhaeusz, Diogeneianosz, Hészühiosz, Suídas, Sztobaiosz és még sokan mások, akiket mind felsorolni túlságosan fárasztó lenne. Hogy már a nagy Erazmus herculesi munkásságát ne is említsem, sem Juniusét meg Gilbertusét, sem más jelenkori közmondásgyűjtőt, akik nem szégyellettek, nem resteltek ebben a tárgyban ugyanúgy fáradozni, mint a régiek.

Ha pedig a közmondások hasznosságát kell megvizsgálunk, amely főleg a témák ajánlásában játszik nagy szerepet, akkor ismerjük csak meg igazán a közmondások hűséges segítőkészségét, mert hiszen sok mindenben, de legfőképpen a következő négy dologban alkalmazzuk őket nagy haszonnal: filozofálásban, meggyőzésben, beszédek díszítésében s végül bizonyos nagy írók megértésében, akik a közmondásokat sűrűn alkalmazták.

A közmondások – kétségkívül – hathatós segítséget nyújthatnak a filozófiának, amely az emberi dolgok nagy pusztulásaiban és viszontagságaiban nem csekély mértékben elhomályosult, sőt jóformán el is pusztult, s nagyrészt csak a példabeszédekben maradt fenn és élt tovább; ezeket a példabeszédeket aztán részint szüksézsavúságuk és rövidségük, részint ünnepélyességük és bájuk miatt az emberek mindenütt szívesen megőrizték a természet alaptörvényeivel együtt. Másként ugyanis hogyan történhetett volna meg, hogy egy és ugyanaz a közmondás-gondolat egyszerre terjedt el száz meg száz népben és nyelvben, mégpedig úgy, hogy a sok-sok század alatt sem el nem tűntek, sem el nem évültek, pedig ezeknek a századoknak még a pompás városok, a hatalmas országok, sőt még a bámulatraméltó piramisok sem tudtak ellenállni. Tagadhatatlanul van a

közmondásokban valami velük született igazság-erő, s amit Cicero szokott mondani Euripidészről: *ahány közmondás, ugyanannyi bölcs gondolat s valamiképpen isteni jóslat is.*

S nincs semmiféle ok arra sem, hogy bárki is megvesse a közmondások szűkre szabott rövidségét, mert a közmondásokat nem a terjedelmük, hanem a bennük rejlő gondolat értéke és emelkedettsége alapján kell értékelni. Mert ahogyan az aprócska gyöngyszem vagy karbunkulus mindig értékesebb, mint akármekkora szikladarab, és ahogyan a közelebbről megvizsgált parányi élőlényben is nagyobb természeti csoda van, mint a kifejlett példányban: ugyanúgy egy rövidke irodalmi műben is sokszor igen nagy szellemi erőt fedezhetünk fel.

Mert ugyan mi más rejlik ezekben az olyannyira rövid mondásokban és szólásokban, jöllehet csak burkoltan, mint magának a filozófiának tömör foglalatja, amelyet annyi jeles filozófus oly sok és hatalmas kötetben ránk hagyott.

Helyesen állapította meg tehát Plutarkhosz, ez a nagy tekintélyű író: *a régiek közmondásai hasonlítanak a szent misztériumokhoz vagy (ahogy az egyházatyák mondják) egyes szentségekhez, amelyekben a legnagyobb, a tökéletesen isteni dolgok szoktak megnyilatkozni szerény és látszatra majdnem megvetendő külsőségekben.*

Egyébként amikor azt mondom, hogy a közmondásnak hasznát vesszük a filozófiában, akkor én ezen a kifejezésen mindenféle tudományt értek. Mert jóformán egyetlen szakterület sincs, amelyről ne derülne ki, hogy a közmondásokból valami hasznót ne mértett volna, vagy legalább előadásának valamicske bájt és üdeséget belőlük ne kölcsönzött volna. Mert mi a helyzet? Nemde a teológus is szíves örömet ékesíti fel időről időre beszédeit ezekkel a válogatott mondásokkal, mint valami csillogó kis gyöngyszemekkel? Vajon a jogász az orvos, legfőképpen pedig a költő nem világítja-e meg nagy előszeretettel írásait vagy mindennapi beszédét ilyen erkölcsi mondásokkal, mint valami csillagokkal? A fejedelmeket és a közéleti embereket már nem is említtem, akikről alig tudom elképzelni, hogy valami mással jobban tudták volna díszíteni közt érdeklő szózataikat vagy köznapi beszédeiket, mint ezekkel a válogatott közmondásokkal. *Mert nem illő dolog, hogy a fejedelmek minden önbírálat nélkül elmondják azt, ami éppen eszükbe jut, de többnyire – ahogy azt méltóságuk megköveteli – inkább csak röviden és lakónikusan, nem pedig hatásosan fejezik ki gondolataikat, ha valamilyen közmondást nem alkalmaznak.*

Ha ugyanis a köznép fejedelme megnyilatkozását úgy fogja fel, mint az Istentől válaszképpen adott orákulumot, akkor a fejedelmeknek törekedniök kell arra, hogy ha valamit mondanak, azon érződjék a méltóság és az isteni bölcsesség, hogy a felséges Űristennek, ki nek földi helytartói, ne csak erényeit utánozzák tetteikben, hanem bölcsességét is beszédeikben.

Ránk maradt továbbá a Szentírásban, hogy Salamon, minden volt, jelen és jövő királyok legbölcsebbike, háromezer közmondást tett közzé a bölcsesség olyan megnyilatkozásával, hogy még a legtávolabbi királyok és királynők is keresték az ő elmés mondásait, azaz türelmetlen kíváncsisággal hallgatták bölcs mondásait.

Már nem is akarom említeni Agészilaoszt, Alfonzot, Korvin Mátyást és még rengeteg mást, pedig mondásaikat még most is csodálják a kiművelt fők; a római uralkodók sem tartották királyi méltóságukhoz méltatlannak, ha komoly állami ügyekben megkérdezve közmondásokkal feleltek, ilyen a Digesta következő helye is οὔτε πάντα, οὔτε πάντη, οὔτε παρὰ πάντων azaz: *ne mindent, ne mindenütt, ne mindenkitől.*

Nagy dicséret illeti tehát a jó uralkodókat, hogy egyrészt beszédüket, másrészt tetteiket úgy formálják meg, hogy bármi kegyes és minden erénnyel párosuló származik is tőlük, azt a többi halandó példaképként utánozni tudja.

Második helyen azt említettem, hogy a közmondások sokat érnek a meggyőzésben is. Mi lehet ugyanis valószínűbb, mint az, amit annyi évszázad, annyi nemzet egyetértéssel, az egész földkerekség mintegy nyilvános szavazással jóváhagyott? És az isteni költők, ők talán méltatlanul illusztrálták műveiket annyi közmondással? Ezek közül van ez is: *Atyáink ették meg a savanyú szőlőt, de a mi fogunk vásik bele:* és még sok hasonló, amiket a későbbi közmondásgyűjtőkből nagy szorgalommal kiszedegettünk, és bár Erazmus mellőzte őket, mi az utolsó Chiliás-ba sorolunk.

Meggyőzés céljából gyakran élt közmondásokkal a mi Megváltónk is, például: *A fa gyümölcséről ismerzik meg. Vagy: Fuvoldáztunk nektek, és nem táncoltatok, jajgattunk, és nem sirtatok:* és sok más hasonlóval. Ugyanezt tették az apostolok meg más tudós atyák is, Tertullianus, Ágoston, Jeromos és a többiek, műveik tele vannak bölcs mondásokkal, mint valami ragyogó ékkövekkel.

Ha pedig a pogány szerzőket tekintjük, hogy mennyi közmondást használnak meggyőzésre, azt eléggé megmutatja maga a filozófusok

fejedelme is, aki a retorikai szabályok közé igen gyakran szó be adagiumokat bizonyításképpen. Ugyanezt állapította meg Cicero, ugyanezt Fabius és más hozzáértő mesterek, akik bizonyító érveikkel: mint kilőtt közmondásokkal sokkal élesebben sebzik meg hallgatóik lelkét, s gondolatnyilaiknak mintegy a hegyét otthagyják tudatukba fúródva.

Mindezekon kívül, hogy a közmondások mennyi méltóságot, mennyi bájt kölcsönözhetnek a beszédnek, de persze csak úgy, ha kellőképpen alkalmazzuk őket, az a déli verőfénynél világosabb lehet. A közmondások ugyanis a beszédet részben a régiség csillagragyogásával fényesítik, részben az alakzatok különböző árnyalataival színesítik, részben a válogatott gondolatok csillogó gyöngyeivel díszítik, részben a gyönyörködtető elmésség ígérzetével elegyítik, végül pedig újszerűségekkel felrázzák, rövidségükkel gyönyörködtetik, tekintélyükkel meggyőzik az olvasót. De mindez csak akkor következik be, ha a közmondások alkalmazásában is híven követjük azt, amire Arisztotelész a jelzők használatában oly szorgalmasan figyelmeztet bennünket, azt tudniillik, hogy velük ne mint *ἐδέσµασι* hanem mint *ἡδύσµασι* éljünk, azaz: ne élelemként, hanem fűszerként, tehát ne jóllakásra, hanem ízesítésre használjuk fel őket. Mert ahogyan a méz is jólesik, ha megkóstoljuk, de ártalmas, ha sokat eszünk belőle: ugyanúgy a közmondások zsúfolása is inkább árt, mint használ; ebből következik aztán, hogy ha mértéktelenül vagy helytelenül használjuk őket, ízesítő erejüket elveszítik. Arra kell tehát törekednünk, hogy a közmondásokkal megfelelőképpen éljünk, és ne keltjük a mesterkélttség látszatát. Mert ahogy nem kis mesterségbeli tudás kell ahhoz, hogy a gyöngyszemet vagy a gyémántot behelyezzük a gyűrű foglalatába, ugyanúgy nem csekély szellemi képesség kell ahhoz is, hogy a közmondásokat csínnal szójuk bele beszédünkbe.

És végül, ha a közmondásoknak nem is lenne más haszna: a legkiválóbb szerzők helyes megértéséhez bizony nemcsak hasznosak, hanem egyenesen szükségesek is. Mert amikor a legtudósabb egyházi és világi, régi és új szerzők művei tele vannak közmondásokkal, mégpedig talányosokkal, ugyan ki tudná őket akár megérteni, akár másoknak megmagyarázni, ha a közmondások helyes ismeretében nem volna alaposan járatos. Különösen akkor, ha bizonyos találékony szerzők rejtetten utalnak egy közmondásra, vagy hevenyészve szövik bele szövegükbe, de előfordul az is, hogy megcsonkítva idéznek, néha meg csak egyetlen szó az egész hivatkozás.

Nem alaptalanul ajánlgatják hát a tudósok dicséreteikkel Erazmus *Adágiumai*-t, mégpedig úgy, hogy egyesek Minerva tárházának, mások Mercurius tárnájának vagy gyűjteményének, megint mások az ékesszólás velejének nevezik őket. Bizonyára nem érdemtelenül ítélkezik úgy Luis Vives, hogy az adágiumok e művét mindenkinek olvasnia kell, éjjel-nappal, egyrészt a témák, másrészt a szavak nagy bősége miatt; benne ugyanis, mint valami tágas helyiségben, egyrészt sok-sok különböző tudománynak, másrészt főleg a költői és szónoki művészetnek minden kelléke szépen elrendezve megtalálható.

Mivel így állnak a dolgok, gyakran óhajtottam, hogy honfitársaim között akadjon valaki, aki a mi nyelvünkben élő közmondásokat összevetné a görög és latin közmondásokkal, és a filológia eme részének bizonyos ízlésével rámutatna a közmondások alkalmazására. Emlékszem ugyan a boldog emlékezetű Siklói Miklósról és néhány más, az Úrban elhunyt tekintélyes férfiakra, akik igen nagy várakozással fordultak e terület felé. Ha munkáik megmaradtak volna, nem kellett volna nekünk veritékes fáradozással vállalnunk ezt a feladatot, vagy legalábbis a vállalt feladatot nagyobb eredménnyel végeztük volna el.

Most azonban, hogy dicséretes munkásságuk korai halálukkal megszakadt, jöllehet a közmondások megfelelő átültetésére sem kellő szabadidővel, sem kellő tehetséggel nem rendelkezem, mégis sok minden ok arra késztetett, hogy a görög–latin mondásokat megkísérleljem nyelvünkre átültetni. Először azért, hogy ezzel az ürüggyel magamat is, másokat is, akik az efféle tudományágban örömet lelik, a közmondások szorgalmas fordítására csábítsam; azokat pedig, akik terhes elfoglaltságuk miatt ezt a hatalmas munkát megfelelő szorgalommal vállalni nem tudják, legalább ezzel a görög–latin–magyar kézikönyvvel segítsem. *Mert nem tarthatja magát tanul embernek vagy legalább az igazi tudás részesének az, akinek az adágiumok gyűjteménye szenvedélyesen nem tetszik.*

Ezért aztán, jöllehet ezt a művecskémet elsősorban magam vagy legalábbis kevesek használatára gyűjtöttem össze, mégis úgy gondoltam, hogy nem csekély haszonnal forgathatja minden rendbéli literátus ember; mert nem akartam ezt a sokak ítélete szerint szegényes, valójában azonban sokféle hasznossággal dústott kincset elrejtteni, hanem tőlem telhetően mindenkinek eljuttatni és iránta minden tudományművelő szeretetét lánggra lobbantani.

Mivel ilyen és más egyéb okokból vállalkoztam erre a munkára, méltányos lenne, ha az olvasók jó néven vennék szándékomat. Elismerem, művemben nem kevés hiányosság merülhet fel, amit még ki kellett volna javítanom. Mert egyrészt a közmondások sorrendje eléggé zavaros, másrészt pedig közülük sokat jelentéktelenségük miatt vagy nem kellett volna gyűjteményembe felvenni, vagy talá-lóbban kellett és lehetett volna lefordítani, mint ahogy ezt én tettem. De a komolyabb munkák mellett fennmaradó időmben ezeken csak úgy futólag szaladtam át, és az ilyen *παρέγχα*-ra több időt fordítani nem lehetett meg nem is akartam. Azt viszont nagyon szeretném, hogy ami hibát én itt elkövettem, arra igazságos bírálóim borítsák rá emberségük palástját, és ahol csak szükséges, öntevékenyen javítsanak ki, hiszen a meglévőt gyarapítani már nem nehéz dolog.

Ha ezt megteszik, örömmel megköszönöm, és a hozzáértők ítéletét nagyra értékelem. Ha nem teszik meg, én akkor sem fogom megbánni, hogy e munkába belekezdtem. Mert jó lelkiismeretem tudatában vagy könnyedén megvetem majd gáncsoskodóim ócsárlását, vagy pedig művecském gúnyolóit és irigyeit az irodalmi közjó érdekében arra fogom majd jámborul ösztökélni, hogy valami hasonlót vagy ennél jobbat próbáljanak meg alkotni, ami munkálkodásom e nemében nekem is mindig a legfőbb célkitűzésem volt.

Ég veled és vigan élj, s ha mi jobbat tudsz te ezeknél,

Élj vele, ámde ha nem: hát élj ezután is ezekkel.

Bártfa, 1588

Csonka Ferenc fordítása

BARANYAI DECSI JÁNOS
AZ CAIUS CRISPUS SALLUSTIUSNAK
KÉT HISTÓRIÁJA

AZ OLVASÓKHOZ

Jól tudom én azt, hogy a magyar nemzetnek szokása szerént sokan lesznek az olvasók közül, kik ezt az én munkámat avagy megútlják, avagy ugyan meg is csúfolják és rágalmazzák. De minthogy én jó végre, tisztességes okokból cselekedem, afféle hitvány ítélettel semmit nem gondolok. Mert mivelhogy egyéb foglalatosságim között ezt a bölcs históriáról Salustius magyar nyelvre fordítottam vala, hasznosnak ítélem lenni, hogy ez az írás ne csak azoknak használna, kiknek főképpen és kiváltképpen hasznokra és tanulságokra magyaráztam vala meg, hanem minden egyéb renden való embereknek is, azkiknek e könnyü kezekbe jutna. Mert minthogy az embernek élete igen rövid, illik bizony, azmint ugyanezen Salustius mondja, hogy azkiknek Isten valamilyen ajándékát nyújtotta, ne vigyék életüket olyan hallgatással által, mint az oktalan állatok, hanem tisztességes dolgokban foglalván magokat, ne csak életekben, hanem még holtok után is tanítsák írásokkal az embereket minden jóra. Másodszer ezért is akarám ez bölcs írásának magyarázatját egyebekkel közlenem, hogy minden rendbelieket, de főképpen az fejedelmeket, urakat, nemeseket és egyéb főrendben valókat édesíténém a históriának olvasására, melyekből mind egyéb jó és tisztességes dolgokat s mind pedig hadviselésben való eszességet és jó módot tanulhatnak. Tudom én azt, hogy azt szokták az paraszt katonák mondani, hogy nem könyvekből tanulják az hadviselést. De sokkal különb ítleben voltanak amaz régi nevezetes, bölcs hadakozó fejedelmek. Amaz nagy világbíró Alexander nem szégyenlette azt mondani, hogy ő minden hadi dolgokban való bölcsességet az Homerus könyveiből tanulta volna. Ez az oka, hogy még éjjel is feje alatt tartja vala, és mikor az Darius kincse között egy megböcsülhetetlen ládát találtak volna, melynél drágább marhája Dariusnak nem volt, és kérdenék baráti, mit akarna abban tartani, azt felelé, hogy az Homerus írását akarná. Az Scipio is, ki Afrikában az Hannibált meggyőzé és amaz hatalmas Carthago városát tövéből kitégeté, az

Xenophonnak Cyrus királyról írt históriáját éjjel-nappal, mondják, hogy olvasta, és minden hadviselését az szerént rendezte volna. Az L. Lucullus felől azt írják, hogy mikoron az nagy Mithridates király ellen elküldetnék, semmit az hadviseléshez nem tudott. De az-míg Ázsiában ére, éjjel-nappal az gályákon históriákat olvasván, oly bölcs hadakozóvá lön, hogy egynéhány százezer embert kevesed-magával megvere, és sok tartományokat meghajta. Mely dolgoknak igazsága bizony csak ebből a históriából is megtetszik, melyben az Salustius, úgy, mint egy tükörben, nagy szép dolgokat ad az embereknek elejiben. Mint kelljen az bölcs és eszes tanácsoknak szólani, igen szépen megmutatja az Iulius Caesar, Marcus Cato és egyéb fő tanácsurak példáiban. Mint kelljen a nemes rendnek és fő-fő embereknek vétkeket megdorgálni, az C. Marius és C. Memmius példájában eléggé megjelenti. Mint kelljen hadra készülni, sereget gyűjteni, tábort járni, sereget állatni, népet biztatni és minden dolgokban az jó hadnagyoknak magokat bölcsen és jól viselniük, nagy eszesen és világosan, mint egy tükörben megjelenti az Metellus, Marius, Petreius, Sylla és Iugurta képökben, kik fejenként bölcs országos hadviselő fejedelmek voltak. De viszontag az Calphurnius, Albinus, Aulus, Turpiliusnak és egyebeknek nevében szépen kiábrázza, kik legyenek az tudatlan és tunya hadviselők. Mint kelljen az nemes rendnek az községhez és viszontag az községnek az felső rendhez magát tartani honnan induljon az pártolás, és miképpen kelljen annak elejít venni, az Róma városnak állapotjából igen szépen megmutatja. Az országárulásnak eredetiről is, okairól, kinyilatkoztatásáról és büntetéséről az Catilina, Lentulus, Cethegus és a többinek példájában igen világosan mindeneknek szeméi elejiben terjeszti. Summa : valamennyi vers ebben az históriában vagyon, annyi bölcs értelem és tanúság adatik ezekből minden renden való embereknek. Harmadszor akarék ez dologgal minden rendbeli tudós embereknek, de főképpen az felső renden valóknak példát adni és úgymint utat mutatni, mint kellene tisztességes mulatságokkal magokat gyönyörködtetni, és úgymint egyéb gondjoktól megújítani. Sok bölcs és tudós emberek vagynak az mi nemzetünkben még a főrendeken is. De azok szégyenlik és restellik efféle tisztességes mulatságban foglalni magokat, hanem mikor egyéb dolgokat elúnják, tobzódással, vadászattal és egyéb effélével mulatják idejeket, melyek, amint az bölcs mondja, szolgálkhoz illendő dolgok. Nem azt cselekedte Cicero, Sulpitius és egyéb fő tanácsurak, hanem bölcs köny-

veknék olvasásával, avagy írásával gyönyörködtették magokat egyéb gondviselésök között. Ki lehetett nagyobb úr és fejedelem Iulius Césárnál? De nem szégyenlett ő, nemhogy históriát, hanem még grammatikát is írni. Tudja vala ám az, hogy nem árt az penna az kopjának, sem az könyü az pajzsának. Most is az olaszok, németek és egyéb nemzetségek között mind Aristotelest, Cicerót, Virgiliust és mindenféle bölcs embereknek írásokat az új nyelvekre megfordítják, és azoknak nagy hasznát is veszik. Az okáért az mi nemzetünkben lévő fő tudós embereknek is igen jó volna tisztességes mulatságban avagy idejekben való dolgoknak históriáját megírniok, avagy Iulius Césár, Livius, Tacitus, Curtius és egyéb efféle bölcs historikusoknak írásokat magyar nyelvre fordítaniok. Úgy tanulnának eszességet, és úgy tudnák megböcsülneni efféle munkákat. De mostan szintén ugyan vagyon dolgunk, kik effélében munkálkodnának, mint amaz bölcs Theodorus Gázának, ki mikor az Aristotelesnek az állatokról írt históriáját görögből deák nyelvre fordította volna, és nagy szépen öszveköttetvén és kívül megaranyoztatván egy fejedelemnek bemutatva volna, azt remélvén, hogy ennyi megböcsülhetetlen munkájáért valami nagy segítséggel ajándékoztatnék meg, a fejedelem megkérde-
vén, miben állana a könyvnek aranyazása, csak annyi segítséggel lőn neki, az mennyit az könyükötés ér vala, annyi munkáját olyan bölcs embernek semmire böcsülvén. Végezetre akarám ezzel az munkával az én örvendetességemet is megmutatnom ahhoz a keresztyénségnek győzedelméhez, melyet most a kegyelmes Isten hozzánk megmutatott, és naponként hatalmával öregbít. De micsoda ember volna az, akki az Istennek ilyen csudálatos jótéteményin nem örülne, és örömet külsőképpen is, azmint lehetne, meg nem mutatná? Im, nem sok időtől fogva az Úristen Bokcsát, Vasócot, Facsádót, Lippát, Jenőt egész Havaselföldével és Moldovával az keresztyéneknek kezekben adta, hogy az magyarországi győzelemről semmit ne szóljunk. Ki nem csudálkoznék és örülne azon, hogy ilyen világbíró fejedelemnek országos hadát az kegyelmes Isten az mi fejedelmünk által megvereté és megszágyeníté, nem különben, mint ama nagy Góliáthot megveré régen az kis Dávid által. Melyekből mit ítilhetünk egyebet, hanem hogy az hatalmas Isten cselekedik az mi fejedelmünk által az pogányságnak megverésében és az keresztyénségnek szabadításában. Melyet hiszem hogy az Úristen bizony az egész keresztyénségben nevezetessé teszi és még ennél is nagyobb méltóságokra emeli, hogy ha az Istennek jótéteményével hálaadással akar élni. Mindezekért az

okokért akartam ezt az históriát nyelvünkön kibocsátanom, melyben noha sok igéket nem teljességgel magyarázhattunk ki, minéműek az consul, proconsul, praetor, tribunus-plebis és egyéb affélék, mindazáltal azmint ennyi foglalatosságim mia lehetett, azon igyekeztem, hogy igaz magyarázat lenne. De ha mi fogyatkozás volna benne, illik, hogy arról bocsánat adassék. Melyet ha ki nem akar cselekedni, magyarázza ő jobban, avagy más írásnak fordításában mutassa nagyobb serénységét. Legyetek egészségben.

Datum die Divi Michaelis Archangeli, 1595

HÁPORTONI FORRÓ PÁL QUINTUS CURTIUSNAK HISTÓRIÁJA

AZ KEGYES OLVASÓNAK ISTENTŐL ÁLDÁST KÉVÁNOK

Az jóságos dolgoknak, kegyes és böcsületes olvasó, az emberekben mely nagy tekintetek és hathatóságok legyen, ebből bizonyultatik meg, hogy azok ezzel mennél inkább bővölködnek, annál inkább mindeneket a magok szeretetekre és csudájokra gerjesszenek: melyeknek (azmint az ékesen szólásnak atyja, az bölcs Cicero mondja) oly erejek vagyon, hogy azonokat még az ellenségünkben is szeressük. Ezek, ha az mi mostani Kegyelmes Urunknak, kit Isten az böcsületes magyar nemzetnek fejedelmül és oltalmul adott, fejedelmi személyét megtekintjük, Őfelségében oly bőségesen tündöklenek, hogy azmely dícsíretre méltó dolgokat elébbi nagy fejedelmekben egyenként lenni csodáltak, azokat az Őfelségében mind együtt tapasztalhassuk. Amaz okos és bölcs Iulius császár az vitézségért, Octavianus Augustus az kegyelmességért, Titus az ajándékozásért, Nerva az mértékletességért, Vespasianus az Rómában és birodalmában való gondviselő építtetésért az historikusoktól dícsírtetnek, Őfelsége pedig egyszersmind mindezekért s mindezeknél többekért a következő maradékoknál méltán dícsíretes leszen. Melyek közül hogy többeket elé ne számláljak, Őfelségének ez is szinte fejedelmekhez illendő indusztriája, hogy az tisztességes deáki tudományoknak böcsülője és fő táplálója lévén, az régi nevezetes Quintus Curtiusnak az világbíró Nagy Sándor felől frattatott jeles krónikáját magyar nyelvre fordíttatta, és immár most nyomtatás által is kibocsátatta, hogy miképpen minden egyéb hasznos cselekedetivel, azonképpen evvel is az ő böcsületes magyar nemzetét és annak következő maradékát is gyámolítaná, és gyámolítván ékesítené. És bizonyára miérthogy sok és különb-különbféle dolgok vannak, melyek az embereknek mind hasznot s mind méltóságot nagyot hozhatnak, azonképpen két eszköz vagyon, melyekkel azt az emberek magoknak megszerezhetik: egyik a bölcsességnek gyakorlása, az másik a históriáknak tudománya; az első életünket és erkölcsünket formálja, az másik pedig minket minden dolgokhoz való fogásunkban eszeseb-

bekké teszen. De hogy itt az bölcsességről többet ne szóljak, az história felől mit mondjak? Azt bizonyára, azmit az bölcs Cicero maga írásában mind ékesen s mind pedig igazán felőle tanúbizonyságul hagyott, tudniillik hogy az história az üdőknek bizonyosága, az igazságnak világossága, az elmének élete, az régiségnek hirdetője, az emberi életnek tanítója, tüköre és képe legyen. Kevés igik, de olyak, amelyekben sokféle dícsíretes jóságok foglaltatnak, melyekkel mindnyájan arra intetünk, hogy az fő históriákat nem különben böcsüljük és kövessük, mint valami előnkbe adatott jeles példákat, követvén pedig mind magunkat s mind cselekedetünket azokhoz szabjuk. Így cselekedvén mind az fő módon viseltetett dolgoknak követői s mind az gonoszul és fajtalanul viselteknek eltávoztatói lehetünk. Az históriák bizonyára mely szükségesek legyenek, azonfeljül megneveztetett bölcs Ciceró ezen igikkel is valóságosan megmutatja: Nem tudnod (úgymond), mi történt legyen, minekelőtte ez világra születnél, semmi nem egyéb, hanem mindenkor gyermekkorban lenned. Az históriák bennünket arra tanítanak, hogy őbelőlök jószerencsés és szerencsétlen dolgainkban hasznos tanácsokat vegyünk, melyeket (azmennyére az szükség és az mi hivatalunk kívánja) mind békességnek s mind hadakozásnak üdején egyebekkel alkalmason közöljünk, hogy életünket és erkölcsinket egyebeknek veszedelmekkel taníttatván megjobbítsuk, hogy annyi fő-fő vitéz embereknek jószágos dolgokkal az kegyességnek, igazságnak és mértékletességnek szeretetire indíttassunk, hogy annyi eseteknek meggondolásából minden külön-különbféle kimeneteleknek ártalmas nyilai ellen magunkat erős és állhatatos elmével megerősítsük, hogy sokaknak jeles megszabadulásokból az sanyarúságokban és szerencsétlen dolgokban jó reménséget és vigasztalást vegyünk, végezetre hogy ez világ szerint való változásokat és az dolgoknak iszonyú állapotit megtekintvén, amaz jobb életre az egek felibe az megváltozhatatlan öröme és boldogságra áhítozzunk. Az históriáknak azért urunk Ófelsége sok külön-különbféle hasznait megtapasztalván, azon Quintus Curtiusnak régi római nyelven íratott krónikáját magyar nyelvre méltán fordíttatta és nyomtattatta is ki az böcsületes magyar nemzetnek jóvára; mert ebből mind életének viselésére hasznos példákat vehet, s mind hadakozó mesterségeket, melyekkel hazáját oltalmazza, tanulhat. Ezen fő autornak az lengyel nemzet is hasznos voltát eszébe vevén nemrégén a maga nyelvére megfordíttatta és kinyomtattatta, kinek ez méltó és nagy dícsíreti lehet, hogy az régi fő historikusok

között egyiknél sem alábbvaló, sokaknál pedig feljebbvaló is. Méltóságot bizonyára ezzel az maga írásának nagyot adhat, hogy régen az római nyelvnek még meg nem hivatott virágában született, és születése után nem más nyelvet, hanem a rómaiakat hallotta és tanulta legyen az szüleitől és az vele dajkálkodóktól. Ki noha micsoda időtájtban és melyik császár alatt élt legyen, nem bizonyos; mindazáltal az fő autoroknak bizonyágtételekből nyilván vagyton, hogy római fiú volt. Azmit írásának mind tiszta s mind ékes volta megmutat. Hütelt pedig miből vehet magának nagyobb, mint az utána való bölcs embereknek írásokból, kik mind egy szájjal tesznek bizonyágot felőle, hogy az régi görög és deák historikusokból az győzhetetlen és jó szerencsével minden hadviselő vezéreket feljül haladó Nagy Sándornak (ki az tőle viseltetett csodálatos cselekedetekért Nagynak neveztetett) viseltetett dolgait igazán és tökéletesen írta legyen ki az maradékoknak tanulságokra. De ezen Curtius felől méltó dolognak ítlem lenni, hogy tégedet, böcsületes olvasó, először erről tudósítsalak, hogy az ő írása az régiségnek reá való gondviseletlensége miatt, gondolom, néhány-néhány meg is csonkított, az két első könyve e-pedig teljességgel elveszett volt, melyeket az német nemzetből való bölcs Bruno Christoph a régi meghitt historikusokból, azmint látjuk és olvassuk, hasznoson kiteljesített. Másodszor, hogy mint olyan bő nyelvű római nemzetből származott bölcs embernek írását az magyar nyelvre, mely igen szűk, vonni bajos volt. És néhány nehéz értelmű cikkelyek is találtattanak benne, melyek az tudós embereknek is, úgymint Glareanusnak, Huttenusnak és többeknek is, miképpen kellessék érteni, gondot adtanak. Mindazonáltal sok régi és újabb exemplároknak is összevetésekből, az hű fordítónak tisztit követvén, az közönségesebb értelemhez igyekeztem mindenütt ragaszkodni. Ilyen mély elméjű és bölcs autornak immár nyelvünkre fordított írásának megrostálására nem kevés tudós embereknek cenzúrájuk kívántattatott volna. Melyhez képest nekem egy vizsgálatul adaték, hogy urunk Őfelsége ugyan az magam instanciámra az vitélő Várfalvi Kósa Mátyás deák uramat, az nemes Erdélyország táblájának asszessorát adta vala annak cenzúrájára, kinek úgymint az tisztességes deáki tudományban megregzett elméje által ezen autornak egymással való kollációjában sok helyek megjobbítottanak. Én pedig az derék opuszon kívül neked, kegyes olvasó, a margókon imitt-amott való nem haszontalan annotációcskával is akartam kedveskedni. Hogy pedig minden fogyatkozás nélkül jusson kezedbe,

azon igen ügyekeztem, de ha hun valami kivetendőt véssz eszedbe benne, azt az pokol szerencsének is, mely az emberi dolgokat látogatni szokta, tulajdoníts [!]. Mert minekutána az szegény könyvnyomtató Lipsiai Pál Kassán amaz nagy tűznek miatta, mely az elmúlt nyáron azon városnak csaknem felét elégette, elvesze, ezen könyvnek, mely immár annak előtte elkezdett vala, nyomtatása csak valami ifjacsákra és azokra is idegen nyelvűekre maradt vala. Ha hun penig oly vétek találkoznék, mely magamra háromlanék, abban engemet amaz közönséges deák mondás: non omnia possumus omnes, alkalmason megment, és amaz is azonképpen, hogy néha az jó Homerus is szunnyadoz. ...Végezetre, kegyes és böcsületes olvasó, hogy írásomat ezzel fejezzem be, ezen könyvben való nem kevés munkálkodásommal, melyben magamat az hív fordítónak hivataljához tartottam, elsőben az mi kegyelmes Urunknak Fejedelmünknek, ki ennek az szép dolognak mind indítója s mind véghez való vitetője volt, annakutána neked hasznoson akartam szolgálni. Mely munkám és fáradságom, ha azt figyelmetesen olvasva nálad kedves leszen, azzal magadnak is kétség nélkül sokat használsz, és hozzá való jó kedvedet én is tőled nagy jutalom gyanánt veszem. Légy jó egészségben.

Debrecen, 1619

SZILVÁSÚJFALVI ANDERKÓ IMRE

KERESZTYÉNI ÉNEKEK

ELŐSZÓ

Az mi vékony ítéletünk szerént jó volt volna itt vagy egynek, vagy kettőnek azt megtartania, azmit némely nemzetek megtartottanak, hogy tudnia illik az egész Psalteriumot minden idegen értelem nélkül, szép ritmusokban rendelték volna, mely mellé adattathattanak volna egyéb énekek az szentírásból, hogy az templomban hol egyik-től, hol másiktul másféle énekek ne vitettenek volna. De ha ez immáron így esett, hogy az Psalmusokban ki egyet, ki mást, ki imígy, ki amúgy fordított, és ezekből cum similibus mint egy Corpus Cantorum Ecclesiasticorum kezdetett csináltatni, minemű origója ez Iuris utriusque et Missalis, ac Breviarü volt, mostan az egész Psalteriumot megváltoztatni, avagy csak ezeknek bizonyos határát vetni nehéz, kiváltképpen egy embernek, s olynak, azoknak autoritással nincsen, az Musicában is nem maga gyakorlott.

Hogy pediglen az fogyatkozásról többet ne szóljak, és arról ingyen se emléközzem, azmely az Graduálban, azmint mi szólunk, vagyon, ezek az énekekre nézve nem kicsinyek. Első, hogy még ilyen módon is az egész Psalterium nincsen ez sok énekesektül is magyar ritmusokban rendeltetvén: egy pediglen sokképpen is találtatik. Második, hogy azmelyek vadnak is, az bötütül gyakorta messze járnak, ki egyre, ki másra nézvén, mikoron azokat fordítanak. Athanasius, citante Volphio, in prolixa ad Marcellinum epistola de Psalmorum interpretatione, cavendum monet ne quis eos secularibus ad eloquentiam verbis ornet, neve conetur dictiones immutare, sed simpliciter, ut scripti sunt, recitet. Azmelyet módjával ide is szabhatunk. Harmadik, azmely az másodikból következik, hogy nem tudod, micsoda praefatio nélkül és conclusio nélkül, az bötü kívül ugyan sok nem lehetett. Nem jó az bötühöz sem tenni, sem attul elvenni valamit. Sőt még magyarázatjához is idegen dolgot. Deut. 4. Utolsó, hogy sokban semmi mesterséggel való ritmus nincsen. Azki ezért ebben munkálkodnék az mi nyelvünkben, mint némelyek az ő nyelvekben, hogy tudniillik az egész Psalterium bötü szerént azmeny-

nyire lehetne, minden imez-amaz appendix nélkül kimenne, drága, hasznos és dicsőreter dologban munkálkodnék. Az bódog emléközetű Kevi Skaricza Máté, ugyanott való tanító, kit anno 1591. az tolvajok házából kivívén megölének, hallottuk, hogy ebben forgolódott. De ha elvégezte volt-e, avagy nem, bizonynal mi nem tudjuk. Ha el nem végezte, igen nagy kár : mert jó módja volt benne, azmint azokból alkolmason megtetszik, azmelyek kezünkben akadtanak. Ha penig elvégezte, és valaki ő magának tartja, nagy irígység, ne mondjam szentségtörésnek.

S bizonyára hasznos dologban munkálkodnék, azki nemcsak azokat, hanem több sok magyar éneket is és históriákat öszveszededetne, és szép renddel bizonyos részekre avagy könyvekre elosztana. Az mi vékony ífletünk szerént, osztathatná emez hat részre, melyek közül lenne :

Az elsőben az Graduál, melynek mintegy második része lehetne ez könyv, az Halotténekekkel.

Az másodikban azok, azmelyeket immáron kiváltképpen az Scholákért öszvesződtünk, és ki is bocsáttunk, azmelyekben is minden fajrafajt szoktanak némelyek mondatni az tanuló gyermekekkel. Az Christus az gyermekeket mely igen szeresse, és énekléseket mint kedvelje, megtetszik ex Evangelica Historia, Math. 18. et 19. item 21. Marci, 10. Hogy hogy szeretheti peniglen azokat, azkik nem öneki, hanem Iupiternek, Venusnak, Bacchusnak avagy Vulcanusnak énekelnek, kiket az pogányok tartottanak isteneknek, de hamisan.

Az harmadikban egyéb tiszta énekek, rövidebbek, hosszabbak, sok matériákról, melyek mindazonáltal nincsenek az templomban usuban, s nem is lehetnek ok nélkül.

Az negyedikben az Históriaik, melyek vagy az Bibliából vétettek, azmineműk sokak vadnak, aut ex aliis scriptoribus Ecclesiasticis.

Az ötödikben az magyar nemzetnek dolgai, azmelyek magyar ritmusokban rendelttenek.

Az hatodikban és utolsóban egyéb idegen dolgokról való históriák és énekek, azmineműk kevesen vadnak, ha az Amorérul valókat kivesszed. Azminemű fajtalanokat nemhogy előbb kellene mozdítania és bocsátania, de mindenütt inkább veszteni.

Mi így gondoltunk több dolgaink között ezfelől : jóllehet egy először kevesebb részekre is oszthattuk volna. De nem tudjuk az sok

akadályok s azok között propter defectum nervi rerum agendarum
előbb mehetünk-e benne. Azmi az öszveszedésekre nézne, abban
immár nem sok fogyatkozás volna. S ha mi ezféle ezután találatnék
s frattatnék, mindeniket rendiben könnyű volna állatnia. Azkit az
Úristen hozzásegít, ha mi véghez mindezeket nem vihetjük, kérjük
fölötte igen, nemzetünkhöz való szeretetiért, ebben is munkálkodnia
ne restelljen, noha ilyen egyigyű munka, hogy maradékunk, azmi
leszen, az több magyar írások között ezzel is élhessen. Én félek rajta,
ha sokáig az Isten haragja így áll fönn, hogy ezután csak ennyi alkol-
matosság is nem kezd lenni az magyar nyelven való nyomtatásra.
Melyet mindazonáltal hagyjunk Istenre. Az jelen valókat vegyük jó
néven, és éljünk velek.

Debrecen, 1602

SZILVÁSÚJFALVI ANDERKÓ IMRE
ELŐSZÓ
SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZS
LATIN-MAGYAR SZÓJEGYZÉKÉHEZ

Az igen híres és kegyességben és tudományban kiváló férfiúnak, a jeles sárospataki iskola rektorának, az erdélyi Krakкаи Demeternek s az ő nemes és nagy reményű növendékeinek.

Már körülbelül huszonhárom évvel ezelőtt előadta latin-magyar nomenklaturáját a ti iskolátokban az igen tudós és a Krisztus gyűlekezeteinek szolgálatában nagy érdemeket szerzett férfiú, Szikszai Fabricius Balázs, aki aztán minden jó embernek nagy szomorúságára eltávozott az életből. Láta ugyanis, és pontosan megértette, mennyire hasznos és szükséges, hogy valami ilyesfélét forgassanak kezükben a gyermek- és serdülőkorú tanulók. De csak tizenhat évvel később került sajtó alá, úgy vélem, a ritka nagy műveltségű és élete tisztaságával kiemelkedő férfiú, Pesti Gáspár tanácsára, aki kegyesen meghalt, mikor még nálatok a Krisztus hajócskájának kormányrúdjánál ült. Tudom, bizonytal sokaknak tetszett mindkettőjük munkája (s a philomuszosz-ok kapva-kaptak rajta), amazé mint szerzőé, ezé pedig mint hajdani tanára munkájának előmozdítójáé. S mielőtt nyomtatásban napvilágot látott volna, sokan saját kézzel is leírták: köztük én magam is tíz évvel ezelőtt ugyanabban az iskolában még mint kollaborátor néhány példányt egymással szorgalmasan összevetve ugyanezt tettem, s e munkát mindeddig a legkevésbé sem bántam meg. Azelőtt ugyanis iskoláinkban, ahogy láttam, semmi effajta dicséretreméltó írás nem létezett, fájdalom, bizony a tanulók nagy akadályára és kárára; kivéve egy bizonyos Bécsben, Ausztriában, a Krisztus 1568. évében nyomtatott kezdetleges nomenklaturát, amelyhez akkor újabban, Pesti Gábor jóvoltából járult hozzá a magyar nyelv, a mi gyermekeinknek eléggé nehéz német betűkkel nyomtatva, de ezeken a vidékeken kevesen is látták, és nem is sokkal előbb keletkezett. Mikor pedig ebbe a tanári állásba és intézményünkbe kineveztek, s fölfigyeltem arra, hogy sokszor keresgélnek valamilyen nomenklaturát, elkezdtem gondolkodni egy új kiadásról, lévén, hogy az előbbieket elfogytak, s nem akartam tovább a tanulók kedvét szegni. S hogy vajon nyújtottam-e valamit, akkor fogja az Irigység észrevenni, ha majd összevetette ezt azokkal, amelyek egy-

bevágnak vele; mégis, mint bármely más dolog, ezek maguk is nem kevésbé elűtnek az eredeti fogalmazványtól, mert akiknek a példányai a kezembe kerültek, az eredetit csupán alapnak véve, mind hozzátettek valamit a magukéból. Egyébként ezt a művecskét – amely, miután megtörte a jeget, mennyi kívánnivalót hagy maga után, azt hosszadalmas lenne itt előadni – azért láttam jónak néktek ajánlani, mert ez a nomenklátúra ebben a gimnáziumban látott először napvilágot, s ti nagyon jól tudjátok, mennyire sokat érhetnek ezek az irodalmi stúdiumok; végül, hogy iskolám mint nevelőm iránt ezzel mint hűségem zálogával mutassam ki háladatosságomat. Hogy ez a könyvecske mennyire hasznos a fiúgyermek és a serdülők oktatásában, könnyen beláthatjátok, s igen jól teszik, akik ezt feladják nekik, hogy gyakran olvassák, ismételjék és emlékezetből fölmondják. Sajnálatos, hogy ennek a nagy férfiúnak a többi műveivel nem törődtek, kivéve három temetési beszédet – mintha Rómában születtek volna! –, amelyek még életében megjelentek, s ha nem tévedek, egy bizonyos írást Egri Lukács ellen. A többi között két dolgot mindig fölöttébb csodáltam benne: a hatékony tanítás veleszületett erejét, s ugyanabban a tanítványok rendkívüli makacssága és háladatlansága ellenére is élete utolsó lehetőségig való állhatatosságát. Emlékeztet, hogy mindig ezt mondogatta: ő mindenesetre mindaddig tanítani fog az iskolákban, ameddig legalább annyi tanítványa lesz, ahányan a Múzsák voltak. Erős lélek kell ahhoz, hogy valaki ezt ígérje magáról! De most ezekről nem lehet hosszasan beszélni. Az olyannyira kiváló férfiúnak az életéről olvasni lehet Császár Györgynek csiszolt beszédét, aki szintén a sárospataki egyházban hunyt el a Krisztusban. Ha nem azt mérlegelitek majd, hogy én mit nyújtok – az csekélység ugyanis –, hanem hogy milyen lélekkel teszem, s hogy legnagyobb mértékben kinek a tárházából,

Mert születésünk, összüleink, s mit nem mi csináltunk

Gondolom, egy se miénk...,

akkor könnyen jóra magyaráztok mindent.

Isten veletek. Debrecenben, Krisztus 1597. évében, július 7-én,
legodaadóbb hívetek
Ujfalvi A. Imre

Déri T. Balázs fordítása

SZENCI MOLNÁR ALBERT MAGYAR ZSOLTÁRKÖNYV

AZ MAGYARORSZÁGBAN ÉS ERDÉLYBEN VITÉZKEDŐ KERESZTYÉN ANYASZENTEGYHÁZNAK ÉS ENNEK NAGYSÁGOS ÉS KEGYES GONDVISELŐINEK, LELKIPÁSZTORINAK, TANÍTÓINAK ÉS TANULÓ TAGAINAK AZ ATYAISTENNEK KEGYELMÉT, AZ MEGSZENTELÉSNEK ÉS BÉKESSÉGNEK LELKÉT AZ KRISZTUSBAN KÍVÁNJA SZÍVE SZERINT.

Miulta tanúságnak kívánságából idegen országban élek, és látás-hallásnak okáért néha veszedelmekbe is forgok, gyakran kérem azt az Úristentől, hogy az ő kegyelmes akaratjából avagy vigyen föl idein ez bűnszaporító világból az ő mennyei akadémiájában és bölcsességgel bővelkedő paradicsomában, avagy ez földön életemet az Krisztusért szent lelkével úgy vezérelje, hogy senkinek ne legyen botránkozására, hanem az híveknek seregiben élhessek egyebeknek hasznokra és az ő felséges nevének dicséretire. Innet vagyon, hogy ez híres Akadémiákban fő tanítók közt forogván nem kapok ez világon gazdagító tudományokon, hanem olyakat kívánok, melyekkel legtöbbeknek használhassak az mi nyomorgó hazánkban.

Ezelőtt annakokáért hét esztendővel, midőn Kassán éntőlem magyar könyvet kért volna az tiszteletes Békési János (ki az én tanúságomra az Istentől néki engedett jókból másfélszáz forintot adott, kit megfizet Isten őkegyelmének), mihelt följutottam Haidelbergában, menten magyarul fordítottam az Daniel Tossánus doktor Vigasztaló könyvét: melyet ő előszer franciai nyelven írt, osztán németül fordított és Lelki iskolának nevezött. Mellyel én az megmondott kassai személynek akartam háláadó voltomat megmutatni. Azután pedig egynéhány esztendővel fáradságos nagy munkával írtam az Deák és Magyar Dictionariomat.

Ezeket pedig, ó, Istennél kedves Anyaszentegyház, nem dicsekedésből számlálom elődben (mert akarom, hogy csak azé legyen az dicsőség, azki ezekre nékem erőt és alkolmatosságot engedett), hanem kedvem ellen azért beszélem meg jó igyekeztemet és fáradságomat, hogy lássák meg ezt némelyek, azkik engem Tehozzád háláadatlanoknak alítanak, és haszontalan fiadnak ítélnék, csak azért pedig,

hogy illendő hivatal nélkül, nem futok az néked szolgálandó tiszt-keresésre. De az én megváltó Krisztusom, azki Téged szent vérével magának jegyzett, jól látja, minemű szeretettel voltam és vagyok Hozzád, és tudja, minek mikor kell lenni.

Mostan azért ez Zsoltárkönyvet, mellyel én sok időtől fogva az én énségimben gyűlölőim ellen vígasztaltam magamat: immár pedig Teneked vígasztalásodra és együgyű tagaidnak hasznokra magyarol fordítottam, kérlek, tekénts engedelmes szemmel, szerelmes anyám, keresztyén anyaszentegyház, és Hozzád való hálaadósságomnak ez küseddel jelét völd jó névön addiglan, míg az Te szerelmesed, az Jézus Krisztus, ennél nagyobb szeretet.

Kérlek ezen is nagy szeretettel, hogy ne bánjad ez dolgot, hogy ez Néked szánt könyvet előszer idegen országi nagy fejedelmeknek ajándéknak mutattam bé. Mert ezek is Tenéked egyéb istenfélő nemzetek fejedelmivel egyetembe igen jóakaróid és az te közelb való gondviselőid is, ezeknek főiskolájokban szokták költségekkel fölküldeni az Néked szolgálandó ifjakat az szentírás tanúságra. Kik között én legkisebb és alábbvaló vagyok, de az Krisztus kegyelméből vagyok, azmi vagyok.

Továbbá, nagyságos és kegyes uraim, kik ez anyaszentegyháznak Isten után gondviselői és dajkái vagytok, kérem alázatosan nagyságotokat és kegyelmeteket, hogy nemcsak az én munkámat magyarázza jó végre nagyságotok és kegyelmetek, hanem egyéb hasznos könyveknek kinyomtatásától is bővséges adakozó kezeit ne vonja meg nagyságotok, kiváltképpen ha Isten rajtunk könyörülven állandó békességet adand.

Tikegyelmeteket is, tisztelendő uraim, lekipásztorok és scholamesterek, fölötte igen kérem azon, hogy kegyelmetek is jó kedvvel fogadja ez könyvecskét, melyet ím kibocsátok barátimnak javallásokból, és az rágalmazók ellen ez én munkámat ótalmazza kegyelmetek. Mivelhogy ahhoz nem oly szándékból fogtam, hogy az előbbeni szokott énekeket ki akarnám venni az híveknek kezekből, avagy hogy ezeket egyebeknél ékesbeknek alítanám. Mert látom, hogy főemberek által, az zsolnárnak nagy része meg vagyon fordítva cseh, német és tulajdon nótákra, kik közül az én tetszésem szerint legszebbek az Szegedi Gergelyé és Sztárai Mihályé. Vannak, Istennek hála, egyéb szép énekek is, melyekkel rakva az debreceni anyaszentegyház énekeskönyve, az Bornemisza Péteré, Huszár Gálé és Böythe Istváné. De az egész zsolnárt magyar versekben még senki nem formálta

az én tudásom szerint. Látom pedig azt is, hogy az dominus Scari-ceus és ezelőtt megmondott főemberek psalmusi kívől némelyek igen paraszt versekben vannak foglalván: noha még a Szentléleknek is kedves az versek szép egyező volta; amint megtetszik az alfabé-tum rendire írt psalmusokból. Kik közül az 119. zsoltár az alfabé-tumnak mindenik bötűin nyolc-nyolc verset kezd el az zsidó zsoltár-könyvben. Az régi magyar énekekben pedig avagy tíz vers is egymás után mind egy igében ment ki, ahonnan az históriás énekekben számtalan az sok vala vala vala. Kin az idegen nemzetek, azkik ezt áltják, nem győznek eleget rajta nevetni. De hálá Istennek, ez egy-néhány esztendőkbén az mi emberink is ékesb verseket szoktak írni. Példának okaért egy vers nemének megjobbított módjait írom ide:

Az első és közmód ez:

Láss hozzám, Úr Isten, kegyelmes szemeiddel,
Nyomorúságimban vigasztalj szent lelkeddel,
Sok bosszúságimat hogy elszenvedhessem jó lelki békességgel.

Második azon nótára imez:

Csuda állhatatlan
Lám ez világ dolgában,
Mint kerék forogván,
Inkább minden órában,
Változik, különböz,
Számptalan sok bút hoz
Minden szempillantásban.

Harmadik azon nótára, legszebb:

Bocsásd meg Istenem, ifjúságomnak vétkét,
Sok hitetlenségét, undok förtelmességét,
Töröld el rútságát,
Minden álnokságát,
Könnyebbítsd lelkem terhét.

A francia ritmusok pedig sokkal különb formán foglaltatnak öszve, és az verseknek sokféle nemei vannak. Néhol az három első ritmus egy módon megyen ki, de az negyedik ritmus véginek az követke-

zendő vers ritmusa felelnek meg. Ilyen az 22. zsoltár, az 53. levélen. Öszvességgel az zsoltárok százharminc különböző nótákra vannak és majd megannyi a versek nemei.

Annakokáért meggondolhatja minden, minemő nagy munkával kellett énnekem ez hosszú magyar igéket az franciai apró igékből álló versekre formálnom, holott egy szillabával sem tehettem többet hozzá, sem az sensustul nem kellett eltávoznom. Mert nagyobb gondom volt az fundamentombéli igaz értelemnek fordítására, hogynem az verseknek ékesgetésére. Ha azért valaki énnálamnál módosban fordítandja, örülök rajta, és ezt félen tévén én is azzal élek örömesben az Istennek dícséretire.

Végezetre, atyámfiai, legyetek jó egészségben, épüljete, vigasztaltassatok meg, egy értelemben legyetek, békességesen lakjatok, és az szeretetnek s az békességnek Istene lesz veletek. Az Úr Jézus Krisztusnak kegyelme, az az Isten szerelme, és az Szentléleknek veletek való közösülése légyen mindnyájan tiveletek. Ámen. 2. Cor. 13. vers 12. et 13.

Herborn, 1607

SZENCI MOLNÁR ALBERT LATIN-MAGYAR SZÓTÁR

MOLNÁR ALBERT AZ OLVASÓNAK ÜDVÖZLETÉT!

Fölöttébb hasznos és bölcs gondolat, Olvasóm, az, hogy a jól fundált iskolákban a még zsenge gyermeki szív és ajak a legfontosabb nyelvek alapelemeibe avatassék be. Mert a nyelvek, amint valaki igen okosan mondotta, mintegy *προπαιδεύει* a vallásnak és a bölcsességnek, melyek mintegy szolgálók követik úrnőjüket, és örömmel szolgálnak neki. Ezért van az, hogy az apostolokra, Krisztus evangéliumának mindenféle nép között leendő hirdetőire, a menyeyekből kitöltetett Szentlélek erejét először is nyelvükben mutatta meg kiváltképpen: mert tüzes nyelvek mutatkoztak bennük, amelyekkel Isten csodálatos műveit mindenféle népek hirdették.

Minek említeném, hogy Krisztus keresztjének felirata is – nem a tudós kegyesség nagy misztériuma híján – három nyelven íratott meg? Mert bár a Krisztus keresztje alatt katonáskodó egyház kincstára, minden igazság mértéke és szabálya, zsidó és görög forrásokban foglaltatik tisztán, mégis legfőképp a római nyelv jóvoltából meríthet áldott bőséggel és terjed szerteszét.

E nyelv használata minden időkben oly széles földekre terjedt, amilyen szélesre a rómaiak birodalma, amint bizonyítják a császárok, vezérek és előljárók s mások régi emlékei, pénzei és feliratai, melyeket a világ legtávolabbi határain is találunk, kiásnak és szemlélnek. Ezeknek összegyűjtésében és kiadásában mások is hasznosan munkálkodtak a tudomány javára, de ezek közül is kimagaslott Adolphus Occo augsburgi orvos és Janus Gruterus választófejedelmi professzor dicséretes buzgalma. De maga Krisztus, a világ ura is a latin nyelvet beszélő birodalomban akart élni ezen a földön, sok római feliratot olvasott, és a római császárnak megadatta az adót.

Nyelvüket a rómaiak szorgosan művelték, és nemcsak üdvös életigazságokat s őseiknek dicséretes tetteit örökítették meg irodalmi művekben, hanem szinte a görögök minden bölcsességét is latinra fordították. Így történt, hogy Marcus Tullius Cicero idejétől kezdve

majdnem minden utána következő században kiváló tehetségű férfiak támadtak, akik minden erejüket a római ékesszólás tanulmányozására szentelték, hogy azt virágzásában megtartsák, hanyatlásában támogassák, elesett állapotában megújítsák. Jól látták ugyanis ezek a bölcs férfiak, hogy annak segítségével nemcsak a szent vallást lehet szerte minden népeknél terjeszteni, hanem általa a művészetek és a bölcsélet tanulmányait is közölhetik az addig barbár nemzetekkel.

Az elmúlt és ebben a mi századunkban aztán annyira felragyogott a hajdani latinság dísze és ékessége, hogy szinte Plautus és Terentius, Lucretius, Cicero és Caesar irodalmának kora virágzott fel újra. Mert a megszámlálhatatlanul sok – és tiszta római stílusban megírt – teológiai, jogtudományi és bölcséleti könyvön kívül rengeteg mű jelent meg a latin nyelv tisztaságáról is. Így születtek meg a roppant kincsesházak, példagyűjtemények, jogtudományi kézikönyvek, mindenféle lexikonok, így a legsűrűbb erdővel felérő szótárak és bőséges kifejezésgyűjtemények. Ezekhez járulnak az egyes nemzetek külön szótárai (amilyen ez is, amely elé bevezetőnket iktatjuk), amelyek az ábécé-sorba rendezett latin szólásokat anyanyelvi formájukban és – fordítva – az anyanyelveiket latinul is megadják. Mindezek, bár elnevezésük szerint gyermekeknek szánvák, a felserdültebbeknek is gyakorta nagy hasznára vannak. Ezeknek szükséges és fölöttébb hasznos voltáról inkább a leghíresebb és az ifjúság nevelésében – amiben egész életüket leélték – a leggyakorlottabb mesterek bizonyosságait és vélekedéseit idézem itt előszómban, és nem a magam szavaival fogok róla bővebben értekezni, hogy az én kevéssé ismert nevem ne ártson eleve az ügynek az olvasó szemében. Mert bizony az emberek a beszélők megítélése alapján szoktak ítélkezni arról is, ami elhangzik. Én csak annyit mondanék, hogy ilyenfajta könyvek segítségével még közepes tehetséggel megáldott, de ítélőképességnek nem híjával levő ifjú is képes akár a többi fontos nyelvet megtanulni, akár a bölcsélet szentélyeit megközelíteni; még akkor is, ha nincs mellette élő szavú mester. Ismerek Németországban többeket, akik hazájukból sohasem tették ki a lábukat, mégis nyolc nyelvet tanultak meg derekasan ilyen – amint mondják – néma mesterek jóvoltából. Ezeket én nem becslöm többre az élőszóval tanítóknál, ahol ilyenek vannak: de a mi Magyarországonkban sajnálattal látom mindkettőnek a hiányát és az ezzel járó nehézségeket. Itt, Németországban és a közelebbi országokban, a virágzó akadémiákon és híres gimnáziumokon kívül a legtöbb városnak is megvan

a maga hallgatósága és osztályok szerint tagolt iskolája. Ezekben minden egyes osztály élére külön mestert és tanítót állítanak, akik a maguk nagyjából egykorú és azonos ismeretekkel rendelkező osztályának a jó szerzőket felolvassák, és megfelelően, világosan, alaposan elmagyarázzák; a szavak és kifejezések diktálásával nem sok időt töltenek, hanem a gyermekek a lediktált olvasmányok szavait és kifejezéseit könyveikben otthon maguk keresik ki, és írott leckéjüket javításra tanítóiknak adják.

A mi hazánkban viszont még a híresebb és látogatottabb iskolákban is legfeljebb két tanító akad; ezek az úgynevezett elsősöket, másodikosokat és harmadikosokat óránként felváltva oktatják, a keményebb fejűeket és az újakat pedig elsős tanítványaiknak osztják ki oktatásra, és az időnek nem csekély részét töltik szavak és kifejezések diktálásával. Ráadásul a tanulók különbözősége is rengeteg gyötrellemmel jár: a diktált anyagon kívül nincs, amire a gyengébbeket utalhatnak. Ezért van az, hogy három éven túl kevés tanító bírja elviselni ezt a terhet: vagy összerogynak a teher alatt, vagy egyházi hivatalba igyekeznek, mert az zsírosabb és kevésbé terhes.

Az én gyermekkoromban nem volt egyetlen megfelelő könyv sem, amely a tanulók egyéni igyekezetét segíthette volna. Calepinus egyik-másik kiadása fel-felbukkant ugyan, de azt is csak a tanítók és a serdültebb növendékek használták: a szegényebbek nem tudták megvásárolni, a kicsinyebbek nagy súlya miatt forgatni sem tudták, a kezdők nem értettek a kezeléséhez. A Calepinus-szótárnak magyar jelentéssel kiegészített változatát először Németországban láttam. Kinyomtatták ugyan Krakkóban Johannes Murmellius *Háromnyelvű szójegyzékét*, amiképpen Bécsben is egy másikat, hat nyelven megadott kifejezésekkel, de a magyar jelentés mindkét kiadásban lengyel és német betűkkel volt nyomtatva. Ezért aztán a mi gyermekeink alig-alig tudták használni; arról nem is beszéllek, hogy Magyarország eldugottabb helyeire ritkán vagy sohasem kerültek el. Én mindkettőből kértem, szereztem egy-egy példányt, de aztán az egyiket egyéb könyveimmel együtt Debrecenben hagytam, a másikat elkérte egy barátom, annak ajándékoztam.

Majdnem harminc esztendeje, hogy a tudós Szikszai Faber Balázs a pataki iskolában egy latin–magyar szójegyzéket adott tanítványainak a kezébe. Ennek így-úgy lemásolt példányai szerte Magyarországon elterjedtek, majd végül a szerző halála után tizenhat évvel ugyanezt a szójegyzéket Debrecenben ki is nyomtatták. Ehhez járul-

tak aztán Heyden Sebald egykori nürnbergi iskolamester *Gyermeki beszélgetései*, majd Cato, a mimus és a bölcsék mondásai, melyeket magyarázat kíséretében ugyanitt nyomtattak ki. Ezeket kivéve semmiféle magyarországi irományt nem ismerek, amely a gyermekek egyéni szorgalmát elősegíthette volna.

Elmondottam immár, hogy a könyveknek milyen bősége van Németországban és egyebütt; elsirattam ugyanezeknek magyarországi hiányát; most azt fogom elmondani, hogy milyen alkalmak és eszközök vezettek ennek a szótárnak a megírására, és abban micsoda módszert követtem.

Amikor gyermekkoromban, Kassán először láttam Petrus Dasypodius latin–német és fordítva: német–latin szótárát, egyszerre csak felsóhajtottam, hogy mi, magyarok – úgy gondoltam – meg vagyunk fosztva ettől a kincstől. Ennek a képe maradt meg bennem ezután is, ezt őrizgettem.

Mikor aztán nemsokára Isten rendeléséből Németországba kerültem, és egy darabig Wittenbergben állapodtam meg, majd komolyan tanulni vágyván Strassburgba igyekeztem, úgy esett, hogy Heidelbergben a tiszteletre méltó erdélyi – brassói – Störel Márton úr levelével egyebek közt kiváltképp a matematikus Konrad Dasypodius úrnak ajánlott: az engem – Philipp Glaser jog- és történelemtudós úrral, nemkülönben Johann Ludwig Havenreuterrel, a híres orvossal és filozófussal egyetemben – úgy mutatott be az iskola nagy tekintélyű urainak, Josias Riheliusnak és Nicolaus Fuchs consulnak, hogy felvettek a strassburgi városi Vilmos-kollégium növendékének. Itteni időzésem során Dasypodius úr sűrűn igénybe vette közreműködésemet matematikai értekezéseinek másolásában. Ez a kegyes és tudós férfi sohasem szűnt meg elősegíteni boldogulásomat és tanulmányaimat. Örvendeztem közben pártfogómnak, akinek atyja – Petrus Dasypodius – is oly hasznos könyvet szerzett a német ifjúságnak, és már akkor óhajtozni kezdtem, hogy a jóságos Isten egyszer majd velem vagy akár még érettebb korom előtt mással a mi magyar fiatalságunknak is ilyen könyvet szereztesse: aki a kegyes szándékok iránti jóságos kedvezésével sohasem hagyta, hogy ez a vágy lelkemben lelohadjon.

Mert ez idő tájt, mikor a felsőbb osztályokból a közönséges iskolákba jutottam, a tisztelendő Johannes Pappus magához hívatott, és könyvtárában úgyszólván a keresztyén világ minden nemzetének bibliáit és szótárait megmutatta, majd így szólt: „Testvérem, ha azt

mondanám, hogy mindezeket a nyelveket értem, hivalkodó módjára szólnék: a szótárak segítségével mégis az Írás bármely mondását ki tudom nyomozni, hogy fordította bármely nemzet.” Ezután azt kérdezte tőlem, van-e magyar nyelvű biblia, és van-e magyar–latin szótár. Midőn azt feleltem, hogy bibliánk van, szótárunk nincsen, ő viszont mindkettőt szükségesnek vélte, elmondtam neki, milyen útonmódon juthatna bibliához, az utóbbit pedig magamban megfogadtam és az utókornak ígértem. Nem sok évvel később, midőn a heidelbergi akadémiáról már Magyarországra, a pataki iskola lektorának hívtak, és egy igen tekintélyes teológus úr megkérdezett, hogy a tisztséget elvállalom-e, azt feleltem, hogy azon a vidéken, az én koromban félek a teher nagy súlyától, hiszen az ifjúság sem rendelkezik megfelelő könyvekkel, de még csak egy közönséges szótárral sem. Az nyomban ilyen következtetésre jutott: „Te akkor érdemes dolgot művelnél egész hazánkkal, ha ilyesmit írnál.” Jó érzés volt hallanom titkos fogadásom és tervem dicséretét ilyen tekintélyes férfitől, aki nem is tudhatott róla. Ettől kezdve mindig valamilyen nyugalmas állapotra pályáztam, hogy egyedül ennek az írásomnak szentelhessem magamat. Ez azután – Isten kegyelméből – Altdorfban részemül is jutott. Mert amiképpen Strassburgban Konrad Dasypodius, úgy Altdorfban Konrad Rittershusius, a híres jogtudós és filológus személyében tanulmányaimnak jóságos pártfogójára akadtam.

Mindkettejük (kereszt)nevében – amely görögül Thrasybulost, németül „megfontolt bátorságot” jelent – kedvező előjelet láttam. Mert amiképpen egyikük Strassburgban, úgy másikuk Nürnbergben – Hieronymus Cölerrel, ezzel a kiváló és emberséges férfival együtt – az iskola vezetőinél, a nemes tekintélyes Martin Haller, Paul Coler, Georg Volckhamer és Johann Jacob Boemer úrnál, azzal, hogy határozottan és szerencsésen közbenjárt érdekemben, fojtogató adósságotmól való mentesülésemén kívül annyi jótéteményt, tudniillik ingyenes ellátást eszközölt ki számomra, hogy lemondván a terhesebb tanítóságról, minden időmet ennek a művemnek megírására fordíthattam. Ráadásul az emberséges és tudós férfi a vitatott és nehezebb szólások magyarázatában segített és készséggel támogatott. Ehhez még gazdag könyvtárát is hozzáférhetővé tette, továbbá ki-
eszközölte, hogy az akadémiai közkönyvtárat is használhassam.

Mindezekért hálátlannak soha senki se mondjon:
Méltán emlegeti ajkam e férfi nevét.

Ezt azért idézem fel, Olvasóm, hogy ha történetesen úgy találnád: könyvemből némi haszon származik rád és tiedre, megtudd, kiknek tartozol – velem együtt – Isten után név szerint és kiváltképpen hálával. Az alkalmakról és támaszaimról eddig, most módszeremről.

Bár az elmúlt tizennégy esztendő során több akadémián, de leginkább a frankfurti könyvvásáron sok nemzetnek különféle és egymástól elütő módszerrel szerkesztett szótárait láttam: mégis úgy határoztam, hogy valamennyi közül a Dasypodius-féle szótárnak ama módszerét követem, amely szerint azt a minap az irodalmi életben fölöttébb érdemes Theodosius Rihelius, strassburgi polgár és könyvnyomtató elrendezte. Ebben minden szót az ábécé szerinti helyén igazán könnyen meg lehet találni, míg azelőtt az összetett szók mutatói akárhányszor egész lapokat foglaltak el, melyek a gyermekeket az egyszerűekhez utalták, és ezzel a keresés fáradságát megkettőzték, valamennyi összetett szó újból való átolvasása közben pedig a másfelé igyekvő kezdőt hosszas unalommal tartóztatták.

Megtartottam tehát a Dasypodiustól összegyűjtött, Riheliustól pedig gyarapított és világosabb rendbe szedett szólásokat, mégpedig majdnem mindet, kivéve néhány nem használatos németországi város- és folyónevet, amelyeket szándékosan hagytam el, és szerény német tudásomhoz képest elhagyván a németeket, magyarokkal pótoltam. Bizonyos szólásokat pedig, amelyek Dasypodiusnál nem voltak meg, viszont némely lexikonban megtalálhatók, én tettem hozzá: így Dasypodiust Calepinusból, Stephanus és Basilius *Thesaurus*-ából, Frisiusból, Chytraeus *Szójegyzék*-éből és máshonnan több mint hatszáz címszóval kiegészítettem. Kezdetben az volt a szándékom, hogy a szerzők nevét – a Gallicanus-szótár mintájára – legalább a három kezdőbetű erejéig kiteszem, hogy például *Cic.* Cicerót, *Sal.* Sallustiust stb. jelentsen; de mikor láttam, hogy a legtöbb szó a biztos, de elévült szerző számontartása nélkül van használatban, módosítottam elhatározásomat, mert rájöttem, hogy a könyv szerfölött megduzzad, ha az így rövidített neveket is annyi ezerszer elisméltlem.

Mivel továbbá nyilvánvaló, hogy a mi gyermekeink, akik a magyar nyelv hangzását követik, a hangsúlyozásban gyakorta bizonytalanokodnak, az egyes szók hangsúlyát gondosan feltüntettem; ahol pedig valamely szó hangsúlyát nem lehetett jelölni, ott külön megjegyeztem, hogy az utolsó előtti szótag hosszú-e vagy rövid.

A beszédrészeket, amelyekhez bármely szó tartozik, úgy jelöltem, hogy a ragozhatatlanokhoz hozzátettem: *Adv.* (adverbium), *Con.* (coniunctio), *Praep.* (praepositio), *Interj.* (interiectio), de a tompa hangú *è*-re végződő határozószókhöz az *Adverbium* jelzést nem tettem ki, mivel a végén látható tompa hangjel annak nyilvánvaló jelzése.

A ragozható szók nemét úgy tettem ki, hogy *g.* jelöli a nemet (genus), *m.* a hímnemet (masculinum), *f.* a nőnemet (femininum), *n.* a semlegest (neutrum), *d.* a kéteset (dubium), *c.* a közöset (commune), *o.* pedig valamennyit (omne).

A két, illetőleg három végződésű melléknevek nemét nem írtam ki, mert a megfelelő végzések könnyen elárulják a három nemet.

A többes számú szókhöz kivettem a *plur.* (pluralis) jelet. Minden egyes ige ragozását a jelentő mód második személyének és a főnévi igenévnek utolsó szótagaival jelöltem; néhol a múltat is feltüntettem. Mindezt – hogy senkit az illő dicsérettől meg ne fosszak – a Dasypodius- és a Gallicanus-szótár mintájára tettem. A fordításban segítségemre volt az, aki Calepinust magyar jelentésekkel egészítette ki, akinek nevét azonban mind ez idáig nem sikerült megállapítanom.

Bár nem kétlem, hogy sokan lesznek fáradozásom kifogásolói és gáncsolói, hiszen könnyebb a másét ócsárolni, mint valakinek a maga erejéből érdemleges dolgot művelnie, mégis vigasztalni fog az a tudat, hogy ezt a munkát nem a magam hiú dicsősége, hanem hazám javának szolgálatában vállaltam és barátaim buzdítására fejeztem is be. Egyszóval beérem azzal, ha szándékomnak és szorgalmamnak akár csak egynéhány helyeslője akad. Nem tagadom, bizonyára jobban is meg lehet egynek-másnak a jelentését adni, és ha szükség mutatkoznék ennek az átformálására, a mindennapos gyakorlatban és tapasztalásban nagyobb jártasságra tévén szert, Isten segítségével magam is jobbá tudnám formálni és átalakítani ezt az én szorgalmatosságomnak mintegy első gyümölcsét.

Így ha a tudósabbak majd figyelmeztetnek, kész vagyok benne egyet-mást változtatni és a hiányokat pótolni, különösképpen, mivel szükség van olyasmire, amihez mindig járulhat valami. Azokat pedig, akik csak a tökéletes dolgokat helyeslik és követelik, megkérem, hogy emlékezzenek Varro intelmére: „Aki a szavakról sok mindent jól mondott, inkább dicsérendő, semmint kifogásolandó, amiért valamit nem tudott”, vagy Muretuséra: „Senkit ne kifogásoljunk, aki

azt adja, amire képes, amiért bizonyos dolgokra nem képes.” Élj boldogan, Kegyes Olvasóm, és híres férfiaknak ilyen könyvekről szóló ítéleteit, amelyeket idéztem, előítélet nélkül olvasd.

Nürnberg, 1604

Borzák István fordítása

SZENCI MOLNÁR ALBERT

ÚJ MAGYAR NYELVTAN

A KEGYES OLVASÓNAK ÜDVÖZLETEMET!

Mivel úgyszólván valamennyi európai nemzet nyelvét nemcsak különb-különb könyvekben művelik és ékesítik, hanem a sok nyelv kedvelőinek kedvéért nyelvtani szabályokba is foglalják, úgy tetszett a felséges és hatalmas Móric fejedelem úrnak, Hessen tartományi grófjának stb., az én kegyes uramnak és Maecenasomnak, hogy a magyart sem szabad elhanyagolni. Így adta tehát őfelsége kegyelmesen azt a parancsot, hogy hazai nyelvemet, amelyet *Szótáram* és a *Zsoltárok* kiadásával próbáltam művelni, amennyire lehetséges, rövid nyelvtani szabályokba foglaljam, és a szabályokat áttekinthető példákkal szemléltessem. Bizonytalán szívesen engedelmeskedtem ily nagy fejedelem akaratának, de nem sok híja volt, hogy tehetségem erejében nem bízván, mindjárt művem kezdetén össze ne rogyjak. Folytattam tovább, az isteni felség és dicső fejedelmünk segítségével és kedvezésében bizakodván, de befejezni két évnél hamarabb nem tudtam. Miért is ne vallanám meg az igazat? Hiszen a tudós Johannes Clajus is bevallja, hogy *Német nyelvtan*-át húsz éven át írta figyelő gondnal, pedig már előtte is nem megvetendő német nyelvtant szerkesztett Albert Oelinger, akinek művét Clajus látta és olvasta, maga sem tagadja. Nekem viszont nem volt egyáltalán senki, akit követhettem vagy kerülhettem volna. Ahány magyar könyvet csak fel tudtam kutatni, valamennyit végiglapoztam; e célra a húsz évvel ezelőtt kiadott szent Bibliát is kétszer olvastam el – elejétől a végéig; e munka során Biblia-példányom hibáit kijavítottam, és mintegy útközben új kiadásról gondoskodtam, mivel tudtam, hogy hazámban szükség van rá, és hogy nyelvtanunk majdani használói láthassák, miféle forrásokból merítettünk. Módszerként pedig a Móric fejedelemtől, Hessen tartományi grófjától stb. a hesseni iskolák számára előírt *Latin nyelvtan* Ramus-féle módszerét követtem. Ennek többnyire még a szakkifejezéseit is változatlanul megtartottam, névragozási esetei közül egyiket-másikat áthelyeztem, és egy hetedikkel toldottam meg, amelyet *mutativus*-nak neveztem el; az igék

ragozásában a harmadik személyt, amelyet bármely ige tövének tapasztaltam, a héber nyelvtanok szokása szerint első helyre tettem, azután a második és végül az első személyt. A mondattani szabályok közé számos bibliai példát iktattam, hogy ne úgy lássék, mintha a teológia tudományát elfelejtettem volna. De a teológia nem is nagyon különbözik az efféle nyelvtani tudománytól. Tanúként hivatkozom Theodorus Bezára, a kiváló teológusra, aki maga is írt francia nyelvtant, de írt Petrus Ramus is Franciaország királynéjának kedvéért és használatára.

Ha most valaki azt kérdezné tőlem, hogy honnan ered ez a nyelv, vagy mely más nyelvekkel rokon, bevallanám, hogy nem tudom. Látom ugyanis, hogy akik mostanában többnyelvű szótárakat szerkesztenek és az illető nyelveket eredetük szerint megfelelő osztályokra tagolják, a magyart mindig kérdésesnek hagyják. Annyi bizonyos, hogy nyelvünk az európaiakkal nem rokon, kivéve néhány Pannoniában talált dolog szláv megjelölését, de nagyrészt azok is elváltoztak. Tudom azonban a legtudatlanabbakkal együtt, hogy Ázsia szkita vidékein ma is élnek bizonyos népek, amelyek a mi hun nyelvünket használják. A hegyeken túli sículusok vagy székelyek hun betűjegyeit, amelyeket Székely István *Magyar krónika*-jában említ, én sohasem láttam, és olyan embert sem ismerek, aki ilyet látott. Kérem hát honfitársaimat, elsősorban az erdélyi székelyeket, hogy ha ilyesmi akadna náluk, azt megjegyzéseikkel egyetemben adják közre, és a magyar nyelv művelését – a szlávok nyomában járva – ne vessék meg. Ezekről Laurentius Benedictus Nudozierinus valahol így ír: „Kiváltképpen szeretném itt szláv honfitársaimat buzdítani, akik nyelvük művelésével végképp nem törődnek, olyannyira, hogy némelyek – tapasztalatból beszélek némelyekről – azt tartják dicsőségnek, ha nemcsak nem olvasnak cseh könyveket, hanem még könyvtárunkban sem tartanak egyet sem. Innen van az, hogy ha ezekről a dolgokról hazai nyelvükön kell tárgyalniuk, kénytelenek félig latinul beszélni. E tanulmány elhanyagolásának egyéb hátrányait nem is fejtegetem.” Ezeket írja.

Én pedig örömet bocsátom ezt a művecskémet honfitársaim bírói széke elé, s kérem őket, hogy tévedéseimet javítsák ki, Justinianus eme mondására gondolván: „Ki a gondos munkát kijavítja, dicséretesebb az eredeti feltalálójánál.” És ha egyet s mást történetesen nem előnytelenül találtam volna, azt hozzájárulásukkal helyeseljék, Cicero ama mondása szerint: „Legokosabbnak azt mondják, akinek

eszébe jut, amire szüksége van; ehhez legközelebb jár az, aki másnak jó ötleteit hasznosítja. A butaságban fordítva van: kevésbé oktalan az, akinek semmi sem jut az eszébe, mint az, aki helyesli, ami butaság másnak jutott az eszébe.” Élj hát jó egészségben, Nyájas Olvasó, és ha valami részben előbbre tudod vinni az efféle tanulmányokat, vidd.

Hanau, 1610

Borzsák István fordítása

SZENCI MOLNÁR ALBERT LATIN-GÖRÖG-MAGYAR SZÓTÁR

A NAGYHÍRŰ, NAGYSÁGOS ÉS SERÉNY HŐSÖKNEK: A HÍRES KÖZSÉGEK NAGY TEKINTÉLYŰ BÍRÁINAK ÉS TANÁCSOSAINAK, A MAGYARORSZÁGI ÉS ERDÉLYI KERESZTYÉN EGYHÁZ PÁRTFOGÓINAK ÉS AZ ISKOLÁK JÓSA-GOS TÁPLÁLÓINAK: A TISZTELENDŐ ESPERES ÉS LELKIPÁSZTOR URAK-NAK, KIK ISTEN IGAZ IGÉJÉT A MAGYAR NÉP ELÉ TÁRJÁK; S AZOK TISZTES ALUMNUSAINAK, KIKET TANULMÁNYOK VÉGETT NÉMETORSZÁGBA KÜL-DÖTTEK, ÉS KIK A KÉT NEVEZETES AKADEMIÁN: A HEIDELBERGIN ÉS A MARBURGIN, SERÉNYEN TANULJÁK A JÓ TUDOMÁNYOKAT: TISZTE-LELTRE MÉLTÓ PÁRTFOGÓINAK, BARÁTAINAK ÉS HONFITÁRSAINAK – MOLNÁR ALBERT KEGYELMET ÉS BÉKESSÉGET (KÉR) AZ ATYAISTENTŐL ÉS A MI URUNKTÓL, A JÉZUS KRISZTUSTÓL.

Kitűnően írja Platón a tarentumi Archytashoz, hogy mindnyájan nem csupán magunknak születünk, hanem születésünkben része van hazánknak, szüleinknek és kedves barátainknak is. Ezt Cicero a *Kötelességekről* szóló művének első könyvében így fordítja: „Nemcsak magunknak születünk, és keletkezésünk egy részét hazánk követeli magának, más részét a szülők, megint más részét a barátok.” Ezt én egyszerű magyar nyelven így mondom: „Nemcsak magunknak születünk, hanem születésünknek egy részét hazánk tulajdonítja magának, más részét szüleink, az több részét egyéb barátink.” Mert így határoztam, hogy háromnyelvű szótáram ajánlását háromnyelvű idézettel kezdem, és így tanúsítom: szorgos adósa vagyok hazámnak, s jótéteményeit eszemben tartom. Isten ajándékából most ennek ötödik bizonyosságául terjesztem elő latin–görög–magyar szótáramat, amelyet terhes munkával szerkesztettem. Első volt a latin–magyar szótár és fordítva, melyet a magyar tanulóifjúság használatára hét évvel ezelőtt adtam ki a nürnbergiek híres altdorfi akadémiáján. Ennek előszavaiban részletesen szoltam mind hazám iránti szeretetemről, mind a szótárak hasznosságáról és nélkülözhetetlenségéről, és mindehhez híres férfiak véleményeit is csatoltam. Ebből itt most semmit sem ismétlek meg: nem fogok szólni a görög nyelv dicséretéről (melynek hozzácsatolásával ezt a szótárat gazda-

gabbá tettem), hiszen a görög lexikonok és nyelvtanok bevezetői tele vannak e nyelv ajánlásával, és nyilvánvaló dolog, hogy e nyelv tanulmányát minden kor tudós férfiai nagyra becsülték, és tanítványaiknak ugyancsak javasolták. Erről szól az emlékezetes horatiusi hely:

...görög mintáitokat ti
nappal s éjszaka bújjátok szorgos figyelemmel!

Meg a másik:

Az, ki görög tudományt nem tud kapcsolni latinhoz,
Méltán nem nyeri el ezt a nevet se: „tudós”.

Arra sincs szükség, hogy a poétikát sok szóval ajánljam, hiszen kedvességével és édességével kellőképpen ajánlja magát maga is tanulóinak és kedvelőinek: akinek kedvéért versmérték híján szerkesztett szavakban csatoltam ama régi költők mértékadó helyeit, amelyek jelzik a szótagok minőségeit. Ezeknek nagy részét Henricus Smetius úr *Prosodiá*-jából vettem; néhányat a költői művek jegyzékeiből kerestem össze, kiváltképp az eredeti szókhoz. Egyébként van, ami az olvasót – a Smetius-féle *Prosodia* mintájára – az egyszerű szavakhoz utalja, mint az *abavunculus* az *ab* és az *avunculus* szóra, az (összetett) *admoliior* az egyszerű *moliior*-ra; van úgy, hogy hasonlóra, mint például *abluium* a *diluium*-ra stb. De a görög mondások és a költői tekintélyek hozzáadásán kívül rengeteg egyéb szóval is gazdagítottam ezt a Lexicont, olyannal, ami kétnyelvű szótárban nem volt meg. A még ezen felül fennmaradó szavakat részben a magyarázók megjegyzéseiből, részben Hadrianus Junius *Nomenclator*-ából és a Crispinus-féle *Lexicon* mutatójából vettem, de legnagyobb haszonnal azokat a latin–görög–francia szótárakat forgattam, amelyeket tisztelendő Clemens Boesius úr, a Neu-Hanau-i francia egyház hű lelkipásztora, kedves barátom bocsátott előzékenyen rendelkezésemre.

Továbbá: e szótár második részének gyarapításához minden magyar könyvet átfutottam, ahányat csak barátaimtól és honfitársaimtól meg tudtam szerezni; minden olyan szót, amelyet eddig nem vettem figyelembe, leírtam és latinra fordítva e kiadványba iktattam. Beledolgoztam ezenkívül a használatosabb magyar közmondásokat

is, a megfelelő latin adagiumokkal egyetemben. Ezeket pedig annak a boldog emlékezetű, nagyhírű Baranyai Decsi Jánosnak latin–magyar közmondásgyűjteményéből válogattam ki, akinek ifjúkoromban – sok évvel ezelőtt – Strassburgban tisztelő híve voltam. Végül a könyvhöz csatoltam még Johannes Honterusnak *A dolgok megnevezéseiről* szóló tudós költeményét és egyéb nem haszontalan tudnivalókat is. Remélem, hogy mindennek egy kötetben, mintegy kincsestárban való egyesítése nem lesz a magyar tanulóifjúságnak kedve ellenére.

Hogy azonban ezt, amivel a hazám ifjúságának tartoztam, hű barátaim óhaja szerint meg is tudtam adni, öfelségének, Móric hercegnek, Hessen tartományi grófjának, korunk legtündöklőbb csillagának köszönhetem, akinek bőkezősége mind ehhez, mind egyéb tanulmányaimhoz az ösztönzést és serkentést adta. Éppen ezért Isten ellen való véteknek vélném, ha a legcsekélyebb alkalmat is elmulasztanám kegyességének hirdetésére.

Utána pedig hálával tartozom a nagy hírű zürichi Johannes Rudolphus Lavater úrnak, a híres hanau-i iskola tudós rektorának, valamint honfitársának, a kitűnő Conradus Biermann úrnak, a nagy hírű és nemzeti Fülöp Lajos hanau-i gróf úr, Münzenberg, Rinek stb. ura hűséges titkárának, vagyis mindkét pártfogómnak és kedves barátomnak, akik e könyv kiadását a neves Neu-Hanauban szorgalmazták és szívükön viselték.

Nektek pedig, Nagy hírű és Nagyságos Férfiak, tiszteletre méltó Uraim, velük együtt nektek mint édes hazánk fényességeinek és kimagasló nagyságainak akartam ajánlani ezt a művecskémet, hogy tanúsítsam irántatok való hálámat, és nyilván megvalljam előttetek, hogy születésem egy részével adósnak érzem magamat, és azért szívesen ajánlom fel ezt édes hazánknak, amelynek boldogulásáért és fennmaradásáért ti éberen örködtök, s az egyházak és iskolák javát áldozatok árán is előmozdítjátok, és – amint mondani szokás – minden követ megmozgattok, hogy a tiszta evangéliumi tanítás megőriztessék és az igaz hit minél inkább terjesztessék. Innen van az, hogy az ösztöndíjjal ellátott, szépreményű ifjakat ennek a virágzó Németországnak híres akadémiáira külditek, és őket a tudományos pályán való serény előmenetelre bátorítva-buzdítva atyailag támogatjátok. Ezt többnyire saját kezetekkel írott és jóindulattal teljes leveleitekben cselekszitek, amelyekben néha munkáimról mondott megtisztelő vélekedéseket is közlitek, és engem üdvözlésekre mélt-

tattok. Ezekért a hazánkat, barátainkat, de engem is érintő érdemeitekért örökös hála-ra köteleztetek, és hálám bizonyosága gyanánt most alázatosan ajánlom ezt az akármilyen könyvemet, és nagyon kérlek benneteket, derűs homlokkal méltóztatatok beletekinteni.

Most pedig felétek fordulok beszédemmel, kitűnő Ifjak, barátaim és kedves Honfitársaim. Szerencsét kívánok nektek, hogy ilyen jószágos pártfogóitok vannak, akiket az isteni kegyelem szerzett; ami pedig engem illet, örvendezem, hogy mind azok, akik itt időztök Marburgban, mind azok, akiket az előző félévben Heidelbergben láthatam és üdvözölhettem, valahányan és külön-külön úgy végzitek tanulmányaitokat, úgy bizonyítjátok szorgalmatokat a nagy hírvű professzor uraknak, hogy pártfogóitok reménykedésénél szinte többet akartok elérni. Ezt igazolta a nagy hírvű David Pareus úrnak, tiszteletre méltó közös tanítónknak otlétemkor elhangzott nyilatkozata is, akinek vendéglátásával sokan, tanításával mindnyájan méltán dicsekedhettek ama választófejedelmi akadémián: de ti is, akik itt tanultok Marburgban, erényeitekhez méltó, páratlan kedvezését és jóindulatát tapasztaljátok a nagy hírvű professzor uraknak. Elsősorban a tiszteletre méltó, idős Rudolphus Goclenius urat becsülhetitek méltán, aki valóban atyai szeretettel vesz körül benneteket. Nem szólok én itt kiváló emberségekről és őszinte szeretetelekről, amellyel felvidítotok és teljesen felüdítetek, csak hasonló jóindulatot és hálát ígérek és fogadok nektek, amíg az Úristen erőt ad az én készséges és irányotokban serény jóindulatomnak. Ennek az én fogadalmamnak zálogául nyújtom át most nektek, helyileg közelebbieknek, ezt a háromnyelvű szótárt, amelynek mielőbbi elkészítéséhez elmondhatatlan segítséget jelentettek a veletek folytatott beszélgetések, valamint pártfogóitok levelei, amelyeket megmutattatok, és tanítványaitok sürgetései, melyeket felolvastatok. Fogadjátok hát jóakaró és nyájas szívvel ezt a csekélyke ajándékot; pártfogóitoknak, akiknek veletek együtt ajánlottam, ajánljátok; tanítványaitokkal alkalomadtán közöljétek addig is, amíg Isten segítségével latin-magyar és fordítva: magyar-latin szótáramat is átvizsgálhatom, és kezébe adhatom azoknak a jámboroknak, akik egyedül a latinnal és anyanyelvünkkel beérik, s a göröggel nem gondolnak, és a poétika tanulmányában sem gyönyörködnek. De hogy ne legyek bőbeszédű, azzal zárom szavaimat, hogy előbb a nagy hírvű Fridericus Taubmann ide illő mondását idézem, amelyet *Plautus*-a elé bocsátott, mondván: „Munkánkat nem szabad azért esetleg kevesebbre becsülni, amiért méhek mód-

jára a másokéből merítettünk, amiképpen a pókok szövedéke sem különb azért, mert magukból szülik a fonalat.”

Egyebekben pedig kérem Istent, a mi Urunk Jézus Krisztus Atyját, hogy enyhítse e század megpróbáltatásait, őrizze meg édes hazánk egyházait, községeit és iskoláit, serkentse hű és áldozatokra kész pártfogóit, a bátorítottakat lelkével kormányozza, áldja meg és védelmezze meg minden rossztól, titeket pedig, derék Ifjak, tanulmányaitok befejeztével segítsen épségben és egészségben vissza édes hazánkba, s tegyen benneteket egyházának üdvös tagjaivá, nevének dicsőségére, ámen.

Marburg, a Krisztus által megszerzett üdvösség 1611. évében, március 7-én.

Borzsák István fordítása

AZ IRODALOMELMÉLET AZ EGYHÁZAK KEZELÉSÉBEN

Az egykorúak nem vették észre, hogy 1600 táján új korszak kezdődik az európai művelődés történetében, amely, mai ismereteink szerint, ha országonként nagyon különböző időben is, általában 1750 körül zárul. (Magyarországon még az 1790-es években is erősen érezhető az irodalmi tömegtermelés, az ünneplő, alkalmi beszéd és vers néhány fajtájában.) A barokknak nevezett kort az újabb kutatás először a képzőművészetben fedezte fel (1888), majd a reneszánszsal azonos rangú korszakként bevonult az irodalomba (1916). Nem véletlen, hogy a német nyelvterületen lettek rá figyelmesek, s az ottani eredmények inspirálták utóbb a francia, az angol és a holland irodalom rövidéletű barokk korszakának kidolgozását; az sem, hogy utóbb a német szellemtörténeti irány foglalkozott vele a legtöbbet, amelynek filozófiai előfeltevései megnehezítették a történeti fogalom tényleges gazdasági és társadalmi alapjainak tisztázását. Ma az a vélemény, hogy a barokk a feudalizmus újraerősödésének kora, illetve ennek a kornak művészete: ott tartott legtovább, ahol a jobbágymunkán alapuló mezőgazdasági termelés (különböző okok miatt) huzamosan tartotta magát, ott a legrövidebb, mintegy átmeneti jelenség, ahol a polgári kereskedelem és ipar fejlődése korán áttörte a régi gazdasági rendszert, vagy a nemesség és a „harmadik rend” (polgárság) erejét egyensúlyban tartotta az abszolút monarchia, melyben a XVII. század derekára létrejött a Közép- és Kelet-Európában jóval később megjelenő klasszicizmus.

A refeudalizáció kulturális kísérőjelenségei közé tartozik a katolikus ellenreformáció és a protestáns ortodoxia. Az előbbi a tridenti zsinattal indult. A protestánsok ellen vezetett, egyes helyeken nagyon eredményes hadjáratot a jezsuita rend vezette, mely gyakorlattan használta a latin humanista műveltséget és párosította a középkori filozófia megújított formájával (neoskolasztika). A protestáns egyházak ebben az időszakban formálódtak szilárd szervezetekké, alakították ki dogmatikájukat, s ugyancsak Arisztotelész újjáélesztett filozófiájával védtek álláspontjukat. A jezsuiták a társadalmi viszonyoknak megfelelően az udvarokra támaszkodtak, térítő tevékenységüket a főúri családokra összpontosították, ahogyan a protestánsok is világi hatalmasságok támogatását keresték.

A barokk gazdasági és társadalmi alapjainak e rövid vázlata és a művészet arisztokratikus vonásai láttán is hiba lenne azt gondolni, hogy a feudalizmus megerősödésének korában a polgári törekvések egy pillanatra is megszűntek: csak azt lehet mondani, hogy ideig-óráig hátterbe szorultak, s csupán időle-

gesen lehetett eltiltani például a modern filozófia és a természettudomány eredményeinek elterjedését. Nem kisebb tévedés lenne az a feltételezés, hogy a barokk és a vele egyidős polgári irányzatok nem ugyanazt az irodalmi rendszert vallották, s ez lényegében nem azonos a reneszánsz kor elméletével. A különbség abban áll, hogy más, ezüstkori és késő antik szerzőket utánoztak, a retorika tanainak egyes részei, például a jelentésátvitel, a hasonlatok, az „ékes és éles mondások” kerültek előtérbe, és ezeknek elméleti kidolgozása lendült fel. Ezt a fajta barokkot nevezhetjük az udvari reprezentáció stílusának, ezt támadták utóbb – Közép-Európában a XVII. század végétől – a barokk polgári ellenfelei, s e mellett élt az egyszerűbb, polgári közönségnek szánt írásmód, amelynek művelői szándékosan kerültek az előbbi irányzat által felkapott eszközöket, mert az ekkor olvasni kezdő középrendhez írtak, s bár vallásosságra neveltek, gyakorlatilag – az uralkodó ízlést ismerve és elismerve, ennek engedményeket téve – a felvilágosodás közönségét és népszerűsítő stílusát teremtették meg, s elméleti állásfoglalással is igazolták saját pozíciójukat.

A feudalizmus megerősödése által befolyásolta az értelmiség működési körét, hogy Magyarországon a XVII. század közepétől kerek egy évszázadon át jóformán az egyházak és a kezelésükben lévő iskolák biztosítottak megélhetést a magas képzettségű intelligenciának. A protestánsoknál a tanári álláson keresztül vezetett út a tisztesebb megélhetést biztosító papi stallumok felé. A gazdag helységeket a külföldi egyetemeket megjárt teológusok kapták, a szegényebbekben az itthon tanultak prédikáltak. A XVI–XVII. század fordulóján még pap- és tanítóhiányról szólnak a források. Az állapot a XVII. század második felében változhatott meg, amikor a legmagasabb egyetemi fokozattal (teológiai doktorátussal) kezdtek hazatérni a kinnjárt fiatal emberek, hogy jól jövedelmező pozíciókat kaphassanak; a XVII. század végétől fordul aztán elő, hogy a tanárok nem feltétlenül cserélik fel helyüket papi állással, teológiai hallgatók orvosi diplomával tarsolyukban térnek haza, papok és tanárok pedig történelemmel, természettudományi megfigyelésekkel kezdenek foglalkozni: az egyházi értelmiség lassan differenciálódásnak indul, és a világi tudomány művelésének feladatát vállalja magára.

Hasonló folyamat a katolikus egyházban is megfigyelhető, amely élvezhette ugyan az állami támogatást, de ez a társadalmi realitást még korántsem változtatta meg. A paphiány a XVII–XVIII. század fordulóján (a felszabadító háborúk hatására) nyomasztó volt, s a meglévők képzettsége is sok kívánnivalót hagyhatott még maga után, mert az írók vagy szerzetesrendek (jezsuiták, piaristák, pálosok, ferencsek, minoriták) tagjai, vagy külföldön (Rómában) végezték tanulmányaikat.

Főpapok és főurak elődeikhez hasonlóan ekkor sem foglalkoztak irodalom-elmélettel, de értettek hozzá. Pázmány Péter sokat idézett mondata (1624) a fordítás módjáról („oly kedvesen folynék a szó, mintha először magyar embertől magyarul irattatott volna”) megfogalmazásilag kitűnő, tartalmilag

ősi: vallotta Cicero, nyomában Jeromos egyházatya s hirdette a katolikus kardinálistól teljesen függetlenül számos református. Az a Zrínyitől idézett, irodalomelméleti ismeretekről tanúskodó mondat (a szó „előbb hogysen kijön az ember szájából, kíván hozzá dispoziációt”) azt az elemi tételt tartalmazza, hogy a kifejtendő gondolat megtalálását (invenció) a tagolásnak kell követnie (dispozició).

A főúri-udvari stílus rendszeres retorikáját a jezsuiták szállították Soarius tankönyvének különböző átdolgozásaiban, de ezek – az 1709-i kivételével – még feldolgozatlanok. A vezető réteg és az ezt kiszolgáló értelmiség ízlésének felel meg a német születésű, Magyarországra Lengyelországból került piarista, Moesch Lukács poétikai tankönyve (1693): a szerző a műfajokat az emberi élet korszakai szerint csoportosította (a gyermekkorhoz kerül a születésnap, a férfikorhoz a házassági ének stb.), a tárgyalás öt felvonásos iskoladráma keretében folyik. Az író elsőnek tette itthon is könnyen hozzáférhetővé a szemet és az elmét egyformán gyönyörködtető formai megoldásokat, rendszerezte a XVIII. század folyamán bámulatos tömegben termelt alkalmi vers különböző fajait; abban sem áll egyedül az európai poétikaszerzők között, hogy példaként olykor saját verseit iktatta kötetébe.

A magyar nyelvű poétikai irodalom legnagyobb teljesítménye Gyöngyösi István *Kemény János emlékezeté*-hez írott, kéziratban maradt előszava. Először a kompozíció alapelemeit fejti ki, majd a versbeli beszédnek a köznapitól eltérő néhány sajátosságát (metaplasmus, soloecismus) igazolja a latin retorika műszavait és példáit idézve. A hiányzó magyar poétika egyik fejezetének alkalmi vázlatoként először jön szóba a költői nyelvkezelés szabadságának néhány esete, a szóalkotás, majd a tájszavak és a nyelvjárási alakok kérdése. Poétikailag teljesen szabályos, hogy nyelvének a szokásostól eltérő alakjait a rímkenyszerrel igazolta: másfél évezreddel korábbi római kollégái ugyanezt a metrumra hivatkozva engedték meg maguknak, olasz és francia kortársai meg nyelvjárási alakjaikat igazolták ugyanígy.

A főúri irodalomnak inkább szokásrendszere, mint elmélete alakult ki, s ez a köznemesség körébe a XVIII. században, főként Gyöngyösi művei által került le. A költő ekkor ért népszerűségének deklarációjára, mikor e rendi tradíciókkal terhelt réteg a kulturális életben egyre növekvő szerepet kezdett játszani, majd a barokk és a feudális gondolkodás sémáinak levetésével a művészetben és a politikában lassan vezető pozícióba jutott. A polgári színezetű irodalomelmélet a XVII. század folyamán a puritánus mozgalom által propagált egyszerűségben, a XVIII. század elejétől klasszicizáló törekvésekben nyilvánult, amelyek 1740 tájától váltak uralkodóvá, többféle osztályozási lehetőséget kínálva a történeti stílus kategóriák kutatóinak (későbarokk, klasszicizáló barokk, rokokó stb.). E történeti stílus kategóriáknak persze csak többféle interpretációt megengedő szimbólumérték tulajdonítható, ha azokat nem társadalmi funkciójukból vezetjük le és nem a differenciálódó közönség egyes rétegeinek igényeihez mérjük. A szociális háttér kidolgozatlansága miatt volt

diszkreditálható az irodalmi barokk fogalma is, és vezet szinte szétbogozhatatlan problémákhoz a XVII–XVIII. században az egyes irányzatok kutatása.

Leghelyesebb tehát ehelyütt is az irodalomelméleti gondolatokat a közönség felől megközelíteni s abból indulni ki, hogy a refeudalizációs folyamatnak megfelelő teória mellett létezett egy olyan áramlat, amelynek képviselői szántszándékkal és azért helyezkedtek szembe annak hivalkodó pompájával, mert annak a rétegnek írtak, amely kárát vallotta a barokkot létrehozó történeti fejleményeknek. A fenti megfogalmazás helytelen konklúziókhöz vezetne azonban annak említése nélkül, hogy az udvarellenes áramlatot vallási ideológia táplálta, és képviselői papok voltak, kiknek nyíltan vagy burkoltan mind az egyházi ortodoxiával, mind a feudális renddel szembe kellett szállniuk. Hangzott már el vélemény, amely az ellenzék törekvéseit a felvilágosodáshoz közelítette. A történeti igazságot Mikolai Hegedűs János egy mondatával lehet bemutatni, aki nagyon modern módon iskolák építését sürgette, de kivánságát a következőképpen indokolta: „Így oszolna el a tudatlanság köde, így nyílnék fel voltaképpen az Isten szent könyve nemzetünknek.”

A puritánus prédikátor annak a közönségnek szónokolt és írt, amelynek igényeit már Temesvári Pelbárt és társai figyelembe vették. A lényeges különbség az, hogy most a pap gondjaira bízott híveit, nőket és férfiakat, humanista műveltségen alapuló és könyvnyomtatásra épülő vallási törekvéseinek megfelelően olvasni és írni is meg akarta tanítani, mégpedig magyar nyelven. Az, amit ma talán népművelésnek nevezhetnénk, akkoriban teljesen vallási argumentációval jelentkezett, hogy majd a XVIII–XIX. század fordulóján ez a nyelv és stílus alakuljon át világivá és felvilágosítóvá. Az írói hivatástudat ugyanezen vonatkozásban és ugyanebben az időben bővült két hosszú életűnek bizonyult gondolattal: az egyik az általánosan felismert magyar elmaradottságé, amit a Magyarországon időző Comenius és eszméinek folytatói fogalmaztak meg legmaradandóbban, s az irodalomban olvasók és írók hiányaként jelentkezett, a másik a „szegény”, „megnyomorodott” haza és nép képzete, mely a mai köztudat szerint a kuruc költészetben fejeződik ki klasszikus formában.

Az „együgyű” közönséghez forduló írók stíluseszmenyűk helyét ugyanúgy az antik (arisztotelianus) hagyomány keretében keresték, mint az udvari stílus képviselői. Mikor a retorikai ékességet, a „szólásban való cifrát” (Nagyari Benedek, 1651), megvetéssel emlegették, társadalmi ítéletet és törekvéseket fejeztek ki stilisztikai terminológiával, s mikor a maguk egyszerűségét az alacsony stílusszinttel azonosították, Pál apostoltól kezdve idéztek példákat a keresztény irodalomból. A puritánusok e programtjáról Medgyesi Pál beszélt legvilágosabban az angolból fordított *Praxis pietatis* (1636) előszavában, ugyanő s ugyanott fogalmazta meg fordítási elvüket is, mely tartalmilag pontosan egybevág a Pázmányéval. A fordítói munka során derült ki és vált vagy két évszázadig állandó témává a magyar nyelv „szűk” volta: Zrínyi ugyancsak szóvá tette, s így került már ebben az időben napirendre a nyelv-

fejlesztés, a helyesírás szabályozása, mely egyelőre csak az egyház és az iskolák keretében történhetett.

A protestáns értelmiség és a vezetése alatt álló egyházközségek soha nem jutottak túlsúlyra a barokk pompát, Medgyesi Pál kifejezése szerint a „nagy kerülő, cifrás és hízelkedő” beszédet kedvelő nemességgel szemben. Az uralkodó osztály, az akkori „nép” és az értelmiség viszonyát hűen fejezi ki Medgyesi és a XVII. század egyik legfontosabb puritánus központjának, Nagyváradnak könyvkiadó tevékenysége. Medgyesi Pál az imádság retorikájáról és a prédikálás módjáról írt könyvet; az első témakört még sem a magyar, sem a nemzetközi tudományos kutatás nem tette tárgyává (s ezért azt sem tudjuk, hogy az imádság és az egyházi beszéd retorikája milyen viszonyban áll egymással), az utóbbit az első rendszeres magyar retorikaként tisztelhetjük. E retorika (1650) tárgya az egyházi beszéd lévén, a könyv először is egyenes folytatása a középkori ars praedicandi-nak; másik feltűnő vonása egy fiatal kutató még publikálatlan cikke szerint abban áll, hogy a szerző különbséget tesz a népnek tartandó és a nemesi publikum előtt mondandó beszéd között, s az első nem más, mint a második leegyszerűsített változata.

Váradon Georg Beckher neve alatt jelent meg egy világi használatra szánt retorika, mely nagyon gyakorlati módon ad tanácsokat a polgári élet legkülönbözőbb alkalmain (városi tanácsülés, lakodalom stb.) elmondandó beszédekre. A kutatás ezt a könyvet sem vette még kellően figyelembe: a magyar azt a tudott tény, hogy szerzője egy Michael Radau nevű jezsuita, kinek csak tanítványa (és előadásainak elorzója) volt Beckher; a nemzetközi meg azt nem, hogy e retorika nem más, mint Cyprianus Soarius tankönyvének (egy részének) kommentárja. A váradiak a katolikus eredet nyomainak eltüntetéséül egy amszterdami kiadást vettek át.

A mozgalom egyházi jellegét árulja el, hogy az írás- és olvasásismeret terjesztésének gondolatát egyházi argumentációval igazolták, s ebben nincsen változás Dévai Biró Mátyás *Orthographiá*-jának megjelenése óta, de rá lehet mutatni két új jelenségre. Az egyik abban áll, hogy a magyar nyelv és ennek használata tudományos témává vált. Az ortodox Geleji Katona István, az erdélyi államegyház feje kinyilvánította (Szenci Molnár Albert tartozkodó megjegyzése után) a héber-magyar nyelvrokonságot, és kísérletet tett egy etimológus helyesírás megalapozására, amelyet a puritánus Medgyesi Pál korántsem helyeselt és olyan köz- és irodalmi nyelvet kívánt használatba vétetni, mely nem latinus, de nem azonos a parasztnyelvvél sem. Az ugyancsak puritánus meggyőződésű Komáromi Csipkés György grammatikát írt, Mikolai Hegedüs János fordítói munkája kapcsán a szóújításról értekezett bővebben. Második új jelenséggént azt vehetjük számba, hogy a korszak legkiemelkedőbb pedagógusa, Apácai Csere János a tudományokat akarta magyarrá tenni enciklopédiájának kiadásával s ezen túl az egész, jobbra középiskolás színvonalon álló oktatási rendszer fölé egyetemet alapítani, ami a tudományok intézményes és szervezett oktatását tette volna lehetővé. Ennek az im-

már laicizálódás jeleit mutató mozgalomnak képviselője M. Tótfalusi Kis Miklós, aki a kolozsvári református nyomdát vezette, de soha pappá nem lett s a legélesebb összeütközésbe került egyházával.

Az egész tiszteletreméltó erőfeszítéseket és olykor folytatás nélkül maradt kísérleteket tartalmazó anyag nem túlságosan sok egy jó félszázad latin és magyar nyelvű, protestáns és katolikus elméleti irodalmának, de biztosnak látszik, hogy a valóságban lényegesen nagyobb, mert tekintélyes része még feltárára vár, vagy világosabban beszélve: kinyomtatva és kéziratos formában olvasatlanul hever a könyvtárak polcain. Nem árt talán itt sem szóvá tenni, hogy a régi magyarországi nyomdák termékeit egyre korszerűbben bibliografizálják, egyre kevesebben olvassák, és százakra lehet becsülni az olyan könyvek számát, amelyeket modern kutató jó ha átlapozott eddig. Valamivel jobb a helyzet az egyházi értelmiség munkásságának azon tágabb területén, amely kezdettől fogva gondozása alá tartozott (filozófia stb.), de itt meg az nincsen kellőképpen tisztázva, hogy az egyes tudósok hogyan tartották számon egymás munkáit és építettek egymás eredményeire Magyarország megismerését célzó műveikben.

Általános tendenciaként azt lehet megállapítani, hogy a korábban világiak által művelt tudományok (történetírás, jog) vagy többé kevésbé műveletlenül heverték, vagy idővel egyháziak kezébe csúsztak. Fejlődésnek leginkább az egyháztörténetírás indult, mégpedig előbb katolikus, majd protestáns oldalon. A jezsuita, valószínűleg kőszegi születésű, idegenben élő Inchoffer Menyhért könyve Rómában, 1644-ben, az olasz Sigismundo Ferrarióé a magyar domonkosok történetéről Bécsben jelent meg. Ez utóbbi egyebek között arról nevezetes, hogy tartalmazza a magyar Margit-legendát, de latinul közli szövegét. Szenci Molnár Albert magyar kódexet keresett, de nem talált; Ferrario és köre talált, de a nyelvi értéket még nem látta meg benne. (Ahhoz, hogy magyar szövegét és a *Halotti Beszéd*-et képesek legyenek felfedezni, még kérek száz évnél kellett eltelnie.) Az egyházi irodalom termékeire szorítkozott, de bővült is az irodalomtörténeti hagyomány, amelybe a XVII. század folyamán kerültek be a prédikációs kötetek, a vallásos irodalom más termékei és az alkalmi nyomtatványokat (vizsgatételek stb.) fölös számban publikáló iskolák története.

MEDGYESI PÁL PRAXIS PIETATIS

AZ KERESZTYÉN OLVASÓHOZ

...VII. Ha kitül lehetne, az fordításnak (ahol az szókat nem anynyira kell vizsgálni) az én ítéletem szerint úgy kellene esni, hogy ne ismernék fordításnak, fonákul az írás ne esnék, azaz azmit magyarra kellene fordítani, annak nem deák, német, anglus formán, hanem magyar módon kellene esni. Igazán mondom, igyekeztem ezen, aholott rája nem érkeztem, legyen a jó igyekezet elég neven [!].

VIII. Lehetnek oly emberek (hallottam magam is), kik csak szájok ízént akarnák, hogy esnének mindenek; nevezet szerint penig az virgulákban amaz fülek gyönyörködtető, gyermeki énekes egybenzengést megkívánnák, udvari pipere nélkül akármit is semminek tartanak, semmit az dolognak mivoltára nem figyelmeztvén. Akik ilyenek, énnékem úgy tetszik, hogy az írásnak különb-különb formái és módjai között különbséget tenni nem tudnak. Hallad-e, nem egy ruha illeti az királyt és az koldust, az szegént és a boldogot, az kevélt, az alázatost. Egykor Lysias Socrates oltalmára egy jeles orációt deklamál; Socrates végighallgatja az orációt, s mond: Praeclara et elegans oratio est, sed non convenit Socrati, azaz: Szép és jeles oráció, de nem Socratesnek való. Miért? – úgymond Lysias. Felel Socrates, s mond: Nonne, fieri potest, ut amictus aut calceus elegans sit aut pulcher, qui tamen alicui non conveniat, azaz: Nemde nem meglehet-é Lysia, hogy valamely öltözet avagy saru ám akár mely jeles és szép légyen is, mindazáltal nem minden lábra illik. Nevetséges dolog volna bizonyára Szentírás felől prókatori piperével szólani, csak az filozófia sem szereti az törvényben való hímezett-hámozott beszédet, s hát az teológia hogy szenvedhetné? Praxis pietatis ez könyv. Igen rút dolog volna azért az pietásrul affectate írunk, az alázatost gógós köntösben öltöztetnünk. Nem szókat, hanem hasznos dolgokat adnak itt elődben. Egyébként ha helye lött volna, ritmikákat is netalám írhattunk volna. Ha nem tetszik, nem néked írtuk. Aki kegyes életet szeret, az nem annyira az szókra, mint az idvesség tanúságokra vigyáz.

Debrecen, 1636

NAGYARI BENEDEK IGAZ VALLÁSÚ KERESZTÉNY

AZ IGAZSÁGSZERETŐ OLVASÓHOZ

...IV. Némelyek sok retorikai ékességet, szólásban való cifrát vagy inkább tarafarát nem tapasztalván meg e munkában, főképpen akik fülöket affélére inkább, mint a dolognak nagyságára szoktatták, erre nézve e traktában több símaságot, cifrább beszédeket fognak netalám kívánni. De legyen hírekkel ez illeténeknak is, hogy az igazság egyigyű beszédben szokott járni. Erre nézve nem is szokták az okosak őket cifrázni, mint az apostol is az evangéliomot Korinthusban, tudván, hogy az igazság az igazság böcsülői előtt mindenütt böcsös és foganatos. Én is azért erre nézve, ha lehetett volna is, feljebb természetnél, nem akartam pipesgetni vagy udvari piperébe öltöztetni ez kis munkát: meggondolván, hogy elég cifrája volna ennek az ő terhes és kiváltképpen való volta. Mert noha az egész keresztyénségnek a megigazító hit a sarka, de miről vagyon kevesebb külön magán való írás a Szentírás kívül, mint erről? A derekas elme a dolgon inkább, mint a beszéden szokott csüggedezni. Az aranyat tarka papíros nélkül is kedvelik az emberek: miért nem hát az arany-nál méltóságosabb igazságot festékes beszéd nélkül?

V. Ha kinek valami homályosnak tetszhetnék e kis elmélkedésben, megvilágosodik naponként a sok sűrű hitről való prédikációkból, mert egyebet ennél az evangéliom hirdető igaz tanítók semmit is nem prédikállanak. Magam is pedig, Isten életemet tovább nyujtván, igyekezem azon, hogy ugyanezen dolgot bizonyos számú prédikációkban foglaljam, nem sok idővel ez után: akkor osztán, ami homályos lehetne most ebben, igen szépen meg fog világosodni.

Nagyvárad, 1651

SOMOSI PETKÓ JÁNOS IGAZ ÉS TÖKÉLETES BOLDOGSÁGRA VEZÉRLŐ ÚT

KEGYES OLVASÓ!

...kérek, ... hogy e könyvecskének olvasásában valami prejudiciummal ne élj; mind a személyre nézve s mind a fordításra nézve. A személyre nézve keresztyén atyádfia felől Istennél szólj, ez mi igyefogyott s ítéletiben megbomlott némely atyádfiainak szokott beszédek szerint ne szólj, mondván: De tudom kicsoda, éntülem is meglehetne, – mert aránt restséggel és irégyiséggel vádolod magadot. Ez csudálatos prejudiciumok gátolják meg némely atyafiakat szegény nemzetünknek épületire tartozó munkáktul. A fordításra nézve is ne szólj fojtósan, mondván: De csak fordítás! – Ó, csudálatos ítélet! Mert vajon mely nemzet szűkölködnék az keresztyénségben tulajdon nyelvre való fordítások nélkül inkább, mint e mi nemzetünk? Egy sem. Mert más keresztyén nemzetek között majd annyi a magok nyelvén lévő könyv, mint az idegen nyelvén, melyekből valóban tapasztalhatóképpen épülnek az isteni dolgokban. Ez mi nemzetünk között Isten kegyelméből eléggé bú a deák könyv, nem minden értheti meg penig, mert nem minden juthat annyi perfekcióra, hogy érthetné. Szükséges azért a jó fordítás és hasznos, melyet én is a haszonért cselekedtem, hogy a gyengék a bibliának értelmében épüljenek. Ugyanis nem hasznos-é, hogy a boldog emlékezetű Károlyi Gáspár a bibliát magyar nyelvre fordította? Avagy nem hasznos-é, hogy amaz szegény nemzetünknek épületire tartozó istenes munkákban fáradhatatlanul serénykedő s kegyes emlékezetű Szenci Molnár Albert amaz tudománnyal fénlő Calvinus Jánosnak a keresztyéni vallásnak ágazatiról írt könyvét e mi nyelvünkre fordította? Avagy nem hasznos-é, hogy a *Helvetica confessio* magyarra fordíttatott? Avagy nem hasznos-é, hogy Medgyesi Pál uram ama megbecsülhetetlen istenes dolgokkal terhes *Praxis pietatis*-t angliai nyelvből magyarra fordította? Avagy nem hasznos-é, hogy Mikolai János uram az *Tüzes oszlop* nevű könyvecskét és többeket magyarra fordított? Avagy nem hasznos-é, hogy Comáromi György uram nemrégén a Vollebibus teológiáját megfordította? hogy többeket elől

ne hozzak. Avagy nem hasznos-é a külső dolgokban, hogy az *Chronica mundi* magyarul irattatott? Avagy nem hasznos-é, hogy a deák nyelvet nem értő prókátoroknak kedvekért és országunk törvényét érteni akaró urainknak kedvekért a Verbóczi István uram *Decretoma* magyarra fordítottatott? Kérdd meg ez ilyen prókátorokat, s megfeleljenek. Hasznos azért ez is, melyet én fordítottam, az gyengéknek épületekre kibocsátottam. Vegyed azért jó kedvvel és olvassad jó lelkiismerettel, megérezhed ennek drága jó gyümölcsét, ebből tanítást, oktatást és vigasztalást vévén, elméd lelki bátorságban léssen ez életben, tested-lelked dicsőséges a következőben, melyet adjon meg az Úr az ő szerelmiért és az ő egyetlenegy fiáért, a Jézus Krisztusért. Amen.

Írta Szikszón, 1656. esztendőnek Bójt elő havának 8. napján.

BALOG GYÖRGY
A CORNELIUS NEPOSNAK
HÍRES NEVEZETES HADI FEJEDELMEKNEK
ÉLETEKRÜL ÉS CSELEKEDETEKRÜL
ÍRT KÖNYVE

ELŐLJÁRÓ BESZÉDECSKE

Az históriák mely hasznosak legyenek, nem szükség hogy sokat szóljak, a bölcs Cicero írásában ezen igékkel világosan megmutatja, midőn is szól (II. de oratore, cap. 9.): Historia testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, nuntia vetustatis, magistra vitae: A história az időknek bizonyosága, az igazságnak világossága, az elmének élete, a régiségnek hirdetője, az emberi életnek tanítója, tükre és képe. A históriák bizonyára minket megtanítanak, hogy öbelölek szerencsés és szerencsétlen dolgainkban hasznos tanácsokat vegyünk, és hogy életünket és erkölcsünket egyebeknek veszedelmek által tanítatván, megjobbítsuk, hogy ennyi fő-fő vitéz uraknak jószágos dolgokkal a kegyességnek és igazságnak és mértékletességnek szeretetire indéttassunk, hogy annyi életeknek meggondolásával minden különb-különbféle kimeneteknek ártalmas nyilai ellen magunkat bátor és állhatatos elmével megerősítsük, és sokaknak jeles életekből a nyomorúságunkban és szerencsétlenségünkben jó reménséget és vigasztalást vegyünk magunknak, végezetre, hogy a változásokat és a dolgoknak szerencsétlen állapotit megtekintvén, amaz jobb életre és a megváltozhatatlan örömré áhétozzunk. A históriáknak különb-féle hasznait megtapasztalván, ezen Corneliusnak régen római nyelven íratott krónikáját magyar nyelvre méltán fordítottam a magyar nemzetnek és a deák ifjúságnak javára, amelyből életének jó viselésire hasznos példákat vehet, s mind a jó erkölcsöket megtanulhatja. De ezen Cornelius felől méltó dolognak ítélem lenni, hogy a Kegyes Olvasót erről tudósítsam, hogy olyan bő nyelvű római nemzetből származott bölcs embernek írását a magyar nyelvre, mely igen szűk, vonni bajos volt, és néhol-néhol nehéz értelmű, mely tudós embernek is gondot ád. Annak okáért ha hol vétek találkoznék, abban engemet amaz közönséges deák mondás: non omnia possumus omnes, alkalmatosan megment, és amaz is azonképpen, hogy néha a jó Homérus is szunnyadoz.

Írám Sopronban, Kisasszony havának 12. napján, 1700. esztendőben.

DÁLNOKI BENKŐ MÁRTON
LUCIUS ANNAEUS FLORUSNAK
NÉGY KÖNYVE

A KEGYES OLVASÓHOZ

...Ami pediglen, Kegyes Olvasó, e könyvecskének fordításának mivoltát illeti, kétségem nincs benne, hogy ezzel nem annyira kedvet és a felőle való jó emlékezetet, mint balítéletet és becstelenítést nyerek, mert e mostani világnak természeti ez, hogy magát ugyan a henyességben foglalja, de ha valamire valakinek igyekezetit látja, egész napjait annak cirmolásában és szólásában tölti el. Mindazonáltal látván s hallván ez historikusnak akadémiákban, gimnáziumokban, kollégiumokban s skólákban az egész kereszténységben való taníttatását, nem gondoltam az balítélettel, hanem magamat ennek fordítására adtam, hogy amely históriák a deáki nyelvben hallatnak, azok magyar nyelven is, avagy csak az olvasni tudó minden rendek között, közönségessé lennének.

Ha pedig fordításomat vétkeességgel vádolod, tudd meg, hogy ez az historikus igen rövid, homályos és fontos stílussal bír, a mi magyar nyelvünk pedig olyan szűk, hogy ezen a deák szokat nem lehet hathatósan kimondani, azonban Trajánus imperátortól fogva, kinek idejében élt ez historikus, eddig az ideig elfolyt 1400 esztendő alatt az exemplárok a gyakorta való kinyomtatás miatt annyira megvesztegetettek, hogy sok helyeken értelmére alig mehetni; annak felette minden nyelvnek a szólásban vannak kiváltképpen való tulajdonságai, úgyhogy egyik nyelven való szólásnak formáit soha hathatóson és a maga erejében a más nyelven való szólásnak formáival kitenni nem lehet. Úgyhogy soha egy fordítás is az exemplárnak erejét valóságosan ki nem fejezi.

Továbbá pedig hogy e csekély fordításomat értelmesen olvashasd, Kegyes Olvasó, ilyen punctumokat tarts meg. Elsőben: amit a historikus egy-két szóval mond ki, sok helyeken azt bővebb és sok szóból álló szentenciákkal tettem ki, mert ha a historikus rövid, homályos és fontos beszéde szerént tettem volna le, a históriát meg nem értetted volna; melyben követtem Minellius Jánosnak e könyvre tett jegyzését, melyet írt volt 1664. esztendőben Rotterodámban, és

szedegetett Vinétusnak, Stádusnak, Grutérusnak, Lipsiusnak, Pontánusnak, Freinshemiusnak, Zévécótusnak munkáiból. Másodszor: gyakran emlékezik a historikus a régiek szokása szerint az istenekről, úgymint Jupiterről, Saturnusról, Terminusról, Mársról, Cástorról etc. Ismét istenasszonyokról: Venusről, Júnóról, Juventáról, Aegériáról etc. Kikről, mint azoknak tisztességrül is, a pogányok szokása szerint való szólásokat meghagytam, mivel ebből históriát, nem vallást tanulunk. Harmadszor: az olyan deák szókat a fordításban meghagytam, amelyeket ha magyarul fordítottam volna, annyira meg nem érthetnéd, mineművek ezek: praesidium, orálni, praedicálni, causa, virtus, barbarus, orátio, imperátor, aër, privilegium, praefectus, praeda, testamentum, corona, fundus, jus, imperium, titulus, doctor, monumentum etc. Ilyenek az országoknak nevei: Hispánia, azaz Spanyolország, Itália Olaszország, Gallia Franciaország etc. Ezeket többekkel együtt a deák nyelven meghagytam. Negyedszer: néhol a deák szókat magyarázatjával együtt letettem, mint Fortuna – szerencse istenasszony, virtus – jóságos cselekedet, ancile – kerekded pajzs, legio, azaz hatezernyolcszázharminc vitézből álló sereg, cohors – hatszáznyolcvanhárom vitézből álló sereg etc. Ötödször: szükségesnek ítélem mind ez, mind más római viselt dolgokról írt historikusoknak megértésére, hogy a rómaiaknak birtokokban levő tartományoknak, törvényeknek, vitézségeknek, táboroknak, tiszteteknek, zászlójoknak, fegyvereknek, vitézség címerinek, győzödelmi pompájoknak, rendeiknek, gyűléseiknek, papjaiknak, játékjoknak, halotti pompájoknak, öltözeteknek, magistrátusoknak megtanulására tenéked kevés szóval világosan útát mutassak.

Kolozsvár, 1702

GYÖNGYÖSI ISTVÁN

KEMÉNY JÁNOS EMLÉKEZETE

AZ OLVASÓHOZ

Vegye eszében az Olvasó, hogy noha a feltett dolognak valóságára is vigyáztam ezen versekben, mindazonáltal nem tartottam szintén olyan rendet, mint a folyóírással való históriában, hanem a poézist is kívántam azokban követnem, és az szerint alkalmaztatni is ezen munkácskámát; kihez képest szükség tudni az Olvasónak, hogy amely szók nem a közönséges magyar beszéd szerint tanáltnak némely helyeken a versekben, az nem másképpen esett annyira, mint a versek kedviért tett alkalmaztatásbul. Mert azoknak szoros rendi nem vehet úgy bé minden szót, mint a folyóírásnak tágasabb mezeje, hanem a szóknak mértékét a versekben beférkeztethetésekre nézve az ő szokott természeteknél néha hosszabb, néha rövidebb mértékben kölletik venni: azokbul hol elvévén, hol hozzáadván, hol egyben szorítván, néha pedig megváltoztatván és egy helyből másikban költötetvén a bötöket, amely változtatásokat a deák poézisban metaplasmusnak, más formára vonásnak neveznek, és annak egy-néhány speciesi vannak, de a nem mindenik illik a magyar szó folyásához még a versekben is, nem is szoktak véle élni; hanem vannak olyak, akiket a magyar szóban is folytathatni, úgy mint:

Mikor a szónak közöpiübül valamely bötő vagy szillaba kivettettek, akit Syncopénak hínak a deákok, ilyek a deákoknál ezek: *periculum*, *piaculum*, *vixé*, pro *periculum*, *piaculum* et *vixisse*. A magyaroknál pedig: *győzelem* pro *győzedelem*; *guslya* pro *gusallya*, amint ezeket az én verseimben is úgy találni.

Némely szóban pedig két szillabát vonnak egyben, és azt episynaloephenek vagy syncrexisnek nevezik, úgymint a deákban *alvária*, *laquária* pro *laquearia* et *alvearia*, a magyarban *lány* pro *leány*, mért pro *miért*.

Én pedig más speciesekben is követtem a deák poézist, mert némely szóknak a végekbül is elvettem a bötőkben, a versekben jobban beférések kedviért: úgymint ez a szó: *Veselényi* alkalmasan nem illhetett a versek rendiben, elhagyván a végső *i* bötöt, csak *Veselén*

tettem hellelte; másutt pedig, ahol gyün köllött volna írnom, győ írtam, vigyáztván az előtte való verseknek, akikkel egyenlőképpen köllött termináltatni, deszinenciájára, amely módot a deák poézisban apocope, azaz szó végéről egy bötőnek vagy szillabának elmettségének neveznek. Ilyen Virgiliusnak is a többi között ez a verse: *Pauperis est tugurí congestum cespíte culmen*, ahol nem *tugurí*, hanem *tugurii* köllött volna lenni a deák szónak jobb módja szerént, de a versnek szükségére nézve az egyik *i*-nek el köllött vala maradni. És némely szóknak a bötűrendit változtattam meg, követvén ebben is a deák poétákat, akit azok metatesisnek, bötűnek a szó végében visszatételének mondanak; ehhez alkalmaztatja Virgilius ezt a verset: *Nam tibi Timbre caput Evandrius abstulit ensis*, amely versben, minthogy *Timber* bé nem illhetett, az *r* bötűt tette az *e* bötű eleiben, és úgy töltötte ki a versnek jó folyását, másképpen *Timber* lett volna, nem *Timbre* a szónak valóságos rendi. Úgy az én verseimben is egy helen, amint eszembe juthat, tenyerin vagy irva, noha az szólásnak jobb rendi szerint terenyén köllött volna lenni, mert nem mondjuk tenyér, hanem terény; de úgy annak deszinenciája a több versek kádenciájához nem illett volna.

Más az, hogy a deákban vannak olyan szók is, akiket a versekhez képest hol röviden, hol hosszan alkalmaztatnak a pronuciálásban, és azokat communis szillabáknak nevezik. Hasonlóképpen a magyarban is némely szókkal mind a kétképpen élhetni, kiváltképpen a versírásokban, úgymint a deákban *Cyclops*, *Mucro*, *Volucris*, a magyarban pedig *teszem*, *teszed*, *teszi* etc., *veszem*, *veszed*, *veszi* etc., *eszem* *eszed*, *eszi* etc. Kihez képest azoknak én is a versekben az első szillabáját, amint a szükség hozta, hol rövid, hol hosszú kimondásra alkalmaztatam, tudniillik ahol a mellettek lévő más szók szillabái a versek végén hosszúak voltak, hosszan, ahol rövidek, röviden szabtam azokat is.

És valaminthogy a deák trópusokban még az orátorok is oly szókkal szoktak néha élni, amelyek nincsenek másképpen úzusban, és azokat verba novátáknak nevezik, találtatnak az szerint olyanok az én verseimben is, akik nem szokott közönséges szók, úgymint szomorogott pro szomorkodott, misége pro mivolta.

Annak fölötte a deák poézisban egész konstrukciók is uzurpáltatnak, olyak, akiknek az orátoroknál nem volna helye, úgymint Virgiliusnak is ama verse: *Os humerosque deo similis*, akinek másképpen így kellene lenni: *Ore humerisque deo similis*. Kihez képest énném is esett a versekben hasonlót cselekednem, és úgy konstruálnom

némely szókat, hogy a közönséges magyar beszédnek jó rendi ellen legyen. Mindazonáltal, ha a deák versekben megállhat az olyan konstrukció, talán én sem vétettem, ha ahhoz hasonló rámára vontam a versek kádenciája kedvéért a magyar szóban is némely konstrukciókat, a többi között ezt a verset: *Bellona sisakját kevés aki vágyja: azaz kívánja: mert nem szokták ugyan mondani: vágyom ezt vágy azt, hanem vágyok erre vagy arra, és így úgy köllött volna annak a versnek is lenni: Bellona sisakjára kevés aki vágy, de nem illett volna az úgy a többi mellett lévő versek kádenciájához, s ezért cselekedtem, hogy szokott renden kívül más formában helyeztettem azon konstrukciókat. Mindazonáltal, ha nem közönséges folyás szerint való összeférkeztetése is az a magyar szónak, de a versek kedvéért megállhat az is olyan értelemmel, mintha azt mondanám: *kevés kívánja Bellona sisakját*, amikor azt írom, hogy: *kevés vágyja*.*

Minthogy pedig másképpen is a magyar szó és beszéd nem minden helyeken egyaránt foly az országban, és a dolgok is nem mind egy módon neveztetnek, hanem sok különbség legyen azokban, ahhoz képest, aki csak egy részében nevelkedik az országnak, nem lehet, hogy az mind megértse a magyar denominációkat, hanem több helyekbeli látás s hallás kívántatik ahhoz. Mert az Alföldön, mind a Felföldön, a Tiszán és Dunán túl, mind innét, sok dolgokat másképpen szoktak nevezni és a szók prononciálásában másképpen élni, és így találatnak az én írásomban is sok szók, amelyek nem mindegyik közönségesek. Ilyenek ezek: *mogorva*, aki annyit térszen, mint *mord*; *fellyegek* mint *felyhök*, amelyek jóllehet jó magyar szavak, mindazonáltal akik ottan nem jártak, ahol azokkal élnek, nem vehetik mindjárt eszükben azok értelmét.

Másképpen is némely szók kitül egyképpen, kitül másképpen szoktak termináltatni; úgymint ezeket és ezekhez hasonlókat: *élete*, *tekintete*, *kellete*, *vége*, némelyek így mondják: *életi*, *tekinteti*, *kelleti*, *végi* etc. Ahhoz képest, mikor olyan helyen interveniáltatik olyan szó az én verseimben, ahol a versek e bötün termináltatnak, azokat én is úgy tettem föl, ahol pedig i (bötü) volt a szók vége a versek kádenciáján, úgy köllött termináltatni annak is.

Ezek mellett, mivelhogy (amint följebb is említettem) a poézist is követtem ezen verses históriácskámnak dispoziációjában, azért szaporítottam azt holmi régi fabulás dolgoknak, hasonlatosságoknak és másféle leleményes todalékoknak közbenvetésével, akik nélkül is a história és abban lévő dolgok valósága végben mehetett volna

ugyan, mindazonáltal azoknak nagyobb ékességére és kedvesebb voltára nézve inkább tetszett azt az említett dolgokkal megsznílnem, mint azok nélkül, Tinódy Sebestyén módjára csupán csak a dolog valóságát fejeztem ki a versek egyögyűségével.

Végre a magyar versek regulás rendi kiváltképpen a végső szóknak egyenlő kimenetele lévén, akit kádenciának szoktunk híni, azt pedig, aki szorosán meg akarja tartani, nem lehet, hogy minden dolog kimondásához olyan szót vehessen a versíró, aki annak tulajdon kimagyarázására egyenesen szolgálna, hanem sokszor másféle szókkal költetik azt kimondani a kádenciának megtartása kedviért; noha egyébképpen a versekben (akik bizonyos mértékő szókából szoktak állani) nem lehet úgy megtartani akármely dolog kimondására a tulajdon szót, mint a tágasabb mezejő folyóírásban. Vannak azért ezen okbul az én verseimben is oly szók, és azokban oly dispoziciók, amelyek a verseken kívül nem volnának szintén illők a dolog igyenesen való kimagyarázására, de azok a verseket ékeséteni szokták inkább, hogysen mint valami dísztelenségére szolgálnának.

Minekokáért az olvasó így értvén ezeket, ahol oly szókot és dispoziciókat talál versemben, akik vagy a közönséges szólásban, vagy a folyóírásban nem uzuáltatnának, ne tulajdonítsa azokat tudatlanságbul esett fogyatkozásoknak, hanem a versek kedviért lévő szükségés cselekedetnek; és azok ahol szeme eleiben akadnak (nem szóklok mindazonáltal az írásban gyakran interveniálni szokott egyéb fogyatkozásokkrul), csak úgy olvassa, amint vannak, ha a verseknek jó rendit meg nem akarja vesztegetni, amely csak egy bötűnek változásával is hamar megesik; aminthogy sok jó folyású versek vesztegettetnek is meg az olyan változtatások által. Sőt valamely verseket csak kétszer vagy egyszer pariálnak is, ha olyan ember nem írja azokat, aki fundamentomosan ért a versekhez, nincsenek azok megvesztegetés nélkül. Akit én mások írása alá adtam, magam munkáján is bőven experiáltam.

Mindazonáltal akik azokhoz többet értenek nálomnál, azok cenzúrája alá örömeüst bocsátom azokat, és amit korrekcióra valót találnak azokban, aminthogy találnak is, annak megigazításátul nem fogom meg kezeket, sőt kedvesen veszem azt tőlök mind a magam, mind azok részérül, akik a magyar versek olvasásában gyönyörködven, ezt az én munkácskámot sem restellik szemek eleiben venni, akik legyenek ezekkel jó egészségben és éljenek sokáig.

1693 előtt

SZŐNYI NAGY ISTVÁN

MAGYAR OSKOLA

...Édes atyámfia, ki ezt olvasod, s mindnyájan, kiket az Isten háza szerelmének tüze világosít, melegít, hogy a nálatok lévő kegyelemnek lángja légyen az írás-olvasatlan együgyűeknek melegítésekre és világosításokra, ha kiváltképpen az írás-olvasásnak kegyelmét nyereségre való talentomul bízta Isten tereád, hogy amint te mástul vetted, te is viszont tartozzál másokat is tanításoddal azon drága kincse igazítani, azt kérdem tőled: Szánod-é nemzetünk romlását? Egyik nagy oka ennek a köznépnek tudatlansága. Maga az Isten mondja (Hos. 4:6): Elvész az én népem, mert tudomány nélkül vagyok. Nosza annak okáért szorgalmatossággal légyünk rajta: udvarokban, városokban, falukban légyenek mindenütt magyar oskolák. Melyeknek felállításában kommandálok ilyen tanácsot:

I. Elsőben is a prédikátorok arra készült szép tanításokkal egynéhány ízben is édesítsék a népet az írás-olvasásra és annak tanulására; osztán a nép maga kívánja és keresi a tanulásnak alkalmatosságát. Ennek mi szép experimentumát látjuk a kolozsvári reformáta ekléziában: sokan vannak, nemcsak az ifjúság, hanem még az idősök közül is, kik nagy kívánsággal és örömmel tanulták az olvasást, sőt némely cigányok is vannak, kik e tanulásnak édesedvén szépen olvasnak, némelyek írnak is.

II. Aholott a prédikátorok érkeznek, magok se szánják fáradságokat. E rövid élet múlandósága miatt nem sokáig hűségesskedhetünk a Krisztus pásztorságában; ne kedvezzünk magunknak. Boldogok azok, akik sokakat visznek az igazságra; mert azok „fénylenek, mint a csillagok az Istennek országában.” (Dániel 12:3.)

III. A tanítónak magának kell először a tanításnak jó módját, könnyű és rövid útját szépen felvenni. Nagy mesterség jól tanítani; könnyebb sokkal tanulni, mint jól tanítani: a munkát könnyebbíti, útját rövidíti s elméjét a tanulónak csudálatosképpen segíti a tanító okossága. E mi alsószerű információnk is leginkább a tanítókat igazítja a tanításnak könnyű és egyenes útára.

IV. A tanulónak elméjét kell tanulástól idegenítő és abban megtompító s késleltető bojtorjános prejudiciumoktól megszabadítván

elkészíteni. Az ács elsőben a görcsöktől megbárdolja s gyalulja gerendáját, s azután építi a házat. A kovács elsőben megmelegíti a vasat, s úgy hatja s formálja láncát. Az ötves megtisztítja aranyát, s úgy művel drága munkát. A jól megkapált szőlő terem édes mustot. Készítsd el jól a tanulónak elméjét, s megnyerted munkádnak felét.

Dimidium facti, qui bene cepit, habet.

1. Elsőben is: Gyermeki dolognak és nem emberséges ember becsületihez illendőnek tartják efféle tanulást. De vajon gyermeki dolog-é gyöngyöt szededetni (Péld. 8:12), aranyért kősziklát fessegetni (Péld. 2:4, 5.). Az Isten maga ír írást az izraélitáknak elejibe (2. Mózs. 31:18). A Krisztus maga ujaival írott betűkkel a porban is megszentelte az írást (Ján. 8:6, 8). Nem gyermekség, hanem anyagi bölcsesség ez.

2. Nem lehetünk, azt mondja, mindnyájan papok. Vagy papok vagyunk mindnyájan, valakik a Krisztus kenetinek részesei és társai vagyunk (Jel. 1:6., 1. Ján. 2:27.). Szegény pap az, ki még csak olvasni sem tud. De hiszem az írás-olvasás nemcsak papnak való (Ján. 5:39.). Nem mind papok valának a bereabéliek; lám jó írás-olvasók voltak (Csel. 17:11.). Úgy Theophilus (Luk. 1:3), a komornyik (Csel. 8:31 stb.) stb.

3. Nem leánynak, nem asszonynak való az írás-olvasás, azt mondják sokan. Lám a Filep evangyéliستا négy szép leányi jó írás-olvasók voltak, és prófétai névvel s nagy becsületes emlékezettel tiszteltettek a Szentírásban (Csel. 21:9.); úgy Priscilla is (18.).

4. Sokan e világtól foglaltatnak el, és azzal mentik magokat, hogy nem érkeznek tanulni. Jó leszen vélek, mikor nagyobb ürességek vagyon, megegyezni.

5. A tanulásnak nehézsége s megtanulásnak lehetetlensége képtelen ábrázattal rettentí a tanulókat. Mi is Isten kegyelméből a tanításnak és tanulásnak darabosságát simogatjuk, nehézségét könnyebbítjük, hosszúságát rövidítjük, s tekervényes kerengésit egyenesítjük.

6. *Ignoti nulla cupido.* Minthogy az írás-olvasásnak édességét nem kóstolták, gyönyörűségét is, micsoda légyen, nem tudják. Annak okáért Szentírásból kikeresett édes gyümölcsseit kell vélek kóstoltatni (mint feljebb is mondám). Örvendetes zsoltárokkal s szép vigasztalásokkal teljes könyveit vészi, s lelkét fonnyasztó bánatiban azokkal szívét élesztgeti, a templomban együtt mondja a szép dicséreteteket a szentekkel, soha magát meg nem unja; vészi a bibliáját,

s valamennyit akar, annyit beszélget Mózsessel, Dáviddal, akarmelyikkel a próféták és apostolok vagy az evangyelisták közül, sőt magával az Istennel és az Úr Jézus Krisztussal is. S több ilyen szép édesgetésekkel ha kedvelteted az írásokat, száraz szívvel s szomjú lélekkel futnak az olvasás tanulására.

V. Ez a tanítás táblán való mutogatás nélkül nem lehet. Egy jó öreg fekete táblát kell készíttetni, s fejr krétával mindent azon kell mutogatni: mintha elmjében írád, mikor a betút maga ábrázatja szerint szeme elejibe írod, és mutogatod, a vokálisok miképpen társalkodnak a konzonzánssokkal? miképpen csinálnak szót? és társaságok változván, a szókat is mint változtatják.

VI. Mindenik tanulónak kezében légyen e könyvecske, és mihelyt a táblán csak egy betút megmutatsz is, hogy megesmérje formájáról s nevérol, mindjárt azon egy betút praxisra kell venni: fordítson e könyvben leírt Miatyánkra, Hiszek egy Istenre: akár más szép könyvben vagy bibliában az írás lineái szerint valamennyi olyan a-t talál, mind renddel mutogassa ki a többi közül (mint alább megmondom). Igen nagy segítség leszen ez. Amiképpen Sámsonnak szemei, hogy mézet kóstola, megnyilatkoznak, a tanulónak is mindjárt megnyílnak a szemei, és új lelket vészen ezzel magának. Eddig ha százszor forgatta is a könyvet, látta, hogy fejr s fekete, de semmit abban nem ismért, mostan pedig nagy örömmel csudálkozik, kiváltképpen ha mind az öt vokálisokat tudja, hogy majd minden harmadik s negyedik betút isméri; annál jobb kedve, hogy ily szaporán kezdi ismerni.

VII. A betúket táblára írván mutogasd meg, mit különbözzenek formájokkal, de még elsőben nem kell őket nevezni, nem is kell egy-elsőben a tanulókat sokkal terhelni...

VIII. A tanítást bizonyos órákra kell osztani. Hogy tizenkettődik órán bibliát is készen olvashasson, a jó szorgalmatosság megkívántatik. Ennek az oskolának pedig 12 óráit nem akarom oly nyughatatlanul számlálni, hogy reggeli egy órától fogva déli 12 óráig megkössed a tanulót, mert az elme nyugodalommal élesül, hanem amint ki érkezik, számlálja öszve, ha egy-egy óráig tizenkétszer tanít, téssen 12 órát. Tizenkét óra pedig csak fél napot téssen. Micsoda nyereség tizenkét óráig egész életedet megnyerni, ki e szép tudomány nélkül voltál...

Kolozsvár, 1695

MEDGYESI PÁL

TANÍTS MINKET IMÁDKOZNI, SŐT PRÉDIKÁLNI IS

PRÉDIKÁCIÓTÉTELNEK MESTERSÉGES MÓDJA

A prédikációtételben kell nézni közönségesen annak I. elkészítésére, II. elmondására.

PRÉDIKÁCIÓ ELKÉSZÍTÉSE

Az elkészítése lészen I. könyörgés, II. megcsinálás, III. megtanulás által.

§. I. AZ KÖNYÖRGÉS ÁLTAL VALÓ ELKÉSZÍTÉSÉRŐL

A könyörgés vagy magán való otthon, hogy Isten az értelemnek kolcsát s az léleknek hathatosságát adja az elprédikálandó tanításra, [vagy] közönséges az egyházi gyülekezetben; melyben 1. amikből az áll, azok oly közönséges dolgok, melyekben az igének s az prédikációnak vége, haszna, szükségünk, méltatlanságunk, tisztünk, Isten kegyelmes ígireti számláltatnak. 2. A forma, [melyre képest] ne legyen szószaporitással, igen hosszan, készület nélkül, hanem buzgósággal teljes, szemeit s kezeit égbe emelvén vagy más egyéb testviseléssel, amint az rend, illendőség és épület kívánják, szünetlen, hathatós.

Ez könyörgésnek vége az, hogy mindeneknek szívei felserkentehessenek az Isten akaratjának alázatossággal való keresésére s bűséggel megböcsülésre.

§. II. A PRÉDIKÁCIÓ MEGCSINÁLÁSÁRÓL

A megcsinálására szükségesen megkívántatnak 1. a felveendő igék, 2. az elkezdődés, 3. a prédikáció dereka, 4. a bérekesztés.

I. RÉSZ AZ IGÉKRŐL

Az igéket kell felvenni a Szentírásból, melyeket el kell olvasni gyakorta a közönséges, szent nyelvekben, melyekre legyenek magyarázatok, kevesek, igen jók.

II. RÉSZ AZ A KEZDŐDÉSRŐL

A kezdődés, mely vagy előbeszéd, mely 1. ne legyen hosszas; 2. odatartozó legyen, ennek okáért vétessék a végből, okokból, hozzá köttetett dolgokból, hasonlatosságokból, különbözőésekből, históriákból, 3. mennyiségére nézve oly kicsin, három kerületet meg ne haladjon, 4. minémiségére nézve isteni mesterséggel ritka, csudálatos.

Az ige tájékjának megvizsgálása, tudniillik a felvött igék az előttök s utánnok való igékkel mi módon egyezzenek; mellyel, ha a következendő magyarázatra utat mutat, élni kell; ha nem, el kell hanni.

Regula. Ez utolsó maga is, ha úgy tetszik, elégséges előbeszéd lehet.

III. RÉSZ A DERÉK PRÉDIKÁCIÓRÓL

A derék prédikációra 11 dolgok kívántatnak, úgymint 1. az igéknek célja, 2. elosztása, 3. a szóknak magyarázása, 4. világos kimondása, 5. a tanúságok, 6. a tanúságnak magyarázása, 7. a tanúságnak megállatása, 8. a megállatott igazsággal ellenkező ellenvetéseknek megcáfolása, 10[!]. a tanúság haszna, 11. rászabása, melyek közül az 1., 2., 5., 10-dikkel mindenkor kell élni, a többeket, főképpen az 6., 8., 9., 11-diket néha-néha elhagyhatni; a 3., 4., és a 7-diket igen ritkán.

1. A felvött igéknek célja, azaz fő vége, summája, melyre a Szentlélek láttatik nézni.

2. Elosztása két vagy három közönséges részekre az igaz osztály szerént, azmiképpen az leviták szoktak vala cselekedni az áldozatokban, s ez az ὁρθοτομία, igaz osztás az apostoloknál.

Regula. A részeknek való osztásnak módjára megtanít a logica analysis, az okosság mestersége szerént való fejtegetés.

3. A szóknak magyarázása, melyben a) az kétes szóknak megkülönböztetését s igaz jegyzését meg kell jelenteni s bizonyítani, b) meg kell vizsgálni az igében lévő szók egymásra mint nézzenek, egyezzenek-é vagy különbözzenek; c) miképpen legyenek helyheztetvén egymás között teljes értelemmel kimondhatóképpen, az mondásokra pedig számot kell tartani; d) ha az igében hasonlatosság vagy, meg kell azt fejteni.

4. Világosan kimondása az igéknek, melyben a következő tudományoknak magva vagy.

5. A tanúságoknak öszveszedése, melynek fundáltatásának vagy az igének szavaiban onnat folyanak minden közbenvetés nélkül.

Regula. 1. Az teljes értelmű mondások, melyeket a felvött ige szolgáltat tulajdonságtalan szólásnak formájából kivévén azokat, tanúságok legyenek, az azokból következő dolgok pedig azoknak haszna.

2. Nem szükséges dolog, hogy azmi az bötű szerént elől jár, az legyen első, hanem azmi az értelem szerint első, azt kell elől felvenni.

6. A tanúságnak magyarázása mind az első s mind az utolsó részeire nézve, ha szükséges; de ha nem, elhagyhatni.

7. A tanúságnak megállatása, minthogy a) úgy legyen, megerősítvén α) a Szentírásnak világosabb bizonyságival, legfeljebb háromval vagy négyvel; β) kevés példákkal; b) miért legyen, okokkal α) a természet könyvéből, β) a szerző okból, γ) az végből, δ) az gyümölcéséből, ϵ) az megtapasztalásból.

Regula. 1. Az bizonyítások legyenek világosak,

2. nem igen hosszúak,

3. szükségesek, azaz nem az mindeneknél nyilvánvaló igazságban. Mert a napot a fénylő égen mutatni bolondság.

8. A megállatott igazsággal ellenkező ellenvetéseknek megcáfolása, melyek vagy a testi okosságtól származnak képtelen, mindazáltal nem hazugképpen, melyeket elő kell hozni megválogatva, megcáfolni; [vagy származnak] a Szentírásnak szavaiból, melyek egymással ellenkezni láttatnak, melyeket meg kell egyeztetni.

9. A megoltalmazott igazságnak megvilágosítása, mely legyen egy vagy kettő, illendő: paterek mondásával, ha pápisákkal vagyon dol-

gunk, de ritkán s igen szűkön; [legyen] világos hasonlatosságokkal, példákkal; nem kerülő: különbözőségekkel, egybevetésekkel.

11 [!] Haszna a tanúságnak (mely a közönséges tanúságot a hallgatóknak fejenként lelkek ismeretire s állapotjokra szabja, melyben áll a prédikátornak kiváltképpen való mestersége és a prédikációnak ereje) az tanúságból kihozott mondás, mely annak hasznát, jóságát vagy végét mutatja meg, és így a prédikációnak kiváltképpen való fő céljával (tudniillik a hallgatóknak épületivel) inkább egybekötöttet.

Ez a haszon vagy az értelmet nézi, vagy az életet.

Az értelmet nézi: vagy oktatóván azt, mely oktató haszonnak mondatik, [vagy] az eltévelyedésből útban igazítván, mely cáfoló, meg-hamisító haszonnak mondatik.

Regula. 1. Az cáfolásban kinek-kinek az ő maga erejét meg kell fontolni, mert tyúkiaknak az öreg kakasokkal szembe-szökni nem bátorságos.

2. Nem kell több pört indítani, hanem csak azmennyit a tanító leszállíthat.

3. A felejtékenségbe ment s eltemtetett eretnokségeket nem kell kiáskálni, mert azokról beszélni nem egyéb, hanem azokat hintegetni.

Az életet s annak módját nézi, mely az akaratra s a szűnek indu-latra igazgattatik, azmint azok vagynak az bűnös állapotban vagy

1. megkülönböztetetlen és akkor kell vagy ráigyehteni valamely jóra, mely ráintő haszonnak mondatik, holott a) indítóokokat kell adni, úgymint a jó gyümölcsöket, a jóságnak minden argumentu-mit, a szükséget, a könnyúséget, a hasznot, b) az ellenvetéseket el-hárítani (lásd a G bötűt); [vagy] elinteni valamely gonoszról, mely elintő haszonnak mondatik, melyben elő kell menni indítóokok ál-tal, melyeket venni kell a gonosz cselekedetektől, következtől, hozzákötött dolgoktól, szükségtől, könnyúségtől, méltatlanságától, becstelenségétől és az okoktól az dolgoknak; c) a jelenvalóból s le-hetlenségéből vött szokott ellenvetéseknek elhárítása által szintén azon módon, mint feljebb. Holott meg kell tartani hogy I.: midőn immár a tulajdonul hozzákötött dolgokból jegyek hozattattak elő, gyakor kérdésekkel kell izgatni a tétovázó hallgatót: Avagy te ki-menekedtél-e abból a bűn alatt való nyavalyás állapotból, holott mégis az bűn rajtad uralkodik? holott mégis tégedet az ördög ked-vére hordoz? etc. Te Úr napjának megrontója, pajkos, káromkodó, üldöző etc. Ezek-é gyümölcssei a te bűnből való megtérésednek etc.

II. A lehetetlenségre való feleletben megemlékezzék az prédikátor, hogy gyakorta a végén egy vagy két ütet keményben tegyen, azaz mardosóbb feddással illessen, hogy az bűnös az ő bűneinek sárából s mélységéből annál nagyobb erővel igyekezzék kihatólni.

2. [vagy] rosszul etc. Lásd a H bötút.

G) Az ellenvetéseket elhárítani. Itt az értelem és a szű jóllehet meggyőzöttetnek arról, hogy a dolgot meg kell önékik cselekedniek, mindazáltal néha-néha két mentséget vetnek elő.

1. A jelenvalót. Még csak az oktalan is, mond a magát vonogató bűnös, érti, hogy az hüt, az megtérés igen szükséges dolog legyen, de azt énvelem hiába akarod elhítenni, mert én már régen hittem s megtértem. Mit kell itt cselekedni? Az magát mentegető bűnösnek megfogására mindjárt ez ilyen kegyelemnek jeleit kell előhordani: a) hogy ha vagyon-é őbenne valósággal az kegyelem, amellyel kérkedik? b) ha benne vagyon, nem öregbedhetik-é? Ilyen módon a rejtékből szem eleiben hozhatod, hogy tudniillik nincs még benne az a kegyelem, avagy elegendőképpen nincsen. Ha tovább megyen s mondandja, hogy valamikor akarja, ő ezt megcselekedheti, s elég ideje is vagyon hozzá, az halogatásnak elhagyatására okot kell venni az élet rövidségének, bizonytalanságának, a megtérés nagyságának s nehéz voltának meggondolásából.

2. A lehetetlent. Látom, úgymond, annak az jónak felette nagy szükségét, és hogy énbennem az az kegyelem nincsen, kívánám is szívem szerént, ha azt megnyerhetném; de azt én lehetetlennek látom. Mit kell itt mívelni? Meg kell ennek az ellenvetésnek katymaságát mutatni a) az Istennek világos ígíretiből, b) azoknak példájokból, kik hasonló vagy talám még nagyobb veszedelemből mentenek ki, és itt kell mindjárt mutatni eszközöket vagy segédeket, melyekkel arra segítsenek.

[4.] Ha rosszul, mikor az hallgatónak szíve vagy felfúvalkodik magának való tulajdonítással, maga erejében bizakodik, magát igen könnyű állapotban alítja lenni. Mely akadékokban az megfeddő, le-verő, megjobbító vagy rettentő haszonnak vagyon helye, holott 1. az megsiratandó állapotot, melyben az bűnös hever, meg kell mutatni az Istennek igazságos átkával együtt. 2. Az buzgóság úgy gerjedezzen az bűnök ellen, hogy azonban a bűnöshöz való szerelem megtessek. 2. Tim. 4, 2. 3. A mi bánatinkat meg kell mutatnunk az feddődésnek alkalmatosságán, mely el nem múhatott az kételenség miatt, melyhez kötelezi a tanítót hivatalja, Isten parancsolatja, a lel-

kek idvössége. 4. Hasonlatossággal mutattassék meg az megfeddett bűnnek iszonyúsága, s valóban fejekbe kell verni, hogy most gondolják meg a kárhoztaknak valóságos, de igen késő jajokat. 5. Végződjék ez haszon evangéliombéli ígéreteken. Melyekre, ha a szű elhagyta magát s igen megháborodott, vigasztaló haszon adattatik. K.

NB. Az feddő vagy rettentő haszonról vedd eszedben. Különb-seget kell tenni azok között, azkiknek gyenge lelkiismeretek va-gyon, és azkik megkeményedtek, felfúvalkodtak s megátalkodott go-noszak. Amazokát nem kell rettenetes ostorral, skorpiókkal, vas-pörölyvel verni, hanem vesszővel, fenyegetéssel dorgálni, sujtolni; ezekkel ellenben úgy kell bánni, hogy megérezzék az Isten ígését kétélű törnek lenni, mely az gondolatoknak s indulatoknak minden belső részeit általjárja, és az velőknek s tagok egybekötözésinek osz-lásáig elhat, s ez ilyen istentelenek az Isten ígénének hallásával által-verettetvén, Istennek dicsőséget adjanak. Zsid. 4, 12, 13. Mos. 4, K. 5, 4; Esa. 8, 8.

K. Az gonosz penig, melynek megorvoslására vigasztalás szokott szolgáltatni, vagy szívben való, az bűn miatt, holott 1. igen hathatós jegyeket kell forgatni, amelyekből végye eszébe az nyomorult, hogy az jó, mely emlegettetik, őreája tartozik. 2. Meg kell cáfolni az el-lenvetéseket, melyeket az nyomorult istenfelő embernek lelke maga ellen támaszt avagy kigondol. [Vagy] testbéli s javakban való, me-lyet el kell venni 1. az mi Atyánk Istenünk gondviselésének, ki ellát, elgondol s elrendel mindeneket az övéinek javokra. 2. Az Krisztus-ban való ígéreteknek, 3. az bőséges megváltásnak, 4. az dicsőség ko-ronájának az egekben meggondolásival.

Regula. 1. Nem kell mindenkor mindjárt vigasztalást nyújtani, bár az ige szolgáltatson is, hanem meg kell engedni, hogy valameddig az éltető orvosság csipkedje, mardossa, sérte-gesse. Ezvégre, hogy a) lássák meg, mennyiben álljon az bűnnek édessége, b) hogy soha rá ne merjék magokat többé venni, hogy valamely afféle vétekben leledzenének. 2. Mikor a feddés valóságos alkalmatosságot szerez, gyá-molt kell alája vetni, hogy a bánattól el ne nyelettessék. Korint. 2. Lev. 2. r. 7. v.

3. Az éltető orvosságot penig nem kell egészen mindjárt levenni, hanem csak valamely részében, mert itten semmi gonosztól nem kell félni (azmint egynémely ok nélkül ir-tózik), mivel egy vagy két nap alatt az fájdalom elmúlik.

4. Néha mindjárt is el kell teljességgel venni az terhet, ha csak képzésből való (azmint gyakorta megtörténik), s nem pedig valóságos, amint tetteteti magát, és nem igaz vétek.

EZEK A TANÚSÁGOKRÓL ÉS A HASZONRÓL, MELYEKRŐL EZ REGULÁKAT TARTS MEG VALÓBAN

I. [I.] Nem szükséges, hogy ezeket az hasznokat mindenkor mind egyig előhordjuk, sem pedig, hogy mindenkor egyenlő hosszassággal vagy buzgósággal forgassuk. Mert elégséges azokat előhozni, amelyek az alkalmazatossághoz képest szükségesek, és az isteni félelemnek megtartására leginkább szolgálni láttatnak.

2. Az tanúság s haszon között való foglalás legyen nyilvánosságos. Mert így mind az tanétó s mind az tanulók elméjének használunk.

II. Rászabása, mellyel a közönséges haszon az jelenvaló gyülekezetre kiváltképpen alkalmaztatik. Vége ez, hogy az az közönséges igazság a szívre általhathasson, s azt felindíthassa.

Regula. Eszünkbe kell vennünk, hogy a rászabás mindenik haszonhoz nem haszontalanul adatik, s hogy külön legyen is, nem kívántatik mindenkor. Melyet némely ítéletlen eszébe nem vévén, ízetlenül cseveg, hogy a rászabás elhagyattatott.

IV. RÉSZ A BÉREKESZTÉSÉRŐL

A bérekesztés nagy mesterséget kíván. Ennek részei:

1. a béfejezés, mellyel az egész prédikáció summa szerént szem elejiben tétetik. Ez végre: a) hogy az hallgatóknak emlékezetek megsegéttessék, b) hogy a prédikációnak hathatossága legyen α) ingerlő módon: Jersze elő immár, te hitetlen, rágalmozó etc.; β) kérdés által: mi tetszik immár színmutató, eretnek etc., γ) az előszámálás által: hallottátok 1., 2., 3. etc.

2. Az indulatoknak felindítása

a) bosszonkodás által, holott meg kell mutatni, mely nagy dolog legyen, azmelyről szó vagyon, mely szükséges etc. Az ellenségeknek ítéleti az jelenvaló állapotról.

Regula. Mindenek legyenek erősek s buzgósággal, mivel a végén nevedekdni kell az indulatnak.

b) Panaszolkodás által, felindítván a maga s mások lelkén való szánakozásra; kérvén alázatosan, hogy jó idején gondot viseljenek az ő örök idvességekről; felindítván, hogy ők magokban vizsgálják meg, mely rövid légyen ez élet, és ezt könyörgés által: ó vajha, ó ha; könyörgés által az Istenhez, hogy ő méltóztassék elvenni az kőszívet etc. És itt valami jeles mondást hozzon elő, melyet azelőtt nem említett, s ott álljon meg.

§. 3. A PRÉDIKÁCIÓNAK MEGTANULÁSÁRÓL

A prédikációnak megtanulása legyen

1. nem szóról szóra, mivel az lenne a) nagy munkával, b) nagy szerencsére, egy szócskában megbotolván megnémulhatna, c) elméjének minden erejét arra az dologra fordítván, hogy az emlékezet meg ne fogyatkozzék, az kibeszéllésnek, magaviselésnek s szent indulatoknak felbuzdítására semmi avagy kevés módja lehetne.

2. Az itt megíratott mód szerént, melyre ha jól vigyázzsz, aranylánc gyanánt léssen.

3. A summás leírása avagy táblák által.

Regula. Azmely írást mindazáltal nem kell a prédikálószékebe felvinni, mivel az elme a maga erejét jobban öszveszedi, s egybehozott erejével készebb léssen. Mindazáltal ezt azoknak meg kell engedni, azkiket Isten olyan boldog elmével meg nem ajándékozott.

4. Az levélszélre való jegyzés által, a közönséges részeket kéz által ugyan, az kiváltképpen valókat pedig csillagocskák által etc.

5. Az elmélkedés által, elsőben a részek szerént, vigyázzván nem annyira a szókra (hanemha az kiváltképpen valókra, melyek az prédikálószékeben könnyen eszedbe nem jönének), mint az értelemre, mivel az eleve jól meggondolt dolgokat a szók önkennyeken követik: estve az álom előtt, reggel mindjárt az álom után, elsőben mindenkor könyörögván, mert így az dolog jó szerrel léssen; magán való helyen csendességgel, a mondandó dolgot csudálván, mindeneket magára szabván; s ez teszi a szót a kibeszéllésben elevenné, egyébaránt az nagyobb részére holt léssen.

A prédikáció elmondásában ezeket kell megtartani.

1. A félelmet el kell háritani ez négy dolognak meggondolásával, hogy a) ő követje s küldöttje Istennek a nyavalyás bűnösökhöz; b) ő a jelen való dologban tudósabb, mint ki mostan készítette arra magát; c) a sátán szerzi a félelmet, hogy az ő országa el ne romoljon; d) a félelem vagyon az véle termett kevélységtől, hogy híre-neve meg ne kisebbedjék, s a felőle vött reménséget meg ne csalja.

2. Merészséget s bátorságot kell szerzeni, minekokáért fő, nagy, megmozdíthatatlan szívet kell magának venni. Jerem. 1, 17.

3. Belől a) a léleknek megmutatása, b) a buzgóság, c) a szeretet, d) az engedelem, e) a szabadság, f) az alázatosság, g) a méltóság.

4. Kívöl a szóra képest, melynek kell lenni a) erős, nagy, világosnak, feljebb-feljebb nevedőnek, b) az dolgokhoz illendőnek, azaz a tanúságokban lassúbbnak, az intésekben buzgóbbnak, a bérekesztésben leginkább, holott gyorsabb is legyen. Nem kell lenni a) habahurgyának, b) egy lineán folyónak, c) lassúnak, d) nótázó avagy álmodozónak.

Magaviselésére, azaz fejének, szemeinek, kezeinek, főképpen jobb kezének hordozására képest leginkább a hasznokban.

Beszédre s elbeszélésre nézve, mely egészen lelki legyen, szívének belső részeiből származván,

Vége. 1. Hogy megtudattassék, hogy a prédikátor a Szentírásban s az kegyességnek gyakorlásiban eléggé gyakorlotta magát.

2. Mint ki azokat, amelyeket másoknak javall, annak előtte magával elhitette, s lelkiismeretébe valóba berakta...

Bártfa, 1650

MIKOLAI HEGEDŰS JÁNOS

A MENNYEI IGAZSÁG TÜZES OSZLOPA

A JÓ ÍTÉLŐ OLVASÓNAK IRGALMASSÁG ÉS BÉKESSÉG AZ ÚRTUL

Keresztyén olvasó! Ez én fordításbeli munkám közben egy nagy akadályra találtam, melyet által sem hághattam, elkerepenni sem akartam. Akadálnak mondhatom ez aránt a logikus terminusokat és t. avagy az okosság mesterségének szavait, nem ő magokért, mert úgy azok a jó dolgoknak megértésére való gyertyák, kalaszok és segédek, hanem ezért, mert úgy tudom, hogy amely nyelven azoknak tudása vagy jó kifejezése nincsen, ott azok mind a külső, mind a belső jó dolgokban valóba nagy akadályok; nagy segítség ellenben azoknak tudása. A mi nyelvünkön némelyek alkalmasént kimagyaráznák némelyeket; de többire, ugyan tudós embereket is hallgatván, vártam, mint fejezik ki a nép értelmére: eléggé kerülték, írták, mutogatták. De én úgy ítélem, kevesen vehettek eszékbe, mások pedig úgy nem is tehetik. Nekem úgy tetszik, hogy jobb volna egyszer megtanítani azokra a népet, s azután ember magát sem fárasztaná, s a nép is könnyebben megérthetné a jó dolgokat. Oly akadályok voltak azok ez aránt is, hogy ha attul nem tartottak volna sokan eddig, mérem mondani, sok jó könyveket fordítottak volna nyelvünkre. De sokan avagy nem nézvén, mit fordítottak ennek előtte, avagy nem emlékezvén, mint élnek jobban vélek, nem mértek jó dologhoz is kezdeni, melyben azokat vagy el kellett volna hagyniok, vagy ki kellett volna magyarázniok, félvén az olyan szóktul is, aminek neműeket én azért hallhatok sokaktul, hogy tudniillik csak megmocskoljuk dolgunkat effélével. Ám légyen, eltűröm én azt s többeket is, csak metszhessem el annak a megátalkodott akadálnak szövevényét, csak mi részében is. Ezt töttem azért, hogy

I. Az olyan mesterségek szavait, a logikus terminusokat tudniillik, én kimagyaráztam, amint közönségesen szokták kifejezni, de szántszándékból ugyan benn is hagytam többire ez könyvecskében deakul, nemcsak a mi nyelvünk szűk volta miatt, melyen alig fejezhetjük azokat jól ki, hanem a feljebb megjelentett okan kívöl ezért főképpen, hogy itt ama mélységes tudományok inkább megértet-

hessenek, és így a község is szokják hozzájuk, holott gyakorta hallják a tanétóktul is sok helyeken, sőt ezen végre s a Szentírás értésére és t. Egyéb mesterségeknél is, de akárcsak a retorika terminusainak, ha volna bővebb tudása nemzetünkben, akarnám.

Így magyaráltam pedig ki nagy részént:

agens	cselekedő
actus	cselekedés, cselekedtetés avagy
actio	cselekedet
alteratio	másolás
antecedens	előtte járó dolog
causa	oka valaminek
causalitas	munkálkodtatás, cselekedőség
consequens	következő dolog
efficiens	cselekedő, szerző ok, kitől valami lesz
efficacia	hathatóság
eventus	kimenetele a dolognak
executio	végbevívés, megcselekedés
effectum	csinálmány, tétemény, ami lőtt
habitus	lehetőség, tehetőség, mint a kisedekbéli hitnek maga és t.
materia	materia, amiből valami áll. Mint a kenyérnek a tészta, liszt, távolyb való a buza és t.
objectum	cél, ami körül forgolódnak
opus	munka, csinálvány
praedamnatio	eleve-elkárhoztatás
privatio	hiba, fogyatkozás
passive	elviselőképpen
simplex	együgyű, magánvaló
simpliciter	őszinte
subjectum	hely, fundamentom, amin vagy miben más valami dolog vagon
universalis	kiszéledő, közönséges, őszveséggel való

Ezeket és többeket így megtanulhatunk, noha deák szók. Mert ha megnézzük, sok szókat csinált nemzetünk eddig is deákból és görögökből is: eklézsia, biblia és t. görög szók, s mind értik; magisztrátus, fundamentum és t. deák szók. Ez utolsót ugyan akarnám is, ha kimondaná valaki magyarul. A deák gradus szóból grádics szót csináltak, s mind jók. Mennyivel szükségesek ezek és t.

II. Továbbá találtam egy nagy hatalmas úrra, a consuetudo-ra, a bévött szokásra, melynek ellene véteni sok helyeken nem mertem, a szónak, a dolognak és elmémnek jussából is el kellett sokszor hagyynom, ahol másképpen írtam volna, ha ennek nem engedtem volna.

III. Vigyáztam nemzetünkben a szegény nép költségtelenségére is, melyért, ha lehetett volna, csak egy vagy két árkosra szorítottam volna mindezeket. Innet lött ez is egy részént.

1. A compositumokat is nem szeparáltam, az összvefoglaltatott szókat gyakorta nem szaggattam el egymástul, noha anélkül is, én nem tudom, miért gyönyörködünk mi azoknak megszaggatásokban? Holott egyéb nyelveken azt nem teszik: a görög nyelv azzal ékes nagy részént, hogy egynehány szókat egyben mondnak ők ki; a deák nyelven is jó az „introibo” választék nélkül, s mi szükség nekünk, hogy a „bémenendek” megszaggtván „be-menendek” legyen. Nekem úgy tetszik, hogy az ilyen praepositio-k elejibe tetetett szók, főképpen mikor verbummal vagynak, akar elöl, akar utól tétessenek, öszveragaszthatjuk, ha penig más részecske jó közikbe, ám váljanak el olyankor. Ezent ítélem ama perfectiva partikulákrul, teljest jegyző szókrul is: meg, el. P.o.: „megmondom” nem választom el, mint szoktuk „meg-mondom.” Ha úgy sok meg-en kezdetett szók lesznek, mit árt? A deákban is elég nemcsak re szócskán, hanem ad-on, contra-n és t. kezdetek vagynak, mindazáltal nem szaggatják meg. Nem oly tulajdoni ezek nyelvünknek is, hogy azokra esküdjünk, noha a szokást én is nehezen hagyhatván, amúgy írom.

2. Abreviatiókkal is, rövidítésekkel írtam ezen végre. Annyit teszen azért, valahol látod, a

- p. o. példának okáért
és t. és többek vagy többeké, többeket, többektül és t. [mint]
u.m. úgymint
z. azaz. Többeket sem ártana így írni.

Mindezek felett: diftongusokra, kéthangú deák betőkre nem ismerem szükségünket. Mert annyit teszen, ha predicatio-t írok *e* betővel, mint *ae*-val írnám. Elég nekünk *ö*, *ü* és *t*.

A *c* betőt mi elég erősen kimondjuk. Azért jól írok azzal akarmi szót is, *e* és *i* követvén, mint cégér, cigány és t., melyet *a*, *o* és *t*. követvén, igazábban írom *tz* betőkkel, mint tzáfolás, tzopogás és t.

A duplex konzonánsok, kétzengéső betők közül a csattogó vagy süvöltő zengést igazábban íróm *ts* betőkkel, mint *tsuda*, *tsömör*, *tsomó* és *t*.

A *h* bető nélkül elvégezheti a *g* a szókat.

Hosszú *s* bető kell a szók elejire és közepibe, de mikor *t* után következik, kétzengésű bető helyett kicsény végső *s* bető is jó, akarhol.

A *w* bető, noha nem íratatott eddig, de volna, úgy tetszik, helye az ilyen szók után, mint *óvv*, *hívv*, p. o. *óvv* testamentom, *hívv* szolga és *t*. Mert nemcsak *ó s hű* ugyan, mint a kimondásból is megtetszik és inkább a formátumokból, p. o. a *hívv*-ből jőnek *híven*, *hívek*. Itt menten kitetszik a *v*, mely amott is ott zengett, noha csak igen gyengén, aminemű zengése vagyon a *vv*-nek ez nemzeteknél, mely majd egyez a görög *v* betővel. Ahogy zeng nyelvünkön a *szívv*, *bóvv* stb. Ezeket és többeket, jó cenzor, ítéleted alá örömost bocsátom. Légy egészségben.

Utrecht, 1648

GELEJI KATONA ISTVÁN

MAGYAR GRAMMATIKÁCSKA

A KEGYES OLVASÓKHOZ

A magyar nyelv egy az orientális lingvák közül, mely megtetszik mind ebből, hogy az igen kiváltképpen való, és semmi egyéb nyelvekvel, az egy zsidón kívül (hogy tudjam) rokonsága nincsen (szólok a tisztán magyar szókról), hanem mindazok közül különvált; mind továbbá ebből, hogy önéki tulajdon saját régi bötüi vagynak, melyeknek sem a zsidó, sem a görög, sem pedig a deák bötűkvel semmi hasonlatosságuk nincsen; s mind végezetre ebből, hogy az önnön bötűivel jobbtól, mint egyéb napkeleti nyelvek, balra íratják. De amint egyéb nyelvekben csaknem minden száz esztendőnként nagy változás szokott esni, úgy a magyar is ennyi üdök alatt, úgymint a Babilon tornyának építtetésétől fogva, mind az írásnak s mind a szólásnak módjában nem kicsiny változást szenvedett, úgymint mely immár a maga tulajdon bötűt elhagyván, idegen deák bötűkvel íratatik, s azon is pedig felette különbözőül és vétkesül. Mert inkább mindenek annak íratatásában csak a pronuciációt, a kimondatásnak sonussát, amint a szók abban esnek, követik, s azoknak pedig gyökereiket, eredetiket és természetiket csak nem is vizsgálják, s innen vagyon, hogy csaknem mennyi magyar vagyon, megannyi módon ír. A szólásban is sok rút illetlenségek vagynak, melyek is ez okból származtak, hogy senki a szóknak tulajdonságikat fel nem keresi, sem azokat a több nyelvekhez és ezen nyelvbéli hasonló szólásokhoz nem alkalmaztatja, hanem csak ki-ki amint csecsemőkorában szólni tanult, öregkorában is úgy szól; mely miatt ez az ékes és bölcs nyelv igen megotrombult és elparasztult.

Ez fogyatkozásokat anyai nyelvünkben szomorúvan látván, ügykeztem én is rajta egynéhányakval együtt (kik is abban régulta munkálkodtanak s most is munkálkodnak), hogy azt valamennyivel jobbacskán exkolálnám és csinosgatnám, felkeresvén benne mind az írásnak s mind a szólásnak igaz őszinte való módját, s nem is haszontalan ügyekezettel, Istennek hála. Mert a szóknak és dolgoknak nemcsak héjokat kocogtatván, hanem ugyan bélekre is behatván,

azoknak mind leíratásoknak s mind kimondattatásoknak nemcsak szokási, hanem ugyan természeti módjokat is (az én ítéletecském szerént) alkalmasint feltaláltam, és a szerént ez kis munkácskámot is írtam.

Hogy azért a kegyes Olvasók, mint valami tanácstalan újításban első belétekéntéssel meg ne ütközzönek, és belőle valami rágalma-
zásra való okot ne vegyenek, tetszék ez néhány obszervációcskákat ide a könyv végére ragasztanom, melyeket hogyha az indulatoktól üres elmével jól megszelelgetik, ezekben vehetik, hogy ez nem valami idegen újítás, hanem csak a vétséges szokástól eltemetődött írás- és szólásbéli természetes módnak és oknak kikerestetése.

Mindazonáltal akiknek nem tetszik, könnyű ellenniek nála nélkül, csak az én írásomban ne gáncsolódjanak, melyvel is én nemigen sokat gondolok. Legyetek jó egészségben.

Gyulafehérvár, 1645

MEDGYESI PÁL

KÉT KERESZTYÉN EMBERNEK EGYMÁSSAL VALÓ BESZÉLGETÉSEK

AZ EGYHÁZI TANÁCSRUL

A szólásokat, amennyére a sietés miatt lehetett, magyarul igyekeztem volna ejteni, mert tudom, hogy a szó, valamint a pénz, a jó, amely elkél. Az talált s gondolt szóknál, szólásoknál mi lehet, ami a nyelvet inkább megmocskolná? Nagy fogyatkozásnak tartom, hogy mi a mi nyelvünket a deák nyelvhez szoktuk mérni (mellyel ékes tulajdonságiból s erejéből kivésszük azt), holott ez annak nem mértékje, és régen másnemő is a mi nyelvünk, úgymint napkeleti, a deák pedig napnyugati. Ha mérni akarnók, méltábban a zsidóhoz kellene mérnünk, mely az is napkeleti, és az szójárások is ahhoz hasonlónak inkább. Csak ne sajnálnók a fészket nem a deák nyelvben, hanem magában felkeresni, vinnénk minden kifejezéseket, kimondásokat a közönséges szokott magyar szólásokra, megtudakozván szorgalmatosan, mint szokták a jó magyar emberek afféle dolgot kimondani, sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk. Melyhez képest én azt ítélem, hogy magyarul legigazabban s tisztábban a tudna szólni és írni, aki (egyébként értelmes ember lévén) semmi nyelvet nem tudna. Ezzel pedig igyekezetemet jelentem inkább, hogynem mint én is ezszerént cselekedhettem volna, mert mivel deák nyelvből tanuljuk mi az tudományt, nem óhatjuk, hogy akaratunk ellen is oda ne kacsontanánk; más az, hogy annyira meg kezdett az egynehány esztendőök alatt az sokféle tarafarázással, született nyelvünk vesztegetődni, hogy alig vagyon, aki annak mételyében híre nélkül is belé nem kapott volna; melyen mentől inkább kapdosunk, annál messzebb esünk az szónak igaz végétől (mely a szív gondolati-nak kifejezése s mással közölhetése): vagy nem értvén az deáktalan nép efféle deákos formán való szólásokat, vagy igen nehezen értvén, és azt vélvén, hogy nem igaz magyarok, hanem tótosok etc., akik úgy beszélnek. Ezzel is nem azt akarom, hogy nem kellene a rendes és ékes szóejtésekre, szóelegyétésekre, foglалásokra nézni, csak szintén mint a parasztok, olyformán mondván ki mindent; hanem hogy az helyesen szólásban való igyekezetünk mindenben igaz magyar

módon essek, semmit nem hajtván deák s több formákra, holott csak maga is az mi nyelvünk eléggé kimutatja, hol s mikor esik illetlenülül az szó.

Alkalmas megpiszkolásával esik tehát szép magyar szólásinknak efféle szokat: jött, nőtt, nyőjt, lött, szíjt, ríjt, rótt etc., így igyekezni írni s mondani: jövt, növt, nyővt, szövt, lövt etc., azt vélvén, hogy az deákban a *primae personae indicativi modi verbum a radix*, azaz a növök, jövök, nyövök, szövök, lövök etc., melyhez képest osztán a flexióban is meg kellene az *v-t* mint *radicalis literát* tartani. Holott egy az, hogy a zsidóban sem mindenkor vagon az, más az, hogy az *tertia personae verbum indicativi modi a mi nyelvünken*, mint szintén a zsidóban is, a *radix*, melyből a flexiók folynak: jó, nő, nyó, szó, ló etc., lát, üt, vet etc., ahonnan osztán a több personák: jósz, jövök; nősz, növök etc. mint boldog emlékezetű Molnár Albert is az ő Magyar grammatikájában feljegyezte. Vagy ha azt az *v* betűt ugyan a *tertia personában* is odavalónak állítjuk lenni ilyen formában: jöv, löv, növ, nyúv etc. (melyben én sem ellenkezem), s egyebütt is megtartandónak ítéljük azt, hogy nem tartjuk hát ezekben is meg: jóvsz, lövsz, nővsz, nyúvsz, rívsz, szívsz; jövtem, lövtél, lövtem, nővtem, nyúvtem, szövtém, növtél, nyúvtél, szövtél etc., jövní, nővní, nyúvní, lövní etc. Valamint azért ezekben nem illendő megtartani, úgy amazokban: jövt, növt etc. sem, hanem amiképpen ládd-é, az jövtem-ben, jöttél-ben etc., jönni-ben, lönni-ben etc., a *v* betű *propter euphoniám*, a mindjárt utána következő konzonánsnak vagy néhánykor az előtte való vokálisnak mivolta szerént változik el, mint: jöttem, nőttem, nyúttem, szíjtam, ríjtam etc., az első *t* betű vagy az utolsó vokális, mint a *dagesch* a zsidóban, pótolván ki a kiesett *v* betűt (mert egyébként, ha vokális követné, helyben maradna, mint: jövök, növök, nyövök etc.), úgy szintén ezekben is: jött, lött, nőtt, nyútt, szíjt, ríjt, nyíjt etc.

Ítélet nélkül való bölcselkedésnek látszik ez is, hogy ez *suffixum*-at: -val, minden szókbán a bévött szokás ellen éppen ki akarjuk mondani, mint: babval, vadval, csúfval, szagval, számval, csapval, zsírval, sásval, etc., nem nézvén semmit az *euphoniára*. Magad forgass el bár elmédben minden magyar szokat, ez -val-t mi különben a szók után éppen nem mondjuk, hanem csak amelyek vokálisban végződnek, mint árpával, búzával, epével, semmivel, ollóval, búval etc., amazokban pedig szebb s könnyebb kimondatásért a *v* betű olyanná változik a szokás szerént, aminémű betű mellé esik, mint

tök, pök, kenyér, étek etc., tökkel, pökkel, kenyérrrel, étekkel etc., az azzal vagy avval, per apostrophen. Miképpen egyéb nyelvekben is ez az euphonia jól kimondhatás kedvéért való ilyen formaváltozás bővön megtalálhatik, példák az illudo, irretio, collapsus, corrado, ar-rodo, allaboro, suffero, irrogo etc., melyeket nem így mondanak: inludo, inretio, conlapsus, conrasus etc..

Nem hagyhatom szó nélkül (ha már ennyiben egyveledénk) ama sok tattatattakat, tettetettek is, amint in passivis fel kezdők venni, mint mikor ez ilyen szokat: ictus, raptus, visus, ustus etc. így mondjuk ki: üttetett, ragadtattott, láttattott, égettetett. Ismét: ví-gasztaltatás, teremtetés vagy teremtetetés s több effélék, mert általán fogva régen mást tésznek a mi nyelvünkön ezek, úgymint valaki-nek nem magátul, hanem más által való cselekedését, minémő szabásúvak a Hiphil, Hophal verbumok az zsidóban, úgyhogy mikor hallom ez szokat: agyonüttetett, azt értem magyar módon rajta-tok, mintha másvalaki parancsolatjából esett volna az ütés az ütött emberen. Hasonlóképpen mikor ez deák szokat: dealbatus sum, sanctificatus sum, justificatus sum etc. így mondod magyarul: meg-meszeltettem, megszenteltettem, igazéttattam etc., azt tész, hogy az meszelést, szentelést, igazétást mással tétettem, vagy ha így mon-dod: megmeszeltettem, szenteltettem etc., azt hogy valakitül más szolgálatja által vagy megmeszeltetve, szenteltetvén etc. Igen óvást s tapogatva kell azért effélékben járni, mert megesik, ha csak mind egy lében keverünk mindent, hogy amikor az közönséges szokás kívöl legjobban akarjuk a szót ejteni, akkor veszítjük leginkább eszét nyelvünknek. Igaz (nyelvünknek jó szerencsével), világos szókkal mondhatni ki magyarul verbalia in -io, mely a deák nyelven mind active, passive csak ugyanazon egy módon esik, mint oratio, justi-ficatio, sanctificatio etc., de igen meg kell gondolni, melyik vagyon szokásban, s melyik nem, úgymint ha ez deák szokat: vivificatio, justificatio, redemptio, sanatio, regeneratio, recreatio etc. active, pas-sive magyarul ki akarjuk mondani, így mondjuk: élesztés, éledés; elevenetés, elevenedés; igazétás, igazulás; váltás, váltság; gyógyétás, gyógyulás; újjászülés, újjászületés; újétás, újulás; rémítés, rémülés; ijesztés, ijedés; égetés, égés; itatás, ivás etc., nem pedig élesztetés, elevenéttetés, igazéttatás, váltatás, gyógyéttatás etc., melyek igaz magyar szók ugyan, de régen mást tésznek, mint csak a közember is mindjárt megmagyarázza. Ezek pedig in verbis et participiis passivis is mind így esnek. Amelyeket pedig így nem mondhatni, sokakat

ilyenformán is mondanak: kénszeretés, kénszerétődés, kezdés, kezdődés, végezés, végeződés, ütés, ütődés etc.; ha így sem, megint intransitive, mint ez verbumokat: deposita sunt, allatae sunt (literae scilicet) letettek, meghozták, megadtak, levágtak etc., mely majd megszokásosb szólás is nálunk etc.; avagy így: le vannak téve, el vannak felejtve, fedeztetve, választatva etc. És ha ugyan tattattatásra, tettettetésre szorulunk, a szokástul függünk, hallgatózzunk, mint mondják közönségesen, s mi is úgy mondjuk; egyébként csak magunknak, nem másnak beszélünk.

Bártfa, 1650

APÁCAI CSERE JÁNOS

MAGYAR ENCYCLOPAEDIA

ELŐSZÓ AZ OLVASÓHOZ

APÁCAI JÁNOS ÜDVÖZLI AZ IGAZ BÖLCSESSÉGRE TÖREKVŐ
OLVASÓT

Hogy erről az újfajta munkáról könnyebben mondhass igazságos ítéletet, kegyes olvasó, néhány szóval föl kell hívnom figyelmedet arra, mi adott megírására alkalmat, továbbá, hogy milyen jellegű és miképpen használható e munka.

Ami az első kérdést illeti, már tíz évvel ezelőtt, midőn Kolozsvárról tartózkodtam a humán tudományok kedvéért, és állandó szorgalommal követtem mindenekelőtt a nagy hírű és nagy tudású tanítónak, Porcsalmi András úrnak irányítását, gyakran megtörtént, hogy ez a kiváló és alapos képzettségű tudós messze-messze elkalandozott a mesterségek és tudományok magasztalásában, és néhányszor szívélyes közvetlenséggel megmutatta nekem ritka és mélységes műveltségének kitűnő tanújelét, azokat a jegyzeteket, amelyekben maga foglalt össze csaknem minden tudományt. Ugyanakkor pedig engem is őszintén buzdított, hogy idővel majd hasonlót készítsek. Szorgalmát bizonyos mértékben utánozni akarva, írásaiból sok részletet kezdtem kimásolni saját használatomra.

De nem sokkal később az isteni gondviselés rendeléséből Kolozsvárról Gyulafehérvárra költöztem. Miután itt tanulmányaimat kétszer szomorú hajótörés érte, végre a kitűnő férfiú, Bisterfeld János Henrik úr tanítványainak társaságába kerülve, olyan tanítóra akadtam, aki a tudományok iránt való lelkesedés dolgában előző tanítómhoz volt hasonló. Gyakran saját fülemmel hallottam, hogy mind nyilvános, mind magántanítása alkalmával nagy szorgalommal és nekibuzdulással ezeket a szavakat véste tanítványai emlékezetébe: „A Szentírást az egész enciklopédiának legalább közepes ismerete nélkül senki sem magyarázhatja sikeresen. Annak pedig, hogy szilárd műveltséghez jussunk, nincs hasznosabb módja, nincs előnyösebb útja, mint az, hogy minden dologról rövid vázlatot állítsunk össze, és minden tudomány rövid összefoglalását emlékezetünkbe

véssük.” Hogy pedig e tanításokat mélyebben ültesse szívünkbe, s azok a zsenge lelkekben minél mélyebb gyökeret verjenek, még nyilvános előadásain sem átalotta hangoztatni (és pedig teljes joggal), hogy neki már életének tizenhatodik évében a kisujjában volt Alstedius egész úgynevezett negyedrészt alakú Enciklopédiája, már ami az abban foglalt tantételeket és szabályokat illeti.

Hogy ez az élő, hathatós és meggyőző érv mily hatással volt más akkori hallgatóira, nem tudom. Engem mindenesetre a szorgalom dühe oly lázba hozott, hogy megragadtam Alstedius nagy Enciklopédiáját, és a hexilógiától kezdve egészen a zenéig minden tantételét leírtam, elég rövid idő alatt ugyan, de hatalmas testi-lelki fáradság árán. Valahogy úgy éreztem magam, mint Julius Caesar, aki midőn Gades szigetére érkezett és Héraklész templomában meglátta Nagy Sándor képét, feljajdult, és nagyon szégyenkezett gyámoltalanságán, amiért abban az életkorban, mikor amaz már a földkerekséget leigázta, ő még semmiféle emlékezetes dolgot nem vitt véghez. Éppen ezért tüstént isteni küldetésért esedezett, hogy alkalmat találjon igazán nagy dolgok véghezvitelére. Ily nagy az előző nemzedékek példáinak hatása az erényekre való ösztönzésben.

Miután pedig a jámbor emlékezetű, főtiszteletű és nagy híré Geleji István úrnak, az erdélyi egyház akkori főpásztorának irántam való nagy jóindulatából az egyház költségén a Szövetkezett Belgium hírneves akadémiáira küldtek, hogy nagyobb előremenetelt érjek el tanulmányaimban, visszaemlékezve nagy tanítóimnak intelmeire, mindenekelőtt saját magam összegyűjtöttem – szorososan a nagy tudósok nyomában haladva – a főbb tudományágakra vonatkozó fontosabb meghatározásokat és felosztásokat, és munkámat, miután elkészült, a tudományok tudományának neveztem.

Ezután a szilárdabb és józanabb teológiának akarva áldozni, újra nekifogtam a héber nyelv tanulásának. Ezt ugyanis Árkosi Benedek úrnak, a híres és tudós férfiúnak javaslatára kezdtem el, de csak az Isten és a néma mesterek voltak vezetőim, mert abban az időben – ó, mostoha idők! – a fehérvári kollégiumban senki sem tanította, senki sem tanulta ezt a szent nyelvet, és így csak egy darabig folytattam a tanulását. Most azonban, hogy szorgalmasabban foglalkoztam vele, mint ahogy a diákok többsége szokta, észrevettem, hogy senki sem érheti el benne a tökéletességet, ha segítségül nem hívja a kaldeus – szír, rabbinikus, talmudi – és az arab nyelveket is. Tehát azokhoz is elvitt a lelkesedés heve, s mialatt nekifeszültem tanulá-

suknak, különféle népeknek különféle anyanyelven írott könyveire bukkantam. Igen nagy és tartós csodálkozással jó ideig lapozgattam bennük előre és hátra, s rájöttem arra: nem csoda, hogy azok a népek tudás és műveltség dolgában túlszárnyalnak bennünket, hiszen az összes tudományokat anyanyelvükön olvassák és közlik, tanítják és tanulják. Hogy pedig az olaszok, franciák, angolok, belgák és más nyugati népek – ha már ilyen szerencse jutott nekik osztályrészül – hátrább állnak-e tudomány dolgában, mint a keleti népek vagy a világ bármely más népe, erről ítélkezzenek azok, akik ezeket az anyanyelven írt műveket nemcsak kerítésen kívülről szemlítették, hanem el is olvasták, sőt újra meg újra átolvasták.

De mi szükség szavakra, ahol a tények bizonyítanak? Hát nem tanít-e minket mindennapos tapasztalat arra, hogy mindezek a népek, külön-külön mindegyik – honfitársaink szégyenére – bővelkednek tudós férfiakban. Ennek bizony nem a legutolsó, hanem éppen a legelső oka az – ha minden érzékem meg nem csal –, hogy vannak mindenféle, anyanyelven írott tudományos könyvek. Így minden kétséget kizáróan igaznak kell tartanunk, hogy az a nép, mely mindent idegen nyelvekből kölcsönöz, nagyon szerencsétlen, és az összes népek között legméltóbb a szánalomra. Viszont igaz ennek az ellenkezője is:

 Boldog a nép, melynek kertjében nyílnak e rózsák.

De mi haszna, ha könnyes szemmel csupán szemlélem a távolból hazám áldatlan sorsát? Orvosság, orvosság! – azt kell keresni ide! Ha egyszerre öt vagy hat házba belekap a tűzvész, az emberek ideoda futkosnak, a lángok közé rohannak, hogy valamit kimentsenek a tűzből. Egyesek a háztetőkre másznak, és vízzel oltják a tüzet, mások a házból hordják ki az értékes holmit. Nem nagyon törődnek akkor sem az alvással, sem az éhséggel!

Ez a látvány lebegett a szemem előtt éjjel-nappal, és olyan hevesen kínozta lelkemet, hogy gyakran elűzte szememről az álmot, elvonta figyelmemet a tanulástól, és minden gondolatomat a vágy foglalta le, hogy segítsek szülőhazámon. Ezért nekidühödtem az írásnak, és – első kísérletképpen – hozzáálltam, hogy mindenfajta tudományágból magyar nyelvre fordítsak valamit. De amikor a nyelv nagyfokú szegénysége és sivársága már a küszöbről riasztó látványként tárult elém, megkezdett munkámat legott abbahagytam, míg a sors rendeléséből kezembe nem akadt Theodórosz Gaza könyve, amelyben Arisztotelésznek az állatokról és Theophrasztnak a növényekről

szóló művét fordította le. Ő írja a növényekről szóló könyv előszavában :

„Ehhez járul még az újonnan alkotandó elnevezések megfelelő feltalálása is. Mivel erre fordítás közben igen gyakran szükség van, azért itt valóban nélkülözhetetlen a filozófiai képzettség. Ennek segítségével jól látjuk a dolgok igazi természetét, és új neveket alkotunk ugyan, az eredeti elnevezéseket azonban – már amennyire a józan ész meg tudja ítélni – teljes hűséggel kifejezzük velük. Mert a dolgok neve olyan, amilyent a névadók tetszése szabott rájuk. Nevet adni pedig minden időben egyformán szabad. El sem képzelhető, hogy jöhet valaha olyan idő, amikor akár új dolgok feltalálása, akár új nevek adása megszűnnék. De ezt a feladatot nem szabad rábízni a nagy tömegre, amelynek vaktában minden dolog kedvére való, hanem bizony csak filozófiailag képzett emberre, aki a számba jöhető érveket felkutatja, hogy az elnevezésekben ésszerűség is legyen, s aki úgy adja a neveket, ahogy a legjobbnak látja, noha döntését a szemben álló érvek súlya határozza meg.”

Később pedig ezt írja :

„Tehát a szerzők tunyasága vagy tudatlansága is oka lehet annak, hogy a latin nyelvre való fordítás nagy nehézséggel jár. (És mennyivel nagyobb még a nehézség, Gazám, a magyarra való fordításban!) De persze nem kevesebb nehézséget, sőt jóval többet okoz magának a nyelvnek a szegénysége. Ez a kijelentés a latinul tudók előtt bizonyára hihetetlennek tetszik, mert Ciceró azt állítja, hogy a latin nyelv szókincs tekintetében sem marad mögötte a görögnek. De akik egyforma szorgalommal nemcsak latin, hanem görög nyelvű könyveket is olvasgatnak, azok tények alapján könnyen meggyőződhetnek arról, hogy inkább Ciceró kijelentését kell hihetetlennek tartaniuk. Ami engem illet, hogy őszintén megvalljam, nagyon-nagyon szeretném, ha nem így állna a dolog, mert kevesebb fáradságomba került volna ez a fordításom is, ha Ciceró annak az alig egynéhány előnyös tulajdonságnak alapján, mely esetleg jobban megvan a latin nyelvben, nem játszanék a szavakkal világos és tökéletes kidolgozású beszédében, hanem a valóságnak megfelelően ítélné. Hogy pedig mennyi fáradságba kerül latinra fordítani nemcsak néhány különleges, ritkán használt kifejezést, hanem igen sok, a görögben általánosan használt, közszájon forgó szót is, eléggé megérthető akár ebből a munkámból is...”

Kicsit később pedig így folytatja :

„Hozzáfogok tehát, hogy ... egyrészt tőlem telhető szorgalommal kikeressem azokat a növényeket, melyek megvannak a latin nyelvben, másrészt pedig hogy az új dolgoknak új nevet adjak, ha nyelvérzésem alapján alkalmas megoldást találok, de görög forrásból is merítek, ameddig csak megengedhető, hogy segítsék a latin nyelv szegénységén. Néha görög szavakat is használok majd vagy azért, mert már a latinban is használatosak, vagy azért, mert másképpen a fogalom megértése lehetetlen.”

Ezt írja Gaza. Ki sem lehet mondani, hogy szavai mekkora önbi-zalommal, lelkesedéssel és bátorsággal töltötték el szívemet, úgy-hogy így gondolkoztam: ami Gazának latin városban, görög száрма-zása ellenére nemcsak hogy nem volt tilos, hanem amint látom, minden tekintetben nagy hasznára is volt maguknak a latinoknak, azt énnekem, amikor saját anyanyelvemről van szó, tulajdonképpen nemcsak hogy szabad megtennem, hanem égetően szükséges is. Ezért erősen föltettem magamban, hogy ha a jóságos és hatalmas Isten néhány esztendő elteltéig megnyújtja és meghosszabbítja éle-tem fonalát, nem halok meg addig, míg magyar nyelven nem közlöm a magyarokkal az összes tudományokat. Hozzákezdtem tehát egy új könyv megírásához, melyet tárgykörének egyetemessége miatt pa-soptronnak neveztem, és ezt a következő módon terveztem el: a jobb hírv szerzők alapján azokat a dolgokat, melyeket legszükségesebb tudni, és amelyek hasznosak az emberi életre, előbb természetes sorrendbe szedem, és táblázatokba foglalom, hogy miután így lat-inul az egészet elrendeztem, azután könnyebben átültethessem azt egy másik nyelvre: a tudomány számára teljesen idegen magyar nyelvre.

Ezekkel a teendőkkel voltam elfoglalva, mikor főtiszteletű, nagy hírv és legnemesebb Csulai György uram, az igazhitű egyházaknak egész Erdélyben fáradhatatlan vigyázó, érdemes főpásztora, kitün-tető és egyáltalán sohasem remélt kegyességben és jóságban részesít-tett, amennyiben ellátva engem elegendő útiköltséggel, hazámba való azonnali visszatérésre szólított fel. Ám az őszi időjárás mosto-hasága és másféle, nem csekély súlyú akadályok akaratom és kíván-ságom ellenére arra kényszerítettek, hogy a télen át még külföldön tartózkodjam. De mivel biztosra vettem, hogy ezt nagy pártfogóm nem fogadja szívesen, és attól tartottam, hogy hitelt ad rosszakaróim suttogásainak, szüntelenül csak azon töprengtem, mi lehetne az, amivel ellensúlyozni tudnám, hogy lemondtam hazautazásomat, mi

lehetne az, amivel épen és sértetlenül meg tudnám tartani nagy hírű mecénásom irántam való kitüntető jóindulatát, és egy kissé be tudnám tömni kárörvendő ellenségeimnek gyalázkodó száját. Hirtelen eszembe ötlött, hogy semmi mással nem érhetem el jobban vágyam teljesedését, mint azzal, hogy kis művemet előkészítem a kinyomtatásra, és így teszem nyilvánvalóvá mindenki előtt: nem töltöttem haszontalanul az időmet, szüntelenül gondoltam szülőhazámra, és megkezdtem hálám lerovását, mellyel tartozom neki.

Most azonban nagyon kezdett fájni az a gondolat, hogy már jó ideje olyan munkába izzadtam bele, amelynek a kiadását csaknem életem végére kell halasztanom. Majdnem belesorvadtam ebbe a fájdalomba, amikor az isteni gondviselés jóvoltából olvasni kezdtem Joachimus Fortius művét, A tanulás módszeréről. E nemes szellem és kitűnő tehetség ígérete alá jutva erősen megfogadtam, hogy amennyire körülményeim engedik, az ő útmutatását fogom követni, mert könnyű volt meggyőződnöm arról, hogy ő az egyetlen, aki az alapos műveltség legmagasabb fokának elérésére igaz utat mutat. Márpedig Fortius egyrészt minden igyekezetével azon van, hogy a fiatalabb nemzedéket nyomós érvekkel az állandó írásra ösztönözze (őszereinte ez csak azoknak nem tetszik, akik nem szoktak hozzá), másrészt hasznosnak tartja azt is, ha nem várunk sokáig a kiadással. Azt mondja:

„Nem ellenzem én, ha elhalasztják a kiadást annak érdekében, hogy minél kedvezőbb formában kerüljön a könyv a nyilvánosság elé. A késedelemnek azonban van valami hátránya... És nem tudom, miféle babona az, hogy egyik-másik író eltitkolja műveit, és azt akarja, hogy folyton kérdezzessék: nem adja-e még ki a könyvet? Ezért az az ember, aki elől akar járni, soha ne tűrje a késedelmet. Várakozzanak csak a lomha lelkűek, fejüket lógatók, akiknek az is elég, ha nem tartják őket egészen tudatlannak, és ha életük befejezése előtt még kiadhatnak valamilyen, némi sikerre számító művet. De meg fogja-e várni a kilencedik évet az a hadvezér, akinek vitézsége örök időkre fog majd ragyogni? Dehogy, sőt! – az egész világot egyetlen óra leforgása alatt igyekszik lába alá gyűrti. Vegyük számfűtésbe ezenkívül, hogy némelyik író több bájjal, szépséggel és méltósággal tud megírni egy-egy művet, ha gyorsan ír, mint a másik, ha lassan dolgozik. Kövessen hát a tanuló e tekintetben olyan példát, amelyet jónak lát. Kinek-kinek megvan a maga véleménye. Te azonban, ki a legnagyobbra törsz, mindig kerüld a késedelmet. Sokan

amit Cicerónál, Fabiusnál vagy hasonló régi írónál találnak, azt örökösen törvény gyanánt szajkózzák. Az ilyenek nem tudják, hogy ők maguk is emberek, és nem is élnek a józan ész ítéletével. Horatius szerint persze semmit sem szabad elhamarkodva kiadni. Ha aztán megpróbálsz napvilágra hozni bármiféle, nem a legnagyobb gonddal kidolgozott írásművet, akárkire nézel, mind ugyanazt a nótát fújja: el kell halasztani a kiadást!”

Így beszél Fortius. Ennek hatására gondolkodni kezdtem a könyv mielőbbi kiadásán. Minden oldalról meghányva-vetve a dolgot, úgy találtam, hogy ez az alkalom megfelelőbb minden jövőben kínálgató alkalomnál, és világosan felismertem, hogy igazságtalan volnék pártfogóimmal, jóakaróimmal, hazámmal, barátaimmal, szabad időmmel és tehetséggemmel szemben – melyet, bármily csekély, mégis azért bízott rám az Úr, hogy kamatoztassam –, ha ilyen nagyszerű alkalomra bukkanva, nem igyekezném azt hazám javára fordítani. Így hát látva, hogy mindenünnen csóstül gyűlnek felém a legnagyobb indokok, melyek tanulmányaim eredményeinek sajtó alá bocsátása mellett szólnak, az útiköltségre küldött pénz egy részét (bizony, nem fölösleges részét) a nyomdászoknak adtam (mert semmi más mód nem kínálgatózott), s így végre szerencsésen megkezdtem könyvem kinyomtatását, még idő előtt ugyan, de bízva az Isten segítségében. Ennyit a mű keletkezésének körülményeiről.

Ami a mű jellegét illeti, ha maga a könyv nem mondana róla eleget bárkinek, a szerző célkitűzése eléggé elárulja azt. Arra törekedtem ugyanis, hogy erőmhöz képest enyhítsek azon a hatalmas hiányon, mely hazai nyelven írt könyvekben mutatkozik, és hogy tanulóifjúságunknak legyen legalább egyetlen olyan könyve, amelyből az egész műveltség szövedékes szárait legombolyíthatja, mégpedig anyanyelvén. Ezért mellőzve mindenütt az álokoskodásokat és felesleges vitákat, a legjobb szerzők alapján, a valósághoz ragaszkodó ábrázolásban, az igazság szabadságának zászlaja alatt honfitársaim elé tártam mindazokat a dolgokat, melyek hasznosak, és amelyeket ismerni szükséges, állandóan szem előtt tartva Senecának nevezetes intelmét (a 45. levélben):

„Arról panaszkodsz, hogy nincs ott elég könyved. De nem az számít, hány könyved van, hanem az, hogy milyen jók a könyvek. Meghatározott tárgykörben mozgó olvasás haszonnal jár, az ide-oda kapkodás csak szórakoztat. Aki el akarja érni kitűzött célját, csak egy úton haladjon, s ne kóboroljon sokfelé, mert az nem haladás, hanem

tévelygés... Könyveimet, legyenek bár akármilyenek, azzal a tudattal olvasd, hogy írójuk az igazságot keresi, és még nem ismeri ugyan, de makacsul keresi. Szolgája senkinek sem vagyok, nem viselem a nevét senkinek. Sokat elfogadok nagy emberek ítéletéből, de adok valamit a magaméra is. Mert ők is hagytak ránk egyet-mást, ami megfejtve nincs, hanem még kutatni kell utána. És talán megfejtettek volna mindazt, ami szükséges, ha nem kutattak volna fölösleges dolgok után. Sok idejüket elrabolták az elméskedő szójátékok és az álokoskodások, melyek haszontalan irányban élesítik az elmét. Csomókat kötünk, kétértelmű jelentést fűzünk a szavakhoz, aztán kibogozzuk őket. Hát annyira ráérünk? Tudjuk már, hogyan kell élni és meghalni? Teljes lélekkel arra törekedjünk, amiről jó, ha gondoskodunk, hogy ne a szavak, hanem maguk a tények ne csaljanak meg bennünket! Mire való a szavak hasonló jelentéseinek megkülönböztetése? Ezekkel még senkit rá nem szedtek, legfeljebb vitatkozás közben. A tények csalnak meg, azokat különböztess meg!... Ugyanezt állítom az említett álokoskodásokról. Mert ugyan adhatok-e a szofizmánknak ennél megfelelőbb nevet? Annak, aki nem ismeri őket, nem ártanak; aki ismeri, nem segítenek.” (Bárcsak a mai tudósok is folyton szem előtt tartanak ezt a nagyon üdvös tanácsot, bizony kevesebb lenne a civódás, és én jó Istenem, mennyivel előbbre jutnánk rövid idő alatt!) „Miért tartóztatasz fel azzal, amit magad is hazugságnak nevezel, s amiről annyi könyvet összeírtak? Lám, az egész élet csak hazudik nekem; az életet leplezd le hát, az életet kényszerítsd vissza az igazsághoz, ha éles elméjű vagy! Az élet azt tartja szükségesnek, aminek nagy része fölösleges, vagy pedig azt, ami nem fölösleges ugyan, de aminek semmi ereje sincs ahhoz, hogy szerencsésé és boldoggá tegyen. Mert nem mindjárt jó is az, ami esetleg szükséges... mivel van olyan szükséges dolog, ami nagyon is értéktelen... Mi tehát a teendő? Nem arra fogsz-e inkább gondot fordítani, hogy mindenkinek megmutasd: nagy idővesztéssel hiába való dolgok után kutatnak, és sokan letudták már az életüket a hozzá való eszközök keresésével!... Ha figyelmesek volnánk is, megelőzne bennünket az élet, viszont, hogy nem sietős a dolgunk, úgy szalad át rajtunk, mintha nem is a miénk volna. A legutolsó napon vége szakad, és mindennap kevesebb lesz egy nappal... De máskorra halasztom ezt a vitát a dialektikusokkal, akiknek oly nagyon kifinomult elméjük van, mégis egyoldalúan nézik a dolgokat.”

Arany szavak ezek Seneca szájából, s ha nem is tudtam nekik

ténylegesen eleget tenni, mindenesetre követésükre törekedtem teljes erőmből.

Mármost, hogy a lelkiismeretesség követelményének eleget tegyek, röviden elmondom, melyik részben kiket követtem, egyrészt hogy a tanulóifjúságot mintegy kéznél fogva elvezessem a könyvemben összefoglalt dolgok alaposabb megismeréséhez, másrészt hogy kikerüljem az idősebb Plinius súlyos vádját, amelyet T. Vespasianushoz írt előszavában egyes könyvek szerzőivel szemben felhozott. Plinius a következő vádat emeli:

„...Ezért megbecsülöm azokat, akik megelőztek, de a magam részéről azokat is, akik utánam jönnek. Mert tudom, hogy ezek ugyanúgy fognak versengeni velünk, mint mi az elődökkel. Jó ízlésemnek pedig bizonyosága az, hogy könyvemben előretettem a forrásul használt szerzők nevét. Mert véleményem szerint az a méltányos és igazán tisztességtudó eljárás, ha megvalljuk azok nevét, akiknek segítségével eredményt értünk el, nem pedig az, amit a legtöbben követnek a már említett írók közül. Mert tudd meg, összehasonlítottam a szerzőket, és rájöttem arra, hogy a leghitelesebb és legújabb szerzők a régieket szóról szóra lemásolták, ez utóbbiak nevének említése nélkül. Nem azzal a nemes szándékkal, mint Vergilius, hogy példaképükkel versenyezzenek, nem is azzal az őszinteséggel, mint Ciceró, aki *Az állam* című művében Platón követőjének mondta magát, és *Vigasztalódds lánya halálán* című művében bevallja, hogy Krantort követi, a *Kötelességek* című művében pedig hogy Panaitioszt. Pedig hát tudod, Cicerónak ezeket a könyveit nemcsak kézbe kell vennünk mindennap, hanem alaposan meg is kell tanulnunk. Igazán szolgálai lelkületre és szerencsétlen természetre vall az, ha valaki szívesebben eltúri, hogy lopáson érjék, mintsem hogy megfizesse a kölcsönt, mikor saját tőkéje idegen tőke kamataiból származik.” Eddig idézem Pliniust.

Igy hát az általam követett szerzők a tárgykörök különfélesége szerint a következők: a metafizikában Cartesius; a logikában Ramus és Amesius; az aritmetikában Ramus, Snellius, Schonerus; a geometriában csak Ramus (véteknek tartottam ugyanis összezavarni az ő módszerét, egy dolog kivételével, hogy tudniillik az ő kommentáraiból nem kis fáradsággal összekeresgettem és napfényre hoztam a dichotómiákat, melyek többnyire kimaradtak a hannoveri, úgynevezett tizenkettedrét kiadásból. Mivel történetesen ez az egy kiadásom volt, csudálkoznom kellett, hogy ilyen módszeres író ennyire meg-

feledkezett saját módszeréről. Csak később jöttem rá, hogy ez a kiadó hibájából történt; az általános természettudományban Cartesius és Regius; az asztronómiában Kopernikusz, Cartesius, Regius, Phocylides, Alstedius, Scribonius; a föld- és vízrajzban, valamint a zenében Alstedius; a meteorológiában Cartesius, Regius és Scribonius; az antropológiában Scribonius és Regius; az orvostudományban egyedül Regius; a zoográfiában Regius és Alstedius; a botanikában Scribonius és Regius; a mechanikában Alstedius, Amesius, Metius; az etikában, ökonómiában, politikában, jogtudományban és teológiában Fennerus, Amesius, Althusius stb.; az általános grammatikában Ramus; a speciális, mégpedig a görög és latin grammatikában ugyancsak Ramus, a héberben és annak dialektusaiban Martinius, az arabban Erpenius; az általános retorikában Talaeus, a speciális, mégpedig a görög, héber és arab retorikában különböző frók, a latinban viszont Talaeus.

Talán azt fogod mondani, hogy ez kevés. Nem tagadom. De olyanok, akik bőven elegendőt nyújtottak nekem ahhoz, – hogy megírjam a tudományok rövid összefoglalását...

Most már nincs más hátra, mint hogy könyvem használatára is rámutassak. A nagyobb érthetőség kedvéért vázolni fogom röviden azt a módszert, amelynek szem előtt tartására törekedném, ha lennének valaha tanítványaim.

Mindenekelőtt igyekezném elérni, hogy tanítványaim elméje, ha nincs még eddig kiművelve, hozzászokják a szent bibliai, sőt a hasznos világi történeteknek is magyar nyelven való olvasásához és megértéséhez. Ezután az olvasottakból alapos vizsgát tartanék, és ennek során az olvasmányanyagot az emberi életben való felhasználásra alkalmaznám. Miután ebben jó ideig gyakorolták magukat, és már közepes eredményt értek el, átvinném végre őket erre a magyar nyelvű enciklopédiára.

Ennek azonban nem az elejét olvastatnám, hanem olyan fejezetét vagy részletét, mely érthetőbb dolgokat tárgyal. Gondolok itt a földrajzra (melynek tanításakor hasznos volna földgömböt vagy térképet kéznél tartani), vagy más ehhez hasonló könnyűségű tárgyra. Ezt az anyagot bevésném, szorgalmasan kérdezgetve tőlük: Hány világtáj van? Mely országok fekszenek keletre, melyek nyugatra? stb. Hány különálló világrész van, s melyek a legvirágzóbb országaik? Melyek a nevezetesebb tengerek, folyamok, források, folyók és tavak? Milyen nevezetesebb hegyek vannak egyes országokban? stb. Innen

a speciális természettudományokra vinném át őket, és az ásványokról, növényekről, állatokról szóló tudományt adnám elő, megvizsgálva, ki mit figyelt meg egyik vagy másik állatról, ásványról és növényről. Ezután az etikai, ökonómiai és politikai kérdésekre térnék át, kérdezgetve újból: mi az erény? Melyek az erény közös tulajdonságai, melyek a fajai? stb. Mik a kötelességeik a szülőknek, a gyermekeknek, az egész családnak? Mi a kötelességük az előljáróknak alattvalóikkal és viszont: az alattvalóknak előljáróikkal szemben? Most térnék vissza a számtanra, arról a geometriára és az általános természettudományra, majd a metafizikára és logikára, végül pedig mindarra, amit az előző részekről kihagytunk. Eközben azonban gondosan őrizkedném attól, hogy tanulóim a legáltalánosabb dolgon kívül bármit is emlékeztükbe véssenek, nehogy emlékezőtehetségüket gyakorolva, elveszítsék ítélőképességüket...

Utrecht, 1653

Orosz Lajos fordítása

4

AZ EGYHÁZI ÉRTELMISÉG LAICIZÁLÓDÁSA

A XVII. század tagadhatatlanul sok értéket is felmutató második fele egy és más tekintetben mélypont a magyar művelődés történetében, amelynek háttérét Zrínyi Miklós halála, a Wesselényi-szövetkezés véres elnyomása, a protestánsok kegyetlen üldözése, a Thököly-szabadságharc bukása, majd a Habsburg-hatalom vezetett török elleni felszabadító háborúk és az önálló erdélyi fejedelemség megszűnése idézheti leginkább az olvasó emlékezetébe. Az újabb irodalomtörténeti felfogás szerint e rengeteg szenvedést hozó évtizedek új fordulat csíráit is magukkal hozták. Ha történeti stiluskategoriákban gondolkozunk, azt lehet mondani, hogy a barokk „hősi” korszaka, erre az időre véget ért; ha a politikai történet fordulataiban, nem sok nagyobb jelentőségű negyedszázadot lehet találni az ország szinte egész területének Habsburg kézre kerülésénél és az újjászervezési kísérleteknél, melyeknek legkiemelkedőbb szakasza a Rákóczi-szabadságharcban és hatásaiban szemlélhető.

Éppen e teljesen új típusú mozgalom utóbbi éveiben igen elmélyült elemzéseket vettetik fel azt a kérdést, hogy a kurucok vezetői nem olyan férfiak közül kerültek-e ki, akik már az iskolákban elsajátíthatták Bacon és Descartes filozófiáját (amire Eperjesen és Kelet-Magyarországon módjuk volt), nem ők voltak-e fogékonyak a vallási tolerancia akkoriban egész Európát foglalkoztató kérdése iránt (amit II. Rákóczi Ferenc a maga uralma alatt megvalósítani igyekezett), nem ők pártfogolták-e a puritanizmussal rokon eszméket hordozó pietizmust, amely az evangélikusoknál és a reformátusoknál egyformán meghonosodott, s amely a teológia mellett a társadalom- és természettudományok felé fordította a tudományos érdeklődést? A modern gondolkodású vezetők tanácsadói olyan papi személyek és tanárok lehettek, akik eszméiket kiérlelve, megvalósításra készen hozták magukkal, és pártfogóik támogatásával igyekeztek realizálni azokat.

A kulturális orientáció megváltozásának jele a protestánsoknál a korábbi holland-angol mintaképek helyett a francia-német (svájci) eredetű eszmék előtérbe kerülése, a katolikusoknál az olasz-spanyol-délnémet orientáció mellett a francia érdeklődés megélnkülése, mely a fordításra kiszemelt hitbuzgalmi iratok megválasztásában és a tudományosságban egyformán megfogható. A korábban áthághatatlannak látszó határok elvileg megmaradtak ugyan a vallási szervezetek között, a gyakorlatban azonban előfordult, hogy ugyanazon lelki olvasmányt adtak ki a protestáns és a katolikus hívek számára. A tudományok fejlődésének új fázisát világosan demonstrálja, hogy 1691-ben egy evangélikus orvos kiadta az első magyarországi orvosi és természettudo-

mányi megfigyeléseket tartalmazó kötetet, a jezsuita Szentiványi Márton az általa szerkesztett nagyszombati latin nyelvű kalendáriumban korához képest modern természettudományi cikkeket jelentetett meg, s mint gazdasági író behatóan foglalkozott a mezőgazdaság fejlesztésével. Rendtársa, Heveneszi Gábor Inchoffer egyháztörténetének folytatására forrásgyűjtést kezdeményezett, amelynek kötetait máig használja a kutatás, a protestánsoknál létre jöttek a nagy egyháztörténeti művek, amelyekből egy-két évtized alatt a vallási korlátokkal már mit sem törődő magyarországi irodalomtörténetírás fejlődött ki (az adatok csoportosításának az a fajtája, melyet ma irodalmi lexikonnak nevezünk és nélkülözhetetlennek tartunk). A XVII. század utolsó évtizedében tűnik fel végül, hogy az ekkor kezdődő történeti szakasz új jelenségeit a magyar nyelvű irodalomban is érzékeltethessük, az orvosi irodalom Pápai Páriz Ferenc *Pax corporis*-ával, ugyanettől a szerzőtől – még verses formában – egy nyomdászattörténet, valamint egy latin–magyar és magyar–latin szótár; Szenci Molnár óta az első, amit utóbb a nagyszombati jezsuiták is publikáltak.

A XVII–XVIII. század fordulójának tudománytörténeti adatokkal bemutatott változásai úgy magyarázhatók meg, hogy az egyháziak igyekeztek betölteni az űrt, amit a számottevő polgári értelmiség hiánya okozott. E törekvésből egyfelől nyilvánvaló, hogy a hézag akkor már – gazdasági és népesezési okok miatt – elviselhetetlenné vált, másfelől világos, hogy az egyházi értelmiség eredeti hivatásától eltérő szakmákkal kezdett foglalkozni; pontosabban úgy lehet a tényállást megfogalmazni, hogy laicizálódásnak indult. A XVIII. századra jellemző folyamat egyes aspektusait (például azt, hogy ha valaki akkoriban értelmiségi munkával akart foglalkozni, egyszersmind pappá kellett lennie) régóta felismerték, mások még vizsgálatra szorulnak. Közéjük tartozik maga az elvilágiasodás fokozódása, mely a század végére a szabadkőművességig, sőt az ateizmusig és materializmusig (Martinovics) jutott, s ide sorolandó a polihisztor korra jellemző figurája, aki papi vagy egyházi iskolában, tanári állásban a legkülönbözőbb tudományterületeken dolgozott: közéjük tartozik Szentiványi Márton, a jezsuita, Bél Mátyás, az evangélikus pap, s ide sorolható a század második feléből Weszprémi István, a református orvos, aki természettudományok mellett történelemmel és statisztikával foglalkozott.

A kor egyházi szolgálatában álló értelmiségijének irodalmi gondolkodása abban különbözik XVII. századi elődjétől, hogy a klasszicizálódó latinságban új irodalmi kifejezésformát talált magának, amit idővel már teljesen világi utódainak adhatott tovább. A klasszicizáló latinság (iskolás vagy deákos klasszicizmus) éppúgy nem fából vaskarika, mint a szóbeli irodalom fogalma, noha ma hajlandók lennénk a jelző többértelműsége miatt magát a latin nyelv használatát is eleve valamiféle klasszicizálásnak tartani. A két évezredes latin nyelvű irodalom utolsó szakaszát nevezik így a magyar tudományban; azt a változatot, amelyben Közép-Európa tájain is átadta helyét és rangját a nemzeti nyelveknek.

Legfőbb jellemvonásának azt lehet tartani, hogy elmélete és gyakorlata a XVII. század francia irodalmának hatására fejlődött ki: ha a reneszánsz korában a nemzeti irodalmak latin mintán iskolázódtak, most – először és utoljára a történelemben – a latin került nemzeti irodalom hatása alá. A ma még jórészt feltáratlan folyamat egyik okát kétségtelenül az akkori irodalmi viszonyokban kereshetjük, amelyek között a nemzeti nyelv nem hódította meg a kultúra csaknem egész területét, s huzamosan élve együtt a latinnal, ennek szupremáciája olyképpen érvényesült, hogy megmaradt a művelődés nyelvének; a társadalmi ok úgy fogalmazható meg, hogy a visszamaradt polgári fejlődés miatt a művelődés bázisai a latin oktatási nyelvű iskolák maradtak. Az esetleges félremagyarázások elkerülésére meg kell jegyezni, hogy iskolai latin költészet a XVIII. századi Angliában is létezett, Franciaországban meg oly híven ápolták a hagyományt, hogy a tanköltemények utolsó reprezentatív gyűjteményét 1813-ban jelentették meg nyomtatásban.

Ha a magyar viszonyok közötti megkésetttség (elmaradottság) oly sokat és olykor felületesen tárgyalt jelensége itt felmerül, ezúttal abban mutatkozik, hogy a deákos iskolázottságú értelmiség tradicionális művelődési nyelvén reagált az új jelenségekre; a réteg korszakos érdeme abban áll, hogy – a maga módján és eszközeivel – alkalmazkodni igyekezett hozzájuk. Kétségtelenül haladás jele ugyanis, hogy – több évtizedes késéssel – tudomást vett a magyarországi barbárságot ért külföldi támadásokról, s új idők beköszöntésére utal, hogy a latinság nemzeti nyelv hatása alá került, mert voltaképpen ez vezeti be a hagyományos „művelődési nyelv” válságát: a XVIII. század folyamán a latin helyét egyre inkább a német és a francia foglalta el ebben a minőségben, hogy végül a nemzeti nyelv váljék a teljes nemzeti kultúra hordozójává.

A magyar viszonyok között lassan kifejlődő klasszicizmus legkorábbi emlékének egy 1696-ban M. Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári műhelyében megjelent latin nyelvtan látszik. Eredetijének szerzője (J. G. Vossius) a leghíresebb németalföldi teoretikusok közé tartozik, akinek tanai a XVII. századi francia klasszicizmus kialakulását befolyásolták. Erdélybe egy tanár vitte és tanítványainak támogatásával nyomatta ki. Mozgalommá Bél Mátyás tevékenysége által terebélyesedett az irányzat. Mint rektor, kintről hozott vagy saját szerkesztésű tankönyvekkel helyettesítette a régieket, és elsőnek támadta a régi oktatási rendszert, benne név szerint is a korábban protestáns iskolákban korlátlan tekintélynek örvendő Comeniust. Úttörő érdeme abból is kiviláglik, hogy az övéhez hasonló felfogású latin nyelvtant 1770 után vezettek be a Habsburg birodalom középiskolaiban. Szerencsés személyi adottságok és a kor polgári fejlődése során felvetett nyelvi kérdéseinek alapos ismerete nyilvánulnak abban, hogy magyarok számára latinul német nyelvtant (1718), németeknek németül magyart írt, s könyveit azért adta ki, hogy a tért vesztő (iparban és kereskedelemben alig használható) latin mellett az ország lakosai megtanulják egymás nyelvét. Leírta a hazai német nyelvjáráásokat, a héber

190

rokonság jegyében magyar nyelvészeti kérdésekkel foglalkozott, először írt egy szlovák nyelvtan elé, egyformán részt vállalt a magyar és a szlovák evangélikusok bibliájának kiadásában.

Az a kor, amikor a magyarországiak az osztrák szomszédság, politika és kulturális hatások miatt kezdtek németül tanulni, Mária Terézia alatt, a század második felében következett el. Bél Mátyás jó kapcsolatot tartott korának művelt köznemességével. II. Rákóczi Ferenc egykori kancellárja, Ráday Pál, hozzá küldte iskolába fiát, Gedeont, aki a magyar verselés egyik megújítója s félszázaddal később Kazinczy Ferenc atyai barátja lett.

Nehézkesebben fordultak a klasszicizálás irányába az ország fő- és középiskoláinak tekintélyes részét vezető jezsuiták, akik protestáns északnémetek helyett XVII–XVIII. századi francia rendtársaiktól vettek példát. Franciából latinra fordított könyvek és Franciaországból átvett tankönyvek 1700 tájától váltak egyre gyakoribbá, francia (és olasz) nyelvismeret a század közepére minden elsőrendűen képzett rendtagnál általánossá. Az úttörők között az ausztriai születésű Franz Wagner érdemel említést, aki saját hazájában főként mint történétíró, Magyarországon mint egy szótárféleség szerzője ismeretes, s aki az irodalomelmélet történetében egy párbeszédese pedagógiai irattal (1701) szerzett nevet: szót emelt benne egyebek között a történelem, a földrajz és a matematika oktatásáért, szentelt egy fejezetet a barokk retorika kritikájának.

Az új irányzat döntő áttörése nagyjából 1740 tájára tehető, s ha igaz, Faludi Ferenc nemzedékének tulajdonítható. Ugyanerre a szakaszra esik, hogy a jezsuiták főurak helyett a köznemesi réteg irányába fordultak, s a neoskolasztikus filozófia teljesen elavult fizikáját feláldozva a Descartes, Galilei és Newton nevével jellemezhető természettudományt befogadták és művelni kezdték. – A XVIII. század első felében erőteljesen teret hódító piarista rend Rómából hozta klasszicizmusát; úgy látszik, mint irodalmi gondolkodást meghatározó elmélet, náluk is 1740 körül került uralomra.

A református egyház értelmiségi funkcióban dolgozó tagjai helyzetüknél fogva élvezték azt az előnyt, hogy rokonsági kapcsolatban álltak a vezető polgári családokkal, gyermekeiket szokásszerűen adták értelmiségi pályára, s emiatt egész dinasztiaiák követhetők nyomon századokon át papi, tanári s idővel más értelmiségi pályákon. A keleti országrészen lakó kálvinisták a puritanizmus után minden nagyobb ellenállás nélkül fordultak a német pietizmus felé, a fiatal nemesek tanulmányútjainak legfontosabb állomása német (Halle, Göttingen) és svájci egyetemek után Párizs lett. A francia kultúra mellett a korai német felvilágosodás filozófiája Erdélyben 1730 táján vert gyökeret, az iskolai klasszicizmust meghonosító tankönyvek az 1740-es években jelentek meg.

A XVII. század legvégén jelentkező irányzat hosszú évtizedek alatt s anélkül hódította meg Magyarországot, hogy heves viták robbantak volna ki, mint például a tudományok egyes ágaiban, vagy hogy az irodalom vezetői pozícióba került volna. Az ok alighanem abban keresendő, hogy az irodalmi

ismeretek oktatása változatlanul középiskolai színvonalon mozgott, s a tanárok nem annyira ezt, mint inkább a történelem és a földrajz oktatását tartották vívmánynak vagy tudományos teljesítménynek. Számtalán nem dokumentálható az új műfajok megjelenése (tanköltemény) vagy az arányok eltolódása sem (epigramma), elméleti reflexió nélkül maradt a latin nyelvű regény megjelenése. Új jelenség azonban, hogy az iskolai klasszicizmusban külföldi források szerint irányzatokat lehet megkülönböztetni. Tudjuk, hogy a német nyelv és irodalom reformátorának, Gottschednek számos híve akadt Magyarországon, tanait bécsi közvetítéssel befogadták a jezsuiták, 1764-ben egy glossza és egy újságcikk írója keresett a magyar nyelv számára magyar Gottschedet; azt is, hogy ugyanakkor a német szerző svájci ellenfeleivel vallási kapcsolatok által a debreceniek érintkeztek (bár irodalmi viták ebből még nem kerekedtek); ismeretes továbbá, hogy Kassán az 1750-es években franciás érdeklődésű írói kör alakult (vagy verődött össze), amely szoros kapcsolatban állt Nagyszombattal, Kolozsvárral és Béccsel, de nézeteltérések körülöttük sem robbantak ki.

Az új irányban tájékozódó értelmiség egyházi eredetűre vall, hogy a kor szak biztosan eredeti szerkesztésű irodalomelméleti kézikönyve egyházi szónoklattan, szerzője a jezsuita Kaprinai István. A kassai irodalmi körbe tartozott, s bár a kor legjelentősebb retorikai művét írta, az utókor mindmáig történésként tartja számon. Kétkötetes könyvét papnövendékeknek szánta; főként francia, kisebb mértékben olasz beszédmintákat használt, ízlése és érdeklődése egyértelműen francia. Ő az első, aki Pázmányt a klasszicizmus felől kritizálta, a „művészet szabályait” hiányolva nála. Példáiból világos, hogy könyvét művelt közönség előtt szónokló papoknak írta; az alsóbb néprétegekkel érintkező misszionáriusok más, jóval egyszerűbb prédikációkkal beérték.

Az egyházi szolgálatban álló, de profán tudományokkal foglalkozó értelmiség máig ható teljesítménye a magyarországi irodalomtörténetírás megindítása. A modern irodalomtörténetírás a romantika vívmánya ugyan, de adatok tárolásának máig elfogadott módja a XVIII. század elején meghonosodó írói lexikon. A tudósok szorgalmát és lelkiismeretes munkáját az dicséri, hogy máig akad kizárólag az ő feljegyzéseikből ismeretes szerző és mű. Az egymás műveit kiegészítő lexikográfusok minden fellelhető irodalmi adat összegyűjtésére törekedtek. Törekvésüket főként azzal a gondolattal indokolták, hogy hazájuk, a régi magyar királyság népeinek műveltségét kívánják ország-világ előtt bizonyítani; az első, hasonló összefoglalásokban más népeknél is szabályszerűen tér vissza ez az argumentáció. Szándékukat azért vihették végbe, azért fejezhette be még Szinyei József is a *Magyar írók* (1891–1914) teljes névjegyzékét, mert a történeti anyag éppen akkora volt, hogy egy ember áttekinthette. Eszme és megvalósítás közös nevezője az a tény, hogy a gazdasági modernizálás érdekében napirendre került Magyarország földjének és népeinek szakszerű, tudományos feltárása: az írói lexikonok egész anyaga végső soron ezt a célt szolgálta.

Magyarország íróinak első betürendes jegyzékét Czvittinger Dávid állította össze (1711). Több mint tíz esztendő telt el német egyetemeken; kinti barátai teológusok, hazai levelezői, akik a Rákóczi-szabadságharc idején is kapcsolatot tartottak vele, papi személyek. Ő az első, aki cáfolta a hazai kultúra elmaradottságát – ez szakmai körökben köztudott; ezekben is kevésbé ismert, hogy könyvének egyötöde a Magyarországgal foglalkozó irodalom tárgykörök szerint rendszerezett bibliográfiája. Vallási különbségekkel egyáltalán nem törődött már, csak a Szentháromság-tagadókkal szemben voltak fenntartásai, s ennek megfelelően elfogulatlanul forgatta (és másolta ki szóról szóra) a szakirodalmat. Úgy látszik, Czvittinger a legjobb történeti pillanatban adta ki könyvét: Bél Mátyás (akkori értelemben vett) irodalomtörténeti adatok gyűjtésével kezdte pályáját, a jezsuita Szörény Sándor (1717) minden aggodalom nélkül másolt ki belőle kéziratban maradt (időrendben szerkesztett) könyvébe, és kiegészítők ma még alig áttekinthető sora szorgoskodott a pótlásokon.

Az itthoni könyvtárak állományának feldolgozására minden ok megvolt, mert Czvittinger külföldön ezek ismerete nélkül dolgozott. Folytatói között Rotarides Mihály a fél országot beutazta értük, de korai halála miatt tervezett művének csak bevezető fejezetét publikálhatta (1743); Bod Péter főleg református anyagot dolgozott fel és szedett össze *Magyar Athenas* (1766) című kötetébe: ő az első, aki magyarul írt a lexikonszerkesztők között. Az addig felgyülemlett katolikus és nemesi forrásokból származó értesülésekből, valamint elődei munkáiból a piarista Horányi Elek szerkesztette meg a kor legterjedelmesebb irodalomtörténetét (1775–77). Az első szakirányú vállalkozás Weszprémi István nevéhez fűződik, aki a magyar orvosok életrajzait dolgozta fel gondos adatgyűjtéssel (1774–87), az első korszakokra bontott irodalomtörténetet Wallaszky Pál jelentette meg (1785, 1808), nem egy helyen közelebbe (középkor, reneszánsz) a máig elfogadott (és gyakran vitatott) periódushatárokat.

A Balassi-hagyomány utóéletének láttán és annak ismeretében, hogy a magyar nyelv a XVII. század második felében az egyházak keretébe szorult vissza, teljesen kézenfekvő, hogy a laicizálódó egyházi értelmiség hagyományos bázisából kiindulva kezdett nyelvi kérdésekkel foglalkozni; abból pedig, hogy az intelligencia a tudományok felé fordult és egyre inkább a köznemességben keresett támaszt, az következik, hogy a régen megfeneklett fejlődés az új körülmények között a jelzett irányokban indult mozgásnak. Pápai Páriz Ferenc, az orvosként számon tartott nagyenyedi tanár, mint említettem, Szenci Molnár Albert után elsőnek szerkesztett latin–magyar és magyar–latin szótárt, melyhez Csécsi János magyar helyesírási szabályokat mellékel. A könyvnek olyan sikere lett, hogy félszázaddal később a nagyszombati jezsuiták is megjelentették.

A magyar nyelv irodalmi használatának érdekében az irodalomtörténetíró Czvittinger Dávid írt elsőnek felhívást. Bár forrásait csak részben derítették

fel, valószínű, hogy a szövegkönyvének legnagyobb részével együtt – tartalmilag nem új, talán fogalmazása sem eredeti. Fontos azonban, hogy elítéltetik benne a hazai közélet ellatinosodása, s a szerző a franciák és németek példájára hivatkozva nyelvművelő programot javasol: szótárt, nyelvtant, nemzeti nyelvű történetírást, klasszikus auktorok fordítását. Németországban élve nem tudhatta, hogy grammatika helyett legalább egy helyesírási szabályzatot akkor már megírtak; azt sem, hogy Bárány György Cornelius Nepos-fordításában tudatosan nyúlt vissza Háportoni Forró Pálra, de a mai olvasó észreveheti, hogy Czvittinger és kortársai ugyanabba az irányba indultak, s a XVI–XVII. század fordulóján félbeszakadt törekvéseket folytatták.

Az irodalmi lexikon szerzője elmefuttatásának elején nemesi érénykatalogus olvasható, a magyar népről és Magyarországról alkotott fogalma kétszázötven esztendő távlatából egyáltalán nem világos; különös még, hogy olyan ember szónokol lendületesen a magyar nyelv érdekében, akinek anyanyelve biztosan nem magyar volt. Akkoriban azonban senki nem akadt fenn ezen, mert minden országlakos először a magyar állam lakójának nevezte magát, s csak azután gondolt magyar, szlovák vagy német anyanyelvére; arra, amit otthon beszélt, vagy a templomban prédikáló papok szájából hallott és hitbuzgalmi könyveiben olvasott. Szlovák származású volt Ribiny János, aki soproni tanár korában beszédet intézett tanítványaihoz a magyar nyelv művelése érdekében, német anyanyelvű Karl Gottlieb Windisch, a mindmáig leghosszabb életű magyarországi újság, a Pressburger Zeitung szerkesztője, aki lapjának első évfolyamában magyar Gottschedet kívánt (1764), s otthon németül vagy szlovákul beszélhetett J. W. névjelű körmöcbányai levelezője (1765), aki nemcsak szépnek és ékesnek, hanem nemesnek is nevezte a nyelvet.

A XVIII. század közepének jezsuitái „úri” magyar nyelvről beszéltek ekkoriban, amin kétségtelenül a nemesség nyelvét kell érteni, s aminek fejlesztését a régi Magyarország feudális viszonyaiba és nemesi vezetésébe belenyugvó tudósok őszintén helyeselték és támogatták. Valószínűleg ennek a mentalitásnak jegyében működött Pozsonyban az első magyar nyelvművelő társaság, amelyről csak egy 1775-ben megjelent folyóiratcikkből tudunk, s csupán a helyből és az időpontból következtethetjük, hogy létrejöttében Bél Mátyás keze talán benne lehetett, és Ráday Gedeont is ott sejtethjük tagjai között.

Ráday verseinek kiadására azonban éppúgy nem gondolt, mint ahogy más írógató nemesnek sem jutott eszébe, s csak a század legvégén, fiatal pártfogoltjaik tudták elérni, hogy e „szent öregek” némelyike beleegyezzen művei kiadásába; akkor is névtelenül vagy álnév alatt. Az irodalom és a társadalom kapcsolatában úgy fogalmazódott meg az állapot, hogy akadt korszerű műveltségű, sőt tehetséges író, aki a legjobb értelemben amatőrként írt, de írományát a XVII–XVIII. századi „közköltészet” művelőibe hasonlóan a nagy nyilvánosság helyett baráti körének szánta; a „közköltészet” felől úgy, hogy

a nemesi műkedvelők a hagyományos nyelvet és stílust megújítani igyekeztek a tradicionális műfajokon és alkalmakon túl új formákat honosítottak meg. Szövegtörténetileg e folyamatról azt lehet mondani, hogy költészetük nyelve és stílusa szoros rokonságban állt a kéziratok énekköltészetével: ez az „anya-nyelv”, amit Arany Jánossal bezárólag mindenki megtanult, s ami idővel vagy a magas irodalomba emelkedett, vagy a népköltészetben ülepedett meg, vagy a teljes érdektelenségbe süllyedt.

A XVIII. század utolsó évtizedeire a nemesség az egyházi iskolákban tanító magas képzettségű értelmiséggel, a szerényebb műveltségű iskolamesterekkel, egyéb rendű és rangú írástudókkal, sőt mesteremberekkel egészükben alkotott akkora közönséget, amelyre magyar irodalmi élet épülhetett. Az elkövetkező négy-öt évtized alatt aztán felerősödött, majd célhoz ért a XVI. században még publikum híján elakadt törekvés a magyar nyelv irodalmivá emelésére, és kifejlődött az anyanyelvi szövegekre irányuló elméleti gondolkodás, a gyakorlatot kísérő kritikai reflexiók szférája.

A fordulatot, mint tudjuk, a felvilágosodás új, radikálisan polgári eszméi támogatták erőteljesen, de tévedés lenne azt hinni, hogy maguk az eszmék, nem pedig a hatásukhoz elengedhetetlen társadalmi előfeltételek okozták. Hasonlóképpen hiba lenne közvetlen összefüggést látni az ókortól örökölt, s a középkor kezdetétől a XVIII. század második feléig rendítetlenül uralkodó irodalmi rendszer bomlása s a nemzeti nyelvű irodalom és kultúra felvirágzása között. Balassi költészete jól megfér e rendszer keretei között, ugyanekkor foglal helyet a francia klasszicizmus és a XVIII. század első felének német irodalmi megújulása. Sokkal helyesebb ismét csak azt állapítani meg, hogy az ókori tekintélyek uralmának kétségbe vonása, a kor társadalmi és politikai eszméi alkalmas időben, erőteljesen támogatták az irodalom átalakulását.

Az antik örökség irodalomelmélete és ennek át- meg átfogalmazott változatai megfelelték a feudalizmus korában az ezzel még megalkuvó polgári réteg igényeinek, de gyökeresen megváltozott a helyzet, amikor a „harmadik rend” a politikai hatalom teljes átvételére törekedett. Az átmenet jelenségei a magyar irodalmi gondolkodásban mintegy félszázadot töltenek be, s az Arisztotelész és Horatius nevével fémjelezhető irodalmi rendszer 1830 táján tűnt el végleg a magyar elméletből és gyakorlatból: a romantikával teljesen új, az előbbihez hasonló nagy korszak kezdődik az irodalmi gondolkodás történetében.

PÁPAI PÁRIZ FERENC

LATIN-MAGYAR SZÓTÁR

AZ OLVASÓHOZ

Térségeinken megszűnt a tudományokkal való foglalatосkodás, mióta Némethon eme előretolt bátyájának, az ausztriai Bécsnek kapuit döngették s a környező vidéket szélében-hosszában nyugtalanították a törökök, akik a mi Erdélyünket is, mint mondani szokták: „inter sacrum et saxum”, vagyis remény és félelem közti bizonytalanságban tartották. Mégis összejöttünk meghitt Múzsáinkkal e félreeső zugban, máskor megnyerésük végett titokban meglátogattuk őket, mint egykor Numa az ő Aegeriáját. Mert úgy tűnt nekünk, hogy Apolló bensőnkben biztat minket, s mivel ily hathatósan ösztökél, a rábeszélésnek ellenállni nem tudtunk. Ilyen ez a merész vállalkozás, amelyet most végre kinyomatunk, s amely ezer akadály között majdnem az említett időtől fogva készül.

A magyar iskolákban annyira óhajtott szótárt jelentem be, melyet az első kézirat után kibővítettem, kicsiszoltam, kikalapáltam, az egészet, amekkora volt, szétbontottam, és ebben a réginel sokkal csinosabb alakban végre elég nehezen közrebocsátottam. Nehezen, inkább mondhatnám: felette nehezen. Mert hogy megmondjam, amit mint ilyen munkában jártas gondolok: hogy mekkorák voltak azok az egyiptomi súlyos téglák, melyekről olvasható, hogy Izrael fiai mennyit panaszkodtak Istennek, azt senki jobban meg nem érti, mint az, aki elméjét és kezét szótárírásra adta. Én ilyen ἁγύπιτιος πλινθοφόρος voltam több mint tizenöt esztendő óta, amíg a legkiválóbb szerzőktől a latin beszéd szétszórt ékes szavainak e patikáját egybehordottam.

Mindenesetre ez a kemény munka, mellyel nekem jobban meg kellett küzdenem, mint Herculesnek a hidrával, nem kevésbé kezdetlen időre esett a nehézkes, a segíteni akaró, de erre se nem született, se fel nem készült, meg a gyalázkodásra és rágalmazásra könnyen hajló emberek miatt. Ezeknek mégiscsak tudniok kellett volna, hogy az emberek között nem lehet semmi olyan, ami minden szempontból tökéletes, és hogy nincs olyan gránátalma – külsőleg bár-

mily tetszetős legyen –, melyben ne akadjon rothadt mag, sem nem található olyan igen tetszetős külsejű emberi írásmű, melyben, ha kissé gondosabban keresed, ne találj valami hibát. Mit mondjak még? Plinius egykor – úgy mondják – mindaddig nem hitte, hogy az általa írt könyvek tetszenek barátainak, míg észre nem vette, hogy nekik nem tetsző dolgok is vannak azokban. Az ilyen hiba a jóindulatú és igazságos olvasók szemében nagyon is elfogadható szokott lenni, és emiatt az egyébként hasznos mű esetében nem jön számításba. És minden bizonnyal felette műveletlen és ostoba az, akit megbotránkoztat a szép testen látható egy-két anyajegy. S még ha van is anyajegy az egyébként tetszetős testen, lehetetlen, hogy az a test legalább részleteiben ne tessen a jóindulatú embereknek, még ha egészében nem nyeri is meg teljesen a tetszésüket.

Akadtak viszont sokan, akik ugyan nekem nehézséget támasztani nem akartak, mégis mint tanácsadók egyik is, másik is eltérő tanácsaikkal előhaladásomban gátoltak. Némelyeknek úgy tetszett volna, hogy a szótöveket iktassam ugyan saját helyükre, ahogy általában szokás, vagyis betűrendbe, de aztán minden szótó alá gyűjtsem össze a belőle képzett és összetett szavak halmazát. Ez azonban szándékkal ellentétben állt, mert célom a diákok s nem a nyelvészek oktatása volt. Mások beérték csupán az egyes szavakkal, s nem kívánták, hogy mindenütt kifejezések is kövessék a szavakat. Ez viszont annyit jelentett volna, hogy vértelen, lélek nélküli testet alkossak. Voltak, akik úgy kívánták, hogy egyúttal a görög szavakat is közöljem. Kezdetben valóban nekem is szándékomban állt, hogy a jelen mű tanulóinak ily szorult helyzetében egyaránt legyen tárháza a latinnak és görög nyelvnek is. Így azonban a könyv nagyobb terjedelművé duzzadt volna, semhogy a tanulók könnyen tudják kezelni. Ugyanezen okból beértem, hogy feltüntessem, prozódiai jelekkel jelezzem azon szótagok időtartamát, amelyeknek sem helyzete, sem diftongusuk nem mutatja azt, viszont elhagytam a régi költők tekin-télyére támaszkodó verssoridézeteiket.

Mialatt azonban belemélyedek ebbe és dolgozom, sűrűn jelentkeztek testi gyengeségeim, és felettébb terhes akadályokként vetették magukat munkám elé, melyet szerettem volna minél serényebben véghezvinni. Ennyire gyenge egészségemtől letaglózva ugyanis tervbe vett munkámnak határt kellett szabnom, hasonlóképpen az oktatás mindennél előbb való feladatai és különféle egyéb elfoglaltságok akaratom ellenére is annyira elvontak e munkától, hogy alig

tudtam egy-egy sort is félbeszakítás nélkül papírra vetni. Mindezek felett ritkán jutott ki nekem látogatóktól mentes nap, amikor ne tört volna valaki rám, aki az én kiszámított óráimat inkább magának igényelte. Így, noha a sors a nehézségek állandó béklyójával fenyegetett, miközben egyik gond a másikat vonta maga után, mégsem torpantam meg a mindenfelől elém tornyosuló akadály előtt, nem vettem el bátorságomat, hogy épp ellenkezőleg, még bátrabban haladjak előre. Győzött ugyanis a tudományok köztársaságát szolgáló kemény munka, melynek magamat már ifjúságomtól fogva szenteltem. Győzött a kegyesség, melyhez a legszemelláthatóbban társult az ég áldása, mivel igaz törekvésemet Isten támogatta. Itt készséggel elismerem, hogy kissé vakmerő voltam, mikor hatalmas Herculesek után én, a törpe, a nyilvánosságnak eme arénájában táncrea perdülni merészeltam. Ám az isteni kegyelemben bízva, nem féltem ezt az én szerény képességű fejemet munkára fogni, és másoknak, akik eszükben talán nagyobb dolgokat forgatnak, követésre buzdító példámmal előljárni. Határozottan úgy véltem, hogy jobb ezt a magyaroknál oly sok ideje várva-várt művet – akármilyen is – inkább elvetéléssel éretlen magzatként kilökni, semmint egyáltalán meg nem szülni. Ha ugyanis úgy látszana, hogy kevésbé értem el, amire törekedtem, mégis úgy gondolom, méltányos – ha tiszteletet érdemlő dologról van szó –, hogy maga az igyekezet is dicséretben részesüljön.

S hogy ne maradjon rejtve előtted, jóakarátú Olvasó, honnan nyertem segítséget, hogy ezt a munkát, még ha szerény árnyalatokkal is, felékesítsem, íme, tudd meg: felhasználtam a megszerezhető legjobb szótárakat, mindkét királyi latin–francia szótárt, úgyszintén a királyi latin–angolt, néhány latin–németet, s elsősorban Corvinus *Fons Latinitatis*-át. S bizonyára nem tudtam volna ezt a munkát – bármilyen is – véghezvinni legalább az európai legfőbb nyelvek alapos ismerete nélkül. Azt tapasztaltam ugyanis, hogy csak sokféle fordítás összevetése alapján tudom megtalálni a latin szavak és szó-lások valódi jelentését. S még hátra volt a saját magyar nyelvünkre való lefordítás gondja. Ezt tőlem telhető hűséggel meg is tettem. Nem kétlem, hogy sokat közülük mások sokkalta találóbban tudnának tolmácsolni, de hát nem állt módomban oly kiterjedt vizsgálódást végezni és széles e haza minden zugának szólásmódjait oly mértékben elsajátítani, hogy képes legyek anyanyelvünk minden jellegzetes szavát felvenni ide. Sok nevet ugyanis, kiváltképp a házieszközök, mesterségek nevét nem mindenütt jelölik ugyanavval a szóval,

hanem itt ez, másutt az a tárgyak megnevezése. Néhány régi és már elavult, de valódi magyar szót, melyet még most is használnak a mi székelyeink, helyenként beiktattam és azt a „régiesen” szó hozzátételével megkülönböztettem a közhasználatú szótól.

Nagyjából ez volt az új szótár megírásában a Molnárétól teljesen eltérő eljárásom, aminthogy ez bőségesen nyilvánvaló lesz az előtt, aki a kettőt egybeveti. Semmi olyat nem tettem azonban, mint a böjt miatti kiéhezetségében hirtelenkedő ember. Nem is szomjazom annyira a dicsőséget. Hanem mihelyt észrevettem egy hibát – amely hogy végre-valahára kiküszöbölhető legyen a magyar iskolákból, s amelyet a mi dolgaink minden józan bírálója egyaránt kánonként várt –, erősen feltettem magamban, hogy ha már egyszer belevágtam, tűnjön el az. Csodálkozni lehet azon, hogy mialatt Európa más, műveltebb népeinél a szótár dolgában mindig az volt a szokás, hogy a latin szavak honi nyelvre való átültetését közfeladatnak tekintették, a mi nemzetünkben senki nem gondolt ilyen vállalkozásra. És még kevésbé bízták e feladatot az iskolák nyilvános felügyeletével megtisztelt személyek határozatából és költségén akár egyvalakire, akár – mint másutt is történik – többekre. Talán kevésbé fogunk csodálkozni azon, hogy nem akadtak olyanok, akik saját buzgalmuktól indítva e téren valamire vállalkozni mertek volna, mert ami azt illeti, ismerjük be nyíltan, hogy nemzetünk körében egyesek véleménye szerint a tudósok között több a babérkoszorús címet viselő, mint a Phoebus; tedd még hozzá, hogy nálunk szinte csak azok adják fejüket komolyan a tudományra, akik nyomorúságos kunyhókból, jobbágy szülőktől származnak, s rajtuk kívül a papok fiai. Amazok – mint mondani szokás – mihelyt ajkuk megízlelte a humán tudományokat, inkább rohannak, mintsem járnak a templomokba prédikálni, egyedül ez úton remélnék kenyeret és szabadságot, mivel úgy látják, hogy sem a tudományoknak nincs becse a nép előtt, sem a tudósoknak jutalma a közügyek intézőitől. Emezek pedig egyrészt atyjuk példájának kegyes követéséből, másrészt hívő atyjuk kívánságára és józan megfontolásból adják fejüket tanulásra, legnagyobbbész az azonban a szent papi hivatásra a jobbágyorsból valók menekülés végett áhítoznak. Ugyanis, noha mint az egyház papjait, bármilyen állapotból származtak is, személy szerint teljes szabadság illeti meg őket, ám ez, a szűkkeblű erdélyi jogrend folytán, nem száll át az utódokra, és hacsak fiaik és unokáik e szent hivatás választásával újra meg nem szerzik az óhajtott szabadságot, vagy nagy pénzüsszeggel azt meg

nem váltják, megtörténik, hogy miután tüzetesen kivizsgálják, milyen nemből is származnak, őseik szájalomra méltó jobbágyhelyzetébe taszítják vissza őket, akik uraiknál gyakran műveltebbek és az ország számára hasznosabbak!

Ha van valaki, aki a magyarok körében a tudományos életben nagy érdemeket szerzett, akkor Molnár Albert az. De mert a természet nem tette alkalmassá az egyházi nyilvános oktatásra és prédikálásra, a hajdan dicsőséges és nemes lelkű nagy erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor idejében alig tudta a maga és családja kenyerét megszerezni, és a hazája érdekében vállalt végtelen sok terhes fáradozása s a népét boldogító, sőt azt ékesítő könyveinek nyilvánosság elé bocsátása után a legnagyobb szegénységben halt meg. Ezt a Gyulafehérvári Kollégiumnak akkori két tanára a tudósok iránt hálátlan nemzet megpirongatására írt verses sírfelirataiban oly élő szavakkal fejezte ki, hogy nem átalom ide iktatni azokat:

Gyermekkort a magyar; tollat, feleséget a német

Föld termett nékem. Erdély földje a sírt.

Johannes Henricus Alstedius

Szenc falu szült, és Kassa vetette agyamba a Múzsá

Első magvait el, s aztán Debrecen is.

Wittenberg a legelső dajkám volt; követőleg

Strassburg jött, ahová fűz a babérkoszorúm.

Gallia tisztelt földje, a hű Helvécia, sőt még

Róma is elfogadott mint idegen tanulót.

Ekkor tértem vissza a nyájas badeni földre,

S Heidelberg fogadott; tartós alma mater,

Herbornban pártolt a Múzsá, de hesseni Móric

Gróf kegye, gondja adott szívbeli támogatást,

Így készültem egészen fel szolgálni hazámat.

Írtam a szótárat, adtam grammatikát.

Általam értekezik magyarul Kálvin; makulátlan

Biblia fénylik az én munkám nyoma gyanánt.

Tiszta bizonytságot tettem, mit megszoríthat

Az, ha kinyomják több művem a holtom után.

Múzsám jobb volt, mint a Szerencsém, mert hisz a Német-
hon fogadott be, hogy Honom kitagadott.

Kérem ezért, az utódnak hozzon e munka jutalmat;

Biztos, e művekből annyi előnye leszen!

Johannes Henricus Bisterfeldius

Most egyszersmind felpanaszolhatnám sorsomat, könyveim sorát, melyek közül többeket népem hasznára adtam ki, olyan ritkább, a mi nyelvünkön azelőtt meg nem jelent dolgokról, mégpedig a magam nyilvánvaló kárára; ám nem állt szándékomban panaszos hangú előszót írni. Valóban csupán a magyar nyelven megszólaltatott *Orvostudomány* mennyi veritékembe és virrasztásomba került, Isten a tudója. Mert a magyarok közt azelőtt soha nem járt útra léptem, amelynek Isten vezetésével szerencsésen végére jutottam; s még annyi jutalmat sem érdemeltem – nagyobb dolgokra való ösztönszűl és bátorításul –, amennyibe az a papír került, melyre a betűket róttam, hanem csupán a könyvárusok nyereségét növeltem. Mit mondjak *Egyháztörténet*-emről, e kis terjedelmű munkámról, amelyet azonban sok esztendő alatt innen-onnan nagy gonddal gyűjtöttem össze? Mit szóljak a *Címertan*-ról, melyet a magyar nemesség javára bocsátottam nyilvánosságra? Ezért nekem senki sem nyilvánosan, sem személyesen köszönetet nem mondott fényes ígéreteken kívül. De ha a főurak ígéreteiből kellene nálunk a tudósoknak megélniök, kénytelenek lennénk jó fogainkkal gyakorta rosszul táplálkozni; holott hosszas tapasztalat tanúsága szerint lehetetlen volt tudomásul nem venni, hogy az irodalmi ékességek sokkalta inkább díszére vannak az országnak, mint a győzelmi jelvények és diadalívek. Méltányos is lett volna, hogy azok, akiknek elismerését sok fáradozással, hosszú időn át kiérdemelni igyekezett az ember, késő aggkorára némi útravalót gyűjtsenek. De itt, Themisztoklésszel szólva, a méltánytalanságot szenvedők számára kívánatosabb a feledés, mint az emlékezés tudománya. Mindezek közepette bőséges vigasztalódásomra szolgál, ha valamivel hasznára voltam a köznek, ha felebarátom épülésére szolgáltam, ha elhivatásomhoz méltó művet alkottam; ugyanis mindezek meggondolása a kiállott nehézségek minden mardosó érzését enyhíti, fullánkjait eltávolítja, sőt e hivatásnak fizetség nélkül szolgálni, Pallas zászlaja alatt, elegendő nyereség, s a tudományokat önmagukért, s nem csekélyke nyereség okából szeretni és művelni is, kezdettől fogva gyönyörűség volt.

Enyeden, az egykori Annia Viában, avagy Colonia Anniában, a kereszttyénség korának 1708. esztendejében, a vízkereszt előtti napon.

A te javadat és hasznodat odaadóan szolgáló

Pápai Páriz Ferenc

Lőcse, 1708

Puskás Lajos és Kovács Erzsébet fordítása

BÉL MÁTYÁS

LATIN NYELVTAN

Üdvözet a jóindulatú olvasónak!

Sok mást is, de leginkább két hátrányos dolgot figyelhetsz meg hazánk iskoláiban a latin nyelv tanításának és tanulásának általános módszerével kapcsolatban, s végső soron ezekből lehet levezetni az egész megromlott oktatást: az egyik a grammatikai stúdium visszás kezelése, a másik a szókincs és a tisztább frazeológia elhanyagolása. Erről a dologról igen híres férfiak nagyon súlyosan panaszkodnak, s e panaszokat erre a mi bajunkra is alkalmazhatod. Christophorus Cellarius, tanárom, akit soha nem említhetek meg a kellő tiszteletadás nélkül, minthogy ezeknek a stúdiumoknak a védelmére született, nyomatékkal mondja: „A latin nyelvet, melyet akár a 6. életévükben is elkezdenek tanulni, még mint húszéves ifjak is alig tanulják meg; míg mások a franciát vagy az olaszt 3 év leforgása alatt teljes egészében befejezik. Nem a tanulók tehetségének, sem ennek az önmagában véve igen könnyű nyelvnek a rovására kell írni ezt a késedelmet, hanem ha meg kell mondani, mi a helyzet, hát a visszás oktatásnak kell tulajdonítani, amely során a legvirágzóbb kort s a legtermékenyebb időszakot olyan dolgok megtanulására szentelik, amelyekre semmi sem vár olyan biztosan, mint e nagy munkának egyedüli jutalma, a feledés. ... Az eszköz, mellyel a nyelvet tanulják, tudniillik a grammatika, nehezebb, mint maga a nyelv: ha a szabályok tömegét és nagy sokaságát nézed, majd hogynem végtelen; ha a stílus szabályát és a stíluszinteket, eléggé zűrzavaros, és a mestereknek is alig-alig áttekinthető. A nyelv anyagával, azaz szókincsel szemben a legtöbbször hanyagok, vagy csak mellesleg érintik.” Valóban ez az, amire ezzel az igen híres férfival együtt panaszkodom.

2. §. Ha az általa megemlített nehézségek okát nyomozod, szinte az az első, hogy – amire a többi nyelvekben igen gondosan vigyáznak – nem azon a nyelven adják elő a grammatikát, ami a kezdők anyanyelve, hanem azon, amelyen meg kell tanulni, és azidáig teljesen ismeretlen; ez oly módfelett fonák és képtelen, hogy t. Scuppius teljes joggal sorolja a doktorok legnagyobb ostobaságai közé, hogy

a latin grammatikát sziklaszilárd okok és más nyelvek példája ellenére latin nyelvű szabályokkal adják elő a kezdőknek.

Ugyanerről panaszkodott t. Havemannus, akinek szavait, nehogy az legyen a látszat, hogy a magam érzése alapján ítélek, nem átallom ideírni; főleg azok miatt, akik semmit sem szoktak elfogadni, csak ha látják, hogy mások tekintélye is megerősíti: „A görög, héber, káld, szír és arab nyelv grammatikáját ma egy ismert nyelven adják elő a hallgatóknak, vagy hogy világosabban fejezzem ki magam: a görög, héber, szír és más nyelveknél a szabályok latin nyelvűek, s ezt a nyelvet a hallgatók már ismerik. A példák viszont a görög grammatikában görögül, a héberben héberül vannak stb. De a görög nyelv tanára nem görögül beszél az egyetemi katedrán, s a héber professzora nem héberül beszél, hanem mindannyian a latin nyelvet használják. Ha ez nem így lenne, a hallgatók nem értenék meg őket. Ez a tanítási módszer biztos és rendíthetetlen alapokra támaszkodik: bármit tanítunk, ismertebb segítségével tanítjuk. *Semmi ismeretlen nem válhat ismeretlen által érthetővé senki emberfia előtt.* Innen eredményeződik t. D. Helvicus axiómája oktatásmélete bevezetésében. »Egy nyelvet se tanítsanak« – mondja – »ugyanazon nyelvű grammatikából!« Gondosan vigyáznak erre a többi nyelveknél, mint főntebb mondtam, ám a latin nyelvben és grammatikában teljességgel elhanyagolják. A szabályokat nem egy ismert nyelven vagy anyanyelvén adják elő a kezdőknek, hanem egy ismeretlen nyelven, ti. latinul, melyet még nem tanult meg, csak elkezdte tanulni. Ezért aztán a tanulók fújják ugyan a szabályokat, de csak mint a papagáj a „szerrrrvuszt”-t, azaz: az értelmét nem fogják föl. Nehezen tanulják ugyanis azokat az ismeretlen szavakat, melyek mint a füst és a köd, gyorsan szertefoszlanak és elenyésznek. Hisz aligha kételkedik valaki is abban, hogy az ismeretlen dolgok nagy nehézséggel ivódnak be, és gyorsan elpárolognak. Ha úgy tetszik, kérdezzük meg a tapasztalattal. Megvan Buxtorfius, Helvicus és mások héber grammatikája, Crinesius, Masius és mások szír grammatikája, Erpenius arab grammatikája. Sokan vannak olyanok, akik önálló munkával, ha egyszer már olvasni tudnak, ezekből a könyvekből tanár nélkül előrehaladnak a héber, szír, arab nyelvben. Ennek a dolognak az a magyarázata, hogy értik a szabályokat, melyeket nyilvánvalóan latinul adnak elő ezekben a grammatikai könyvekben. Ám Rabbi Kimchi és Abraham de Balmis megírták a Dikdukot avagy a héber grammatikát, de héberül. Taherus Abulhasenus, Ahmed fia kiadta arab grammatiká-

ját, de arabul. Próbálja már meg, akinek kedvére van, hogy ezeknek a könyveknek jóvoltából eljuthat-e akár a szent, akár az arab nyelv ismeretére? Persze ... sohanapján! Megvan a magyarázata. Ezekben a könyvekben egyetlen ismert betűt sem talál, minden héber és arab, amelyekből csak azt lehet megtanulni, amit a tyúkok vagy más madarak kodácsolásából, melyek a kaüsztroszi mezőket látogatják. Angliában és Belgiumban kiváló férfiak már évekkel ezelőtt megláták ezt, s épp ezért törekedtek arra, hogy a latin nyelv szabályai meglegyenek anyanyelvükön; nem minden jeles siker és köztetszés nélkül!” Idáig ő.

3. §. Ezt a csapást pedig számtalan más is követi. Először körbevezetik az ifjúságot a rudimentumok, a princípiumok és Donatus mindenféle vesződéses útvesztőin; meg kell tanulniuk a beszédrészek és az akcideneciák definícióit, a nemi szabályokat és sok más. Végül e gyötrelmek után továbbmennek a grammatikához, ahol mindent el kell felejtetniük, amit eddig emlékezetükbe véstek, és ugyanazokat a dolgokat, a szavak egy sokkal bonyolultabb szövedékébe burkoltan új erőfeszítéssel végig kell tanulniuk. De nem törek-szenek, ahogy pedig illett volna, az életkornak és a szellemi érettségnek megfelelő gyönyörködtetésre, hanem ezek a grammatikai ismeretek mintegy orákulum jelleget öltenek magukra, a csapást még nem érzékelő gyermekeknek olyan babonás hittetel vagy zsarnoki önkénnyel adatnak elő, hogy azt hinnéd, az örök üdvösség fontos része van beléjük helyezve. S akik ezeket akár lassú fölfogóképességük, akár a terhes dolgok megtanulása iránti hanyagságuk miatt a tanárok akaratára szerint nem képesek teljesíteni, azok nyomorult módon, s mintha főbenjáró bűnt követtek volna el, pálcát kapnak, kárceba kerülnek, s hogy e nagy-nagy bűnhöz semmi büntetés ne hiányozzék, számár-füllel, e műzsákhöz méltó látványossággal ékesülnek. Aztán a magyarázat, amelyet ebben a sötétségben világosan, anyanyelven kellene megadni, barbár latinsággal következik. S erről azt gondolják, nem is lesz eredményes, csak ha vessző, ostor, dologház, korbácsok,

„s a tanárok gyászos bús jogarja: nádpálca,”

és ami iskolai büntetés még alkalmazható, mind kéznél van; nemkülönben a

mérce, amely méltó bűnhődést szab ki a bűnre.

Az egyes beszédrészekről, akcideneciákról, kivételekről és más effélékről túlzottan is buzgón tanítanak és kérdezősködnek, s ezekről aztán úgy kezdenek disputálni, hogy úgy tűnik, nem is a grammati-

kában, hanem az isteni filozófiában, nem gyermekeknek, hanem hozzáértők között forgolódnak. Ez az egész mintha csak azért lenne, hogy biztosítsák ennek a mondásnak hitelét: „Könnyebb három fakultás doktorának, mint jó grammatikusnak lenni.” Így egy nyelv megismerésében eltompulnak a tehetségek, pedig azokat a természet nemesnek alkotta. Ezek aztán vagy teljesen elpártolnak az irodalmi stúdiumoktól, vagy ha ezen a göröngyös úton előbbre haladnak, elerőtlenednek, mielőtt eljutnának a nemes művészetek ama szentélyeibe, amelyek kedvéért a latin nyelvnek azt a vesződséges, és ezekkel a vezetőkkel igen terhes stúdiumát felvállalták volna. Ha pedig egyeseknek sikerül kilábalni, nehogy arra gondolj, hogy ezt a visszás oktatás eredményének kell tartani; szerencsés tehetségek voltak azok, akik nagyobb dolgokra szánva, ezek között az akadályok között sem tudtak elsorvadni. Eközben ezek a boldogtalan mesterek bebeszélik maguknak, hogy hivatásterületükön helyesen járnak el, s a szerencsétlen ifjúsággal kapcsolatban igen nagy érdemeket szereztek, holott pedig semmi más „értéke” nincs a munkájuknak, mint hogy a gyermekek a grammatikai szabályokat emlékezetből fűjják. Hogy a szabályok szellemét kövessék, azon a legkevésbé sem fáradoznak, még sokkal kevésbé, hogy azokkal megegyezően is írjanak és beszéljenek.

4. §. A másik baj, ami iskoláinkban lábra kapott: a szókincs és a tisztább frazeológia elhanyagolása. Mert ami a latin szavakat illeti, sokan úgy vélik, hogy az iskolákban, használat közben kell azokat megtanulni. De hát miféle használatban? mikor alig van olyan, aki helyesen használja a latint, még a mesterek se. Bizonyosan joggal hozta föl ezt a szokást G. J. Vossius a barbár és megromlott beszédmód okai között: „Van egy másik dolog is, amely által ez a baj becsúszik, tudniillik a latin beszélgetés mindennapos gyakorlata azokkal, akikben még nem értek meg a tanultak. Állandóan ilyeneket hallva ugyanis hasonló beszédhez idomulnak hozzá, s mi magunk is tévesen tanulunk írni; úgyhogy csaknem megkedveltetik velem a maguk ellenvetését azok, akik úgy gondolkodnak, hogy a latinul való beszélgetés szokása, ahogy általában érvényesül, legalább annyit árt a nyelvi tisztaságnak, mint amennyire használ neki.” S ettől a veszedelemtől, ha valahol egyáltalán, akkor leginkább az iskolás gyermekek seregében kell félni. ...

5. §. Bizony nagyon is tudom én, hogy a legtöbb iskolában sűrűn forgatnak egyes avított nomenklátorokat, akiknek munkájában eléggé nagy a szavak bősége. De ezeknek a segédletével nemcsak hogy nem

jutnak előbbre a szegény kis kezdők, hanem inkább rögtön a bejárat elején a barbárság ajtaját nyitják ki. Azon kívül ugyanis, hogy a latin szavak természetes virágát készakarva elhanyagolják, hisz mindenféle dolog és a legértéktelebb használati eszközök nevével is zaklatják őket, a megrögzött barbarizmust, amelyet pedig el kellett volna üzni, ártalmas termékenységgel új dolgokat hozzáadva bámulatosan megnövelik. A frazeológiára sem fordítanak több gondot. Auktort vagy soha, vagy csak ritkán választanak interpretálásra, és azt is csak a tanulók érettebb korában, mikor már mindenféle barbarizmussal megfertőződtek, s nem is megfelelőt, nem is eléggé latino-sat, sokan azt gondolják, hogy a *Vestibulum*-mal, a *Januá*-val és az *Orbis pictus*-szal, Comenius munkásságának szerencsétlen részeivel az egész latinságot kimerítették. Ezért aztán ezzel fárasztják a tanulók memóriáját – de bizony gyümölcs nélkül. Mert akár a dolgokat nézzük, akár a szavakat, akár a szavak összefüggését, akár a beszédformulákat, minden úgy van összeállítva, hogy a latin nyelv tanulásában nemcsak hogy nem használnak, hanem még ártanak is neki. Pedig mivel a jó műveltségnek részben fundamentuma, részben ékessége, hogy bárki, ami a lelkében megfogant, áttekinthetően, könnyedén és rendezetten ki is tudja fejezni, Comenius eme könyvecskéiben, melyeket az iskolák céljaira adott ki, a piszok és a barbárság nemcsak a dikciót fertőzi meg, hanem maguk a dolgok is, melyekre rászórják őket, úgy tűnik, beszennyeződnek. Úgyhogy nem hiába kívánhatta valaki igen művelt emberekkel együtt, hogy azt a zavaros Orbist Apellész festéktörő gyermekei fekete vargakulimájsszal előbb bekenték volna, mint hogy nyilvánosságot látott.

6. §. Bizonytalán jogosan vélekedett úgy Comenius *Januá*-járól t. Morhofius, hogy „azt azokból az iskolákból, ahol – mint illik – a genuin latinitással törődnek, teljességgel ki kell iktatni. Ugyanis valami kis ismeretet lehet nyerni belőlük a dolgokról, de az igen kevés, és nem eléggé megfelelő rendszerben van előadva, ami pedig igen fontos ebben a dologban, s mindenütt olyan szavaktól és frázisoktól hemzseg, melyek az ifjúság jó latinitását meg tudják rontani, bármint is igyekszik Comenius a *Januá*-ja latinitásának érdekében írt apológiájában, mert az maga is rászorol egy másik apológiára. Nem szólva arról, hogy a latinitáshoz ilyesféle könyveket egyáltalán nem lehet ajánlani, mert pusztá axiómákat adnak elő, melyekben nincs meg a részek koherenciájára épülő következetes ismétlődés, amelyhez a megfelelő érettség esetén mindig hozzá kell szokni a gyermekeknek”.

7. §. Nem volt jobb véleménnyel Comenius elmeszüleményeiről t. Mechovius sem, mikor ezt írta: „Akik pedig szavak helyett pitvarocskákat, kapucskákat, ajtókat, előszobákat, az érzékelhető dolgok új világát és más káros és haszontalan könyveket hoznak napvilágra (borzadok említésüktől is!), hogy a szavakkal együtt rögtön bölcseséget is oltsanak a tanulódba, jaj, de messze vannak az igaz úttól!... Nem nyílik ezeken keresztül út a latinitáshoz. Mert először is tele vannak barbár szavakkal, nincs bennük semmiféle szerkezet, s maguk a címek és feliratok is durva hibák bélyegét viselik: miért vegye meg hát a gyermek ezt a szégyenletes árut akkora áron? Végül is fonák tervek szerint cselekszenek, sőt már elvégzett dolgot végeznek, akik így tesznek...” ...De az iskoláknak ezt az átkos csapását bővebben nem akarom ecsetelni, nehogy a rágalmazás szenvedélyéből származónak véljék, akik – lelkiismeretük szavára hallgatva – magukra vonatkoztatják, amit a közjó megbecsülése és a jogos fájdalom sajtol ki belőlem. Kétségtelenül olyan korban élünk, amelyben még akkor sem lehet panaszkodni, amikor alapos ok van rá. Bölcsnek elég ennyi is!

Semmi közöm az elhújasodott néphez!

8. §. Mikor tehát a rám ruházott kötelesség okán ezeket hallgatag gondban sokáig és sokat latolgattam magamban, sőt olyan nagy emberekkel is folytattam kötetlen eszmecserét, akik tudományukkal és tekintélyükkel az iskolaügynek hasznára lenni óhajtanak, arra a nézetre jutottam, hogy meg kell próbálni, hátha lehetne valami gyógyszerrel találni erre az idült betegségre. Először elutasítva Comeniust és bárki más nomenklatorát Christophorus Cellarius *Liber memorialis latinitatis probatae et exercitae* című művét ajánlottam az ifjúságnak besztercebányai iskolámban. Ennek megtételére a tapasztalat vezetett rá, mely – mikor még Németországban a tanulmányok porondján verejtékeztem – alaposan megtanított, hogy az ifjúságot más úton nem lehet könnyen a tisztább latinság ismeretére eljuttatni, mint amelyen t. Cellarius előttünk haladt, aki az effajta stúdióban hosszú gyakorlatra tett szert. Reményeinkben nem csalatkoztunk, amit jól tudnak azok, akikre az ifjúsággal való foglalkozás rá volt bízva. Minthogy pedig a német jelentésekhez cseheket, s hogy a könyvecske használata szélesebben elterjedjen, magyarokat is kellett kapcsolni (azért, mert vagy csak egy, vagy kettő, vagy mindegyik ismert volt az ifjúságnak), Cellarius könyvét magyar és cseh szavakkal bővítettük. Az volt akkor a legterhesebb, hogy példányok hiá-

nyában az egyes leckéket előbb fel kellett írni a táblára, hogysen a tanulók memorizálni tudták volna. Ez a munkamenet viszont rendkívül gátol ebben a nagyon hasznos törekvésben. De a grammatika kijavítása alatta maradt a várakozásnak és a kívánalmaknak, akár azért, mert a régieket eltörölni és újakkal helyettesíteni fáradságos is, és sok ellenszenv is kíséri, akár mert a túlzottan is vegyes ifjúságot – az iskolában voltak ugyanis németek, magyarok, szlovákok, horvátok – aligha lehetett volna egy és ugyanazon, mégis mindenki számára anyanyelvű grammatikushoz irányítani. Közben voltak nemesi születésű ifjak, akik magánúton, az énáltalam előre megmutatott és tudós férfiak által helyeselt módszerrel új útra léptek a latin nyelvtanulásban, s egyáltalán nem megvetendő sikerrel. Persze eredményesebb és sokkal kényelmesebb lett volna ez, ha Cellarius (németül írt) grammatikáját magyarázat nélkül megértik.

9. §. S hogy viszont a közös grammatikaórák ne azon a főntebb említett megrögzött módon, a memória oktan fásasztásában merüljenek ki, Cellarius memorialisával liber Castellio beszélgetéseit úgy kapcsoltam össze, hogy meglegyen a grammatikai szabályok állandó gyakorlata is, és a gyermekek lépésről lépésre hozzászokjanak az auktor megértéséhez is. Így nemcsak a tanulás iránti undortól szabadítottuk meg az ifjúságot, hanem mintegy sarkalltuk is őket arra, hogy a latinság tanulásában gyorsabban haladjanak. Ami pedig a grammatistáknak arra az osztályára vonatkozik, amit szintaxistának is szoktak nevezni, itt is gondoskodtam arról, hogy a szokottnál kevesebb legyen, amit a jövődöbeli elfeledés „reményében” tanulnak. Tehát Cornelius Nepost, a ragyogó író – akinek tiszta beszéde annyira kellemes, hogy szinte úgy látszik, egyedül ő tud latinul beszélni –, a szintaxis szabályaival állandó kapcsolattal akartam összekötni, hogy ezzel a fiatalok idejekorán megtanulják mind a szavak egyszerű, természetes komponálását, mind pedig a díszes és a körmondatos beszédszerkesztést. Ezek teljesen befejeződtek. Mindkét osztálynál percig se szüneteltek a latin beszédgyakorlatok, s ezek által vált valóra, hogy amennyire kinek-kinek az életkora engedte, legalábbis a grammatikai szabályokkal összhangban igyekeztek beszélni és írni. S hogy ezt milyen sikerrel valósítottam meg, azok tudják a legjobban megítélni, akik vagy jelen voltak a nyilvános vizsgákon, vagy a mi intézményünkbe adták reményük zálogát tanulásra.

Lőcse, 1717

Déri T. Balázs fordítása

KAPRINAI ISTVÁN

EGYHÁZI SZÓNOKLATTAN

Az általános értelemben vett ékesszólást, amelyet közönségesen retorikának neveznek, Fabius az ékes beszéd tudományának hívja. Tárgya kétféle, ebből ered az ékesszólás két fajtája is, tudniillik az egyházi és a világi. Amaz az Istenre s annak vallására vonatkozó dolgokat tárgyalja; ez a világi és polgári ügyeket foglalja magába, s ezért „polgári” névvel is illetik.

Mindkettőnek csaknem ugyanaz a formája, sőt a mai egyházi beszéd művészete az ókori szónoklat szabályaiból ered. Ebből úgy gondolom, nem isteni gondviselés nélkül történt, hogy a polgári ékesszólás nem sokkal Krisztus és az egyház születésének kora előtt emelkedett a legmagasabb csúcsra, tetőpontjára; s hogy mindjárt utána, ahogy a forumról az egyházba került, igen nagy segítség és oltalom lett a kereszténység terjesztésében.

Egykor a régieknél nem ugyanolyan módon épült fel az egyházi szónoklat, mint ma. Többnyire homíliákat vagy (ahogy később mondták) posztillákat, egyfajta parafrázisos beszédmódot használtak a szent egyházatyák, bár orációkat is alkalmaztak, kivált a negyedik és ötödik században, mikor a forumon hallgatásra kényszerült ékesszólás a templomokban zengett a legjobban – mint Musantius mondja –, noha akkor sem olyan mértékben a művészet szabályai szerint jártak el, amennyire azokban az időkben ez már szokásos.

Vincent Houdry, a mi Társaságunkból való ünnepelt francia szónok bizonyítja: majdnem minden egyes évszázadban más és más volt a prédikáció módszere, s az, amely ebben a legutóbbi időben, kivált Franciaországban érvényre jutott, majdnem mindenben elüt attól, amely a múlt [XVII.] század kezdetén tartotta magát, s körülbelül ötven évvel ezelőtt kis híján teljesen kiment a divatból. S így valahogyan a különböző korszakokon keresztülhaladva, ami a formát illeti, a tökéletességnek olyan fokára jutott el az egyházi beszéd, amit már csodálunk, s amelyet erőnk szerint figyelembe kell venni.

Már most az egyházi ékesszólás eme mai kor használata szerinti művészetéről kívánok beszélni tehát, mégpedig a következő sorrendben: az első könyvben összefoglalom az egyházi beszéd megszer-

kesztése előtti tudnivalókat, a másodikban kifejttem az általában vett szónoklat megszerkesztésekor elkerülhetetlenül megtartandó dolgokat; speciálisan az egyházi beszéd megszerkesztéséhez szükséges dolgokat a következő kötetben fogom előadni; végül a harmadik könyvben kifejttem az egyházi beszéd megszerkesztése után a helyes előadáshoz hasznos dolgokat.

★

AZ OLVASMÁNYOK MEGVÁLASZTÁSA

Feltárom, mit gondolok a megválasztásról. Minden tárgykörben hatalmas bőségben állnak rendelkezésre a könyvek. De mivel nem mind egyformán értékes és kitűnő, s egy egész emberi élet sem lenne elég mindet végigolvasni, ezért, hogy ne fecsérjünk el az időt haszontalanságok olvasásával, válogatva kell olvasni. Ehhez viszont nagyon hasznos tudni, mit olvass. „Mindig csak beváltakat olvass!” – mondja Seneca, azaz mindegyik fajtából azokat, amelyeket a legjobbaknak tartanak. Azt pedig, hogy melyek a többieknél jobbak s beváltabbak, a bölcsek véleménye alapján lehet megállapítani. A magyar növendéknek, aki egy idegen nyelvet sem ismer, a franciát se, vagy az olaszt, de még a németet se, annak nincs más választása, mint hogy a latinokat forgassa. Ezeket a jó rend érdekében két osztályba sorolom. Az elsőbe azokat teszem, akik valami módon a szónoki művészethez fontosak; azután pedig azokat, akik a szónok műveltségére vonatkoznak.

★

Magyar stílusa kialakításához állandóan legyenek a kezében Pázmány Péter kardinális művei (kivált a beszédek), mert őt, véleményem szerint, a legkiválóbb hitszónokok közé lehetne sorolni, ha a megalapozott érveléshez, a kivételesen választékos stílushoz (erősségéhez), nyelvi gazdagságot, aztán érzelmeket (ezekben kissé szűkmarkú volt), s a mai kor teljesebb művésziességét is hozzátette volna; ezt azonban el lehet neki nézni, mert ez annak az egész kornak közös hibája volt.

A régi hitszónokok közt, a szent egyházatyák közül komolyságban és kellemisségben Nagy Szent Vazul, erőben és energikus ékesszólásban Athanasziosz, elmeéiben és tüzességben Nazianzi Szent Gergely, az áradó szónoklatban Nisszai Szent Gergely, az ünnepélyes

és díszes ékesszólásban Ciprián, a szentenciák kedvességében Ambrosius, a vitatkozásban s az elmésségben Ágoston, erőben és lendületben Salvianus, méltóságban Leó, az erkölcsi tanításban Nagy Szent Gergely, valami egészen mézízű szépszavúságban Bernát, a világos tömörségben Petrus Chrysologus emelkedik ki. S mit mondják az Aranyszájúról? Ő minden régi szónok fejedelme, ki görög nyelvű ékesszólásának arany-folyója miatt kapta az Aranyszájú (Khrüszosztomosz) nevet. Aki az egyházi ékesszólásban kezdő, tanácsos éjjelnappal forgatnia.

Az újabbak közül, akik művészetben messze fölülmúlják a régieket, szorgalmasan olvassa a franciákat s az olaszokat, akiket – mint az előbb mondtam – teljes joggal megillet a dicsőség amiatt, hogy a múlt században a polgári szónokok szintjére emelték föl az egyházi ékesszólást; s vegye észre, hogy ezekben mennyire ragyogóan ültetik át a gyakorlatba a művésziességet és a szabályokat.

A franciák az értelemben s az érvelésben nagyok, az olaszok a szenvedélyességben s abban a csodálatos művésziességben, ahogy az Írást s az egyházatyák auktoritását kezelik. Megtapasztaltam, hogy népünket sokkal inkább megragadja az olaszok művészete, mint a franciáké; a magyar hitszónoknak azonban e kettőt össze kell kapcsolnia; ez ám csak az igazi munka!

*

AZ UTÁNZÁS

Az utolsó segédeszközfajta az utánzás. Az ékes beszéd régi és újabb tanítói egyaránt mindig ennek tulajdonították a legnagyobb jelentőséget. Ez ugyanis rövid és előnyös út az ékesszólás felé, melylyel az akár csak közepes tehetségű kezdő is rövid idő alatt mester lehet. Sokat írt erről Arisztotelész, Ciceró és Quintilianus; mindezt az egyházi ékesszólás hasznára három fejezetben össze lehet foglalni: először, hogy kit kell utánozni, aztán: miben kell utánozni, végül: hogyan kell utánozni őket?

I. §

KIKET KELL UTÁNOZNI?

Mindenki tudja: bármilyen dologban a legkiválóbbakat kell utánozni. Ha ugyanis valaki természeténél fogva a maga művészetében

ki akar tűnni, a legkiemelkedőbbek példáját kell követnie, hogy tökéletessé váljék. De kik tűnnek ki a többiek közül? – nehogy valakivel megessen, hogy a kiválasztásban téved, ha kezdő, kérje ki a művészethez értő mester tanácsát! Vagy, mindenesetre, ahogy a fák kiváloságát, ugyanúgy a szónokokét is azokból a gyümölcsökből kell megítélni, amiket hoztak. Hogy pedig hányat kell utánozni, miután kiválasztották a legkiválóbbakat – ha erről a véleményem kérdezik, ugyanazt ismételtem meg az utánzásról, amit a könyvolvasásról az előbb mondtam. A stílusban, kivált kezdetben, a már amott említett okokból szerintem egyet, de a legtökéletesebbet kell utánozni. A szónoklat tárgyában és művésziességében viszont többet is példaképpül vehet, hogy ezek követésével beletanuljon a művészet és a tárgy változatosságába, s változatossá tudja tenni a maga beszédeit.

I. A megkapóan szép magyar stílus utánzásához minden más előtt, mint az előbb is említettem, Pázmány Péter, a mi Társaságunkból való kardinális olvasását javaslom, aki – úgy gondolom – ebben a dologban mindenki közül az első, akik idáig a világra jöttek. Káldi Györgynek is megvan a maga kivételes, utánzásra méltó tisztasága, ragyogása, műveltsége s komolysága, de hiányzik nála az alakzatok, az érzelemkeltés és a szónoki ritmus díszítőeleme. Szabó István pedig az ereje és választékos előadásmódja miatt ünnepelet, Társaságunkból való szónok, aki minap hunyt el Nagyszombatban, rendkívüli stílustisztaságát és nyelvi gazdagságát kiegészítette ugyan a szónoki ritmussal és sodró beszéddel, de (s ezt a legkevésbé se helyeselhetjük benne) a mai kor művésziességét még teljesen nélkülözi.

★

Sokan azt, amit valamelyik, főként múlt századi hitszónoknál (például Pázmány, Káldi, Faber, Scherer, Bessaeus, Osorio, Stapleton, Coster stb.), kissé röviden vagy kevésbé választékos művészettel tárgyalva találunk, ugyanazt terjedelmesebben művészettel tárgyalják. S hogy a többieket most mellőzzem, példaként fölhozom, amire éppen ráakadtam, Pázmány Péternek advent első vasárnapjára írt első beszédét, ahol az első rész kezdetén röviden arról van szó, hogy az egyéni ítéleten kívül Isten miért akar e világ utolsó napján egyetemes ítéletet is tartani. Pázmány rámutat az okokra: mindez azért van, hogy 1. az igazaknak nyilvánosan tisztesség adassék, 2. hogy a gonoszok nyilvánosan megszégyenüljenek, 3. hogy Isten nyilvánosan megdicsőüljön. Ha ezeket (miután az érvek ott már röviden meg

vannak adva) művészi szintre emeled, bővebben kidolgozva, Pázmány gazdag lehetőséget fog nyújtani egy rendkívül szabályos szónoklathoz, s ilyet bármelyik beszédéből többet is ki lehet alakítani. Tehát a magyar növendék akár egyedül Pázmányban is a kiváló beszédhez hatalmas könyvtárat kap; nála nagyobbat az utóbbi kor régebbi szónokai közt még más nyelven se nagyon találsz.

★

Legyenek alkalmasak szónoknak 1. erőben: hogy ne merüljenek ki beszéd közben, ha tüzeesebb beszédmódot alkalmaznak. S úgy gondolom, ez az oka, amiért Pázmány Péter kardinális szónoklatai, ha tudósak is, ernyedtek; mert, ahogy komoly férfiatól megtudtam, hangja, tüdeje a gyors beszédmódra egyáltalán nem volt alkalmas. 2. Jellemben: hogy a lecsendesítés- vagy serkentésbeli indulata ne mondjon ellent a szónok életének. Például ha az ellenség szeretetére, a szelidségre vagy a szegények iránti jótékonyásra akar rábeszélni, ne szenvedjen gyűlölködésben, haragban vagy fősვნყსებen; különben semmi súlya nincs beszédének a hallgatók előtt. 3. Feleljenek meg a belső érzésben is, azaz amit a szónok mond, lelkében valóban érezze is. Egyébként a fölkiáltások, fogadkozások s a többi indulatnyilvánítások inkább csak úgy elhangzanak, mint mélyre hatolnak. Tehát mielőtt beszédét előadná, szítsa föl magában az érzést a szónoklat anyagáról való elmélkedés által; ezt teszik a legkiválóbb szónokok is. Az a tűzhely, amely nem ég, nem is éget! Végül feleljenek meg hanghordozásban, arckifejezésben és taglejtésben is...

★

AZ ELMÉS STÍLUS TÖRVÉNYEI

Az elmés stílus, amit mások csattanósnak, finomnak, pompázónak, szellemesnek hívnak, az a beszéd volt, amely tele van különféle választékos, metszően szellemes és csattanós gondolatokkal, melyek úgy ecsetelik a dolgot, hogy annak megismerésére csábítják az értelmet; megragadják, csodálatosan gyönyörködtetik s fölszítják a képzelőerőt; vagy ha az igazság már azelőtt is ismeretes volt, még sokkal kíváncsiabbá teszik. Szóval, ez az éles értelem s a hallgatóknak tetsszeni akaró szellem beszédmódja. Hogy helyesen használjuk, a következőket kell betartani.

I. Az elmésségek az egyházi beszédben, még a panegirikusban

se legyenek túlzottan gyakoriak. Mert bár mértékkel alkalmazva élénkké, pompázatossá s virágossá teszik a beszédet, mértéktelenül halmozva azonban (méretlen szórt só vagy bors módjára) minden erőt s ízt elvesznek a beszédétől, úgyhogy nemcsak hogy nem meggyőzőek, de érzelmi hatást se keltenek, sőt, még csak nem is gyönyörködtetnek; ráadásul a hallgatót, aki az elmésségeket nem tudja eléggé követni, és annyi poén túlzott súlya alatt roskadozik, némi-képp ki is fárasztják. Tévednek tehát, akik valami választékosabb ékesszólásra áhítózva minden körmondatot s annak minden tagját elmésségekkel úgy teszik tönkre, hogy semmit sem mondanak egyszerűen, csak csattanósan. Az egyházi szónoklatnak az a célja, hogy meggyőzzön az igazságról; ezt azonban inkább a dísztelen, mint az efféle szertelenül fölcicomázott dikcióval lehet megvalósítani; sőt, a sziporkázó elmésségek annyira elrejtik az igazságot, hogy meg sem lehet látni.

II. Az elmésségek igazak legyenek, mert semmi más nem lehet elmés, mint Bouhours mondja, csak az igaz; vagy ha valami fiktív, legalább valószerű legyen. Ez az igazság azonban az elmésségekben gyakran világos, még gyakrabban azonban rejtett, mint a héj alatt megbúvó dióbél: így a mesékben, tanítómesékben, példabeszédekben, költői fikciókban. Továbbá a metaforákban, allegóriákban, szójátékokban, hiperbolikus mondásokban stb. Így például súlyosan hibáznék, aki Xavéri Szent Ferencnek a lelkek üdvéért kiállt fáradozásait panegiriszben nyomon követve ezzel az epifonémával zárná: „Lám, milyen igazán követte az Üdvözítő Jézust Xavéri Szent Ferenc; mit mondok: utánozta? sőt, fölülmúlta. Jézus prédikációját ugyanis csak egy vidék, Izráel hallotta, a világ csekély darabkája; Ferencet számtalan nép hallotta, a földkerekség leghatalmasabb országai stb. Hogyne mondanám tehát: nemcsak hogy az Üdvözítő nyomdokain haladt, hanem sok tekintetben fölül is múlta”. Mi lenne ennél sületlenebb, hamisabb? Ellenben jól használta föl a Tertullianustól vett elmésséget az egyik szónok: „A mártírok vére a kereszténység magva; annál inkább megsokasodnak, minél több vére hull. Ha valahol egyáltalán, itt mindenesetre beteljesedik: »A földre esve százszoros gyümölcsöt hoz.«” Vagy Ignác vértanú mondása: „Krisztus gabonája vagyok, a vadállatok foga őröl meg”. Ezek ugyan nyilvánvaló és konkrét értelemben nem igazak, tropikusán s rejtett értelemben viszont a lehető legigazabban hangzottak el.

III. Ezzel az igazsággal pedig legfőképpen az egyházi szónoklat-

ban kell gondosan törődni, ahol semmi valótlant nem lehet állítani, mind az Írásból kialakítandó úgynevezett concettóknak, mind pedig az egyéb forrásokból származó elmésségekben. Ezért méltán nevetés tárgyá lehetne az a prédikátor, aki azt akarván bizonyítani, hogy az ifjak előbb halnak meg, mint az öregek, így élne vissza azzal az evangéliumi hellyel: „János sebesebben Péter előtt futott, s odament a sírbolthoz. Miért? Hogy megtanuljátok: gyakran mesesik, hogy az ifjak az öregek előtt futnak a sírba”. Vagy: „Ámultok, hogy Krisztus Heródes előtt hallgatott? Hallgatott, mert Krisztus a Bárány volt, Heródes meg a farkas. A farkas színe előtt megnémulnak a bárányok.” Mese!

IV. Az elmésségek ne legyenek homályosak. Mert ha Quintilianussal együtt szólván: az ékesszólás legelső erénye az áttekinthetőség, akkor különösen így van az elmés stílusú ékesszólással. A poétnok ugyanis díszítik a szónoklatot, szükséges tehát, hogy világosak legyenek, nehogy a nappal éji sötétséggé válják! Ez a homályosság pedig eredhet 1) a zavarosan gondolkodó szónok fejéből, aki kusza eszméinek megfelelően választja ki a szavak jelentését. 2) Akkor is homályos lehet, ha távoleső metaforából vagy olyan hasonlatból vesz, amely a hasonlított dologtól mélységesen idegen; vagy ha a metaforák túlhalmozódnak, vagy az egyiket egy olyan másikból magyarázzuk, ami teljesen eltérő területre tartozik; vagy ha az elmésség kétértelmű, úgyhogy nem tudod, milyen értelemben kell fölfogni; vagy amikor ugyanannak az igazságáról vagy hamisságáról indokolt a kételkedés. 3) Ha homályossá válik a túlzott tömörség miatt, vagy ha a poént megfosztják a megértéshez szükséges szavaktól. Ilyen van Tertullianusnak a *De carne Christi (Krisztus teste)* című könyvében: „Isten Fia meghalt – ez hihető, mert balgaság; és hogy eltemettetvén föltámadott – bizonyos, mert lehetetlen”. Fajánkó lennél, ha követnéd. Ezt akarta tudniüllik mondani: „Krisztus halála már csak azért is hihető, mert az emberi bölcsesség balgaságnak látja; és a feltámadás akár amiatt is bizonyos, mert tudjuk, hogy nem emberi, hanem isteni erő vitte végbe”.

V. Az elmésségek ne legyenek olcsók vagy jelentéktelenek. Ilyesfélék lehetnek, ha 1) olcsó dolgokról veszik őket; ezek ugyanis nem illenek az egyházi beszéd méltóságához. 2) ha etimologizálásból és rokonításból, például: „Ó, Ágnes, a Bárány (*Agnus*)-Krisztus jegyese, aki bárány (*agna*)”. 3) ha anagrammákból, például: „Ursula: babér (*laurus*), akit a vértanúság babérjával kellett volna megkoszo-

rúzni?” Vagy: „Genny (pus) a test (cor-pus), micsoda nyilván mocskosabb? Ne szeressétek!” 4) Paronomasiából vagy más jelentéktelenebb szóalakzatokból veszik őket.

VI. Az elmés stílust a hallgatóknak kedves dolgokban használjuk, melyek serkentik, s egyfajta szellemi gyönyörrel csalogatják őket. Ilyen a panegirikus, az eucharisztikus, a temetési beszédek stb. De vajon egészséges-e az elmesség? Hogy megtudd, alkalmazd a Jouvancy-hagyományozta szabályt: a dialektikai szillogizmushoz mérd a szellemeskedést, s ismerd föl, hogy csak füst az egész. Vegyük például ezt az elmességet Xavéri Szent Ferencről: „A nyitott kunyhóban lehelte ki lelkét Xavéri Szent Ferenc, hogy lássák az angyalok az angyali életű embert, amint a földről az égbe száll, s aki rövid idő múlva velük együtt éli halhatatlan életét.” Mármost a logika mércéjének alkalmazásával csináld meg az alsó tételt: „Ámde sok lator és barbár ember is a nyitott ég alatt fejezi be kunyhójában életét; tehát ezek azért hálnak meg így, hogy az angyalok láthassák őket.” Lásd meg a szellemeskedés ürességét!

★

Legyen egyszerű és természetes [a szónok]. Például: Szent Ignác az Isten dicsőségének hirdetője, Szent József Mária jegyese, Szent Katalin bátor asszony stb. Tehát a téma ne legyen költött, vagy túlzottan paradox, vagy módfelett pompázatos, vagy fonákul átvitt értelmű, vagy olyan, amit evangéliumi vagy egyéb szentírási alapra egyáltalán nem támaszkodó természeti jelenségekből, költői mesékből vagy világi történelemből merített allegóriákból vesznek elő; olyan se legyen továbbá, amit erőltetetten anagrammákból, etimológizálásból vagy szórokonításból kerítenek elő... s végül nem mindenki helyesli a párhuzamosságon alapuló témákat, tudniillik amelyek más szentekkel való összehasonlításokat tartalmaznak. Viszont az úgynevezett allegóriákat vagy a hasonlatokat, bár, mint mondtam, ha minden alapot nélkülöznének, nem helyeslem, mégsem akarom, s nem is tudnám mindet teljességgel kizárni; különösen ha az evangéliumból vagy más szentírási helyből, vagy az egyház, a pápák vagy a szent egyházatyák kijelentéseiből származnak, egy szent jellemének ábrázolását tartalmazzák, akit panegirikus dicsőítéssel ünnepelek, de alkalmasan és okosan legyenek tárgyvalva... Azokat a témákat azonban nem tudom helyeselni, amelyek a szenteknek szobrokat, kolosszusokat, piramisokat, jelmondatokkal, lemmákkal, tet-

teiket ábrázoló képekkel ékes diadalíveket emelnek. Ilyesfajta volt annak a névtelen szónoknak a beszéde, aki a mi Társaságunkat az Isten dicsőségének templomaként akarta bemutatni, s a templom falához helyezett oltárok gyanánt felállította a Társaságunkból a szentek közé emeltek képeit. Vagy mikor Keresztelő Szent Jánostól panegiriszt akart mondani, a nagyszombati egyetemi templom boltíve elé helyezett jelmondatok kifejtését választotta a dicsőítés tárgyául. Ezek a dolgok az egészségesebb szónoki ízlésű hitszónokoknál már régen kimentek a gyakorlatból.

Kassa, 1757–1760

Déri T. Balázs fordítása

CZVITTINGER DÁVID

SPECIMEN HUNGARIAE LITERATAE

Ahogy mindenkor nagyon dicséretes volt az a szokás, hogy a tudományban és erényben jeleskedő férfiak nevét, tetteit és írásait kiadványokban és emlékműveken följegyezve adták át az utóknak, így (nem lehet elhallgatni) a mi korunkban is megtartják ezt a legtöbb műveltebb európai népnél; azonkívül ugyanis, hogy az ősökkel való vetélkedés és a rájuk való emlékezés az utánuk következő nemzedékeket hatékonyan ösztönzi arra, hogy az erények ugyanazon ösvényét ernyedetlenül róják, az efféle ragyogó példaképek révén minden bizonnyal szinte fáklját kapnak maguk elé, hogy ugyan-ezt az utat szerencsésebben járják be. Mikor tehát láttam, hogy majd minden népnek megvan a maga írója, aki a tudományban kitűnt férfiak nevét, írásait, a rájuk vonatkozó véleményeket, elismerő nyilatkozatokat összegyűjtötte, előszámlálta, külön könyvbe szerkesztve előadta, csupán a magyar népnek nincs mind e mai napig ilyen írója, [eszembe jutott, hogy] ezt a hiányosságot már régen észrevéve e szavakkal sóhajtott föl méltóságos Révai Péter magyar gróf *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae Commentario* című nagyszerű művében: „Azért szoktam gyakran panaszkodni s magyar népünk szerencsétlenségét kárhoztatni, hogy bár őseink kitűntek tehetségükkel, erejükkel és vitészségükkel, kevesen akadtak közöttük, akik a hazai történelmet írásba foglalták volna, talán mert beérték az erénnyel, amely képes ugyan a dicső tettekre, de nem törődik a dicsérettel; és sikeres tetteik emlékezetét nem hagyják az utókorra, mint akik egyáltalán nem tudták, hogy a hírnév semmibevétele az erényekével jár együtt, s kinek-kinek az őt megillető tiszteletet az utókor szokta igazán megadni, s a hősök emlékét a történetírás örökké tartó tiszteletadásá, nem a rövid életű paraszti szóbeszéd ápolja és szenteli meg”. Ehhez a bizony teljesen jogos panaszhoz kapcsolódhat, amit egy mai író, Jacob Friedrich Reimann írt meg *Versuch einer Einleitung in die Historiam Literariam* című kis könyvében, amikor erre a maga föltette kérdésre: „Wer kan mir a magyar könyvekről és írókról Nachricht geben?”, ezt a választ adta:” Ich weis niemanden, den ich dier darzu recommendiren könnte. Ich glaube

auch nicht, daß jemahls einer von dieser materie was geschrieben habe, oder auch was sonderliches hab schreiben können, dann die Ungarn haben jederzeit ein solches naturel gehabt, daß Sie mehr auf ein gewandtes Pferd und einen blancken Säbel als auf ein curieuses Buch gehalten". Azaz arra a kérdésre, hogy „Ki tájékoztatna engem a magyar könyvekről és írókról?“, ez volt a válasz: „Senkiről sem tudok, akit mint szerzót ezzel kapcsolatban néked ajánlhatnék, s nem is hinném, hogy valaki is valaha valamit írt erről, vagy említésre méltót írhatott volna, minthogy a magyaroknak mindig olyan volt a természetük, hogy többre tartottak egy nemes lovat s egy vilámló szablyát, mint egy kellemes és érdekes könyvet". Ezzel viszont méltán szembeállítható Ferdinand Neuburg tanúságtétele, amelyet *Curieuser Hofmeister* című német értekezésében, az 1127. oldalon nyújt: „Hiernechst haben sich unterschiedliche Ungarn habilitieret, und bewiesen, daß sie durch ihren verstand nicht allein zum höchsten Purpur, sondern auch in allen Facultäten geschickt seyen". Azaz: „Legutóbb különböző magyarok ténylegesen bizonyították, hogy szellemi képességeikkel nemcsak a bíborosi méltóságra emelkedtek föl, hanem az összes úgynevezett fakultásokon tanított tudományzakokra is képesek és alkalmasak". Mindezek gondos mérlegelése után végre eldöntöttem, hogy más népekhez hasonlóan az én hazám híres íróit is a szélesebb nyilvánosság elé tárom, próbára téve, mit bír el a vállam ebben a vállalkozásban, mit nem. Le se tudnám ugyanis tagadni, hogy egy ilyen nagy munka véghezvitelével idős, igen kifinomult ízlésű, az irodalom segédeszközeivel és egész fegyvertárával teljesen fölszerelt, hosszú gyakorlat során sok tapasztalatot szerzett, sok-sok szerző olvasásában járatos, minden szempontból tökéletes férfiút kell megbízni. De ha már a jóakarat az erő teljes hiányában is igazán dicséretes dolog, bizonyval senki se kifogásolhatja jogosan és méltán az én szándékomat, mert ezzel nemcsak a szülőföldem iránti rendkívüli szeretetemet akartam bizonyítani, hanem egyszersmind honfitársaimat és minden más tudós férfiút is mintegy ösztökélni akartam arra, hogy ugyanezt a témát nagyobb gondnal és sikerrel fejtsék ki, mint amennyire most erre lehetőségem nyílt. Addig is jónak láttam, hogy ha nem is teljes és minden ízében tökéletes művet, de ízelítőként legalább valami *Mutatvány-t* (*Speciment*) a tudósok elé bocsássak, amelyet én magam is bővíteni, javítani és mindenféleképpen tökéletesíteni szándékozom, hacsak lehetővé válik, hogy békésebb időket éljek meg,

kedvezőbb sorsban legyen részem és a hazai írókról teljesebb ismeretet szerezzek. Minthogy pedig akiket a tudósok táborához számlálunk, azaz valami tudományos munkával valaha is a nyilvánosság elé léptek, olyan nagy számban találhatóak szerte Európában, hogy lehetetlen vagy legalábbis nehéz dolog hiánytalanul minden egyest megemlíteni, így nékem is készségesen be kell vallanom, hogy több olyan magyar tudós van, akit nem ismerek, mint akiről tudomásom van. Ez viszont senkiben nem kelt majd csodálkozást, ha becsületesen fontolóra veszi, hogy jelenleg kényszerűségből hazámon kívül kell tartózkodnom; ígéretem megtartásában ugyanis igen nagy mértékben akadályoztak a háborúk, melyek a szinte élethalálharcát vívó Magyarországot – fellélegezni se engedve – mind e mai napig keservesen tépik, s a műzsákat, akik nagyon kedvelik a nyugalmat, a garamanszokhoz és az indekhez száműzve megvetik és lenézik. Ezenkívül nem csekély akadályt jelentett tervemben az effajta téma kidolgozásához szerfölkött szükséges magyarországi levelezés hiánya. Ehhez aztán hozzájárult az a szerencsétlen helyzet, hogy nem tudtam szert tenni Magyarországon nyomtatott művecskékre. Hallgatók több olyan személy nevéről, hivataláról, erényeiről, műveiről és érdemeiről, akik ma Magyarországon vagy azon kívül kiemelkedő méltóságban állnak; ezeket eddig lehetetlen volt teljesen kinyomoznom, tudniillik eddig nem adódott alkalmam a véghezvitelre, így egy az én ígéreteimnek inkább megfelelő időpontra kellett tenni és elhalasztani. Mégis, hogy valamelyest segítsek szükségemen, néhány olyan nevet is a tudósok körébe soroltam, akikről egy s más dicsérő megjegyzésen vagy bírálaton kívül semmi nem állt rendelkezésemre; sőt, akik csak egyik-másik nyomtatásban közzétett disszertációhoz adták nevüket valamelyik akadémián, azokat is nemcsak hogy nem hanyagoltam el, hanem kit-kit a maga helyére besoroltam, arra a reményre alapozva, hogy az efféle akadémiai zsengek majd áradó bőséggel hozzák meg gyümölcseiket hazánkknak. Mikor viszont a tudományban jeles magyarokról ejtek szót, ezalatt nemcsak azokat akarnám érteni, akik a szorosabb értelemben vett Magyarországról veszik származásukat, hanem jobbnak láttam, hogy szélesebb értelmezéssel felöleljem a szintén a magyar királysághoz csatolt és hozzá számított többi népet, úgymint a dalmatákat, horvátokat, szlávokat és a különböző felekezetekhez tartozó erdélyieket, akiknek írásai, a róluk szóló dicsérő, értékelő vélemények minél kisebb számban jutottak tudomásomra, annál nagyobb gonddal és szívbéli gyönyörűséggel kell a

többiek közé beilleszteni és hozzájuk csatolnom. S hogy ezeket megfelelő módon elrendezve adjam át a jóakarátú olvasónak, ezáltal a nevek könnyebb megkeresésében ugyanúgy segítsék, mint a megtalálásban, ezért legfőképpen az ABC-sorrendet választottam, ami a kereszt- és vezetéknevek nagy változatosságában nemcsak világhosszú szolgál, amint meg vagyok erről győződve, hanem elűzi a keresgélés iránti ellenszenvet is. A fontosabb családneveket hagyományos és szokásos írásmódjával és magyar formájával adtam meg, mégpedig főként azért, hogy az egyszerű magyar fiúcskák a helyesen írt magyar nevekből megszerezhessék maguknak azt az ismeretet, amit a romlott kiejtés alapján nem tudnának elérni; ezenkívül e kis munka végén azok kedvéért, akik a magyar nyelvet nem ismerik eléggé, mellékeltem egy magyar helyesírási táblázatot, melynek segítségével a magyarul írt neveket könnyebben lehet elolvasni és kiejteni; emellett bármely olvasó szándéka szerint a magyar formák latinra való átültetése a jövőben könnyű lesz. Különben *Specimen*-emhez csatoltam egy kis indexet azokról a különféle nemzetekből és népekből származó szerzőkről, akik a magyar történelemtől bármit, bármi módon ránk hagytak a saját nyelvükön, s ez egy kis bibliográfia szerepét tölti majd be, amelyből honfitársaim, kivált az érettebbek, segédeszközt, szinte bevezetést kaphatnak, ha akár az emlékezetből kiesett, távoli múltban történt dolgokat, akár a nemrég és a jelenben történeteket meg akarják ismerni.

Adja meg a legfenségesebb Erő, hogy akármilyen is ez a kis munkám, az ő szentséges nevének dicsőségét, a magyar nemzet dicsőségét, a magyar történelem bővebb kidolgozását segítse, szolgálja, eredményezze. Köszöntöm a jóakarátú olvasót, kit teljes és tiszta szívből esedezve kérve-kérek, hogy ha ugyanebben a tárgyban valamit biztosabban, tökéletesebben, pontosabban ismer, közölje velem, küldje el Selmezbányára, ebbe a Magyarországon, Nagyhont megyében található bányavárosba, vagy ha így alkalmasabbnak tűnik, Altdorfba, az egyetemre, annak nyomdászához, Kohlesiushoz, aki a nyomdai költségeket is fedezte, s ne legyen terhére, hogy tudományos pályámon nekem segítséget nyújtson.

Frankfurt-Lipcse, 1711

Déri T. Balázs fordítása

BOD PÉTER

MAGYAR ATHENAS

HAZÁDAT ÉS MAGYAR NEMZETEDET IGAZÁN SZERETŐ
KEGYES OLVASÓ!

Isteni találmány az írásnak mestersége az emberek kezekben: mely megbecsülhetetlen drága kegyelmességét Istennek nem lehet eléggé meghálálni, mivel ezáltal nemcsak maga akaratját közölheti ember felebarátjával, hanem a szükséges dolgokat általadhatja a sok száz esztendőök után következő maradék nemzetségnek is. Görögországnak ugyan amaz fényes csillaga, akinek fényességénél sokan kezdettének megvilágosodni, a bölcS Sokrates elme mételyének mondotta az írás mesterségét. Támusis, az egyiptomiaknak régi királyok, károsnak tartotta éppen azon az okon, amelyre nézve a Galliában való bölcsek is meg nem engedték, hogy az ő tudományaik és tanításaik megírattassanak, nehogy a tanuló ifjak, az íráshoz bízván, az elme gyakorlását elmúlnák. Holott az elme olyan, mint a jól mívelt szántó föld, melyet mennél inkább mívelnek, annál inkább terem: szintén úgy az elme a sok gyakorlás által élesebbé és bölcsebbé tétetik; az is igaz, hogy csak annyit tudunk, amennyi az elménkben, nem könyveinkben vagyon béírva. És a Sénéka mondása szerint certior memoria sit, quae nullum extra se subsidium habet: bizonyosabban tudja s tartja az elme azokat a dolgokat, amelyek iránt magán kívül nem segíttetik. Ez ha igaz is, de vagynak egyéb okok, melyek szükségesnek bizonyítják az írásnak mesterségét, mivel ezáltal beszélgethet a távolvalókkal, mintha közel volnának, és gyakorta ahová maga nem mehet, oda elérkezik az írás, s ugyanez által adatnak által a következőknek taníttatásokra a szükséges dolgok. Azért is parancsolta az Isten mind a legelső szentírónak, Mózesnek, mind a legutolsónak, Szent Jánosnak: Írd meg.

Kicsoda volt az írás mesterségének legelső találója? Úgy látom, azt a legolvasottabb tanult emberek is ki nem tanulhatták. Plinius tulajdonítja Kádmusnak, a fénéciusok királyoknak, aki élt a világ teremtése után 1500. esztendőben, az Izrael-béli bírák idejek táján; Servius Palamedesnek, aki még azután élt, Plátó Théuthnak,

az egyiptciusok isteneknek; némelyek Mózesnek, mások Ábrahám-nak, Sethnek, Ádámnak, a legelső embernek. Flávius József emlékezik a Seth két oszlopjairól; melyekre felírta emlékezetnek okáért azokat a dolgokat, melyeket a maradékinak hasznosnak ítelt lenni. Ezt bizonyosan tudjuk, hogy írt az Isten két kőtáblákra, azután Mózes Isten parancsolatjából megírta a zsidó nemzet históriáját, és annál régibb írásra senki nem mutathat. Mivel a pogányok között fennforgó írások a Salamon idejénél, azaz 2923. esztendőnél világ teremtése után, melyben Salamon kezdett országolni, feljebb nem vitethetnek. Vagy legfeljebb a Gédéon idejére, akivel egy időben él-tenek, tartatik a Sánkoniáton, aki a féniciusoknak históriájokat írta volna meg. Mely mindazáltal elveszett, hanem az Eusébius írási kö-zött maradt meg valami belőle. Mózes azért ennél is sokkal ré-gibb, aki 2448. esztendőben írt. Mózes előtt pedig hogy voltak légyen valami írások és jegyzések, melyek által holmi szükséges dol-gokat emlékezetre felírtak, azt nem mérem tagadni, látván, hogy Jób is írást emleget a maga könyvében. De úgy látszik, hogy sok va-gyon, amit nem tudunk, mint egyebekről, szintén úgy az írásnak mesterségéről is. Találtak volt némely tudós emberek a zsidóknak Egyiptomból való kiszabadulások előtt a kananéusok között nagy os-kolát és azoknak a tartományoknak nagy könyvesházát. Mert Jósue azt írja (Jos. XV. 15): Débirnek neve azelőtt Kiriát Séfer. Ezt a ne-vezetet a régi deák bibliának fordítója, ki is fordította a bibliát az LXX görög fordítóknak fordításokból a deák nyelvre, így magya-rázza: Cariath Sepher, id est: Civitas litterarum. Itt építik azért mind a nagy oskolát, s mind a könyvesházat. De ha valaki azt kez-dené állatni, hogy mint Kiriát Abra, szintén úgy Kiriát Sépher a vá-ros fundálójának nevét teszi, mivel tarthatnók meg az oskolát és a bibliotékát, nem látom azt az erősséget.

Megvolt a régi magyaroknál is az írásnak mestersége, mint szin-tén más nemzeteknél. Bérósus, aki élt a Krisztus születése előtt 284. esztendőben, Antiokus Sóter idejében, kinek könyvét is aján-lotta, azt hagyta írásban, hogy ő a maga históriáját szedegette a kál-déusok és szkíták könyveikből: a szkítákon közelebből értetnek a magyaroknak régi eleik is, kik napkeleten s a szomszéd tartományok-ban laktanak. Ami írásaik voltak a régi magyaroknak, azok úgy jártanak, mint más nemzeteknek írásaik, az idő és a sok pusztító ha-dakozások megemésztették. Nem lehet ma mutogatni a régi nemze-teknek könyveiket, melyeket a Krisztus születése előtt írtanak, ha

kivészed a zsidó nyelven írott bibliát, annak görög fordítását, egy-néhány görög és római nyelven való könyveket; megemésztette azokat a régiség. Úgy jártanak a magyaroknak írásaik is, elvesztenek. Az Áttilláig majd semmi emlékezetek nincsen, sőt arról sem volna bizonyos, ha az egy Priskus Rhétor világosan a maga szemével látott dolgokat le nem írta volna, s az meg nem maradt volna. Keresztyén hitre tértenek a magyarok az I. István király idejében főképpen; az akkori dolgok is igen homályban vagynak, nem lévén nekik olyan Liviusok vagy Polibiusok, aki az emlékezetre méltó dolgokat világosságra hozván közhaszonra fenntartotta volna.

Jődögelnék ugyan a dolgok naponként világosságra egy s más klastromi jegyzésekből, ide s tova küldött levelekből, függő pecsétes örökségekről való írásokból, de még eddig csak oly régi magyar nyelven való írás sem jöve világosságra, melyből láthatnók régi eleinknek magyar nyelven való beszédeiknek folyásokat. Régibbet nem olvassunk az I. Lajos király (ki holt meg 1382. esztendőben) idejébéli esküvés formájánál, melyet gyönyörködve szemlélünk: mivel abban idegen nyelvből odaszótt-font szó éppen nincsen. Írt ugyan István király, írtnak más ötöt követő magyar királyok is mind törvényeket, mind sok személyeket és örökségeket megnevesítő függő pecsétű leveleket; de a keresztyén nemzeteknek akkori s utána is sokáig tartó szokások szerint deák nyelven: mely minden nemzeteknél közönséges volt; mint szintén már most kezdett lenni a francia nyelv, amely annyira elterjedett Európában, s oly szükségesnek kezdett látszani, hogy Erdélyben is ezután talám az oláh gyermek is azon kezdi el bölcsőben való sírását. Megmaradván a deák nyelv az iskolákban és klastromokban, azáltal folytatták a magok szükséges dolgait a magyarok is, mint más nemzetek.

Forognak a tudós embereknek kezekben valami régi magyar betűk, melyek a napkeletieknek szokásokhoz vagynak alkalmaztatva. Ezeket némelyek helyben nem hagyják, hanem csak elmefuttatásból költött dolognak, aminéműeket akárki könnyen formálhatna, tartják; mások pedig valóságos régi magyar eleink betűinek állatják lenni. Írt is azokról Bél Mátyás egy könyvecskét, melyet ily titulusal: *De vetere litteratura hunno-scythica* bocsátott világra Lipsiában, 1718. esztendőben. De kár, hogy nem látta volt azt a Rudimentát, melyet Telegdi János azon matériáról a XVI. százban írt volt. Melynek dicséretére minémű levelet írt akkor amaz törvényekben és históriákban tudós Déci János, jónak ítélem, hogy idetévén közön-

ségesen olvashassák, akik az efféle csemegék körül egercsélni gyönyörűségnek tartják.

Énnékem, ha magam ítéletét is ez iránt ki kell írnom, úgy tetszik, nem lehetetlen dolog azokat a betűket megmutatni régi magyar betűknek. Melyre, ha Isten időt ad, talám léssen még nékem is alkalmatosságom egy arra intézett könyvecskében. Székely István, aki maga is székely volt, s a maga idejében igen tanult ember, azt írja, hogy az Átilla halála után némely hunnuszok Erdélyben Moldováság felől szállának meg, holott mind e máj napiglan lakoznak, és nem magyaroknak, hanem székelyeknek hívattnak; kik még most is különböznek a többi magyaroktól törvényekkel és írásokkal, kik hunniabéli módra székely betűvel élnek mind e máj napiglan. Imhol vagyon a szemmel látott élő tanúbizonyság.

Nem lehet azt eltagadni, hogy a magyarok között ne lettenek volna minden időben nagy tudományú bölcs emberek. Mivel az Isten azokat szintén olyan éles és akármit felfogható jó elmével ékesítette meg, mint akár mely más nemzeteket, melyek a bölcsesség, mesterség és a tudományok bővségekkal elhíresedtenek. De minthogy helyből helybe bujdosók voltak mindaddig, amíg Európában, Dáciában és Pannóniában megtelepedtenek, azokat ha mi írásaik voltak, azok is mind elvesztenek. Itt is mivel életeteket szüntelen hadakozásokban töltötték, fegyverrel híresedtenek el inkább, mint tudományal. Úgy is volt életeteket, hogy vagy ők támadtanak meg másokat, vagy magokat kételenítették mások ellen oltalmazni, napkeletről és napnyugotról szüntelen ostromoltatván. Az időtől fogva is, hogy a török Európába béhatalmazott, sok ízben Erdélyt és Magyarországot olyanná tette, mint a kiséprett házat, melyben semmi nem marad, úgyhogy felejtették az oskolákat és múzsák szállásokat, hanem keresték kősziklák hasadékaikat, barlangokat és havasokat, melyekben életeteket megtarthatnák. IV. Béla király idejében két esztendőig lakának a tatárok Erdélyben és Magyarországon: mit nem emésztett meg akkor a pogányság tüze mindenütt? Ez fő oka írások nem lételeknek és a tudós emberek kevés számoknak. Voltanak, voltanak, de csak ezelőtt kétszáz esztendőkkel is, kik voltak tudománnyal ékeskedők, nem tudjuk, hacsak iminnen-amonnan valami írásokban elő nem fordulnak, magokkal együtt emlékezeteket is eltemette a veszedelmes idő.

Arra a végre intéztetett ez az írás, hogy a két hazában, Erdélyben és Magyarországon azelőtt élt tudós embereket, kivált akik valami

világra bocsátott munkájok által emlékezeteket fennhagyták, régi el-takartatott, megavult hamvokból megelevenítse, és újonnan világra hozza. Kevesen vagynak ugyan, akik itt megjelenhetnek, mivel csak ötven esztendőnek elfolyásoknak alatt is többen éltenek, mint ezek mindnyájon, akik itt előszámláltattak. De ezeket is sok vigyázással és fáradsággal lehetett visszahívni az életre; közel eltöltenek húsz esztendő s többek is, amíg a' véghezmehetett.

Előszámláltatnak itt azok a tudósok bővebben, akik a XVI. és XVII. százban éltenek. Azok is nem mindenek, hanem többire csak azok, kik valami írásokban emlékezeteket fennhagyták. De még azok sem mindenek, hanem akiknek írásaik és írásaikban emlékezetek előfordultanak. Említetnek olyanok is, de kevesen, kiknek írásaik nem fordultanak elő, de jó emlékezetek fennmaradott.

Vannak ezen magyar tudósok seregekben némelyek erdélyi szász és magyarországi tót nemzetből valók is: de azok mind olyanok, akiktől nem lehet sajnállani a magyar nevezetet. Ugyanis azok magok is magyaroknak vallották az idegen országokban magokat, írásaik által is nagy ékességére voltak a magyar nemzetnek, az idegen országbéliektől is magyaroknak tartatnak. Megmutatták azt szorgalmatos fáradságokkal, hogy ők méltán megérdemlik, hogy hazafiainak neveztessenek.

Más országokban a tudós asszonyok nem oly ritkák, mint a fekete hattyúk vagy a fejr csókák, akik a tudós férfiak között előszámláltatnak s dícsértetnek. Ha azért itt-ott egy-kettő megemlíttetik, hogy másoknak légyen jó példa a követésre, s a tudományt azoknak példájokkal ne szégyenljék. Nem illő, hogy amiatt senkinek illetlen vádja vagy ítélete alá essem.

Megemlíttetnek némelyek az élők közül is, melyért senkinek nehézséget venni elméjére nem illő. Mivel az efféle írásokban hogy az élők is előszámláltassanak, nem szokatlan dolog más nemzeteknél; sőt a história litteráriának írói a magok könyveiket is elő szokták számlálni. Nem is említtetik itt senki szeretetlenül, ha szintén nem dícsértetik is sok szóval, amely illetlenséget hozna magával. Ez az, ami meg szokott esni, és amitől félt Plinius históriát írni: Si laudaveris parcus, si culpaveris nimius fuisse dicaris: quamvis illud plenissime, hoc restrictissime feceris. Vallására nézve is ezen tudósok társaságokból ki nem maradott senki, hanem ha elmaradott, csak ez az oka, hogy élőmbé nem akadott, s nem tudhattam.

Kedvem ellen esett az, hogy ezen magyar könyvecskében sok deák

szók és deák nyelven írott dolgok elegyedtenek, de azt el nem távoztathattam, minthogy elejtitől fogva bévették, nem tudom, mi csoda okból, szólásaikat akarták-é cifrázni, vagy a dolgot hathatóssabban előadni a magyarok, azt a kelletlen szokást, hogy a magyar beszéd közé sok deák szókat elegyítenének, melyek idővel megmagyarosodtanak. Sőt sokan magyar könyvekben is deák titulusokat írtanak. Némelyeknek pedig könyveik, melyeket elő kellett számlálni, deák nyelven voltak irattatva, szükség volt azon a nyelven megemlíteni, különben nehéz lett volna helyesen előszámlálni s a dolgot is megérteni.

Tácitusnak, mikoron a már megholt embereknek életeknek leírására serkentgetné, így ír amaz magát mind élete ártatlanságával szerettető s mind írásával holta után is kedveltető pogány, a Plinius: *Equidem beatus puto, quibus deorum munere datum est aut facere scribenda, aut scribere legenda; beatissimos vero, quibus utrumque.* Azokat tartom boldogoknak, akiknek Isten ajándékából adatott az, hogy vagy megírásra méltó dolgokat cselekedjenek, vagy megolvasásra méltókat írjanak; akik mindeniket, azok legboldogabbak. Csak egyikkel is különösen hizelkedni magamnak nem lehet, annál is inkább mind a kettővel. Sőt gyakorta zeng a fülemben, amit ama keresztyén pogány, a Sénéka mondott: *Quoties aliquid scripturus es, scito te morum tuorum et ingenii, hominibus chirographum dare.* Tudd meg, hogy valamikor írsz valamit, mindenkor az embereknek a te erkölcsödről és elmédről kézírást adsz. Ha addig nem tudtanak, akkor megesmérnek, és írásidből erőtelenségedet, mint a tükörből, kinézik. Mindazáltal az az indulat, melynek minden emberben meg kell lenni, engemet is arra ösztönöz, hogy amit felebarátimnak hasznokra és a magyar nemzetnek tisztességére s ékesítésére ítélek lenni, abban ne légyek csak hallgatással, hanem ami tőlem kitelhető, azt véghezvigyem. Mert valamiképpen a hazának ártani nem szabad, azonképpen annak nem használni, mikor lehetne, nagy vétek. A vitézek bosszúálló fegyverekkel, a bölcsek okos tanácsokkal oltalmazzák hazájokat. Én ha írópennámmal valami keveset használhatok, azért az én kegyelmes Istenemé legyen a dicsőség.

Nagyszeben, 1766

CZVITTINGER DÁVID A MAGYAR NYELVMŰVELÉSRŐL

Székely István magyar származású volt. Molnár Albert így emlékezik meg róla *Grammatica Hungarica*-ja elé írt *Ajánló Level*-ében: „Magyar nyelven írott könyvünk bizony fölöttébb kevés van, kézírásos magyar kódexre pedig még sohasem bukkantam. Így lehetséges, hogy népünk és nyelvünk múltjáról csak igen keveset tudtam kinyomozni, azokon a közismert dolgokon kívül, amelyeket a latin és német történetíróknál és amelyeket Bonfini művében olvashattunk. Valamennyi könyv közül, ahányat eddig össze tudtam gyűjteni, legrégebb Székely Istvánnak magyarul írott *Világkróniká*-ja, amely a lengyelországi Krakkóban, 1558-ban jelent meg”.

Ezzel a bizony nagyon jogos panasszal jól egybevág, amit Johann Ferdinand Behamb legalább annyira helyesen, mint amennyire őszintén hoz föl *Observationes ad Notitiam Hungariae Berneggerianam* 136. oldalán: „Sehol se olvassuk, hogy a magyarok a kereszténység táborához csatlakozásuk előtt is írtak volna. Ma ezt a nyelvet [tudniillik a magyart] maga a saját népe is annyira lenézi, hogy néhány énekecskén és vallásos cselekményeken használatos kisebb magyarázaton kívül az utókornak semmi se marad tőlük. Legalább korunk tragikus eseményeit jegyeznék föl, éppen elég anyagot szolgáltatna esetleg maga Magyarország is!”

Ezekhez méltán ideiktatható az a panasz, amit méltóságos gróf Révay Péter hoz föl *Commentarius de Monarchia et Sacra Corona Hungariae* című művében: „Azért szoktam gyakran panaszkodni – mondja – s magyar népünk szerencsétlenségét kárhoznatni, hogy bár őseink kitűntek tehetségükkel, erejükkel és vitézségükkel kevesen akadtak közöttük, akik a hazai történelmet írásba foglalták volna stb.”

Ezenkívül tényleg az a tapasztalatunk, hogy nagyon helyesen jelenti ki Euripidész az Oresztész II. felvonásában:

...végzetünk parancsa ez:
szeretni a hazát folyton.

Mert valaha is melyik népet nem ragadta el a hazája iránti érzés és szeretet? A rómaiak annyira érdeklődtek dolgaik iránt, hogy senki se fordított több költséget és fáradságot a hazára, mint a hazai nyelv fölvirágoztatására. S a görögök se hanyagolták el, hogy történelmüket anyanyelvükön följegyezzék, még sokkal kevésbé a zsidók, s ma a németek, a franciák és a spanyolok. A műveltebb népek legtöbbször egyes-egyedül a magyar nép ejti ámulatba, hogy vajon mi lehet az oka, hogy a magyaroknak hazai nyelvük mintegy „piszkos”, s nem igyekeznek ezen megírni népünk történelmét vagy más nemes művészetekkel foglalkozó könyveket, vagy legalább, hogy latinról magyar nyelvre fordítsanak? Megvallom, még ezidáig nem voltam képes kinyomozni, miért kellene a magyaroknak azt az elvet tartani, hogy inkább műveljék a latin, mint a magyar nyelvet; hacsak esetleg arra a gyalázatos gondolatra nem akarna valaki jutni, hogy ez az igen nemes és minden időben szabadságszerető nép mintegy a rómaiak parancsára arra kötelezte magát, hogy a latin nyelvet tartsa meg, azt művelje, és anyanyelvét amannak alávesse és mögéje helyezze, istenemre, pontosan úgy, ahogy hajdan a rómaiak az általuk legyőzött népek közt bevezették a római nyelv használatát. Inkább tehát, fölhagyva azzal a babonás szorongással, hogy csupán a latin nyelvet használják, s hozzászabva magukat más, helyesebben gondolkodó népek, főként a németek és a franciák példáihoz, a magyarok is azon fáradozzanak, hogy hazai, otthonaikban beszélt nyelvüket valamelyes ragozásra juttassák.

Bizonyára ilyen módon történt, hogy a francia nép is – többnyire mellőzvé a római beszédmód ápolásának és művelésének aggályoskodó törekvését, s most eljutva anyanyelvükön a választékosság legmagasabb csúcsára –, mind a Történelem minden igen vaskos kötetét, mind pedig a tudományok és művészetek rendkívül finom előírásait valami egészen páratlan kellemes édességgel szokta honfitársaiba belécsepegtetni. A mindennapi tapasztalat azt bizonyítja, hogy a német nép sem idegenkedik nyelve csiszolásának szokásától; azonkívül ugyanis, hogy már egy teljes évszázada igen-igen el volt foglalva nyelve grammatikai szabályainak oktatásával, bizony jól látható, hogy a költészetben is eljutott arra a magaslatra, melyre egykor a görögök s nem kevésbé a rómaiak fölöttébb dicsőséges léptekkel törtek előre. Mindenesetre még vita tárgya, hogy vajon bősége-sebb haszna származik-e bármely vidék államának a latin irodalom gondosabb ápolásából, mint az illető anyanyelv pallérozásából. Min-

den bizonytal, ha példákat hoznánk föl, s azokból alkotnánk meg ítéletünket, ki kellene mondani, hogy minden népnek a maga anyanyelvét kell faragni és csiszolni a latin helyett. Ennélfogva ha valahol egyáltalán, akkor bizonytal leginkább a magyar népnél kell rosszallani, hogy elhanyagolva és szinte lenézve anyanyelvét, a hazai törvénykezés minden rendelkezésében, a tudományok és művészetek oktatásában, a történeti események elbeszélésében s bármiféle más eljárás előterjesztésében egyedül a latin nyelv, csak a latin beszédmód, csupán a latin ékesszólás alkalmazását látod; holott pedig, legalábbis véleményem szerint, sokkal inkább a maga érdekeit szolgálná, ha föl hagyva azzal a fölösleges igyekezettel, hogy a latint, ezt az idegen nyelvet tanulja és támogassa, anyanyelve lehető legteljesebb gazdagításával, ékesítésével s minden irányban elterjesztésével foglalkozna. S ez a munka már akkor is meghozná az áhított sikert, ha legalább minden előforduló latin szót igyekeznék magyarul viszszaadni, s az új dolgokat és találmányokat új megnevezésekkel ellátni, a névszók és igék minden egyes konkrét és átvitt jelentését az ezekből származó kifejezésekkel együtt egy kötetben összeállítani, s így egy teljesebb magyar–latin szótárt megalkotni, s végül ennek és ráadásul egy tökéletesebb nyelvtannak, továbbá hol latin, hol meg német szerzők gyakoribb fordításának és átültetésének a segítségével nemcsak hogy akármiről áttekinthető beszédet lehetne tartani, hanem mindenféle történeti elbeszélést írásba lehetne foglalni, úton-útfélen fölolvasni, emlékezetbe vésni. Ezért gyakran átkoztam már honfitársaimnak – hogy azt ne mondjam – tunyaságát vagy kicsinyhitűségét, amely szinte megbabonázza őket, s a maguk olyan anyira választékos, férfias, nagyszerű és hősi nyelvét kevésre tartják, és szellemének tökéletessé tételére, csiszolására, gazdagítására és művelésére nem fordítanak komolyan és folyamatosan gondot. Hogy semmi többet ne tegyek hozzá a hasznosságról, ami egészen biztosan bőven fog áradni az egész Magyarországra az efféle serény magyar nyelvművelésből: mert kérde, csupán a magyar nyelven megírt történelem kicsit gyakoribb olvasásából az egyszerű nép lelke is milyen és mennyi serkentést nyerne az erényekre s figyelmeztetést a bűnök ellen! S aztán az egész magyar nép milyen tanulságos példákat kaphatna a dicsőséges életvitelhez, hogy bátran és ragyogóan véghezvitt dolgaikkal dicsőséget és örök hírnevet szerzett őseik nyomába serényen lépjenek, és testük-lelkük minden erejével igyekezzenek azon az ösvényen haladni, melyen elődeik oly bátor lélek-

kel jártak. Sőt – hogy súlyosabbat ne mondjak –, azt az éktelenséget se lehet semmiféleképpen mentegetni, hogy az egy Székely kivételével soha egy magyar se jegyezte föl magyar tollal azon tetteknek történetét, melyek akár a régmúltban, akár az legutóbbi időkben oly serényen, oly bátran, oly jelesen mentek végbe, pedig ahogyan már magával a munka fővállalásába vetett bizalommal igen jelentékeny alkalom nyílik arra, hogy az egyébként is igen választékos nyelv még zengzetesebb választékosságra jusson el, s mindinkább gazdagodjék és fejlődjék, úgy nincs is rá megfelelő szó kifejezni, hogy ráadásként újra mekkora dicsőség járul hozzá előző időkben már megszerzett dicsőségözhöz. Semmi ok, hogy bárki is ezek ellen vesse az efféle erőfeszítés nehéz voltát s a vele járó, Etnánál is súlyosabb terhet; bizony ha „nincs diadal harcok nélkül”, melyik épeszű ember fogja elutasítani akár a legkegyetlenebb fáradságokat is, különösen, ha megértette, hogy ezek vezetői és társai annak a célnak az elérésében, mely nemcsak gyümölcsöző, hanem dicsőséges is. Még sokkal kevésbé kell keseregni mindenféle „lehetetlenségről”, hogy tudniillik ilyesmire merészkedjünk a magyar nyelvben, mert ezt – hogy másokat ne is említsek – akár két példa is éppen eléggé megcáfolja, megdönti és elhárítja; az egyiket Qu. Curtius *Historia Alexandri Magni* (Nagy Sándor története) című műve magyar nyelvű fordításából veszem, mely egy bizonyos Forró Pál nevű művelt magyar (róla lásd fentebb a 153. oldalon) fáradhatatlan buzgalmának az eredménye, s a magyarországi nemes Debrecen városban látott nyomtatásban napvilágot; a másikat Balog György iparkodásából merítem, aki Cornelius Nepos és Cicero *Epistolae ad Familiares*-t Sopronban magyarul kiadta; ezt szemügyre is vettem fentebb a 29. oldalon.

El kell tehát úzniük a magyaroknak azt az álomkört, mely mind- eddig zsibbasztotta őket, s állítsák maguk elé követendő példakul a németeket, franciákat, angolokat, olaszokat és belgákat, akik igen nagy szorgalommal és odaadó gonddal felkutatták a Magyarországon történt dolgokat, s felkutatván ki-ki a maga anyanyelvén megmentette a feledéstől; a magyarok a maguk nyelvén valami hasonlót merészelve tartsák szívügyüknek, hogy latinul nem tudó utódaiknak áthagyományozzák népük történetét. Bátraké a szerencse, erőt ad a várt siker és elksér Isten áldása.

RIBINYI JÁNOS

BESZÉD A MAGYAR NYELVMŰVELÉSÉRŐL

Ha igaz – amiben senki nem kételkedik –, hogy a beszédek mindig a helyhez és az időhöz kell szabni, akkor ezen az igen-igen áhított napon semmi mást nem hozhatok elő, csak olyant, ami újdonságával fölkeltheti figyelmeteket, vagy eleget tehet kíváncsiságotoknak, Hallgatóim. Új évet kezdünk ugyanis – s ez Isten kegyelme! –, a mennyei Hatalom jótéteményéből új nap virradt ránk, mely a lelket a régieken való gondolkodástól elvonva új dolgokhoz vezet, s a legkülönlegesebb élvezet új érzését kelti mindnyájunk szívében.

Semmi másról nem szólok most, Hallgatóim, csakis arról, amit én magamban is észreveszek, mert hiszen nem tudtam érzésemet megfűkezni, olyan hevesen megmozgatott, pedig jellemem inkább a szelídségre, mint a hevességre van teremtve; de a háborgó hullámokat könnyen lecsendesítettem, visszaemlékezvén arra a szentséges kijelentésre, amit a legbölcsebb király, miután előbb megvizsgálta és helyesen mérlegelte a dolgok természetét, figyelmeztetésünkre, helytállóan s igen nagy nyomatékkal jelentett ki: „Nincs új a nap alatt!” Ha ő, aki abban az ősi korban éles értelemmel és figyelmes lélekkel szemlélte az emberi életet, semmi újat nem talált a nap alatt, mi újat találhatunk mi, hiszen azoktól az időktől oly nagy távolságban vagyunk, és szellemünk annyira erőtelen. Azóta annyi és akkora változáson ment át a mi földünk, az emberi viszonyok annyi sorsfordulót álltak ki, hogy már alig történhetik olyan, ami azelőtt ne lett volna, alig mondhatunk a mi korunkban mást, mint csak azt, amit azok a régi emberek világosan és egyszerűen kifejeztek, annak az időnek a módján, amelyben éltek.

S míg ezt figyelmesen lelkemben forogatom, nem arra fordítok gondot, hogy valami újat és szokatlant mondjak az időnek eme új fordulóján, hanem hogy röviden és világosan megemlítssem, amiket ugyan már azelőtt megmondtak, de használnak a kiváló publikumnak, s ékességet és dicsőséget szereznek a magyar névnek. Ugyanis, más dolgokhoz hasonlóan, az irodalmi kérdésekben is Cassius mondását szoktam szem előtt tartani: „Kinek lesz javára?”, és mindent a közhaszonra vonatkoztatok; nem azért, hogy valami

jövedelmező tudománnyal tetszelegjek magamnak – ezt ugyanis nem szellemhez mindig is méltatlannak gondoltam –, hanem hogy azt az időt, amit a Legfőbb Hatalom nékem az életre megengedett, sokkal drágábbnak tartsam, mint hogy kevésbé gyümölcsöző elfoglaltságokkal vaktában elfecsérelhetném. Mert – amint igen szépen tanítja ama legnagyobb és minden korok szemében csodálatos szónok, Ciceró – minden művészetben meg kell lenni mind a csodálatos méltóságnak, mind az igen kedves hasznoságnak.

De hát mit tartotok méltóbbnak vagy hasznosabbnak, Hallgatóim, mint hogy tudós törekvéssel kiműveljük a hazai nyelvet, s annak tökéletesítésében és csiszoltabbra pallérozásában szorgalmasan munkálkodjunk? Hogy tehát irodalmunk valamennyire is hasznára legyen az ifjúságnak, s a magyar névnek valami dicsőséget szerezzen, röviden és egyszerűen beszélni fogok a magyar nyelv műveléséről, és ami erről eszembe jut, világosan és egyértelműen kifejtem. Fogadjátok, esdek, szívetekbe a beszédemet, Hallgatóim, s a nekünk mindnyájunknak oly édes hazánk iránti őszinte szeretetben erősítetek meg engem türelmes hallgatásotokkal. S ahogy bizakodom is, hogy ezt biztosan meg fogom kapni, úgy nagyon örülök, hogy ilyen beszéd tárgy jutott nekem, amely a szavak haszontalan szépítgetése nélkül, méltóságával és hasznos voltaival szíveteket föl tudja indítani és tüzesíteni.

Hogy pedig egyenes csapáson haladjon előre a beszéd, úgy tűnik, hogy először is a magyar nyelv kiválóságáról, majd kötelességünk-ről, hogy mindinkább csiszoljuk, s aztán azokról az eszközökről kell beszélnem, melyek a szándék végrehajtásában segítenek. Beszédem első részében készakarva törekszem a rövidségre, nehogy fölszítsam ellenünk a szomszédos népek gyűlöletét, mikor a hazai nyelvet válogatottan finom, de mégis szükséges dicséretekkel kiemelem, vagy hogy nevemet valami „szemtelenység” foltjával bemocskoljam. De hát mi szükség is van dicséretnek világgá kiáltásával ékesíteni azt a nyelvet, mely veleszületett szépségével úgyis eléggé ragyog? Volt-e valaha is olyan ember, aki ha már eléggé tudott magyarul, kételkedett finom szépségében és választékosságában? Kit nem indított meg az a sajátos és valami csodálatos komolysággal kiegyensúlyozott édesség, melyet annyira megcsodálunk benne? Mikor szívének gyöngéd érzelmeit akarja a magyar kifejezni, úgy szeressenek engem az égiek!, annyira behízselgően szép a beszéde, olyan nyájas a beszédmodora, oly gyönyörűsége a kiejtése, hogy akár a kőszíveket is

egykönnyen megindítja, és széttörvén a lélek zárait, utat nyit magának az ész legbelsőbb rejtekeibe. Veszedelmesek a hízelgők és talpnyalók szavai, Hallgatóim, bármely nyelven hangzanak végül is el, és nehéz nekik ellenállni, csak valami édességgel és érzellemmel hangozzanak... De a magyar nyelv édességével bevonva olyan erejük van, melynek csak az tud ellenállni, aki minden emberi érzést levetve, mogorván, valami állati vadsághoz közeledik...

S ezeket az előbbieket pedig még csak a kevésbé fontosaknak tekintem. Több dolog van, s bizony sokkal több, ami engem a hazai nyelv csodálatára ragad. Akár az áttekinthetőséget szemlélem ugyanis – mind a helyes gondolkodásnak, mind a jó dikciónak legfőbb díszítőelemét –, fölfedezem, hogy ebben a jeles erényben sok más nyelvet fölülmúl a miénk; akár a méltóságot mérlegelem, mely a dikció egész habitusából csodálatosan kiviláglik, nem találok a miénkénél semmi nagyszerűbbet, semmi komolyabbat, semmi ragyogóbbat. Lendületes vagy tüzesebb beszédmodot akarsz használni? Magyarul – elég élénk és heves emberek ugyanis – a lehető legjobban fogod elérni. Körülíró orációt kell alkalmazni? Azokat a hosszabb, s hogy úgy mondjam, körülíró magyar szavakat és beszédformulákat kell elővenned. Végül is bármiféle stíluszintet kell is megvalósítanod: az alacsonyat, a közepeset, a fennköltet – bármiféle érzelmek kell is jelezni: szerelmet, gyűlöletet, örömet, szomorúságot, haragot, reményt, félelmet, magyar stílussal ezt mind pontosan ki lehet fejezni, megfelelő módon lehet pannon szókkal elmondani. Behízelt az olasz beszéd, nem tagadom. Kecses a francia nyelv, megengedem. Komoly a német dikció, pontosan tudom. De mindez oly jól látható a magyar nyelvben, hogy nehéz megmondani, melyik erényével emelkedik ki leginkább. Nem vagyok annyira vakmerő, Hallgatóim, hogy a miénket akár a göröggel, akár a latinnal össze merném vetni, sőt töletek is igen udvariasan kérem, hogy amennyit a hazai nyelv iránti méltányos szeretetnek juttatok, ugyanannyit adjatok meg az igazságnak is. A külső népek nevetnének minket, s ugyan joggal nevetnének, ha azokkal a nyelvekkel szemben, melyeket az isteni és emberi dolgok ismerete hozzánk eljutott, s melyekkel a legerősebb és legműveltebb népek éltek, a miénknek – ki se ejtem! – adnánk az elsőbbséget, vagy akár egy rangra akarnánk emelni velük...

Ki érte el valaha is a te komolyságot a beszédben, isteni Démoszthenész? Kicsoda ért föl a te szónoki tehetségedhez és szógaz-

dagságodhoz, te legékesebb beszédű Tullius? A ti fáradságotokkal, tudós törekvéseitekkel, szorgalmatokkal, ti ékesszólásnak messze legragyogóbb fényességei, olyan magasra kerültek ezek e kiművelt nyelvek, melytől az összes többi kénytelen rendkívül messzi távol-ságban alább állni. Nem e nyelvek iránti valami vak szeretetből mondom ezeket, Hallgatóim, bár szívesen bevallom, hogy őszinte rajongójuk vagyok, hanem hogy nyilvánosan tanúsítsam: a műveltebb magyarok közt a görög és latin irodalomnak egészen rendkívüli nagy a bece, s hogy tisztelettel megemlítem azokat a honfitársaimat, kik mindkettőben nem közönséges előmenetelt tettek. Újra idézzetek emlékezetetekbe ebből az alkalomból Janus Pannoniust, az igen híres szónokot és költőt, kinek jeles görög és latin nyelvtudását mindenki, aki a dolgokat méltányosan ítéli meg, joggal csodálja. Nagyra értékelte Pannoniusunkat Iustus Lipsius, gyönyörködött olvasásában Rhenanus, irodalom- és erényszeretetét hirdette Paulus Iovius, Ianusunk ragyogó tehetségét dicsőítette Rotterdami Erazmus, kinek ítéletét szerintem már csak azért is el kell fogadni, mert egyedül ő volt képes mindenki tehetségét helyesen megítélni és pontosan megjelölni, mi szép a latin szónoklatban. Bizakodunk is, hogy a művelt emberek előtt többet ér Erazmus tekintélye, mint az újabb irodalomtörténész, Reimmann igen finnyáskodó ellenérzése a magyarok ellen. Ez a finnyás ember magyar „érdességről” beszél, mintha a természet megtagadta volna a magyaroktól a kellemet, s ennek a harcias népnek nem is lenne tehetsége a választékos beszédre. Nem így van, Reimmann! Mi az, amit Sambucus dikciójában kifogásolsz? Pannonius verseinek dikciójában milyen érdességet találtál? Mi hiba van Inchoffer stílusában? Ha arról a bizonyos „magyar érdességről” beszélsz, mindenki epeömlést kap, aki Bél Mátyás kellemes stílusát csodálja, és oly pompásan megírt műveinek olvasása a legkellemesebb érzésekkel tölt el. Ne nyugtalanítson titeket, Hallgatóim, Morhofnak és Heineckének, ezeknek az egyébként nagyon művelt férfiaknak a tekintélye. Előítélettel beszéltek, s ha nem csalódom, magyar írók olvasása nélkül, hamis mendemonda alapján, vakmerően nyilatkoztak természetünkről. Földijeink legtöbbször anyyira gyönyörködik a római beszédben, hogy a latin iránti túlzott szeretetből elhanyagolják a hazai nyelvet, és alkatát, mely valóban igen-igen szép, meggondolatlanul lenézik. Én bizony nem akarom és nem is tudom megróni, hogy igen sok földink egészen egyedülálló szorgalommal a római nyelv megtanulásán fáradozik, minthogy

a hazai törvényeket is ezen a nyelven bocsátották ki, és uralkodóink egészen ezidáig latin nyelven írták meg rendeleteiket a rendeknek; de hogy a magyar nyelvet, a hazai beszédet, mely a szív érzéseinek kifejezésére messze a legalkalmasabb, emiatt elhanyagoljuk, elviselhetetlennek tűnik számomra...

Nézzétek csak azokat a régi görögöket, újra gondoljátok meg a rómaiakat, mennyire serények voltak a hazai nyelv csiszolásában. Milyen szorgalmasak voltak, mennyit fáradoztak népük nyelvének kiművelésében. Ezeknek az iparkodását kell követnetek, vagy ha e régi példáknak nincs semmi meggyőző erejük, a franciákat, az olaszokat s a németeket, szomszédainkat állítsátok magatok elé, hogy megértsétek, mi e téren a hivatásotok...

Ha tehát valamit egyáltalán meg tudtok ítélni, Hallgatóim, ennek a nyelvnek a stúdiума a magyar szerzők állandó olvasásával rendkívüli segítséget kapna, s maga a nyelv ily módon sokkal műveltebbé és díszesebbé válnék, mint ha csupán a gyakorlatban, a nem mindig és nem mindenben tiszta köznapi beszédben tanulják.

De hát, mondhatnánk talán egyesek közületek, kik azok a magyar szerzők, akiknek olvasását annyira szorgalmasan ajánlod? Mily nagyon szeretnék ezen a téren feladatommak is meg a ti akaratoknak is eleget tenni! Bizony, nagyon is sokan vannak, ezt mindenki, aki a hazai dolgokban egy kicsit is járatosabb, belátja – de most meg sem nevezhetem őket, s talán, ha megnevezhetném is, nem lenne hasznos. De azért nincsenek is olyan sokan, hogy nehéz lenne közülük válogatni, vagy hogy joggal panaszkodhatnánk, elnyom minket nagy tömegük. Bárcsak több ilyesfajta magyar nyelven írott könyv állna rendelkezésünkre, mely mind a kellemes tartalom, mind pedig az arányos és illő előadásmód miatt ajánlható lenne! Bizonyára mohón olvasgatnák őket, s a tárgyak bája, tisztán, összhanggal és választékosan kifejezve annyira elfoglalná az elmét, s ha elfoglalta, oly kellemes érzéssel töltene el, hogy olvasásukban soha el nem fáradnának! Efféle írásokkal kell azoknak foglalkozni, akik a hazaszeretben és áldott tehetségükben másokat megelőzve dicső dolognak tartják, hogy érdemeket szerezzenek a magyar nyelvben.

Nehogy azt gondoljátok, Hallgatóim, hogy a szerelmi tárgyú le-

dérségekkel tömött meséket (melyekben a ledér és elpuhult lelkek túlságosan is gyönyörködnek a mi korunkban) tartom méltóknak arra, hogy – mivel hazai nyelven vannak írva – honfitársaink elé adjuk olvasásra. A magyarság, ez az igen komoly nép, kit a természet a komoly dolgokra alkotott, azokat a sületlen kis elbeszéléseket s a dagályos és cicomás dikciót, melyet ezeknek a siralmas műveknek a szerzői szoktak használni, annyira nem szereti, hogy bárki is szánja rá magát ezek írására, egészen biztosan minden fáradsága kárba vész. Ha ellenben valaki közhasznú igazságokat fejtene ki népünk nyelvén, és azokat a dolgokat világitaná meg magyar nyelvű iratokkal, melyeknek ismerete szükséges a helyes életvitelhez, az kétségkívül a lehető legnagyobb dicsőségre tenne szert, s az egész nemzet hálás köszönetét elnyerné. Szavamat adom, Hallgatóim, általános tetszésben részesülne az, aki a hasznosat édessel vegyítve, kellemes tömörséggel adja majd elő, és a magyar nyelv csudálatos bájával és egészen egyedülálló komolyságával módszeresen él. Milyen megfelelő, mennyire alkalmas eszköze lenne a hazai nyelv csiszolásának, ha lennének, akik ezt a munkát, mely nemes elmékhez nagyon-nagyon méltó, elkezdenék és folytatni is akarnák. Így gyarapodott a görög nyelv, s így érte el a római a maga ékes voltát Európa kulturáltabb részein, ezzel tették oly kedveltté nyelvüket a franciák s az angolok is, e művelt nemzetek, hogy egy sincs (ha egy kicsit is ad magára), aki legalább egy közepes ismeretet ne akarna megszerezni bennük.

Ezért hát lépünk ezek nyomába, Hallgatóim, emeljük magasabb szintre magyar stílusunkat, és stílusgyakorlatokkal alakítsuk beszéd-módunkat: így mi is elérjük a népnyelvű beszédben azt, amit a többi népek egészen dicséretes szorgalommal már elértek. Hogy a stílus a beszéd legjobb és legkiválóbb effektora és mestere, azt a beszédnek ama mestere, a „római” nevezet halhatatlan ékessége, Marcus Tullius helyesen ítélte meg, s az ő ítéletét teljességgel el kell fogadnunk, ha azt, amit ő a latinban csodálatosan véghezvitt, megpróbáljuk a magyarban legalább tűrhetően elérni. Higgyetek ennek a nagy művésznek, Hallgatóim, akiben én a kiérlelt ékesszólás annyira tökéletes példáját látom, hogy a beszéd egész gyakorlatát véleményem szerint nemcsak hogy az általa igen bölcsen megírt szabályok szerint, hanem elsősorban az ő példája szerint kellene oktatni. Ő sokat fordított görögből a latin nyelvre, sok olyant, amit a görögök már elmondtak, merész újítással, latinul szólaltatott meg, s ki se lehet mondani, ezzel a munkával mekkora érdemeket szerzett polgártársainál s a hazai

nyelv ügyében is. Nem csupán gyarapította ugyanis a szavak számát, hanem – és ez sokkal kiválóbb tett – olyan alkalmassá képezte ki a latin beszéd habitusát, hogy elérte azt a csodás erőt, mellyel bármilyen dologról megfelelően lehet beszélni, s olyan hozzáértéssel szabta a dolgokhoz az ékesszólást, az ékesszóláshoz az arányokat, hogy úgy tűnik, magukat a görögöket is fölülmúlja, pedig azok voltak mesterei.

Tehát nekünk is ezt az utat kell járni, Hallgatóim! Le kell nyelvünkre fordítani azoknak az írásait, akik a közhasznú dolgokról és közéletünkről éles elmével gondolkodtak, és ékesen és választékosan is beszéltek. Magyar köntösbe kell öltöztetni a görögöket, németeket, franciákat, angolokat, olaszokat; nem mindet ugyan, mert ez végtelen nagy munkával, de csekély haszonnal járna, hanem akiket a kegyes természet kiemelkedő tehetséggel ékesített, hogy az emberi dolgokat jól lássák, és azokról alkalmasan és megfelelően be is tudjanak számolni, s ezáltal a többi halandók közül mint kivételes nagyságú csillagok ragyognak ki.

1751

Déri T. Balázs fordítása

A PRESSBURGER ZEITUNG A MAGYAR NYELVRŐL

LIPCSE, 1764. JÚLIUS 12.

A híres gottschedi grammatikát, melyet a franciák, valamint az olaszok használatára és oktatására már kinyomtattak, és amely nyelvünket e népek körében oly szerencsésen elterjesztette, most az oroszok számára is átdolgozták, és az éppoly váratlan, mint kellemes ajándékkal Pétervárról lepték meg a professzor urat.

Milyen kívánatos lenne, hogy nálunk is támadjon egy Gottsched, aki az oly szép és díszes magyar nyelvet némileg ismertebbé tenné a külföldiek előtt.

TUDOMÁNYOS DOLGOK

Azzal a kéréssel kerestek meg bennünket, hogy az alábbi levelet közöljük lapunkban:

Körmöcbánya, 1765. március 1.

Uram! Eléggé megkésve jelentkezem válaszzal arra, amit Ön még a múlt esztendőben, mégpedig lapja első évfolyamának 4. számában a Lipcse, július 12-i cikkhez fűzött: „Kívánatos lenne (ugyanis), hogy nálunk is támadjon egy Gottsched, aki az oly szép és díszes magyar nyelvet némileg ismertebbé tenné a külföldiek előtt.” Azt gondolom azonban, még nem késtem el vele. Az Ön óhaja, Uram, jogos, és nem kételkedem, hogy jónéhány külföldi kívánsága találkozik az Önével ebben az esetben. Ó, még annyival is kívánatosabb, mert ezzel az oly szép és díszes, sőt (hozzáteszem) nemes és finom nyelvről még tanult külföldiektől is csúf előítéletet kell hallanunk! A különben páratlan Hübner-féle újság-lexikonból csupán egy részt szeretnék itt bemutatni, melyben az Európa címszó alatt a szerző nem riad vissza, hogy a magyar nyelvet a szláv vagy tót nyelvből származtassa, amikor ezt mondja: „és a harmadikból a magyar, a cseh, a lengyel és az orosz.” Nevetséges! Hát az idegen szavak használata valamely nyelvet mindjárt annak rokonává teszi, amelyből átvette? Ez ugyanaz, mintha valaki egy pénzüsszegegről, mely néhány rézpénzt is tartalmaz, azt állítaná, hogy csupa rézpénzből áll. Valamire rá szeretnék itt világitani, de most hagyom, hogy

maguk a németek vigyék a szót: „A legkézenfekvőbb okokból adódik (írja Gottsched *A német nyelvtan alapjai* című művében, 146. §.), hogy minden európai nyelv az ősi kelta és szkíta nyelvből származik. Ettől az ősi és közös anyától és nagyanyától nagyszámú alapszót oly hamisítatlanul őrzött meg a görög, a latin, a német és a szláv nyelv, a négy európai főnyelv, hogy ezek így némiképpen hasonlítanak egymáshoz. Hiszen ha néhány betűt kihagyunk vagy áthelyezünk, vagy hozzáteszünk, vagy átalakítunk, láthatóvá válik, hogy azok egy és ugyanazon szavak, melyek e nyelvek mindegyikére vagy legalábbis azoknak nagy részére jellemzőek” stb. Ha Philipp Johann von Strahlenberg úr *Európa északi és keleti területei* című művében (4-rét, 1730) és ennek alapján a *Keleti és nyugati nyelvmester* című írásban (8-rét, Lipcse, 1748. 213. lap) az unnokat vagy hunokat a régiségben más szkíta nemzetekkel szemben az ősatya kitüntető szóval kifejezetten előnyben részesíti, úgy a német urak számára marad a döntés, hogy minek nevezzék a magyar vagy hun nyelvet. Én nem mondok sem igent, sem nemet; csupán annyit, hogy a magyar, összehasonlítva a héberrel, mint a legősibb nyelvvel, a többi európai nyelvvel szemben a kort illetően egykönnyen előnyre tehet szert. Ha azonban az ebben most használatos tót szavak szolgáltatják az egyetlen okot a fenti állításhoz – hiszen különben semmi más nem tudok elképzelni, mi alapján alkotnának ítéletet –, éppen ez okból a német nyelvről is ki lehet ugyanezt jelenteni és mondani, mert ez maga is sok olyan szót tartalmaz, mely valóban tót eredetű, és így e nyelvet szintén a szláv nyelv rokonának kellene tekinteni. És aki nem hinné el, hogy a német nyelv nagyon sok szót köszönhet a tótnak, az a latinból és különösen a franciából átvettek figyelembe véve ugyanerre a következtetésre juthat. Ugyanilyen módon találkozhatunk olyanokkal is, akik a magyar nyelvet különböző nyelvek keverékének tekintik. És ha néhányan még azt is hozzáteszik, hogy az állítólagos óriási összevisszaság miatt a magyarban szabályokat sem lehet felállítani, akkor az efféle vélemény nem más, mint tudatlanságból és meggondolatlanságból fakadó rágalom. Az ilyen gúnyolódók, úgy látszik, még soha semmiféle magyar nyelvtanról (grammatica) nem hallottak, vagy ha itt-ott egyikre-másikra rábukantak is: ha ez nem volt alaposan és részletesen megírva, ebből még (ha nem léteznék is semmiféle nyelvtan) egyáltalán nem következik, hogy eleve képtelenség. Ó, ha ezek az emberek nem ütnék olyan dologba az orrukát, amihez nem értenek! A magyar nyelv,

még ha sok nyugati vagy európai szót használ is, orientális vagy keleti nyelv, és az is marad, amelynek nagyon kevés vagy éppenséggel semmi köze a nyugati nyelvekhez, és nemességét tekintve rokonával, a törökkel együtt, melyet a sors Európában is újra társként rendelt mellé, minden nyugati nyelvvél szemben joggal előnyben van. Hiszen melyik más nyelv érdemelne meg különben, hogy nemesként magasztalják, mint amely a szenthez (itt a héberre gondolok) mint legnemesebbhez legjobban hasonlít? Szeretett országos nyelvünk, tekintettel rendkívüli finomságára, amit rokonán kívül semmilyen más nyelvnél nem véltem felfedezni, meg is érdemli a nyugati nyelvekkel szembeni jogos előnyét, még a franciával szemben is. A rövidség kedvéért csupán egy részletet akarok belőle bemutatni: miután egy szó erős vagy lágy, ugyanígy hangzanak toldalékai is, ha a szó végén állnak. Például *úr, ein Herr, uram, mein Herr* (nem *Urem*); *Isten, Gott; Istenem, mein Gott* (nem *Istenam*). E nemes nyelvben nem található annyi nehezítő körülmény, mint a németben és másokban. Például a legtöbb nyelv minden tárgyat nemmel (*sexus*) lát el, amit viszont a magyarban nem találunk meg, ahol ebben a vonatkozásban minden szót azonosnak tekintenek; mint például: *Én vagyok az út, az igazság és az élet, Ich bin der Weg, die Wahrheit und das Leben; a hold, a nap, a tenger, der Mond, die Sonne, das Meer*. Amiből egyenesen következik, hogy az úgynevezett mellékneveket (*adjectiva*) emiatt szintén nem kell megváltoztatni, mint például: *jó Úr, ein guter Herr; jó Asszony, eine gute Frau; jó ház, ein gutes Haus*. De még a tudós világban oly neves *Isr. Gottl. Kanz Úr* is általános nyelvtanának (*Grammat. Universal. Canzii, 1737. 91. §.*) egy bizonyos részén a német és más nyelvek példáján tévesen illeti váddal a magyar nyelvet, mikor kijelentését bizonyítja, hogy: – „*ama legnemesebb* csillag nevének minden nyelvben neme van, és ami a legkülönösebb, az egyikben hímnemű (*mascul.*), a másikban nőnemű (*femin.*). A nap szót (*die Sonne*) is felhossa egyebek között példaként, de éppen ez a szócska képes arra, hogy az egész tételt megdöntse: ezzel árulja el a jó ember gyengeségét, amellyel kézzelfoghatóan bizonyítja, hogy még a legtudósabbak is tévedhetnek. De nem ez az egyetlen önmagának is nagyon ellentmondó tétel az említett *Kanz Egyetemes nyelvtan*-ában. Itt-ott található még néhány, amelyet szintén meg lehet dönteni a magyarral. És mennyi téves általánosító kijelentés található egy magát meg nem nevező francia általános nyelvtanában, amely Amszterdamban,

1703-ban a hangzatos *Grammaire generale et raisonnée* szép cím alatt jelent meg. Ki ne óhajtaná hát, uram, hogy nálunk is támadjon egy Gottsched, aki az oly szép és finom magyar nyelvet a külföldiek számára is némileg ismertebbé tenné? Én is szívből kívánom, és emellett remélem is, hogy ez a kívánság bizonyos mértékig hamarosan teljesül, mivel ismerek valakit, aki éppen az említett végcélal már évek óta fáradozik, és lehet, hogy Isten segítségével fáradságos munkáját még ebben az évben befejezi. Nem kételkedem, Uram, hogy írásomnak újságja lapjain helyet biztosít, és kívánom, hogy a külföldi, legalábbis a bécsi újságok is átveszik.

Maradok az Ön alázatos szolgája

W. J.

1764-65

Szőnyi László fordítása

BÉCSI ANZEIGEN A MAGYAR NYELVRŐL

A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETE (KÍSÉRLET)

A Magyarországon uralkodó nyelvek feldolgozása során a magyar maradt még hátra. Részben szépsége, részben mert az ország nyelve, szívesen ennek biztosítottam volna az első helyet, ha annak idején forrásaim lettek volna, amelyek a kidolgozásnál hasznosaknak vagy használhatóaknak bizonyulnak. Arra kényszerültem tehát, hogy a feladatot későbbre halasszam. Most végre tudok egyet-mást mondani, ha nem is sokat. Remélem azonban, hogy ez a kevés is elég lesz történeti sorsának megvilágítására. Csak csodálkoznom kell, hogy Csécsi János, az egykori sárospataki¹ rektor és professzor *Observationes orthographico-grammaticae de recta hungarice scribendi et loquendi ratione*-jában, Bod Péter Pápai Páriz *Dictionarium Hungaricum*-ának új kiadásához írott előszavában és Bél Mátyás, ez a nagyérdemű ember, aki pedig német nyelvtanának előszavában a német, a cseh és a latin nyelv történetét ismertette röviden, a magyar nyelv történetéről semmit nem írtak. De egészen biztosan a források elégtelensége az oka ennek. Most én vállalkozom rá, hogy amennyire lehetséges, tudassak valamit a tisztelt közönséggel. Emellett híven rámutatok az írókra is, akiket segítségül vettem.

1 Sárospatak nevét teljes egészében kírta és nem rövidítettem le: S. Patak, hogy Sárkány Dávidhoz hasonlóan ne adjak alkalmat a S. Patak-ból egy Szent Patakus-t csinálni, ahogy Bél Károly András lipcsei professzor tette. Lásd erről Schwarz Gedeófdédet a „Kísérlet a kritikai tréfák megítélésére Dávid 16. zoltáránál” című egy kritikai collegium keretében, Rinteln 1764 (negyedré) az előszóban 2-3. lap, ahol ezt mondja: „S. Patacus-t a vasárnap és ünnepi szentbeszédek írói kanonizálták.” Bél hibája megtalálható: „Megbízható hírek a tudományok mai állásáról”, 1757, 406. lap. Így lerövidítve írja a magyar Zemplén megyei városkát Lampe is a *Historia ecclesiae reformatae in Ungaria et Transylvania*-ban 589-590. lap. Illicet nunquam etiam bonus dormitat Homerus!

I. §

Priscus rhetor beszéli *Excerpta de legatione*-jában (57. lap), hogy Actius, egy római hadvezér, Attilának, a hunok vezérének azért küldött egy bizonyos Constantiust, hogy a levelezésben segítségére legyen. Ha igaz Priscus e híradása, az világlik ki belőle, hogy a hunok abban az időben a tudományok terén nagyon tájékozatlanok és tapasztalatlanok voltak. Otrókocsi Fóris Ferenc *Origines Hungaricae*-jában (I. rész, 7. fejezet, 318–319. lap) az egész elbeszélést kétségbe vonja. A medgyesi Laurentius Toppeltinus azt állítja ellenben *De origine et occasu Transylvaniae* című könyvében, hogy a hunok a keresztény hit felvétele előtt sem írni, sem olvasni nem tudtak.

2. §

A tétel igazolhatóságának bizonytalansága miatt, hogy tudniillik a magyaroknak volt-e bizonyos mértékű írás- és olvasásismerete, az a kérdés adódik, hogy tulajdonképpen milyen fajtájú betűket alkalmazhattak. És itt akarom a híres Bél *Exercitationes de vetere litteratura Hunno-Scythica*-ja (23. lap) alapján honfitársaink erről vallott igen eltérő véleményeit előadni és mindenkinek megengedni, hogy azt fogadja el közülük, amelyiket akarja. Ilyen homályban ugyanis, amely különösen a régebbi történelmet borítja, kevésbé lehet valamit határozottan állítani, mert hiányoznak a megbízható források.

3. §

Az említett Csécsi János² már idézett *Observationes criticae*-jében (I. rész, 2. §.) azt mondja, hogy a magyarok, mikor még Szkitiában laktak, saját betűket és jeleket használtak, mégpedig úgy, hogy a héberek és más keleti népek módjára jobb felől bal kéz felé írtak, s hogy az írásnak ez a fajtája az erdélyi székelyeknél még megtalálható. Molnár Albert³ magyar nyelvtanának előszavában (23. lap) azt ál-

2 Csécsi 1708-ban halt meg, és egy hasonló nevű fiút hagyott hátra, aki a következő művekkel szerzett magának nevet: 1. *Oratio secularis altero reformationis jubilaeo habita ad d. 31. Octobr. 1717.* és 2. *Aphorismi, in quibus antiquitates veterum Hebraeorum brevissime exhibentur*, Bernae 1726. 8.

3 Molnár Albert Szencen született 1574-ben; miután Szentgyörgyön, Debrecenben és Göncön, a hazai iskolákban tanulmányait befejezte, Wittenbergbe ment, meglátogatta Heidelberget, s azután egyetemi tanulmányait Strassburgban fejezte be.

lítja, hogy ő ezt az írásfajta-t soha nem látta, de kéri, hogy ha valaki-nek még maradt valami emléke, küldje meg neki. Komáromi Csip-kés⁴ György⁵ ellenben *Hungaria illustratá*-jában (23–24. lap) azt állítja, hogy neki voltak ilyen emlékei, s ezeket olyanoknak nézi, hogy bár azok kezdetben eredeti magyarok voltak, később azonban a római betűk miatt kiszorultak. Ez utóbbi véleményhez csatlako-zom magam is, mégpedig fontos okokból, amelyek nem vak előítéle-ten alapulnak, s amelyekről kifejtem gondolataimat, ha időm és nyu-galmam lesz hozzá.

4. §

Annyi megáll, hogy a régi ugurok, akiket mi inkább ungaroknak [magyarok] kívánunk nevezni, anyanyelvüket sem nyilvános, sem magán-összejöveleteken vagy gyűléseken nem használták. Minden nyilvános egyezséget és határozatot latinul fogalmaztak ugyanis meg. Maguk a régi magyar királyok oklevelei tanúsítják ezt, s a leg-régibb törvények, amelyek a *Corpus iuris Hungarici*-ban található-k, a legmeggyőzőbb bizonyítékot nyújtják.

5. §

Egyesek nyilvánvalóan arra hivatkoznak, hogy a már említett *Corpus iuris Hungarici*-ban található egy esküformula, amelyet ma-gyar nyelven fogalmaztak, s ezt, mint közismert, I. Lajos király dek-rétumához szokták csatolni. De erre az ellenvetésre azt válaszolhat-juk, hogy először 1584-ben jelentették meg, és kiadója, egy bizonyos Mossóczi, egyetlen utalást sem tesz, honnan vette. A legeslegrégibb oklevelekben nincsen nyoma. Mi van akkor, ha ezt Lajos idején elő-

Különböző meghívásokat kapott: részben Sárospatakra professzornak, részben Fejérvárra rektornak, részben Németújvárra is rektornak. De mindezeket visszautasította, és Oppenheimben maradt. Kiemelkedő művei a következők: 1. Latin-görög-magyar szótár és magyar–latin, Frankfurt 1604, 8.; 2. Magyar grammatikája, amit Hanauban nyomtak 1610-ben, 8.; 3. *Christianae religionis institutiones*. Kolozsvárt, Erdélyben halt meg, ahol Alstedius a következő sírfeliratot írta rá:

Ungariae cunas, curas calami thalamique debeo
Teutoniae; Dacia dat tumulum.

Részletesebben lásd Czvittingernél az M. betű alatt.

4 Az ország nyelvén a kiejtés: Csipkás.

5 Debrecenben volt első professzor, azután református prédikátor, és részben magyar bibliója, részben más írásairól is híres, melyeknek mind Bod Péter *Magyar Athenas*-ában (146. lap), mind a már említett Czvittingernél utána lehet nézni.

szőr latinul foglalták írásba, és azután ez a Mossóczi vagy valaki más magyarra fordította. Maga Hunyadi Korvin János,⁶ aki ugyan aligha tudott jól latinul, mégis latin nyelven tette le a hűségesküt, s ezt meg lehet állapítani az esküformulából, ami ugyanazon dekrétumban található⁴

6. §

E homály miatt semmit nem tudunk határozottan állítani, csak azzal a reménnyel hízelelhetünk magunknak, hogy egyszer még a jövő kiségit ebből a labirintusból, és egy felfedezés hozzásegít, hogy a homály világosabbá váljék, s nagyobb bizonyossággal következtethetünk, hogy az iratokat és az okleveleket magyarul állították ki. A legelső magyar könyv, amit ezen a nyelven írtak, kétségtelenül az, amelyet Georg Erich Weisbeck⁷ idéz *Epistola de eruditis Hungariae*-jában, tudniillik Batthyány Boldizsár egykori udvari papjának, Beythe Istvánnak *Flora Ungarica*-ja, mely Németújváron 1528-ban negyedréthben jelent meg.

7. §

Ez után jött ki Újszigeten 1539-ben Sylvester János⁸ magyar grammatikája, s hamarosan rá, 1541-ben jelent meg az első magyar újtestamentum, amelyet ugyanez a Sylvester fordított. Munkáját I. Ferdinánd római királynak ajánlotta. A könyv végén ezek a szavak

6. A magyar történelem e hőse sokkal ismertebb, mint hogy jellemét itt vázolni kellene. Csak arra emlékeztetek, hogy 1445-ben, mivel Ludovicus Posthumus csak ötödik életévét töltötte be, az ország rendjei egyhangúan az ország kormányzójává választották. Ebből az alkalomból hűségesküt kellett letennie. Lásd: Franciscus Orosz: *Orationes regum et principum magni regni Hungariae*, 297. lap.

7. Gregorius Erich Weisbeck Johannes Weisbeck pozsonyi evangélikus prédikátor fia volt; Lipcsében tanult, először konrektor lett Pozsonyban, majd mikor ez nem tetszett neki, elhagyta szülővárosát, Németországba ment, ahol először Alslebenben, utóbb Ascherslebenben prédikátor, végül Halberstadtban szuperintendens lett. 1746-ban halt meg. Írásai közül csak az említett kéziratot ismerem, amelyből néhány kivonatom van. Ezt a levelet Burius János besztercebányai prédikátorhoz írta.

8. Hogy ki volt ez a Sylvester János, akit egyesek Szilvássynak vagy Szeretelynek hívnának, nem tudom megmondani. Annyit tudok, hogy a pannoniai Laskai Csókás Péter *De homine magno illo in rerum natura miraculo et partibus essentialibus* című könyvében, különösen pedig előszavában, ahol azoknak a magyaroknak nevét közli, akik 1522 és 1585 között Wittenbergben tanultak, a mi Sylvester Jánosunkat („másként”, mint mondja: „Erdőssy”) is említi, mégpedig az 1534. évnél. Ugyanabban az időben vele együtt tanult Sylvester Lukács; hogy testvére vagy közeli barátja volt-e, arról nincsen említés. A későbbi újszigeti nyomdász, Abádi Benedek is akkor, a mi Sylvesterünkkel tanult.

olvashatók: „Újszigetben Abádi Benedek nyomtatta vala 1541. esztendőben.” Azt azonban jól meg kell jegyezni, hogy ő *gy, ny* helyett *g-t, n-t* ír, s ahelyett hogy a magyarok hosszú *a*-ját *á*-val jelölné, *ā*-nak jelöli.

8. §

Ettől az időtől fogva a jelenkorig már elég írást találunk a mi országos nyelvünkön. Sőt már azon fáradoznak, hogy a németek legszebb morális és történeti műveit lefordítsák, s ezáltal a széptudományok elsajátításával képezzék és teljesen átalakítsák a magyarok ízlését. Így fordították le nemrég magyarra a felejthetetlen Gellert *Svéd grófné-ját*, amely Erdélyben jött ki, és ugyanez a szerző azt ígéri az előszóban, hogy egyéb műveivel ugyanezt teszi. Itt sok más fordított művet említhetnék, de azt gondolom, hogy más alkalomra halasztom. A *Cassandra* legutóbb megjelent sikerült fordítását folyóiratunk ebben az évfolyamban tárgyalta.

Csak még egy körülményt nem tudok hallgatással mellőzni, mégpedig néhány honfitársam dicséretes fáradozását. Milyen gyönyörűséggel írnám ki nevüket, ha vállalkozásukat siker koronázta volna! Így azonban a hely sem nevezhető meg, ahol e társaság megalakult.

9. §

Ezek az akkoriban fiatal patrióták a német nyelv javítására létrejött társaságok mintájára 1730-ban egy magyar nyelvjavító társaságot akartak alapítani. A következő szabályokat állították:

1. A társaságnak függetlennek kell lennie, a legügyesebbet nevezék ki elnöknek, akit hívjanak „előljáró”-nak, és első hely illesse.

2. A második helyre kerüljön, és gondviselőnek nevezék, aki a társasági ügyeket intézi.

3. Az összejövetelekre hetenként két órát kell szánni. Ez alkalommal egy tagnak felolvasásra méltó értekezést kell előadnia, s ezt aztán a többieknek a legszigorúbb kritika szabályai szerint megítélniök.

Az így létrejött társaság szándékai és céljai dicséretesek voltak, s csak sajnálni lehet, hogy hiányzott a támogatás és a bátorítás, és emiatt a szorgalom, mellyel az ügyet felkarolták, lanygulni kezdett. Mennyi új fordítást és talán eredeti írókat is mutathatna most fel Magyarország, ha e közhasznú terv megvalósult volna!

Tarnai Andor fordítása

A „VILÁGOSSÁG”
KORÁNAK
IRODALOMSZEMLÉLETE

I

EURÓPAI KITEKINTÉS

A „világosság” szót először Kazinczy írta le 1776-ban, Bessenyei 1770-ben még német nyelven írt és 1774-ben kiadott *Der Amerikaner*-ének fordításában. Francia megfelelői közül inkább emlékeztet a lumière-re, s a XVIII. század második felében lassan elterjedő német és angol korszakelnevezéshez, az Aufklärunghoz, illetve enlightenment-hez jobban hasonlító új tükörfordítás, a „felvilágosodás” csak később fogja kiszorítani fokozatosan. Bár ez utóbbi kifejezés pontosabb, a Kazinczy alkotta költőibb; nem véletlen, hogy Vörösmarty Gutenberg-epigrammája még a reformkor felívelő szakaszának nyitányaként is ezzel a képpel él.

Irodalmi tudatunk hagyományosan Bessenyei felléptétől számítja a magyar felvilágosodás irodalmi korszakának kezdetét, s a Martinovics-féle összeesküvésben való részvételért bűnhődő Kazinczy szabadulásával, a XIX. század elejével e magyar irodalmi felvilágosodás második korszakát indítja, nyelvújításunk időszakát, melyet Kazinczy-kornak is szoktak nevezni. A „világosság” szak kifejezés születése tehát egy kissé szimbolikus is: a 70-es évek jelenének és a jövőnek az irodalmi vezérei működtek össze megteremtésében.

A magyar felvilágosodás irodalmi korszakának két szakaszáról nyújtott képét az akadémiai irodalomtörténet az 1960-as évek közepe táján hosszú, tisztázó viták után alakította ki. Marxista irodalomtudományunk első korszakában ugyanis felvilágosodásunk korszakát 1795 körül, a Martinovics-mozgalommal zárták. Abból a téziséből kiindulva, hogy a felvilágosodás a polgári forradalom előkészítője, az európai XVIII. század rendkívül bonyolult képletéből csak a legradikálisabb ismeretelméleti, eszme- és politikátörténeti áramlatokat sorolták a felvilágosodás körébe, s így a felvilágosodás és a forradalom közötti folytonosságot tették korszakszemléletük alapjává. Ezzel túl közvetlenül alkalmazták a francia példát saját fejlődésünk magyarázatára. A franciáknál ugyanis a forradalom valóban nagyjából lezárta a felvilágosodás korszakát. Viszont nem zökkenőmentes beteljesedésként, hanem oly módon, hogy a polgári fejlődés két szakaszának, ember- és állameszményének képviselői között éles konfliktusok bontakoztak ki, a guillotín konzekvenciájáig vezető politikai harcok formájában. A többi európai országban a polgári forradalom győzelme (például Angliában) vagy a francia forradalom hatásával való találkozás, a radikálisabb, jakobinus ízű mozgalmak kialakulása (például nálunk és a Habsburg monarchia egyéb területein, Lengyelországban) nem vetett véget a felvilágosodás eszményei uralmának, az értelemre ható, meggyőzés által megvalósítható és erőszakos tömegmozgalmakat nem igénylő

ember- és társadalomátalakítás programjának. A nemzetközi történettudományban és az eszmetörténeti kutatásokban jelenleg domináló szélesebb felvilágosodás-fogalomba sok minden belefér, a vallásos felvilágosodástól a materializmusig, az alkotmányos monarchia elvét elfogadó liberalizmustól a közakaratot mindenk fölé emelő rousseau-i társadalmi szerződés-elméletig, melynek meglehetősen logikus folyománya lesz a jakobinus köztársaság.

Ez a szélesedő értelmű felvilágosodás-fogalom nemcsak a korszak végét prolongálta a XIX. század húszas éveig, hanem újabban a hagyományos korszakkezdő év (1772) hitelét is aláasta. Ma egyre több történész és irodalomtörténész azt vallja, hogy a magyar felvilágosodás kezdetét – a korai felvilágosodásnak az 1730-as évek óta egyre szaporodó tünetei után – az 1760-as évek közepe tájára ajánlatos tenni, elsősorban Bod Péter *Magyar Athénás*-ára célozva, melyben a világiságnak és a nemzeti szempontnak egyidejű előtérbe nyomulását hangsúlyozzák. Az egyik legújabb – szociológiai és eszmetörténeti érvekkel dolgozó – szakirodalmi álláspont (Bíró Ferencé, melyre még többször hivatkozunk) elveti a ma még uralkodónak tekinthető álláspontot a magyar irodalmi felvilágosodás két szakaszáról, s egy olyan háromszakaszos modellt vezet be, melynek legfontosabb jellemző vonása, hogy kezdetei és végei elmosódnak (kezdeté a vallásos barokk fokozódó elvilágiasodásából bontakozik ki, neoklasszicista végső fázisa pedig fokozatosan beleolvad a romantikába), miközben a korszak belső szakaszhatárai (az 1780 és az 1800 körüliek) annál élesebbek. E képlet részleteiről még bővebben lesz szó a maga helyén; mivel azonban az irodalomszemlélet maga is az eszmetörténet része, úgy érzem, ez a modell vizsgált anyagunkra jól alkalmazható, s felőle igazolható még akkor is, ha magára az irodalomtörténeti folyamatra alkalmazhatósága további vitákat és alapos vizsgálatokat igényel. Egy kiegészítéssel: a korszak irodalomszemléletének tárgyalásánál nem iktathatjuk ki a magyar nyelvű irodalomban csak később jelentkező európai esztétikai gondolkodás hatását, úgy, ahogy az már a 70-es évek végétől megkezdődik a latin nyelvű magyarországi esztétikai irodalomban. Hogy ennek fontosságát aláhúzzuk, rövid jellemzést kell adnunk az európai felvilágosodás százada irodalomszemléleti fejlődésének és újdonságainak legfontosabb vonásairól.

Ahogy az eddigiekből is láhattuk, az ókorban kialakult és a reneszánsz évszázadaiban új életre galvanizált retorikai-poétikai-stilisztikai rendszer uralkodott az elmúlt évszázadok irodalomszemléletében. A humán műveltségű ember ebben a rendszerben nőtt fel, ez közvetítette számára az antikvitásban gyökerező műveltséganyagot és azt a szűrőt, melyen keresztül saját kora problémáit felfogta és feldolgozta. Ha pedig ily úton szerzett „élményeit” ki akarta fejezni, azt is ezen a közvetítő rendszeren keresztül tehetette, mely a benne felhalmozott és továbbhagyományozott évezredek tapasztalat által kialakított szabályok szerint rendelt hozzá az egyes témákhoz – szociológiai méltóságszintjük, a közlés körülményei és célja által meghatározottan – megfelelő műfajt, stíluszintet és -árnyalatot.

A retorika művészete (ars rhetorica) uralkodott ezen a rendszeren belül, az határozta meg a célszerű nyelvi közlés már Cicero által megfogalmazott lehetséges céljainak, a „tanítani, szórakoztatni, mozgósítani (docere, delectare, movere)” szándékának megfelelő nyelvi és szerkezeti eszközöket. Még nagy és mai esztétikai tudatunkkal is örökérvényűnek tűnő műveket sem tudott más eszközökkel megközelíteni e kor, hol igazolva, hol elvetve őket, mint az irodalomszemlélet retorikai alapú érvrendszerében adottakkal. Bár az isteni ihletettségű, második teremtőnek tekintett művész neoplatonista közhelye Scaliger poétikája óta a reneszánsz és barokk korszak poétikaiban elég sztereotíp módon újra és újra feltűnik, önmagában nem képes szétfeszíteni az arisztotelianus-horatiánus poétikai rendszer kereteit. Ennek a rendszernek a fejlődését, az abszolút monarchiák politikai és kulturális céljaival, valamint az udvarok uralkodó izlésével való összefüggését egyre tisztábban látja a tudomány. Legnagyobb tekintélyű, az európai XVIII. század legtöbb országára kiható összefoglalását Boileau adta ars poeticájában (1674). De a XIV. Lajos udvarában kialakult nagy francia klasszicizmus eredményeit az irodalmi tudat nyelvére lefordító és azokat szentesítő tanítóköltemény nemcsak olyan bornírt műfaji és stilisztikai normák megfogalmazása, amelyek ellen majd később joggal küzd a romantika felé tájékozódó irodalmi gyakorlat és elmélete. Műve néhány mozzanata, majd későbbi vitája a lajosi kor művészetét az antikok fölé emelő modernekkel (querelle des anciens et des modernes) azt mutatja, hogy az irodalmi műveknek a célszerű közlés retorikus világához viszonyított viszonylagos (esztétikai) autonómiája iránt nagyobb érzeke volt, mint a felvilágosodás kora uralkodóan hasznosságelvű irodalomszemléletét előlegező ellenfeleinek.

Aminek az ő munkásságában még csak csírái mutatkoznak, a retorikai alapú irodalomszemlélet lassú, majd egyre gyorsuló bomlásának, az a XVIII. században tendenciák sorában bontakozik s vezet végül az esztétikum autonómiájának felismeréséhez, magának az esztétika tudományának kialakulásához. Még arisztotelészi, mimézis-elméleti alapú az az átfogó művészetelmélet, mely a század közepén kiterjeszti a természetutánzás követelményét olyan művészeti ágakra is, melyeknek ilyen szempontú vizsgálata eddig nem történt meg, Arisztotelésznél sem (Batteux műve, mely német fordításokon keresztül lett népszerű nálunk). De a retorikai-stilisztikai kategóriák az angol empirizmus ismeretelmélete alapján kibontakozott lélektani iskolákban, valamint a Boileau által kezdeményezett neolonginuszi divatban lassan esztétikai kategóriákká, a befogadás lelki minőségeivé alakulnak át (fenséges, szép, kellemes, tragikus, komikus stb.). A descartes-i racionalizmusban modern tudományos támasztékot nyerő racionális klasszicizmusban a ráció alapján álló műfaji norma szabályozza a befogadás gesztusát, az izlést is. Most az izlés egyre inkább felszabadul az ész és a szabályok nyúga alól, az ember már az érzékszervi észlelés szintjén dönt a befogadottak értékéről, melyeket az minősít, mennyi és milyen intenzív érzést és szenvedélyt vált ki belőlünk (Du-

bos abbé). A figyelem tehát egyre inkább eltolódik a szabályok korlátozta műről a befogadás aktusára, mai nyelven úgy mondhatnánk, egy sejtatos korai műközpontúságtól egy irodalomszociológiai szempont irányába. A neoplatonizmus angol hullámai nyomán pedig Shaftesburynél és főleg német követőinél a zsenielmélet is megfogalmazódik, amely a kész, statikus, teremtett természettel (*natura naturata*) szemben a dinamikus, állandóan mozgásban lévő, panteisztikus értelemben szellemi lényegű teremtő természet (*natura naturans*) utánzására hívja fel az alkotókat, e lényeg intuitív megragadásával második valóság megteremtésére.

Ilyen körülmények között a racionalizmus művészetszemlélete is átalakul. A racionalizmus filozófiájának megüjtője, Leibniz, a művészetet a retorikai szemlélet mintájára általános elvek példájának, *exemplumnak* tekintette s így későbbi híveinek, különösen Gottschednak, a német racionális klasszicizmus törvényhozójának irodalomszemléletét befolyásolta az allegorikusság jegyében. De a lehetséges világokról szóló elmélete nemcsak Gottsched, hanem svájci ellenfelei, Bodmer és Breitinger számára is lehetővé tette, hogy a természetutánzási alapú elméletben igazolhassák a lehetőség, a valószínűség stb. kategóriáival a látható és valóságos természettől való eltérést, Gottschednál az állatmesét (ahol az állatok beszélnek), a svájciaknál a természetfölötti megjelenését a keresztény művészetben (Milton és Klopstock vallásos eposzaiban).

Így azután nem csoda, hogy a leibnizi racionalizmus ismeretelméleti rendszerére támaszkodva születik meg az esztétikának nemcsak a neve, hanem az első ismeretelméleti megalapozottságú rendszere is, Baumgartennál, aki nélkül Kant kritizmus és esztétikája sem képzelhető el. Az érzéki megismerés vizsgálatára alapított baumgarteni esztétika legtöbb kategóriája magán viseli a retorikai kategóriák tojáséhját, s az utólagos szemléelő csaknem tetten érheti az új tudomány nehéz önállósulási folyamatát a régi irodalomszemléletet meghatározó retorikai rendszertől való elszakadásában. De ez olyan lökést ad a német esztétikai gondolkodás fejlődésének, hogy a más országok legjelentősebb esztétikai gondolkodóinak egyes inspiráló megjegyzéseit is felfogó német felvilágosult úgynevezett populárfilozófusoknál (a francia Dubos, az angol Home stb. nyomán) már a 60-as évek folyamán megjelenik az esztétikum érdeknélküliségének felismerése, jóval Kant előtt, akinek legtöbb kategóriája nem saját felismerése, csak rendszerében kapott igazán méltó helyet. Így lehetséges, hogy miközben az uralkodó felvilágosodás jegyében az európai irodalmak gyakorlata és önszemlélete dominánsan hasznosságelvű, célszerű és didaktikus célzatú, a nyelvi műalkotásban céltól és érdektől mentes, autonóm értéket is látni tudó új tudomány is bontakozik a háttérben, előkészítvén az úgynevezett művészeti korszaknak, a weimari klasszikának és a korai romantikának virágkorát, melyben az értékrend csúcsára került az esztétika. S Magyarországon ez a tudományos vívmány már 1778-ban leíródott és megjelent, Szerdahelyi *Aesthetica*-jában.

A klasszikus arisztotelianus-horatiánus retorikai poétikai rendszerben az olasz és francia irodalom nagy tekintélye nyomán a latin klasszikus korszak eszményítése uralkodott. Érdekes hangsúlyeltolódást jelentett ehhez képest a francia klasszicizmus virágkorában már jelentkező görögségkultusz, mely az antikok és modernnek vitájában oda vezetett, hogy a Vergiliust abszolutizáló és Homérosz pallérozatlanságán fanyalgó modernekkel szemben épp az antikok táborában emeltek szót Homérosz mellett. Az angol neoplatonizmus görögségkultusza pedig egyik ágán a XVIII. század közepén bontakozó primitivizmusba torkollott, Homéroszban a népi és természeti költőt értékelve, másik ágán a német, göttingai neohumanizmusba, mely a hagyományos humán oktatásban uralkodó külsődleges és formalista antikvitás- és görögségképet megújítja s magát az oktatási rendszert lassan, de gyökeresen átalakítja. De ez magában Németországban is csak a századforduló után megy végbe, nálunk csak a göttingeni egyetem hatáskörébe került evangélikus iskolákban fedezhető fel a hatása. A katolikus iskolákban és az egyetemen még korszakunk elején is az újlatin retorikai és poétikai rendszer dominál, ennek kerekeit kezdi feszegetni a jezsuita rend felosztásával világivá váló egyetemen az esztétika tanszékének kiválása 1774-ben a historia literaria tanszékéből. A református tanintézményekben viszont a századközép európai primitivizmusának egy másik irányzata gyakorolt nagyobb befolyást, a maga részéről szintén aláásva a klasszikus irodalmak abszolút tekintélyét. Ez pedig az orientalisztika volt, különösen a reformáció világában mindig is virágzó héber kutatások új eredményei, melyek Lowth anglikán püspöknek a héber szent költészet-ről írott könyvében jelentkeztek először nagy hatással. A zsolnároknak és az *Énekek Éneké*-nek költészete így vezet egy nem klasszikus alapú fenségesség és egy nem kötött formájú, gondolatrítmuson alapuló költészet egyenrangúságának elismeréséhez. Hatása már lemérhető egyrészt Klopstock és a Sturm und Drang költészetének a modern szabad vershez közeledő szabad ritmusú versein (Freie Rhythmen), másrészt felerősíti azokat a tendenciákat, melyek a századeleji francia irodalomnak a vers és próza kérdései körül folytatott vitájában elvezettek a költőiség és a kötött forma szétválasztásához, elismerték a költői próza létjogosultságát. S mindezek együttesen már a primitivizmus következő hullámának, az ossziánizmusnak és a bárdköltészet divatjának nyitnak utat, melynek az exjezsuita bécsi Denis fordításainak köszönhetően a hazai katolikus írók sem tudnak ellenállni.

Mindez azonban csak az elitirodalom szintjén jelentkezik. A humán oktatásban az egész korszakban a latin retorikus műveltség eszménye uralkodik, sőt míg az első jelentős oktatási reform, a Mária Terézia uralmának végén kiadott I. Ratio Educationis a felvilágosodás utilitarisztikus szellemének hatása alatt nagyobb teret biztosított a reáliáknak és az enciklopédikus igénynek, az 1806-os II. Ratio Educationis a természettudományos tárgyak jó részét kiszorítja a tantervből, a német neohumanizmus szellemével is ellentétbe kerülve pedig a görögöt az I. Ratióban nyert szerepéhez viszonyítva is háttérbe

szorítja, szinte kizárólagos jelentőséget juttatva a latinus erudíciós szónokképzésnek, melynek közéleti szerepét jól lemérhetjük a reformkor politikai és irodalmi fórumain, a nemesi megyék és az országgyűlés szintjein folyó közéletben.

Ez a műveltségeszmeny adja a kor irodalmi életének bázisát: az olvasók ízlésének döntő befolyású alakítója; a kor színvonalán álló íróink pedig egymás műveinek szinte kizárólagos olvasói. De egy megbízhatóan megalapozott retorikai műveltség nemcsak káros, a kor színvonalán lévő irodalmisághoz felemelkedést gátló tényező: az európai felvilágosodás legjobbjaihoz hasonlóan magyar irodalmi korszakunk legtöbb nagyja éles szabadságharcot folytatott az iskolásság szellemével, de azok, akik valamilyen ok miatt előbb otthagyták az iskolát s így a teljes műveltségi rendszer nem épülhetett föl bennük (például Bessenyei, Berzsenyi), ha korszerű művek mintáján gazdagodott műveik színvonalán ez kevésbé is látszik, irodalmi tudatukban vagy sose, vagy csak fáradtságos autodidakta önművelés útján juthattak el a kor színvonalára, s akkor sem kerülhették ki a náluk jobban értesültek, szélesebb műveltségűek kissé lenéző mosolyát.

A MAGYARORSZÁGI ESZTÉTIKAI GONDOLKODÁS KEZDETEI

Amikor 1774-ben a jezsuiták kezéből kiragadott nagyszombati egyetemen az újonnan létesített esztétikai tanszék katedráját elfoglalta Szerdahelyi György Alajos, az egykori jezsuita, Németországban Herder Sturm und Drang-korszakának legtöbb főműve már megjelent. Szerdahelyi egy évtizedig töltötte be a rövidesen Budára, majd Pestre költöző egyetem esztétikai katedráját, a jozefinizmus németesítő és jezsuitaellenes tendenciái szorították ki onnan. Esztétikai munkássága erre az évtizedre korlátozódik, ezalatt jelent meg négy főműve: 1778-as általános esztétikája (*Aesthetica sive doctrina boni gustus... I-II.*), általános műfajelméleti műve (*Ars poetica generalis*, 1783), valamint az elbeszélő (*Poesis narrativa*, 1784) és a drámaköltészetéről (*Poesis dramatica*, 1784) írott művei.

Korszerűségét és jelentőségét aligha lehet azzal mérni, hogy Herder eszméi nem befolyásolták. Kétségtelen, hogy művein igen erősen rajta hagyta nyomát a jezsuita újlatin retorikák és poétikák kategóriarendszere, de betöltött hivatala követelményeinek megfelelően, bár eklektikusan és sokszor ellentmondásokba bonyolódóan, nagy olvasottságot tanúsítván igyekezett feldolgozni kora esztétikai szakirodalmát. Műfajelméleti műveiben jobban érződik a retorika nyűgöző hatása, általános esztétikájában viszont kénytelen szembenézni a századában bontakozó új tudomány kérdésfeltevéseivel.

Esztétikai koncepcióját alapvetően a századközép gondolkodását és izlésvilágát tükröző rendszerek határozták meg, Baumgartennak az érzéki megismerés vizsgálatára épített tudománya, Home-nak az angol platonista idealizmus és az empirista asszociációs pszichológia esztétikai gondolkodását egyesítő műve, Riedel 1766-os, Home és Baumgarten rendszerét egyesítő eklektikus esztétikája, Batteux általános művészetelmélete s végül az 50-es évek óta készülő esztétikai lexikon, Sulzer műve, amely azonban csak a 70-es évek első felében jelent meg s az egész korszak magyar irodalomszemléletét befolyásoló mű lesz belőle.

Ez a névsor önmagában kizárja, hogy Szerdahelyit az abszolút vagy az objektív szép metafizikus elmélete vagy a racionalizmus kizárólagos érvényű esztétikája képviselőjének tekintsük. Ha példának, Riedelnek, Sulzernak mintájára ő is eklektikus, ez bizonyos tendenciák kirajzolódását nem akadályozza. Az esztétikát ő is az érzéki megismerés tudományának tekinti, de a szép-fogalmat viszonyfogalomként kezeli: a szépet nem kizárólag az objektum (objektív szép elmélete), sem kizárólag a szubjektum (Home) minőségének értelmezi, hanem a kettő közötti kölcsönhatásaként. Az esztétikai minő-

ségek értelmezésében gyakran az a retorikai szempont uralkodik, melyből az esztétikai kategóriák kibontakozását figyelhettük meg a század folyamán; de gyakran utal az asszociációs lélektani vizsgálatok eredményeire is. Hangsúlyozza (Riedel nyomán) az esztétikai élmény érdeknélküliségét. Általános műfajelméletében a leírás kategóriáinak vizsgálatánál kiderül, hogy ismeri Lessing *Laokoon*-jának a festészet szimultán (egyidejű) és a költészet szukcesszív (időben lefolyó) jellegéről szóló nézeteit, melyeknek lényegét Dubos már 1719-ben kifejtette. Négy főműfajt ismer (ma műnemnek neveznök), az elbeszélőt, drámait, lírait és tanítót (az első kettőről meg is írja könyveit, a másik kettő a tanszék elvesztése miatt már nem születik meg), s ezt a felosztást később Csokonai is elfogadja, rá hivatkozva. Korabeli támadóival szemben nagy megértéssel védi az új narratív, elbeszélő műfajt, a regényt, s a drámának, különösen a tragédiának nagy erkölcsi nevelő hatását hangsúlyozza (Rousseau épp ezt vonta kétségbe). Viszont az operával szemben majdnem annyira értetlen és bizalmatlan, mint Gottsched.

Szerdahelyi esztétikai munkássága jelentős nyitás volt a korszerű Európa felé; latin nyelvű munkáinak elméleti színvonalát a magyar nyelvű irodalomelméleti gondolkodás csak évtizedek múltán éri el. De önmaga, közvetített ismeretanyagának részbeni felvilágosultsága ellenére nem tartozott a felvilágosult gondolkodók közé. A Hungarus-tudat jellegzetes képviselőjeként a rendi nemzeteszmény jegyében végig kitartott latin nyelvűsége mellett, az irodalom nemzeti jelentőségét nem ismerte fel, sőt a nemzeti nyelvi aspirációknak is ellene szegült a II. Ratio egyik szerzőjeként. Az utódjának eltávozása után pályázat útján a pesti esztétikai tanszékot elnyerő Schedius Lajos kezét megkötötte, mert rákényszerítette politikai (reakciós) tekintélyén keresztül az ő könyveinek megtartására, azoknak alapján tanításra. S ekkorra már ezek a művek korszerűtlenné váltak, akadályozták új európai irányzatok befogadását.

Főművének, általános esztétikájának magyar (körülbelül felére rövidített) átdolgozott kiadása viszont megjelent 1794-ben Szép János fordításában, ezért tőle vett szemelvényeinket ebből a fordításból válogatuk. Együttal közöljük a pesti tanszék betöltésére pályázó dolgozatok közül Schediusnak, a göttingai neohumanizmus neveltjének, valamint Szentjóbi Szabó Lászlónak pályázati dolgozata részleteit.

SZÉP JÁNOS

AESTHETICA

ELŐLJÁRÓ BESZÉD

Nem tudom, mit ítél az Érdemes Közönség amaz ízlésről, mellyel a Jó Ízlésnek Tudományát választám ki, hogy annak a Magyar Világ elejbe terjesztésével bizonyítanám meg, hogy a többi serénykedő hazafiakkal együtt én is buzgón ohajtom a tudományoknak nyelvünkön való virágzását? Azt mindazáltal igen könnyen általláthatám, hogy Magyarországon legnagyobb szükség van a szépmesterségekre, melyek az országot nemcsak ékesítik; hanem egyszersmind boldogítják is. Amit sokan meg nem fontolván az ékes mesterségek-ből némelyek ellen zúgolódní látszanak, mely onnét származik, hogy az Aesthetikának, mely a gyönyörű tanulmányok elmélkedő reguláit előadja, hírért sem hallották, melybül tanulhatták volna, hogy valóságosan semmi sem szép, hacsak nem jó, semmi sem nagy, hacsak a virtussal öszve nincs foglalva; hallhatták volna azoknak hasznait, melyeket általlátván elhitték volna, hogy a szebb mesterségeknek károkra vannak, ellenek szólván. Régi mondás ez: *Jó lécs jó sövényet tart*, ha tehát ezek érdemek szerént becsültetnek, reménységgel telhetik meg hazánk, hogy ezek is elérík rövid üdő múlva ohajtott virágzásoknak szerencsés napjait...

Hogy pedig főtisztelendő Szerdahelyi György Aloysius Úrnak nyomdoki után indultam el, oka: hogy ez a tökéletes ízlésű és szép lelkű férfiú jól kiválogatta, ami másoknál jelesebb volt. Rövidebb summába foglaltam ugyan, de ami székét, velejét illeti a dolognak, ki nem hagytam.

Minthogy pedig még eddig nyelvünkön e tárgyul senki sem írt, elég légyen most éntőlem az Aesthetikát magyarul megesmértetni és kóstoltatni. Kegyes olvasó, vegyed jó néven buzgó szándékomat s igyekezetemet, s élj egészségben...

...Az ízlés szépet és rútat érezhető s mind a kettőnek határit és grádicsait igaz érzékenységeink által különböztető tehetség. Ha valami szép-e, vagy nem, mért és mely ékes vagy éktelen, az Ízlés maga erejével megítéli... Valamely ízlés minden emberben vagyon; innét történik, hogy mihenest valami ritka jeles szép akad előnkbe, annak jelenlétét örömmel érezzük: eliszonyodunk pedig, ha mi durva s éktelen kerül elő; ámbár nem tudjuk, mért amabban teljék kedvünk: ebben pedig nem. Hányadik ki érti a muzsika és énekek nótája szabásit, hangméréseket s ütéseket? mégis a jelenlévők közül egy sincs ki gyöngédeden meg ne szeresse, ha e magát kedveltető mesterségnek eszközi szabások szerént zengenek; ne utálja pedig, ha a mester tudatlansága miatt kedvszegő hangot kéntelenítettik halani... Nem csuda tehát, hogy ámbár a tanultak és tudatlanok munkái közt nagy különbség légyen is, az érzésben mégis oly igen meg egyeznek; mivel akármiben is, de kiváltképpen ebben csuda nagy ereje vagyon a természetnek. Valamint a lelki értelem (sensus moralis) s értő erő a vad népekben vékony s homályos ugyan, akkora mégis, hogy az igaznak és jónak fő s közönséges törvényt megismerjék, úgy az ízlés a bárdolatlan lelkekben is oly érezhető, hogy a szépet gyakran megismerjék, s bátor a széphez keveset értenek is, abban telt kedvet kijelentsék... E természeti ízlésnek különbségét a mindennapi példák nyilvánosságossá teszik. Ugyanis látjuk némelyekben oly érzékenynek, hogy a szépnek jelenlétére, mind a tűztől élesztett salétromos por, villám hamarsággal kitetszik: másokban pedig oly karcsúnak lenni, mintha e mennyei ajándékbul semmi részt nem vettek volna. Némelyekben oly kevés ideig tartó a szépnek érzése, mint hang a rövid húron, szóval: a vélünk született ízlésnek mértékjére nézve oly nagy különbsége vagyon, mint az elmének vagy emlékezetnek; sőt még nagyobb és talán oly egyenetlen ízlést veszünk a természettől, hogy az minden emberben különbféle légyen... Ez az érzés azonban mindnyájunkban egy természetű és a szépségre cíloz... A természettől belénk öntetett ízlés vékony, üszögében való, sokakban alábbvaló, mint az esmerő- vagy emlékezőtehetség. Oly plánta ez, melyet a természet minden szívekben, mint egy veteményeskertben, ültetett; de szorgalom nélkül sehol sem üdül meg: tökéletességre pedig soha sem érhet: hanem mesterséggel kell felnevelni... Minden tudományok és mesterségek közt e különösége va-

gyon a versszerzésnek, hogy égnek ajándéka s a természetnek ingyen való adománya; mindazáltal szorgalom és fárodtság nélkül kicsoda vagy ki volt valaha jó poeta?

Vajjon jobb verset természet-e, mester-e szülhet?

Per támadt. Ezt én mind a természet erében

Helyzem: mind az okos, gazdag s szorgalmatos észben;

Egyik másíknak segedelme, kezét fog ez azzal. (Horat. Ars. Poet.)

Nem kevesbet kell az ízlés körül ásni, vésni, mint az ész s természet törvényei körül, hogy a szépnek vagy rútnak esméréséhez férhessünk. Az ízlés egy az embernek legszükségesebb tehetségi közül; mert majd minden cselekedetinknek s beszédinknek a mindennapi életben is az ízlés által kell igazgattatni... Az ízlésnek formálásához pedig idején korán fogjunk. Minthogy az idővel együtt nevededik, munkálkodik, mindég bizonyos veszedelemben forog, hogy az elme hamis képekkel, az ítélet rossz vélekedésekkel, a szív rossz érzésekkel telik meg. Mely ha így történik, igen nagy munkába kerül, hogy az ízlés kitisztulván hibáitól jobb érzésre vergődhessen. Az eleve ítéletek és az íznek megromlása oly ártalmasak a léleknek, mint a tagoknak egyenetlen állása a testnek... Az a tudomány, mely a szépnek igazi esmérését szerzi, jó ízlésnek tudománya, ami annak elmélkedő reguláit illeti, filozófiai tanulmány. Mert az egész filozófia, mely az ember körül forog, nem különben, mint ember maga is e háromra vigyáz: igazra, jóra s szépre; mert valamint az ember vagy gondolkodik, vagy mível, vagy érez, úgy a filozófia is vagy az igaz, vagy jó, vagy szép körül forgódik. Az igaz a gondolkodásnak, a jó a mívelésnek tárgya. Az igaznak filozófiája a rendes gondolkodás (dialektika); természet vizsgálása (fizika) és a bölcsesség kezdete (metafizika); a jónak filozófiája az erkölcsi (etika) s várasi rendtartó (politika) tudományok, és mind, ami a jó erkölcsök formálásához tartozandó; szépnek filozófiája s megesmérése a jó ízlés tudománya; sokaktól már Aesthetikának vagy az érzéstől, vagy az ízléstől azért mondatott, mivel a jelenlevő dolognak szépségét vagy rútságát ember az íz által mintegy érzi... Senki se tartson attól, hogy e tanulmány által a léleknek alsóbbrendű tehetségi (facultates inferiores) felingereltessenek s erőt vegyenek a felsőbbrendűek és nemesebbeken; mert ezek a jó ízlés tudománya által a rosszban meg nem erősödnek; felébresztetnek ugyan, de csak azért, hogy igazgattassanak, nehogy a bal gya-

korlásokkal vagy jobban megvesztegettesenek vagy a visszaéléseket védő restség palástja alatt az Istentől adatott talentommal való élés meg ne gátoltassék. (Baumgarten)... Tovább legszebb tudományok s mesterségek neve alatt értetődnek: versszerzés, ékesen szólás, muzsika, kópírás s faragás, építés, mennyire az ékességet követi, és kerettség. Ezek leginkább a szépség körül forgódnak, s arra igyekeznek; noha többen is vannak, melyek e nevezettel dicsekedhetnek, de melyek mivel sok ágokra terjednek s részekre osztódnak, egy közönségesb név alatt szoktak értetődni; kiváltképpen ide tartozandók: rajzolás, érc- és rézmetszés, poncolás, sárműv, tánc, teátrumi játékok. A versszerzés, ékesszólás, muzsika tudományoknak mondatnak, így különböztetvén azoktól, kik a tudományt az elmékedésben vagy a regulák tudásában; mesterséget pedig a regulákkal való élésben állani ítélik. Tudomány az ékesmesterséghez való fundamentomokból s szabásokból áll; a mesterség e regulák szerént szépművet formál: innét az Aesthetika mondatik az ékesmesterségek tudományának. Főképpen az ékesebb tudományok neve alatt értetnek a versszerzés és ékesszólás... Mind e mesterségek természete s kötelessége a szépet kijelenteni s azt képezni. Versszerzés a szépnek reguláit követi a kötött szavak hosszú és rövid hangozatoknak egymást változtatása által. Ékesszólás szereti a szabad s folyó beszédet...

GENIUSNAK MAGYARÁZATJA

Amit... a franciák pedig s azok után a németek és mások genienek neveznek, azt magyarul tulajdonképpen reátermésnek mondom; mivel nincs oly magyar szó, mellyel az alább előadandó geniusnak tulajdonsági jobban megegyezzenek; másképp léleknek is mondatik: pl. építés lelke sat... Minthogy az Aesthetika érzésben fundált tudomány, nemcsak az inaknak és érző műszereknek kell épeknek lenni abban, ki e tudomány szépségével magát gyönyörködtetni és a mesterségekkel élni akar, de az érzékenységeknek is igen érezhetőeknek, kényeseknek, és hűségeseeknek kell lenni, hogy akarmi szépség kerül elejbe, azt híven és egészen a szívbe s lélekbe eresszék. Maga az érzésbeli megfogás is akár a szemek, akár a fülek által eredjen, sokkal élesebb és tisztább légyen, mint másokban, nagyobb is és mintegy szükséges gyönyörködtetést indítson... A jó és igaz geniusnak mind képzelőereje, mind általható értelme és a feltalálásban gyorsasága vagon. Az a képzelőerő leghasznosabb a mi tudomá-

nyunkban, mely a könnyű érzésben s a mívelésben bővséges. A könnyű érzés cselekszi, hogy elménknek legkisebb intetre is a távol lévő dolgok jelen lenni láttassanak; bővség a dolgok külömbféleségében áll. Elevenség az előállításban minden dolgoknak világosságot ad. A képzésnek e tehetségi által nyólnak és gyakoroltatnak a szabad mesterségek; mert a képzelés könnyűsége által nyernek képeket és ábrázolásokat, annak elevensége által lelkesítettnek és világosítottatnak; annak bővségétül pedig gyarapodnak.

Az értő tehetségben a mi geniusunk virganc észt (ingenium) kíván, mely a dolgoknak egybevetésére, feltalálására és kapcsolatjoknak megértésére kész és serény légyen... Ezekbül kitetszik, hogy a geniusnak eredetére nézve természet szerint valónak kell lenni: de mesterséggel lehet segíteni. A természeti nagyobb elevenségével, mint a nap sugárjaival, elárulja magát; a mesterséges nehezebb, és később, a nagyokra fel nem érhet, nem is tartós. Amaz gyors, nagyra vágyó, heves, új dolgokat teremt... A legjelesebb lelkek is hevessegtől elragadtatván olykor megbotlanak: de hibájok nem feddésre méltó; mert a nagy lélek hasonló a déli s heves paripához, mely midőn botlik, akkor leginkább szórja a tüzet...

SZÉPSÉG HASZON NÉLKÜL IS TETSZIK S GYÖNYÖRKÖDTET

Minden megtetszés vagy a jótul, vagy a széptül, vagy mind a kettőtül vagyon; mert többnyire, sőt még némelyek véleése szerint mindig azonegy dolog: jó és szép. De más a szépnek, más a jónak vége. Szép azért van, hogy gyönyörködtessen: jó, hogy használjon, a jó is, szép is tetszik: de ez a szépségéért, amaz hasznáért és szükségéért tetszik. Ami szép formájáért, jó miségéért, tárgya és hasznáért kedves. A jót, mikor bírjuk, kedveljük; a szépet akkor is, mikor birto-kunkban nincsen. Azért a szépségnek mintegy bizonyos ítélőjegye (criterium) ez: szép az, mely akkor is tetszik, midőn se nem biratik, sem evégre meg nem kívántatik; azaz: maga haszna nélkül tetszik. Szépség tehát nincs azoknak kedvekre, kik tüstönt belőle hasznokat s javokat keresik.

Buda, 1794

PÁLYÁZAT A PESTI EGYETEM ESZTÉTIKAI TANSZÉKÉNEK BETÖLTÉSÉRE

RÉSZLETEK SCHEDIUS LAJOS
ÉS SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ VIZSGADOLGOZATAIBÓL

I. [tétel] Minthogy főképpen két dolog az, amit az esztétikusok a szépművészet tanulóitól a szellemi adományok körül megkövetelnek, tudniillik a *jó ízlés* – goût, Geschmack –, valamint az *esztétikai tehetség* (Genie), azt kell bemutatni, hogy miben áll mindkettő jellege és természete. Vajon a lélek veleszületett (elsődleges) vagy származékos képességeihez tartoznak-e? És végül: milyen alkotóelemekből tevődnek össze, s milyen okokból eredeztethetők?

[Schedius válaszából:] ...A szépérzékről, melyet közönségesen *jó ízlésnek* nevezünk, csaknem valamennyi filozófus úgy szól, mint a léleknek ama habituális képességéről, amely által képesek vagyunk mind a művészet, mind pedig a természet alkotásaiban a szépet felfedezni és érzékelni, s a torztól vagy a csúnyától meg is tudjuk különböztetni. Tehát a léleknek ez a képessége összetett, mégpedig az *érzékelésből* vagyis inkább az érzékelés képességéből, valamint az *ítéletből*, vagyis az ítéletalkotás képességéből. Azt ugyanis látni kell, hogy ha valaki nem fogja fel érzékeivel a rajta kívül álló dolgokban azt, ami szép, nem képes róla sem ítéletet alkotni, és sohasem lesz képes azt a torztól megkülönböztetni. Minthogy pedig az érzékelés képessége csakúgy, mint az ítéletalkotásé lelkünket a természettől fogva mindenképpen megilleti, ebből következően minden épelméjű emberben mintegy szükségképpen és természettől fogva benne kell lennie a *szép érzékelése képességének* is. Éppen ezért annak, aki a *szépérzékét* fel szeretné magában kelteni, illetve ki akarja művelni és tökéletesíteni, gondolnia kell azzal is, hogy nemcsak az a teendője, hogy sok gyakorlással és használattal kellően finommá, élessé és alkalmassá tegye érzékeit a külső dolgok felől érkező benyomások pontos és eleven befogadására, hanem minden módot felhasználva, sok és e tárgyhoz tartozó tapasztalatszerzéssel úgy meg kell fegyvereznie ítéletét, hogy az mindenkor készen és felkészülten álljon arra, hogy minden dologban észrevegye és megkülönböztethesse a szépet.

Lássuk most már az *esztétikai tehetség* jellegét és természetét. Az újabb kori filozófusok meghatározása szerint a *tehetség* általában (Genie überhaupt) véve nem más, mint a lélek valamennyi, egyenlő alapon és egyenlő fokon kiművelt és tökéletesített erőinek és képességeinek komplexuma, mégpedig olyanformán, hogy egyik se akadályozza a másikat abban, hogy szabadon tevékenykedjen, sőt inkább harmonikosz (harmonikusan) mintegy egybehangozzanak s kölcsönösen segítsék és előmozdítsák egymást. Ebből most már könnyen kitűnik az, hogy mi tartozik az *esztétikai* tehetséghez. Ugyanis: ha egyetlen szóba akarnád belefoglalni a léleknek ama képességeit, amelyeket használni kell a szép vagyis aiszthetiká (esztétikus) alkotások sikeres kidolgozásához és megalkotásához, akkor az esztétikai tehetséget kell kimondanod, ästhetisches Genie, ein schöner Geist, de ezt a szót helyes értelemben kell magyaráznod. Ennek a tehetségnek körülbelül az alábbi alkotóelemeit lehetne meghatározni: az *érzékelés képességét*, az Empfindung-ot, a *képzelőerőt*, vagyis fantaszian-t, és ami ezzel kapcsolatban van: a *költés képességét*, a Dichtungsvermögen-t; az ítéloképességet, azaz Urtheilskraft-ot és ennek alfajait, a szorosabb értelemben vett *tehetséget*, a Witzet, valamint az *éleselméjűséget*, a Scharfsinn-t és végül általában az *észt*, a Vernunft-ot... *Önmagában a szépérzék* tulajdonképpen nem létezik, lelkünknek nem valami egyedi funkciója, hanem – mint azt minden hozzáértő vallja – akkor tartanak téged *jó ízléssel* vagy *szépérzékkel* megáldottnak, ha mindazt, amit éles és kiművelt érzékeiddel felfogsz, ítéleteddel megvizsgálod, s a szépségeket és kellemességeket könnyen megtalálsz bennük, s ha helyes a jóvággyó vagy elmarasztaló ítéleted...

[Szentjóni Szabó válasza]: Régi idők történelmi tanítják, de a mi évszázadunk is bizonyítja, hogy a művészeteknek és a széptudományoknak mennyire hatékony a befolyásuk mind az emberek erkölcsének jobbítására, mind pedig belső és külső boldogulásukra. Ezek ugyanis valamiféle kellemes, de ugyanakkor ellenállhatatlan erőszakkal, kívülről jövő érzéketek által nyitottak utat az emberek lelkéhez és szívéhez, az előbbi tanítva, az utóbbit gyönyörködtetéssel megindítva, s így a jóhoz hozzáadják a szépet is. Ám ebből következően nehogy valaki úgy ítélje meg a dolgot, mintha ezek csakis a kellemességek forrásai lennének, amelyek jóllehet táplálják s foglalkoztatják is a képzeletet, mégis anélkül, hogy maradandó impressziót okoznának, el is tűnnek, hasonlóan a csalóka színeket hazu-

dozó vízbuborékokhoz. Közvetlenül a lélekre hatnak ugyanis, amelyet – hacsak nem fenekestül romlott – jobba és tökéletesebbé tesznek. Nekik kell tulajdonítanunk azt, hogy az emberek a társas életformát választották a természetes állapottal szemben. Ezekből eredtetjük a pallérozott erkölcsöket, a szelíd lelkeket. Ezekről kaptuk az érző szívet, mely érzékeny a rengeteg emberi nyomorúság iránt...

Az embert széppé csakis a teste valamennyi tagjának teljes tökéletessége, a külsejében mutatkozó bizonyos tetszetős összhang, valamint a belső jósága, a jó szív külső tükröződése teszik. Ebből most már könnyen megállapíthatjuk, hogy mi is a jó ízlés természete; az tudniillik, hogy élvezze a szépet, vagyis azt, ami tökéletes, ami jó és kellemes, a külső érzékszervek segítségével fogva fel azt a lélekben. Mármost: mindebből magától értetődően következik az, hogy melyek a jó ízlés alkotóelemei, avagy: milyen okokból erednek ezek. Az ugyanis sosem történik meg, hogy az, ami mind belsőleg, mind külsőleg tökéletesen jó, nélkülözné a tetszés és a megindítás erejét. És a jó ízlést kettős módon lehet fontolóra venni: vagy annyiban, amennyiben előidéz, illetve teremt, vagy amennyiben csak érzékel. Az Alkotók vagy Művészek alkotnak, mások pedig – akár mint nézők, akár mint hallgatók, akár mindketten egyszerre – érzékelnek. Amaz bármiféle tárgyba, helyesebben bármelyik művébe valami megindító, valami érzékelhető szépséget fészít bele, és miközben értelme és tehetsége a tárgy valamennyi részét elevenen, választékosan, vagyis tökéletesen állítja elénk, ízlése ugyanakkor valóságosan esztétikus művet formál. Ami pedig emezeket illeti: miközben ezt az érzékelhető szépséget nagy mohósággal magukba isszák, hasznos ismeretekhez, jó erkölcsökhöz jutnak, de legalábbis arra kapnak indítékot, hogy minderre felfigyeljenek.

Az esztétika dolgaiban sok függ ugyan a jó ízléstől, de nem minden. Ha ugyanis nincs meg valakiben az a különleges képesség, hogy alkotásait a világosság, az elevenség, avagy a dolgok minősége szerinti világos érthetőség legmagasabb fokára emelje, lehetséges, hogy valamelyik részletében jó művet alkot, de az nem lesz tökéletes, s hiányzik majd belőle a megindító erő. A legélesebb s átható értelem, a nagyon érzékeny szív, mely egyben nemes és jó is, vagyis amit egy szóval esztétikai tehetségnek nevezünk az, aminek a jó ízléssel együttesen uralkodnia kell a műalkotásokban. Enélkül üres álarcokat mesterkedünk csak össze, s az alacsonyrendűt összekever-

jük a mélységgel. Ámde : a derűs égnek e jóságos fénye csak keveseknek jut ki egész szélességében. Egyesek lelkének ezt, mások lelkének azt a részét világosítja meg, ritkán az egészet... Sokan vannak olyanok is, akiknek értelme ugyan kiváló, de emellett hiányzik belőlük a valódi érzéki felfogás (Empfindung); ám ezeknek műveiben nem is figyelhetjük meg a természet karakterének még a nyomát sem. Úgyhogy az alkotó tehetséget valóban univerzálisra és részlegesre lehet felosztani; amaz önmagából valami különleges, filozófikus lélekből fakadó nagy gondolatokat, nagy felfedezéseket teremt; emezt pedig a jónak s a szépnek csak bizonyos része ösztönzi. Tehát valamennyi művész alkotótehetségét kétféle mértékkel mérjük: egyikkel magát a művészetét, a másikkal pedig az általa feldolgozott anyagot... Ha a szépséget bizonyos filozófikus alapossággal boncolva magyarázzuk, minden bizonynyal és szükségképpen el kell veszítenie minden esztétikai vonzását. A megkülönböztetett ideák ugyan megismertetnek velünk valamely dolgot, de annyi bizonyos, hogy sosem fognak sem szeretetre, sem gyűlöletre indítani bennünket. Az érzéketesség az, amit keresünk a műalkotásokban; s ez aztán bőven gondoskodik mindig a tiszta ideákról is. És éppen ez a pont az, amiben a filozófus elkülöníti magát a művészettől; amaz elvont, hideg, mellőz minden részrehajlást, s a mezítelen igazság elkötelezettje; emez vehemens, teli van saját anyagával, és éleslátású ugyan, de eleven is; nem az értelemre, hanem a szívre hat. És bár úgy tűnik, hogy a művészi tehetség valamiféle szellemi dolog, mégis minden bizonynyal csak az emberi test külső érzékszerveiben kell keresnünk. Maga a természet olyanná alkotott minket, hogy azt, aki a szépművészetek valamelyikében különleges esztétikai tehetséget árul el, elsősorban ilyen, azaz az esztétikumhoz valamilyen módon kapcsolódó tárgyak szokták izgatni. Ebből következik az, hogy az esztétikusok között a fehér hollónál is ritkább az olyan ember, aki életét a spekulatív tudományoknak szentelte. De ebből következik az is, hogy éppen a finomabban gondolkozó filozófusok az aprólékosságig menő bizonyításai mellett sosem tudtak másokat arra rávenni, hogy ezt megtegyék, amazt pedig hagyják el. Az kell ugyanis, hogy az érząceket az érzéketes dolgok ösztönözzék; és az a szónoki beszéd volt a legjobb, amellyel Menenius Agrippa hívta vissza a Mons Sacerre kivonult római köznépet.

II. [tétel] Vajon az újabb kori vagy a régebbi korok költőit illette-e meg a nagyobb dicséret a választékos szépségért és a szellemességért?

[Szentjóni Szabó válaszából:] A régebbieken a rómaiakat és a görögöket értjük. Az utóbbiakat, akik felett mindig derülten ragyogott az ég, éppen kellemes lakóterületük, de maga a jóságos természet is elsökké és legnagyobbakká formálta a szépművészetekben; az előbbieket pedig a szélesre nyitott út, a hatalom, a gazdagság s a lélek adományai tették hasonlóképpen igen nagygyá; emellett mindkettőjüket olyanná, mint akiket a közjó iránti azonos lelkesedés, az istenek iránti vallásos hit, a barátok és a haza iránti hűség lelkesített. Merész dolog lenne bizonytalán a mi gyenge századunk tetteit vagy írásait az övékével egybevetni... Először is azt kell megfontolnunk, hogy az emberi ízlés mindenkor különböző volt, és sokban függ a kortól, az adott helyzettől, a helytől és a körülmények változatosságától; csaknem mindenkor ugyanez volt a sorsa a szépségnek is. ...Ami az ízlést illeti, senki sem tagadhatja, hogy az a jelenkoritól igen sok olyan járulékos dolgokban különbözik, melyek mégis nagy jelentőségűek. Mi nemcsak az antik kor embere számára annyira kedves szöke hajukat, hanem ruházatukat is megvetjük. Alig akad egyetlen eset is, amikor alkalmazhatjuk időmértékeiket, hasonlataikat, átvételeiket, melyeket pedig ők gyakorta használtak, s melyek kétségkívül igen sok kellemes szépséget tartalmaznak. Nálunk egy testet alkotott a vallás, a politikai alkotmány és a magánérdek, és kölcsönös erővel tartották fenn magukat. Nálunk viszont egyik veszekszik a másikával és gyakran kerül sor összecsapásokra. Ők szentül ragaszkodtak az őseiktől átvett erkölcsükhez és szokásaikhoz, s törvényeik védelmében gyakran feláldozták életüket, gyakran ontották vérüket. Mi változtatjuk szokásainkat, elhagyjuk őseink erkölcsét, és megannyiszor áthágjuk törvényeinket. Vajon mi más emelte fel arra a magas csúcsra a görög és a római ékesszólást, mint a hazafiságnak az a szelleme, amelyet mi már nem ismerünk? Mikor van nekünk alkalmunk arra, hogy szentélyeinkért és házi tűzhelyeinkért lángra gyúljunk? Vannak-e nyilvános ünnepek, vannak-e közös könyörgések, diadalmenetek nálunk, hogy felszítsák lelkesedésünket? Mekkora eredményt ért el Horatius Maecenas oltalma alatt? Livia Vergiliust támogatta, s Terentius, aki kedves volt Róma nagyjai előtt, emiatt tudta nagyobb tökéletességgel megalkotni komédiáit. A mi századunk, ha nem veti is meg a tehetséges embereket, annyi bizonyos,

hogy ilyen becsben nem tartja őket. Az ő világosságukhoz, tehetségük bővérőségéhez, írásmódjuk nagyszerőségéhez, illetve kellemességéhez nagyban hozzájárult az, hogy ott ültek a köztársaság kormányrúdjá mellett, az ő kezükben is volt egy-egy evező; ugyanakkor manapság a legtöbb kiváló elméjű írónak is alig jut hely a hajófenéken; és a vezérférfiak nálunk annyira el vannak foglalva mindennapi teendőik gondjaival, hogy alig tudnak valamicske időt szakítani arra, hogy azt a múzsáknak szenteljék. És ámbár nem lehet azon csodálkozni, hogy az antik írónál bámulattal szemléljük a sok kedvező hatású belső és külső körülmény nyomán kialakult gyönyörűséget és könnyed szépséget, de ugyanakkor az is csoda, hogy a mi jelenkori sivár helyzetünkben olyan sokféle írás lát napvilágot újkori szerzőktől, s ezek az írások teli vannak az ékesszólás virágaival, nagy gondolatokkal és súlyos szentenciákkal. Ugyanaz a természet ékesített fel bennünket is az övékénél semmivel sem alacsonyabb rendű tulajdonságokkal, amely őket is felékesítette; ám tőlünk az irigy sors elragadta az alkalmat. Mindenesetre: az antikvitás emberei bennünket nem tehetségben, hanem célkitűzésben múlnak felül; az egyetlen, amit irigyelnünk kell tőlük: a szabadság.

1791

Kenéz Győző fordítása

3

BESSENYEI

Újabb történet- és irodalomtörténetírásunk a magyar felvilágosodás előzményeit, mint láttuk, a hagyományosan Bessenyei 1772-es fellépésével jelzett korszakhatárnál néhány évtizeddel korábbra kíséri vissza, s kibontakozott felvilágosodásunk kezdeteit is a 60-as évek közepe tájára teszi. A korai felvilágosodás szakaszának legfontosabb ismérve az egyházi és vallási gondolkodásban lassan és nem a döntő világnézeti kérdésekben előrenyomuló világias felfogás. Kibontakozott felvilágosodásunk első szakaszában viszont a kultúrateremtő kezdeményezés kinő az egyház gyámkodása alól s az európai felvilágosodás laikus morálfilozófiája által befolyásolt középneemesi elit kezébe kerül át. Ez az elit a 60-as, 70-es években, vagyis a terézianus korszak utolsó évtizedeiben Bécsben szerveződik a magyar nemesi testőrség körében. Legtehetségesebbje s mintegy vezéralakja Bessenyei György, így e nemesi elit irodalomszemléletét és irodalmi programját is ő fejezte ki a legnagyobb hatással.

Az utókor számára sokszor izgalmasabb Bessenyei publikált és íróasztalfiókban maradt írásainak filozófiai tartalma: ismeretelmélete, természetfelfogása és érzékenysége (a szónak szenzibilitás, franciásan: sensibilité értelmében, nem pedig a sentimentalizmus megfelelőjeként), morál- és vallásfilozófiai vívódásai a korabeli európai filozófia legmodernebb áramlatait fogadják be a legmagasabb szinten, irodalmunkban ily igénnyel először. Ehhez viszonyítva társadalomfilozófiai nézetei szinte kiábrándítóan mérsékelteknek tűntek azok számára, akik az 1772-es évszám korszakkezdővé tételével túl közvetlen kapcsolatot teremtettek a szó legtágabb értelmében polgárosulásunkért (civilizálódásunkért) harcoló Bessenyei és a reformkor romantikus nemessége között, mely már valóban képes volt élére állni a politikai polgárosodásért folytatott harcnak. Így is jelentős politikai áramlat kezdeményezője: eddig kizárólag a Habsburg-monarchia központi hatalma törekedett mérsékelten felvilágosult intézkedésekkel a hazai feudális társadalom modernizálására, középneességünk pedig rendi és nemzeti érdekeit védve, ezekkel a törekvésekkel konzervatív módon szembeszegült. A birodalom központjába került, a korabeli Európa egyik kulturális centrumának vonzókörébe jutott középneemesi származású testőreink rádöbbsentek arra, hogy a mozdulatlanság nem mentheti meg a magyarságot. Bessenyei az anyagi világ törvényszerűségeként is felfedezi a mozgást, a változást, s ha odáig nem is jut el, hogy a fennálló társadalmi rend létjogosultságát vonja kétségbe, megreformálását égetően szükségesnek tartja. A rendi felvilágosodás kialakuló programja az ő életútja

fájdalmas konfliktusaiban különül el a korabeli társadalom jelentős hatalmi tényezőitől. Első összeütközése a konzervatív rendiségből löki ki, mivel hitsorsosai és kenyéradói, a hazai ortodox református egyház és rendek ellenére támogatja Mária Terézia tanügyi reformját, a Ratio Educationist. Ezután születnek meg röpiratai, melyekben a hazai elmaradottságot ostorozza. A terézianus korszak vége viszont meghozza másik nagy konfliktuslehetőségét: Montesquieu rendi „demokráciájára” emlékeztető reformelképzelése élesen összeütközik a felülről megvalósítandó felvilágosult reform jozefinus abszolutisztikus programjával. S a német nyelvű folyóiratával, a *Der Mann ohne Vorurtheil*-lel a korai rendi felvilágosodás utóvédharcát folytató Besenyeit most már a jozefinizmus jegyében átalakuló Bécs löki ki magából, kényszeríti haza, provinciális körülmények közé, hosszú elhallgatásra s a kulturális vezető szerepről való lemondásra.

Élete első jelentős összeütközése – bár erről életrajzírói nem sokat tudnak – az iskolával lehetett: a sárospataki tanintézet tananyaga és tanítási módszerei nem vonzhatták különösebben. Iskoláit be se fejezte s későbbi röpirataiban és *A holmi* esszéiben nem győzi elegendő ostorozni a tananyag és a módszerek avultságát; volt honnét érzelmi anyagot merítenie a Ratio Educationis melletti kiálláshoz. Jót csak egykori tanárai puritán erkölcséről tud mondani, némi rousseau-ias, civilizációkritikus ízzel, amennyiben fájdalommal látja, hogy a civilizálódás nem feltétlenül jár együtt az erkölcsök javulásával.

Így viszont a kor legtöbb íróját, még a nagyobbakat is, erősen nyűgöző erudíciós iskolás klasszicizmus rá alig van hatással; sőt, ő nyitja meg azoknak az íróknak sorát, akik élesen harcolnak minden iskolás pedánság és szűklátókörűség ellen. Esztétikai nézeteiről nem nagyon nyilatkozik, inkább közvetve, részben ismeretelméleti, részben egyéb vonatkozású fejtegetéseiből derül ki, hogy a racionalizmus objektív és abszolút szép esztétikáját nála már kikezdte a szubjektivitás (elsősorban az empirizmus hatására), valamint a természet-, ember- és erkölcsfogalom viszonylagossá és dinamikussá válása. Művészeteszménye se a műalkotásra, mint inkább a hatáselvre koncentráldó, mozgósító és a felvilágosodás céljainak megfelelően sokszor didaktikus ízü. A Magyarországon még elszigetelt felvilágosult elit nézeteinek propagálására szolgáló eszközt lát az irodalomban.

Irodalomszemlélete sajátosan elavult is, korszerű is, mintegy figyelmeztetésül, hogy ne ítéljünk elhamarkodottan korszerűségi kérdésekben. A historia literaria hazai divatja idején, melyek egyetemes tudományfogalommal dolgoztak, látszólag elavult az irodalom alárendelése az egyetemes tudományfogalomnak. Hisz – mint láttuk – már a hivatalos latin nyelvű magyarországi tudomány szintjén is jelentkezett elkülönülésük tudata. De talán azt a megjegyzést is megkockáztathatjuk, hogy Szerdahelyi esetében az esztétikum viszonylagos önállóságának felismerése nem véletlenül történt meg politikailag konzervatív oldalról. Ugyanakkor pedig magyar nyelvű irodalmi felvilágosodásunk legjobbjai Verseghyig, Kármánig, Csokonaiig Sulzer és más európai

kortársak hatása alatt a felvilágosult morálfilozófiai hasznosságelv jegyében a „széptudományokat és szépmesterségeket” a mély tudományokhoz felvezető, olvasásra és művelődésre szoktató propedeutikai fokozatnak tekintik.

Épp a haladás elve melletti türelmetlen elkötelezettség teszi „beszűkültté” a művészet funkciójával kapcsolatos nézeteiket, mivel a kor egyetemes boldogságelvét kielégítő szellemi értékek világában a hierarchia csúcsán az egyén és a társadalom boldogítására alkalmasnak hitt felvilágosult tudományok álltak. Ez a korszerű tudományossághoz felvezető irodalomfunkció áll Bessenyei kulturális programjának centrumában. Ennek szemszögéből ítéli meg hazai művelődésünk adott állapotát, a régi magyarságot, és fogalmazza meg nyelvújítási elképzeléseit, valamint akadémiai tervezetét.

Hazai szellemi életünk fellendülésének szerinte két fő akadályja van: az egyik az elavult, többnyire vallásos tartalmú tudásanyag, a másik a tudomány nyelvének kizárólagos latinsága. Szerinte s kortársainak legjobbjai (Decsy, Kármán stb.) szerint a tudományok nem anyai nyelven való tanulása annyi energiát leköt, hogy a korszerű tudományossáig s alkalmazásáig el sem jutunk. Minden nemzet csak a saját nyelvén lehet tudóssá. Ezért kell nyelvünket megújítani, alkalmassá tenni a korszerű tudományok és gondolatok befogadására. Más nyelvre pedig addig nem térhetünk át, amíg asszonyaink s a magyar parasztok magyarul beszélnek.

A magyar rendiség és hivatalosság Hungarus-tudatának magától értetődő latin nyelvűség elleni első nagy hatású támadás Bessenyei röpirataiban, a *Magyarság*-ban és *A magyar néző*-ben egyúttal meg is törli a hagyományos rendi felfogást s legalábbis a nyelvkereteknek az osztályokon túlnyúló volta felismerésével megnyitja az utat az egységes nemzetfogalom felé.

Nyelvünk felemelésének és egységesítésének ügyét kellene hivatalosan, anyagilag és tudományos tekintélyével előmozdítsa a megteremtendő akadémia, melyért a 70-es évek végén, sajnos sikertelenül, gyakorlatilag is tevékenykedett Bessenyei, nemcsak tervezetében, a *Jámbor szándék*-ban.

Régi irodalmunkról egészében nincs rossz véleménye, Gyöngyösit, akinek epigonjai voltak akkoriban a siker-írók, a maradi nemesi tömegek olvasási igényeinek kiszolgálói, a legjobb magyar írónak tartja, Tinódit, Zrinyit, Koháryt szintén dicséri, de Ilosvai *Toldi*-ját, a *Salamon és Markalf* ízléstelenségeit stb. elítéli, s vígjátékában Kónyit, az irodalmár strázsamestert is kigúnyolja. Napjai irodalmi életét pennacsatákkal akarja felpezsdíteni, javallja a kritikát, ő is ír néhány kemény megjegyzést főleg gyatra, magyartalan fordításokról. Némi esztétikai érzék is mutatkozik a Gyöngyösi-epigonok elleni megjegyzéseiben, melyekkel kifogásolja a négyes rímű strófa gondolatot megkötő és töltelékzavakkal a stílust pongyolává tevő jellegzetességeit. Ezért áll ki a páros rímű tizenkettős mellett, mely verselési reformot azonban tévesen tulajdonította neki az utókor, hisz Orczy is, Faludi is használta már előbb.

Poétikai nézeteit nem fejtette ki: abból azonban, hogy milyen műfajú műveket írt, következtethetünk rájuk. Mintái a XVII. és XVIII. század francia

irodalmának művei és műfajai voltak, valamint Pope művészete. Használta a felvilágosodás századában újra népszerűvé vált tanítóköltészet, a didaktika műfajait, a nagyobb didaktikus poémát, a heroidákat, költői leveleket, meghonosítja az esszé műfaját *A holmi*-ban, melynek néhány darabja dialógus formájú (de szociológiai helyzetére, társtalanságára is jellemző, hogy párbeszédei vallomások jellegű belső viták, némi ironikus felhanggal, Bessenyei és a lelke között) s a magyar értekező prózában megvalósítja a francia discours-t. Próbálkozik a voltaire-i eposszal, tragédiái pedig, bár filozófiai tartalmuk és témájuk túlnyomóan nemzeti jellege, valamint érzelmességük miatt XVIII. századi sajátosságokat mutatnak, formailag a nagy francia klasszicizmus ízlésének (*bienséance* – illem) és dramaturgiájának (hármasszoros egység) jegyeit viselik. Vigjátékai szalonvilágot szeretnének megjeleníteni, hősei korszerűen filozofálnak, a rousseau-i természetesség-eszménytől is érintetlen, ezért nem lesz a maradi nemes, a divatjelenségeken zsörtölődő Pontyi egyértelműen negatív figura: van, amiben Bessenyei legkorszerűbb hősével, Parménióval egy nézet lehet, ha ném is azonos kiindulópontból. Végül élete alkonyán születik meg, kéziratban is csak kevesektől ismertén s időszertlensége miatt is hatástalanul Fénelon államregényének és Voltaire *Candide*-jének, valamint *Vadember*-ének magyar változata, a *Tariménes utazása*.

Bécsből távozása után már nem tud újítani, a bécsi nemesi testőrtársaság is lassan elhallgat, a jozefinizmus évtizede meghaladott jelenségekké teszi őket. Felvilágosodásunk első hullámának irodalmi tudatát a vezéregyéniség Bessenyei műveiből vett szemelvényekkel illusztráljuk.

BESSENYEI GYÖRGY

MAGYARSÁG

Valljuk meg, hogy nagyon megszükülünk a magyarságba, melynek ugyan bőségébe soha nem voltunk. Csudálkozom nagy nemzetünkön, hogy ő, ki különben minden tulajdonainak fenntartásába oly nemes, nagy és állhatatos indulattal viseltetik, a maga anyanyelvét felejteti láttatik; olyan világba pedig, melybe minden haza önön nyelvéti emeli, azon tanul, azon perel, kereskedik, társalkodik és gazdálkodik.

Olyan szánakozásra s egyszersmind köpedelemre való csekélységgel kicsinyítik némelyek magokat, hogy magyarul nem lehet, mondják, jól írni, okoskodni, mivel sem ereje, sem elégsége nincsen a nyelvnek, melyekkel a tudományok szépségeket elől lehetne adni. Olybá venném, ha mondanád egy nagy hegynek, mely aranykővel tele volna, hogy semmit nem ér, mivel nincs bányász és bányász benne. Mit tehet arról a drága hegy, ha kincseit belőle nem szedik; mit tehet róla a magyar nyelv is, ha fiai őtet sem ékesíteni, sem nagyítani, sem felemelni nem akarják. Egy nyelv sem származott a föld golyóbisán tökéletes erőbe; de azért mégis sok van már erős és mély közöttök. Ha az anglusok soha nem kezdetek volna nyelveken írni, azon okbul, hogy gyenge, nem volna most sem fényes, sem oly mély, melyhez egy nyelv sem hasonlíthat már e részbe, noha gyengébb volt sokkal, mint most a magyar...

Jegyezd meg e nagy igazságot, hogy soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehette addig magáévá a bölcsességet, mélységet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe bé nem húzta. Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem... Magyarországra is régen tudnak már a papok s némely tanulók zsidóul, görögül, de azért hol vannak a tudományok? Szent Istvántól fogva mindég deákul ír a nemzet s mire ment benne a tudomány? Sok elmondja néked, ha akarod, a zsidó, görög *grammatikát*, csaknem könyv nélkül. Úgy ír deákul, mint *Ciceró*; de azért egyébképpen oly mélységes ostobasága s vadsága, idétlensége lehet, hogy beszélni sem mersz véle, mivel akaratja ellen oly rútatkat mond, melyek miatt őhelyette kell elpirulnod.

Mit kell hát egy nemzetnek elkövetni, ha tudománnyal fel akarja magát emelni; mely dolog kötelessége? – Vagy valamely idegen nyelvet kell anyanyelvének fogadni s a magáétul búcsút venni, vagy a maga született nyelvébe a mély tudományokat általtenni. De egy egész nemzet meddig tanul meg valamely idegen nyelvet tökéletesen, és mikor felejt el a magáét? Mért a parasztemberek, kikkel beszélünk kell, nem tanulnak sem görögül, sem zsidóul, sem deákul, nekik is feleségeikkel beszélni kell, pedig a parasztasszonyok, tudjuk, miképpen szokták az idegen nyelveket tanulni. Azért akkor fog a magyar nyelv hazánkból kihalni, mikor a magyar parasztasszonyok deákul, görögül, franciául vagy németül fognak tanulni, és magyarul megszűnnek beszélni. Míg pedig a magyar parasztasszonyok magyarul fognak beszélni, addig a parasztemberek is úgy beszélnek, és hasonlól, míg a jobbágyok magyarul szólnak, addig az uraknak sem lehet a magyarságot elfelejteni. Ha már így kéntelenek vagyunk nyelvünket megtartani, tisztítsuk ki legalább és dolgozzunk előmenetelünkön...

Mért nem alkalmas a magyar nyelv? Azért, feleled, hogy nem lehet rajta kitenni a dolgot. Ha nem lehet, tedd úgy, mint deákul van, mert minden nemzet úgy tett azzal; mondjad magyarul: *Filozófia, teológia, fizika sat.* Minek ezek helyébe új szókat gondolni? Ezzel úgyis minden nemzet úgy bánt; a francia így mondja: *Filosof, teolog, fisik,* elhagyja belőlük az *utolsó* betűt, s mindjárt franciául van. A német így mondja: *Filosófi, teológáj, sat.* Így valamit az anyanyelven ki nem lehet tenni, azon kell nevezni, amin már nevezik, és mihent ezeket a szókat megadod a magyar nyelvnek, mint a deák magának görögül megadta, melyet *anglus, francia, német* követtek; azon szempillantásba olyanná tézsed a magyar nyelvet, mint a legfőbb európai nyelv lehet e földön.

Melyik nyelvnek is lehetne több édessége, méltósága, mélysége és könnyű kimondása, mint a magyarnak? Mind a deák, mind a francia, mind a német görcsösebb nála. Kivált poétaságra, éneklésre, régi történetek előbeszélésére, dicsérő beszédre egy nyelv sem haladja meg... Mozgásba, tűzbe kell hozni a nemzet elméjét újsággal, mégpedig a maga nyelvével, mert ha őtet a maga dicsőségével nem indítjuk, idegen dolgokra egészen meg nem indul. Míg pedig németül, franciául megtanul, addig magyarba, ha könyvei léznek, bölcsességre mégyen. Valameddig a nagyok a kicsinyekkel vetélkedésbe nem jönnek, addig fel nem áll köztünk a tudomány, vetélkedés pedig mi módon álljon fel, ha a kicsinyek nem tanulhatnak.

A régi módhoz ne ragaszkodjunk, mert ahhoz ragaszkodni annyit térszen, mint a tudatlanságot sohajtani. Csak nékünk is jobb lesz hát a nagy világ után menni. Legyen új tanulás-módja, fogadjuk el. Nem szükség minden újítót megvetni; mert nem minden újság rossz köztünk, mivel igen sok veszedelmes és tudatlan óságek is vannak e világba. De miolta a hit különb-különbféle vallásokra oszlott, oly szokás jött be, hogy mihelyt valamelyik magát jóra felemeli, rajta rontnak: kergeti, gyomrozza a maga része, s így az atyák a fiakat magoktól elidegenítik, melynek osztán a sereg elébb-utóbb magába kárát és a világ előtt gyalázatját szokta vallani. Eleitől fogva az újítók mindenütt üldöztettek; kár, mert örökké meg kellene a dolgokat a dolgoktól különböztetni, hogy a jó szolgálak gonoszokkal együtt ne szenyvednének; mindazonáltal csak kell mégis mindenütt olyanoknak lenni, kik magokat a közügyért ideig mocskoltassák, és azokat szolgálják, kik abba hívek és ártatlanok.

Bécs, 1778

BESSENYEI GYÖRGY

A MAGYAR NÉZŐ

...Micsoda magyar írókat kövessünk hát inkább, mint az anglosokat és franciákat? – Markalfot, Argéliust, Álmoskönyvet, mert a többi magyar könyv mind szentírás magyarázója, vagy lelki dolgok, melyekbe világiság, poétaság nincsen. Azonba azoknak a prédikációknak, belső írásoknak módjához, szép magyarságához is lehetne szólni sokat, de nem megyek oda; tiszteljük a szent dolgoknak együgyűségeket, hol nem lehet szóval bujálkodni és embert se szóljunk; meg vagyon mondva: *ne rágalmazd a te atyádfiát.*

Ha már a belső írókat külső dolgokkal nem követhetjük, lássuk némely magyar poétáinknak munkáikat, és épülünk belőlök. Hagyjuk meg Gyöngyösinek dicsőségét, ki gyönyörű poeta. Kohári, ki fogságában írt, hasonlóul tiszteletet érdemel. Zrínyi örök emlékeztünket megnyerte egyenlőül. Tinódi is sokat ér, ki a régi magyaroknak nótáját szedte versekbe. De többen vannak még ezek után. Tholdi Miklósba, melyet Ilosvai írt, olvashadd a következő verseket: *Aláfüggesztette fejét nagy bánatban, Mert egy pénze is nincs üres tarsolyába. Tehénvágó hidhoz mégyen koplalásba. Hogy májat kaphasson, ólálkodik magában. Pokol fene bika, szarvon kötve vala, Kit akkor mészáros vágni akar vala. Bika rugaszkodván, kötél szakad vala, Tholdi Miklós látván, bika után fut vala. Hamar hogy elére, farkon megragadá, A farkánál fogva mészárszékhez voná. Miklósnak akkoron sok máj adatott vala.* Ennek az Ilosvai nevű poétának nem tudom, miből fűzzünk koszorút...

Ítéljétek meg már, Ferenc deákék, hogy micsoda szép régi magyar versek lehetnek ez előszámlált könyvekbe, melyeket több olyakkal hazánkba árulnak, vesznek és nyomtatnak. Tegyéek hozzá ezekhez a mai magyarságot, hadd tessék ki a különbség. Ezek mégis tűrhető magyar könyvek, de Markalfot hogy kinyomtatják, azon nem győzők eleget csodálkozni. Ez a könyv tele van ocsmánysággal. Soha az ostobaságot nagyobb részegségébe nem láttam, mint e munkába. Olvasd, mint beszélgetnek Salamon, Markalf együtt.

Salamon: A szívnek bővségéből szól a száj.

Markalf: Az hasnak teli voltából trombitál a s...

Salamon: Igen illik a fegyver az én oldalomra.

Markalf: Igen illik az én kertem mellé a rakás fa.

Salamon: Minden ösvények egy útra tartanak.

Markalf: Minden erek egy s-re mennek.

Salamon: Elég volna énnékem a mérték szerint való tisztesség, csak az Ūristen e világot vetette volna énnékem birodalmam alá.

Markalf: Nem adnak az ebkölyöknek annyit, amennyit hízelkedik a farka. (Micsoda nyavalyás mondások ezek, mind egy-, mind más-részről.)

Salamon: Mikor az ember rág, akkor nem beszélhet.

Markalf: Mikor az eb énekel, akkor ő sem ugathat.

Salamon: Az istentelen ember fél és retteg, ha senki nem űzi is.

Markalf: Mikor fut a kecske, akkor fejezik a s...i.

El kell magadat nevetni a bosszúságba s szánakozásban ezen alacsony tudatlanságon, mely a nyomtatásnak gyalázatjára van; régen mégis megengedték kinyomtatattatását. Fogadom, hogy ha most ilyen munkát küldenek a cenzornak, majd az üzenné: vágassak eret hamar magamon. Amelyeket pedig itt feljegyeztem, ezek még a tisztességesebb mondásokból valók; a többi lehetetlen volt kiírnom rútsá-gok miatt; ezek iránt is követni kell az olvasót. De mivel már nyomtatásba van oly régtől fogva e munka, csak meg lehet említeni, hogy lássuk, miket szennyvedtek meg ezelőtt.

Az előljáró beszédbbe mégis ajánlást téssen, nem tudom, kicsoda, hogy ezekből a Markalf tréfás és szép beszédeiből okoskodjunk, és mint a méhek, a rossz fűről is édest szíjjunk. Tartotta volna meg a barátom magának ez ajánlást. A teli hasnak trombitás aljáról nem jó mézet szedni; sem onnan, hol a kecske futtában fejezik. Ezekről a virágokról ugyan nehéz lenne akármiféle értelemben való méhnek is e világon édességet szívni. Lásd végre, mit mivel az emberi sors, csudálkozz osztán s ne vess, mérvén a messziséget Plató és Markalf közt.

Bécs, 1779

BESSENYEI GYÖRGY

A HOLMI

PENNA-CSATA

Ah, bárcsak elérhetném azon vigasztalásomat, hogy tíz vagy húsz megértett magyar író ellenem támadna! Mihent az írók nyomtatásba egy egész nemzet előtt elkezdenek egymással vetélkedni, azonnal megindul a szép elmélkedés. Ezt keresném én, azért garázdálkodom néhol írásomba. Tudom, hogy aki cáfolni akarna, igyekezne hozzám szebb magyarsággal beszélteni, mint én szoktam. Harmadik jönne, ki mindkettőnket felül kívánná haladni. A nemzet mulatná vélünk magát, s nevetne, mikor mi egymásnak előtte bosszúságokat mondanánk, de a tudomány, magyarság azonba épülne. Ah! atyám-fiai, író barátim, támadjatok reám pennával, magyar könyvekkel! – mondjátok: nincs eszem, ítéljetez *Szencre*, mind örömmel elfogadom, csak cáfoljatok több elmével, magyarsággal, mint én írtam.

Bécs, 1779

BESSENYEI GYÖRGY
EGY MAGYAR TÁRSASÁG IRÁNT VALÓ
JÁMBOR SZÁNDÉK

...Az ország boldogságának egyik legfőbb eszköze a tudomány. Ez mentől közönségesebb a lakosok között, az ország annál boldogabb.

A tudománynak kulcsa a nyelv, mégpedig a számosabb részre nézve, amelynek sok nyelvek tanulásában módja nincs, minden országnak született nyelve. Ennek tekéltességre való vitele tehát legelső dolga légyen annak a nemzetnek, amely a maga lakosai között a tudományokat terjeszteni s ezek által amazoknak boldogságokat munkálkodni kívánja.

Valamint a tudományok, úgy a nyelvek is apródonként jutottak tekéltességre, amelyben már vagyunk. Az emberi életnek sokféle szükségei, az elmével véle született nyughatatlanság, a vizsgálódás, az érzékenységek által tett tapasztalás mindenkor újabb-újabb találmányokat szültek, amelyeknek azelőtt se hírek, se nyomok nem volt. Mindezeknek az új találmányoknak, természeti és elmebéli új dolgoknak, új eszközöket, új hivatalokat, új rendtartásokat és ezeknek ismét új neveket kellett szükségesséppen találni. Így öregbedett a nyelv a tudománnyal együtt, és ennyire egybe vagyon kötve a kettő minden országnak számosabb részére nézve...

A tudományok és kézi mesterségek előmenetelének tehát bizonyos megemértető jele minden országban a született nyelvnek állapata. Ahonnan a franciáknál, anglosoknál, németeknél, amint a nyelv ki-pallérozódott, úgy a tudományok is nagy előmenetelt vettek. Ellenben a mi nemzetünk, amelynek született nyelve inkább romlik, mint épül, a tudományok virágzásával is keveset dicsekedhetik...

Azt mondhatná valaki, hogy a magyarnak természeti restsége és ostobasága miatt talám nem is lehetne a tudományt a mi nemzetünkben ilyen értelemben közönségessé tenni: a tudományoknak szépségére és hasznos voltára érzéketlen a magyar. Én pedig azt tartom, hogy a mi nemzetünkben az elmének minden tehetségei kitetszhetőképpen megvagynak, amint a sok eleven példák mutatják: hogy pedig a nagyobb rész a tudományoknak ízét nem érzi, az az oka, mert a maga nyelvével nem kostolhatja...

Aki tehát a magyar nemzetet tudós nemzetté akarja tenni, legelő-

szőr is annak született nyelvének kiszélesítésén és pallérozásán igyekeznek.

Most azon vagyunk, hogy a jóféle született magyarokból először deákat, azután németet, tótot, franciát, olaszt csináljunk, úgyhogy utoljára a magyar nyelvet is elfelejtsék: holott a dolognak természete hozná magával, hogy először a magok nyelveken tanulnák meg mindazt, ami szükséges, azután gyakorolnák magokat az idegen nyelvekben.

Sőt a köztünk lakó németeket és tótokat is magyarokká kellene tennünk. Mert megérdemli azt ez az áldott haza az idegen nemzektől, melyeket a maga kebelében táplál, hogy annak nyelvét és szokásait is bévegyék, valamint annak javaival és szabadságaival élni nem iszonyodnak...

...Vegyük fel, micsoda utakon igyekezett eddig a mi nemzetünk a maga nyelvét nagyobb tekéletességre vinni.

Némelyek magoktól egész magyar könyveket írtak. Mások idegen nyelven írt könyveket fordítottak magyarra. Erre a kettőre lehet minden eddig való igyekezetünket vonni. Mind a két rendbéliek vagy született magyarok, vagy csak magyarországi, de idegen nyelvű emberek. És ismét ezek is vagy a nyelvnek fundamentomiról beszélnek, vagy azokat már felvetvén tudományra és mesterségre tartozó dolgokat adnak elő. Mindezekről egyenként és rövideden így értek.

A magyar auktorok, szerzők vagy könyvírók, akik legkevesebb számúak, meg kell vallani, hogy a vallásbéli és erkölcsi tudományokban, nemkülönben a históriákban is eleitől fogva elég szerencsés és hasznos munkát tettek. De egyéb tudományokban, ha jók is a munkák magára a dologra nézve: mindazáltal vagy a sok idegen, leginkább pedig deák szók miatt az együgyű, de olvasni és tanulni szerető emberekre nézve érthetetlenek, sőt magok a szerzők panaszkodnak, hogy ezt vagy amazt magyar nyelven ki nem tehetik: vagy magok a szerzők olyanok, hogy a nyelveknek természeteket meg nem különböztetvén, az idegen nyelvek tanulásával a magokét egészen lerontották.

Egyik rendbéliek sem értik a legfőbb célt, a közönséges hasznot. Mert vagy tudós, vagy tudatlan emberek kedvéért írnak. Ha tudósok kedvéért: jobb volna deákul írni, mert tudós ember Magyarországon nincs, aki deákul nem tudna, és egyszersmind idegen nemzeteknek is használhatnának, s magoknak azok előtt dicsőséget nyernének.

Ha tudatlanok kedvéért: úgy éppen a falra hányják a borsót, amint magyar példabeszédben szoktuk mondani. De nevezetesen, akik jó magyarok volnának, ha idegen nyelveket nem tanultanak volna, vagy talán szebbnek, jobbnak s fontosabbnak tartják a dolgok kimondását, ha idegen nyelvek természetéhez alkalmaztatott beszéddel élnek, az ilyenek valóságos nyelvrontók és megérdemelnék, hogy nékiek hallgatás parancsoltatnék, hacsak addig is, míg magyarul újra megtanulnának.

A született magyar fordítókról hasonlóképpen ítélek, mint a szerzőkről, csak azt az egyet teszem hozzá, hogy ezeknek munkájuk anynyiban dicséretes, amennyiben igyekeznek szívesen az idegen nyelveken írt jóféle munkákat közönséges hasznúkká tenni, sőt gyakorta mind szókat, mind kimondásokat olyanokat tanálnak fel, amelyek a dolgot kitészik, és a magyar nyelv természetével megegyeznek. De itt is csak olyan született magyarokat értek, akik még a magok nyelveket el nem rontották.

Mit mondjak azokról, akiknek született nyelvek nem a magyar, hanem más idegen nyelv, mégis magyar fordításokat mernek tenni? Az ilyenek vagy nem tudják, vagy tudják bizonytalán a magyar nyelvben való erőtlenségeket. Ha nem tudják: magokra nézve menthetők, de csakugyan másokra nézve kárt tesznek, nevezetesen az okos és értelmes embereknek bosszúságot okoznak. Ha tudják: nyelvgyalázók, és egyébképpen ki nem menthetném őket, hanem hogy a nyerekedésre vagy talám az élődésre is ennél könnyebb módot nem találhatnak. De én azt tartom, hogy nem jó élet módja az, amellyel az ember egész nemzetet bosszont és gyaláz...

A versírásról itt nem is szólok, ámbár az is némünémü tekintetben része a grammatikának. Mert míg a dolgokat fontos és elmés szókkal ki nem tudjuk tenni, addig sem a mértékes, sem az egyvégű versekben tekéletesek nem lehetünk.

Igen megcsalatkoznak, akik azt tartják, hogy a versírás legalkalmasabb eszköz a nyelv gyarapítására. A versírás az elmét élesíti, de a nyelvet nem formálja. Nagy szorultsága vagy akkor a poétának, mikor neki szót kell formálni. És minthogy a versírásnak célja az, hogy a maga kedveltetésével az előadott igazságokat érthetőkké s mindenekelőtt kellemetesekké tegye, azon is kell a poétának mindenkor igyekezni, hogy a bévett szókon kívül másokkal ne éljen, és az igazságok értelmét kikeresett és szokatlan szókkal meg ne homályosítsa...

I. Legfőbb haszon az, hogy a nyelvnek előmenetelével együtt a tudomány is az országnak minden rendű lakosaira kiterjed. Amellyel nem az a célom, hogy személy szerint minden hazafi tudós legyen; hanem hogy a legeggyűbb rendű és sorsú emberek is a magok elmebéli tehetségeket az emberi társaság javára fordíthatnák. Ó! mely sok talentumok hevernek most a porban, amelyek, ha született nyelveken formáltathattak volna, a hazának boldogságát nagyobb mértékben nevelhetnék...

A tudományok virágzásával egybekötött haszon volna még az is, hogy így az egész nemzetnek serénysége, *industria*, felébredne. A sok heverő jó elmék mind találnának magoknak dolgot, és mint a hangyák a hangyabolynak rakásában, úgy ezek a közjóban fáradhatatlanak volnának. Az anyátlan méh futos, széledez mindenfelé; de sem lépet nem rak, sem mézet nem hord: vagy ha valamit dolgozik is, minden munkája csupa zűrzavar. De mihelyt anyát ad néki az ember, mindjárt rendesen kezd folyni a munka: szaporodik a lép, szaporodik a méz is. Ilyen anyátlan méhhez hasonlók voltak még eddig a magyar írók, meg is tetszett munkájokban. De adjon csak nekik anyát az ország, állítson egy Magyar Társaságot, amely az ő munkájokat igazgassa, mindjárt megjön azok között is a serénység, a rend és a várt haszon.

II. Második tetemes haszna ennek a Társaságnak a királyra és az országra nézve e volna: hogy minden ember igyekeztén a kibocsátandó magyar munkákban a maga elmebéli tehetségeit nyilvánvalókká tenni, a fejedelem és a haza előtt esméretessé lenne, kinek miben vagyon legtöbb ereje; és így mindenféle hivatalokra ki lehetne a legalkalmasabb személyeket mindenkor választani. E volna az igaz és helyes személyválogatás, amely sok haszontalan kenyérevőitől megmentené a hazát vagy inkább azokat is, akik eddig nem egész haszonnal munkálódták a közjót, kénszerítené, hogy magokat arra alkalmatosabbakká tegyék.

III. Hát ha még idővel ez a harmadik haszon is hozzájárulna és a feltett cél valósággal úgy is kívánná: hogy mind a törvénykönyv született nyelvünkre fordíttatnék, mind a törvényes dolgok magyar nyelven folytattatnának.

Nincs annál nagyobb iga a magyar nemzetten, mint hogy annak nagyobb része nem tudja, micsoda törvények által igazgattatik, és

hogy az ő jószágának s világi javainak dolga idegen nyelven foly, amelyet ő nem esmér, és amely miatt maga is a törvényes igazság előtte gyanús. De talám nem is esne annyi pervesztés, ha a magyar a maga nyelvén törvénykezhetnék, mindazért, hogy azon az törvény folyamatját s értelmét tekéltesebben kitanulhatná, mind pedig, hogy a felperes a maga prókátorát a dolgoknak mivoltáról jobban tudósíthatná...

Az egész törvénykönyvnek, az ország végzéseinek, a törvény folyamatjának igazság szerint magyar nyelven kellene lenni. Mi magunk az ország gyűléseiben mennyire ragaszkodunk a mi magyarságunk külső színéhez, úgy, hogy oda a törvény gyanánt való szokás szerint magyar köntösben kell mennünk, magyar nyelven szólnunk; a dolog valóságával pedig keveset gondolunk, mert csakugyan idegen nyelven írjuk a törvényt, mintha ugyan szántszándékkal azon volnánk, hogy ezt az ország javára tartozó dolgot titkoljuk, hogy mentől kevesebb ember juthasson esméretére...

1781

4

AZ IRODALMI ÉLET ÉS A MAGYAR NYELVŰ SAJTÓ KEZDETEI

A magyar felvilágosodás első szakaszának írói nemzedéke még nem támaszkodhatott intézményi alapra: a szellemi élet minden intézménye azoknak a kezében volt, akikkel inkább szembe kellett fordulniok, mintsem hogy támogatást remélhettek volna tőlük. Bessenyeieék törekvése tudós társaság életre hívására meghiúsult; a Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedeiben keletkezett latin és német nyelvű újságok vagy a konzervatív nemesség szószólói voltak, vagy azé a német és szlovák polgárságé és értelmiségé, mely a hagyományos Hungarus-tudat bomlásának első jelei után inkább hajlott a Habsburg birodalmi patriotizmus, mint a magyar nemesi patriotizmus felé. A Budára, majd Pestre költöztetett s államivá vált egyetem ugyanilyen erők befolyása alatt állt. Magyar színház sem volt; Bessenyei drámáit az előadás reménye nélkül írta. A jozefinizmus évtizedében rohamosan szerveződik irodalmunk intézményi alapja, de csak részben a reformnemesség befolyása alatt; sokkal inkább az abszolút monarchia felvilágosult politikája által támogatott rétegekből szerveződik alkotó gárdája. Nem a jómódú középnemesség, hanem a szegény kismemesség, városi iparosok, jobbágyok és honoráciorok köréből származnak a megszülető lapok és folyóiratok írói. Sokan közülük felozlatott szerzetesrendek egykori tagjaiként, megrendült egzisztenciájukkal keresnek maguknak új életcélt a nemzeti irodalomban.

Az első nemzedékkel kapcsolatban, mely most nagyjából kiszorul az irodalmi életből, nemesi elitről és szinte elszigeteltségről beszélhettünk. Az intézményi alap hiányáról s a kiválasztott kevesek szükségszerű egymásra utaltságáról árulkodik az a tény, hogy költészetük java egymáshoz írt verses episztolákban, levelekben születik. Most sem nő meg számbelileg lényegesen azoknak a köre, akikre az új lapok és folyóiratok számíthatnak mint olvasókra, még kevésbé mint előfizetőkre. A magyar irodalmi felvilágosodás korának több mint fél évszázada alatt néhány száz előfizetőnél többje egyik újságnak sem volt. Szociálisan mégis kitágul a 80-as évektől kezdve irodalmunk bázisa; a társadalom egyéb rétegeiből merülnek fel új képviselői, s a hagyományos nemesség olyan kiemelkedő alakjai, mint Kazinczy is, azon az áron jutnak vezérszerephez bontakozó irodalmi életünkben, hogy a jozefinus adminisztrációban vállalnak hivatalt, a nemesi reformizmusnál radikálisabb felvilágosodás táborába lépnek.

Könyvkiadásunk helyzete sem biztatóbb: nemcsak Bessenyeieék évtizedé-

ben, de mint Csokonai Betriegerének példája mutatja, a századfordulóig a Magyarországon megjelenő idegen nyelvű (többségében latin) publikációk tengerében a magyar nyelvű könyvek elenyésző kisebbséget képeznek. Még a szépirodalmi igényeknek inkább megfelelő költészet is többségében újlatin poézisunk terméke. Ebben a kisebbséget jelentő magyar nyelvű könyvkiadásban is sok a felvilágosult tudományokat népszerűsítő mű, a szépirodalomban pedig a késő barokk és rokokó iskolás változata uralkodik. Az első nemzedék műveiből csak Bessenyei írásai jelentek meg a 70-es években, társai, sőt az előző nemzedékek nagyjai csak később jelennek meg: Orczy, Barcsay, sőt Faludi a 80-as évek második felében, Révai áldozatos publikációs tevékenységének köszönhetően, Ráday az új folyóiratokban, Mikes levelei 1794-ben Kultsár István kiadásában.

A jozefinizmus enyhébb és felvilágosultabb cenzúrája lehetővé teszi a könyvkiadás és a sajtó fellendülését; az évtized végére bekövetkező válsága pedig azt, hogy a vele szemben álló erők szervezkedjenek, bizonyos közös érdekek megtalálása mellett is polarizálódjanak s így a kialakult orgánumokat, noha a kor magyar politikai irányzatait nem választja el egymástól kínai fal, egyikről a másik álláspontjához való közeledést a politikai harcok kiéleződésével egyre gyakrabban láthatunk, mégis viszonylagos biztonsággal lehet az egyes irányzatokhoz sorolni. Első magyar nyelvű újságunk, a józsefi évtizeddel egyidős pozsonyi Magyar Hírmondó, mivel keletkezésekor a politikai tendenciák harca még nem éleződött ki, többszörösen profilt és irányt változtat, szerkesztőinek változásával összefüggően. Szacsvey bécsi Magyar Kurir-ja eleinte élesen jozefinus, majd politikai irányvonalának válsága idején gesztusokat tesz a nemesi reformizmus felé, de a magyar nemesség taborában iránta felgyülemlett gyűlöletet nem tudja eloszlatni; Görög és Kerekes bécsi Hadi és Más Nevezetes történetek-je a nemesi reformmozgalomhoz áll közel. Irodalmi melléklapjaik jobban kénytelenek alkalmazkodni a szűk körű irodalmi eliten túl a szélesebb olvasóközönség maradibb ízléséhez, ezért sem ízlés, sem politikai hovatartozás tekintetében nem rajzolódik ki élesen a profiljuk. A folyóiratok közül Péczeli Mindenés Gyűjtemény-e a nemesség két politikai tendenciája között ingadozik, talán inkább a konzervatív nemességéhez hajolva, Batsányi és Baróti Szabó Dávid kassai Magyar Museum-a a reform-nemesség orgánuma (ezért is kell kiválnia a szerkesztőségéből az akkor még harcos jozefinus Kazinczynak), Kazinczy Orpheus-a pedig eleinte jozefinus, majd II. József halála után a jozefinizmus szívós és minden diplomáciai ügyességet felvonultató utóvédharcát folytatja, lassan közeledve a rendi felvilágosodás álláspontjához.

Irodalmi életünk fellendülése összefügg azzal, hogy az olasz reneszánsz, majd barokk hatása alatt kialakult s az évszázadok folyamán már második természetünké vált keletközép-európai kultúrkör folytonossága egyrészt a

törökök elleni felszabadító harc, másrészt a döntő befolyású Habsburg-főváros, Bécs kultúrájának változásai következtében megszakad. Amikor Besse nyei Bécsbe megy, a franciás tájékozódás már kezdi kiszorítani az olaszospanyolos későbarokk és rokokó kultúrát, bár a hivatalos udvari költő, a poeta cesareo még hosszú ideig Metastasio. Rövidesen azonban Sonnenfels programjával az osztrák-német felvilágosodás kezdi meg harcát a franciás befolyás kiszorításáért is, utat nyitva mind a német irodalmi fellendülés egyre magasabb színvonalú hullámainak, mind a kibontakozó jozefinus kultúrpolitika érvényesülésének az osztrák irodalomban. Ugyanakkor, ha küzdenek is vele, teljesen kiszorítani nem tudják a kései délnémet-osztrák barokk népiességének nagy közönségsikerű műfaji rendszerét. Annál is inkább, mert az európai primitivizmus hullámai is elérik már Ausztriát; civilizációkritikájuk s az ősi és primitív társadalmi és kulturális állapotok Európa-szerte kibontakozó kultusza egyaránt segíti a jezsuita késő barokk népiesség továbbregését, bár döntően átalakult életérzés és tartalmak töltésével (például Mozart-Schikaneder *Varázsfuvola*-ja).

Az Ausztriával közös birodalmi keretek között élő és II. József évtizedében még erőszakosabban a birodalmi jellegzetességek irányába taszított Magyarországon mindez természetszerűleg érvényesült. A magyar kultúra egyik s talán legfontosabb központja Bécs volt; az első magyar nyelvű újságok többsége ott élt. A magyar katolicizmusnak természetes kapcsolatai alakultak ki a délnémet-osztrák barokkkal az utolsó évszázadban: exjezsuitákból verbuválódott költőink és íróink többsége hosszabb-rövidebb időt töltött ausztriai rendházakban is. Iskolai színjátszásunk és kastélyszínházaink repertoárja nagyjából közös volt az ottaniakkal. Néhányukat már az osztrák reformkatolicizmus is érintette.

De nemcsak a katolikus és felvilágosodott Ausztrián keresztül jutnak el hozzánk a század európai szellemi mozgalmainak hullámai. Elsősorban protestáns egyházaink külföldet járó ifjúságán keresztül közvetlenebb kapuk is nyílnak: a holland és svájci egyetemeken át a francia korai felvilágosodás descartes-i és bayle-i racionalizmusára és szkepszisére, valamint a locke-i és voltaire-i vallási türelemre, a toleranciaelvre. Ez teszi a jozefinizmustól hatalmi helyzetét féltő s ezért vele kezdettől szembeforduló magyar katolikus egyházzal szemben kezdetben József hívévé a magyar református egyházat. Az evangélikusok pedig a németországi, elsősorban a göttingai egyetemi oktatáson keresztül az angol és német felvilágosodás, az elvilágiasodó pietizmus lélekelemző módszere és bensőségkultusza, valamint a neohumanizmus új görögészménye közvetítői lesznek.

5 VERSTANI KÉRDÉSEK

Az intézményi alapok megteremtődése és az európai irodalmak felé kitért kapuk irodalmunk hirtelen mennyiségi és minőségi megnövekedéséhez járulnak hozzá. Nemcsak a publikációk számának gyarapodása robbanásszerű: a műfaji, formai változatosság is meglepő. Először azt kísérjük figyelemmel, hogy az irodalmi formák beáramlása hogy történik, majd az általuk felvetett adaptációs problémák keltette vitákat tekintjük át.

Bessenyei évtizedéig a magyar irodalomban elsősorban a verses formák, azon belül is a költői levél, a leíró és gondolati költészet, egyszóval a kor népszerű tanító költészetének műfajai domináltak. A leíró költészet, melynek divatja Európában a század elején a fizikoteológiával (Isten dicsérete a teremtett anyagi világ szépségeinek láttán) függött össze, már Bessenyei idejére Európa-szerte részben elvilágiasodott, másrészt kiment a divatból: Lessing *Laokoon*-ja csak elméleti alapot adott a leíró költészet, az ut pictura poesis gyakorlatától való elfordulásnak. A tanító költészet becsülete is hanyatlóban, de nem egyszer s mindenkorra; a romantika első hullámai látszólag kiszorítják, hogy több hullámban feltámadjon a XIX. és XX. században is leíró társával együtt. Nálunk csak ekkor kezdődik igazi divatjuk s nem is mindig profán tartalmakkal. Az előző nemzedékek ilyen produkciója is most lát napvilágot, s Csokonainál sem kizárólag az iskola költői feladatai képezik nagy felvilágosult leíró és gondolati költészetének alapját, hanem az előző korszak európai divatja is.

Nemcsak a Gyöngyösi-iskola vershagyományja az oka, hogy a páros rímű tizenkettősünk még uralkodik: a francia költészetben is az alexandrinus dominál; ha őket utánazzuk, mért ne tennők ezt formáinkban is. Az antikvitas műfajai is ebben a formában kezdenek újjászülni: epikus kísérletek, költői episztolák, sőt (Zrínyi példáját is követve) még Faludi eklogái is, melyeknek népiessége már lehet adósa Denis 1768-as *Osszián*-fordításának s az egyik kötet előtt közölt Blair-tanulmánynak, mely az európai primitivizmus egyik programirata volt. S hogy befogadásában már érvényesül a bontakozó népiesség, azt az is bizonyítja, hogy Révai, Faludi műveinek megjelentetője, aki 1782-ben a Magyar Hírmondó munkatársaként először hirdette meg a népi és régi emlékek gyűjtésének programját, egyúttal a Faludi által gyűjtött közmondásokat is közli. Kísérő tanulmányként viszont lefordítja Batteux művének a pásztorköltésről szóló fejezetét, s így irodalmunkban először reflektálnak elméletileg erre a műfajra.

De a magyaros versforma költészete ellen, vagy ahogy Rájnis nevezte őket, 288

a „ritmisták” ellen a 80-as években egyszerre több irányból megindul a támadás. Az idegen versformák bevezetésének kezdeményezése Ráday nevéhez fűződik, de ezt csak a 80-as évek végének kassai folyóirataiból tudta meg a szélesebb olvasóközönség, míg a klasszikus versformák meghonosítására katolikus papköltők már korábban vállalkoztak, sőt részben az elsőség kérdése, részben a prozódia kérdései körül vitába is bonyolódtak. Az időmértékes verselés ugyanis megkövetelte, hogy alkalmazói tisztázzák, melyek a magyar nyelv hosszú és rövid szótagjai, s milyen szabadságok (licenciák) engedhetők meg a verselőknek. Ma már szokatlan szenvedéllyel és gorombaságokkal estek egymásnak a deákos „triász” tagjai, az egyik oldalról Baróti Szabó Dávid, a másikon Rájnis József és Révai Miklós. Az utókor egyik oldalnak sem szolgáltatott teljes igazságot; mai ízlésünkkel mérve költőnek a legjelentősebb Baróti Szabó volt köztük, az átlagos szórend elleni vétkei azonban, melyek a késő barokk latin költészet hatására vezethetők vissza s ma bizonyos érdekességet adnak költői nyelvének, a korban nagy felháborodást váltottak ki. A vitában viszont a nyelvszokás elvét hangsúlyozta, s nem számolva a dialektusokra, tájszólásokra oszlott magyar nyelv állapotával, nyelvi különbségeit a székely nyelvjárással akarta igazolni. Nyelvünk akkori állapota a nyelvújításon kívül az egységesítést, a nyelvi norma kialakítását is megkövetelte, ezért a vitában a közvetlen utókor Rájnis mellé állt, aki az 1781-es *A magyar Helikonra vezérő kalauz*-ában, majd az 1789-ben kiadott Vergilius-fordításaihoz mellékelte *Sisakos paizsos kardos mentőírás*-ában meglehetősen vaskos érveléssel kifejtette a prozódia céljai által megkövetelt nyelvi egységesítés legfontosabb elveit (nyelvszokás, írás, etimológia, vagy ahogy ő nevezte, szóeredés, végül a jóhangzás) s egyben határait is, e határokon túleső nyelvi jelenségeknél pedig az író ízlésére bízta a döntést.

Deákos költőink általában Molnár Jánosra, néha (és kevesebb elismeréssel) Kalmár Györgyre hivatkoztak mint közvetlen elődeikre, de anekdotikus nyomok is maradtak életükből, melyek arra utalnak, hogy a 40-es éveknek a horatiusi ódaformákat meghonosító német költészete, majd Klopstock német prozódiaja s arra épülő költői gyakorlata volt az a kihívó erő, mely rákényszerítette őket, hogy korábbi újlatin költői gyakorlatukkal szemben anyanyelvükön kíséreljék meg a metrikus verselést. Denis hatása is említendő, nemcsak a jezsuitáknál, a piarista Révai hivatkozik is rá kéziratban maradt verstani tanulmányában. Denis ugyanis Ossziánt is hexameterekben fordította és saját bárd-énekeit is ebben a formában alkotta. Viszont eljutottak hozzájuk a korszakban felhangzó aggályok a klopstocki prozodiával kapcsolatban: tudják, hogy a német, angol és francia nyelv, mivel szótagjaik hossza nem különbözik, nem alkalmas annyira az időmértékes verselésre, mint „a deák és a magyar”. Ez nemzeti büszkeségük egyik oka is lesz: az is érdekes, hogy mind a katolikus Rájnis, mind (s nyilván az előbbi hatása alatt) a református Földi nyelvünk természetének időmértékes jellegét azzal igazolja, hogy az egyes klasszikus versláb-fajták és sorfajták illusztrálására magyar közmondásokat hoz példának.

Ami a klasszikus metrikus verselés metrumainak, sor- és stórfajtáinak korabeli hazai értelmezését illeti, bizonyosságokra nem támaszkodhatunk. Rájnis *Kalauz*-a ugyanis, mely a példasorokat ellátja a hosszú és rövid szótagok hagyományos jeleivel, sem az ütemhatárokat, sem a cezúrákat nem jelöli. Valószínű azonban, hogy deákosaink éppúgy, mint nyomukban még Berzsenyi is, az alexandriai filológiai iskolákban az úgynevezett szkoliaszták által kialakított értelmezés hívei, mely a zenei ritmusnál szabadabb, beszédszerű metrumhasználatot teszi lehetővé. Azzal ugyanis, hogy lehetővé teszi egy-egy soron belül a legkülönbözőbb hosszúságú ütemek együttlétét, 3 morás (időegységnyi) jambus és trocheus, 4 morás daktilus, anapestus és spondeus, s mai versértelmezésünk szerinti összetett ütemek, mint például a 6 morás choriambus leírását, ahogy az újlatin poétikák s nyomukon a korabeli, Klopstock értelmezéseit követő német poétikák is teszik. Ezeknek a számára például a Berzsenyi által annyira kedvelt aszklepiadészi sornak a neve is choriambusi, mely a sorfelező előtt egy spondeusból és egy choriambusból, a sorfelező után pedig egy choriambusból és egy spondeusból áll. Toldy Ferenc és Arany János óta közhit a choriambus magyaros jellege: talán ez a magyarázata annak, hogy Berzsenyi aszklepiadészi sorait és alkaioszi sorait a sorfelező után oly magyaros, természetes lejtésűeknek érezzük.

Ezzel az értelmezéssel a kor verstani gondolkodói közül csak Verseggy szállt szembe egyértelmű eltökéltséggel, amikor a zenei ütemezés híveként minden sort azonos zenei ütemhosszúságúként ír le, $3/4$ -es, $3/8$ -os stb. ütemmel, zenei hanghosszúságértékekkel jelölve az egyes szótagok hosszát, s bőségesen élve szünetjelekkel. Mai értelmezésünkhöz ez a leírásmód közelebb áll, tényleges leírásai mégsem azonosak a maiakkal, ő ugyanis, nyilván hangsúlyos nyelvek példáján kialakított zenei értelmezések alapján, csak ereszkedő jellegű verslábakat hajlandó elfogadni, értelmezéséből kiküszöböli a jambusi és anapestusi ütemeket, a jambusi soroknál sorkezdő helyzetű rövid szótagot felütésként (Auftakt) leírva, s csak a sor második, hosszú szótagjánál kezdve el az ütemezést. Ebben még örök mintájától, Sulzertől is eltér, mert ugyan Sulzer lexikonában ez az eljárás is megtalálható, de az antik sorokat értelmező szakcikkei a hagyományos eljárást mutatják, az aszklepiadészi név például elő se fordul, hanem a sort a *Choriambus* címszó alatt találjuk, Klopstockra való hivatkozással.

Az antik formák nyelvünkbe való befogadásának kérdései között kell megemlíteni az úgynevezett leoninus költészet problematikáját. Az időszak írói a nagy tekintélyű Batteux művének Ramler-féle fordításában találhattak igen éles támadást a leoninus, vagyis a sorvégi, esetleg sorközi és sorvégi rímekkel ellátott klasszikus versformák, főleg a hexameter ellen. Nálunk Ráday Geodeon lépett fel először nagy tekintéllyel ellene, s így a verstani vitákban részt vevő olyan költöket is, kik korábban maguk is éltek ezzel a formával, álláspontjuk megváltoztatására bírt rá. Különösen a kor református írói közt volt ez népszerű, legnépszerűbb gyakorlói, Gyöngyösi János, valamint Édes Ger-
290

gely, lelkészek voltak, de Földi és Csokonai is élt egy ideig vele. Ráday lelkes követőjeként Kazinczy volt az, aki tűzzel-vassal irtotta, s tanítványaiba is elültette az irtózást a költészet eme korcs nemével szemben. Ma már, amikor a XX. században kitűnő költőink írtak sikertűt leoninusokat, aligha értjük ezt a szenvedélyt, akkor viszont megvolt a funkciója a Gyöngyösi-epigonok egyéb izléstelenégei ellen folytatott küzdelemmel összefüggésben, egy klaszszikusabb izlés kialakításáért folyó harcban.

A felvilágosult kor gyönyör- és boldogságvágyával függ össze az előttünk járó európai irodalmakban az anakreoni költészet divatja. Nálunk formáit is, szellemét is a 80-as évek végén kezdik meghonosítani, s így ez is az antik metrumok befogadása problematikájához tartozik, jelentősebb azonban egy másik vonatkozása, a fordításelméleti vitával való összefüggése, ezért ott fogjuk részletesebben érinteni.

Míg a klasszikus versformák magyar nyelven a reneszánsz korában jelentkeztek először, az úgynevezett nyugat-európai versidommal először Ráday kísérletezett. A verstani viták korában kevesebb izgalmat váltott ki, mivel metrikus oldalát az antik versidom kapcsán tisztázták, a rímmel kapcsolatos kérdések pedig addig, amíg a magyaros verselésnek hangsúlyos voltát a korabeli elmélet nem fedezte fel s csupán szótagszámálónak tekintette, részben összeolvadtak a korábbi hazai verselési gyakorlat, elsősorban a rím bírálataival. Az antik verselés kizárólagosságának hívei, egyes nyugati elméletírókra támaszkodva, a rímet teljességgel elutasították. Érveik hasonlítottak ahhoz, ahogy Bessenyei a négyes rímet bírálta, tudniillik azt vetették a rímhasználat szemére, hogy gúzsba köti az értelmet. Révai 1781-es tanulmánya viszont joggal jegyzi meg, hogy ugyanezt el lehet mondani a metrikus verselésről is, így álláspontja elfogulatlanabb. Megjegyzendő, hogy Rájnis a rímet nevezi „ritmus”-nak, amikor tehát a ritmust elítéli, azt a rímre kell érteni.

Itt is sajátos Verseghy álláspontja. 1793-as *Mi a poézis?*-a, majd későbbi tanulmányai is elítélik a rímet, s ez az ítélet egyértelműen a magyaros verselés ellen irányul. Köztudomású azonban, hogy a német jambusdallamok nyomán előharcosa volt a nyugat-európai verselés meghonosításának irodalmunkban. Itt látszólag éles az ellentmondás, gyakorlatilag azonban az alaposabb vizsgálat ezt feloldhatja: Verseghy ugyanis megkülönbözteti a rímet a kádenciától, ellentétben kora legtöbb verstanírójával, s a kádencián a vers sornyi ritmikai egységeinek, esetleg felsorainak a metrikus felépítésükkel összefüggő művészi „hanyatlását” érti. S ha a rím ezzel a művészi kádenciával esik egybe, tehát nem egyedül jelzi a zenei egységek végét, akkor semmi kifogása ellene, csupán azt kifogásolja, ha a prózai jellegű szöveget a mechanikus szótagszámon kívül egyedül a sor végén ismétlődő rím által akarják verssé tenni.

A nyugat-európai verselés elterjedésének azonban van még egy olyan forrása is, amelynek az irodalomra való hatása is teljesen tisztázatlan, korabeli elméleti reflexiói még inkább. Itt arról a forrásról van szó, mely közös a korabeli népiességével. Csak annyit tudunk azután, hogy Bartha Dénes 1935-ben

kiadott egy jelentős anyagot a kor kéziratos melodiáriumi alapján a Horváth János által „közének”-nek nevezett népszerű dallamokból, valamint Pálóczi Horváth Ádám valamivel későbbi *Ötödfélszáz énekei*-nek kritikai kiadásából, hogy a korszak kedvelt „nótái” a ritmus, a sorok szótagszáma, valamint a strófák sorainak száma és a strófaépület alapján sokkal változatosabbak voltak, mint a felvilágosodás első évtizedeiben publikált műköltészet termékei. Hogy ezeknek a formáknak nyugat-európai eredete vitathatatlan, azt elfogadhatjuk, csak az a kérdés, hogy mikor fogadta be őket a magyar költészet és a közének. A legfrissebbeken a késő barokk és rokokó különösen olasz költészetének és bel canto dallamvilágának nyomai mutathatók ki. Első hozadékuk a magyaros versformák gazdagodása, dalszerűbbé válása Amadé és Faludi lírájában, majd amikor a kor kialakuló magyar zenei stílusát, a verbunkost is befolyásolják, már nemzetibbnek tűnő zenei képleteket is nyújtanak, melyekbe csak bele kell önteni a vers nyelvi anyagát, mint sok Csokonai-vers, többek között *A reményhez* esetében. Erről ugyanis bebizonyosodott, hogy egy Kossovitz-verbunkosra született. Később ennek a forrásnak zenei ritmika is egyre erősebben hozzájárul a magyaros verselés kereteinek szétfeszítéséhez. Ezért van az, hogy a közének mintájára születő korai népies lírák sok versét lehet Földi szakkifejezésével „kétszeres” versként, vagyis nyugat-európai versként leírni, s hogy nyugat-európai költészetünk egyre változatosabb formáinak forrásait is gyakran a népszerű táncdallamok vagy mulató énekek világáig lehet visszakövetni.

Végül még két irányban gazdagodott a kor verstani eszmélkedése. Az egyik Lowth műve nyomán a héber költészet sajátosságaiból elvont grammatikai versszemlélet csiráinak jelentkezése, elsősorban Földi János verstanában, melyet egyre inkább becsül újabb tudományos irodalmunk. A másik pedig a század elején eldőlt francia viták eredményeként is a verses forma és a költészet elválasztása egymástól, a költői próza elismerése. Ehhez két nagy divat járult hozzá közvetlenül. Az egyik Ossziáné, ugyanis a kor klasszikus és kötött versformákon felnőtt írói a négyütemű, de meglehetősen kötetlen szótagszámú ossziáni verseket nem is kísérelték meg másképpen fordítani a 80-as évek végén, mint prózában (Batsányi, Ráday). A másik Kazinczy kitűnő Gessner-fordítása, mely a magas színvonalú magyar költői próza születését is jelzi.

Így aztán nem csoda, hogy a korabeli tanulmányokban (Batsányinál, Ver-seghynél, Kármánnál, majd később Kölcsey Berzsenyiről szóló bírálatában) állandóan ismétlődnek a poéta és a versificator, a költészet és a vers megkülönböztetésére vonatkozó megjegyzések, melyeknek hagyományos zsenielméleti alapú értékelése, tudniillik hogy a költő több, mint a verscsináló, talán Kölcseynél már bizonyos fokig indokolt, de jóval korábbi előfordulásai figyelmeztetnek, mennyire nem szabad a romantika jelentkezéseként tekintenünk az ilyen megnyilatkozásokat.

RÁJNIS JÓZSEF

A MAGYAR HELIKONRA VEZÉRLŐ KALAUZ

Hat forrás, amelyből ered a szótagok igaz mérséklése.

I. Amely szótag egyképpen hangzik minden magyaroknál, azonképpen hangzik a versben is, mert... egyébként nem találhatjuk a versszerzési tudománynak célját.

II. Ha valamely szótagnak hangja iránt nem egyeznek minden magyarok, azokkal tartunk, akik külön laknak idegen nemzetségektől, vagy legalább annyira öszve nem keveredtek; mert bizonyára tisztább ezeknél a nyelv, mintsem a többiekénél.

III. Hogyha a tiszta magyarok is különböznek, vagy ha olyan szóról vagyon a kérdés, melyet a beszédből nem tanulhatni, tekintsünk az írásnak módjára. Mert nincs egyéb módunk: mindent vagy beszédből, vagy írásból kell tanulnunk.

IV. Ha minden magyarok mindenkor egyképpen kijelentik írásokban valamely szótagocskának ilyen vagy amolyan hangját, ugyanazon hangot a versben is meg kell tartani. Minthogy az írás... a beszédnek tüköre: a beszédnek módjához pedig szükség verseinket alkalmaztatni.

V. Ha valamely szótag különbéleképpen íratatik, azokat kövesük, akiknek írásokból megtetszik, hogy nagyobb volt okosságok, tudományok, szorgalmatosságok, s hogy azon ígét mindenkor egyképpen írták. Mert ezek tudták is jobban, mintsem a többiek, akarták is írásokban a beszédnek igaz hangjait kinyilatkoztatni.

VI. Bizonyos ok nélkül csak egyedül tetszésünk szerént ne éljünk így vagy amúgy a szótagocskákkal. Mert úgy egynek ez, másnak amaz, mindnyájunknak (s ugyanazért kinek-kinek is) akármilyen szabad volna.

Pozsony, 1781

RÉVAI MIKLÓS

A VERSSZERZÉS KÉT KÜLÖNBÖZŐ MÓDJÁRÓL

...A vers bizonyos mértékre lekötött beszéd. Márpedig magának a költeményes beszédnek természeti szépsége kétségen kívül abban áll, hogy a képzelődéseket, amelyeket az érzékeny elragadtatás és a forró ihletés felgerjesztett a felindult elmében, elevenen, ébredten, rendesen és szerencsés választással kiejti. Valakik a természeti költeménynek első eredetét tekintik, nyilván látják: hogy abban a beszéd szépsége természet szerint csak ezekből nevedett...

A versszerzésre két igen különböző szokás vétetett bé. Egyik a *páros véghangzás*, hol bizonyos számú tátatokra elhatározván a verset, csak arra tartanak egyedül, hogy az öszvepárosított verseknek végeken a szók egyenlő hangzással végeződjenek, éppen nem ügyelvén arra azután, hogy a tátatok bizonyos renddel helyeztetessenek el húzós és sebes kiejtetésekre nézve. A versszerzésnek eme módja anélkül is igen esméretes. Csak azt akarám jelenteni, hogy páros *véghangzásnak* nevezem.

A másik, ama szokatlanabb, a *hangra mérséklett versezés*, hol a tátatok úgy vannak elhatározva, hogy nemcsak bizonyos számból állanak, hanem azon kívül mindenikének bizonyos kiejtődése vagy, vagy húzós, vagy sebes. Ugyanerre nézve némelyek jól mondják az e nemű verseket *ugró verseknek* is... igen régi dolog a hangmérséklés a versekben, melynek mesterségét maga az éneklés mutatta, mintegy vezetettve a természettől... Mert ha egynéhány verseket egymás után azon egyképpen akarunk énekelni, szükséges: hogy nemcsak azonegy számú hangokból álljanak, hanem a szavakban azonegy hangemelkedések és leesések találtassanak. Mikor ezt tapasztalja a fül, különös gyönyörködtetést érez, hogy azonegy teljes hang egynéhányszor visszajő. A költeményesek szorgalmaskodtak verseiket az éneklésre alkalmaztatni. Mivel tehát az éneklés törvénye szerint egynémely hangzások, amint az indulatragadtatások vagynak, röviden, avagy is sebesen ejtődnek, egynémelyek pedig hosszasan, avagy is húzósan; ugyanezután igyekeztek hasonló elevenséggel elrendelni a különbféle hangokat; és ekképpen találtak azokra a sok nemű versekre is, melyekkel elébb ugyan a görögök, azután a rómaiak is azok-

tól tanulván, oly felségesen jeleskedtek, hogy amíg e földön tart a jó ízben, azoknak elmeszüleményeiket csodálni és maga elejébe például ki fogja tenni a széptudományokban gyönyörködő tudós világ...

Mert a rövid és hosszú hangzásoknak különbözőféle egyvelítetések és rendes elhelyeztetések által a dolgoknak, melyekről szólottanak, mind elevenebb, mind nagyságosabb leábrázoltatásokra könnyebben szerződhetnek: minthogy ezzel az ő versszerzések most kellemetes lassúsággal, mint a halkal folyó nagy vizek, most megint zajos sebességgel folyhatott, mint a hegyekről leszakadó patakok, mikor záporral megdagadnak; most édességgel gyengébben zenghetett, most ismét emelkedett nagysággal hangoskodhatott.

Valójában meg is vagyon benne, hogy egynémely bizonyos hangegyztetés és kellő éneklés által ez a versszerzés módja azt elevenen a fülekbe is béönti, amit az elmének szavak által lefest, most lassú, most sebes járással követvén azokat a mozgásokat, melyek a természetben vagynak. Mert e világon minden dolognak tulajdon különös mozgása vagyon. Vagynak oly mozgások, melyek lassúak és méltóságosak; vagynak meg más olyanok, melyek elevenek és sebesek; vagynak olyanok is, melyek csendes és kellő egyenlőséggel járnak. Mindezeket legalkalmasabban ejti ez a versszerzés: melyben a dolgoknak leábrázoltatásokra úgy helyheztettetnek el a szavak, hogy azoknak minden táthatjaik hangzásokkal, számokkal és most lassúságokkal, most megint sebességekkel egy oly bizonyos nemű kiejtődést szereznek, mely a szavaknak természet szerint való értelmeket még másvalamivel kelletteti: amiben mindazok igen gyönyörködnek, kiket a természet kényesebb érzéssel megszeretett. És ugyanennek a versszerzésnek eme belső tulajdonságától származott tehát az is, hogy igen sokféle és különböző az ő neme is, elannyira, hogy bizonyos nemű versek csak bizonyos dolgokra illenek, és ha másra alkalmaztatnak, azonnal kitetszik, hogy oda már erőszakosak, és elvesztik természeti díszességeket...

1781

FÖLDI JÁNOS A VERSÍRÁSRÓL

§. 1. A versírás oly mesterség, mely a szorosan lekötött beszéd csinálásának módját tanítja.

Jegyz. Ez a szó: poézis, nem egy értelemben vétetik. Amely értelemben itten mi vésszük, nem meghatározás (definitio), hanem csak leírás (descriptio), és nem adja elő a versnek belső valóságát, annak tulajdon természete és tárgya szerint, hanem csak a versnek formáját és külső öltözetét, vagyis a versnek csupa kézimívét (mechanismus), hogy miként léssen a folyó beszédből lekötött beszéd, avagy vers. ti. Hasonlíthatom a versírókat a méhekhez. Ezeknek munkájokra kettő kívántatik: a mesterséges lépcsinálás és a mesterséges lépnek édes mézzel béöntése. Szinteúgy a versíróknak szükségesek a jó versformák vagy módok és az érzékeny oktató s gyönyörködtető beszédeknek azokba foglalások. Amaz első csak hozzá járuló dolog (accidens) a vershez: ez utolsóban vagyon annak tulajdon természete, lelke és valósága. Amaz elsőben, ti. külső öltözetében s ékességében a versnek, különb-különb nemzeteknél több vagy kevesebb különbség vagyon: ez utolsó egy minden nemzetségeknél. Amaz, tudniillik a verseknek ezen mechanica reguláiknak egybefoglalása, mely a versnek külső alkotását, a szótagok hosszú és rövid voltát és az abból származó hangmérséklésnek különb-különb tulajdonságait s elnevezéseit illeti, mondatik tulajdonképpen prozodiának, mely egy részét teszi a nyelvkönyvnek, és ezt nevezzük mi is itten versírásnak vagy versmívnek. A poézist az utolsó értelem szerint, avagy a maga igaz természetében s valóságában nem eléggé fejezi ki magyarul még a *versszerzés*, *verstudomány* vagy *versmesterség* is; annival kevesebbé pedig a *költés*, *költemény*, *költeményesség*. Ezt ma a maga teljességében különös tudományformában szokták előadni, mely Aesthetikának nevezetik. Nevet és tudományformát adott ennek elsőben A. G. Baumgarten... Azután sokan dolgozták, bővítették; de még egész tökéletességre nem vitték. Új és szép formában kidolgozta a mi hazánkiai közül is ama nevezetes, nagyérdemű és főtiszteletű Szerdahelyi György... Magában foglalja pedig az Aesthetika a széptudományoknak és -mesterségeknek tökéletes

szemlélésbeli esméretét (teória) a jó ízlés szerint. A széptudományok neve alatt értetik kiváltképpen a verstudomány és az ékesenszólás. A tulajdonképpen úgynevezett szépmesterségek pedig: a muzsika, festés, kő- vagy képfaragás, metszés, építőmív (architectura) és kertmív (Gartenkunst). – Az esztétika szerint a *verstudomány*, avagy a poézis oly tökéletes érzékeny előállítás (repraesentatio, Darstellung) a beszédnek egy tulajdon módja által, amellyel vagy valamely érzékenységet illető tárgyak, vagy gondolatok, vagy érzések, vagy munkák kifejezettek, leíratnak, követtetnek és a hallgatónak vagy olvasónak képzelése eleibe leghathatósabb elevenséggel állíttatnak. A *vers* vagy *versezet* (poema) következőképpen eszerént oly beszéd, mely azon előállatást, melyet jelent, az érző erőnek legmagasabb és hozzája legillendőbb grádicsára felemeli. Ebben a meghatározásban vagy az igaz természete és valósága a verstudomány; nem pedig annak egyetlen egy vagy csak hozzájáruló részében, amely vagy már e valóságos meghatározásban befoglaltatott, vagy azzal csak a közönséges tárgyra nézve köttetett egybe. – Nem a szótagoknak mértékében, nem a ritmusokban, nem a kifejezéseknek válogatott különösségében, nem a költésben, nem a lelkesíttetésben (Begeisterung), nem a követésben, nem is az indulatos beszédben kell hát keresni a poézisnek természetét, mivel mindezek a tulajdonságok egyenként vagy csupán csak a poézisnak szépítésére és az ő érzékeny erejének erősítésére valók, vagy nem mind és mindenkor található ottan, ahol vagy az igaz poézis... Ez a tudomány, ti. az esztétika, még valamely munkás hazafinak szorgalmatosságát és anyanyelvéhez s nemzetéhez mutatandó szeretetét óhajtja...

§. II. A lekötött beszéd csinálásának módja vagy a versírásnak külső formája ma a magyaroknál háromféle, úgymint:

1. Lekötetik a beszéd a hangmérték által (quantitas), és lesz *hangmértékes* vers, a régi görög és római mód szerint.

2. Lekötetik a rendeknek egyenlő végezeteik által és lesz *végezetes* vers, avagy *ritmus*, sok mai nemzetek szerint.

3. Lekötetik mindezen előadott két módok által, és lesz *kétszeres* vers, a németek szerint...

1790

VERSEGHY FERENC

MI A POÉZIS? ÉS KI AZ IGAZ POÉTA?

...a lábmérték, a hanggegyeztetés, a költött képek és a kifejezéseknek szokatlanabb tündöklése, jóllehet egyébaránt a poézisnak *tulajdon* eszközei légyenek, ezt mégis az ékes prózától eléggé és mivolta-képpen meg nem különböztetik: a különbséget elvégre egy bizonyos belső bélyegben köll keresni, mely semmi egyéb nem lehet a... *legfőbb garádicsra emelt érzékeny, édesgető, avagy aestheticabéli erőnél*, mellyel az ő előadásit a poézis felfegyverkeztetni szokta; míg azonban az ékesenszólás a *mindenképp helyes és igaz* előadásokban foglalatoskodik. Lássuk ezt világosabban.

Az ékesenszóló mindenkor úgy bánik tárgyával, mint egy olyan ember, aki önnönmagával bír, és az előtte lévő állapotot láttya, érzi és megítéli. A poéta ellenben az ő tárgyától elevenebben megérdekel-tetik és mintegy elragadtatik, olyannyira, hogy elvégre *ihletésbe* jö-vén, avagy belsőképpen meghévülvén, egy bizonyos indulatosságba és az álmodozáshoz hasonló állapotba merül, mely képzelőtehetségét szabadabban és elevenebben munkálkodtattya...

...A hanggegyeztetés (Reim, homoeoteleuton) a poézisban akkor támadott, mikor a tudományokban az elmefuttatás uralkodni és a józan okoskodást elfojtani, a szép mesterségekben a helyes ízlés romlani, a deák nyelv alkonyodni és ennek romladékiból a sokféle európai nyelvek támadni kezdöttek. *Huetius* püspök azt ítéli, hogy a hanggegyeztetést a provencai költők (troubadour) az arábiabéliektől tanulták légyen... A görög és római költők, kik valamint a poézisnak minden egyéb részeiben, úgy a beszédbéli hallásgyönyörködtető mértéknek meghatározásában is minden kétségkívül legsükeresebb mestereink, a hanggegyeztetést hibának tartották... Mi, magyarok, anyanyelvünket a melódiás hangzásban minden bizonnyal nagy tö-kéletességre emelhetnénk, ha némelyek a hanggegyeztetésnek elő-ítéletétől megszabadulhatnának, némelyek pedig, általlátván ugyan a metrumnak szépségét és a hanggegyeztetésnek hiúságát, de az el-lenkező felekezetnek kedvezni, ne mondjam: *hízelkedni* akarván, az egyiptomi hagymákra önként vissza nem térnének...

...Nem *tökéletes* poéta tovább, aki metrummal, avagy lábmérték-

kel nem él; mivel tárgyának nem ad oly nagy édesgető erőt, a minémút adhatna, ha láb mértékkel élne. Költeménye is tehát nem *tökéletes poézis* ötet magát az aestheticusok *prózás költőnek*, munkáját pedig *prózás költeménynek* méltán nevezik. A költésnek ezen új növényében, mely az ékesenszólás és a tökéletes poézis között szinte közepett áll, Geszner a németeknél nagyra ment. Aki a magyar láb mértékkel bajoskodni nem akarna, egyébaránt pedig tenyésző képzeléssel és beszédbeli hatalmas töhetséggel bír, annak én azt javaslom, hogy *prózás költeményeket*, de hanggegyeztetés nélkül írjon; mivel a hanggegyeztetés még a legtökéletesebb prózát is természetlen beszéddé tőszí.

Aki elvégre *prózában és hanggegyeztetéssel* ír, mint a magyaroknál azok, akik magokat, noha helytelenül, *ritmistáknak* nevezik, azt én (ör) *tökéletes poétának*, ha egyébaránt írása költött képekkel és költeményes kifejezésekkel bővelkedne is, nem nevezhetöm: mivel tárgyának, amint már előbb mondtam, nem ad annyi édesgető erőt, amennyit a láb mérték által adhatna.

2or) *prózaistának* sem nevezhetöm: mivel prózáját, ha egyébaránt legtökéletesebb szépségű volna is, a hanggegyeztetés által a természetiségtől megfosztva, mely nélkül a próza tökéletes nem lehet.

3or) *prózás költőnek* sem nevezhetöm: mivel a prózás költeményben a beszédnek természetisége, mely a hanggegyeztetés által megromtatik, még szükségesebb, mint az ékesenszólásbeli vagy közönséges prózában.

4er) *Versszerzőnek, verselőnek vagy versezőnek* sem nevezhetöm. Mert a valóságos versre kettő kívántatik: a) hogy tudniillik hasonló hosszúságú vagy értékű lábakból álljon, melyeket az előadás által észre löhessön vönni. Így a tiszta jambikus vers merő jámbusokból áll, melyek hasonló hosszúságúak: a hexametrum pedig merő spondeusokból, daktilusokkal vegyest, melyek egymás közt hasonló értékűek. Megkívántatik azonkívül b) hogy a versnek észrevöhető hanghanyatlása légyen, mely az egyik verset a másikatól megkülönböztesse. Ilyen a hexametrumban az utolsó *dactilospondéus*, a pentametrumban pedig a végső *choriambus*. Az első tulajdonságot az aestheticusok láb mértéknek, avagy *metrumnak*, a másodikat pedig, úgymint a hanghanyatlást, *kadenciának* nevezik. (Jegyz. A magyar ritmisták a hasonló hanggal való végződést: szerzett, érzett; szál, tál stb. efféle helytelenül nevezik *kadenciának*; mert a hang csupáncsak azáltal, hogy az előbbenihöz hasonló, nem esik, nem hanyatlik; sőt,

mint ezekben: szál, tál, a hasonlatosság miatt emelkedhetik is.) A prózás hanggegyeztetőnek beszédgyei tehát nem versek, hanem csak *syllabaszámr*a vőtt és *egyenlő hanggal végződő mondások*. A *syllabaszá*m pedig a *syllabamértéktől* és a *hanggegyeztetés* a *hanghanyatlástól*, amint ki-ki könnyen általláthattya, mivoltaképpen különbözik: mert a *syllabaszá*m és a *hanggegyeztetés* a beszédnek csak *külső* és *idegen* piperéi, a *láb*mérték pedig és a *hanghanyatlás* *belső* és *természeti* tulajdonságai.

5ör) ritmistának sem nevezhetöm. Mert a ritmus, amint már más alkalmatossággal megmagyaráztam, a *hangban* vagy *mozdulásban való rendet* jelenti. A hanggegyeztetőnek mondásában pedig semmi efféle rendet nem találok. Mert a *számbeli* rend, mely mindenik mondásának tizenkét syllabát szab, azonkívül, hogy sem a *hangot* sem a *mozdulást* nem mértékeli, hanem csak egyedül a syllabák számát, nem is az ilyen mondásnak részeit, hanem az előbbeni és következő mondásokat illeti, melyektől amaz mint egész mondás csupáncsak a syllabáknak bizonyos száma által különbözik... Semminek tehát ötet jobban nem nevezhetöm, mint *hanggegyeztetőnek*, valamint munkáját *hanggegyeztető mondásoknak*; mely mesterség minden bizonnyal nem a Múzsák oskolájában taníttatik...

Buda, 1793

A FORDÍTÁS ELMÉLETÉRŐL

Az Európára való kapunyitás egyik legtermészetesebb velejárója a fordítások számának gyors növekedése. Nemcsak a szórakoztató irodalomban, elsősorban regények formájában, de a klasszikus értékek világában is megtörtént ez: a század irodalmának legnagyobbjain illetve legvitatottabbjain kívül, elsősorban a deákosok jóvoltából, a latin irodalom klasszikusai is megmagyarsodnak. Vergilius georgikáit és eklogáit Rájnis, *Aeneis*-ét Baróti Szabó fordítja, Horatiust többen is, elsősorban ars poeticáját, Miltont és Voltaire-t szintén.

A verstani nézetekkel igen bőségesen foglalkoztunk, mert nagy a jelentőségük az irodalmi nyelv fejlesztésében. A fordításokkal kapcsolatban is korán jelentkezik annak tudata, hogy nyelvünk szűkös, s ezért is kell fordítani, hogy a fejlettebb nyelvek gazdagságát hozzuk be általa irodalmunkba, például Kazinczynál. S ezzel a lehetőséggel többé-kevésbé él minden fordító. Hogy milyen mértékben, az attól is függ, melyik korabeli fordításelméleti irányzatnak a híve.

A mai olvasó és fordító számára természetes követelmény a lehető legteljesebb tartalmi és formai hűség. Az európai felvilágosodás korában nem így állt a dolog: szinte az ellenkezőjét tekintették korszerűnek. Huet, a francia klasszicizmus és a modernekkel folytatott vitában az antikok egyik legjelentősebb elméletirója például a korban vitatott, de úgyszólván uralkodó, az adaptálásig elmenő szabad fordítás példáját a latin klasszikusokban látja, akik a cicerói imitációelv szabadságával vették birtokba, hasonították át maguknak a görög kultúra és irodalom értékeit. A szoros fordítás elve viszont a vallásos hermeneutikából származik, mely az isteni ihletettségűnek tartott, szent bibliai szövegek iránti abszolút tiszteletből kiindulva nem engedhette meg a szöveg legkisebb sajátos minőségének elkallódását sem a másik nyelvre való áttétel folyamán.

Az előbbi álláspontot az empirizmus nyelvszemlélete is igazolta, mert nem hitt abban, hogy az egymás világszemléletétől gyökeresen eltérő nyelvek lehetővé teszik a teljes értékű fordítást. A másik állásponthoz viszont a racionalizmus nyelvszemlélete állt közelebb, mely a XVII. század nagy racionalista rendszereivel összefüggésben hitt az univerzális grammatika létében s abban, hogy az egyetemes érvényű emberi természetnek a nyelv egyetemes érvényű szabályai felelnek meg; így a szoros fordítás lehetőségének elismeréséhez is közelebb állt.

Ez utóbbi álláspont hamarosan nagy szövetségest kapott a vallásos herme-

neutika által továbbhagyományozott logosz-misztika nyelvzsemléletének elvilágiasodott változatától. Mind vallásos, mind világi értelmét a leghatásosabban Herder fejtette ki. Lényege, hogy a szent szöveget megillető tiszteletet a zsenikultusz jegyében az ihletett alkotó szövege iránti tiszteletre kell átvinni.

Ebben az értelmezésben az alkotó a fontos tényező, s a fordító az ő tolmácsa. A korban divatosabb szabad fordítás esetében viszont az olvasó és a hatás a döntő, ezért az eredeti szövegből mindazt az elemet, ami korhoz és helyhez kötöttségének megfelelően más helyzetben nehezen érthető, el kell távolítani, s helyette a hasonló célzatot a valószínű olvasó előtt nagyobb sikerrel képviselő elemekkel lehet gazdagítani. A témák adaptálása olyan elterjedt gyakorlat, hogy a szoros fordítás elvéhez hajlók maguk is adaptálnak, például Kazinczy *Bácsmegegye*-jével. S hogy a szoros fordítás követelménye nem a maival azonos, arra példa Batsányinak prózai Osszián-fordítása.

A XVIII. század 80-as éveinek második felében ugyanis, amikor több ütemben és különböző témák fordításával kapcsolatban kilobbantak a fordításelméleti viták, a szoros fordítás elvének egyik legtekintélyesebb képviselője Batsányi volt, s ebben a kérdésben Kazinczy egyetértett vele. A vita 1787-ben a Magyar Musá-ban kezdődött, a kassai Magyar Museum-ban folytatódott, s a szabad fordítás híveinek taborát Pétzeli és Rájnis képviselte. Batsányi Magyar Museum-beli, a fordításról írott cikkére Rájnis *Magyar Virgilius*-a toldalékkaként 1789-ben reflektál, s erre ír egy nagy terjedelmű, *Toldalék* című vitatanulmányt Batsányi. A válaszon Rájnis évekig dolgozott, de mikor Batsányi politikai meghurcoltatásának hírére meghallotta, lemondott publikálásáról, így elkészült és fennmaradt részei csak halála után jelentek meg a Tudományos Gyűjtemény-ben.

Közben a szoros fordítók taborán belül is kialakult a fordításelméleti vita, Kazinczy és Földi között, magánlevelezésükben, Anakreon verseinek fordítása kapcsán. Ebben Földi szigorú mércéjén Kazinczy fordításai nem bizonyultak elég szorosaknak. Földi a legkisebb formai sajátosságokat, így például a jambikus hetesben a jambusok szótagszaporító anapesztizált változatait is hűen akarta visszaadni. Vitájuk emlékezetét publikáltság híján is megőrizte Kazinczy híveinek emlékezete, mert Csokonairól szóló bírálatában tesz is róla egy megjegyzést Kölcsey, mint szoros fordítóról. S egyik lasztóci levelében Kölcsey is szembefordul mestere nem pontos fordítói gyakorlatával; de ekkor már aligha Földi követőjeként, sokkal inkább a zsenikultusszal összefüggő fordításelméleti nézetek elfogadása következtében.

BATSÁNYI JÁNOS

A FORDÍTÁSRÓL

...Hogyha a fordításnak (amit senki sem fog tagadni) az eredeti írás másának és jól eltalált képének kell lenni, tehát azt, ami az eredet-írásban van, *mind*, és hacsak lehetséges, *ugyanazon renddel*, ki kell nékie fejeznie: *sem többet, sem kevesebbet* nem szabad nékie magában foglalni. Nem szabad tehát a fordítónak az eredeti-íráshoz sem hozzáadni, sem pedig tőle valamit elvenni. Ha többet foglal a fordítás magában, tehát *környülírás!* ha kevesebbet, *kivonás* (extractus), következésképpen egyszer sem tulajdonos fordítás. Egy szóval: a fordításnak az eredet írás hív és igaz másának kell lenni. – Ezt tartom én minden jó fordítás első közönséges fundamentomának; ahonnét minden egyéb különös regulák önként és minden erőltetés nélkül következnek.

A fordító az eredet-írástól semmit el ne végyen: tehát ékességeitől se fossza meg azt; és ha a két nyelvnek különbsége meg nem engedné ugyanazon szépségeket a fordításba is átvinni, akkor a szépségeket szépségekkel cserélje fel.

De az eredeti íráshoz toldani sem szabad semmit. *Nincs* tehát *jussa* a fordítónak az eredeti írást *szébbíteni*. Oly írásokban is, melyek különben a nagy elmének s mesterségnek remekjei, található hamis gondolatokat, lankadt rendeket, idéetlen szövejtéseket, erőltetett ugrásokat...

A fordításban az eredet-írásnak gondolatait is *mind* és *egyig* ki kell fejezni; semmit hozzátoldani, semmit ki nem hagyni, semmit máshova általtenni. Vagyon minden gondolatnak tulajdon *sztne*, tulajdon *árnyékozatja* és tulajdon különös *érdeme*. Vagynak igaz és hamis, hihető és hihetetlen, mély és eleven, nemes és nemtelen, bő és sovány, világos és homályos, meghatározott és kétértelmű gondolatok stb. Megkívántatik a fordítótól, hogy ne csak minden gondolatot közönségesen kifejezzen, hanem annak színét, árnyékozatját és érdemét is az eredeti írásnak másába általvigye. Nem jobbítja meg az eredet-írásnak semmi hibáit: de annak főbb ékességeit sem szabad ám kevesítenie vagy elmulasztania. Mivel az embereknek értelmök minden időben, minden ég alatt majdszintén

az, tehát ritkán fog történni, hogy a fordítónak elegendő oka legyen a gondolatoknak az eredet-írásban lévő renditől eltávozni.

Mivel a *szók* és *kiejtések* képei a gondolatoknak, tehát igyekezni kell a fordítónak az eredet-írásnak mását, amennyire csak lehetséges, ahhoz ezekben is tökéletesen hasonlónvá tenni. Minden nyelvben vagynak tulajdonos és ábrázoló, hathatós és erőtlén, illendő és dísztelen, fontos és üres, tüzes és fagyos, természetes és erőltetett, kellemes és kedvetlen kimondások stb. A fordító, kinek az eredeti írást sem szebbíteni, sem korcsosítani nem szabad, éppen azokat a szóejtéseket keresi fel a maga nyelvében, amekkel a munka az eredetiben nagyon megírva; és ha talám néha-néha nem találja éppen azokat, olyankor annyit erővel váltja fel. Ha p.o. az eredeti írásnak feleséges hangozatját el nem érheti, tehát (ha különben a tárgynak minémúsége az illetén cserét megszenvedti) valamely eleven vagy velős szóejtéssel segélyt magán stb.

Néha a nyelvnek hajthatatlansága vagy szegénysége nem engedi meg a fordítónak, hogy éppen oda alkalmaztasson valamely szépséget, aholott az az eredeti írásban helyeztetett. Ilyenkor ezt a kárt más alkalmas helyen kell kipótolni, hogy a fordítás, legalább az egészre nézve, az eredeti írásnak szépségeiből semmit se veszítsen. Önnönmagától értetődik, hogy a fordításban minden idegen szót, melyek nálunk polgári jussal még meg nem ajándékoztattak, mint meg-megannyi barbarizmusokat, szorgalmatosan el kellessék kerülni; nem lehet mindazáltal a fordítónak vétékül tulajdonítani, ha az eredeti írásban található *új dolgokat* és *gondolatokat* ő is *új szókkal* fejezi ki. Ez korántsem rontja, sőt gazdagítja nyelvünket... A solocismusok hibák, melyek oly szóejtéseknek öszvekötéséből állanak, melyek a nyelvnek különös tulajdonságához képest egybe nem köttetődhetnek, szenvedhetetlenné tészik a fordítást. Éppen oly kevéssé tűrhetők ennek a termékeny anyának gyermekei, tudniüllik: a grécizmus, latinizmus, gallicizmus, germanizmus stb. Azonban: az elmés fordító a szólásnak bizonyos új alkalmaztatásaival, melyekre néki p. o. az eredet-írásban valamely különös hathatós mondas vagy eleven gondolat alkalmasosságot ad, ékesítheti mindazonáltal, vagyis inkább az eredet-íráshoz hasonlónvá teheti fordítását.

Szabad igenis a pallérozottabb nyelveknek szépségeiből nekünk is holmit kölcsönöznünk; csakhogy az ilyen kölcsönözés igen szembe-tűnő s a nyelvnek természete ellen ne légyen...

Igaz ugyan, hogy amennyire csak lehetséges, szóról szóra kell for-

dítani: de igen gyakran megtörténik, hogy azt cselekedni nem lehet. Majd a nyelvnek különbsége, majd az értelmesség, majd ismét a jó hangozat akadályoztatja a fordítót az eredeti írást szóról szóra követ-hetni. Vagynak szegény és gazdag; hathatós és erőtlens; könnyen hajló és hajthatatlan nyelvek stb. Ahonnet kiteszik, hogy nem mindenik egyenlőül alkalmas a fordításra. A mostani európai míveltebb nyelvek között erre nézve az olaszt tartják könnyebbnek: a franciákéban ellenben majd minden nyomon akadályt talál a fordító. A németeké sem nem olyan nehéz a fordításra, mint a francia, sem nem oly alkalmas, mint az olasz – mintegy a középhelyet foglalja közöttük. – A görögöknek és deákoknak teljes hatalmokban volt szavaiknak öszverakása: a beszédnek hol elejire, hol végire, hol közepre tehettek majd minden szót; amint tudniillik a dolognak természetes rendi vagy a kimondásnak hathatossága, vagy a jó hangozat, egyszóval: a beszédnek haszna kívánta. – Ha már ezek az előszámlált európai nyelvek egymásra való nézve a fordításban oly nagy nehézségeket szenvednek: micsoda akadályokat nem fog találni, ha ki azokból a mi nyelvünkre akar valamit általtenni? – a mi nyelvünkre, melynek ezekkel semmi atyafisága, semmi hasonlatossága nincsen. – Ugyanez a nagy különbség okozta némelyekben ama balvélekedést, kik a nyelvnek belső tulajdonát nem tekintvén, tudatlanságok helyett annak elégtelenségét vakmerőül vádolták. –

Az ábrázolatok, az ékes kimondások, a szóknak rendes öszverakások stb. különösen megérdemlik a fordítónak figyelmettségét. Mivel az eredeti írásnak főbb ékessége ezekben áll, tehát a fordítónak vagy ugyanazon ábrázolatot a kifejezésekben, ugyanazon fényt a beszédnek módjaiban, a szóknak öszverakásában ugyanazon természetes rendet kell kifejezni, vagy ha a nyelvnek tulajdonsága azt nem engedné, ezek helyett hasonló ékességeket alkalmaztatni, anélkül, hogy a gondolatot vagy a szóknak szaporításával elerőtlenítse, vagy azoknak öszvevonásával meghomályosítsa. Némelykor a nyelvnek tulajdonsága nem engedi ezeket s más efféle szépségeket ugyanazon kiejtésekhez és szólás módjaihoz ragasztanunk, amelyekhez az eredeti írásban ragasztattak. Ilyenkor szabad a fordítónak az afféle kimaradott ékességet más valamely vagy előtte lévő, vagy utána következő helyen, amint osztán legillendőbb lészen, alkalmaztatni; hogy a fordítás legalább az egészre nézve annyi szépségeket foglaljon magában, valamint szintén az eredeti írás.

A *közmondások* különös ékességei az írásnak; és mivel ezenfeljül

még egész nemzeteket is ábrázolnak, a fordítónak egyet sem szabad elmulatni közülek. Nem könnyen leszen egy olyan nyelv, melyben ha nem szintén azok is, legalább annyit értő közmondások, mint akármely másokban, ne találtatnának. De szorgalmasan el kell ám emellett, a tárgyak minéműsége szerint, az alnép közmondásait kerülni – mert azok gyakorta alacsonok, némelykor mocskosok is. Olyanokkal kell élni, melyek jó társaságbéli hangozatúak...

1788

PÉTZELI JÓZSEF A FORDÍTÁSOKRÓL

...Mennél nagyobb becsületet szerzett magának D'Alembert egész Európában mind mély bölcsessége, mind jó ízlése által; annál illendőbb, hogy minden jó fordítók, valakik hasznos könyvekkel hazájoknak használni kívánnak, ennek a nagy embernek tanácsára figyelmezzenek. – Minekutána leírja ez a bölcs, miképpen kell egy könyvet más nyelvre általtenni, mind a nyelvnek, mind az eredeti írónak természetére s írásának módjára figyelmeztvén, három nevezetes hibákat kárhoztat a fordítóknak.

1. Az első járom, úgymond, melyet tésznek a fordítókra, vagy amelyet inkább magok vonnak tulajdon nyakokra, ez, hogy mikor az eredeti írónak vetélkedő társaiknak kellene nekik lenni, megelegszenek azzal, hogy azoknak kópiálók vagy általíróik lehetnek. Szintén a babonáig ragaszkodván az eredeti munkához, azt hinnék, hogy szentségtörésbe esnének, ha egy kis szépítést tennének azon még az erőtlen helyeken is; csak azt engedvén meg magoknak, hogy az eredeti írónál alábbvaló légyenek, amely szándékokban igen könnyen boldogulnak is. Melyik festő vagy képiró haragudna meg azért, ha a bölcs metsző látván az elébe adattatott lerajzolt képnek hibáit, azokat némely jeles vonásokkal s árnyékokkal elfedezné, s a képet szépítené?...

2. A második akadály, melyet tésznek magok elébe a fordítók, a féltékenység; holott egy kis bátorsággal az eredeti munkának tökéletességére léphetett volna az ő fordítások. Az a bátorság, mely a jó fordítóban megkívántatik, abban áll, hogy merjen kockázni némely új kifejezéseket, hogy az eredeti munkának élő és hathatós kinyomásait utolérhesse. Az ilyen új kifejezéseknek legnagyobb dícséretnek pedig abban áll, ha az olvasó nem vesz észre benne semmi kényszerítést vagy erőltetést, noha a nagy szükség okozta legyen is azokat.

3. A harmadik hiba, melybe esnek sok fordítók, az, hogy az eredeti író, vagy jó, vagy rossz, végtől végig lefordítják. Ebből a lész hogy a fordítónak ereje s melegsége kifogyván a közepszerű s erőtlen ideáknak fordításokban, nem fordíthatja elegendő melegséggel a munkának felségesebb részeit is. – Nem azért kell lefordítani az

idegen írókat, hogy lássuk azoknak hibáikat, hanem hogy meggazdagítsuk a mi literatúránkat azzal, amit ők legfelségesebben találtak...

D'Alembert-nek ezen bölcs réguláit sinórmértékül ajánljuk mi is minden nemes elméjű fordítóknak, annyival inkább, hogy mivel későcske ébredtünk fel, nem érhetünk mi arra, hogy a görög, deák, ánglus, francia, német jó munkákat végtől végig leforgassuk. Húzzuk ki tehát azoknak velejeket vagy eszenciájokat, s ami legfelségesebb benne, azzal gazdagítsuk literatúránkat.

Vagynak némelyek, akik más törvényeket szabnak a fordítóknak, s azokat úgy megkötözik, hogy nem szabad nekik a rosszat is jobbitani, az éktelen helyeket szépíteni; hanem a haszontalan szószaporításokat, a jó ízléssel ellenkező gondolatokat tartoznak szórul szóra általtenni. – Így a fordítók olyanok lennének, mint a Plátó tanítványi, akik látván, hogy az ő mesterek púpos hátú, magok is meggörbedtek, hátokat kifeszítették, hogy kedves mesterek púposágát követhessék...

1789

RÁJNIS JÓZSEF

MAGYAR VIRGILIUS

TOLDALÉK

...Ti azonban, kedves Barátim! folytassátok szerencsésen kezdett dolgokat. De meg ne elégedjete avval, hogy tiszta a magyarságatok, hanem azon legyetek teljes igyekezettel, hogy a *jó ízt* meg ne veszteggessétek, az *igaz ítéletnek* törvényét meg ne szegjétek. Ójjátok magatokat a hirtelenkedéstől. Ennek gyümölcse az a botránkoztató vétek, mely a Magyar Múzeum-nak első negyedét szennyesíti. Mert ti, Barátim! olyan régulát szabtatok fordítóknak, mely szerént a legjobb fordítások is hibások volnának. (Jegyz. Igaz ugyan, hogy csak Batsányi írta ezt a régulát, de Kazinczy úr is, ugyanehhez alkalmaztatván a fordítását, nyilván megmutatta, hogy ezen régulát jóváhagyja.)...

...háromféle a fordítás; tudniillik; a RABI FORDÍTÁS, a KÖZFORDÍTÁS és a JELES FORDÍTÁS... egy közfordító... micsoda régulát követ a fordításban? – Felel: hogy ő a fordítását *Gottséd Úrnak* réguláihoz szokta alkalmaztatni, tudniillik ezekhez:

I

A fordítónak az eredeti írásban foglaltatott dolgokat s a nyelvet is jól kell tudnia, mind azt, amelyből, mind azt, amelyre az eredeti írást fordítja.

II

A fordító ne fáradjon abban, hogy szóról szóra magyarázzon, hanem inkább abban, hogy a fordítását az eredeti írásnak igaz értelméhez és a szerzőjének szándékához alkalmaztassa.

III

A szólásnak módját ne szabja idegen nyelvhez, hanem annak a nyelvnek tulajdonságához, amelyre az eredeti írást fordítja.

IV

A mondásokban vagy igékben való szépségeket s a függő kerekbeszédeknek elrendelését, amennyire lehetséges, meg ne változtassa. De azért nem szükséges a sok mondásokból álló, messze kerekrengő s ugyanazért homályos értelmű beszédeket változás nélkül hagyni...

...Ezek így lévén, kedves Barátim! észrevehetitek, hogy a *közfordító* s kiváltképpen a *jeles fordító* még a kötötlen írásban sem gondol a ti régulátokkal; sőt, hogy ugyanaz teszi tekéletesbé a fordítását, amit ti hibának tartotok, tudniillik: hogy *szórol szóra nem fordít*; hogy a szólásnak módját nem az eredeti íráshoz, hanem az eredeti írásnak értelméhez, az írónak szándékához s annak a nyelvnek tulajdonságihoz szabja, amelyre az eredeti írást fordítja; hogy a jó íznek s az igaz ítéletnek vezérlését követvén, ahol szükségesnek tartja, kihagyással, hozzáadással, jobbítással szépítgeti a fordítását.

Hát vajon fog-e a ti régulátokkal gondolni az igaz poéta, kinek szabad gondolatjai nemcsak a *valóságos*, hanem a *lehetséges* dolgokon is széjjel röpülgetnek? ki, mikor a *valóságos dolgokban* fel nem találhatja azt, ami néki tetszik, *költeményekhez* is folyamodik? ki a *hihetőségre* inkább vigyáz, mintsem az *igazságra*? ki nemcsak azt tartja szemel előtt, *minémű legyen* a dolog, melyről ir, hanem jelesben azt, *minéműnek kellene lenni*?...

1789

FÖLDI JÁNOS LEVELE KAZINCZY FERENCNEK

...Én csak kétféle fordítást esmerék a világon, a szóról szóra való igen szoros fordítást és a szabad porászu fordítást. Nehezebb az első, és sokkal több akadályai is vagynak, kivált a versekben; könnyebb az utolsó sokkal, és én mégis, nem tudom, mely természeti ösztönből, csak az elsőt szeretem. A szabad fordítást másban eltűrom s szeretem is, csak egyébaránt hibái ne légyenek: de hogy úgy fordítsak, magamtól igen ritkán, vagy nem is nyerhetem meg. Ez előttem inkább *követésnek* (imitatio), mintsem *fordításnak* látszik, mely kettő között (szabad fordítás, követés) valósággal igen keskeny határ is vagyon. Az első még a dolognak jó kitétele, helyes értelme, és a nyelveknek különböző tulajdonságai (idioma) megengedik; szentség előttem. Mikor ezek sértetnek, akkor vagyok kéntelen változtatást tenni. És akkor eleget láttatom tenni ama versnek: *Nec verbum verbo curabis reddere fidus interpres*. Ezekhez járul a versekben az a nehézség, mely a különböző nyelvekben a szóknak nem egyenlő mértékekből származik. Ekkor is kéntelen vagyok cserét vagy változtatást tenni, mely annál gyakrabban megtörténik, mennél rövidebbek a versek. Ezek néha olyakat szülnek az én verseimben is, melyek magam tetszését sem nyerhetik meg, és nem vagyok velek egészen megelégedett; de mégiscsak jobban szeretem a követsnél, és ritkán vetemedhetem arra, hogy messze távozzam típusomtól, s mindenkor csak annak örülök, mennél közelebb járok hozzá. Már ilyen bajom van sokszor az Anacreon fordításában, az ő igen apró versei miatt. Tehát nem mondhatom, hogy amit írok, magamnak is mindenekben tetszik; de azt sem merem állítani, hogy mind hiba, amit hibának tulajdonítasz benne. Mindenik fordításban, akár szoros, akár szabad legyen az, esik gyakorta olyan, mely az originált ki nem üti, és ez természeti és elkerülhetetlen akármely nyelvben, mivel tudva vagyon, hogy a nyelvek egymás között annyira különböznek, hogy egyiknek ékessége, lelke és tulajdon szólási más nyelvekre éppen fordíthatatlanok; azonban tűrhetőlenebb mindaz a szabad fordításban, mintsem a szorosban. Kész vagyok tehát én jobbítani mindaddig, valamig lehet; de tűrni is kell itt mégis egy keveset...

1791. május 20

MŰFAJELMÉLETI KÉRDÉSEK

Amit Szerdahelyi esztétikai munkásságával kapcsolatban elmondunk, azt a magyar nyelvű műfajelméleti gondolkodással összefüggésben is elmondhatjuk: nem tekinthető igazán modernnek, bár ez áll a korban nálunk leginkább ható nyugat-európai és német kísérletekre is. Az objektív művészeti ágakat és műfajokat nagyra becsülő arisztotelészi rendszer uralma idején a lírai műfajok sajátosságai iránti igazi megértés nem is várható, így elsősorban a lírai műfajok széttagolt szemlélete jellemző. Meghatározójuk a téma és a hozzátartozó stílusjegyek mellett többnyire a külső forma, úgy, ahogy az újlatin poétikák tárgyalták. Ez megfigyelhető még Földi poétikájában is. A legmodernebb, ami eljutott a kor legjobbjaihoz, annak a német kései felvilágosodás jegyében született műfaji felfogásnak az eredménye, mely a Sturm und Drang zsenikultusza által már érintetten az angol asszociációs lélektani alapú esztétikát befogadásesztétikából áthajlítja alkotáspszichológiaivá. Ennek az irányzatnak jobbjai, Engel és Eberhard csak felvilágosodásunk harmadik szakaszában hatnak igazán, a leginkább iskolás jellegű hármuk közül, Eschenburg, hat erősebben ebben a szakaszban.

Szerdahelyi hatása több írónknál kimutatható; de az általa közvetített újlatin poétikai rendszer, melynek alapja még a Diomedész által a IV. században kifejtett és rendbe szedett arisztotelészi és horáciusi gondolat (már Platónnál is fölmerül) a mese megjelenítéséről illetve elbeszéléséről s az író közvetett vagy közvetlen viszonyáról műve cselekményéhez, valamit egyszerűsödik poétikai kategóriáiban. Ez az elv az epikához és a drámához nem sorolható s a XIX. század poétikáiban meglehetősen következtetlenül a lírához mint harmadik műnemhez sorolt költeménytípusok egységét nem képes megteremteni. Mégis a lírai, valamint oktató költészet műfajainak legtöbbszörrel szemben a narráció, a cselekmény elmesélésének igényét támasztják, a leíró és gondolati versekkel kapcsolatban szintén. Modernebb jelenség, hogy a fenséges lírai műfajánál már időnként feltűnik Boileau követelménye az óda „szép rendetlenségéről”, s hogy – ha nem is rendszeres művekben, inkább levelezésekben – fel-feltűnik az antikvitás utáni európai fejlődés műfajainak (canzone stb.) tekintetbe vétele.

A kor első részletes és rendszeres magyar nyelvű poétikája Földié, melyet a 90-es évek elején írt nyelvészeti pályaműve részeként, s először 1962-ben jelent meg, de elvei hathattak, mint Csokonai néhány rokon elképzelése bizonyítja. Az epikához sorolja a meséket, pásztori verseket, a gondolati költészet csoportjait, az elégiákat, a lírai műfajokat és az eposzt. A drámához a költői

dialógust, a heroidákat (levelek), a víg- és szomorújátékokat, valamint az operát, itt tehát a diomedészi elv egyértelműen érvényesül.

Az egyes műfajokkal foglalkozó tanulmányok közül megemlíthető Révai már érintett Batteux-fordítása a pásztorköltészetéről. Az a jelentősége, hogy olyan korban, amikor a katolikus papköltők divatos eklogaköltészetében a vergiliusi allegorizáló pásztor- (értsd: lelkipásztor) költészet uralkodik, s ennek nyomai még Faludi eklogáin is láthatók, Révai Batteux-val együtt a theokritoszi pásztorköltészet realizztikussága mellett foglal állást. Péczeli József is írt a pásztorköltészetéről és az állatmeséről kisebb cikkeket, legjelentősebb műfajelméleti tanulmányát viszont Voltaire *Henriade*-jének fordítása II. kiadásához kapcsolta, 1792-ben, az eposzköltészetéről, melyben végigtekint az epikus hősköltevények történetén, megállapítja a kortól és a népek stílusától függő eltéréseiket, s végül felszólít arra, hogy ne a szabályok után ítéljük meg őket.

Az elmúlt korszakok irodalomszemléletéhez viszonyítva jelent némi újdonságot az is, ami a regény elméletével kapcsolatban elhangzik. Igaz, a műfajra vonatkozó reflexiók azt mutatják, hogy a XVII. század első jelentős regényelméletének, Huet művének hatása még alig mutatkozik: nem annyira fiktív műfajt látnak benne a népszerű regényolvasmányok elé bocsátott előszavak, hanem a valóságból vettséget, az epikai hitel látszatát szeretnék elérni, a fikciót mint hazugságot többnyire megtagadják, s a morális hasznosságot (a szentimentális családregényeknél), valamint az ismeretterjesztő szándékot (például a robinzonádokban továbbélő kaland- és utazási regényben, esetleg államregényekben) hangsúlyozzák. Ebben a gesztusban egyszerre fejeződik ki védekezési szándék a fikciót elítélő vallásos és felvilágosult támadásokkal szemben, és őszinte meggyőződés is, hogy a műfajnak ez a korszellem kívánta valóságtükröző s egyben nevelő funkciója adja meg a létjogosultságát. Ebből a szempontból az sem érdektelen tünet, hogy a fikció vállalása és a szórakoztató célzat bevállása elsősorban olyan regényelőszavakban fordul elő, melyeknek szerzői, fordítói, illetve adaptálói a kor szórakoztató regényiparosai voltak (Könyi, Mészáros), s az elitirodalom eléggé lenézte őket; a művek, melyek elé kerülnek, a késő barokk és rokokó kaland- vagy meseregényei.

A drámaelmélet is hasonló jellegű. Az arisztotelészi dramaturgia hagyományos értelmezése uralkodik, a magyar színház ügyének egyik legnagyobb előmozdítója, Kazinczy, a 90-es évek elején még nem ismeri Lessing *Hamburgi dramaturgiá*-ját, legalábbis katarzisértelmezésén ennek nincs nyoma. A 90-es évek fordulójáig a drámaelméleti vonatkozású reflexiókban s a drámaírói gyakorlatban egyaránt a felvilágosult morális színház eszménye uralkodik. Ezután, nyilván összefüggésben a II. József elleni nemzeti felbuzdulással, a patrióta színház eszménye nyomul előre, de a politikai mozgalom ellanyhulásával együtt ez sem jut kizárólagos uralomra, hanem a következő évtizedek folyamán is a morális és patrióta színház eszménye együtt él.

Itt kell megemlíteni az irodalmi élet szerveződésével összefüggő új műfajok

keletkezését. Létrejönnek (s Batsányi Magyar Museum-a esetében esztétikai és politikai igénnyel) a programtanulmányok, az irodalmi tanulmányok (például Batsányi tanulmányai Bessenyeiről és Ányosról), a kritikák (egyik legjelentősebbjük Kazinczynak Barczafalvi Szabó Dávid *Szigvárt*-járól írott bírálata), valamint a saját és mások művei elé írt, tanulmányigényű írások (közülük megint elsősorban Kazinczy *Geszner*-jének és *Bácsmegyey*-jének előszavait, a drámái elé bocsátottakat s néhány baráti fordítás elé írtakat érdemes említeni). S végül a kor esztétikai tanulmányait vagy ilyen érdekű vitacikkeit, melyekkel azonban a következőkben foglalkozunk.

Végül a nemzetközi poétikai irodalomból való fordításokat említsük meg, mindenekelőtt Horatius ars poeticáinak magyar fordításait. Közülük az első már a tárgyalt időszakunkban megjelenik, Verseghy prózai fordításában, a *Mi a poézis?*... című tanulmánya után (melyben szintén van rövid műfajleíró összefoglalás) közölve 1793-ban. Későbbi fordításai Virág Benedek, Édes Gergely és Kis János nevéhez fűződnek. Pope ars poetica költeményét pedig, szintén prózában, 1792-ben jelenteti meg a Pesti Magyar Társaság.

FÖLDI JÁNOS A VERSÍRÁSRÓL

...§. XLI. A verstudomány, avagy a poézis, mely igen szélesen kiterjed, ha magának a versírónak személyére vagy az ő dolgozásának módjára tekintünk, csak két fő nemekre osztathatik. Azon nemét, melyben egyedül maga a versíró a szóló személy, már akár beszéljen, akár fessen, akár tanítson és büntessen, akár a maga teljes érzését fejezze ki, nevezzük Epika vagy Narrativa poézisnek. Ahol pedig a költő más személyeket beszéltet és míveltet, anélkül hogy maga beszédét közibe elegyítse, az mondatik Dramatika poézisnek, és e két fő osztások alatt a vers tudományának minden tárgyai, melyek körül foglalatoskodik, befoglaltathatnak.

Jegyz. A verstudománynak eleitől fogva különb-különb tekintetben sokféle elosztásai voltak... De valósággal amelyet felhozánk, a legrövidebb és legalkalmasabb elosztás. Mert vagy *hallás*, vagy *látás* által szerezzük a mi kívülünk lévő dolgoknak esméreteket, aszerént, amint vagy halljuk, hogy azokat beszélnek, vagy látjuk, hogy cselekszik. Így tehát midőn az előállított dolgokat magunk látjuk, vagy a cselekvő személyeket jelen hallgatjuk, Dramatika poézis lesz... Midőn pedig egészen más beszéde által közöltetik velünk, léssen Epika vagy Beszédes poézis. Mindkettőt kifejezi Horác e versében: Aut agitur res in scenis, aut acta refertur. in Art. Poet.

§. XLII. Eszerént az Epika vagy Beszédes poézisben befoglaltatnak a verstudománynak íme tárgyai:

1. A mesék és a poétai magános beszélgetés (Fabulae, narratio poetica)

2. A pásztori poézis (Rustica poesis)

3. A címző vers (Epigramma, purgoma)

4. A feddő vers (Szatíra, gúnyoló, orcázó vers)

5. Az erkölcsi vagy oktató versek (Didactica, moralia)

6. Alagyák (Elegiae)

7. A lantos poézis vagy himnuszok, énekek és dalok (Poesis Lyrica)

8. A vitézi vers (Epoepia, Heldengedicht)

Jegyz. A 3-ik számr: Ha némely akaratos magyaroknak sem az

epigramma, sem az abból magyarosított *purgoma*, mellyel Páriz Pápai kínál, nem tetszik: lehet ezt magyarul nevezni *ctmzð vers*-nek...

A dramatika vagy cselekedetes poézishez számláltatnak ímezek:

1. A poétai együttbeszélgetés (*Colloquia poetica*)
2. A fő személyek levelek (*Heroidum epistolae*)
3. A vígjáték (*Comoedia*)
4. A szomorújáték (*Tragoedia*)
5. Az operák vagy énekes játékok...

1790

KAZINCZY FERENC GESZNER IDYLLIUMI

ELŐSZÓ

...Midőn én ezeknek a pásztori énekeknek általfordítgatásokhoz fogtam, éppen nem volt szándékom, hogy idővel kieresszem kezem közül; sőt még az sem, hogy végigmenjek rajtok. Távól minden köznyelvre kelés óhajtásától – mert ez a nyughatatlan indulat nem férkezhetik egy ifjú Árcás szívéhez –, egyedül önnön multságom s erőm próbálgatása volt ösztöne s célja törekedéseimnek. Elvesztvén szépségeinek érzése által minden reménységemet, hogy valaha ebben a nemében a poézisnek szerencsés lépést tehetek, megelégedtem azzal, hogy ezt bizonyos értelemben nevezhetem magaménak. Így folyt jó ideig csak gyönyörködtetésemre elkezdett munkám, midőn egyrésztől ugyan Báróczy dicső példája, de másrésztől annak a nagy seregnak dühösségén támadott bosszankodásom, amely megrészegült Bacchászok módjára vette körül a Magyar Helicont, felébresztette bennem azt a kívánságot, hogy eddig való multságomat haszonra is fordítsam. Serényebb szorgalommal fogtam ekkor kedves énekecskéim magyarázatjokhoz, s nem hagytam semmit próbálatlanul, amivel gondoltam, hogy fordításomat az eredetihez hasonlóbbá tehetem, s annak újabb tökéletességet, csinosítást, korrekciót adhatok; nem kéméltem semmi munkát, semmi fáradozást; s az a reménység, hogy végtére csakugyan mocskok nélkül láthatom meg fordításomat, elfelejtette vélem unalmát fáradozásimnak... Szerencsén születésem, melyet a kedvező végezés a legtisztább magyar égsalatt ejtett s a bucoliasáttal való alkalmas esmeretségem különbéle bukdosásoktól mentettek ugyan meg: de kevesebbé kellene esmérnem nyelvemnek készületlenségét, kevesebbé origináloznak utolérhetetlen szépségeit, ha gyarlóságom ezen igyekezetemet a tökéletesek közé számlálná. Sőt inkább gyakori elakadásim tanítottak meg, milyen nehéz nyelvünknek a nyugotiakkal való atyafiságtalansága s készületlensége miatt némely részében a poézisnek szerencsés hívfordítást nyújtani. Pedig ebben az epochában, midőn nyelvünket csinosgatni s gazdagítani még ekkoráig is csak kezdjük, legin-

kább ezen kellene igyekeznünk. – Ha ugyan letévén a szolgálai nyűgöt, magunknak eresztve írunk, bátorkodom állítani, hogy nálunk szebben senki sem ír; legalább akkor nem írt, midőn nyelvek készülni kezdett. Gróf Teleky, Prof. Szabó, Rajnis, Besseney György, és akiket legelől kellett volna említenem, Zrínyi és Gyöngyösi atyáink – példái lehetnek némely fogyatkozás mellett is, milyen édes-séggel, milyen velősen, milyen pompás méltósággal ír a magyar, ha nem majmol, akár versbe kívánjuk, akár prózába...

A fordításokkal éppen ellenkezőképpen van a dolog. Minden sorban elakad a fordító, s kétségeskedik benne, hogy az idiotizmust áldozza-é fel az energiának, vagy az energiát az idiotizmusnak? Sokára elunja a körömrágást, s késsel nyúl a csomófejtéshez. Innen van, hogy a fordítás vagy vízízű s elveszti eredeti tüzét, vagy erőltetett, homályos és ízetlen. Az eredeti tisztaság érthetetlen csevegéssé, a precízió hosszas hideg perifrázissá változik el; új faragású szók és szólások sértegetik a fület; s a jobbakon is idegen íz esmerszik.

Énnekem úgy látszik, hogy ezek a fogyatkozásai s nevezetesen az érthetlensége sok fordításinknak gyakorta az idegen szóknak szükségtelen s nagyobb részént káros kikerüléséből származik. Erőlködve akarunk mindent magyar szóval kitenni, s elfelejtjük megfontolni, ha ezen új elnevezés által nem vesz-é az értelem, az energia, az idiotizmus? – Én itt fületemet s a külső nemzetek példáját választottam vezérimnek. Széltében élek mindaddig az idegen szókkal, ahol ki nem kerülhetem, míg helyettek ugyanazon értelmű magyar eredetűt s hangzásút nem találok. Arra úgyse tarthatunk számot, hogy a Scythiából kihozottak közül azokat, melyekkel üstökös atyáink nem éltek, kiséperhessük: valaminthogy másrésről attól nem tarthatunk, hogy ezen korcsosságnak szemünkre hányásával a legkevélyebb nemzet is megszégyeníthessen. Elégedjünk meg inkább azzal a dicsőséggel, igazak lévén mind magunk, mind más eránt, hogy nyelvünk anyanyelv, pompás, méltóságos, velős, hajló és a modulációra nézve, maga az élők között, amely az olással vetekedhetik.

Ennyi tökéletesség mellett mennyire lehetne vinni nyelvünket, ha az istenek köztünk is teremtenének egy Voltaire-t? egy Marmon-telt? – Megszűnnének panaszink, nem mondom, a nyelv szűk volta ellen, mert az hamis vád – hanem egyéb fogyatkozások között félréfnyí hosszúságú szavaink ellen, melyből gyakorta szenyvedhetetlen monotonia ered...

1785

KAZINCZY FERENC

BÁCSMEGYEY

JELENTÉS

...Valóban úgy látszik, hogy ettől nem tarthatok ok nélkül; mert akármely különösnek lássék is ez az előre való remegés: mégis tudom, hogy az itt oly gyakran előforduló idegen szók miatt sok íróink literátori eretnekséggel fognak vádolni. Ha ugyan a Henriást vagy Zayre-t fordítottam volna, nem éltem volna a Heróval s Successióval; mind azért, mert azt a bajnok vagy vitéz és örökség alkalmasint kiteszi; mind kivált azért, mert a poézis fentebb neme, azaz az epopoea és a Melpomene sarus játéka az egészen el nem készült dísz meg nem szenyvedik. De ellenkezőképpen van a dolog az alacsonyabb rendű írásokkal s nevezetesen az én románommal. Ebben nem a történetet költő, hanem maga Bácsmegyei szól, mégpedig levelekben és barátjaihoz, kik oly szerencsés nevelést nyervén, mint ő maga, barátjoknak idegen ugyan, de a nagyvilágban mindenekelőtt esmeretes szavait értették. Ezeknek megtartása kedves neglegé-t ad románomnak, s szinte elhiteti az olvasót, hogy levelei nem valamely belletristának, hanem magának a megvetett szerelem gyötrelmei közt fetregő Bácsmegyeinek tollából folytak. Igaz, hogy még most kevés olvasóim értik azokat magyarázat nélkül: de kedvéért a munka lapjait perpetua nótákkal bémocskolni, vagy ami még boldogtalanabb gondolat lett volna, szófaragásra vetemedni nem akartam.

Engemet erre a különösségre nyelvünknek tagadhatatlan készületlenségén s következőképpen szűk voltán felyül a legvirágzóbb nemzetek példái bátorítanak. Nem szólok semmit a francia, olasz és anglus zűrzavarról: egyedül a németekét emlitem, mely, valamint a miénk is, anyanyelv. Ha ezek, minekutána már a tudományoknak minden nemében remek munkákat mutathatnak, nem szégyenlik segedelműl vonni az idegen szókat: ha azoknak még az ódáknak, epikumokban s tragoediákban is helyet engednek: mit akarunk mi, akik alig mutathatunk egy-két fordítást, mely az idegen nyelvet csak félig értő olvasó előtt érthetőbb ne légyen az eredetiben, mint a magyarban, ezzel a példátlan különösséggel?

De reményilem, hogy azt a kedvetlenséget, melyet az idegen szók megtartása által némely olvasóimnak okozok, helyrehozom azzal, hogy a történetet hazánk vidékeire szállítottam, s személyeimnek magyar hangzású neveket adok. Én ugyan szánakozva tekintek azokra a gyengékre, mint akármely kozmopolita, akik sem magukat, sem másokat igazán nem esmérvén, kevélyebben tekintenek a külföldiekre, mint valaha a görög, az emberiség legfőbb remekje, a barbarusokra tekintett: de nem tagadhatom mégis, hogy boldogságomat lelem abban a gondolatban, hogy nevem hangzása kétségbe vehetetlen tanú nemzeti eredetem felől...

Kassa, 1789

KAZINCZY FERENC ELŐSZAVA
IVÁNKAI VITÉZ IMRE
A TISZTA ÉS NEMES SZERETET EREJE
CÍMŰ REGÉNYÉHEZ

...Barátom! Kedves nevetésre fakasztott váratlan kívánságod. Te lásd mit nyersz vele, hogy engemet teszel Orestesednek keresztatyjává: én nem ellenzem! De szeretném mégis tudni, mi indíta Tégedet arra, hogy előbbi szándékodtól elállj? s vallj igazat, a Geszner fordítóját nézted-é bennem, aki, amint írod, a literátori pályának futására gyúlasztott, vagy talán a nemesebb szerelem esmeretes apologistáját? Én az utóbbikat gondolom, mert azt óhajtom. Akármiként mosolyogjanak rajtam azok a tisztas Uraságok és Matróák, akik a szerelmet megért korok méltósága alatt való erőtlenségnek lenni állítják, én megvallani nem átalom, hogy erőtlenségekből öszveszött életünknek minden erőtlenségei között ezt tartom a legédesebbnek, legboldogítóbbnak. – Már beléptem férfiúi esztendeimbe, már érzem a köztekintet után törekvés indulatosabb ösztönét, s szemeim – hogy itt is a Klopstock szavaival éljek – az elhíresedésért folyt könnyeket már esmérlek; de még sincsen semmi, amit nemesebb tetteimnek jutalmául az Egektől inkább kérjek, mint azt a szerelmet, amely eped, kívánczik, sír, rettegve remélni, kívánságait bételjesedve – mégpedig gyakorta véletlenül bételjesedve látja, s hogy boldogságának birtokát annál állandóbbá tehesse, bennünket a legnemesebb tetteknek elkövetésekre tüzel, s a legédesebb nyughatatlan-ságban, a legédesebb kínok között forgat. Ez az édes érzés késért engemet a sír széleig, honnan Viczaym csak kevéssel ezelőtt ragadott ki; s az fog, remélnem, addig a sírszél is késérni, ahol nem lesz Viczaym, hogy kiragadjon! – Azokat a boldogtalanokat, akik ezt sohasem eszmélték vagy profanálták, szívesen szánom. Nem érzik ők, mely megbecsülhetetlen szerencse: *csalódhatni!* nem érzették soha, mennyivel kedvesebb a tavaszi alkonyodás homálya a nyári verőfénynél; de azokat a Faunusokat, akik erre kevélyen néznek alá, utálom; és ha hozzájuk férhetek, balképekről lekapom az álorcát; hogy lássa minden, aki nem mások szemével lát, mint áldoznak azok titkon Páfusban, akik a Citérei istenasszony oltára mellett megjeleni szégyenlenek...

1789

KAZINCZY FERENC
LANASSZA CÍMŰ DRÁMÁJÁNAK
AJÁNLÁSA

...Színjászóink, kiket, hála légyen a tenger isteneinek! csak-ugyan nem csavarhatott le az örvény, régóta várnak tőlem olyan darabot, mely annyi gyakorlottságot és készülést, mint *Hamlet*, *Macbeth* s a Lessing két remekjei, nem kíván. Teljesítem végre ígérete-met. Lanasszá-m ugyan nem ragyog annyi dramaturgiai tökéletes-séggel és dísszel, mint amazok; nem hányatja úgy a szánakozás, ré-mülés s komolyság érzésein a néző lelkét; mindazáltal a teátrumnak természetétől függesztvén fel becsét, hol a gyönyörködtes nem cél, hanem eszköz, Lanassza nem kevésbé tiszteletes, mint amazok. Annál sikeresebbek filozófiai tanításai. Nem fonhat az igazságnak tűzpróbáját ki nem álló tanítás és példa oly kemény hármás kérget a szók eredeti lágy-sága felébe, hogy ha a természet emeli fel a maga mindenható szavát, a kérges le ne pattogjanak, s le ne hulljon a hely-telen tanítás és példa szembekötője; mert különben haszontalan és álnok vezetőt adott mellénk a Teremtő a setétség, álvilág s igazi fény szövénnyessé tett útjain; mert különben nem lesz superstitio és impostura az, amit a szokás helyesnek, az értelem helytelennek kiált; mert különben cselekedeteinket nem fogja belső meggyőződés vezérelni, s moralitásunk pengő érc-cé lesz. Ezek azok, amelyeket Lanasszám tanít, és ezek cselekszik, hogy e rövid és csaknem minden-fáradtság nélkül készült munkámra gyönyörködve fogok nézni min-denkor. S hogy annál nagyobb kedvességgel fogadja el a haza aján-dékomat, általad nyújtom bé azt néki, megvilágosodott elméjű, tán-torodhatatlan egyenességű jó ember és hazafi!...

1793

KAZINCZY FERENC BÍRÁLATA BARCZAFALVI SZABÓ DÁVID SZIGVÁRT-FORDÍTÁSÁRÓL

...Nem mérséklette még az nagyobb remekhez magát, akit kevélysége annyira ragad, hogy másoknak gyengeségeken kacagásra fakadjon; s nem érdemel megszánást, ha azok által, akiket akár negédségből, akár éretlen pajkosságból megbántott, öszvemaratik. Ez a gondolat kezdte engemet akkor rettegnetni, midőn Museumunk első darabját a sajtó alá készítvén, eltökéltem volt magamban, hogy egyéb munkáimhoz egy recenziót is tégyek: de igyekeztem ártatlanságának teljes érzése annyira nékibátorított, hogy nem gondolván a különben könnyen támadható kedvetlenségekkel, a Robinson fordítása felől ítéletemet egész szabadsággal mérészlettem kimondani. Miként vette azt annak fordítója, nem tudom; nékem az elég, hogy szívem bizonyosságát elnyerhettem azeránt; hogy valamint javallásaim minden hízelkedéstől mentek valának, olyan mentek voltak minden személyes idegenségtől, büszkeségtől, s más nemtelen indulatoktól gáncsolásaim is. Azt sincs okom megbánni, hogy egy s két jegyzéseim élesek voltak, mert a recenzió természeti azt, más nemzeteknek példájok szerint is, megkívánja. Sohasem érzi mélyebben az olvasó az előadni kívánt tárgynak igazságát, mint midőn azt, ami hibás és rút, nevetséges színekkel látja lefestve...

De amellet szemem előtt lesz mindenkor, hogy az írás folytatásaival együtt az író személye nevetségessé ne tétessék; melyről, úgy tartom, eléggé bátorságossá tészem az mindeneket, hogy recenzióim sohasem fognak nevem nélkül megjelenni. Ki tész fel tehát felőlem, hogy személyemet a megsértettnek megtámadásául kitenni és nyugodalmamat felháborítatni akarnám? Mindazáltal meglehet az mégis, hogy ítéletemet némelyek kedvetlenül fogadják, s egyenességemet balul vésszik: mely esetre ígérem azt, hogy ha az ellenkező igazságtól meggyőzöttetem, megtévedésemet visszavonni kész leszek; sőt kész leszek a hozzám küldendő mentséget, habár éles lesz az, csak epe nélkül légyen, társaimnak megegyezéseket erre megnyernvén, Museumunkba béiktatni, hogy így a megsértett neve elégtételt kaphasson.

Egyéberánt az én megjegyzéseim nem lesznek diktátori szentenciák, hanem csak önnön ítéleteim, melyeket néha társaimnak egyetértések nélkül adok elő, és így amelyekért Ezek, még azon esetre is, ha talán valakit megbántanék, tökéletesen vádolhatatlanok lesznek...

Tekintsük már Sz.-t más oldalról is. Érzette ő, hogy nyelvünk még sok szónak híjával vagyon, s különössége (mely talán minden literátori fogyatkozásainak is egyetlen forrása) új szóknak faragására vetemítette, melyekkel Siegwart szintén úgy, mint midőn 1786-ban a Hírmondó leveleinek folytatására állott, egynehány rendbeli újságlevelei is teli voltak. – Én a szószerzést átaljában tilalmasnak nem állítom: de azt kívánnám meg: 1) hogy az újonnan talált szó azt, amit jelenteni akar, alkalmasint kinyomja. Szabó társunk az Elveszett Paradicsom-ban a monstrumot szörnyeteknek nevezi, s nem érti-e az olvasó első tekintettel, hogy az monstrumot teszen? Még ezelőtt kevéssel esmeretlen volt a visszhang, s ki nem érzi, hogy a visszhang nem egyéb az Echónál? – 2) hogy bizonyos gyökértől jöj-jön. – 3) hogy magyar hangzású légyen, és a nyelvnek analógiájához alkalmaztassék. – 4) hogy az ilyenek félénken és igen ritkán hordattassanak elő... Ide tartozik már az, hogy az olyan dolgokat, amelyek magyar nevezeteket szorosán nem kívánnak, megszokott nevezetek alatt hagyjuk meg. – Csak nevetséget indított azzal a fordító, midőn a menuettet aprósdinak, a koncertet muzsikadalomnak, az eklogát galagánának, az ortográfiát írásnagnak, az etikát erkölcsedeleménynek nevezte. Különben ez a cselekedete a fordítónak sokkal szenyvedhetőbb lett volna, ha nem mulatságra frott, hanem valamely filozófiai munkában élt volna velek. Teli vannak ilyenekkel a Rátz orvosi munkái; teli a kánonok Molnár Physikája s a Dugonits Algebrája és Geometriája, s mégis ezekben nem sok helyt botránkozik meg a legkényesebb fül is: de románt fordítani s a gyönyörűsége szolgáltató dolgokat is idétlen nevekkel mocskolni el, megengedhetetlen vakmerőség...

Sz. ezekkel a szókkal legelébb a Hírmondó újságleveleiben kezdett élni... de kedvetlenséget tapasztalván mindenfelől, azonnal elállott tőlük, és soha többé vélek azután nem élt... Ez a szándéka néki, és az a jószívűsége, amellyel másoknak ellenkezései miatt különöségeitől örökre elállott, becsülést és bocsánatot érdemel: habár ez a fordítása a legszerencsétlenebb igyekezetek közé számláltatik is...

Egyéberánt Sz.-tól nem lehet megtagadni, hogy a természet néki könnyűséget és találmányos elmét adott. Ne csapott volna nevetségességre, igyekezett volna buffa mondásait filozófiai tárgyakra ruházni, nemsokára nekünk is lett volna egy az egész hazát filozófiai kacagásra ragadó travestált Aeneisünk.

1788

ESZTÉTIKAI KÉRDÉSEK

Általános esztétikai kérdéseket a korban leginkább Péczeli tárgyalt *Mindenes Gylljtemény*-ében. Ezek azonban csak azért érdekesek, mert először tárgyalnak egy-egy esztétikai kategóriát magyar nyelven, egyébként nem önállóak, francia esztéták tanulmányainak fordításai vagy kivonatai. Korszerű álláspontot sem fejtenek ki, mert többnyire az objektív esztétikum híveitől fordította őket. Értekezik az ízlésről, a szépről, több – és egymásnak is ellentmondó tanulmányban – a fenségesről, valamint az entuziazmusról, a költői elragadtatottságról. A szépnak több faját különbözteti meg André alapján, az abszolút, a természeti és az önkényes szépet, s a szép fő ismérvének Augustinus nyomán a francia szerzővel együtt ő is az egységet tekinti. A fenségesnek pedig a francia szakirodalomban már rég általánosan elfogadott megkülönböztetés alapján két fajtájáról, a tárgy és az érzület fenségeről beszél.

A művészeti ágak esztétikai kérdéseiről is több érdekes s irodalmi vonatkozásokat is mutató tanulmány keletkezik. Közülük különösen Kármánnak az *Uránia*-ban közölt képzőművészeti írásai és Verseghy zeneelméleti tanulmányai érdemelnek említést.

Igaz, hogy konkrét mű fordítása kapcsán lobbant fel, mégis a kor legérdekesebb irodalomszemléleti és esztétikai vonatkozású vitája Rájnis és Batsányi Milton-vitája. Ez az európai querelles des anciens et des modernes sorozatához kapcsolódó első jelentős magyar vita az antik és modernebb ízlés követői között. Felmerül benne a francia viták egyik problémája, a Boileau által elítélt keresztény csodálatosságok kérdése, Rájnis részéről. Míg azonban Boileunál ennek az volt a funkciója, hogy hangsúlyozza: még élő és ható vallásos képzetek művészi ábrázolása zavarja az esztétikai hatást és ezért jobb az antik mitológia történeteinek és alakjainak használata, mert ez lehet allegorikus és nem zavarja a művészi illúziót, addig Rájnisnál a vergiliusi művészet iránti elfogultságában csak egészen primitív ésszerűségi kérdések merülnek fel Milton ördögalkajaival kapcsolatban. Rájnis és Batsányi tulajdonképpen a német irodalom első igazán érdekes querelle-jét ismétlik meg, Gottsched és a svájciak (Bodmer és Breitinger) vitáját Milton vallásos eposza fölött, csak Rájnis érvei jóval gyengébb minőségűek Gottschedénél. Batsányi ellenben nemcsak azt igazolja, hogy Bodmerék álláspontját az új jelentőségéről, a fantázia döntő szerepéről jól ismeri s így képes megvédeni a megtámadott Miltont, de érinti a longinusi fenséges-elmélet divatos jelenségét is, egyúttal magyaroztatást adja saját Osszián-kultuszának, melyben a zsenielmélet, az érzékenység és a fenség iránti érzék egyesül saját hite szerint.

Végül említsük meg, hogy Batsányi bevezető programtanulmánya is áttekintést ad az európai művészetek, irodalmak és a rájuk vonatkozó reflexiók történetéből, Verseghy pedig Sulzer nyomán fordított tanulmányban értekezik a Magyar Museum 1792-es évfolyamában a szépmesterségekről és történetükről.

Érdekesek Verseghy esztétikai fejtegetései a *Mi a poézis?*-ben is a fantáziáról, a költés és történetírás, költő és versező közötti különbségről, valamint az illúzióról (ő áltatásnak nevezi). S irodalmunkban talán először értekezik alkotás- és befogadáspszichológiai kérdésekről tanulmányában, melynek az idézetei között a megszokott sulzeri és egyéb hivatkozások között már feltűnik a német zsenikultusz előfutárának, Gerstenbergnek, s a német kései felvilágosodás legjobb poétikai műve szerzőjének, akire az 1820-as években is hivatkozik még Kölcsey és Berzsenyi is, Engelnek neve és nagy művének címe.

RÁJNIS JÓZSEF

MAGYAR VIRGILIUS

TOLDALÉK

...De én ezt csak a furcsaságtoknak tulajdonítom,... hogy ti ugyan gyönyörködtető poétai munkáknak fordításában foglalatoskodtok, Klopstockot, Gesznert, Ossziánt öltöztettétek magyar ruhába, Miltonnak Elvesztett paradicsomát pediglen e társotokra bízátok, vagy ha talán tudotok nélkül fogott a fordításhoz, legalább azután jóváhagyátok e szerencsétlen munkának világra bocsátását, melyben néhány szépségek csak úgy ragyognak az irtóztató hibák között, mint egynehány csillagok a sűrű fellegekkel bévont égnek tisztább részein. Mert ebben az ördög a pokolnak közepette egy dóriai rendhez alkalmaztatott és szép aranyfejes oszlopokkal ékeskedő nagy palotát épít, hogy abban az egybegyűlt ördögtársaival gyűlést tarthasson. A nagy ördögök, mivelhogy ebben a palotában elég helyt nem találnak, magokat törpékké változtatják. A gyűlés után Sátán ki akar menni a pokol mélységéből, s ihol a kapunál a Halálra talál. Összevész e két dali bajnok és már bajvívásra készül; de ihon eleikbe kerül a Vétek, egy asszonyi képtelen csuda, kinek hasából sárkányok származnak. Ez a képtelen csuda az ördögöt így szólítja: Állj meg, oh, Atyám! a Halált pediglen így: Állj meg, oh, magzatom! Felel az ördög: S vajon ki vagy te, aki engem atyádnak nevezted? Erre a Vétek így válaszol: Én vagyok a Vétek. Te nemzettél engem a mennyben. A te fejedből származtam. Bal oldalad által jöttem e világra. Te engem azonnal megszerettél és úgy éltél velem, mint feleségeddel. Én a pártütéskor sok Kerubint hajtottam a részedre. Mikor az égben harcoltál, nehézkes voltam. Mi együtt hanyattattunk le az égről. Én a magzatomat pokolban szültem. Ez a te magzatod s az én magzatom is. Ez, mihelyt született, megszeplősítette az anyját. Ettől (azaz: a Haláltól) származtak e magzatim (azaz: a Sárkányok), melyek minden szempillantásban kibújnak a méhemből, és ismét visszatérvén a belső részeimet szaggatják. – E csúfos beszélgetés után a Vétek megnyitja a pokol kapuját. Sátán kimenvén a többi ördögöket Flegeton, Stiks és Léte vízének partjain hagyja. Ott az ördögök

magokat különbéleképpen mulatják: némelyek hárfáznak, mások gyűrűs játékot űznek, s a többiek az isteni kegyelem s az eleve elrendelés felett vetekednek. Sátán azonban a képzelt tágasságokban szarándokoskodik. Ezekben nagy sebességgel esik, s még most sem érné végét az esésnek, ha egy felleg vissza nem verte volna a magasra. – Sátán elérkezik a Káosz nevű rendetlen keveréknek tartományában: általmegyén a bolondoknak paradicsomán. Ebben búcsúkra, isten báránya nevű képekre, olvasókra, csuklyákra talál sat.

Ezeket s több efféléket olvasván a tudós magyarok, vajon nem fogják-e azt csudálni, hogy Milton e csúfos paradicsomban a Vesztett Paradicsomának néhány darabjaira nem akadott? Nem fognak-e bosszonkodni azért, hogy a Kassai Társaság a magyarokat ilyen csúfságokkal kínálja? – De ti ettől ne tartsatok; ezért alább ne hagyjatok a furcsaságokban. Szedjétek össze ama szerencsétlen íróknak verseiket, akik a jó íz templomából s az igaz ítélet várából kiszorulván, a hihetőségnek korlátján kívül nyargaltak. Ezeket bízzátok Szabóra. Csak a jó íróknak verseiket mentsétek meg keze alól, hogy úgy ne járjanak, mint Vánniernek Paraszti Majorsága; melyről őkegyelme maga nagy igazán azt találta írni:

Vánnieré vólnál; de felettébb messze szakadtál
Tőlle: nem ismér meg téged, ha látni talál.

BATSÁNYI JÁNOS
TOLDALÉK
A MAGYAR MUSÉUM III-DIK NEGYEDÉHEZ

...Ámde! furcsaság volt az is tőlünk, hogy Milton Elvesztett Paradicsomának fordítását Szabóra bíztuk, vagy legalább e szerencsétlen munkának világra bocsátását jóváhagytuk. – Csudálkozom rajtad, hogy Szabót akarván becsmérelni, Milton ellen kelsz ki: holott (ha már, még minekelőtte a magyar Milont láthattad, meg akartad a világnak róla való ítéletedet mondani) könnyebben tehetted volna szerét, öszvekeresvén újólág Szabónak hibáit, s kiszedvén oly sok ezerből minden rossz verseit, némelyek előtt azt hihetővé tenned, hogy Szabó Dávid elégtelen egy oly jeles költeményt, amilyen az Elvesztett Paradicsom, illendőül fordítani, mintsem a tudós magyarokkal azt elhitetned, hogy Milton egy olyan szerencsétlen poéta, akinek munkájában csak néhány szépségek, de irtóztató hibák és csúfságok foglaltatnak. Nyilván ki van az is téve az I. negyednek 55-dik oldalán, hogy a magyar fordítás hat énekben, a deák kiadás vagy fordítás szerént van alkalmaztatva. A deák poéta, kihagyván a mellyékdolgokat, szorosabban csak azokat foglalta versekbe, amelyek feltett tárgyához egyenesebben tartoztak, első atyáinkat közelebbről illetik, és a költeményes dolgokban gyönyörködő érzékeny szíveknek is kedvesebbek lehetnek; úgyhogy: Miltonnak ama nagy munkáját itt mintegy kisebb formába öntve (noha nem olyan felséggel) szemlélheted. Te, Barátom, erre sem vigyáztál, sőt szántsándékkal ama nagy munkához folyamodván, Voltér s mások után olyan példákat hozál elő, amelyek által Milont nevetségessé tenni s magyarainkat Szabó fordításának olvasásától előre elidegeníteni reményletted. Meglehet, hogy némelyekre nézve el is érted szándéodat. De a tudós magyarokra nézve, kik az olyan állításoknak, a kétségbe vett dolognak voltaképpen való megvizsgálása nélkül, egykönnyen hitelt nem adnak, nagyon megcsalt reménységed. Mert jól tudják ám ők Longyinussal azt, hogy egy poéta hibázhat és mégis nagy; a másik ellenben nevezetes hibák nélkül is igen középszerű lehet. Tudják ők azt is, hogy Milton egyike a legnagyobb poétáknak, kik valaha az emberi nemzetet énekeikkel gyönyörködtették, oktatták és boldogították; és hogy még azok a nevezetes hibák is, melyek

az ő költeményében találatnak, és amelyeket némely tudósok anynyiszor nevetségessé tenni haszontalanul igyekeztek, többnyire mind olyanszerűek, amelyeket csak egy nagy elme követhetett el. Milont nemcsak magok az anglusok tisztelik, és majd, úgyszólván, imádják, hanem minden európai nemzetek, akik a szép tudományokban jártasabbak, a legnagyobb poéták közé helyhezteszik.

Milont volt legelső, ki az ő epikum költeményének tárgyát keresztényi szent dolgokból választotta, és azt egyszersmind (amint ezt több nagy nevű tudósok már régen megmutatták) Mójzsesnek és Homérusnak együgyű méltóságával s Virgyiliusnak ékességével éneklette. – Az az ellenvetés továbbá, hogy Miltonnak ezen költeménye szerzésére Olaszországban csak egy az akkori időkhez képest alávaló nézőjáték adott légyen alkalmatosságot, éppen semmit sem bizonyít. Bármely ízfogyott dolog lehetett is az a játék, a tárgy bizonyára, úgymint első atyáinknak boldogtalan esete, fontos volt. Miltonnak nagy lelke nem oly közönséges szemmel nézte azt a játékot, mint más nézőtársai, kik főbb gyönyörűségeket talán csak a játszó személyeknek ízetlen majmolásaikban találták. Milont költeménye csak annyiban veszi s veheti azon játéktól a maga eredetét, hogy a poétának eszébe hozta, micsoda méltóságos tárgy volna az a szerencsétlen történet egy epikum költeményre. „Az emberi nemzetnek méltósága és a fő boldogságról való leesése; a természet megvesztegetésének kútfeje és eredete; a Teremtőnek a megesett emberhez mutatott jósága, kegyelme, és a gonosz ellenségen való bosszúállása”: ezek annak a költeménynek tárgyai: s mi lehet ezeknél felségesebb? mi lehet egy keresztény poétához méltóbb és illendőbb? Micsoda ezekhez képest Akhillesnek haragja? ama kegyetlen Akhillesnek, ki az ő szerencsétlen s hazáját utolsó leheletéig oltalmazó ellenségét, a nagy-lelkű Hektort, Ílion bástyái körül háromszor körülkergetvén, hideg testét a földön hurcoltatta, s elvégre a kutyáknak eledelül vettette? Micsoda ezekhez képest Turnus dühössége, kinek jegyesét, Laviniát, Énéas elragadta? – De ha az említett ellenvetésnek valójában volna is valamely ereje; micsoda dicsőségére nem szolgál eszerént Miltonnak Klopstokk Messiása? melynél felségesebb munkát még emberi elme nem költött? és amely Homérus Iliását (ha a tárgyra nézünk) annyival fellyülmúlja, amennyivel a keresztény vallás a mesés régiségnek egymással veszekedő, irigy, buja istenciről volt vélekedéseit meghaladja?

Hogy azonban Milont Elvesztett Paradicsomának, mint feljebb

is emlékeztem, héjánosságai vagynak, az tagadhatatlan; és nem volna okosság, meg nem ismérni. De ki van hiba nélkül? Melyik poéta érte el még egészen a tökéletességet? Virgyiliusnak, annak az Augustus udvarában oly igen kipalléroztatott, kényes érzésű s méltán elannyira becsületett római csinos költőnek, még Virgyiliusnak is vannak, s pedig nem kicsiny hibái. Olyan reménységgel is vagyok felőled, Barátom! hogy Skáligyernek azon verseit, melyeket fordítá-sod elejibe függesztettél, magad sem igazolod egyáltaljában. – Igenis, vagynak hibái Miltonnak; de korántsem oly nevetséges hibái, amint Te azokról vélekedel. Az a két példa, melyet Te előhozál, éppen az a két hely az egész Elvesztett Paradicsomban, melyet leginkább hánytak, vetettek, többnyire mind olyan írók, kiknek a csudálatos dolgokról kétségkívül igen szoros határú értelmök vagyon. Mikor Milton azt éneкли, miként gyűltenek légyen öszve a leverettetett vétkes angyalok abba a szép oszlopos, nagy palotába a tanácskozásra, és miként vonták légyen öszve óriási termeteiket, hogy a Pandaemoniumba beférhessenek, akkor már ő nagy mesterséggel s elegendőképpen elkészítette olvasóit ennek a csudálatos elváltozásnak hallására, úgyhogy az ő szép s pompás festése szerint legkevesebb nevetésre való sincs benne. Különben is oly módon kellett Miltonnak erről való éneklését intézni, hogy ezeket a csupa képzelődésben álló dolgokat az elmének mennél megfoghatóbbakká tehesse. Sokkal könnyebb pedig azt képzelnünk, hogy azok a nagy lelkek kisebbekké változtak, hogysen azt, hogy a pártos angyaloknak roppant tábora s szám nélkül való ezerei, az ő szörnyű nagyságokban, egy palotába öszvegyültek légyen.

Második például, mellyel Miltont nevetségessé tenni akarnád, ama nevezetes allegóriát hozád elő, a Bűnnek a Sátántól és a Halálnak mind a kettőtől való származásáról. – Ez az allegória szintoly helyes költés, valamint amaz a Minervának vagy Bölcsességnek eredetéről; kiről a régiek azt mesélték, hogy Jupiternek fejéből származott légyen. Szintilyen az Iliás IX-dik énekében ama szép allegória, aholott Homérus az Imádságokat vagy Könyörgéseket Jupiter leányainak lenni költi, s tulajdonságaikat oly szép és gyönyörködtető színekkel festi. – Miltonnál a Sátán szülte a Bűnt, a Halál pedig ettől születtetett, s mind a kettőnek gyermeke volt. Tudniillik: mikor a Kívánság fogad, a Bűnt szüli; a Bűn pedig, mikor véghez megyen, a Halált nemzi...

1789

VERSEGHY FERENC

MI A POÉZIS? ÉS KI AZ IGAZ POÉTA?

...A poézisnek célja kétféle. Az egyiket (finis ultimus) végsőnek, a másikat pedig (finis proximus) legközelebb valónak nevezöm.

a) Végső céllya az, mely a többi szépmesterségeké: hogy, kivált az olyan emberekben, kiket gyengeségök miatt a mélyebb okoskodás által az *igazra* és *jóra* vezérelni nem lehet, az *észt* érzékeny módokkal megvilágosítsa, a *szívet* pedig megnemesítse. Az elsőt a józan igazságoknak, a másodikat pedig az erkölcsi tökéletességeknek aesthetica-béli avagy érzékeny és édesgető, s még világosabban szólván: akarat-ébresztő és szívindító előadása által viszi végbe. E fölséges cél nélkül, valamint a többi szépmesterségek, úgy a költés is veszedelmes tündér és csábító Szirénis volna.

Ebből mindazáltal nem köll azt következtetni: hogy a szép mesterségeknek ollyas műdarabjait és következésképpen az afféle költeményt is, mely sem valamely igazságot vagy erkölcsi tökéletességet köllemetessé, sem pedig ellenben valamely tévelygést vagy tökéletlenséget gyűlöletessé nem tösz, hanem csak egyedül az *érzékeny szépnék* előadásában foglalatoskodik, az aestheticabéli műdaraboknak és költeményes munkáknak számából ki köllene rekeszteni. Mert tudjuk azt, hogy az efféle indulatoskodó vagy enyelgő, vagy a csupa érzékeny szépségnek előadásában akármiképpen foglalatoskodó műdarabocskák vagy az elmét élesítik, vagy a szívet érzékenyítik, vagy a jó és helyes ízlést gyarapíttyák. E háromféle készület nélkül pedig lehetetlen a fontosabb műdarabok által az igazságokat a tompaeszűekkel, az erkölcsi tökéletességeket az érzéketlenekkel, az igaz szépséget pedig az olyanokkal, kik a helyes ízlés nélkül szűkölködnek, megkedveltetni. (Jegyz. Az igaz szépség az érzékeny szépségtől úgy különbözik, mint a szép termetű ember szép ruházattyától, vagy a szép lélek szép testétől. Az igaz szépség, mely a szépmesterségeknek fő és közönséges tárgya, magában foglallya nemcsak az érzékeny szépséget, hanem még a tökéletességet és a jóságot is. Lásd. Sulzers Allg. Theor. art. Schönheit.)

b) A poézisnek legközelebb való céllyát így határozom meg. A szépmesterségeknek legközelebb való céllyok az: hogy a *szíveket*

hathatósan megillessék. Mert az igazat, a tökéletest és a szépet az emberrel soha meg nem kedveltethetik, hacsak azoknak szeretetére az ő szívét az aestheticabéli erők által hathatósan fel nem indíttyák. A *beszélő* mesterségeknek legközelebb való célyok tehát hasonlóképpen az – hogy a szívet a *beszéd által* hathatósan megillessék. Ezt az ékesenszólás az *igazságnak* pontos és helyes megfejtetése által, a poézis pedig az igazsághoz hasonlító *költevényeknek* legédesgetőbb felruházása által viszi végbe: mire nézve, míg amaz a szívet akarván megindítani, többnyire csak az ésszel, addig ez hasonló célból többnyire csak a képzelőtehetséggel foglalatoskodik, melynek tulajdonképpen való tárgya a *költött*, valamint az észnek tárgya az *igaz*. A poézisnak legközelebb való célyja tehát az: hogy a költött állapotoknak legérzékenyebb és legédesgetőbb beszédbeli felruházása által a szívet oly hathatósan megillessen, amint arra, hogy valamely igazságnak, tökéletességnek szeretetére vagy a velek ellenkezőknek utátlására ellentállhatatlanul felgerjedjen, szükségképpen megkívántatik. Ezt a legközelebb való célt az aestheticusok a *beszéd által való áltatásnak* nevezik. (Jegyz. Áltatás: Illusio, Täuschung. – Az *álmok-ság* a magyarban *szívbéli*, valamint a *csalás cselekedetbéli rosszat* jelent. Az *ámitás* pedig *beszédbéli* ugyan, de *káros tévelygésre* vezető hitegetéshez illik. A poézisnak e *hasznos* foglalatosságát tehát az *áltatás* által legjobban kifejezhetem. Mert akár a következő gyökérszótól származzon: *áll, stat*, mivel a poéta a képzelőtehetségnek segedelme által az embert mintegy igaz állapottyából *ki-* és egy képzölt állapotban *általállíttya*; akár pedig ebből, *ál, ludicrus*, mely származtatás nékem helyesebbnek látszik, a poézis célyát tökéletesen kifejezi.)

Az *áltatás* a szép mesterségekben egy olyan tévelyítés, mely a hallgatót, nézőt vagy olvasót arra bírja, hogy valamely állapotnak *alakját (species, Schein)* valóságos igaznak tartsa. Így aki valamely írott képnél elfelejti, hogy a festés nem egyéb, hanem csak a természetből kölcsönözött jelenésnek holt és lelketlen előállítás, és illetén felejtése közt azt véli, hogy magát a természet szerint való jelenést láttya, abban az állapotban vagyon, mely *áltatásnak* neveztetik. Ezzel több szépmesterségek is élnek ugyan, de csak a poézis egyedül, mely annak megszerzésében a *beszéd* által foglalatoskodik.

Az *áltatás* szintazon okokból támad, melyekből az álmodozás. Ennek oka nem egyéb, hanem tökéletes megfogyasztása és megszüntetése azoknak a külső érzékenységektől okoztatni szokott belső ér-

zéseknek, melyek egyébaránt mibennünk a valóságos és személyünket igazán illető körülállásoknak képeit lefesteni vagy felébreszteni szokták. Eszerint tehát az áltatás is nem egyéb, hanem megszüntetése vagy legalább meggyengítése azoknak a belső érzéseknek, melyek mibennünk valóságos állapotunknak külső körülállásitól okoztatnak. Ezeknek *megszüntetése* tökéletes áltatást okoz, meggyengítésök pedig tökéletlent ugyan, de mégis elegendőt arra, hogy a képzelés tárgyaitól szinteoly erősen megérdekeltessünk, mint az érzékenységeknek valóságos illeteitől. A poézisban a tökéletes áltatás nem szükséges; s mihelyt a költő mibennünk végbeviheti azt, hogy a mi külső és valóságos állapotunkról való képezetek és érzések, mikor verseit olvassuk vagy halljuk, gyengébbek légyenek azoknál, melyeket lelkünkben az ő versei támasztanak, legközelebb való célylyát elegendőképpen elérte...

1793

A NEMZETI AZONOSSÁG ÉRZÉSE. EREDETISÉG. KÁRMÁN

A felvilágosult Európára történt nagy ajtónyitás (a korábbi nagy hatáshullámokhoz hasonlóan) megzavarta a nemzeti azonosság (identitás) érzését és tudatát. Míg azonban a korábbi nagy hullámok hatása (keresztény középkor, reneszánsz és reformáció, ellenreformáció és barokk) addigra már felszívódott és természetünké vált, áthatotta a magyarság minden rétegét, addig a mosztani nyomán – mint minden hullám kezdeti időszakában – irodalmi felvilágosodásunk XVIII. századi szakasza a nemzeti megosztottság képét mutatja, s ez a megosztottság bontakozik ki teljes mértékben a XIX. század elején a nyelvújítási harc szembenálló frontjaiban. Magyarság és külföldiesség, patriotizmus és kozmopolitizmus, keleti és nyugati magyarság, maradi és haladó magyarság jelszavai röpködnek a táborok között ide-oda.

Az irodalom átalakulását, formái gazdagodását elsősorban nyugatról importált elemekkel láttuk; de még a visszaszorulóban levő, sőt ostrom alatt álló magyarországi versformák is olyan új, felvilágosult tartalmakkal töltődnek föl, mint Batsányi és Csokonai gondolati költészete. S az irodalomszemlélet eredményei még közvetlenebbül nyugati importtermékek; különösebb eredetiségre való törekvés nélkül adaptálják azokat a kor legjobbjai is.

Ezzel a nyugat-eláradással és a kortársak szemében a magyarság létét fenyegető birodalmi politikával (josefinizmus) szemben a 80-as évek közepétől kezdve jelentkezik a nemzeti ellenhatás. Eleinte konzervatív oldalról, a rendi nemzettudat oldaláról. Támogatja a magyar múlt iránt megnövekedett érdeklődés (Anonymus, a *Halotti beszéd*, a Margit-legendája, a *Pannóniás ének* felfedezése és publikálása, Gyöngyösi és Zrínyi kultusza stb.). A honfoglalás korának népszerűségét már a század első felében jelzi a nemzeti irányba fordult jezsuiták honfoglalási eposzainak sora, egyelőre latin nyelven, de ennek a divatnak egyenes továbbélése a felvilágosodás korának néhány honfoglalási eposzkísérlete (Ráday, Csokonai) és Dugonics Etelka-regényei. A régi krónikák feltámadó népszerűségével együtt a jezsuita történeti iskola (Katona István, Pray György) nagy magyar történeti művei jelzik történettudományunk fejlődését, mely azután a későbbi romantikus nemzedékeknek kedvelt anyagokat szállító felvilágosult Fessler Ignác Aurél-féle történetírásban teljesebbé válik a magyar nyelvű összefoglaló munkához is eljut, Virág Benedek Magyar Századok-jában.

A magyar nemzeti identitástudat legmegbízhatóbbnak tűnő alapjává azon-

ban a kor rohamosan fejlődő nyelvtudománya lesz. Az ekkor kezdődő finnugor s a még mindig népszerű héber nyelvhasználat a nyugati nyelvektől való eltérésünkben a magyarság keleti jellegét erősíti, s így lesz az ortológia bázisává. Ennek kérdéseiről később részletesebben szólnunk.

Nem véletlen azonban, hogy a magyar nyelvtudományi irodalom főművei, Révai *Elaboratio Grammatica Hungarica*-ja és Verseggy *Analytica*-ja latinul íródnak, Beregszászy héber nyelvhasználatára németül; jelzik, hogy nyelvtudományunk a nemzetközi tudományos áramok részének tekinti magát, s megtermékenyítő impulzusokat is elsősorban onnan fogad (a finnugor nyelvhasználat eszméje is külföldről származik). S az sem tekinthető véletlennek, hogy Révai, akinek nyelvszemlélete oly döntően befolyásolja romantikánk nyelvi tudatát, s aki a népiség és régiség hagyományainak gyűjtésére először hívta fel a kor figyelmét 1782-ben, egyúttal antik és nyugat-európai verselésünk megindítója közé tartozik, aki a nemzeti múlt iránti érdeklődését is nyugati impulzusokból merítette (ossziáni primitívizmus Denis fordításában, Herder). A herderi objektív nemzeti szellem és kifejeződése a nemzeti nyelvben befolyásolja a kor legnagyobb hatású német nyelvészének, Adelungnak felfogását s rajta keresztül valamennyi magyar nyelvészt, aki a korban a nyelv szellemét és törvényeit kutatja. Tehát az identitáskeresés szenvedélye korunkban nemcsak a nyugati hatások ellenhatásaként, hanem közvetlen nyugati hatásokra keletkezettként is értelmezendő.

Említettük, hogy a nemzeti visszahatás konzervatív oldalról indult, befolyásolva a rendi magyarságtudattól s végső kihatásaiban a rendiség fennmaradásának ügyét szolgálva. Mégis kérdéses, mennyiben írható ez az egész mozgalom a kezdődő rendi nacionalizmus számlájára. A honfoglalás oly kedvelt korszakában meglévő nemzeti egység átvitele a kor világára, a bármilyen réteghez tartozó magyar vagy magyaros azonosítása az erénnyel és a józálással, az idegen (még a hazai föld idegen nemzetiségei is) és az idegenesség azonosítása a gonosszal, az intrikussal, az izléstelenséggel, a nemzeti vallás kezdődő kultusza (a Magyarok Istene-fogalom kezdetei, még hű katolikus oldalról is), mely később a romantikus nemzeti mitológiába torkollik, végül a nyelvi népiesség erőteljes jelentkezése mind azt mutatják, amit a kor írói többségének szociológiai származása és státusa: ez a nemzettudat sok vonatkozásban túlnéz a feudális rend hierarchikus keretein.

A 80-as évek végén újra szervezkedő rendi felvilágosodás uszályában viszont nemzeti érdek és haladás szervezesebben kapcsolódik: a fellobbant nemzeti érzés és az általuk is elismert nemzeti izléssajátosságok elfogadása mellett erőteljesen megszólaltatják a magyar állapotok kritikáját és különösen a Hungarus-tudattal együttjáró latin nyelvűséget, mint viszonyaink javulását gátló tényezőt ostorozzák. A nemzeti nyelvűség nagy programiratai – Báróczi *A védelmezett magyar nyelv-e* és Decsy Sámuel *Pannóniai Fénisz-e* – közül az utóbbi már a magyar társadalmi és különösen kulturális állapotok nagy felmérését is nyújtja, éles kritikai szellemben. Nyilván részben hatása

alatt is született Csokonai szatirikus körképe a magyar kultúra állapotáról a *Tempefői*-ben, mely politikai válogatás nélkül siratja a kor magyar íróinak visszhangtalanságát, miközben bemutatja, hogy a nemzeti irodalmunkat sznobizmusból elutasító arisztokraták a külföld legjobbjait sem ismerik (Voltaire, Lessing).

A Bessenyei által követelt nyelvi és a most tárgyalt nemzedékek hangsúlyozta izlésbeli eredetiségkövetelmény után a 90-es évek első felének egyre fokozódó s végül a Martinovics-mozgalomban tetőződő radikalizálódása irodalomszemléletünkben is új jelenséghez vezet: a tartalmi eredetiség követelményének megfogalmazásához Kármán József *A nemzet csinosodása* című tanulmányában.

Ha az adott összefüggésben elsősorban irodalomszemléleti oldaláról is érdekes számunkra, mégis érdemes részletesebben foglalkoznunk e tanulmány gondolatmenetével, mert kulturális állapotaink felmérésében és a diagnózisra adott terápiás javaslatokban egyaránt a kor legátfogóbb magyarságszemlélete bontakozik ki. A magyar parlag nyugtató hatását Széchenyiig talán senki sem írta le ily szenvedélyesen, a nemzeti jellem túlzottan pozitív leírásával külön kiemelve, hogy körülményeink és életformánk, provinciális elmaradottságunk milyen értékek elherdálásához vezet. Életstílusunk sem a költészet, sem a tudományok meghonosodását nem segíti elő, csak az iskolában félig kiművelt, majd tovább nem művelődő s ezért féltudós, tekintélyeket elfogadó, elfogult, saját fejével gondolkodni nem tudó emberek tömegének kialakulását eredményezi.

A költészet funkciója Kármán szemében az, hogy az emberiséget felvezesse a magas tudományok világába. Ezért, bár a költői ihletettség leírásában a korabeli zsenielméletekből veszi terminológiáját, s tanulmányát is a prométheuszi hasonlat korabeli zsenielméleti közhelyével fejezi be, mégsem elégedett szellemi életünk fejlődésével: túl sok irodalmat, főleg kis jelentőségű költői terméket lát, s túl keveset abból, amit elő kellene készítenie: a hasznos és a nemzetet előrevivő tudományokból.

Elítéli korának nyelvközpontú gondolkodásmódját s azt, hogy túl sokat törődik a magyarság a szavak, a fogalmak megnevezésére szolgáló eszközök csiszogatásával, míg magával a dologgal, a tartalommal, a gyakorlati tevékenységgel alig foglalkozik. Nyelvszemlélete konvencionális: csak a megértezésre, gondolataink közlésére szolgálnak szerinte szavaink; e vonatkozásban tehát a Sturm und Drang nyelvszemlélete nem is érintette. De több az érzéke kora racionalistáinál a nyelv természete iránt, s ezért az erőszakos nyelvújítást és a purizmust, a mindenáron való nemzetesítést, a jövevényszavak elutasítását elveti. Kultúraeszménye evolucionista: nem ugorhatjuk át árnyékunkat. Ezért, bár öelötte is a fejlett nyugat lebeg mintaként, nem gondol tapasztalatainak közvetlen átültetésére. Azért harcol a fordításirodalom ellen, mert az annival fejlettebb s olyannyira eltérő körülményekhez kötődő nyugati remekművek célzásai, valóságsszemléletük lényeges mozzanatai idegenségük

miatt nálunk nem hathatnak. Az olyan irodalomra van szükség, mely számolva realitásainkkal, a fejlett európaiság társadalmi és esztétikai eszményét maga előtt tartva, mégis saját állapotainkból indul ki, ezekben akarja azt megvalósítani, amit a fokozatosság elvének szemmel tartásával már most aktuálisnak lát. A felvilágosodás kultúranépszerűsítő és evolucionista szemlélete egyesül tehát itt a Sturm und Drang nemzeti eredetiségkövetelményével, s lesz adottságainkkal számoló, európai eszményeket követő antiprovinciális programmá.

KÁRMÁN JÓZSEF

A NEMZET CSINOSODÁSA

... Megbocsáthatatlan hibája az nemzeti íróinknak, hogy kényeztetik nemzetünket. Ezek, akik felhágnak a tanítószékre, felemelik szavokat, hogy – oktassanak!... ó! mely illetlen ezeknek szájokban a hízelkedés. Ez az alázatos supplicatiója az írónak, mellyel elméje szülöttjének jóváhagyást koldul, alacsonyítja azt a díszes hivatalt, melyet magára vállalt.

Zeng az egész haza környéke literatúránk divatjárul. Nincs vége, se hossza az örömujjongatásoknak tudományaink felderült egérül, a világosság hasadó hajnaláról, a felébredt józan értelemről és az édes anyai, hazai, nemzeti nyelv, literatúra s tudományok szerencsés megérkezéséről. – Az élesen látó szemlélő bosszankodik ezen szarkazmuson, melyet alattomos gonoszsággal időnkre készítenek ezek a tudós parazitások, és a legjobb szándék, melyet ezen temjenezések mellett gondolhat, csak az, hogy ezen dícséretnek által reá vegyék a nemzetet azoknak megérdemlésére.

Ártalmas ez a szédítés. A dícséret csiklándozása ámitó szirén. Amit sokszor hallunk, a szokás végre elhitesi velünk, és a habituált hazug végre önnön fillentéseit is elhiszi. A magaszeretet erőt vesz ott, ahol önnön belső titkos ítéletünket sok csalfa száj visszahangoztatja...

Nem érzi felséges voltát annak a polcnak, melyre méltó az igaz literátor, aki elég szemtelen két ország hallatára csapodárkodni. Igaz és egyenes légyen, aki felveszi pennáját. Minden mellékes tekintetek elolvadnak annak mellyében, akiben feltámad az érdemes és valóságos szerzőnek melege. Aki ezt a kenetet nem érzi magában, ne nyúljon mosdatlan kézzel ehhez a szent hivatalhoz. Mérész légyen – víjon meg bátran a tudatlansággal és az erőszakkal; hagyja az örökkévaló „Úgy van! Igenis!” mondást az tányérnyaló sycophantáknak. Sisegiének bár a kígyók, és köpködjék fekete mérgeiket, hughogjanak a setétség madarai, károgjanak a varjak, és körülte ordítanak a hold felé az éjjéli ebek – ő szóljon igazat, vagy – hallgasson.

Ne palástoljátok tehát, társaim, hogy messze-messze vagyunk a tökéletességtől, hogy a tudományok dicső halmának derekán még

nem járunk, hogy azoknak szeretete még nálunk fel nem ébredett, hogy azok a nemzetek, melyek ezen ösvényen messze elhaladtak, minket a durva nemzetek rangjába vetettek; esmértessetek meg a beteggel kelevényét, és kívántassátok meg véle az egészséget! verjétek fel a nemzetet vakmerő veternumából, és így töltsétek be azt a polcot, melyre ültetek.

Valljunk igazat! ott megállapodtunk, ahol elkezdettük. Egy kis zsbongás, egy kis felforrás az egész dolog summája! Augustus és XVI. Lajos századjai nálunk egy esztendőben be is állottak, el is múltak.

De takarjuk el a jövő nyom előtt ezt a képet, hogy kevesebb legyen az ok nekünk a szeméremre és nekik a szánakozásra... Midőn ők a tudományok feltisztult ege alatt azoknak boldog sugárinál melegítik magokat, amikor a józan értelem és szép ízlés kedves gyümölcsei mellett áldják őseiket, akik haszonkeresés nélkül plántálták ennek fáit, – ne tudják, ne higgyék ők, hogy oly hideg, oly mord volt akkor az ég, mikor azok csíráztak.

Azonban legyen nekem szabad reámutatni arra a féregre, mely fiatal plántátskáink növést akadályozza, felfedezni ezen akadályokat, és figyelmetessé tenni mindazokat, akiknek ezen nemzetek áldásai, a tudományok szíveiken fekszenek.

Nem viszketegség veteti fel velem tollamat: azzal a szándékkal, melynek minden íróának kellene lenni, ülök le, hogy – jobbítsak. Szabadon írok, mert ezt törvényemmé választottam. Szívem teljességéből írok, mert a szívre akarok munkálni. Nincs epe, sem méreg ártatlan pennámban, és a szatírának ostorát csak az ellen fordítom, aki kacajt érdemel.

Minden szempillantás, melyben literatúránkról ábrándozom, emlékeztet egy valóban nagy és hazáját melegen szerető hazafi mondására: „a mi klímánk, úgymond, ellenséges a tudományoknak... Nem értette ő, és én sem állítom, hogy valamely dögleletes miazma terjedt legyen el hazánk atmoszférájában, mely nálunk ezt a plántátskát – a kultúrát megemészti.

Habár sokszor hízelkedés volt is már az, de valósággal igaz, hogy valamint határink termékenyek, hazánk gazdag, úgy alkalmas is nagy lelkek nemzésére... Az a teljes erő, az a fizikai tökéletesség, az a nemes testalkotás, mely az eredeti magyart ékesíti, az a józan okosság (sens commun), az a természeti ítéllettel (bon sens), úgy látnzik, mintha ebbe a szép tájékba választotta volna lakhelyét. – A ha-

sonlítás gyűlölséges, de nem nemzeti büszkeség, nem is más nemzetek ócsárlása mondatja velem, hanem megfontolt tapasztalás, hogy a bárdolatlan magyar véghetetlen pusztáinkon egészségesebb ítélettel van felruházva, mint amott a csinos külföldi az ő kevély városaiban. Nagy elsőse az nemzetünknek, amit egy nagy tapasztalású és hivatalú férjfű egy alkalmatossággal előttem állított: Hogy az együgyű, kába személyek a magyar drámákban azért hasznavehetetlenek, mert ez a karakter nincsen magyarba.

Van tehát erő, van tehetség a mi klímánk alatt is, és talán szebb, magasabb, elevenebb, mint akárhol – de az a jegyzés igaz, fontos és mély tapasztalásból merített, hogy a mi klímánk ellenséges a tudományoknak.

Szemeim előtt láttam én felnőni sok ifjakat, akik hirtelen gyarapodással a tudományok útján eléhaladtak; meleg szeretete mindannak, ami felséges, ami szép, ami tökéletes, gyulladt fel náluk. Nemes szomjúsággal feküdtek neki az esméretek kútfejének. A hazának nagy reménységeit láttam benne felnevekedni... Bizonyosága voltam sok külföldi főskolákat megjárt ifjak rakodt és széles esméreteknek. De alighogy hazatértek amazok ősi mezejeikre, nem tudom, micsoda kimagyarázhatatlan elalélás foglalta el őket. A könyvtárt fegyverek tolták ki, a széptudományokat a vadkergetés, az elmélkedést agarászat. – Alighogy kiértek emezek csendes parókiájokra, és elvadultak, mint az erdei aprómarhák, megtompult elméjük, erkölcsök oly hozzágyenesedett a hallgatók erkölcséhez, hogy azt csak a viselet különböztette, és hogy az külföldi formájából egészen kivetkezzenek, karcsúságokat is felcserélték potrohossággal. Erre szemeim tanítottak! nem lehet nem kérdezni ennek okát, és ezt, ha nem éppen hazánk a pólus 48-dik grádusa alatt való fekvésében kell is keresni, de csakugyan a hely környüállásban lehet feltalálni.

Nagy és emberinél feljebb való érdem az, amely magánosan, mint a magas cserfa a széles téren, felségesen, mint a sugár kőszirt a tenger közepében, tud állani. Ritka érdem az, amely a maga becsében beborítva, csupán magában találja jutalmát. Demokrit Abderában – nem mindennapi jelenés... Nagy, de igen ritka az a tudós, amely mint a filemile, magános völgybe rejtezzon, és a hallgatók elől elfusson, hogy torka vérzéséig énekeljen.

Ellankad a legtörekedőbb és munkát kedvelő érdem is, ha azt örökké porba tapossák. Ahol a hang varázsló édességét nem érzik, az akaratos mesterség visszavonja magát, és vagy a pusztas hadadékok-

ban huhog, vagy a varjakkal együtt károg, vagy – ami legfájdalmasabb – rejtekben sóhajt. És egy ilyen sóhajtás, higgyétek el, égre kiáltó...

...A féltudósság veszedelmesebb a csupa tiszta ostobaságnál. A makacs és megátalkodott szív, a negédes magamegbízás az ilyeneknél fészkelte meg magát. És ó! nincs száma a féltudósoknak közöttünk. Hányan vagynak azok a ritka lelkek, akik a tudományokat ifjúkorokban nemcsak azért tanulták, mert szülői úgy akarták, és mivel mesterei azt beléjük verték? – Hol az a szomjú kívánása az igaz bölcsességnek és az a törekedés eszméretink kiterjesztésén? – Azok az egypár homályos ideák, melyek tökéletlen s száraz kompendiumjainkból nálunk megragadtak, vajon nem nagyobbbrészt és sokaknál az egész bölcsességnek summája-e?...

...Mind a csupa tudatlan, mind a féltudós annyival veszedelmesebbek, hogy makacsan megmaradnak setétségekben, és hogy ezt a setétséget kedvelik, mint a bagoly az éjjelt... Életét odaadja az ilyen magával elhitett ágazatiért. Mozdulhatatlan állításaiban, mert azokat csak más után hiszi, nem erős, eleven, tiszta meggyőződésből. Átalkodva bedugja fülét minden más jobb és igazabb ítélet előtt. Legördül szívére minden ok, minden jobb eszmét, mert az – ok által nem vezéreltetik.

Az animális élet, mely a mezei étellel öszvepárasodott, elállja a tudományok sugárinak behatását. A vastag orgánumok, sűrű vér és nehéz képzelő elme álmissá és tunyává tesznek. Lágymelegség vagy inkább hidegség, megmerevedett indolencia, érzéketlenség önti ki elalélást hozó ópiumát. Nincs oly tárgy, amely erős benyomást szerezzen ezen letargiában szenyvedőkre. Az értelem, ez a másként munkás értelem műve megakad. Kétkelteni, vizsgálni, fontolni, tanulni kell annak, aki meg akar világosodni. Ó, de hogy eressze magát ezen értelem nagy munkáira az eltunyult, megkeményedett és örök halálos álomba borult értelem?

A szív az értelmet követi. Durva héj borítja be a szívet, ahol az értelem erői tompa merevedésben fekszenek. Azok az apró és alig érezhető, de mégis oly éles, oly édes érzései a szívnek, nem rezegettik azt meg. A szépnek érzése nála idegen érzés. Vad bacchanáliák és thráciai dühösködések csak elég hathatósak, hogy azt apáthiájából felverjék. Ó, ezek a szelíd, gyengélkedő múzsák, akik boldog tüzekkel csak az éles érzésű felkenteket szokták béárnyékozni, akik a szívben nem szélvészt, hanem csak csendes habokat okoznak, hogy lak-

hatnának azok ily szíveknél? A széptudományok elfutnak az ily vidékekről, ahol az erdők s hegyek hiába kékelnek, a csergetegek hiába hívogatnak az édes ábrándozásra, a mezők hiába terítik ki gazdag zománcaikat, és ahol az egész szép természet hiába kiált a tompa érzéketlen szíveknek...

...Azt, hogy valami dolog tesszen, csak akkor érzük el, ha azt kedveltetővé, hasznossá vagy szükségessé tenni tudjuk. A mord ábrázat, melyet a tudományokra ruházunk, sok jó igyekezetet visszaijesztett. A múzsák szeretik a gráciáktól kísértetni magokat. A kellemetesség egy a legelső tulajdonságai közül a tudományoknak. Enélkül elvesztik azt, ami által lehetnek közönségessé, és csupán egynéhány setét cellákban és komor odúkbán vonják meg magokat, és vagy némely kevés bölcselkedők elzárt kincsevő, vagy ami rosszabb, egy rend monopóliumává változnak. A nyájas popularitás, amely oly csodákat szül, és egy vad nemzetből egy csinos és kiformált népet készít, csak akkor párosodik öszve a tudományokkal, ha ezek a gráciáktól rózsaköteleiket kölcsönözik. Azok a fellegetes idők, melyekben szomorú volt hazai tudományaink állapotja, már széjjel kezdenek verődni, ámbár Wieland, aki a gráciákat hozzánk lehozni tudta volna, még köztünk nem született.

De a közéletet megtalálni nem a mi szokásunk. Azon való törekedés miatt, hogy komorok, kedvetlenek ne legyünk – enyelgők, aprólékosak és gyermekeskedők lettünk. A versek és versecskék özöne elborította hazánkat.

Szükséges itt megállapodnom, nehogy balul érttetsem, és megmondanom, hogy nem gyűlölöm én a poézist. Sok boldog örömeimet bájoló kezeiből vettem. Nem is alacsonyítom! Megesmérem én, hogy ehhez nagy elme, ritka képzelődés és szerencsés szív és ész formálása szükséges – megesmérem, hogy az az édes hatalom a szíveken, azok a boldogító felindulások, az az elolvasztó és elragadó erő, csak az isteni poézis tündér vidékjein teremnek, és hogy a próza száraz és lankadt léptetése nem is hasonlíttathatik amannak dicsőséges és magas repüléséhez.

Több az, megesmérem, hogy ez a mód, ez a leghathatósabb mód, mely által egy nemzetet, mely addig a szelíd tudományoknak nem áldozott, vissza lehet vezetni azoknak tiszteletére. Nem ok nélkül költötték a régiség nézői Orpheus lantjának varázslásait, mely által a vadakat megszelídítette. Az emberiség történetkönyvei mindenütt a poézisen kezdődnek, és a vadságból kivetkező nemzeteknek szelí-

dülését mindég a költés eszközölte. A hajdani aranyidők azért viselnek lantot és sípot főattributumul. Az első bölcsék, a nép első tanítói minden nemzeteknél a költők valának. A bardusok és druidák az északi vad fajzatoknál azok voltak, amik lehettek első Görögországban Orpheus és Homér...

...Mint szíveket készít, lágyító és szelídítő, áldása tehát a nemzeteknek a poézis. De – ha mindég játszunk, ha mindég csak a virágok után kapdosunk, ha a szép fedelet, a tarka borítékot szeretjük, nem emeljük nagyra soha nemzetünket. Ne hagyjuk abba, de ne csak ezt műveljük. Tegyük az egyet és ne müllassuk el a más.

A természet mindég egy tökéletes egészet formál; nem tagonként készíti az embert, nem szálanként a virágot, mindég egész embert, egész virágot készít; kövessük ezt a nagy mestert. Ne járjunk a tudományoknak csak virágos rétjein, hogy addig ugaron maradjanak tápláló és éltető szántóföldjei.

A felséges és érdemes költők nem akadályok, sőt szövétnekei a tudományoknak. Ezeknek hatalmas szava a puszta vadonyokat megnépesíti, lelket önt az érzéketlenekbe; a költemény, szép színei által, elragad tündérvilágokba, ahol a földet elfelejtjük, és az istenek társaivá leszünk. Ezek szaggatják verseiket a múzsák kertjeiben, azt mondja az isteni Plátó, ezeknek folynak a csendes csergetegek tej és méz habokkal; Apolló leszáll az egekből, és lantját nekik kölcsönözi, az ő fuvallása felgyullasztja őket, szent dühödéssel betölti, és szájkba adja beszédét az isteneknek. Ez a tűz az igaz költők esmérhető bélyege. Nem a kiszabdalt mérték, nem a lebéközött ritmus, nem a megszámlált hang tesz a poétát... A mérész képek, az eleven költés; az ábrázolatok különbélesége és szépsége, az az entusiasmus, tűz, sebes rohanás és erő, és az a nem tudom mi a szókból és gondolatokból, amelyet csak önként ajándékozhat a természet. Lehet írni verset poézis nélkül, és poéta lehetsz verselés nélkül.

Ártott-é vagy használt a poézis a hazai csinosodásnak, ezen képből, melyet itt felfüggesztettem, meg lehet esmérni.

Hányan vagynak, akiket a természet felkent, és meghittjévé választottak a kilenc szűzek? Hányan nyúltak Minerva ellenére a húrok pengetéséhez? Hányan korcsosították szép nyelvünket erőltetett szólások formájával? Hányan kódultak gondolatot a hangtul és a kádenciátul, vagy inkább hányan áldozták fel a dolgot a hangnak; a szónak, a formának és héjnak a dolog velejét és belsejét? Homály és temérdek felleg fekszik némelyeknek írásain. Visszás, a nyelv és ér-

telem szent törvényeivel ellenkező, idétlen és erőltetett faragás volt sokaknak szüleménye; elrontották, megszeplősítették szűz nyelvünket, és mivel mindég csak követték, mindég csak emlékeztek, sohase formáltak, sohase gondolkoztak, kivették eredeti erejéből, szívós és velős természetéből nyelvünk egész alkotását, és ha így új megcsontított vagy megrútított szókból öszveraktak egy visszásan hangzó értetlen korcs verset, azt hitték, hogy a Helikontól egyenesen szakadtak, és a Pegazus habjaitól részegek...

...A féltudósságnak lehet tulajdonítani nagyobbbrészing megvesztegetett izlésünket is. Azt hitték sokan, hogy nem kell egyéb az íráshoz, hanem egy-két gondolat, és penna és ténta és papiros. A szépnak első lineáival is esméretlenek lévén, nagy képíráshoz fogtak, és – mázoltak csupán... Teljesek könyveink az illetlen trópusokkal, mocskos allúziókkal, melyeket mi szépségeknek gondoltunk; némelyek befogadták a példabeszédeket, minden különbség nélkül és – azokat mind ugyanannyi gyöngyszemeknek lenni állították, ha szinte mely idétlenek, illetlenek és jelentés nélkül valók voltak is. A száraz, életlen elmésség, amely sokaknál uralkodik, a sok provincializmusok, lokalizmusok mind ugyanannyi bizonyági még nem csinosodott izlésünknek. Nem kívánom, hogy ezeknek nyomdokit olvassa a maradék, és azért eltakarom ezeknek neveiket előtte, másként könnyű volna írónk munkáiból ide szomorú példákat előhordanom. – A féltudósságnak lehet tulajdonítani, hogy a nemzeti literatúrába félrevezető ösvényeken járunk. Hátrahagyjuk a nyomós tudományokat és pepécselünk. –

Szent, áldott és jó dolog a nyelven magán dolgozni. Nagy fogamatú munka azt mívelni. Ha szép nyelvünk eléri azt a tökéletességet, melyen mindnyájan látni kívánnánk, nem fog elfelejtetni sok hazafiak munkálkodása, akik azt mint nyelvet csinosgatták, egyengették, és a beszéd törvényeihez szabogatták...

...De még ez nem elég!... a nyelv nem tudomány, a szó, beszéd nem bölcsesség. Kulcsa a tudományoknak, út, mód, eszköz a bölcselkedésre. Örömebb tanuljuk a nyelvet együtt a dologgal; mélyebben benyomódnak a jelek a jelentett ideákkal emlékezetünkbe. A száraz, velőtlen és ízetlen grammatikális regulák nem vernek gyökeret; tudják, akik idegen nyelveket tanultak, hogy az inkább megragad a hosszas, gyakori olvasás, beszéd és gyakorlás által, mint a kínzó memorizálással...

...Mennyi szörnyű, idomtalan fajzásokat szült ez a grammatikális

epidémia! – Elborította a sok korcs szó, idétlen faragású, hangú, a nyelv természetével ellenkező és fület sértő korcs szó sáskaserege egész literatúránkat – és ezt nyelvművelésnek neveztük! Ha üstökös őseink, akik oly tiszta magyarsággal szólottak, közinkbe betoppannának másként is sülyedt nemzetünkhöz, csak nyelvünkért sem hinnék el, hogy mi vagyunk az ő unokáik.

Haszontalan és valóban csak akaratosság- és viszketegségből származott ez a puritanizmus. Nincs nyelv, amely ne kölcsönzött volna mástul. A Rómának hajdani világbíró nyelve telve van a sok görög szólások módjával. A deákkal sógoros nyelveket nem is említtem, amelyek akkor élnek a deák és egyéb idegen szókkal, ha azokat éppen oly jelentőleg, oly hathatósan kitenni nem tudják? És miért kerül-nénk mi oly nevetséges idegenséggel a külföldi szókat, mi, akik a nyelvművelésnek első kezdetében vagyunk, akik a közbeszédben annyi minden népből s nemzetségből eredő szókat hazafiúsággal már megajándékoztunk, akik, ha kevélyek lenni nem akarunk, kén-telenek vagyunk megvallani, hogy nyelvünk ezer tekintetben szűk és szegény! Ha ez a tudós tévelygés nagyobb erőt vesz, nemsokára nyelvünket önnön honyunkban tanulni kell. Nem azért írunk, nem azért beszélünk-e, hogy – megértethessünk? Az érthetőség az írás-nak legelső, leggyökeresebb törvénye. Mit nyer avval az olvasó, ha a sok újonnan faragott szókat először neki deákul kell gondolni, hogy megértse?

Egyező lépéssel jár a nyelv a tudományokkal. Öszvességgel kell mindkettőt mívelnünk. A szó magában semmi; hamis pénz, amely-nek folyása változó, és belső becse nem magában vagyon. Ne szót vegyünk az üllő alá, ne szót kovácsoljunk – dolgot, ne héjt, velőt, ne formát, de valóságot...

...Eredeti munkák gyarapítják a tudományokat, csinosítják a nemzetet, és emelik fel a nagy nemzetek ragyogó sorába. Nagy aka-dália az nálunk a tudományoknak, hogy nálunk termett eredeti munkák még eddig nincsenek. – Nincsenek! még egyszer jól megfontolva mondom. Avagy lehet-e munkáknak nevezni azokat a kis munkácskákat, melyek vidéken termettek, vagy azokat a munkákat, melyeknek nincs egyéb neveknél, ami eredeti, és amelyet csakugyan idegen hulladékokból kapargattunk öszve?

Aude, incipe! – Ezt szeretném hangoztatni minden írónak fülébe, aki érzi, hogy méltó ezen nevezetre. A tolmácsolás nem haszon, kis érdem!

Elmellőzöm azt, hogy hányszor sohajtott sok szentségtörő kéz alatt némely nagy szerzőknek árnyéka, midőn azt levetkeztették tulajdon érdemeiből, és rongyaikkal ruházták fel; hogy önnön saját ereje s nagy lelke az írónak elveszett gyakran, és lett belőle egy időlen habarékja a józan okosságnak és eszelősségnek; elmellőzöm ezt, mert ha én hallgatok is, azoknak bosszúért kiáltó árnyékai vagy elcsúfított munkái eléggé siralmasan beszélnek; és azért is, mert ez csakugyan nem mindenkor történt, sőt van egy-két példa, amelyben nyert az író a fordító által. Csak azt említem, hogy ez még maga nem irodalom, és ez is csak út és útegyengetés.

Azok az apró készítő munkák, melyek által valamely már megélemedett csinosodású nemzet oda lépett, ahol van, már többé nincsenek, és az ilyeneket könnyebb is, hasznosabb is készíteni, mint fordítani.

Nem ilyeneket tehát, hanem nevezetes, nagy és remek munkákat, fordítunk nagyobbbrészent. És ezek által nem érjük el azt a célt, melyet láttatunk és igyekezünk elérni. Előre felteszem, hogy fordítani csak azokért kell, akik az eredeti nyelvet nem értik, mert bizonyos az, hogy aki a forrásból meríthet, nem merít a folyamatból. Márpedig az ilyenekre nézve az ily munkáknak nem sok haszna van...

...Nem akarom én azt mondani, hogy valamely író nem lehet jónak mondani Magyarországon, aki Angliában írt. De igaz az, hogy ott, ahol minden allúzióit, minden mellékes ideáit, minden szavának élet és savát elértik, kedvesebb, mint ahol ezt mind nem tudják. Aluszkónyan leteszi az olyan, aki ezeket nem tudja, a legkellemetesebb író is.

Kegyetlenség nélkül talán nem is lehet tehát szemére vetni hazánknak az olvasás eránt való hidegségét. – Hogy ez a hidegség nagy, hogy a könyv a háznál nálunk legutolsó jószág, és ennél kedvesebb egy játékkártya vagy egy üsző, azt fájdalmasan látjuk, akik hazánkat esmérjük. De idegen, esméretlen, járatlan világot talál az olvasó lefordított könyveinkben. Örök igazság az, hogy nem szereti az ember, ami reá nem tartozik; ami közelébb illető, a vonzza magához: a reá illő, néki használó igazságokat keresi. – Kicsinosodott ész kell ahhoz, hogy a közönséges s széles terjedésű igazságokat kedveljük; a gyermek olvasónak és a gyermekded nemzetnek közel kell találni az igazságok mellett az utilét vagy dulcét, mert azokat messze nem tudja keresni...

...Itt a természet! Itt fusson pályát, aki magát érzi. Az öngondol-

kozás síkján állanak le nem szedve sok szép virágok, ezekből fűzzünk bokrétát, melyet hazánknak ajánljunk. Erőltetett minden gyümölcs, minden plánta, melyet messze világrul nálunk ültetünk, és ízetlen vagy szagatlan természettel bünteti meg ragadozóját, aki anyai földjéből kitepve, azt idegen ég alá szorította, s számkivetette.

Így tesszük méltókká magunkat, hogy olvassunk; így fordítja a negédes külföld mireánk is szemeit, és észrevesz majd bennünket.

Nagy lesz majd és méltóságos a literátor nevezete, mert rettegni fog egy oly munkától a napszámos író és viszketeg gyermek, mely alatt ereje lerogy, és nem fogja majd egy is ezek közül hinni, hogy egy tudós gyilkosság vagy egy írónak munkáján tett erőszak által lehet befratni a tudósok karai közé.

„Kevesebbek lesznek munkáink.” De mit árt az! csak jók legyenek. Csinos lesz nyelvünk és velős minden szó, mert az magán fogja hordani az eredeti lélek és az öngondolkodás bélyegét.

A közönség örömet fogja olvasni azt az íróat, aki neki hasznavehető tanúságokat terjeszt, és a szívhez beszél, nem a papirosához.

A megfontolt, megkérődzett, új és hasznos igazságok forgásba jönnek, mert interesszálnak. Az emberek esmérete, hazánk s állapotunk esmérete terjedni fog, mert a magunk világát fogjuk könyveinkben találni. A gondolkodás, a meggyőződés és gyökeres tudományok veszik fel az uralkodópálcát, és mivel ezek nélkül nemcsak haszontalan, de valóban ártalmas és nemzeteket részegítő minden világosodás, ez lesz nálunk az igaz és józan világosodás boldog időnyílása...

...Az a panasz, hogy a penna és prés elzárt szabadsága a tudományoknak akadály, elmékedésembé egy részrül beletartozik. Nem állítom én azt, s nem is tudom elhítenni magammal, hogy a zabolátlan írás szabadsága hasznos legyen akármely országban s igazgatásban is. Jótéteménynek tartom azt, ha kiragadják kezéből az üszköt, melyet hurcol a lakósoknak csendes hajlékai között valamely éretlen pajkos. Nem akadály tehát, sőt a valóságos kultúrának előmozdítója az a zár, mely csupán a hasznos és foganatos munkákat ereszti szabadon, és oda taszítja a veszedelmeseket és éretleneket, ahová valók, az örök setétségbe...

... „Egyébaránt elrendelésére nézve egyre megy, akár egyes személyeknek, akár egy egész arra kinevezett széknek légyen általadva, csak ne adódjon az könnyen egy közönség vagy rend hatalmába. Minden esetben szükség, hogy oly férfiakból álljon, akik a tudomá-

nyoknak minden részeiben járatosak. De valamint az olvasás és présnek igen nagy szabadsága, amely minden különbség nélkül mindennek mindent olvasni megenged, anyja a hitetlenségnek és a zúrvarnak és a legrútabb feslettségnek, úgy a könyvvizsgálás határozatlan keménysége, amely az értelmén és a gondolkozás módján kegyetlenkedik, amely az illendő egyenes kimondást az írásban a vakmerőséggel öszveelegyíti, és különböztetés nélkül mindenkitől mindent eltilt, a nép világosodásának ellentáll, és azt mind a tudományokban, mind az esméretekben, mind az ízlésben sok századokkal visszataszítja. Szükség tehát, hogy itt a szabad kényén való járás elkerültesen”. [Sonnenfels].

Utoljára halasztottam azt az akadályt, melynek ott fenn is helyet találhattam volna, és amellyel most bezárom azoknak elészámlálását: a literátorok kevés becsülete. Igaz, hogy az egyező lépésekkel szokott járni a tudományok becsülésével, és igaz az is, hogy nem szokott mindenkor elmaradni a becsület az érdemtől. De ki lesz hazánkfia közül, aki reá vegye magát arra, hogy a tudományoknak életét és egész erejét felszentelje, ha arra reá sem látszatik ügyelni a haza. Ha meggondolja, hogy a háládatos Anglia királyai mellé teszi tudósainak hamvait, piacain a nagy vitézek állóképei erányában fénylenek literátoraiknak monumentomi, és mi itt – nem is olvastatunk.

Mi légyen a valóságos literátor, ezen elmékedésünkbe sokszor széjjelhányt jegyzéseim eléggé mutogatták. Nem kíván az külső és hangból vagy apróságból való becsülést, amely felett nagy lelke felemelkedett, hanem ami ennél ezerszer többet ér: a szívnek becsülését, amelyet könnyen adhatjátok és örömmel adhattatok.

Az igaz literátor hozza le, mint egy második Prometheus az égből a bölcsesség szép világát; a’ terjeszt a nemzetekre dicsőséget és virágozást és közboldogságot, a’ teszi a jobbágyot meggyőződésből való, kész engedelmű jobbágygá, az uralkodót a szívek uralkodójává, az embert emberré. A’ vezeti végre a népet a józan értelem kötelein a maga kötelességeire és a szív édes láncain a maga boldogságára.

1794

IO

CSOKONAI

A korszak legösszefoglalóbb költőjének fennmaradt tanulmányaiban, előszavaiban és levelezésében jelentős és több vonatkozásban eredeti irodalomszemlélet körvonalai rajzolódnak ki. Szauder József tanulmányai óta tisztában látjuk indulásának összefüggéseit a korabeli iskolás irodalmi gyakorlattal, a feladatokra írandó latin nyelvű leíró (*pictura*) és többnyire morális témájú gondolati (*sententia*) versekből lassan kibontakozó, a fizikoteológia hatását felmutató, de azon is túllépő felvilágosult leíró és gondolati költészetig jutva. De Eschenburg *Beispielsammlung*-ján (példagyűjtemény a világirodalomból nemzeti irodalmak szerint válogatva, melyből neki tanuló társaival való meg egyezés alapján az olasz irodalom jutott) és egyéb fordításain keresztül (olasz pásztordrámák, Metastasio-művek stb.) megismerkedett az olasz késő barokk és rokokó költészet formai gazdagságával, változatos strófa képleteivel és különböző szótagszámú soraival is. Ehhez járul a korabeli s korábban már érintett közének mint formaközvetítő forrás (Csokonai lírai verseinek túlnyomó többségét kész dallamra írta), az antik versidom és a nyugat-európai versformák magáévá tétele, bizonyos mértékig a népköltészet hatása, a korszak egyik legjelentősebb fordítói életműve és az epika, valamint a nagyobb didaktikus poéma jelentkezése, állatmesék és rokokó költői próza (*A csókok*) írása: mindez együttvéve nem is teljes felsorolásként mutatja a rövid életpályája során létrehozott alkotások sokféleségét és változatosságát.

Elméletileg is sok kérdéssel foglalkozott. Először verstani nézeteit említsük, ahogy *A magyar verscsinálásról közönségesen* című csurgói diákjainak szánt és elsősorban a nemzeti versidom kérdéseivel foglalkozó tanulmányában, valamint a *Lilla* előbeszédében kifejtette. A kor többi verstani írójához hasonlóan ő sem ismeri fel a magyaros verselés hangsúlyos jellegét, de az ízekre vonatkozó elméletében az ütemfogalom csíráját sejtethetjük. Legnagyobb érdeme, hogy a legváltozatosabb sorkombinációjú strófákat és szótagszámú sorokat sorolja fel és rendszerezi először irodalmunkban, valamint részletesen foglalkozik rímelméleti kérdésekkel is. Kár, hogy kéziratban maradt, s így a kor verstani gondolkodására nem hathatott.

A *Lilla*-ciklus elé írt bevezetésében a kor verstani frontjai közt egyeztető álláspontot vall magáénak, tudatosan abból a célból, hogy minél gazdagabb lírai formákban alkothasson, s elkerülhesse az egyhangúság kedvetlenségeit (mely vád jogosságát elismeri Kisfaludy Sándor *Himfy*-verseivel szemben, szerény énrizzettel hozzá hasonlítva magát). *Lilla*-jában négyféle versnemet

különböztet meg, a görög szabású rímtelent, a görög szabású rímest, a németes módú mértékest rímmel és a mérték nélküli rímest.

Érdekes Dayka-bírálatának az a megjegyzése, hogy magát az antik metrumok egyik legnagyobb kedvelőjének tartja, mégsem helyesli azoknak eljárását, akik nyelvünket akarják a deák prozódiaira csavarni s nem ezt nyelvünk belső karakterére. Ez azt is mutatja, hogy igazuk van azoknak, akik Csokonai verselésében a bimetrizálás, az időmértékes és magyaros jelleg együttes alkalmazását kutatják.

Mint már korábban utaltunk rá, a kor legkitűnőbb esztétikai érzékű költője felvilágosult kortársaihoz hasonlóan (erről leginkább Koháryhoz írt levele tanúskodik) a költészetben az igazi tudományokhoz felvezető, hasznos és édesgető funkciójú fokozatot látott. Ezzel látszólag ellentétbe kerül az alkotó költői zseni fel-feltűnő öntudata, például *A magánosság*hoz című ódájában, melyben a világokat teremtő költőről ír. De ez a kor szemléletében nem ellentétes: egyrészt láttuk, hogy a hagyományos költészetfelfogást mennyire nem tudta szétfeszíteni a scaligeri második világ teremtésének tétele; másrészt viszont a kor értékrendjének csúcsán lévő tudomány legnagyobb alakjait, egy Newtont, egy Leibnizet éppúgy új világot teremtő zseninek fogadtak el általánosan.

Legáltalánosabb műfajelméleti gondolatait *Az epopeáról közönségesen* című tanulmányában fejti ki. Sok mindenben követi egykori mesterét és barátját, Földi Jánost, de itt szerencsésen haladja meg azt a sémát, mely az irodalom műfajait aszerint, hogy az író közvetlenül beszél vagy másokkal beszélteti el mondandóját, két csoportra osztotta, az epikai és drámai költészetre. Csokonai a korban általánosan elfogadott beosztás szerint, Szerdahelyire hivatkozva, négy „fő nemre” osztja a „poémákat”. Ezek az epika, a dráma, a líra és a tanító költészet. Hangsúlyozza, hogy ezt a felosztást az eddigiéknél szerencsésebbnek tartja, mégsem elégedett vele, mert külső ismérvek alapján történő osztályozás. Ehelyett Marmontel poétikai műve nyomán, de bizonyos egyszerűsítéssel a belső és természeti különbségek szerinti öt csoportot különböztet meg: a hősi, a nevetséges, az egyszerű, a szellemes és a tanító jellegű költészetet. Latin szakkifejezéseket használ megnevezésükre és jellemzésükre is további latin terminus technicusokat alkalmaz: a hősi (heroica) jellemzői a sublimitas és admiratio (fenségesség és csodálat), a nevetséges (comica) a ridiculum acri mixtum (a nevetségest élessel keverő), az egyszerű (nativa) a candor, simplicitas ingenua (becsületesség vagy őszinteség, született egyszerűség), a szellemes (acuta) az argutiae, acumen (elmésség, szellemesség), a tanító (didactica) az utile dulci mixtum (hasznos és édes keveréke) horatiusi elve.

Mezei Márta a Csokonai poétikai nézeteit elemző tanulmányában joggal utal arra, hogy ez a tartalmi osztályozás bizonyos szociológiai szempontokat is hasznosít, másrészt az általa leírt jelenségek bonyolultságát is jelzi, két esetben, a komikus és a didaktikus költészet esetében ellentétes sajátosságokat

hozva fel jellemzésül, de ezekkel a sajátosságokkal együtt is belülmarad a klasszikus izlés világán, s ráadásul olyan jelenségeket kapcsol szükségszerűen egymáshoz (például a hősinél az ódát, az eposzt és a tragédiát), melyek egybekapcsolása nem sokat segít az osztályozás sikerének. Hozzátehetjük, a korban már Herder tanulmányaiban megkezdődött az egyes műfajok elkülönítése sajátos tónusuk alapján, mely szintén problematikus, de modernebb szempont.

Az *epicum carmen*ről, vagyis az eposzról szólva, három szempontot tart vizsgálandónak: a leírandó személyt, az előadandó cselekedetet és a poétai előadást vagy hatását. A személy vagy hérosz, vagy bajnok, vagy közönséges, alávaló személy. Ennek megfelelően a cselekedet is vagy hősi, vagy bajnoki, vagy alacsony s talán nevetséges. Ennek alapján osztja fel az eposzokat vitézi (érdekes, hogy Klopstock *Messias*-át is itt tárgyalja, vallási tárgyat nem különböztetve meg), bajnoki és furcsa epopeára. Ez utóbbinál még a terminológiai választást is megindokolja, miért a furcsát választotta a komikus megnevezésére, majd saját műveit, *Békaegérharc*-át (Blumauer nyomán), a *Dorothyá*-t, sőt Pope *Elragadtatott hajfirt*-jét is saját fordításában (ami nem maradt meg) ismerteti a jelentősebb külföldiek között.

A lírai költészet legáltalánosabb osztályozását az anakreóni dalokhoz írt előszavában fejti ki. A líra ősi voltát hangsúlyozva azt mondja, hogy mióta harmónia van, mely testünk és lelkünk alkotásával egyidős, s mióta az emberek bárhol éreznek és indulatba jönnek, azóta dalolnak, tánkra és mértékbe szedett hathatós beszédekre fakadnak. A líra két fő neme az óda és a dal. Az első esetben a tárgy felséges volta miatt érzéseink erősebbek, gondolataink fentebb járnak s ez a kifejezés szabad, merész és vakmerő formáit és menetelét követeli meg. Ha a tárgy csekélyebb, az érzések szelídebbek, lágyabbak, a kifejezés könnyebb és halkabban folyó, keletkezik a dal (melynek külföldi elnevezései között felsorolja a canzoné-t is, ami azért érdekes, mert Kazinczy viszont ezt volt hajlandó a lírai költészet fentebb nemének tekinteni, nyilván Dante canzoné-inak nyomán elvont külföldi műfajelméleti nézetek alapján).

Ezután tudós módon, számtalan lábjegyzettel tárgyalja az anakreóni dalok ismérveit, kiadástörténetét, sőt szakirodalmát. Ezenkívül még egy rövid tanulmánya maradt fenn Anakreónról.

Hogy az ihletett költészetet becsülte egyre nagyobbra, azt közvetlenül a *Lilla*-bevezetésben mondja ki, a *Himfy*-verseknek ezt tartva legfőbb érényéül. De közvetetten megfogalmazza ezt a hitvallást saját alkalmi verseinek kiadásához írt előszavában, *Alkalmatosságra írt versekhez* címűben. Itt önkritikus ízzel bevallja, hogy legtöbb alkalmi versének közlését csak az alkalom jelentősége vagy néhány költői részlet indokolhatja, mert az ihletműködést nem kormányozhatjuk, s ezért csak legritkábban esik egybe jelentkezése a jeles alkalmakkal.

Mint Földi 1792-ben megjelent tanulmánya a héber poézisról bizonyítja, a debreceniek megismerkedtek Lowth könyvének eredményeivel. Az angol

orientaliztikának ennél újabb és a klasszikus költészeti normát még inkább fenyegető eredményeit hozta Jones nagy műve, melynek ismeretére épül Csokonainak az ázsiai poézisről született nagy tanulmánya. Hogy művészi gyakorlatát különösen a perzsa líra befolyásolta, azt *A Hafiz sirhalma* című költeménye is igazolja. De Szauder nyomán azt is tudjuk, hogy Jones könyvéből Csokonai alaposan tanulmányozta a nordikus költészetet is, a skandináv és lapp poézist, melynek nyoma még *A lélek halhatatlansága*-ban is látható, a lapon imájában. Rendkívül széles körű és igényes tudományos érdeklődése következtében ízlése és költői gyakorlata is szétfeszíti a klasszikus ízlés kereteit, de a jóval tágabb keretek között aztán végső soron megmarad a barokkos ellentéteket és túlzásokat elítélő állásponton. Viszont tájékozottsága következtében joggal ajánlhatja magát mint tudóst a Széchényi Ferenc által alapított könyvtárhoz alkalmazottnak.

Népdalgyűjtésén és műveiben alkalmazott népdal- és népmesebetétjein kívül az anakreóni versekhez írott egyik jegyzetében elvileg is megfogalmazza népiességének indítékait.

Végül mint kritikusról is érdemes szólni róla. Különösen két művében csillogtatja kritikusi képességeit. Az egyik a *Lilla* előszava, melyben Kisfaludy Sándor *Himfy*-verseit értékeli és bírálja. Amit értékeli, az az ihletett költőiség, amit bírál, a formai egyhangúság és a várható epigrammai csattanójú befejezés a költemények végén, végül a sok periódikus csiklandás és a sűrűn halmozott kontrasztok, ellentétek.

Dayka költészetének bírálatát Kazinczy kérésére egy 1803-as levelében fejtette ki. Ugyancsak az ihletett költőiséget helyezte benne, viszont igen sok stilisztikai részletmegjegyzéssel alapos bírálatát sem hallgatja el. Különösen németes alexandrinusait kifogásolja, s ezek indoklásául levele végén összefoglalja saját prozódiai elveit. Csodálja viszont Dayka festői képeit.

Irodalomszemléletének rövid vázolója is igazolhatja, hogy az eddigi legjelentősebb poétikai rendszer maradt töredékben tanulmányjaiban.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

LILLA

ELŐBESZÉD

Vakmerőségnek látszik ugyan, a Himfy Szerelmei után, Erato lantját valakinek megzendíteni merni mostanában, nem azért, mintha egy egész nemzetben csak egy nyájas költőnek kellene lenni; vagy a tiszta és vétek nélkül való szerelemnek édes jótéteményi, és azoknak az emberi szívbe és képzelődésbe olyan egyformák volnának a munkái, hogy az ember azoknak előadásában mindég egy húron kénytelen volna játszani: hanem azért, hogy mikor már egy nemzetnek nyelvén egy tökéletes zseni méltóvá tette magát polgártársainak kedvellésére, akkor az tűrhető ugyan, de önálánál kisebb léleknek szerzeményi még bölcsőikben megfulladnak. Himfy Musájának képzelődési nagyok, mint a teremtés; érzései hol melegek, mint a nyári nap, hol égetők és erőszakosok, mint a felháborodott Aetna; találmányi egyenlők, tarkák, kifogyhatatlanok: egyszóval az egész munkája olyan, mint valamely igéző vidéke a Cyprus boldog szigetének; virágokon tapod az ember mindenütt, és még ott is, ahol irtódzni kellene, a köszirtokon, a meredek tengerpartokon, Gratiákat talál az ember, s hízelkedő Amorokat a cataractákon.

Mit várhat az én Lillám, mikor már Himfy megvan – mit várhat egyebet fel sem vevésnél, vagy ami még szomorúbb, szánakozásnál? Nem tűrhetőbb lett volna-é sorsa, ha még ezelőtt néhány esztendővel, amikor lételét vette, világ eleibe kerülhetett volna? Úgy újsága által kedvességet nyerhetett volna magának, és azután szerencséjének tartotta volna magát egy Himfy Szerelmei által elfelejtetni.

De ti, jó lelkű öregek! akik érzettétek, mely édes erőszakja van az atyai indulatnak, mikor annak, akinek lételt adatok, pártfogást esdeklő tekintete tirajtatok nyugoszik meg; és ti, érzékeny ifjak! kik tulajdon szerelmestekhez még akkor is, mikor a legtökéletesebb Gratiával társalkodtok, hűségesek lenni meg nem szüntök, s annak fogvatkozásit elnézni, vagy még imádni is, mérészlitek: megengedjétek nékem, ha ezt a munkámat vagy mint atya, meg nem vehetem,

vagy mint szerető, caressérozom. Ha Himfy mellett egy két hazámfia előtt kedvességet találhat ez, azt véletlen nyereségemnek tartom: ha pedig ennyi szerencsével nem lehet jussa dicsekedni, nem történik előttem semmi váratlan. Kiadtam mégis, hadd szaporítsa a magyar költemények számát: nem ő az első, az utolsó sem ő lesz, ami a réznél tartósabb piramisok helyett tubáktakaróra szorult, s legfeljebb is 10–12 esztendeig tartó halhatatlanságra. –

Nem is voltak ezek az én verseim soha olyan céllal íródva, hogy belőlök egy és egymással öszvefüggő kis poetai román kerüljön: egyszer egyik darab készült, másszor másik, és nem azzal a renddel, amilyennel e könyvben látni; némelyiket még 1793-ban csináltam, ilyen a XVI-dik dal, vagyis a Tanúnak Hívott Liget, mely a Campe magyarra fordított Psychológiájának ajánló levelében paraphrasizálódott; van olyan is, amelyik 1802-ben jött ki a semmiségből. Egynehányat másnak a kérésére írtam. Hanem nagyobb részét élő személynek készítettem; és akkor valóságos érzéseim ritkán engedték eszembe jutni, hogy én poeta vagyok, vagy még jövődöben eroticus író kerekedik belőlem. Sokszor, amint néhány verseimből észrevehetni, képzelődésem más tárgyról akart andalogni, és csak akkor vette magát észre, mikor szívem ütésinek ellene nem állhatván, már a versekbe a Lilla név bé is lopódott.

Én is, több hazámfiaival örvendezve olvastam Schedius úrnak Magyarországról való hónapos írásában azt a jelentést, hogy a Himfy Szerelmeinek második darabja is lesz, melyben az eddig kezünkben forgó s elevenen festett viszontagságok kívánatos célra mennének ki. Ha a szerző úr a mosolygó Eratónak is oly beavatott kedvese, mint a kesergőnek: lesz hazámnak jussa az érdemmel szerzett kevélykedésre. Reménylem is, hogy egy olyan zseni elégséges feljülmúlni vágyásunkat: Vajha ez sok időre ne haladna! – Abban az én Lillám is nyertes lenne: mert úgy legalább más rubrikába tevődvén, nem állana olyan közel a tökéletes világossághoz, s fényéből annyit el nem vesztené. Az én Lillámnak kezdete s folyásának nagyobb része örvendetes, a vége pedig orvosolhatatlan szomorú; a Himfyé éppen meg lenne fordítva: legalább hát a kifejlődésnek különbsége, ha egyéb nem is, szerezne az én munkámnak – becset nem mondom, csak – figyelmetességet. Melyet ha megnyerek, talám reávészem magamat, hogy még nálam írásban lévő és ezen gyűjteményemben helyet található daljaimat is a most kiadattak közzé annak idejében béiktatom.

Azt mondja Schedius úrnak említett könyvében a nevetlen tudósító úr, hogy a Himfy könyvében kedvetlen egyformaságot és monotóniát ad az, hogy a dalok mind azon egy versnemben vagynak csinálva: ebben a tudósító úrnak, érzésem szerint, igazsága van. De én még azt adom hozzá, hogy ez még tűrhetőbb volna; hanem mikor a dalokban lévő soroknak száma is állandóul meg van határozva, s ennél fogva minden dal egyenlő nagyságú, sokszor szinte jólesne az ember fülének, ha vagy hamarább kén' végezni egy darabot, vagy néha tovább is tartana. Sőt az elme is ráunatkozik az egyforma tensióra; ráunatkozik arra, hogy a strófának tagsoraiból, a ritmusnak fordulásából előre tudja, mikor lesz kénytelen a poeta érezni megszűnni. Petraracának nagy tisztelője vagyok, tartozom ezzel az adóval a Gratiáknak: de megvallom, hogy amidőn egy vagy két szonettjének olvasására érzéseimnek jólesik olvadozni, már az ötödik és hatodik mellett-szeretnék más formába öntött verseket olvasni. Hát ha még minden darabnak az utolsó sorában rendszerént epigrammai evolúciót kell várnom, sőt sokszor előre is eltalálnom, nem fáraszt-é el ez a sok periódikus csiklandás? nem veszti-é el utójára édes ingerléseket a sűrűen egymásra halmozott kontrasztok, oxymoronok, ami a XVII. századbeli olasz poézisnak volt tulajdona? Sem a sűrű csiklandást nem óhajtanám, sem azt, hogy valaki minden lépten-nyomon fűszerszámmal tápláljon, vagy oximellel frissítsen meg.

De azt mondja továbbá a nevezett tudósító úr, hogy a versekben való monotóniát az édesíti meg a Himfy Szerelmeiben, hogy az egész munka trocheusokban van írva. Ez csudálatos egy megjegyzés! Az ilyen a járatlan olvasóban tévelyedést, a dologhoz értőben egy kis kedvetlen álmélkodást okoz. Én merem mondani, hogy egy olyan nemes érzéssel termett ember, mint a szóban lévő Szerelemnek írója, soha sem kívánta, hogy azon különben mézzel folyó verseket más ember az ő kedvéért trocheizálja. Nem szorultak az ő versei arra, hogy mértékre szedett lábaknál fogva ajánljuk, noha nem tagadhatni, hogy külső szépségek nyert volna általok.

Ezt az egy-két jegyzést nem azért tettem ide, hogy ama nyájas kesergőnek, aki engem sokszor vígasztaló búslakodásba ejtett, s mindannyiszor arra kényszerített, hogy szkíta származásokkal kevélykedjem, hogy, mondom, ama nyájas kesergőnek érdemeit kajánul kisebbitsem; hanem azért, hogy mind az ócsárlók, mind a hízelkedők fundamentumból kívánjanak ítélni. Ha Ferneynek ura nem vagyok is, bátran el merem vele mondani, hogy minden poetát, mu-

zsikust vagy festőt barátomnak örülök tartani : hanem hogy hibájoknak is temjénezzek, arra barátságomtól nem köteleztetem.

Itt van helye, hogy a magam verseinek külsőjéről is egyet-kettőt szóljak. – Van egy felekezet literátorink közzül, kik semmi mértéket a versben eltérni vagy túretni nem akarnak, ha csak az a görög metrum szerént nincs csinálva ; ellenben a másik rész a legszebb szereményeket sem állhatja ki, hacsak azokban minden sor végén szerencséje nincs hallani a rosszul nevezett kadenciát. Én itt amphibius vagyok. Azt tartom, hogy az elsőbb fél nagyon is sokra ment : ez pedig nagyon is kevésre. Nem láthatom által, miért lehetne a magyar nyelvnek gyalázatjára az, hogy mind a régi dicsőségesen elhunyt világnak, mind a mai felette igen csinos Európának mértékét, harmóniáját és ízlését egyedül ő, aki követheti? Én a mértékre vett versnemekben is gyönyörködöm : de a kadenciásokban is, ha egyébaránt numerosusak, sokat érzek olyat, ami jólesik.

A metristákra nézve, talám annyiban jó, hogy a régi görög és római kóták elvesztek, mivel a muzsikát is görög verbunkra és római minétre vévén, most már barbarusoknak kiáltanának bennünket, ha Lavota úrnak magyarjait kedvellenők. A kadenciának egyedül való baráti itt ne nevensenek, mert ők még sokkal inkonzekvensőbbek : nem nevetségesebb-é a kadenciátlan görög és deák poetákat becsülni, tanulni, tanítani, a sok cifra alcaicus, glyconicus, asclepiadeus, dicolos, dystrophos, acatalectus stb. nevekkal a papirozt és levegőt bétölteni, azokból tudós figurát csinálni ; és mégis a reájok szinte olyan alkalmatos magyar nyelvben azokat oly vakmerően kárhóztatni? De ne bízgassuk fel a nemrégén megszűnt vitatásokat! Írjon ki-ki úgy, amint legjobbnak gondolja ; sem a hexameter valakit Virgiliussá, sem a kadencia Tassóvá, sem a csupa folyóbeszéd Gesznerre nem csinál. Itt a Musának sem lelkéről, sem testéről nincs is szó, csak a ruhájának az állásáról : kösse által Virág úr ennek kantusát ioniai zónával derékon, mint a görögök? vagy akassza meg azt éppen hónalja alatt Himfy úr a mai dámák módjára, mindenik fog annak illeni, csak Virág légyen az, vagy Himfy, aki ötet felöltöztette. – Én részemről mind a két ízlésnek érzője vagyok, és barátja. Írtam is, és írok, mind a kétféle versnemekben ; és csak arra vigyázok, hogy mind a lábakra szedett verseim, mind a kadenciások, a magok nemekben, jól zengjenek ; tudván azt, hogy a numerosatlan hexameter vagy sapphicus csakugyan utálatosabb a jó hangzású kadenciás versnél.

Négyféle vers neme fordul elő az én Lillámban. 1. Görög szabású versek, kadencia nélkül, p. o. sapphicus XXXV-dik dal. 2. Görög szabásúak kadenciával, p. o. anapesticus IV., Trochaicus VII., jambicus XXIX., trochaico-jambicus XXXIV. 3. Németes módú mértékeselek kadenciával, p. o. jambicus XII., Trochaicus XIV. 4. Mérték nélkül kadenciával, p. o. XVI., XXXVII. stb. – Ezek a változások még más több módokon is változnak: egyébaránt az olvasótól függ, hogy érezze, vagy benne kedvet találjon.

Nincsen egyéb hátra, hanem hogy munkáim ezen csomójának ilyen sok időre való haladásáról a nagyérdemű közönség előtt engedelmet kérjek, szándékomban a tavaly rajtunk keresztülment tűz nem kevésbé hátráltatott. Azolta pedig kézírásom a F. Királyi Censurán tartózkodván, hozzá éppen most juthattam. Reményem, hogy munkáimnak hátralevő több csomóival minden hátramaradás nélkül folytába kedveskedhetem érdemes olvasóimnak, és az apróságokon keresztülésven magánosságra szentelt életemnek további minden részét Árpádról és a Magyarok kijöveteléről frandó Epepeámra fordíthatom.

Vajha N. Nemzetem úgy fogadná ifjúi lantomnak ezen aprólékos zengéseit, hogy azáltal nékilelkedett Musámat a caspiumi trombitaszóra itt felbátorítaná.

1803

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY JEGYZÉSEK ÉS ÉRTEKEZÉSEK AZ ANÁKREONI DALOKRA

Anákreoni Dalok – A poézisnak minden nemei közül legrégebb és legközönségesebb az énekelhető vagy dallásra alkalmas verselés. Jubáltól fogva e máj napig, amelyben ezeket írom, minden időben és minden helyeken éreznek az emberek, indulatba jönnek, azt kiadni igyekeznek, s ha attól szerfelett izgattatnak, danlásra, táncra, mértékbe szedett hathatós beszédekre fakadnak. Az érzékeny római olasz, a fagyos lappon, a gőgös asiata, az indolens chinai lakos, a Tuillériának kipallérozott lelkei s az emberevő kannibálok: – mind, mind énekelnek, danolnak és dalokat csinálnak. A harmonia, mely a mi testünk és lelkünk alkotásával egyidős, a maga származásának szempillantásában nemzette és zendítette meg a Lyrica Poesist. Két fő nemek van az éneklő verszeteknek, ahhoz képest, amint vagy felemelkedik, és magán kívül ragadtatik a mi lelkünk, vagy pedig csak csendes és kellemetes elborulásba jön az előtte lévő tárgy által.

Az első esetben, a tárgynak nagy és felséges volta miatt érzéseink erősebbek, gondolatink fentebb járnak, mely miatt a szók és kifejezések hathatós, szabad, mérész és vakmerő formát és menetelt vesznek magoknak, és a szerző egész meglelkesedésében áll előttünk: így készül az óda, mely alatt az énekeknek fellengősebb nemét szoktuk érteni. Mikor pedig érzéseink lágyabbak, szelídebbek, nyájásabbak; a tárgy vagy csekélyebb oldaláról vevődik fel; s annál fogva éneünk is, és előadásunk módja könnyebb és halkabban folyó; akkor az óda erejét és magosságát el nem érzük, és amit készítünk, annak neve nálunk dal, az idegeneknél Lied, Song, Chanson, Canzone vagy Canzonetta. A természet látásából indult örömök, a nyájasságnak, a barátságának, édes indulatoknak érzése, a társasági élet vidámságának kóstolása, az abból származott játék, enyeltés, jókedv és felvidulás – ezek a dalnak szokott foglalatjai, azt mondja Eschenburg. Az ilyen tárgyak és érzések szükségesképpen megkívánják, hogy a dalnak egész előadása, minden kifejezése és teljes folyamatja könnyen menő, természetes, együgyű, kellemes és jóhangzású legyen; annyival is inkább, minthogy minden dal főképpen éneklésre és mu-

zsika mellé szokott készítődni. – Sok nemei vagynak, valamint az ódának, úgy a dalnak is. Legkitetszőbbek az

Anákreoni dalok. Anákreon (akiről alább az I. kiereszkedésben) igen sok apró dalokat írt görög nyelven; de amelyek nagyobb részént elvesztek a bysantiumi zelóták igazságtalan kegyességek miatt, nem kevés veszteségével a szépmesterségeknek. Ami megmaradt is és valami 70–80 formán az ő neve alatt forog, nem mind az övé, hanem másoktól az ő mustrái után íródott. Ezeknek az ő daljainak foglalat-jok a szerelem, a bor, az öröm, a megnyugodt lélek, csendes és szorgalom nélkül való élet, barátság, szépség, tavasz, rózsza, galambok sat. Nincs azokban semmi fajtalanság, részegítő és lázadó indulat, vastag baromi gyönyörködés: hanem csak nyájas enyelgés, rendkívül való vidámság, lomhaság nélkül való elérzékenyülés, könnyű és szabad epikureizmus. Az Anákreon világában csak a jelen való szépet, jót, gyönyörút keresi az emberi lélek, a fősvénységtől, nagyravágyástól, haszontalan aggodalmaktól üres lévén, érzi hogy jó az élet, és a halált is csak úgy nézi, mint az örömmek és megelégedésnek utolsó pontját, melyen meg kell nyugodni. Horatius is követte őtet ebbe; mert ő is a gyönyörúségek közé, mindég szép módjával, béviszi a halált, a koporsót, a másvilágot. Élünk vidámon és minél kevesebb gonddal, mert egyszer meghalunk, ez a régi lírikusok filozófiája; ha pedig élnünk és örülnünk kell, hagyjunk élni és örülni másokat is, ez az egész emberiség filozófiája. Vajha minden fősvénynek, minden nagyravágyónak, minden bujálkodónak beléolvaszthatnám a szívébe ezt a kurta filozófiát! hány rettenetes bűnnek a csíráját sütném el általa; oh, jó teóriájú, gonosz praxisú halandók! a ti kebletekben. Ezt a maximáját Anákreon a legszebb színbe öltözteti fel, kikeresi az érzésnek legszebb útait, fájín elmésségével csalogatja és tartóztatja az olvasót, magát igen kellemetes és kedveltető módon fejezi ki, ezer édes ígésző képzeleteket talál elő, s azokat a legkönnyebb móddal festi le, hogy azok a mi fantáziánkat körülzsbongván, lelkünkről az élet unalmát s az azt felettébb lankasztó indulatokat balzsamos szárnyaikkal leszeleljék. Ezt a könnyű és aprólék gyönyörúséget oly elmésséggel fűszerszámozza ő meg, amelynek párját alig találni. Az ő humora, azt mondja Sulzer, a legkellemetesebb a világon, s oly könnyű, mint a legszebb kikelet: az ő daljainak gyűjteménye hasonlatos a virágos kerthez, melyben ezer kívánatos illatoktól lepettetni meg.

Ez tehát az Anákreon daljainak belső természetek, és amely dalo-

kat ilyen lélekkel s ilyen formába öntenek a poéták, azokat anákreon-tizmusoknak, anákreoni daloknak nevezik.

Azért is, aki jó anákreoni dalokat kíván írni, annak nem Anákreont kell fordítani, sem holmi hideg és durva érzéseket az Anákreon mértékére srófolni, hanem az őtöle kedvelt édes tárgyáról, az ő tulajdon könnyűségével, vidám humorával és kellemetes előadásával, rövid és csinos dalokat szerezni...

Valamint gyermeki elmémnek, a gondolkodásra, képzelődésre és érzésre való első kifejtődését, különösen pedig a poéták olvasására és megízlelésére s magára a poézisra való hajlamdóságomnak jókori vezérlését tiszt. t. Kovács József körösi prédikátor úrnak mint közönséges tanítómának és nagy nevezetű tudós Budai Éσαιás eloquent-professzor úrnak, mint magános oktatómnak, köszönhetem: úgy ifjúi tehetségemnek s addig szerzett olvasásomnak az oskolai korlátok közül való kivezérléséért, a régi jó ízlésnek az újabbakkal való egybekötéséért tek. Kazinczy Ferenc úrnak s néhai tudós Dr. Földi János úrnak tartozom...

Hogy sok jó magyar szavaink némely jó magyarok előtt is esmétlenek, annak oka az, hogy az olyan szó a több vármegyékben feledékenységben menvén, mai napon, mikor nyelvünkre jobban kezdünk ügyelni, csak néhol és talám a legeggyűgyűbb magyarok közt maradt meg. Másrészről, azt is sajnálva kell tapasztalni a vizsgálódó és mindent megolvasni kívánó magyarnak, hogy a régi törzsokszavaink a szokásból kimentek, és vagy csupán csak ivadékjaiban élnek, vagy egész familiástól együtt magvok szakadt: aminek legfőbb okai azok a gyarló fordítók, kik a (kivált hajdan nyomorék) deák és egyéb eredeti munkák körül nem az idegen nyelvet a miénkre, hanem a miénket akarták amannak a kaptájára szorítani. Magyarjaim! Literátorok! ne csak a külföldi frókat olvassátok, hanem keressétek fel a rabotázó egygyűgyű magyart az ő erdeiben és az ő Szkíta pusztáiban, hányjátok fel a gyarló énekeskönyveket, a veszekedő predikációkat, a szűr bibliopoliumon kiterített szennyes románcokat, hallgassátok figyelemmel a danoló falusi leányt és a jámbor puttonost; akkor találtok rá az Árpád szerencsi táborára, akkor lelitek fel a nemzetnek ama mohos, de annál tiszteletesebb maradványit, amelyeket az olvasott és utazott uracskáknak társaságában haszontalan keresnétek. Hónaljig érő nadrág, lapos hosszú kalap, pipaszárnak való pálca és láb az, amit ott találnátok, a nyelv is selyp és erőtelen, amin azok az elpallérozott kis aziáták persziflaskodnak. – Molnár Albert, az a

minden tekintetben nagylelkű és hasznos hazafi, akinek érdemeire nékünk, maradékoknak csak azért is szemesebben kellene ügyelnünk, hogy eleink háládatlanságát valamennyire jóvátennők. – Molnár Albert sok gyökérszókat megtartott számunkra, amelyeknek vesztesége pedig mindenkor a leggazdagabb forrásait dugja bé a nyelvbővítésnek. De sok emberek sipítnak az esméretlen szók ellen, akik Adelungot pengetik szájokon, s az Albert hamvai eránt érzéketlenek. Minden magyar író, aki a külföldi vagy (ami még jobb) a természeti szépségeket nyelvünkön akarja érezhető móddal előadni, sajnálja, hogy a zöld ágat egy meghatározott törzsök szóval ki nem teheti. Az ág lehet leveles is, leveletlen is; száraz is, nyers is; vékony is, gerenda vastagságú is: a gally szintilyen közönséges jelentésű. Hogy tesszük ki hát ezt, hogy frons? Kiteszi Molnár Albert ezzel, hogy lomb. Innen ezeket származtatja: frondosus lombos, frondare lombozni, frondator lombozó. A lombot pedig és a lombost egészen megkülönbözteti a lomptól és a lompostól. – Hozzuk vissza, barátim, ezt a szép eredeti rövid szót, s nyerni fog véle az írásunk.

1806

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY
ELŐBESZÉD
AZ ALKALMATOSSÁGRA ÍROTT
VERSEKHEZ

Az alkalmatosságra írott versek az esztetikusoknál már egészen nevetségbe mentek, legalább mindenkor gyanúsok. Erre nemcsak a Rabner szatírái adtak okot, hanem magok a németektől csúfosan úgynevezett *Gelegenheitsgedichte*. Ugyanis, mihelyt az országba vagy valamely nagy városba fejedelem, nagy ember, tisztviselő, tudós születik, házasodik, elutaz, hazajön vagy meghal; vagy valahol nagy ütközet, győzedelem, tűz, földindulás vagy névnap vendégség történik: mindjárt minden szegeletbe megzendülnek a fogadatlan bárdusok, a Glückwünschende Gesellschaftnak kintornáló tagjai, a Helikon bodzás tövében kézímunkát űző versgyártók. Ezek olyan urak, akikre születéskor Melpómene szép szemeket nem vetett, akik soha poétai tüzet magokban nem érzettek, s nem is érzenek, hacsak valamely szembetűnő alkalmatosság nem ingerli őket a poétáskodásra: akkor pedig bezeg van dolga a szegény Musáknak, úton, útfélen, falun, városon, korcsmákon, mindenütt kiabálják őket: szállj le, Musám, serkenj fel, Musám, ülj fel, Musám, danolj, Musám, segíts, Musám, ne hagyj, Musám stb. Nem kilenc Musa, de kilencszáz sem győzne eleget tenni, annyin vannak ezek az urak, és olyan nagyon szolgáltatják magokat. Mihelyt pedig vége van a jeles alkalmatosságnak, ők is, mint a tánc, vendégeskedés és éjtszakázás miatt kifáradt vendégek, lenyugosznak a Parnasszus bodzái közt, s a halhatatlanságnak boldog reménysége alatt aggódatlan alusznak mindaddig, míg valamely újabb solennitásnak lármája azt nem kiáltja fülökbe: *Kelj fel, poéta!*, melyre minden bodzaberkek: *Kelj fel, Musám*-mal zendülnek meg. Hogy lehetne már az ilyen poétáktól olyan remeket várni, ami csak a hosszas gyakorlásnak, a cél szerént való olvasásnak és a természet s az emberi szív esméretének fogantja? Még azok is, akik magokat így tökéletesítették, és a természettől zsenivel áldattak meg, még az igaz poéták is, mondom, az okkasionális szerzeményekben ritkán, igen ritkán szerencsések. Okát könnyű általlátni, az olyan versek, amint ama józan és éles ítéletű Horatius mondja, amelyek sok idő és sok vakarás által tökéletességre nem vivődtek, nem fognak a nagy emberek könyvesházainak ékes-

ségek lenni. Még az a Musák barátja is, aki elméjének gazdag forrásával dicsekedhetik, ha hirtelen munkára szorítódik, ritkán folyhat sár és habarék nélkül. Valamint a szépmesterségeknek minden míveire, úgy a poétai munkákra is jókedv kell, kiderült képzelődés, helyén lévő ítéllettel, nem tudom micsoda jó ízű elandalodás, borulás, ragadtatás; egyszóval: hogy a Musa bennünket, ha segítségével élni akarunk, jó órába találjon. Ez az a jó óra, ami a deáknál *véna*, a németnél *Laune*: amit az ember ilyenkor készít, ritkán esik meg, hogy jó ne volna! De minthogy ez a *véna*, vagyis ez az ereje lelkünknek olyan kevéssé van hatalmunkba, mint gyomrunknak ételkívánása vagy helyes főzése: a legfőbb poéta sem parancsolhatja magának, hogy néki most vénája legyen, ha mindjárt a kínai császár neve napjára kell is verset írni. Ellene állhatatlan hatalma van a vénának; és sokszor olyan tűzbe hozza az embert, hogy miatta sokszor ételét, édes álmát, kedves barátnak látogatását is el kell halasztani. Olyan az, mint a szerelem lángja a tüzes emberekbe. Szerencse hát, ha a poétát valamely jeles alkalmatosság figyelembe hozza, és ugyanakkor a *véna* is lelkesíti: annyival nagyobb szerencse ez, aminél ritkábban történik. Ha tehát az alkalmatosságokra többnyire csak a vásári poéták szoktak minden zseni nélkül firkálni; ha még magok a széplelkek is ritkán lehetnek az említett okok miatt efféle munkákban szerencsések: ki ütközhetik meg rajta, ha a miveltebb nemzeteknél az előforduló állapotokra írogatott versezetek olyan kedvetlenségbe, sőt megvetett csúf hírbe, szóba keveredtek.

Én magam is megvallom, hogy ennek a gyűjteményemnek nagy részét nem azért adom ki, mintha azokat a Musákhoz méltónak tartanám. Egy része lát azért világot, hogy magam is érzem róla, hogy valósággal poétai darab; más részét néhol-néhol képenként, helyenként tartom poétainak; vannak olyan poémák benne, amelyeket a tárgynak nevezetes volta miatt, vagynak olyanok, amelyeket tiszteletből vagy háladatosságból, vagynak, amelyeket parancsolatból nyomtatásra adtam. Most már ami ezek közül valósággal a Musáknak és a jó vénának szülöttei, ha alkalmatosságra vannak is írva, megtartják a jó érzésű olvasó előtt becseket, s általmennek bizonyosan a halhatatlanságra. Ami benne csak néhol mutogatja ezt a tökéletességet, az is általmegy a maradékra, de úgy mint olyan gezemice, melyekből jövőendő arany időnknek poétái talám gyöngyöket szedhetnek, s akkor reám, mint a mostani punicum bellumi időszakasznak I'nniusára, jó szívvvel emlékeznek. Nincs nagyobb rosta az idő-

nél; addig-addig lebeg az, míg minden szemetet, fonnyadt vagy éretlen magot és minden gizgagt ki nem hullat, hogy azokkal hízzék a feledékenység. Elég van ebbe az én könyvembe olyan, amit magam is csak az ő számára tartok...

1805

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

A MAGYAR VERSCSINÁLÁSRÓL

KÖZÖNSÉGESEN

I. §

A verscsinálás nem poézis; mert ez a gondolatoknak, a képzelődésnek, a tűznek természetében és mindezeknek felöltöztetésében áll: a verscsinálás pedig csak a szózatok hangjának bizonyos regulákra vételére s külső elrakására ügyel, hogy azok harmóniával szálljanak az ember fülébe. Ahonnan lehet valaki jó poéta, ha mindjárt verset nem is ír; és ellenben jó verseket írhat valaki, de azért nem poéta. Legjobb, ha a kettő együtt van. Jegyzés. 1. A szép lélek munkáját, ha a vers nem nagyon csiklándoztatja a füleket, a gondatlanok megvetik; az együgyűeknek pedig, csak fülöknek kénye szerént zörögjön a ritmus, a Helikon remekének ítélik. – Lehet poézis vers nélkül, van is. A Gessner idylliumi azért, hogy versben nincsenek, az emberi elmének legszebb szüleményi a poézisban; noha meg kell vallani, hogy van őbenne a szóknak és szentenciáknak néminemű titkos kimérséklése, folyása és harmóniája, amely talán még a legszebb verseknél is lágyabban igézi meg a füleket, és amelyet ama finom ízlésű magyar fordító elért, ha meg nem haladott. – Ilyen versforma folyóbeszéddel élt hajdan a világ két legcsinosabb nemzetének a két leggyönyörűbb oratori, Demosthenes és Cicero. – Aki egyszer jó poéta, annak a munkája, ha más nyelvre folyóbeszédre fordítják is, csak poézis marad az. A magyar Miltonnak csak az egy kadencia híja, különben az anglussal mérkőzik.

2. A poézis lélek, amely elevenít, enélkül a verscsinálás megholt állat. Lácza az egész dolgot a táncoshoz hasonlítja, aki, ha szép természetű, kedves, ha nem táncol is; az idomtalan ember pedig a táncot is elcsúfítja. Én a Földi hasonlatosságát még jobban szeretem. Ugyanis, csudálatos mesterséggel van rakva a méhek lépe, mely bámulást okoz, de sem nem édes, sem nem táplál. A színméz ellenben, ha a hatszegű lyukaknak reguláiba nincs is öntve, mely kívánatos! mit ítéljük hát a lépes mézről, mely a szép rendet, az édes ízzel együtt ajánlja? ezt a példázatot nem szükséges szabogatni. – A poéta hát csak poéta vers nélkül is; de akire születésekor Melpomene mo-

solygó szemekkel nem tekintett, akármely szép verseket írjon is, a Minerva truccára, de azért nem lesz poéta, hanem csak versjártó. – Ezek azok, kiktől már alig fér az ember a Parnasszuson! –

2. §

Ahonnán az emberi nemzetségnek első kezdetétől fogva kívánták a szép lelkek a magok gondolataihoz a külső harmóniát is hozzáadni; hogy így a füleknek ál-lyukain bélopódván az agyvelőbe, nyájas fortéllyal vehetnék meg az elmének fellegvárát. Ezt elérni kétképpen próbálták, ti. némelyek a szótagok számának és a versek sarkának vagy végének hasonlatosságát vették fel; mások a kimondandó beszédnek idejére ügyeltek, és nem gondolván a szótagok számával, azokat a lassú vagy szapora hangzás által mérték fel. Így lett a sarkalatos (kadenciás) és mértékes (metrika) verselés. Sokan pedig még tovább menvén a külső piperezésben, mind a kettővel kívánták (nagy részént nyomorult) verseiket ajánlani. Ezt mi nevezzük kétszeresnek.

Jegyzés. 1. A harmónia, közönségesen szólván, nem egyéb, hanem a különböző dolgoknak megegyezése (concordia discors). Ez a természetnek lelke, ettől van annak minden szépsége, kellemetessége és csudálatos volta. Innen van, hogy mihelyt annak nyomait elhagyjuk, összevissza ténfergünk, és harmónia bennünk sem található. Midőn tehát különböző hangok egymással szépen megegyeznek, akkor a hangzásban harmónia van. Ebből származott a muzsika. Ugyanis, az ember fülei igen mesterségesen vannak alkotva: valami ezekbe önkényt megy be, és ütésével meg nem erőltette, mindazt kedves hangnak tartották az emberek, és ezeknek harmóniájában gyönyörködven, elébb saját szózatjokkal, azután érzéketlen szerszámokkal is próbálták azt követni. Ekképpen származott a szózatos és a szerszamos muzsika. De mivel ezek értetlen szószólók lévén, örömet kívánták volna az emberek hallató szóval is kifejezni a magok érzését és indulatait: apró sorokat kurjongattak a muzsika mellett, amely ma is megesik. Így lett a verscsinálás. Hogy a kimondott szók megegyezzenek a muzsika hangzásával, némelyek annyi syllabát mondtak rá, ahány percentés volt a muzsikába, és ahol a muzsika úgy szűnt meg, mint az előbbi szakaszba, ők is a mondott ígéket úgy végezték; mások pedig arra vigyáztak, hogy szavaikat a muzsikával egyaránt pattogtassák, hogy ahol annak ütése meghúzza meg, ők is megnyújthassák a szótagot, ahol az megszalad, ők is ottan sza-

porázhassák, és így a muzsika és a beszéd se egymást el ne hagyja, se el ne késsen. Így lett a sarkalatos és a mértékes verscsinálás.

2. A sarkalatos verseknek a barbarus nemzeteknél van divatja; ma pedig a legcsinosabb európai nemzetek is ilyeneken írnak, és ezekbe a legújabb világnak legfelségesebb remeki vagynak foglalva, amint alább bővebben lesz róla értekezés. A régi görög és római poéták csak a mértékes verseket gyakorlották, a kadenciát pedig ezekbe a nyelvekbe csak a barbarusok és a barátok hozták bé. – Egész Európában egyedül csak maga a magyar nyelv alkalmas arra, hogy mind sarkalatos, mind mértékes verseket lehessen rajta csinálni; sőt azt merem mondani, hogy ennek a nyelvnek sem hangzásával, sem a benne található kellemetes és bő sarkalatok számával, sem a szótagok bizonyos, állandó, meghatározott kurtán vagy hosszan való ejtésével, egyszóval, valami csak a poézisnek külső ékességét teszi, egyetlen nyelv sem dicsekedhetik az előttünk esmeretes egész világon. Igaz, hogy különben is a versezésnek mind a két nemére alkalmazhatók a jelesebb ázsiai nyelvek, mint az arabs, persa, török stb. A zsidó versekbe pedig se sarkalatra, se mértékre nincsenek szedve a szavak; hanem az egész verselés áll csak a hasonló vagy ellenkező értelmű mondásoknak öszverakásában...

1798–99

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY AZ EPOPOEÁRÓL KÖZÖNSÉGESEN

§. I. MI AZ EPOPOEA?

A poézisnak vagyis a poétai különféle munkáknak felosztása, valamint sok nehézségekkel van egybekötve, úgy sokféleképpen próbálódott már a régibb és újabb tudósoktól, némelyek Arisztotelész-szel csak kétféle poézist tesznek, úgymint epikát és dramatikát. Tudniillik vagy maga beszél el valami a poéta (eposz, narráció, beszélés), vagy a szót más személyeknek a szájába adja, s azokkal beszélteti el (dráma, akció, cselekvés). És eszerént valami csak nem teátrumba készült szomorú, víg, énekes vagy akármiféle darab, azt mind az epika vagy beszélő poézis neve és rende alá szorítják: meséket, szatírákat, dalokat, tanító darabokat stb. Mások pedig, azaz többnyire az új literátorok vagy több fő nemekre osztják fel a poémákat; vagy pedig, ami sokkal jobb, és amint főtiszt. Szerdahelyi úr cselekedett, 4 rendet csinálnak azok között, hogy legyen az

1. *Epika, beszélős*, amelyben a poéta maga személyében mond és beszél el valami történetet vagy egyebet; pl. mesék, allegóriák, regék (Erzählungen, Contes), idylliumok stb.

2. *Dramatika, cselekvő*, midőn más személyeket beszéltet a poéta, és azon személyeknek cselekedeteit az aktorok a nézőszínen előadják: tragoedia, komoedia, dráma (szorosan véve, azaz néző- vagy érzékeny játék, Schauspiel), opera, kantáta stb.

3. *Lírika, éneklő*, mely csupán az indulatoknak kifejezését teszi tárggyul magának, és ahol a poéta mind a maga, mind a más személyében szólhat, pl. az indulatokat vévén fel: entuziazmus; himnusz; felemelkedett fő indulatok: odae heroicae, philosophicae; édes lány érzések: odae anacreonticae, Lieder, dalok; furor: dithyrambus stb. Ezek mind muzsikára valók.

4. *Didaktika, oktató*, melyben a poéta vagy valami tudománybeli, vagy erkölcsi, vagy mesterségbeli dolgot édesen terjeszt az olvasó elejébe. Ilyen formába voltak öntve az első világban a csecsemő tudományok, és ezért nevezettek a poéták első tudósoknak, nép tanítóinak stb... Én ugyan ezt a felosztást igenis helybenhagyom, és

minden eddig valók közt legerányosabbnak esmérem: de hiányságait sem tagadhatom el, amelyek közül legtetemesebb az, ami minden eddig volt felosztásokban is megvagyon, hogy nem belső és természeti, hanem külső különbség van felvéve a poémák felosztásában fundamentomul. Ezen az okon, amit mellesleg szabad legyen itt megemlítenem, én a poétai materiáknak és tárgyoknak s a poétai vélek való bánásnak belső és elválhatatlan minémúségeket tartván szemeim előtt, 5 fő nemét tettem a poézisnak, amelyek is karakterjeikkel együtt ím ezek: *Heroica*: sublimitas, admiratio; *Comica*: ridiculum acri mixtum; *Nativa*: candor, simplicitas ingenua; *Acuta*: argutiae, acumen; *Didactica*: utile dulci mixtum. De erről most hosszasan nem vitatódok: ha az Isten és hazám egészségemet és sorsoamat el nem hagyja, bőven fogok erről és több ezen íráskámban röviden említett dolgokról, értekezni azon munkában, mely kezem alatt vagyon, és amelynek neve: *A magyar poesis*, s amelyben Marmontelnek a *La Poétique Française* nevű munkáját tettem előmbe például.

§. 2. MI AZ EPICUM CARMEN?

Beszélő versezetnek vagy epicum carmennek mit szoktak nevezni, már egy két szóval említettem. Részemről örömet csak azt nevezném epicumnak, amelyben a poéta valamely – igaz vagy költött – történetet beszél el kurtán vagy hosszan, ilyen vagy amolyan formában, akárminémű stílussal. Ennek a legfőbbik neme az epopoea; midőn a poéta felvészen egy személynek legjelesebb cselekedetét, és azt úgy adja elő, hogy az olvasót bámulásra indítsa. Az Erzählungoktól vagy Contesektől abban különbözik, hogy a történetek öszveszövettebbek, a személyek számosabbak, a képek és fejtések nagyobbak, s maga a munka is néhány könyvekre terjed. Hármat kell az epopoeában gondolóra venni: 1) a leírandó személyt; 2) annak előadandó cselekedetét és 3) a poétai előadást, vagy ami mindegy, a poémának az olvasó lelkében támasztott munkáját. A leírandó személy tehát vagy 1) hérosz, azaz olyan, aki az emberi közönséges lelkeknél sokkal nagyobb lélekkel bírt, és magát a világ történetes könyvében megkülönböztette, vagy 2) bajnok, aki nagy és nevezetes dolgokat vitt véghez, de amelyeneket mások is megcselekedtek, s őtet is talán a csupa szerencse is boldogíthatta benne, 3) közönséges, alávaló vagy éppen nevetséges személy. Erre a három

grádicsra lehet elrakni a felvett személyek cselekedetét is, ti. vagy 1) héroszi cselekedet, amilyen minden embertől ki nem telik, és mintegy meghaladni látszik a halandók tehetségét, vagy 2) bajnoki nemes cselekedet, amely vagy nehéz, vagy okos, vagy hasznos voltával ajánlja magát, vagy 3) alacsony és talán nevetséges cselekedet...

§. 5. A FURCSA EPOPOEÁRÓL

Valamint a méltóságos tragoedia (szomorújáték) a maga nevét baktól vette, melyet a görög tudományoknak első gyermeki eszendeiben a versengőknek jutalmul tettek vala fel: úgy a vígjáték, mely akkor az utak és utcák megett mutatódott a néző népnek, comoedia nevet nyert magának. A régiek természeti módon nevezték el akkor ezeket, az újabbak jobb nevet nem akartak adni, és a régit (noha már nem tulajdonképpen) megtartották. A comoedia szóból lett egy másik, a comicus,- a, -um; mely eleinte csak azt tette, ami a comoediához vagy vígjátékhoz tartozott; de idővel messzebb kiterjedt a jelentése, és alatta mindent értettek, ami nevetséges, tréfás, víg és furcsa dolog. Így ment által ez a terminus a drámák országából az epopoeákéba is; és nagyon helyesen: mert amint van amazok között a comoedia a tragoediához, úgy van ezek közt a heroica epopoea a comicához. Sokat gondolkoztam rajta, mint a poetica tudományban előforduló több mesterszókra nézve is, hogy a comicumot mivel tégyem ki legjobban magyarul: a németek és minden európai tudós nemzetek megtartják ugyan a görög nevezetet, de ez engem el nem rettentett; mert a nyugotiaknak nyelvébe könnyebben elcsúsz az idegen, de nyugoti szó, hanem a Volga-mellékiből úgy kírí, mint a pesti korcsoknak magyar öltözetjek mellett a német elejű nadrág vagy a kaput alatt az aranyos öv; s azonban kicsoda tett minket olyan nagyon majmaivá a külföldieknek? O imitatores, servum pecus! Ó, követők, rabi barmok! Próbáltam tehát a comicumot *víg*-nak tenni; de ki nem látja, hogy ami víg, az nem mind comicum? Próbáltam *tréfás*-nak, de mi tréfásabb Anakreon és Horác ódáinál, és azért nevezhetni-é comicumnak? Próbáltam *nevetséges*-nek, és igaz, hogy a comicumnak ez a főcélja, hogy nevetséget indítson, s ennél fogva éppen természethez alkalmaztatott neve lett volna; de én ugyan, engedj meg, magyarom, ennek a válogatóságomnak, én ugyan ha jó gyökérszóra szert tehetek, örömezt felhagyok az ágazottakkal, hosszabbakkal és hármóniatlanabbakkal. Ilyen jó eredeti szózat pedig

ez, hogy *furcsa*, mellyel mindenkor vígat, tréfást és nevetséges embert vagy dolgot szoktunk kifejezni. Szabad legyen tehát furcsának comicumot tenni: és egymást megértvén fogjunk a materiához. – Comica epopoeának nevezzük azt az epopoeát, amelyben vagy a herosz, vagy a viselt dolgok, vagy a poétai előadás elveszti a maga heroszi nagyságát és tréfássá válik, hogy az olvasót nevetségre fakassza. A ridiculumnak vagy neveltető dolognak sok és bő kútfejei vannak, melyekből becsületes ember módjára lehet tréfát űzni és comicumot csinálni, és amelyeket Cicero s őutána az újabb bölcselek-dők és literátorok úgy kidolgoztak, hogy már hozzá valamit adni szinte lehetetlen. Azt mondja Pope, hogy a közelmék és üres fejek nem tudnak egyébből elméskedni, hanem csak a vallás csúfolásából és a fajtalan dolgokból; amely ha nem mindég is, de több ízben igaz. Három közönséges kútfeje van a furcsaságnak vagy ridiculumnak az epopoeában, ama sok ízben említett három fő tárgyakhoz képest. Ugyanis vagy a személy nevetséges, a viselt dolgok pedig heroikusok, és azokat a poétai és vitézi trombitán harsogtatja... vagy ha a személy herosz, a viselt dolgai nevetségesek, a poéta pedig megtartja a fellengős szárnyakat... vagy végtére a személy is herosz, a viselt dolgok is herosziak, hanem a nevetséges nagy furcsaság csak a poétai előadásban találtatik...

1798–99

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY DOROTTYA

ELŐBESZÉD

... Minden szép tudományoknak és -mesterségeknek, jelesen a poézisnak is, fő végek az ámulás (Täuschung); ha ti. eleven és természeti előadásunkkal az olvasó, szemlélő vagy hallgató képzelődését annyira elámfíthatjuk, hogy azt a mi költött szcénánkba vagy indulatunkba, mint valamely új világba, a maga reális szituációjából által varázsolhatjuk...

A furcsa epopea még az, amelyben egy-két fordítást ugyan magyarul is olvashatunk; de eredeti próbát még nem tettünk.

Ez az a *Dorottya*, mellyel én poétai literatúránknak ezt a hízakját bétölteni igyekeztem. – Ebben az akció vagy a munkálkodás, melyet én a deák fabula után mesézetnek nevezek, egészen költött, amint már odafeljebb előadám; költöttek a személyek is, karakterestől együtt. Mivel pedig a költésnek fő törvénye a verisimilitudo (Wahrscheinlichkeit), azaz, hogy a dologban semmi képtelenség ne legyen, s az olvasó képzelhesse, hogy az megtörténhetett: ezt a törvényt én is szemem előtt kívántam tartani. Hanem mivel a komikumnak természete megenged egy kis nagyítást (Uebertreibung), amely tisztességes fillentés a komikus poétának célját, s az ő munkájának benyomását hathatósabban segíti: én is néha ebből az okból a személyeknek egyes vonásait s a különös történeteket szaporítottam, halmaztam, nagyítottam, hogy így a festés elevenebb és béhatóbb legyen; de képtelenségre mégse fajuljon el...

Az én szerzeményemnek interesszéje áll a nemzeti luxusnak és elkorcsosodásnak kigúnyolásában, s ifjainknak és leányinknak csin-talan, sőt sokszor pajzán mulatságaiknak megbüntetésében. – Mert aki azt gondolja, hogy a komika poézisnak célja (már az akár epikus, akár drámai, akár más kisebb darab legyen) csak az olvasó mulattatására s nevetetésére irányoz: az, ítéletem szerint, hibázik. Bizonyára valamint az egész poézisnak, úgy ennek is fő célja az emberi szív jó vagy rossz, nemes vagy erőtlen, okos vagy bohó voltának előadása, mely által amaszt lelkesíteni, ezt pedig helyrehozni iparkodik.

Ezt a nemes célt pedig (kivált a sokaság eránt) nem holmi sikertelen szentenciák, sem nem az oskolai száraz deklamációk éretik el az íróval; hanem a nézésre kitett példának s a munkálkodásba hozott érzéseknek és indulatoknak van az a béhatóbb erejek, mely által a Múzsák boldogítóivá lesznek az emberi nemzetségnek...

1803

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY LEVELE KOHÁRY FERENCNEK

...Még mostanság, literatúránknak ezen csecsemő állapotjában úgy kell bánni gyengélkedő nemzetünkkel (értem a számosabb és együgyűbb részét), mint apró gyermekekkel. Édes beszéd, kecsegtető nyájasság, danlás, báb és cukros csemege légyen mindaz, amivel ötlet az oskolai leckékhez édesgessük. Nyavalyáját sem tudja még jóformán érezni; tehát amely orvosságot véle bévétetni akarunk, meg kell annak üvege szélét mézelnünk, malozsákba kell rejtenuünk a gyógyító pilulákat. Különben féltő, hogy csömör jön rá, s odatesz minden jó reménység végképpen. – Poézison és széptudományokon kell kezdenünk a munkát, ha valaha örömet akarjuk látni. Egy hadra termett nemzetnek erkölcsseit is addig meg nem szelidíthetjük, míg gusztusát meg nem kezdjük édesíteni. Úgy bántak azzal a minden más nemzetek, melyek a felségesebb tudományokig felhatottanak...

1797. november 8

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY LEVELE KAZINCZY FERENCNEK

...Jegyzések és említések a DAYKA Verseire... Én ugyan, aki egy vagyok a görög és deák metrumoknak legnagyobb kedvelőji, s amennyire gyengeségemtől telik, imitatori közül, mindég sajnálottam azoknak dolgokat, akik nyelvünket akarták a deák (és csupán a deák) prozodiára s nem ezt a magunk nyelvének belső karakterére csavarni... IV. Versezet. A rettenetes éjtszaka. Ez ám a poétai Nachtstück! setét itt a poézis, mint a brittusé, s rémítő mint ha Arábiában vette volna származását. Muzsikája olyan (hogy magának a szerzőnek szavaival éljek), mint az ég rettentő menköve, felleghangon dalol, s rázkódtat ereje. Kár, hogy azokba a lágy fűnfüssigeikbe van öntve, melyekben én – én legalább – sohasem tudok látni s érezni annyit, amennyit Milton, hogy még egész epopoeát is – kivált olyan Belzebubost – lehessen rajta írni. Piktúrája felséges: a világosság benne kiálló és ragyog, az árnyékozat mély és erős: a chiaroscuro jól vegyül mind a kettővel; és a poémának olyan jóleső interesszét csinál végén a szelídebb contrasto.

Minő pittoresco már ez: az öldöklő villámok fényinél a halvány orca rettegést mutat! Irtóztató jelenést akar láttatni, egy rettegő ember orcáját; rávonja az umbrát s halványná teszi: de az éj sűrű homályában helyhezteti festését, hol a halvány orcát nem lehetne látni, azért a luxra van szüksége. Egy felhők közül félig kibúvó s azonnal eltűnő hold is láttathatá vélünk a halvány rettegőt: de borzasztó, vagy ami több, rettenetes a festés: a festő is rettenetes luxot vesz elő, az öldöklő menköveknek a világát. Sat.

Ézt azért szabdaltam így fel, hogy például szolgáljon arra, mely édesdeden analizáltam én a Dayka gondolatait, érzésit, képzeletit, s mely nagy volt sokszor az én gyönyörűségem, mikor vagy várakozásim bétöltenek benne, vagy véletlenül leptek meg a váratlannal, és mikor mindenütt feltaláltam a mesteri talentomot...

...igaz az, hogy a kadenciás (s így a német módú) versekben is szintúgy megkívántatik, mint a régi görög és római formájú versekben az, hogy a poémának belső természetével aesthetica megcgyezése legyen a versificatio külsőjének... A heroidáknak egy kü-

lönös karakterek van a költés világában, mely három poémának természetéből van kölcsönözve. Az őszinte levelek, az érzékeny elégiák és az indulatos monológok tulajdonsági olvadnak egybe ebben az Ovidius édes találmányában. – Most már: a Dayka alexandrinus versei négy sorból állanak... Az ilyen strófákban, ha az érzések és gondolatok s átaljában a periodusoknak részei a versificatio ízzeivel öszve nem esnek: darabossá, nehezen menővé lesz a munka és mind az epistolica, mind az elegiaca poézisnek a természetével ellenkezni fog: ha pedig a mondottakat nagy szorgalommal kifaragja a poéta, igen ritmikussá teszi a munkáját, a monotóniát sem kerülheti el; meggyengíti és lealacsonyítja a heroidának azt a nemesebb karakterét, melyet ez a monológ természetéből kölcsönöz.

Egyébaránt sem szeretem, megvallom a Dayka alexandrinusait. Ugyanis olyan rabul követi a német prozodiát, mint Rajnisék és Szabóék a rómaid...

1803. február 20

II

AZ IRODALMI ÉLET FELTÉTELEI A XIX. SZÁZAD ELEJÉN

A Martinovics-mozgalom elfojtása utáni években a magyar irodalmi élet szervezeti-intézményi feltételei csaknem a minimálisra zsugorodtak. Jelesebb íróink közül Kazinczy és Verseghy, Batsányi és Szentjóni Szabó László börtönbe kerültek, ez utóbbi ott is halt meg. Kármán és Dayka szintén meghal. Bécsben megmaradó újságjaink érdektelenné válnak, hazai folyóiratirodalmunk nagy része már a 90-es évek elején felszámolódott (kassai és komáromi folyóirataink), s a 90-es évek közepén az országgyűlés odakerülése nyomán szerveződni kezdő pesti kulturális centrum is megszűnik Kármán Urániájának félbeszakadásával s az első magyar szintársulat feloszlásával.

A magyar újságírás folytonossága csak Bécsben tartható fenn, itthon 1806-ig magyar nyelvű újság nincs, akkor szerveződik Kulcsár Hazai Tudósítások-ja (1808-tól Hazai és Külföldi Tudósítások). A magyar szellemi élet is a hazai idegen nyelvű újságok hasábjaira szorul, elsősorban Schedius Lajos Zeitschrift von und für Ungern-jébe. A magyar nyelvű irodalom publikálása csaknem teljesen leáll, a legjobb példa rá Csokonai, aki pozsonyi tartózkodása idején megjelentette a *Diétai Magyar Műzsá-ját*, de a remélt siker elmaradt, s utána haláláig azon küszködött, hogy hatalmas életművét megjelentesse, de hiába; életében csak töredéke látott napvilágot. A bécsi magyar irodalmi kör és Festetits által támogatott vállalkozás, a Magyar Minerva-sorozat néhány kötete jelezte irodalmunk létét, bár egyik kötete, *Anyos munkáji*, rég halott költőt adott közre.

Az abszolutizmus megszigorított cenzúrája mellett megerősödik a hitvédelmi irodalom, viszont a francia forradalom és háború miatt fenyegetett s az udvarral kompromisszumot kötő rendek elzárkózási tendenciáival összefüggésben megerősödik a rendi magyarságszemlélet, az Extra Hungariam non est vita életérzése.

A Magyar Minerva-sorozatban megjelent Virág Benedek-kötet, majd Kisfaludy Sándor *Himfy*-je jelzi a magyar irodalom lassú ébredését. Kazinczy 1801-es szabadulása után, országos méretűvé duzzadó levelezésén keresztül másfél évtizedre egy vidéki nemesi udvarház, Széphalom lesz az ország szellemi centruma. Ez a levelezés a bizonyítéka annak, hogy a nyilvánosságtól elzártnan, közlési lehetőségek nélkül is létezhet irodalmi élet (természetesen a levelezésben részt vevő elit levélváltásai formájában), ha van inspiráló, moz-

gató központja, s nálunk ebben a korban ezt a funkciót Kazinczy töltötte be, ezért is szokták ezt a korszakot Kazinczy-kornak is hívni.

Sok tekintetben mindent újra kell kezdeni. Az irodalmi gondolkodásban is újragondolják az első felvilágosult nemzedékek gondolatait, másfél évtizedre lesz szükség, hogy újra eljussanak a kármáni állásponthoz. Ez azonban nem föltétlenül jelent elmaradást: éppen ellenkezőleg, az eredetiség s főleg a nemzeti eredetiség fogalma a német irodalomban s a nyugati országok szellemi életében is csak a romantika hullámaival kap nagyobb nyomatékot újra – a Sturm und Drang kezdeményei után –, míg a forradalom és a forradalmi háborúk évtizedei az európai klasszicizmus megerősödéséhez járultak hozzá, s így a nálunk ekkor kibontakozó neoklasszikus ízlés a legmodernebb európai ízléstendenciák hordozója is lehetett egy ideig.

A szociológiai feltételek átalakulását jelzi az is, hogy ebben a korban ismét a középnemesi elit kezébe kerül át a kultúrateremtő és -hordozó funkció. S irodalmunk műfaji rendszerét is befolyásolja a változott helyzet: akár Beszenyei nemzedéke idején, megint nagy szerepet kap (a prózai levelezéshez hasonlóan) a költői episztolák műfaja, különösen Kazinczy és Berzsenyi életművében.

A NYELVÚJÍTÁS ÉS NYELVSZEMLELET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A magyar felvilágosodás koráról, irodalmáról és irodalomszemléletéről szóló szakirodalom régóta hangsúlyozza, hogy ennek a kornak az az egyik legalapvetőbb s a többi irodalmi korszaktól leginkább megkülönböztető sajátossága: érdeklődése középpontjában a nyelvi kérdések álltak. Szokatlan szenvedéllyel, ma már érthetetlen hevességgel és sokszor durvasággal csaptak össze egymással a legkiválóbbak is, ha ellentétes nyelvfogások hívei voltak. De az ország nyelvi helyzete indokolja ezt a megkülönböztetett figyelmet. Az írásbeliségét tekintve latin nyelvű magyarországi középkor után a reformáció és ellenreformáció korszakában a magyar nyelvűség fellendült, a XVI–XVII. század nagyot lépett a magyar irodalmi nyelv kialakítása felé, sőt Apácaiék idejében a tudományos nyelv magyarítására is történt kísérlet. Igaz, hogy a tudomány művelése a nemzeti nyelveken tőlünk nyugatra sem vált általánossá; a XVII. században, de még a következőben is nemzetközi nyelveken, eleinte a latinon, később már részben az újkor latinján, a francián születtek meg a filozófia és a természettudományok legjelentősebb, sokszor korszakalkotó művei. Mégis, a XVIII. századtól kezdve egyre növekszik mindenütt a nemzeti nyelvű tudományosság jelentősége, ami a már kialakult és normalizálódott nemzeti nyelveken csak mérsékelt neológiát (nyelvújítást) követelt meg, de például Németországban igen radikális és purista jellegű, tehát lehetőleg minden idegen szót kiküszöbölő és helyette hazai megfelelőt teremtő nyelvi újító mozgalmat hozott magával. Ehhez képest nálunk az előző század jelentős kezdeményezéseihez viszonyítva tudományos nyelvünk magyarosodása nemcsak megállt, de vissza is fejlődött, közéletünk és a középiskolai, valamint főiskolai oktatás nyelve a Hungarus-tudattal támogatottan 1844-ig a latin; tehát a köz- és szellemi élet visszalatinosodott.

Irodalmunk helyzete se sokkal kedvezőbb. A historia literariák nyelve túlnyomórészt latin, a szépirodalom műfajaiban a jezsuiták honfoglalási epikája és a líra legtöbb műfaja virágzó újlatin költészet létét mutatja. A magyar nyelven írók pedig a Gyöngyösi óta nem sokat változott irodalmi nyelvállapotunk gúzsába kötve egyre inkább érzik azt, hogy nyelvfejlődésünk stagnálása az európai irodalmak rohamos fejlődéséhez viszonyítva szintén visszamaradásnak minősül, s ezért egyre türelmetlenebb hívei lesznek a gyökeres nyelvreform szükségességének, a kulturális felzárkózás nyelvi akadályai megszüntetésének.

Bessenyei a tudományos nyelv megújítására törekedett, s ez csak annyiban érintette a szépirodalom nyelvét is, amennyiben – mint láttuk – számára és kora legjobbjai számára az irodalom az egyetemes tudományfogalom része volt. S a tudomány nyelvének magyarítása meg is indult az új állami egyetem, valamint a tanító szerzetesrendek körében, Molnár János a fizika, Dugonics a matematika nyelvét tette magyarrá stb. Ezek a műszavak többnyire erőltetettek voltak, s meg sem maradtak a gyakorlatban. Eleinte, s nemcsak Bessenyei nemzedékében, az új eszmék gyökeret verésének, az új kommunikációs lehetőségek meghonosításának kísérleteiben döntő volt a haszonelvűség szempontja, az esztétikai szempont azonban fokozatosan növekedett jelentőségében. Egyrészt a szorosabb fordításirodalom igényei, másrészt az antik és nyugat-európai verselés meghonosításának vágya az irodalmi nyelv megújítását is megkövetelte, s a viták ezután nem annyira az újítás szükségessége, hanem kívánatos módja és mértéke körül folytak.

A magyar felvilágosodás XVIII. századi szakaszában a döntő hangsúlyt a nyelvgazdagítás követelménye kapta, elsősorban a szótári szókészlet növelése. Ez a felvilágosodás első nemzedékénél még csak a gyorsított fejlődés, evolúció jegyeit mutatja, a jozefinizmus évtizedének második felétől azonban nyelvi revolúcióba, gátlások nélküli purista jellegű szógyártásba csap át. Kiváltó oka II. József nyelvrendelete volt, mely az elavult, „holt” nyelv, a latin helyett, mivel a magyarországi nyelvek közül egyiket sem találta erre alkalmasnak, a németet tette meg hivatalos nyelvvé. Amikor ez a nyelvi purizmus betört a szépirodalom terére, az írói tábor legtekintélyesebbjei, Kazinczy és Kármán tiltakoztak ellene. Barczafalvi Szabó Dávidnak, az irányzat legtúlzóbb alakjának, egyébként sok vonatkozásban jelentős és sok sikeres szavunkat megalkotó nyelvújítónak a Szigvárt-fordítása volt a fő botránykő: ő maga is érezte, hogy számtalan új szavát magyarázni kell, s ezért a regény végén külön szótárt közölt. Kazinczy éles hangú bírálatára viszont meghátrált, és felhagyott purista tevékenységével.

Az ilyen írói óvásokban már bontakozó nyelvújításunk másik alapvető funkciója jelentkezik: a nyelvszabályozás. Ennek elsődleges célja a nyelvjárásokra szakadt magyarság igényes nyelvhasználatának egységesítése egy a nyelvjárási állapotok fölé emelt köznyelvben. Törekvéseinek legnagyobb elősegítője a kor nyelvtudománya, mely a nyelvi empirizmus szellemében – más európai nyelvek tudományához hasonlóan – igyekszik megszabadulni a kanonizált nyelvek (héber, görög és latin), nálunk elsősorban a latin nyelvtanának nyűgétől, s felismeri nyelvünk sajátos törvényeit. Hogy a 90-es évek közepéig végbement nyelvtanelméleti fejlődés milyen jelentős volt, azt igazolja mai nyelvtudományunk jó véleménye a *Debreceni Grammatiká*-nak (1795) a nyelvi norma kialakításában játszott szerepéről. Ez a szabályozó mozzanat azonban az irodalmi nyelv fejlődésében fékké vált, ez az oka később a neológusok ellenszenvének vele szemben.

Azok közül a problémák közül, melyek irodalmunk túlnyomó részét érin-

tették felvilágosodásunk első nemzedékei idején, a fordításelmélet egyik csoportjának, a szabad fordítóknak tevékenységét kevésbé érinti a nyelvújítás követelménye, hisz ők azok, akik nem hisznek az egyik nyelvből a másikba átültetésnek a lehetőségében, s ezért a fordítandó szövegeket meglévő nyelvi anyagunkba is át tudják helyezni. Különösen az egyes nyelvek idiómáit tartják átültethetetlennek, pedig az empirizmus nyelvszemlélete szerint a nyelv-szellem ezekben mutatkozik meg a legsajátosabban.

A szoros fordítók egyik tábora esetleg a racionalizmus univerzális grammatikai törekvéseitől is érintetten (nálunk Kalmár György és Kempelen Farkas képviselte), valószínűleg azonban sokkal inkább a humanista nyelv- eszmény európai nyelvi közösséget is teremtő erejének hitében az idegen nyelvek idiómáit (a korban idiotizmusoknak hívták őket), szólásmondásait is igyekezett áthozni nyelvünkbe. E tábor legkiemelkedőbb képviselője Kazinczy. A másik táborban már hat az empirista és nyelvmisztikus szemléletet egyesítő Herder nyelvszellemfelfogása, s ezért a szoros fordítás elvi megkövetelésén kívül élesen hangsúlyozza az úgynevezett barbarizmusok, vagyis más nyelvek idiotizmusainak elkerülését; ezért válik elvi ellenfelévé a nyelv szelleme ellen való vétésnek, a nyelvrontásnak (soloecismus). Ezt az elvi álláspontot képviselte Batsányi a fordításvitában is, később a nyelvújítás elleni harcaiban is. Így a szoros fordítás dominánsan nyelv gazdagító programja is tartalmazza a nyelv szabályozás mozzanatát.

A másik ilyen fő probléma az idegen versformák meghonosítása. Ezen a téren a metrumhoz való alkalmazkodás kényszere szegült szembe Barczafalvi németes szóújításával, mely szóösszetételek és a képzők halmozása révén hosszú szavak tömegét produkálta akkor, amikor nyelvünk adott állapotában ugyanis túl volt terhelve a barokk grandiózus szószerenyetegeivel. A társasági szellem felvilágosult könnyedségéhez és eleganciájához s a metrum követelményeihez is jobban illettek a tövükre visszacsönkített, rövidített szavak. Ezt a nyelvi primitivizmus térhódítása is elősegítette, ez ugyanis az ősi nyelv- állapotot tartotta a költészet számára a legalkalmasabbnak, s a korabeli nyelv- keletkezési elméletek legtöbbje szerint az egykori nyelvteremtés lázát is ma- gukon hordó szavak többnyire egyszótagosak voltak, s a mai nyelvállapotból már csak etimologizálással, szófejtéssel következtethetők ki. A nyelv gazdagítá- sának ezt az útját elősegíti Révai Miklós történeti nyelv szemléletének kialakulása és növekvő tekintélye, de a szórövidítéssel bőségesen élnek a történeti szemlélet legnagyobb ellenfelei is, így Verseghy, a nyelvújítás későbbi ellen- fele, egy sor szerencsés szórövidítés teremtője. A prozódiai viták azonban a nyelv gazdagításon kívül szintén hozzájárultak a nyelv szabályozás folyamatá- hoz is: a hosszú és rövid szótagok meghatározásával, melyek körül ugyan a viták a következő század elején is tartottak, de a nyelvújítás korszakának vé- gére eredményhez vezettek. Így a magyar nyelv megújításában, mind a gaz- dagításban, mind a szabályozásban, már felvilágosodásunk első szakaszaiban is nagy szerepe volt irodalmunknak.

De épp az irodalmi primitivizmus már érintett s a nyelvi primitivizmus most említett jelenségeinek feltűnése figyelmeztet arra, ami egyébként is egyik fő jellegzetessége az európai felvilágosodás kora irodalmi és nyelvi törekvéseinek, összefüggésben népszerűsítő célzatával. A nyelvi demokratizálás tendenciája ugyanis a klasszicista műfaji rendszerrel szorosan összefüggő túlszabályozott stílusnorma lebontására, az úgynevezett poétai dikció aláásására törekedett, s a szépirodalom nyelvét igyekezett közelíteni a beszélt társasági és – ahol már kialakult – köznyelvhez. Nyugaton ez a tendencia időlegesen visszaszorul majd az új klasszicista hullámok századvégi divatja idején, s ezért fogja újra programszerűen feltámasztani a korai romantika mind Angliában (Wordsworth), mind Németországban (Novalis). Keleten, az ortodox egyház hatókörébe tartozó népek irodalmában az irodalmi nyelv az egyházi szláv volt, egy vallásos irodalom hordozója, mely a mindennapok életétől rég elszakadt. Ez ellen indul meg a harc Lomonoszov stílusreformjával, mely az egyházi szlávot megtartotta a fentebb stílus nyelvének, de a középső stílus szintet megnyitotta a korabeli társalgási nyelvnek mint a korszerű világi témájú irodalmiság közegének. Erre építi majd Karamzin stílusreformja az új orosz irodalmat. A hasonló tendenciák – társalgási nyelv híján – déli szomszédainknál, a szerbeknél, egyenesen a népnyelvre építik az új nemzeti irodalmat. Ez a korszerű „lebontó” tendencia él felvilágosodásunk első szakaszaiban is, a reneszánsz és barokk századaiban kialakult vallási és világi irodalom elavult grandiozitású dikciója ellen irányítva, azzal a céllal, hogy a felvilágosodás gondolati kincseit közelítse az olvasók nyelvi állapotához. Természetesen a gazdagítás törekvéseiben már ettől az aktuális nyelvallapottól való elszakadás, a fölébe kerekedés „felemelő”, az európai humanizmus nyelvesszempényének aktuális szintjéhez közelítő tendenciáinak jelenléte is tetten érhető.

A későbbi ilyen tendenciák vezére, Kazinczy ebben a korban még maga is rokonszenvez a lebontó tendenciákkal. *Bácsmegyey*-je előszavában kifejti, hogy a regény nyelvét a társalgás nyelvéhez kell közelíteni, ezért is használ a purista törekvéseknek ellentmondóan számtalan olyan idegen vagy idegenes, csak hangalakjában némileg honosított nemzetközi társalgási szót, melyektől későbbi munkásságában sem tud megszabadulni az ortológus tábor nagy megbotránkozására. Viszont ugyanebben az előszóban azt is megjegyzi, hogy ezt a nyelvi törekvést csak a szórakoztató célú s a klasszicista normarendszerbe be nem épült regényben tartja megengedhetőnek, a fentebb stílt követelő magasabb műfajokban nem.

A *Debreceni Grammatiká*-tól Révai haláláig (1807) eltelt bő évtized grammatikai gondolkodásunk fejlődésének nagy korszaka. Előzménye az európai nyelvi gondolkodás néhány évszázada, a racionalizmus univerzális grammatikája, a barokk nyelvmsztika adamita ősnyelvre vonatkozó spekulációja, az

empirizmus ismeretelmélete, melynek szerves része lesz a nyelvfilozófia, Leibniz mathesis universalisa és a nyelvcsaládok létét megsejtő tanulmánya, a divatos nyelvkeletkezési elméletek sora és a hamanni-herderi logoszmisztika nyelvszellem-felfogása. Mindezek nagyrésze hat a nagy tekintélyű német grammatikusra, Adelungra, aki a német grammatikát végleg megszabadítja a latin befolyástól, univerzális grammatikai alapon óriási méretű nyelvhasonlítást végez a tanítványával, Vatteral együtt szerkesztett Mithridates-ben, a nyelv történeti felfogásának csiráit kialakítja, s a gottschedi normatív nyelvi törekvések tudományosabb alapú folytatójaként a német irodalmi nyelvet mereven a felsőszász nyelvjárásra alapozza, ezt tekinti a Hochdeutsch-nak. Adelung pedig minden korabeli magyar grammatikus mestere volt.

Nálunk megindult Sajnovics nyomán a finnugor nyelvhasonlítás, Gyarmathy Sámuel *Affinitas*-a (1799) Révait is befolyásolja, de nem kizárólagosan: keleti nyelv voltunkat elismerik, de más keleti nyelvekhez is hasonlítanak (török, perzsa, héber, sőt sumér), s ez torkollik Révai tanítványának, Horvát Istvánnak délibábos nyelvészkedő történetírásába.

Révai korábbi működését többször érintettük. Élete utolsó öt évében, miután a politikai élet reakciós fordulata arra kényszeríti, hogy a nyelvtudományt megőrző erővé építse, a pesti egyetem tanáráként megírja és publikálja latin nyelvű s az európai nyelvtudomány legmagasabb és legkorszerűbb szintjeire emelkedő részletes magyar történeti nyelvtanát (*Elaboratio Grammatica Hungarica*).

Vele egyidőben lép a nyilvánosság elé német, majd magyar nyelvű magyar nyelvtanával Verseyhy Ferenc, aki a Martinovics-mozgalomban való részvétele miatt 1803-ig raboskodott. Kettőjük nyelvtudománya között éles összecsapás bontakozik ki: Révai állítólagos tanítványai nevében két álnévű és öndicsérő röpiratban szidalmazza Verseyhyt, sőt tanítványát, Horvát Istvánt is megszólaltatja egy alapos műben Boldogréti Vig László álnéven. Ehhez csatolják Kazinczy levelét – beleegyezése nélkül – Révaihoz, melyben Verseyhy nyelvészetét elítéli.

Összeütközésük mélyebb okait vizsgálva megállapítható, hogy mindketten udclungianusok, egyaránt hivatkoznak az analógiára és etimológiára, de a nyelvszokás megítélésében eltérnek egymástól. Verseyhy szerint a helyes magyar az aktuális művelt nyelvhasználaton alapul, Révai történetibb álláspontja viszont a pázmányi kor nyelvhasználatához viszonyítva kora nyelvéllátását hanyatlásnak érzi, ezért csak azt fogadja el az aktuális uzusból, nyelvszokásból, amit a nyelvi virágkorral való összevetés igazol. Nála az etimológia mint a történeti vizsgálat legfontosabb módszere kap igen nagy hangsúlyt. Helyesírásuk is ellentétes; Révai az etimológiai álláspont híve (jottista), Verseyhy a fonetikusé, a hangzás szerintié (ypsilonista). Az ikes ragozás kérdésében is eltér a véleményük. A korabeli nyelvszokásból lassan kikopó ikes igeragozást Révai erőszakkal szeretné visszaállítani, történeti érvekkel igazolni létjogosultságát, Verseyhy „tótos” fejleményként kiküszöbölné. Leg-

lényegesebb vitatémájuk az, hogy Révai az adelungi Wurzelworttheorie (gyökérszólélmélet) értelmében minden képzőt és ragot is önálló, eredeti értelmet hordozó tőszavakra vezet vissza, Verseghy viszont a nyelvi elemek többségét töltő- és kapcsolóhangoknak tekinti az eufónia, a jóhangzás szolgálatában.

Herder korai nyelvelethezről és fejlődésről írott tanulmányában (Fragmente...) kialakította az objektív nemzeti nyelvszellem fejlődésének organikus felfogását, az egyes fejlődési szakaszokat az emberi szervezet fejlődési szakaszaihoz hasonlítva (gyermek- és ifjúkor, felnőtt- és öregkor). A korban nagyon népszerű hasonlat mércéjén is kiderül nézeteik ellentétessége. Révai korát a magyar nyelv hanyatló öregkoraként, talán már haldoklásaként értékeli, Verseghy szerint az ifjúkor nagy változásai után nyelvünk elérte érett férfikorát, nagyobb változtatások rajta már nem eshetnek, csak csinosítható. Kazinczy és hívei tábora viszont nyelvünk ifjúkoráról beszél, mely még gyökeres változásokra ad alkalmat, ezzel is igazolja a nyelvújító törekvéseket.

Mindkét nagy nyelvtudós elvi ortológus, szembeszáll a neológival. De ez a terminológia csak a szépirodalom nyelvére vonatkozó nézeteltérések megnevezésére jogosult; a szélesebb értelmű nyelvújítás fogalma mindkét tábornak magában foglalja. Az ortológusok nem akarják a nyelvfejlődést akadályozni, sőt ők maguk is többnyire szerencsés nyelvújítók, viszont abban a meggyőződésben, hogy sikerült felismerniük nyelvünk természetét, a nyugati nyelvektől eltérő sajátosságait, ellene szegülnek a gáttalan nyelvújításnak, a nyugati nyelvek sajátosságait nyelvünkbe behozni óhajtó törekvéseknek. S ellenségei a szabad írói nyelvalakításnak, ezért vetik el a purizmust és az írói neológiát egyszerre. A szélesebb értelmű nyelvújítás viszont tovább tart a XIX. század első évtizedeiben is, mégpedig ortológusaink támogatásával a közélet nyelvének (gondoljunk a tisztí szótárakra) és a tudományos terminológiának magyarosítása és az irodalom nyelvének mérsékelt újítása formájában. Az ortológusok a nyelvi norma kialakításának intézményes feltételeit keresték egy olyan korszakban, amikor a Habsburg-birodalom keretei ezt gátolták (akadémiai tervek gátolása), s amikor nyelvünk fejletlensége miatt nem is volt érett a standardizálásra. Így álláspontjuk nyelvtudományi szempontból kétségtelenül megalapozottabb volt, mint a neológusoké, sok vonatkozásban korszerűbb is, hisz Herder, majd a későbbi romantika nyelvszellem-felfogására támaszkodtak, mégis a neológusok értették meg jobban az idő sürgető szavát, amikor – sokszor kétségtelenül véve a nemzeti nyelv szelleme ellen – irodalmi nyelvünk revolúciósan gyors átalakításának és az írók szabad nyelvalakító jogának harcosai lettek.

Révay és Verseghy álláspontja közül az előbbié látszatra konzervatívabb, mert egy elmúlt nyelvallapotot idealizál, mégis ez volt kedvezőbb a nyelvújítás számára, mely a korabeli nyelvallapotot akarta gyorsan megváltoztatni. Verseghy ugyanis ezt az uzust szentesítette, míg Révai ennek a tekintélyét ásta alá.

A nyelvújítás különböző frontjainak seregszemléjévé vált a Kultsár István

meghirdette pályázat, melynek kérdései a nyelvújítás legalkalmasabb módjaira vonatkoztak. Még a pályadíjnyertes dolgozatok többsége is a franciás, intézményesítő jellegű, mérsékelt újítás hívének bizonyult. Kazinczy álláspontjához legközelebb Kis János pályaműve állt, aki régi barátja volt, s aki Berzsenyit is fölfedezte. Ő alkalmazta nyelvünkre Kazinczy egyik példaképének, a berlini kései felvilágosodás egyik harcos vezetőegyéniségének, Jenischnek akadémiai pályadíjnyertes nyelvhasznító dolgozatát, melyben a nyelvészeti szempontnak nagy szerepe volt. Műve megjelentetésekor függelékben közölte Kazinczy helyeslő levelét, mely ráadásul nyelvünk hiányosságai között említi a nyelvtani nemek hiányát. A kérdés aktualitását jelzi, hogy a következő évben, 1807-ben megjelent a nyelvtani nőnemet megvalósító regény, Folnesics *Alviná*-ja, a későbbi ortológus stílusparódia, a *Mondolat* egyik kedvenc csemegéje. A regény megjelenése után Kazinczy is óvatosabbá válik az általa idealizált nyugati nyelvek sajátosságainak behozatalában, és igyekszik minden alkalommal elhatárolni magát a túlzó nyelvújítóktól.

A nyelvtudományi pezsgés nagy korszakát zárja le, egyúttal az uralkodóan nyelvi alapú irodalomszemlélet jellegzetességeit is illusztrálja Pápay Sámuel 1808-ban megjelent műve, *A magyar irodalom eszmérete*. Szerény szerzője, a lelkes magyar Pápay bevallja, hogy Révaitól várta e munka elvégzését, s csak amikor az ő munkája félbemaradt és nem került nyilvánosságra, szánta el magát saját művének megjelentetésére. E műben szűkül először a magyar irodalom fogalma a magyar nyelvű irodalomra. Eddig ugyanis, azokban a historia literariákban, melyek a Hungarus-tudat uralma alatt keletkeztek, a magyar irodalom a magyarországi szerzőktől írt bármilyen nyelvű, többnyire latin munkákat jelentette. A rendi keretek között jelentkező, a reakciós Habsburg-birodalmon belül, az abszolutizmus körülményei között, túlnyomórészt önvédelmi jellegű, de már hegemoniára törekvő mozzanatokot is hordozó magyar nacionalizmus egyik első jele ez a mű az irodalmi tudat elméleti megfogalmazása terén.

MAGYAR GRAMMATIKA, MELYET KÉSZÍTETT DEBRECENBEN EGY MAGYAR TÁRSASÁG

...Minekutána pedig egy időtől fogva, valamennyire lábra kezdett kapni hazánkban a magyar nyelv; és nemcsak elkezdették azt a magyarok nem szégyenleni: hanem kezdettek is igyekezni annak nagyobb tökéletességére: meg kell vallani, hogy ekkor, és éppen emiatt, ismét új bajok és akadályok következtek, amelyek nyelvünk ékesítése helyett annak rútítására s rontására szolgáltak.

Ilyen lett a szükségtelen és helytelen új magyar szók csinálása, amely munkában sokan kedvetek találták; és azáltal sok olyan szókat iktattak bé nyelvünkbe, amelyek rész szerint szükségtelenek, rész szerint igen vadak és alkalmatlanok: de amelyekkel mégis már sokan ékesség gyanánt élnek; úgyhogy még a vármegyék székein költ írásokban is láthatni és olvashatni afféléket, az igaz magyar füleknek botránkozására. Az új szók csinálása ugyan nem tilalmas, sőt hasznos és kellő, kivált a tudományokban: de csak akkor, midőn szükség van reá, és csak úgy, ha helyesen léssen. De mi szükség akkor új magyar szók találásán aggódni és azokkal nyelvünket terhelni, midőn készen vagynak az idegen nyelvekből vevődött ugyan, de már magyarrá vált szók, amelyeket minden magyar ért s él is vélek... Ha azért jó szívvel elszenvedjük a régibb idegen szókat s igaz magyar szavaink közé bévettük: miért nem szenvedhetjük az egy kevésbé újabbakat, amelyek idővel szintúgy régikké lesznek; annyival is inkább, mivel a legjobban kicsinosított nyelvek is megszenvedik az olyan idegen szókat. De nem is oly könnyű jó, új magyar szókat csinálni, mint gondolhatná valaki. Sokra kell abban vigyázni, hogy a nyelv természetete meg ne sértődjék. Azért még eddig kevés új magyar szó csinálódott, amely a nyelv természetének minden próbáját kiállhatná.

Rútítására s rontására szolgált nyelvünknek továbbá az is, hogy olyanok írtak s fordítottak magyar könyveket, akik nem született magyarok lévén, vagy életüket olyan helyeken töltvén, ahol többnyire deákul beszélnek; ámbár láttattak magoknak úgy tudni a magyar nyelvet, mint magok született nyelvét: de valósággal annak természeti szépségétől és együgyűségétől messzire távoztak.

tak, és sok erőltetett, homályos és idegen nyelvek természetéhez alkalmaztatott szólásformát hoztak be a magyar nyelvbe. Sok példát lehetne erre felhozni: de annak másszor és másutt léssen ideje és helye.

Az is kárt tett, hogy sok magyar írók vagy idegen nyelvből fordítók, ha igaz magyarok voltak is, nem akartak megmaradni a magyar nyelvnek természeti együgyűségében, amelyben áll pedig annak valóságos szépsége; hanem szokatlan, idegen és azért dísztelen színekkel találták azt ékesgetni. Alávalóságnak tartották, hogy aszerint szóljanak és írjanak, amint a magyar nyelvnek természeti folyamata hozza magával; hanem rendkívül való módot igyekeztek követni; azt gondolván, hogy úgy lesz szép, amit írnak, s úgy lesz nem tudni micsoda felség és magasság benne, ha azt nem a köznép nyelvéhez alkalmaztatják: holott nincs annál bizonyosabb, hogy a magyarok között, még eddig ugyan, a köznépnél nagyon a tiszta magyarság, az olyan köznépnél tudniillik, amely legkevesebb idegen nemzetűekkel volt eleitől fogva megegyedve.

Ezzel mindazáltal nem azt akarjuk mondani, hogy a paraszti és bárdolatlan beszéd volna mindenben a tiszta szép magyarság: mert igaz az, hogy a tanulatlan köznép él olyan szókkal is és olyan szólások formáival, melyekkel valamely derék dolgoknak előadásában, közönséges helyen való beszédben, prédikációban, könyvírásban illetenség nélkül nem lehetne élni. De a' nem attól van, mintha azok is igaz magyar szók és igaz magyar szólás formái nem volnának, hanem csak attól, mivel azoknál csinosabb és alkalmasabb szók is vannak nyelvünkben, amelyekkel azok helyett élni, és amelyek a tanultabbak előtt közönségesek, mint akinek csak egy öltözte nagyon, abban jelenik meg akárhol is, ha szennyes és alávaló is, mivel nem tud mást mit venni magára: de akinek csinos és tiszta öltözte is nagyon, abba öltözik, mikor a tisztesség kívánja, holott a szennyes is tulajdon öltözte...

...Ézenkívül még, hogy a köznép beszéde bárdolatlannak s kedvesség nélkül valónak tetszik, az is okozza, mivel az mindenkor csak alávaló s közönséges dolgokról szokott beszélni; tudatlan lévén, nem beszélhet derék és elmés dolgokról. Innen osztán a beszéde tetszik durvának és alacsonynak, holott nem a beszéde: hanem a dolgok durvák és alacsonyak. De fordítsa csak valaki a köznép beszédének módját, illendőképpen elrendelve, derék dolgoknak előadására, úgy, hogy semmi idegen és erőltetett cifrázatokkal ne éljen; meglátja

maga is, más is, mely szép, világos és magát kedveltető tiszta magyarság lészen az. Mert mi ugyan úgy tartjuk, hogy akármely derék és magas dolgokat is elő lehet a köznép nyelvén adni, és hogy nem is jó magyarság az, amelyet a köznép könnyen meg nem ért...

1795

RÉVAI MIKLÓS

A SZÉP MAGYAR TOLL

...Mevolt a rómaiaknál a tudósnyelv, az írónyelv, amint Adelung nevezi, die Schriftsprache. De mi, ezt hallván, meg ne csalatkozzunk; hamis vélekedést ne szegezzünk fejünkbe. Nem az írók alkották ezt a nyelvet. Más ebben az ő érdemök, onnét ered ez a nevezet. A felemelkedő és magát ékesítő boldog tartományban a közönségesse lett nyelvet, kifejtődő állapotjában, annak természete s belső tulajdonsága szerént, az írók csak felsegéllették, megmentették az alacsony durvaságtól s méltóságosan félmagasztalták. Ártalmas következással rettent az írónak maga elvéltében gögösködő hívsága: hogy az ő kezében vagy on a nyelv, ő annak az alkotója. Mert veszett ízlésű s a nyelvben is nem eléggé jártos lehet: s azért könnyen eltávozhatik a szépségéstől, a közönségéstől. Az ilyen elhítt író, mikor maga akar teremteni, megveti a nyelvnek tiszta hibátlanóságát, keveri a szólás módjait, s ő gondolta hasonlóságok után új nyelvet kohol magának. Harsányon kell az ilyennek odakiáltani Adelung állatását: az író, az ő írólétevel nyelvet nem alkothat, nem is ékesíthet; mert minden írónyelv nem egyéb, nem is lehet egyéb, a megékesült tartományban társalkodó életnek nyelvénél.

Vayon nekünk is tudós írónyelvünk; noha nem juthatott oly igen virágzó állapotra. Áldjuk az eget fenntartott kincsünkért! Közel háromszáz esztendőtt számlálhatunk, amely időközben sokat írtak hazánkknak érdemes tanult fiai. Akkor, még szűk határainkban is, messzebb terjeszkedett a mi nyelvünk: azon beszéllett a számosabb pór nép, a polgár, a nemesség, a fő uraság, a fő papság. S ugyanazért közönségesebb s egyenlőbb volt. Azok a jámbor lelkek, nemzetünk írói, midőn a nyelvnek nagy bővségéből, sok különös tulajdon szólásiból, gondos írásaikba annyit raktak öszve a mi számunkra: ugyanazzal híven általadták egyszersmind a közönséges, egyenlő, régi szokásból az igaz szóhájtogatást, a valóságos szószármaztatást, a helyes szóköttést. Amikben megfogytak itt is, amott is gondatlanságból, a közönségéstől eltévedő botlással keverve csakugyan hagytak azokra is oly kitetsző nyomokat: hogy azokon jártunkban a nyelvnek minden szabásait bizonyosan kitanulhatjuk. Ezek szerént már az ő

hibáikat is bátran megjobbíthatjuk; s ugyanazonoktól magunkat is szépen megóhatjuk.

Oly buzgón akarom nyelvünk hibátlanságát: hogy többször is ki-kelek mostani íróink ellen; ámbátor úgy érje miatta szegény fejemet a sok rút szidalom, mint a jégeső. Felesen közülök bírnak ugyan jó ízléssel, bővelkednek mindenféle szép tudománnyal, jeles dolgokban foglalatoskodnak, írásikban mindazon magyar szavakkal élnek, azokat a nyelvnek tulajdon szólása szerint veszik: azonban ezt a sok jót csaknem mindnyájan megszeplősítik egynehány, de szüntelenül azonképpen előforduló hibás szóhajtogatásokkal és helytelen szókötésekkel. Némelyek pedig, íme gáncsokon kívül még a szószármaztatásban is, magok fejből költ leleményekkel, új képtelenségeket szaporítanak. Apróságnak s magokra nézve szükségtelennek tartják a gondosabb nyelvtanulást. A pusztá szokáshoz ragaszkodnak: s mikor annak magával meg nem egyezhető ellenkezésén fennakadnak, ide s tova haboznak, s a nyelv ellen tusakodnak. Zavarják a jó szokást a rosszal; megvesztegetik a jó szokáson gyarapodott hasonlóságot. Nincsen velős okon megállapodott egyezésök. Ezekben mi ugyan öutánok el nem igazulhatunk.

Térjünk vissza a régiekhez. Nálók találjuk fel a hibátlanságot megtartásra, a szóhajtogatásnak, szószármaztatásnak, szókötésnek csalhatatlan szabásait. Ezeket én, tőlök vévén, igazán a tudós nyelvből, állandó megegyezéssel közönségessé lett jó szokásból, igyekeztem hívségesen előadnom az én nyelvtanításomban.

1805

VERSEGHY FERENC

A TISZTA MAGYARSÁG

...Ha meggondoljuk, hogy régi és mostani könyszerzőink között nincs talán kettő, aki egymással a magyar ortografiában és a szók formálásában s inflexiójában tökéletesen megegyezne, ha ezenkívül észrevesszük azt is, hogy az emberben felette nagy, sőt majdnem győzhetetlen ama majomhajlandóság, mely őtet, ahelyett hogy saját eszével élni hagyná, másoknak vak követésére ingerli; valamint ama ragaszkodás is, mely őtet a józan észnek világos hagyománya ellen szüntelen visszavonnyá ahhoz, amihez egyszer szokott: lehetetlen bizonyára reménlenünk, hogy a magyar nyelv feljuthasson valamikor ama tökéletességre, mely a csinos stílushoz minden jól kultivált nyelvben megkívántatik. Íróinktul nem lehet azt várni, hogy filológiaiabéli nyomozásokra bocsátkozzanak, melyek azonkívül hogy unalmasok, oly hosszasak is egyszersmind, hogy dolgot egy egész emberi életnek untig eleget adnak. De azt sem kívánhattuk tőlök, hogy magokot ama tudományokban járatosoknak tegyék, melyek a filológiaiabéli nyomozásoknak helyes megítélésére szükségesek; a napkeleti és a napnyugoti tudós nyelveket értem, melyekhez a muzsikát és az európai kultúrának a históriáját is oda kell függeszteni. Némelyek tehát ama csínatlan nyelvnel maradnak meg, melyet dajkáiktul tanultanak; némelyek saját tetszéseik szerint tesznek nyelvünkben változásokat; némelyek ama vármegyének vagy helységnek szokásával oszlopollyák hibáikat, melyben nevedtek; némelyek idegen nyelvekhez folyamodnak regulákért; némelyek a régi magyar könyvekhez járulnak világosságért; nem ugyan, hogy azokat egészen kövessék, hanem csak hogy belőlök azt szedgyék ki, ami hipotéziseikbe illik; némelyek pedig egy mostani írónak tanítványi vagy jó baráti lévén, hibáinak is buzgó imádói lesznek, Cicerónak felettébb alacsony példája szerint, aki Plátóval még hibázni is gyönyörűségnek tartotta.

2. §. Hogy dajkáinknak magyar nyelve sem nem csinos, sem nem tökéletes, ki-ki könnyen átlátja. De nincs is itt kérdés arról, hogy közembereinket ékesen szólni tanítsuk, hanem csak arról, hogy nyelvünköt aestheticabéli szerzeményekre alkalmasabbá, könyv-

szerzőinket pedig figyelmetessékké tegyük ama kötelességre, mely tőlök nem ok nélkül kívánna, hogy azt a nyelvet, melyben könyveket akarnak írni, ne csak *tudgyák*, amint tiszt. Virág Benedek Úr elmésen mondgya, hanem *tanullyák* is. Akik tovább szabad embereknek tartván magokat, nemzeti jussaik közé számlállyák azt is, hogy nyelvünköt tetszések szerint megváltoztassák, azoknak meg kellene gondolniok, hogy más ember is élhetvén a rosszul értett szabadsággal, nyelvünkől végre érthetetlen *jargon* és rendetlen zűrzavar válhatna; aminek következése még az is lehetne, amit Herder megjövendölt, hogy nyelvünk a föld színérül kevés üdő múlva egészen elenyészik...

...II. §. A nyelv iránt való vetekedésekben a most élő egész nemzetnek közakarattját ösmerem én legfőbb, legbátorságosabb és egyetlen egy bírónak. Feltalálni ezt ama közönséges szokásban, mely a hasonló szókkal hasonló esetekben egyenlőképpen bánik, és a filológiában analogyiának neveztetik...

1805

VERSEGHY FERENC

ANALYTICA

...Ezenkívül előfordulnak magukban a klasszikus szerzők műveiben olyan szabadságok, amelyek a versmértéken vagy magának a nyelvnek a tulajdonságán, továbbá az igazán helyesen szólásnak a törvényeit illetően és a mondattani törvényekhez nem pontosan illeszkedő versmértéken csorbát ejtenek. Nekünk azonban annál lelkiismeretesebben, annál inkább kötelező erejűen kell óvakodnunk az effajta szabadságoktól, amennyivel nagyobb a különbség Horatius és más klasszikusoknak a műgondja között, akik nagyságukkal a csillagokig értek, és a mi bágyatag próbálkozásaink között, amelyek még csak a földön csúsznak. Bizony nem győzők eléggé csodálkozni azon, hogy korunk magyar költői milyen meggondolással nem átallják maguknak tulajdonítani nemcsak a szabadságot, amely a versmértéket tetszés szerint szétdarabolja, és amely magukban a régi görögöknek és latinoknak a klasszikus műveiben is ritkán fordul elő, hanem azt a nyakló nélküli visszaélést is, amellyel az anyanyelvet magát a gyakran a legszabadosabban kezelt metrum kedvéért – amely ezt a nevet már meg sem érdemli – megerőszik, ráadásul az olvasók nagy része a versmértéknek és a nyelvnek ezekben a fekélyeiben még szépségeket is gyanít. Míg a szabadsággal – ahogyan ők maguk nevezik: a költői szabadsággal, amelyet én joggal mondanék a hanyagság takarójának – a versmérték rendjét megbontják, csak a saját hírüknek-nevüknek ártanak; minthogy azt, amit a bármilyen oknál fogva megvett, meghódított hízelgők ezeknek a művecskéiben ma dicséretükkel halmoznak el, vagy a tisztelettől indítva mentségükre hoznak fel, azt az utókor szigorúan fogja megítélni. Ámde míg a versmérték kedvéért a nyelvet eltorzítják, a szavakat tetszés szerint szétválasztják vagy összekötik, oda nem illő képzőkkel vagy ragokkal elcsúfítják, a mondat szerkezetének természetes rendjét felforgatják, a kifejezésteljes változatokat még az olyan szavakban is elhanyagolják, amelyekben azokat az egész nemzet híven őrzi, a névelőket a latin nyelv mintájára sok helyen elhagyják, viszont a tulajdonnevek elé – ellentétben a természetes, a nyelv tulajdonságának a biztos talajára támaszkodó mondatszerkezettel – korlátlanul odateszik, nemcsak sa-

ját dicsőségüknek ártanak, hanem az egész nemzet jogait is megsértik. Természetesen ezeket a nyelv tulajdonságain csorbát ejteni szokott sebeket, csúfságokat nemcsak a kíméletlen nyelvészek – ahogyan őket a szabados költők vádolni szokták –, hanem maga a józan ész követelményeire támaszkodó esztétika is – miként ebben a műben gyakran láttuk – és elsősorban a haza iránti rajongó szeretet keményen elutasítja. Az nem is lehet igazi hazaszeretet, hacsak a honi nyelvnek ezeket a szörnyű torzulásait mint a magyar nyelv sérelmére elkövetett megannyi jogtalanságot, a nyelvnek mint a magasabb műveltség hordozójának késleltetőjét, elsötétítőjét és akadályozóját mélységesen vissza nem utasítja. Tudnia kell a költőnek, amennyiben az irodalmi életben tekintélyével egyébként kitűnik, hogy a nyelv, amelyen ír, nem saját tulajdona, amellyel tetszés szerint rendelkezik, hanem az egész nemzet legdrágább kincse; ezt használni szolgálat, helyesen alkalmazni dicsőség, rosszul alkalmazni pedig bűn...

Buda, 1817

KAZINCZY FERENC LEVELE KIS JÁNOSNAK

...Óhajtanám továbbá, hogy munkád a Jenisch Vergleichung von XIV. Sprachen-jénél vékonyabb ne légyen, és hogy abban azokat, amiket Adelung, Pölitz st. a stilisztikára nézve mondanak, és amit az oly írók, mint Bürger volt, Adelungnak hiperortodoxiájára feleltek (amilyen az, hogy a művész nem *ad naturam*, hanem *eisz to kreittón* fest, és így a szépíró nem a debreceni puristák szerint, hanem *eisz to kreitton* ír és szól, s nem gondol azzal, hogy ő előtte szólott-e úgy valaki, vagy nem? – így Klopstock) – óhajtanám mondom, hogy ezeket a legnagyobb energiával s halmozva előhordott példák által megmutatva mondd; mert, bizony mondom néked, publikumunk ezt nemcsak nem tudja, hanem nem is gyanítja...

..., „Nagy hiba, hogy a nemet éppen nem fejezi ki.” – Ez a nagy igazság azt kívánja, hogy meggyőző példát hozz elő, mégpedig idegen nyelvből vett darabban, ahol a *lui* és *elle*, *Er* és *Sie* magyarul ki nem tétethetnek. – Ilyen az, hogy a nap és hold gyermekei az éjszakának; ez lánya, amaz fia. Itt osztán a *Sie* és *Er* nem kontinuáltathatik magyarban...

...El ne felejtssd, hogy ha egyrésztől nyelvünk véghetetlenül szebb is a németnél, hogy hosszas szavai vannak: másrésztől nagy hiba, hogy kevés monosyllabú törzsök szavai vannak. S a gondatlanság ezeket, *csend*, *remény* stb. egészen elhagyta... Buzdítsd ezeknek követésére olvasóidat.

A fordítások érdemét éreztetni kell azáltal, hogy amely hazában még nincsen festőoskola, amely hazában még nem virágozik a festés és faragás, ott a gipszabguszoknak s kópiáknak nagy a haszna. A fordításnak nagyobb, mint a kópiáknak, mert a kópia merő (hibás) originális: de a fordítás lassanként az idegen nyelvek szépségeit általhozza a miénkbe és éreztetvén, hogy hol maradánk sokkal hátrább az idegeneknél, végre meggyőz afelől, hogy ha egy líneában akarunk valaha ezeknek íróikkal állani, újítani kell nyelvünkön.

Itt jó lesz osztán az elmúlt századnak első és utolsó szakaszabéli

jobb írókat összevetni. Még jobb Klopstockban az anglus, Göthében a francia szólásokat kikeresni és megmutatni, hogy azok a német expressziók, amelyek most már civitate donáltattak, eleintén fület öklendettek...

1805. január 1

KAZINCZY FERENC LEVELE RÉVAI MIKLÓSHOZ

...Az én barátságom Versegi eránt nem szenved kérdést. Szégyenleném, ha hazugnak kellene találatnom, hogy eránta szeretetet mutattam. De én csak a jó embert, a munkás embert, a szerencsétlent szerettem benne; különben őtet mindég kellem nélkül szűkölködőnek, rögs beszédű írónak nézem; valóban éppen nem kisebb mértékben megromlott fejűnek, mint amilyennek, Kedves Barátom! ő néz tégedet és másokkal együtt engemet is. Az a grammatika is olyan tudomány tehát, mint egy bizonyos más: amelyben megbomol a jó fő is, ha a természet igen nagy mértékével nem áldotta meg a józanságnak. Ki beszél úgy, mint ő akarja, hogy beszéljünk – s nyere valamit a beszéd azáltal, ha az ilyen grammatikust, stiliztát és poétát fogjuk követni? Kivéven egy-két dalát – egyet-kettőt ötven között – én nem tudtam soha szépnek, nemcsak olvashatónak is lelmi semmi mívét, sem versben, sem prózában – s prózában még inkább nem, mint versben. – Azt hittem, hogy a nyolc esztendei elmélkedés magához hozta; s elrémültem, midőn leveléből irtóztató eretnekségeit láttam.

Olvastam azután *Rikótiját*; olvastam *Grammatikáját*, olvastam *Tiszta Magyarágát*, – Mit mondok? Nem olvastam! Vissza inkább a foglyukakba!, mint Philoxenus a Dionysiusnak rossz versei elől, hogysem azokat végig olvassam. Rikótinál, mondom, soha ízetlenebb könyv még kezembe nem került. Meg nem foghatnám, hogy az az ember, aki Sulzert tette stúdiúmául, és belőle annyit beszél, hogyan tudott olyat írni: ha nem tudnám, hogy ő nem annyira példák által igyekezett gyúlasztani lelkét s ízlését képezni, mint a sovány törvények által. Grammatikája pedig, és *Tiszta Magyarága*, melyekkel úgy hitte, hogy örök statorjává tette magát nyelvünknek, elakasztotta számban a szót. Az ily grammatikushoz illert így ítélni a *nemzetnek* legtanultabb s leggondosb *grammatikusáról*: az ő esmeretes *modestídjához* illert azt írni ennek munkájáról; hogy ez annak másodík darabjával fenyegetőzik. Szántam őtet, pirultam érette, s előre láttam, mint fog járn...

1806. augusztus 5

KAZINCZY A XIX. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDÉBEN

Bár már fogsága előtt is a magyar irodalom vezéregyéniségei közé tartozott, azzal a korszakával külön nem foglalkozunk, mert a legkülönbélebb kérdésekkel kapcsolatban már érintettük XVIII. századi irodalomszemléletének valamennyi lényeges kérdését. Így láthattuk, hogy a felvilágosodás kultúránépszerűsítő eszményének megfelelően ekkor nyelvújítási törekvései is mérsékeltek s összeegyeztethetők az európai poétai dikció ellenes, a stílust demokratizáló tendenciákkal. Dráma- és regényfordításai, illetve adaptációi is modern irodalmi tendenciákra való reagálókészségét igazolják. Egyúttal azonban az is világossá vált, hogy legalábbis a hagyományos műfaji rendszer vezető műfajain belül hajlott az ortodoxiára, a műfaji norma és a hozzárendelt stíluszint követelményének beteljesítésére. Ezen kívül azonban megállapíthatjuk, hogy lírájában és versfordításaiban is a hagyományos műfajok modern német változatai ragadták meg, gazdag érzelmességükkel, elsősorban Klopstock és a Hainbund (főleg Höltz) költészete.

A fogság előtti tevékenységének gazdag, változatos színképében a szigorú klasszicizmus csak az egyik szín volt, fogsága után egy ideig ez vált az uralkodóvá működésében. Ezért is különböztette meg élesen a későbbi romantikus irodalomszemlélet szemszögéből két pályaszakaszát Erdélyi János, az elsőt dicsérve, a másodikat elmarasztalva. E változás okát börtönéveiben kell látnunk, amikor elsődleges olvasmányanyaga volt az antik és modern klasszikusok művészete és a göttingai neohumanizmus klasszikafilológiája. A latin írók nemes sztoicizmusa és Plutarkhosz héroszainak példája lelki erőt, bátorítást is adhatott neki szenvedései elviseléséhez. Klasszikus ízlésvilágának többoldalú s nemcsak irodalmi érvényű kibontakozásához hozzájárult a beszerezni engedélyezett Winckelmann-mű a görög művészet történetéről, melyből a nem is túl rejtett zsarnokellenes tendenciákon kívül a német klasszika egyik legfontosabb forrásaként a plasztikus ízlést és a világos kontúrok tiszteletét is magába szívhatta. Erre korábban is megvolt a hajlama: bécsi múzeumlátogatásai, éles megfigyelőkészsége és saját képzőművészeti tevékenysége (kitűnő sziluettek, „árnyékrajzolatok” készítése) is ezt igazolja. De a plasztikus ízlés nagyrabecsülésén kívül fogsága idejének még fontosabb winckelmanni hatása az a görögésgeszmény, melynek Winckelmann által sem túlzottan hangsúlyozott politikai előfeltétele az athénias, a szabad közösségbe harmonikusan beilleszkedő és benne mindenoldalú kibontakozásra képes egyén, legfontosabb vonása azonban az esztétikum felemelése az életértékek hierarchiájának csúcására, az esztétikus emberség és életvitel imádata.

Az európai felvilágosodás első évtizedeinek liberális embereszményét ideiglenesen visszaszorították a század második felének, majd a francia polgári forradalom által kiváltott világegésnek az eseményei, melyek a szuverén egyén helyébe a szuverén közösséget állították, s az egyénnek a népszuverénitásban, a népfelség elvének gyakorlásában résztvevő oldalát magasan fölébe emelték másik oldalának, a részleges, partikuláris szubjektumnak. Ezt fogalmazza meg először Rousseau a társadalmi szerződésről írt művében (*Contrat social*) és ez nyer kifejezést a fejletlenebb német viszonyoknak megfelelően absztrakt módon Kant etikájában, amikor a Gattungsmensch-et, a nembeli embert véglegesen elszakítja az empirikus érzéki egyedtől. Ez történik az egyed és az emberi nembeliség viszonyának dialektikája körül nemzedékenként megismétlődő vitákban, amikor Diderot és Herder liberálisabb, az egyéni kiteljesedést is engedő álláspontjával szembeszegül Rousseau és Kant történetfilozófiai álláspontja, mely az emberi elidegenedés jelen állapotát tudományosabban szemléli, s így kiteljesedést csak az egész emberiségnek tud ígérni. Ennek ellenére Rousseau is, Kant is keresi a kiutat a végletes elidegenedés állapotából; az előbbi a társadalmi szerződés útján, a közösség megreformálásán keresztül akarja az egyént megváltani, s a jakobinusok ezt az utat fogják megkísérelni, majd az új század nacionalizmusai is ezt fogják ígérni profán új vallásként nemzeti közösségük egyes tagjainak. Kant viszont a végleteire szaggatott emberség pólusai között a lehetséges közvetítő erőt, mely képes az ember integritását helyreállítani, harmadik kritikai művében, *Az ítélőerő kritikájában* (Kritik der Urteilkraft) az esztétikai célszerűség világában fogja megtalálni. Ezzel lényegében egyik fő előkészítője lesz a német klasszika és a korai romantika életérzésének s az úgynevezett művészeti korszaknak, mely kiábrándulva a közösségi embermegváltás eszményéből, a polgári forradalom és a jakobinus terror kedvezőtlen tapasztalataira az esztétikai nevelés útján történő egyéni kiteljesedés utópiájával válaszol. S ennek a winckelmanni és a göttingai neohumanista görögészeszménybe bocsájtott közös gyökerei teszik lehetővé Kazinczy számára azt, hogy a német klasszika – elsősorban Schiller tanulmányaiban kifejtett – elméletével való megismerkedése előtt (a korai romantikus változat valószínűleg el sem jut hozzá) már az esztétikum magasrendűségének az adott európai társadalom- és szellemtörténeti helyzetben oly korszerű álláspontjára helyezkedjék. A napóleoni háborúk felkavart közösségi szenvedélyei egy évtized múltán elsöprik a „művészeti korszak”-ot, a weimari klasszika Schiller halálával (1805) felbomlik, a korai romantika átfejlődik a nemzeti romantikák világába, mely az esztétikai tudatformát ismét alárendeli más tudatformáknak (vallási, politikai), de Kazinczy eszményrendszere élete végéig töretlenül megmarad a „művészeti korszak” alapján, elsődleges példái a görögös német klasszicizmus nagyjainak, elsősorban Goethének művei maradnak, s élete álma, egyben fáradhatatlan tevékenységének tárgya, hogy a magyar irodalmat és nyelvét ehhez az eszményhez emelje.

Bár Goetheék tevékenységének jó részét csak fokozatosan ismeri meg, börtönből való kilépésekor őt is ugyanaz az arisztokratikus szellemi öntudat jellemzi, mint a weimari klasszikusokat közösen vállalt tollharcuk, a *Xeniák* idején. Később a nyelvújítási harc nyitányát képező epigrammagyűjteményének, a *Tövisek és virágok*-nak mottójául választja Goethe hexameterét: „Werke des Geists und der Kunst sind für den Pöbel nicht da.” (A szellem és a művészet alkotásai nem a csöcseléknek valók). Szabadulása utáni egyik első levélből már ennek öntudata sugárik: „Kérdeed, hogy mit dolgozom. Kevés idő múlva megtudod. 2387 napig lévén megfosztva tintától, visszanyervén szabadságomat, mohón estem volna munkának: de ezer akadályok adták elő magokat. Azonban *Emília Galotti* s *Minna von Barnhelm*, *Clavigo* s Gessznernek talán minden Munkáji nemsokára hozzád veszik útjokat, hogy barátságos igazításaidat megnyerjék, minekelőtte sajtó alá mennek. Azoknak mindenike úgy készült, hogy a nagy seregnek ne tessenek. Eddig elértem célomat, nekik nem tetszik; az van hátra, hogy Kisnek s Virágnak tessenek.” (Kis Jánoshoz, 1801. nov. 21. Kaz. Lev. II. 445.)

Kazinczy klasszicizmusában valószínűleg közvetlen fogságbeli olvasmányélményeinek következtében, de talán részben a potenciális olvasóközönség kizárólagos latinos, iskolás klasszicista műveltségének a tekintetbe vételével kapcsolatban is megnő az antik latinság viszonylagos súlya. Leveleinek érvelésében gyakran hivatkozik Horatius, Cicero és Quintilianus tekintélyére az irodalmi nyelvújítás szabadsága kérdésében.

Leggyakrabban használt kategóriái az imitáció és kópia elve és a korrekció. Tévedés volna azonban bennük az iskolás klasszicizmus szintjére való visszacsúszást látni: nagyon tudatos felzárkózó jellegű irodalomújító programjában jó érzékkel nyúl a klasszicitásra feljutni akaró európai irodalmak örök példájához, a latinhoz, mely először vitte véghez a már jól kiképzett, gazdag és sokoldalú görög kultúra és irodalmiság szintjére való felemelkedést cicerói imitációelvével, melynek lényege: gondolkozzunk görögül (vagyis modernül, kulturáltan) latin nyelven. Ez az először a görögöknél, majd a latinoknál kialakult kulturális és irodalmi európaiság lesz az antikvitás utáni korszak egyre bővülő számú európai színvonalú nemzeti irodalmának mintája, Dante Itáliájától kezdve a francia és angol kultúra csatlakozásán át a reneszánsz kori német és lengyel irodalom felemelkedéséig, s a minta mozgósító ereje nő minden egyes újonnan klasszicitási fokra emelkedett irodalom példájával. Az új felzárkózó jellegű csatlakozások a nyelvi és irodalmi Európához, a mindenkori legmagasabb színvonalhoz – ha kedvezőtlen történelmi körülmények időleges visszacsúszáshoz vezettek – időről-időre megismétlődhetnek ugyanannál az irodalomnál is, mint a XVIII. század folyamán a németnél, a lengyelnél, sőt a magyarnál is (melynek korábbi virágkorát a XVI–XVII. században – mint láttuk – Révai már nagyon világosan felismerte). Winckelmann maximájának: utánózzuk a görögöket, hogy eredetiek legyünk, érvényessége minden ilyen felzárkózó jellegű kultúrreformnál tagadhatatlan; mindenoldalúan kifejtett

kultúrák környezetében az originális nemzeti tehetségek kibontakozása is csak ezen a világszínvonalon valósulhat meg. Primitívebb kultúrák originalitási fokán megrekedni s abban még a büszkélkedés okát is fellelni kritikátlan átvétele olyan jelenségek divatjának, melyek a fejlettebb társadalmakban az urbánus civilizáció magas fokán s kísérvjelenségén, az emberi elidegenedés előrehaladott fokán érzett csömör következményeként jelentkeztek a primitivizmus hullámaiban. Elmaradott országokban, mint Magyarországon, e divat korai jelentkezése a fejlődést gátló tényezővé válhat.

Mint a fogsága utáni évek leveleiből látható, Kazinczy egyértelműen szembefordult a grammatikusaink által képviselt „keleti magyarság” felfogással, és egyértelműen a fejlett nyugatra orientálta nyelvünket és irodalmunkat. Ideálja a humanista nyelvészmeny, vagyis a humanizmus nagy mediációs rendszerévé kiépített műfaji rendszer az egyes műfajokhoz hozzárendelt stíluszintek és -árnyalatok hierarchiájával. Ez a maga helyén, a megfelelő műfaji szinten nemcsak eltűri, de javallja is a népies-alantasabb stílusfordulatokat, kifejezéseket. Saját Molière-fordításai vagy baráti levelezése gyakran élnek ilyen fordulatokkal, s közismert, hogy Kölcseynek a Csokonairól írt recenziója, mely egyrészt fintorog Csokonai „pöbelhaft” vonásain, másrészt a debreceni költő életművének legjobb darabjait látja műnépdal-kísérleteiben, nem önmagának mond ellent, hanem egyszerűen a Kazinczyval folytatott levelezés tanulságait ismétli; magának Kazinczynak is ez volt a véleménye.

Annál kevésbé szenvedhette viszont, ha a style sublime-t (ahogy ő nevezte: a fentebb stílt) követelő ódában és epopóciában talált vulgáris kifejezéseket: klasszicistákon iskolázott ízlése ebben mindig stílustörést érzett. A humanizmus nyelvészmenyének megfelelően tehát a sokoldalúan kiképzett, árnyalataiban jól elhatárolt és a kommunikációs funkciónak megfelelően hozzárendelt stílusért harcolt. Legtöbbet emlegetett követelményét, a fentebb stíl kiképzését érdemes közelebbről megvizsgálni. Ez nem jelenti azt, hogy a magyar irodalom nyelvében ne lett volna már korábban is fenséges stílus-szint. Az asperitasnak, a fentebb stíl stílusminőségének zord szinei nagyon is éltek a kései barokk irodalmunkban is, de sajátos nehézséggel megterhelten, divatjamúlt gravitással s ezért modernizálásra szorulón. De a modernebb urbánus nyugat-európai fejlődés során a style sublime-nek egy másik árnyalata is kezd kialakulni: az antikvitás retorikáiban még a középső stílus-szinthez sorolt suavitas, a szerelmi költészet stílusajátossága Dante és Petrarca óta felfelé törekszik és létrehozza a fentebb stíl lágyabb, édesebb változatát. Kazinczynak igaza volt, amikor ezt hiányolta irodalmunkból; Csokonai stilisztikai zsenijében ennek a lehetősége is megvolt, de tisztán, elegyítetlenül megvalósítani nem tudta. Amikor tehát a század első évtizedében kialakul Kazinczy levelezésében ez a stilisztikai program mint követelmény, teljesen időzserű; de a sors iróniája következtében e programról mit sem tudva a fentebb stílus mindkét árnyalatát, a modernizált asperitást és a suavitást is megvalósítja az ekkor még az íróasztalfiók számára alkotó Berzsenyi Dániel.

Kazinczyt izlése és jó magyar nyelvérzéke megakadályozta abban, hogy nagyobb erőszakot kövessen el a magyar nyelv természetén stílusújító gyakorlatában. De az erőszaktételek elvi akadálya nem volt részéről; nyelvünknek a nyugati művelt nyelvek modelljére való átalakításában benne volt a tudatos nyelvrontás mozzanata is. A fogsága előttinél is szigorúbb fordítóvá vált, s nyelvünket az idegen nyelvek fordulataival, idiómaival is igyekezett gazdagítani, így széles kaput nyitott a barbarizmusok, a nyelvi idegenszerűségek beáramlásának. Ezt még súlyosabbá tette elvi fordításprogramja, melynek értelmében még nem vagyunk alkalmasok originális művek létrehozására, s ezért fordítanunk kell, hogy a műveltebb nemzetek remekeit és azok stilisztikai értékeit magunkévá tehessük. Hogy ez az elve ellentmondott a cicerói imitációelvnek és a modern klasszicista (például francia, német) gyakorlatnak, az egy pillanatig sem vitás; ott ugyanis az imitáció sosem jelentett az eredetiségről való lemondást a művészi tevékenységben, sosem jelentett pusztán fordítást, csupán az eredeti tevékenységben az örök érvényű mintákhoz való alkalmazkodást. Hogy Kazinczy egyoldalú és téves fordításprogramjának mi lehetett a kiváltó oka: saját kevésbé originális tehetsége, hosszú és a börtönévek alatt kizárólagossá vált fordítói tevékenysége, mely az eredetiségre sorvasztólag hat, vagy a csüggesztő magyarországi helyzet jó felmérése (a ferenci abszolutizmus cenzúrája következtében még az európai felvilágosodás korának legnagyobb tekintélyű írói sem mindig jelenhettek meg), azt nehéz eldönteni, de egyoldalú fordításprogramja a következő évtizedben már hatásának és harcai sikerének fékjévé válik.

Ellenfelei az organikus obejektív nyelvi szellem herderi tanát fordították vele szembe. Herder nyelvregényére, mely Sturm und Drang-kori költészeti primitivizmusának megfelelően az angol primitivizmus, különösen Blair Osszián-bevezetésének (1763) érveit ismételve a nyelvfejlődés kezdeteit poétikusabbnak, költői nyelv létrehozására alkalmasabbnak tartja, némi joggal hivatkozhattak. De egyrészt érdekes, hogy maga Kazinczy is fokozatosan túlpólirozottsága ellen irányuló állásponthoz, másrészt viszont maga Herder sem jut el egyértelmű nézetekhez; már *Fragment*-jeinek első könyvében, nyelvregénye kifejtése után a nyelv mindenoldalú kifejlesztésének igényét fogalmazza meg. Ez pedig ellentmond sorsszerűséget sugalló organikus nyelvhasonlatának a nyelv egyes korairól s egymásutánjuk megváltozhatatlanságáról, s míg e hasonlat a romantika felé, annak organikus és objektív nyelvi szelleme, géniusza felé mutat, addig a mindenoldalú fejlesztés igénye azonos a humanizmus nyelvi ideáljával, Kazinczy örök mintájával. S a klasszicizálódó Herder tevékenységében, különösen pedagógiai célzatú műveiben egyre inkább ez kap hangsúlyt; Kazinczy pedig Herder-imádatában elsősorban erre a Herderre talál rá, mint jogos hivatkozási alapra.

Bár nyilvánosság elé hosszú ideig nem lépett velük s csupán baráti levelezésében fejtegette őket, ezek a nézetek előbb-utóbb megteremtették számára

a konfliktuslehetőségeket kora másként gondolkodó erőivel. Révai és Verseghy vitájába való akaratlan belekeveredésén kívül elsősorban a debreceniekkel való – eredetileg szintén szándéktalan – többszörös és évekig tartó vitája jelenti az irodalmi nyilvánosság elé lépését.

Debrecennel való szembekerülése nem újkeletű. Még jozefinus tanügyi tisztviselőként összeütközött vele a közös iskolák sorát megteremteni akaró tevékenységében, mivel a református egyház ennek a törekvésnek ellene szegült. Debrecent és legtehetségesebb fiát, Csokonait nem azonosította teljesen: pontosabban a Debrecen által kitaszított Csokonai iránt nagyobb együttérzést tanúsított. Csokonai egyik mesterének vallotta, börtönidejét és szabadságát is megénekelte, s Kazinczy saját családjá ellenérvésével szemben is kiállt a debreceni „garabonciás diák” mellett. Ízlésük mégis mindig eltért egymástól: Kazinczy börtöne előtt Pálóczi Horváth Ádámmal hasonlította debreceni hívét, de ez még a kedvezőbb összevetés: a börtöne után Kis Jánosnak írt – már említett – levelében Mátyási Józseffel együtt sorolja fel. Dayka értékelésében sem tudtak teljesen egyetérteni, és Rhédeyné temetésén is eléggé idegenkedve hallgatta Csokonai szomorú ágalását *A lélek halhatatlanságá-*nak előadása közben. Halála után nekrológot írt róla, melyben a géniusza iránti elismerés mellett fenntartásainak is hangot adott, és bejelentette az igényét arra, hogy a klasszicitás jegyében megkorrigálandó életművét ő adhassa ki. Ez a szándék Debrecenben éles ellenérzést váltott ki, melyet csak fokozott a Kazinczy által kezdeményezett Csokonai-emlékmű ügye. Feliratul ugyanis az „Et in Arcadia ego”-t, az „Árkádiában éltem én is”-t szánta, s a debreceniek megtalálták Barthélemy abbé klasszicizáló regényében, az *Anacharsis*-ban, hogy Árkádia jó leelőhely, különösen a szamarak számára. Magyarózkodás és ellenmagyarózkodás közben a félreértés véletlen okát sikerült tisztázni, de a lényegi ellentétek annál élesebben fényre kerültek.

Amikor megkezdett publikációs tevékenysége (Marmontel *Szivőképző regéi*-nek fordítása, a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* I. kötetének megjelenése Sylvester János nyelvtanával stb.) az olvasóközönség körébe ütközött, elhatározta, hogy megkezdi a közönség felrázását. Először Jenisch nyelvhasználati művének mintájára esztétikai grammatikát akar írni, mely Révai rendszerénél alkalmasabb volna az irodalmi neológia elvi alapjául, az írók nyelvalkotó jogának igazolásául. Majd az 1807-es országgyűlés akcióinak hatására a magyar nyelv hivatalossá tétele ügyében provokációs célzattal meghirdetett tübingeni pályázatra írja meg híres *Tübingai pályairat*-át, az egykori jozefinus adminisztrátor br. Prónay László felszólítására. Lelkesen érvel a magyar nyelv hivatalossá érett volta mellett, egyidőben azzal, hogy mint elvi neológus a magas európai irodalmiságra éretlennek tartja. Talán ezzel is összefügg a töle szokatlanul retorikus német stílus. Álláspontja azonban nem újság: már 1790-ben, a nemzeti felbuzdulás idején is ezt vallotta, sőt még szélsőségesebb fogalmazásban az Orpheuszban is megjelent tanulmányában: „...az Idegen vagy Magyarrá lesz köztünk, vagy éhhal el...” Ehhez képest a nemzeti-

ségek álláspontja iránt megértőbb *Tübingai pályáirat*-ában, s ezt a pályaművek egyik hivatalos bírálója, a szlovén író és császári tisztviselő, Kopitar is helyeslően ismeri el. Álláspontja zseniális tömörségű megfogalmazása így hangzik: „...a patriotizmus nem ellenkezik a kozmopolitizmussal: ez am azt csak nemesíti.”

Napóleon 1809-es hadjárata idején Kazinczy, az egykori „jakobinus” a magyar rendekkel együtt elutasítja Napóleon bécsi proklamációját, melyben a magyar nemességet felszólította a Habsburg háztól való elszakadásra. Politikai hazatalálása a „nemesi” hazába, majd megnyugtatóan kielégülő politikai Napóleon-szimpatíája (Napóleon és Mária Lujza házasságával, melyet lelkes verssel üdvözölt), a kibontakozó francia-osztrák szövetség stabilizáló hatása mind hozzájárultak biztonságérzetének kialakulásához: politikai kiegyezése a rendekkel így lett előfeltétele az irodalmi-nemzeti egységet megosztó harca megkezdésének irodalmunk civilizálásáért, a legszélesebb értelemben vett polgárosításáért. Az eddigi egységnek az alapja az volt, hogy felvilágosodás kori mozgalmaink kezdetén, majd az abszolutizmus nyomása alatt ismét hazafias tett volt az irodalmi tevékenység, mely még a nem nemes lírátorokat is a többnyire rendi nemzeti érdekek mellé állította. Kazinczy korszerű esztétikai szempontú irodalom- és nyelvfejlesztő programjának ez a jóakarató dilettánsokat és provinciális nézőpontú tehetségeket is magába foglaló nemzeti egység az útjában állt. Ezért, politikai helyzete stabilizálódásával nem elégedett meg többé az új program elvi megalapozását szolgáló esztétikai grammatika tervével, hanem hozzáfogott a táborszervezéshez (saját hívéül, triászul nyerte meg Révai egykori triászának tagjait, Horvátot, Vitkovitsot és a hozzájuk csatlakozó fiatal Szemere Pált, majd Kölcseyt és 1808-tól Berzsenyit is), s bírátaival Debrecen után a dunántúli ortológiát is maga ellen mozgósította. Legfontosabb bírálati Bécsben, német nyelven jelentek meg az *Annalen* című folyóiratban Kisfaludy Sándorról és Verseghy *Aglájá-járól*.

Biztonságérzete megnövekedésével, bár később is vallja elvileg kizárólagos fordításprogramját, szembekerül az originalitást elítélő nyilatkozataival, vagy legalábbis megtalálja az utat a cicerói imitációelv helyes gyakorlatához, amikor önálló költői tevékenységét újrakezdi. Próbálkozásainak egyik iránya az antikvitás utáni Európa egyik legbonyolultabb, egyben legnépszerűbb költői formájának, a szonettnek meghonosítása irodalmunkban, mégpedig sikerrel: nemcsak ő ír szerencsés és az eredeti olasz szonettforma követelményeit kielégítő mintadarabokat, hanem tanítványait is rálekesíti, Kölcseyt, Szemerét stb. Ez azért is figyelemre méltó, mert bár ez a versszerkezet a Kazinczy értelmében vett európai klasszicitási fokot elért újkori nemzeti irodalmaknak évszázadok óta kedves formája, viszont nem antik produktum, kedves weimari klasszikusai nem rajongtak érte, sőt Voss, aki Homérosz-fordításának grecizálásaival mindig kedvenc hivatkozási alap volt a neológus Kazinczy számára, épp az új század első évtizedében indított éles hangú szonettháborút a német romantikusok ellen. E romantikusok pedig, akik az an-

titkivás utáni, a középkortól indult autochton, önálló irodalmi fejlődést neveztek szélesebb értelemben romantikusnak, s magukat jogörökösének tartották, a szonettet is kisajátítják romantikus műfajként. Kazinczy hall a vitáról és ezután nyúl a szonettformához: ez is bizonyíték klasszicizmusának nem antikos és iskolás jellege mellett.

Másik iránya antikosabb, bár a műfajok a felvilágosodás korában és a német klasszikában is kedveltek voltak. Epigrammái a latinos szatirikus műfajváltozat megvalósítói, költői episztolái művészien kiszámított csapongással, ironikus stílusukkal, irodalmi és politikai témákban tanító célzatukkal a horatiusi művészet példáját követik.

• A fogsága előtti kritikusi tevékenységét a tárgyalt időszak bírálatában újra-kezdő Kazinczy érdeklődése változatlanul eléggé nyelvközpontúnak tűnik. Mind Kisfaludy Sándor *Himfy Szerelmei* című két kötetéről, mind Versegly *Aglája* című 1806-ban megjelent kötetéről írva elsősorban nyelvi és verselési kifogásokat sorol fel, Pápay Sámuel könyvének bírálatában pedig már a szerveződő dunántúli ortológiával szembeni neológus állásfoglalása is megjele-
nik. Kisfaludyról írott kifogását, hogy nyelve nem tudós, nyelvtanilag nem korrekt, a magyar közönség saját anyanyelvén is olvashatta, mert megjelent Döbrentei Erdélyi Múzeumának I. füzetében, 1814-ben. Kazinczy irodalmi kritikái klasszicista meggyőződését mutatják; a humanista műfaji rendszerhez hozzáillő stílust követelte meg a költőktől, s az eszményétől eltérő jelenségeket stílustörésnek érezte. Így nyelvészeti érzékenységet mutató megjegyzéseit történelmietlen „kéregkritikának” nevezni egy későbbi, romantikus kor kritikai szellemét számon kérve rajta.

Szintén Döbrentei folyóiratának első füzetében közölte magyar fordításban *Tübingai pályairat*-ának rövid magyar-irodalomtörténeti áttekintését. Első irodalmi szempontú irodalomtörténeti vázlatunkkal szintén új műfajt honosít meg irodalomszemléletünk történetében.

KAZINCZY FERENC LEVELE VIRÁG BENEDEKHEZ

...Ma Domokos Lajos úrral ebédeltem a fiánál, Domokos Jakabnál, aki ezelőtt kevéssel Biharnak fő adószedője volt. – Ez a 75 esztendősen öreg sok tekintetben érdemel tiszteletet. Nagy tudományú ember. Gyermeksége óta mindég közterhet hord, sok ízben forgott a trónus előtt és a diétákon magának nagy nevet csinált... Nékivitemedtem próbát tenni, ha lelkeikbe vethetek-é egy szikrát a magyar irodalom produktumai dolgában. Domokos úrnak mondtam, hogy a te Léliusodat kapám ajándékba, és hogy mely nagybecsű munka ez.

„Virág? – ki az?”

Értettem. Ez az úr, mint a debreceniek, mind kevélyek azt affektálni, hogy íróinkat nem ismerik. Azt mondtam, hogy Virág első poétánk etc. „Nem ismerem” – Ányos hozódott elő. – Ányos Debrecennek nem poéta nem volt, de nem csak magyar is. – Tudom, mondtam, azzal a modesztiával, amelyet tőlem egy 75 esztendősen öreg jelenléte kívánt, és azzal a csendes vérrel, amellyel a jó ügyet kell védeni, tudom, hogy a DEA DEBRECEN (vel imitationem DEA ROMA fictum) – senkit nem ismér magyarnak, csak azt, aki Debrecenben neveltetett, és olyan maradt, mint ott volt; de ha hát az úr urambátyám Ányost nem ismeri el poétának és magyarnak, kit ismer annak az élő írók közt. – Senkit! – Űgy? Tehát nem szólok. Éspedig úgy vélem, hogy nemcsak az én Virágom és Ányos, de még Orczy is nagy magyarok és nagy poéták voltak. Orczyt! – azt éppen nem ismerte sem poétának, sem magyarnak. Én azt mondtam, hogy inkább is volt poéta, mint magyar, de csalhatatlanul poétább és magyarabb volt, mint Csokonain kívül sok fia Debrecennek. – Csokonainak? Ezért majd levágott. És méltán; mert a renegátot inkább gyűlöljük, mint a született pogányt. – Hát az erdélyi Gyöngyösi nem poéta? – Az! néha! – felele. Megörültem. S még nagyobb lett örööm, midőn MÁTYÁSIT láttam iktattatni az istenek közé. – Qui carmina Viragii non amat, amet carmina Mátyásii!...

...Messze menénk a beszédben, s én azt tudakoztam:

1. hogy nyelvünk már abban az állapotjában van-é, amelynek maradnia kell? Elégséges-é kinyomni minden ideákat, minden nüanszokat?

2. hogy van az, hogy a deák nyelv tele van hellenizmussal, nemcsak poétáiban, hanem prózaistaiban is; és Róma azokat az íróit tartotta legérdemesebbnek a maga tiszteletére, akik a görög szépségeket legszámosabban hozták által a Latium földjére? Hogy van az, hogy a német nyelv, noha szintűgy anyanyelv és idegen a franchoz, mint a magyar az a némethoz, sok gallicizmust ajándékozott meg a maga honosságával (civitate donavit), és ezáltal azt nyerte, hogy a mostani német nyelv – a Klopstock, Wieland, Goethe és Schiller nyelve ezerszerre szebb, bővebb, nemesebb a Canitz, Opitz nyelvénél; – s mi mindemellett, etc. etc.

Képzeld, Domokos, aki a Gellert, Gotsched ideje között járt Lipsiába, Klopstockot, Wielandot etc. etc. kacagja. Mit csináljon az ember ilyenekkel?

1802. október 31

KAZINCZY FERENC LEVELE CSEREY FARKASNAK

...Az a per, amely íróink közt régolta villong, hogy nyelvünket kell-e, szabad-e a nyugoti nyelv geniusa szerint modellezni, hogy az ő munkáikat szabad-e példány gyanánt kitenni magunknak, még mind ez ideig decisio nélkül van. A világosság nincs elválasztva a sértéstől. Mi napkeleti nemzet vagyunk! Ezt kiáltják. Jó; felelek én. Te tehát azt az ifjat, akit a természet a faragásra vagy architektúrai tudományra szólít, ahelyett hogy a Róma omladékait nézetnéd vele, vagy a Szejne partjaira költözött vatikánusi Apollót, Laokoont, Torzót etc. etc. az Ázsia kunyhóinak rajzolgatása végett a Dón mellé igazítod? Az a nemzet, amely még csak kezdi literatúrai pályáját, ha körülte oly nemzetek laknak, amelyek már sokra haladtak el a magok útjokon, észrevehetetlenül azoknak követőjévé lesz, s jól teszi, ha ezen az úton annyira megy, amennyire lehet. Debrecen ott akar maradni mindég, ahol volt. Azon felyül, hogy ez az emberi lélek természetével ellenkezik, ellenkezik a Horác tanításaival is. Quod si tam graecis novitas invisá fuisset, etc.etc. s a nyelvet öszve hasonlítja az erdőkkel, melyek hullatják a leveleiket s új leveleket vernek. Nézzük el a száz esztendővel ezelőtt élt német írókat és azokat, akik 50 eszt. oltá éltenek, nézzük el, mely erőszakot vittek véghez nyelveken, és ezáltal mennyire mentek? Ha csak ily erőszak által juthat el a nyelv annyira, nem akarjuk-e, hogy a mi nyelvünk is szenvedje az erőszakot? Az aestheticus írónak nem azt kell kérdezni: *szólanak-e így, és szólott-e már így más?* (Ez a kérdés csak a kiholt nyelvekre való), hanem ezt: *lehet-e nekem így szólani, hogy szólásom elegáns, energikus, új zengésű szólás legyen...*

...Amely országban még nem virágzik a festés és faragás, ott első kötelesség az, hogy rézmetszetek és olajfestéses kópiák s gipsz abguszok által ébresszük fel az alvó genie-t. A poétai munkákban ezeknek substitutjai a fordítások, melyeken én azért kapok oly igen, mint-hogy minden originaljaink, még a legjobbak is, nem érnek annyit, mint a középszerű s nem éppen rossz fordítások...

1805. március 31

KAZINCZY FERENC
MAGYARÁZÓ JEGYZÉSEK
A CSOKONAI SÍRKÖVE
IRÁNT TETT JELENTÉSRE

...Két ízben szólottam én Csokonai iránt a haza előtt, mióta a halál bennünket tőle megfosztott, s az vala sorsom mind a két ízben, hogy meg ne értessem s félreértessem. Hadd szóljak tehát magam mellett, s a publikum legyen bíró köztünk, vádlóimnak van-e igaza vagy nekem.

Debrecen nem tudja, mit keres a Csokonai márványán az az *Árkádia*. – Az még tűrhető, hogy Debrecen azt nem tudja: de az ám a baj, hogy tudja, amit ott tudni éppen nem kellene; azt, hogy én ott Debrecennek sicáriusi dőfést akartam adni, mert – úgymond – azt leli lexikonjaiban, hogy Árkádia derék *marhalegelő* volt, kivált *samarakra!* – Igaz, hogy Csokonai igen kedvetlen próféta volt a maga hazájában, és ennyiben a márvány utolsó sora arra való célzásnak tetszhetnék. De hihető-e, hogy *sírkövön* – úgy a maga helyén kívül, adassék *dőfés?* *S mikor* hoztam én, és *mi által* abba a gyanúba *fejemet és kultúrámat*, hogy valakit a Silenus paripája rokonságával szidalmazni nem tartom illetlennek magamhoz? S illő-e az, férfiai Debrecennek, ...hogy midőn egy olyanak szavaiban, akit nem találtunk mindig méltatlannak becsülésünkre, valamit *nem értünk*, akkor mondasának a *legrútabb értelmet* adjuk? Óh, Debrecen, Debrecen!

Árkádia, igenis, marhalegelő tartomány volt, és éppen azért, minthogy az volt, ottan virágoztak a múzsák mesterségei leginkább. Innen nevezi Virgil is maga két kedves énekeseit arkásoknak... – innen nevezik magokat így az olaszországi poézist tárgyazó társaságok... Ezen értelemben veszi a szót Schiller is ritka szépségű dalában: *Auch ich war in Arkadien geboren stb.* – Árkádiában élni tehát, és a márvány szavai szerint az: *Árkádiában éltem én is!*, nem jelent egyebet, mint ezt: *Egyike voltam hazám kedvelt énekeseinek én is, s boldog éltet éltem a mesterség szép régiójában.*

Tudva van azok előtt, akik a festés mesterségébe be vannak avatva, hogy *Poussin Miklós* (régen elhalt francia születésű táj- és históriafestő) egy gyönyörű vidék fenekében egy szarkofágust festett czen felülírással: *Et in Arcadia ego!*... Én a gondolatot a Poussin képről vettem, s Cserei barátom javallotta választásomat. – Így nem

kell a márványra metszeni a *poéta* praedikátumot, s az értelmes olvasó századok múlva is fogja érteni, ha oda jut, hogy ott a múzsák felkentje fekszik, nem valamely isonymus Csokonai Vitéz Mihály.

A többi kritikája a szent és csalhatatlan városnak nem érdemli a megcáfolást; kétségeit fejtegesse meg magának, ha tetszik. Ilyen az, hogy a római simplicitású kő helyett piramis kell. – (Csokonainak *piramis! S miért? s milyen? két ölnyi magasságú-e?*) – Ilyen az, hogy nem jó a *hamvai*, mert ma nem égetnek...

Első jelentésében képét festettem volt Csokonainak, s a Debrecen kívül lakók azt ítélték felőle, hogy sem igazabb, sem kedvezőbb képet nem festhettem: Debrecen ellenben ott is *dőfést* talált. Nagy megbántása vala az az ő szemében a megholtnak, hogy felőle azt mondtam, hogy az ő *affektált és nem affektált mizantrópiájából aszerint sugárlott ki mindig az emberek igaz szeretete, mint affektált cinizmusából az esztétikai lélek*, s azok, akik ismerik azt az író, akinek karakterét ezen szavaim festik, s így értik célzásomat – azok, akik tudják, hogy a szegény Csokonai, mint sok más szeretetre méltó, de magokat nem kények szerint érző ifjaink, ezt az *igazság és természet* emberét tette volna ideálul magának, el fogják-e hihetni, hogy ezáltal a Debrecen szeretetre legméltóbb fiainak nehezteléseket vontam magamra?...

1806

DESSEWFFY JÓZSEF LEVELE KAZINCZY FERENCNEK

...Nem való, hogy a poéták mind irigyek, akármiképpen igyekezzen is azt elhíttetni velünk Debrecen városa. A költő Kazintzi Ferentz a költő Tsokonay Vitéz Mihálynak sírkövet állítván, ellenkezőt bizonyít. Midőn Geszner fordítója Kleiszt fordítójának epitáfiumot választ, nem azt mutattya, hogy az agyarkodó irigység, hanem azt, hogy a részesülő bánat fogta el érzékeny szívét. Midőn azután ugyanaz az érzékeny szívű költő, Tsokonai érdemeinek előszámlálása közben fogyatkozásait mellőleg emlegeti, a' csak annyit jelent, hogy a jó és egyszersmind okos emberben nem vesztegetheti meg mindenkor a jó szív a jó elmét.

De mikor Debretzen városa egy epitáfiumban szatírárt talál, és azt hiteti el magával, hogy Tsokonai Debretzenfiusága miatt lehetetlen akárkinek is az ő sírja mellett sopánkodni anélkül, hogy bölcső s lakhelyére ne gondolkozzon és azt ne szurkállya; mikor némely tudós emberek Debretzenben sok és helyes tudományt mutatni akarván, igen kevés és igen helytelen mint tudományt, mint ízlést nyilatkoztatnak, már akkor nem többet sírni, hanem nevetni kell Debretzen városán és annak némely tudósain.

Piramist akarnak Tsokonai porai felett: de nem lakott ő Egyiptomban, és sohase volt ő se király, se főpap...

Ez a kritika, hogy nem kell a holt barátnak hamvairul szólani, mert nem égetnek többé senkit is, szinte olyan, mint az, amelyet hajdan egy kritikus tett, midőn megcáfolt egy poétát, aki a *szemek lövő sugárai*-rul énekelt; azt jegyezvén meg, hogy a nap sugári a napbul ki, a szembe pedig bémennek. A debretzeni tudósok szerint a hamvak helyett port kellene tenni. De ez sem volna pontos kifejezés, mert ki tudja, mikor válik egészen porrá Tsokonai. Hogy a Debretzenyiek lelkiismeretes pontosságoknak és jó ízléseknek elég tétetődyék, így kellene szólani:

Vitéz Tsokonai Mihály Dögi...

1806. október 21

KAZINCZY FERENC RECENZIÓJA KISFALUDY SÁNDOR HIMFY SZERELMEI CÍMŰ KÖNYVÉRŐL

...Ezeknek a szerelem szép dalainak éneklőjök Kisfaludy Sándor úr... A munka szokatlan figyelemmel fogadtatott mindjárt első megjelenésekor. Nehány ifjaink, kiknek mellyeiket ugyanez az indulat hevítette, utána kezdék dadogni a csudálva hallott zengést. Későn vevék észre csalódásokat, s akkor tanulták meg, midőn már nem vala ideje, hogy az ily énekek éneklésére nem elég ugyanazon érzésekkel bírni. Avattak s avatatlanok elbájolva érzék magokat az új lant zengése által: de aki józanon maradt, látta, hogy a Nympholeptusok – (kik egy Nymppha meglátása által örvöngésig gyúladtak) – az istenné helyett csak felhőt vettek öibe. A sok recenzens nem győzte kürtölgetni az Erato új szenteltjének dicséreteit, de akinek szemeit isten illette meg, látta, hogy a tudós férfiak oly dolgokat lelnek a csudált dalokban, melyek éppen nincsenek benne. – Recenzens reá veti magát a próbára, ha ezen gyönyörű darabok becse felől igazabban ítélné-e.

K. Urat sokan *magyar Petrarchának* nevezték: némelyek *magyar Petrarchának és Anakreonnak* egyszersmind. Mintha egyik a másikat el nem oszlatná! mintha két fej azon egy nemben művész nem lehetne anélkül, hogy az egyik a másikkal egygé folyjon. A paralélt kedvetlenséggel vette a poéta, mert senki sem érezhette inkább, mint ő, hogy az felette kancsal...

Minden bizonnyal igen lelkes, igen kedves teremtések ezek a mind a két rész dalai s énekei; minden bizonnyal a Kisfaludy név, hazánknak egyik elsőrendű poétájának kifejezése szerint, *seris nepotibus umbra* marad. De figyelmet érdemlő jelenés a pszichológus előtt, hogy ha a két kötet becsét nem az *egyenként vett darabok*, hanem az *egész kötetek* becse szerint kell meghatározni, nem lehet meg nem vallanunk, hogy az elsőség a második kötetet illeti, és így hogy a poétát az ohajtott szerencse birtoka még hatalmasabban inspirálta, mint maga az epedő vágyás is. Ha az első kötetben azaz örök egyenlő két-száz sonettóban és huszonegy Canzonéban csaknem elfárasztja az olvasót, aki a szeretközés esztendejin már túlvagyon: örvendeni fog, hogy a második könyvre jutván a szerelem boldog birtokának és a

szabad vidám falun lakásnak, melyet az élet vidám filozófiája és a régi s új literatúra remekműveivel való társalkodás emel és nemesít s a lángolva égő szent hazaszeretetének, mely a magyar föld jobb fejeinek tulajdonok, egymást váltogató képeire akad...

...Mely nyereségnek kell az ily munkának a magyar literatúrára nézve lenni! mely nyereség ez a magyar poézisra! holott verseink eddig inkább alkalmatossági darabokból s a régibb s újabb poéták munkájának nehézkes s izetlen követéséből állottanak. S mi fogott volna lenni a Kisfaludy munkája, ha ez a kényessége az érzésnek s az a könnyűség, mellyel ő a maga érzéseit kinyomni tudja, ez a szép világ tónusa, s a német, francia s olasz nyelvek stúdiuma által kimívelt ízlés oly zengésű versekkel egyesítetett volna, amilyenekben Dayka énekelt. Mert a Kisfaludy Úr nyelve bőv ugyan, s igen kedves s sok helyeken csudálást is érdemlő: de nem tudós nyelv, nem klasszikus tisztaságú, nem *grammatisch correct*. A kiadónak, Péteri Takács József Úrnak, ki maga is tisztelt prózai s poétai írónk, elég bátorsággal kell vala bírnia: kimutatni a megsikamlásokat nemes lelkű barátjának, vagy engedelmet nyerni tőle, hogy a kézírásból mindazt, ami vétkes, irgalom nélkül kitörölhesse. K. Úrnak sajtósági közé tartozik, hogy ő munkáiban is azt a vidám, azt a gondtalan módot akarja követni, mely néki házi boldog életében tulajdona, s ő eltiltja magától a tudós titulását... Rec. a magyar literatúra minden barátjainak nevében óhajtja, hogy ha a munka ismét ki fog adattatni, melyet belső becse miatt bizonyosan kell várnunk, a poéta érdemes barátja az itt említett s értett botlásokat igyekezzék jóvátenni, s mindazt, ami a mívelt olvasót benne bántja, gyalulja vagy inkább a poétával gyalultassa le...

...Én azt hiszem, hogy a nemzet ízlését semmi nem tisztíthatja inkább, mint a bátor, de igazságos recenziók, és hogy ezeknek már az is megbecsülhetetlen haszna, hogy íróink ezután több gondal fogják elkészíteni sajtó alá bocsátandó munkáikat, s e közhaszon kedvéért bátran fogom kitenni magamat azon kedvetlenségnek, hogy egyik vagy másik írónk gáncsomért megneheztelni talál. *A feddtelenség legbiztosb paizs;* azt mondja egy görög író és a lelkiesméret nyugtató szava.

1814

14

A NYELVÚJÍTÁSI HARCOK ÉVTIZEDE

Kazinczyt erősödő magyarságtudata egyre inkább azokkal a magyar szellemekkel rokonítja, akiket magyarságszeretetük tett a magyar elégedettség és provinciális, bezárkózó maradiság gyűlölőjévé: magyarságálma végtelenen szembefordította az Extra Hungarum non est vita rendi életérzésével. Az tény, hogy a rendi életforma ellen irányuló politikai ízü és következetesen antifeudális támadást, mint amilyen Berzevicy Gergelyé volt, különösen ha nemzeti közömbösség is kíséri, élesen visszautasítja; s az is igaz, hogy Berzsenyi rendi magyarságtudatot tükröző korai ódái közül egyet sem ítélt megsemmisítésre hozzá írott levelében; ez azonban nem teszi elnézőbbé a börtört hazafisággal szemben. S kapcsolatot teremt a nemzetiségek legjobbjaival (például Musicki), valamint Rummy Károly Györgyön keresztül a német nyelvterülettel is. Így éri el, hogy a német folyóiratokban a magyar irodalomról szóló tanulmányok és bírálatok többsége az ő nézeteit visszhangozza.

Hazai táborszervezésének legnagyobb fogása, hogy miután az a kísérlete kudarcot vallott, mellyel Csokonait saját klasszikusai egyikévé korrigálhatta volna, a nyilvánosság elé lépésre önmagát rászánó Berzsenyit, minden korrekcióellenes rugódozása ellenére sikerült rávennie műveinek a kazinczyanus stíluseszemény irányába való továbbcsiszolására. Ha egyes beavatkozási kísérleteit Berzsenyi visszautasította is, más esetekben pedig kár volt engednie, a javítások többsége nem volt kárára a műveknek, sőt néhány esetben így váltak klasszikus értékűekké. Viszont az a fordulat, melyet a Kazinczyval való kapcsolatfelvétel után figyelhetünk meg Berzsenyi munkásságában (elavultabb műfajok felé fordulás, a líra számára kedvezőtlenebb életérzés eluralkodása), már kevésbé szerencsésnek mutatja az irodalmi vezér befolyását. Egyáltalában az a viszony, melyet korának legnagyobb alkotóihoz kialakított, az általa kidolgozott modern és átfogó kulturális felemelkedési program korlátaira is figyelmeztet. A normateremtő irodalmi vezetők és teoretikusok sohasem elég nyitottak az eszményeiktől eltérő minőségek befogadására. Kazinczynek az egész magyar irodalmi nyelv felemeléséért adósa az utókor, de kortársai közül az igazán nagyok, még saját hívei is, előbb utóbb kinőttek az eleinte serkentő, majd egyre inkább nyűgöző program varázsköréből és kényszerűen szembefordultak vele. Ezt a folyamatot mutatja a nyelvújítási harcok menete is.

A harcot ő indította meg a *Tövisek és virágok* című epigrammagyűjteményével, melynek darabjaiban csípős poentirozással fejtette ki nyelvrontó nyelvújító elveit, ostorozta a korrekcióra és önkritikus válogatásra nem kész

416

tehetséget (Kisfaludy Sándor), és jóindulatú stílusparódiával idézte meg a derekas nehézkességet (Fábchich). Episztolái közül a Vitkovicshoz írottban horatiusi jellemfestő erővel és urbánus fölényvel jelenítette meg a Szatmár megyei provinciális nemesi literátort, Hőgyészi Hőgyész Mátét. E versért Szatmár megye rendjei hajszát indítottak ellene, s a vele polemizáló ortológus nyelvtudós Beregszászi Nagy Pált anyagilag is támogatták. Berzsenyire írott episztolája pedig verstani nézeteit fejtegeti. Mikor ezt a verset írja hozzá, már lefolyt közöttük egy éles hangú vita a Kazinczy szabad jambushasználatát félreértő és épp a széphalmi mesterhez írott költői levelében szabados jambusokba tévedő Berzsenyi kioktatásával. Később az egy táboron belül is jelentkező villódzások szép példája kettőjük nyelvi vitája a dunaiság-tiszaiság kérdésében, melyben Kazinczynak a nyelvi standardot a Felső-Tisza-vidéki nyelvjárásra alapozó álláspontja ütközött meg Berzsenyinek a dunántúli nyelvjárás értékeit védő nézeteivel. Kazinczy általában elég nyitott a saját táborából jövő impulzusokra: erősödő francia enciklopédizmusellenes álláspontja miatt szélesebb műveltségű barátja, gr. Dessewffy József oktatja ki tanulmány méretű levélben 1811-ben, s még ez évben Szemere fanyalog neki Csokonai *A reményhez* című versének Lillás-trillás befejezése miatt; Kazinczy ettől kezdve haláláig ismétli ezt a kifogást. Ifjú hívei megmossák a fejét a Napóleon házasságára írt versének túlzott mitologizálása miatt, s ő védekezésbe szorul. Velük folytatott levelezéséből sokat tanul, Szemere műfaji tudatosodásához járul hozzá, Kölcsey, aki Jenischt is fordítja, a neológia nyelv-elméleti alapját fejt ki az évtized közepén, amikor azt vallja, hogy a magyar nyelvnek még nincs kialakult karaktere, ezért még szabadon alakítható, kötetlen szórendje viszont a latin és német inverziós nyelvekkel rokonítja s ezért nyelvészeti célú továbbfejlesztése e nyelvek mintájára jogosult. Ugyanakkor ők is tanulnak tőle: a legtöbb vonatkozásban kettőjük levelezéséből nő ki Kölcseynek Csokonairól és Berzsenyiről írott híres bírálata. Ahogy Szemere írja Kazinczynak 1817. április 5-i levelében Kölcsey említett bírálatairól: „Ezen recenziók gondolatról gondolatra az Uram Bátyáimé, de Kölcseytől kevesebb kíméléssel.” Kazinczynak a művészibb katolikus vallás iránti winckelmannianus rokonszenve a forrása Kölcsey vallási töredékeinek is, melyeket épp ezért nem ajánlatos a romantikához túl közel állónak értékelni: felfogása nem középkor-nosztalgikus, hanem az egyház középkori szerepét is az idők sötéttségével magyarázza, evolúciós felfogása az egyház reneszánsz kori elvilágiasodását érzi pozitív fejleménynek s ehhez képest ítéli el a reformáció vallási fanatizmust megújító revolúcióját; vagyis a felvilágosodást és a romantikát egyaránt jellemző evolúciós, antirevolucionista történetfilozófiai nézetrendszerből az övét inkább az előbbiével lehet hasonlítani.

A levelezés keveseknek szóló, bár többet mondó s az igazi szándékokról inkább árulkodó műhelyén kívül azonban Kazinczy fáradhatatlanul keresi a nyilvánossággal való kapcsolatot is. Kiadja vagy kiadáshoz segíti egykori és mai kedvenceit: Daykát, Báróczit és Berzsenyit s az első kettő elé neológia-

elméletét kifejtő bevezetést ír. Írói nyelvalkotó jogát változatlanul hangsúlyozza a nyelvszemély alapján, de Báróczi-bevezetésében enged kizárólagos fordításprogramjából, érzéket mutat az egyéni eredetiség iránt. Neológiaja jogosultságát ízlésére alapozza. Szubjektívizmusának felszabadulásához a Sipos Pál erdélyi református pap barátja által közvetített kantianus és fichteánus filozófiai hatás is hozzájárul, bár ő a kanti kriticismust csak a nyelvi empirizmus hívei elleni fegyverként forgatja s a kanti esztétika tulajdonképpeni intencióiból nem sokat ért meg, de ez is egyike a termékeny félreértéseknek.

Neológiájának növekvő önkényessége a harc élesedésével is összefügg: a dunántúli református ortológia által megjelentetett debreceni eredetű *Mondolat* (1813) durva, de sikerült stílusparódia a túlzó neológia ellen, de éri csapás Kazinczyt, Berzsenyit és a többi híveit is benne. A Kölcsey és Szemere által megírt *Felelet a Mondolatra* (1815), ha lehet, még durvább. További vitakönyvek és tanulmányok jelennek meg, a dunántúli írók vezére, Kisfaludy Sándor pedig a filozófus Ruszek apáthoz írt s országsszerte kéziratban terjesztett levelében elítéli Kazinczy „Teuto-Gallo magyarságát”, felhánytorgatja jellemhibáit, intrikusságát, nőies hiúságát, hír után kapdosását. A kiéleződött harc körülményei között Kazinczyn úrrá lesz a gyanakvás, az üldözési mánia, és így történhet meg, hogy mikor Fazekas Mihály *Lúdas Matyi*-ját, melyet pedig ő már 1804-ben megismerhetett kéziratból, Bécsben név nélkül és Fazekas tudta nélkül megjelentetik, s a túlzó nyelvújító Pethe Ferenc egy példányát elküldi Széphalomra, Kazinczy a küldő művének és ellene irányított pamfletnek érzi, magát a háromszor megvert Döbrögi helyébe képzelet és fellármázza levelező partnereit Pethe-ellenes kirohanásaival. Csak Döbrentei kételkedik felháborodása jogosságában, s a rövidesen tisztázott igazság őt igazolja.

Táboriszervezésének legnagyobb sikere, hogy az általa régi szerelméhez, egy erdélyi arisztokrata özvegyéhez beajánlott nevelő, a kitűnő diplomáciai érzékű ügyes szervező és tájékozott kritikus, Döbrentei Gábor az erdélyi magyar arisztokrácia segítségével létre tudja hozni és 1814–18-ig fenn tudja tartani a kor legszínvonalasabb folyóiratát, az Erdélyi Muzéum-ot. Bár az első számban közölt, már említett Kisfaludyról szóló Kazinczy-bírálat miatt, mely nagy felháborodást és sok előfizetői lemondást váltott ki, Döbrentei óvatossábbá vált és puristább álláspontja miatt egyébként is voltak köztük súrlódások, Kazinczy által ortológusnak minősített cikkeket is közölt, alapjában véve ebben az évtizedben az ő tábort erősítette. Az Erdélyi Muzéum irodalomszemléletéről később szólunk, de a 10-es évek közepetáján Döbrentei éppen közelít a neológia álláspontjához, s ekkor szervezi meg Kazinczy erdélyi utazását, mely olyan körülmények között, mikor Magyarországon kezd defenzívába szorulni, az irodalmi vezér számára a vele egyébként is rokon-szervező erdélyi arisztokraták körében valóságos diadalút volt, s jóleső elégtételt szolgáltatott.

Itthon azonban nem javul a helyzete. Egyre túlzóbb nyelvújítása miatt már nemcsak az ellenség támadásait hívja ki. Berzsenyi verseinek II. kiadása elé (1816), melyet majd oly élesen megbírált Kölcsey, a kiadó, a kazinczyánus Helmecci a neológiát igazoló „szörnyen tudós és szörnyen bolond” (Berzsenyi megjegyzése) tanulmányt ír, mellyel a Mondolat-vita miatt amúgy is elkedvetlenedett Berzsenyit továbbtaszítja a neológia táborától, hogy a végső lökést és dőfést Kölcsey bírálatától kapja meg. Majd legharcosabb tanítványát és hívét, Kölcseyt is megérinti és eltávolítja a kanti szubjektív géniusztól az objektív szellem és az evolucionista történetfilozófia herderi (s talán már részben romantikus) tanának szele. 1817-ben, amikor pedig sok vonatkozásban legkazinczyánusabb bírálatait publikálja, lasztóczi leveleiben szakít mestere irányával, sokallván a nyelvi revolúciót, a nyelvi szellem és a nyelv természetéről kialakított Sturm und Drang-nézetek elfogadásával a nyelvi evolúció álláspontjára helyezkedik, a fordítások helyett (melyeknek kilenc kötetét Kazinczy 1814 és 1816 között bocsátotta közre, a várt siker nélkül) eredeti műveket követel és a klasszicista szoros fordítóval a romantikusabb még szorosabb fordítás igényét szögezi szembe, a zsenikultusz jegyében ugyanolyan szentséget látva a szerzőt kifejező szövegben, mint az egykori teológiai hermeneutika a kanonizált szövegekben.

Általában a pénz értékének 1811-es devalvációjával megsértett, majd Napóleon bukásával felbomlott császári-rendi kompromisszum és az 1816-os aszály okozta jobbágynyomor a magyar nacionalizmus és nemzeti szellem radikálisabb fellépéséhez vezet, s túlvisz Kazinczynak nacionalizmust s az európai nagyházához fűző kozmopolitizmust egyeztető álláspontján. Irodalmi tekintélyét megrendíti, hogy a nemzeti originalitáskultusz és nacionalizmus nevében szerveződik és indul meg 1817-ben a Tudományos Gyűjtemény című folyóirat a kialakuló pesti kulturális centrumban és konkurenciájával megfojtja a szintén eredetiséget hirdető, de kazinczyánusabb Erdélyi Muzéum-ot. Bár az új folyóirat hasábjain is tovább folytatja neológiájának utóvédharcait s helyzete is javul valamit, amikor a folyóirat szerkesztését az inkább klasszicista irányba hajló és Kazinczyval rokonszenvező Thaisz András veszi át, a helyzete ekkor már a táborát vesztett vezéréé. Űgye, vagy ami abból az ortológus tábor tehetségesebbjei számára elfogadható volt, győzedelmeskedett, önmaga személyesen csatát vesztett s ez kényszerítette híres egyeztető álláspontú vitazáró tanulmányának megfogalmazására. Az *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* című 1819-ben publikált tanulmány történeti távlatba helyezve igazolja a nyelvi ideál alapján végrehajtott egységbontó, gazdagító és Európához felzárkózó jellegű mozgalmát. Egyúttal azonban elismeri a másik tábor értékeit is és elfogadja a nyelv természetéről vallott álláspontjukat. Dialektikus látásmódra alkalmasságát leginkább ez az egyoldulúságait levetkőző tanulmány bizonyítja, s ennek álláspontját fogja igazolni nagyobb és tudományosabb nyelvészeti anyag felvonultatásával gr. Teleki Józsefnek, az európai romantika fejleményeit és eredményeit hazánkban elő-

szőr ismertető arisztokratának, a későbbi Akadémia első elnökének *A magyar nyelvnek tökéletesítéséről* szóló nagy könyve. Igaz, a küzdelem nem zárul le teljesen; Verseghy *Felelet*-ében (1818) elvileg is a nyelvújítást ellenzők táborába áll és élete végén a feltámadó egyházi reakcióhoz csatlakozva a katolikus egyetemesség jegyében fordul szembe a purizmussal, a neologizmusban viszont protestáns összeesküvést lát. Batsányi is szembefordul röpiratában a neológiával, Döbrentei pedig purista támadást intéz ellene, Kisfaludy Károly viszont ifjú híveivel elfogadja és győzelemre viszi. Így győz az ifjú Tudós Társaság szentesítésével a Kazinczy-közvetítette Révai-féle jottista helyesírás is.

Végül tekintsünk ki Kazinczy működésének közvetlenebbül irodalom-szemléleti oldalára, valamint utolsó évtizedének tevékenységére. A 10-es években született, nem kifejezetten a nyelvújítással összefüggő tanulmányai elsősorban verstani témájúak. Az Erdélyi Múzeum-ban a magyar verselés négy nemeiről és az elízioról írt, az előbbiben megújítva éles támadásait a leoninus ellen. A Tudományos Gyűjteményben nagy igényű tanulmányt közölt a szonetről, az általa népszerűsített versszerkezetéről, melynek mind történetéről, mind elméleti kérdéseiről alapos áttekintést nyújt, bebizonyítva, hogy a klasszikus olasz szonett követelményeinek megfelelő, a két négysoros és a két háromsoros strófát tartalmilag-hangulatilag is elkülönítő alkotói gyakorlat híve.

A 20-as években is aktív résztvevője irodalmi életünknek, de irodalmi eszményei már mit sem változnak, s így egyre nyilvánvalóbban idegenkedve szemléli az új nemzedékek törekvéseit. Ekkor publikálja saját fordításában örök hivatkozási alapját, Wielandnak az írók szabad nyelvalkotási jogát védő, Adelunggal vitázó tanulmányát, ekkor vész össze a purista irányba eltolódó Döbrentéivel, aki szembeszáll Kazinczy nyugatos irodalompolitikájával, Hormayrra hivatkozva s felújítva Kármán megjegyzését: a nyugat sem arra kíváncsi irodalmunkban, ami az ő művészetének gyöngye kópiája, hanem az eredeti nemzeti szellemet kifejező saját irodalmunkra.

Szenvedélyesen védi az általa meghonosítani segített nyugat-európai versformát a szonettáborúban, s közzéteszi Csokonai néhány versének általa korrigált változatát. Viszont engedve az eredetiségprogram nyomásának, megírja úti leveleit és memoárjait, különösen a *Pályám emlékezete* kitűnő, Petőfiig egyedülálló prózájában igazolva az objektivitás álarcában zseniálisan nyelvújítási harcait.

DESSEWFFY JÓZSEF LEVELE KAZINCZY FERENCHEZ

...Nem gondolom, hogy a franciák csupán csak a könnyű nemű írásokban különböztetnék meg magokat... Csak annyi igaz, hogy a könnyű munkákra egy nyelv sincs úgy elkészítve, mint a francia és hogy a magas poézisra egy sincs alkalmatlanabb a verselésben. Nem kell csupán a mostani írók után ítélni a franciák literatúrájárúl; éppen az a nevezetes ennél a nemzetnél, hogy minden könnyűsége mellett annyi erősen és mélyen gondolkodó férjfiakat hozott... Hogy Voltaire mindenütt Voltaire, szintűgy Ciceró mindenütt Ciceró, azt nem lehet tagadni, és annak nem lehet és nem is kell más-képp lenni, mihelyest genie valamely író. Csak az vetkezhetik ki eredetiségéből, akinek nincs individualitása; de azért más tónusban írt Ciceró de officiis, másban Pro Archia poeta. Voltaire szintűgy más tónusban írta Oedipusát, másban Kandidot és másban védelmezte Callast. Minden tónust, minden formát esmert ez a nagy író, és a maga helyén gyakorolta; csak az a valósággal nagy író, aki mint természetes, mint hathatós, mint érzékeny, mint csípős tud lenni, és mindezt a maga helyén tudja. Az elmés Kotzebue-nál olykor oly elmésen beszél az inas, mintha bel esprit, azaz szép elmés volna. Voltaire-nél minden személy mindenkor megtartya a természeti karakterét, és látszik ugyan, hogy Voltaire beszélteti, de ritkán látszik, hogy Voltaire beszélljen helyette... Vannak nagy íróik a németeknek, de egy sincs hozzá fogható. Schiller akármelyik munkájában annyi fellengségek közt több hamis metafora, több dagályok talál-tatnak, mint Voltaire minden munkáiban. Amit Schiller írt: von der Anmuth, az minden kellem nélkül való, csak olvassa valaki Voltaire filozófiai Dictionáriumban p.o. a cikkelyt a szépről, a kellemetesről, a szószólásról! Nagy ésszel s nagy ideákkal bírhat valaki helyes ízlés nélkül, mint pl. Jean Paul, akiben a szüntelen való elmésség a legnagyobb hiba, írásai valóságos potpourrihoz hasonlítanak, a halomra gyűjtött, öszvecsömösölt és sózatott rózsalevelek gőzeleti fűszerszámos és balzsamos illatok által a rothadás közepette fejünket elszedítik. Ki szagolhatja sokáig a potpourrit főszédelgés nélkül, vagy ki

olvashattya sokáig egymás után Jean Pault anélkül, hogy vagy el ne fáradgyon vagy el ne tébolyodgyon?...

...A jó ízlésre, Barátom, relate ad culturam extensivam, csak a leg-társaságosabb nemzetnél lehet akadni, mert relate ad culturam intensivam minden nemzetnél találkoznak külön-külön nemekben nagy emberek, azaz akik a nagy tudományt, melyet mély és nagy terjedésű ésszel és sok fáradsággal szerettek, a dologhoz alkalmaztatott jó ízléssel, férfiasan egyszersmind és csinosan elő tudgyák adni. Azonban minden nagy tudós nem mindenütt homme de soci-été egyszersmind, mint Franciaországban, ahol, amint Rousseau maga megvallya, a jó társaságokban tanulnak írni az írók, és azt a taktust szerzik meg, melyet csak jó társalkodás által lehet magunkévá tenni. Azért nincsenek egy nemzetnek is a mostani tudós világban annyi populáris írói, mint a franciáknak. Franciaországban a nagy-érdemű tudósokat a hatalmas és nagy Urak meg Dámák régtül fogva legszorosabb társaságokra méltóztatták, és ez az oka, hogy a bokros tudósok kellemültek, simultak, a nagy Urak pedig és Dámák velőz-tettek, és lelkek valamennyire inakra kapott; ezen egyeledés által a nagy fővárosban, az udvarnál s idővel minden jó társaságokban oly egy jó tónus centralizáltatott, mely az önnön meghittség és a magabízatlanság közepette esvén, a szeleburdiságot és a nyomadékos ne-hézkedést egyenlően kiküszöbölte...

1811. március 8

BERZSENYI DÁNIEL LEVELE KAZINCZY FERENCNEK

...*Tiszaiság, dunaiság, provincializmus.* – Én úgy gondolnám, hogy aki a magyar nyelvet ismerni akarja, az egyik szemét a Dunára, a másikat pedig a Tiszára függesse, de még a kis Gyöngyöst se rekesse ki, mindeniktől tanuljon, és mindeniket úgy nézze, mint az egésznek elszórt tagjait, egyéberánt igen egyoldalú lesz ismerete. Aki pedig azt nemcsak ismerni, hanem művelni is akarja, az ezen elszórt tagokat még inkább felkeresse, összeszedje és elrendelje.

A magyar nyelv oly szűk, hogy csaknem minden iparkodásunkat annak bővítésére kell fordítanunk. Azt az ő legkisebb provinciájára, a Tiszahátra szorítani annyi, mint az ő legtermészetibb élelmének legegyszerűsebb segédforrásait bévágni. A tiszaiságot kirekesztőleg emelni tehát igen veszedelmes részrehajlás, mely saját hibáinkat megszenteli, és eloltván bennünk a vizsgálódás lelkét, vak követőkkel tesz, úgyhogy nem kérdezzük, jó-é, vagy rossz, hanem tiszai-é, vagy dunai? Ez okozta, hogy első nyelvtanítóink a magyar nyelv művelését a tiszai selypségben és hangnyújtásban keresték – és annak legfontosabb tulajdonságait csaknem egészen elmellőzték...

...Hogy a dunai nyelv bővebb, részint tapasztalom, részint gyanítom ezekből. Itt voltak s vagynak legfőbb városaink, itt laktak minden királyaink, itt volt és itt vagyon a kereskedés, itt volt mindenkor a magyar nagyvilág, itt volt és itt van a népnek színe, itt a földnek és életmódjának különbfélesége, melyek mindannyi forrásai a nép ismereteinek – s szavainak. – A tiszai föld eleitől fogva csak pásztorok hazája volt, ahol a természet üressége nem szülhet egyebet lelki ürességnél. De ha mindjárt a tiszai gazdagabb volna is, következék-é azért, hogy ez minden, amaz pedig semmi? Vagy mondhatod-e Te azt, hogy csak tiszai szavakkal élsz, és hogy *Páriz-Pápai*-nak és másoknak szabad volt, néked és nekem nem szabad? Én sem dunai, sem tiszai nem vagyok, hanem csak magyar, mind ettől, mind attól örömmel tanulok, és mind ezt, mind am azt tanítani akarom...

...A *hanglejtést* dunaira és tiszaira osztani nem lehet, mert az úgynevezett Dunán túl való kerületben is találtak számos népek,

melyek szintoly hangnyújtók, mint a tiszaiak... Osszuk a magyar nyelvet úri- és pórnyelvre, és látni fogjuk, hogy az urak mindenütt pergő nyelvűek, és a parasztok minél durvábbak, annál hangnyújtóbbak...

1811. február 15

KAZINCZY FERENC LEVELE BERZSENYI DÁNIELNEK

...Dunaizmus, tisztaizmus. Ez legfontosabb cikkelye levelednek. De megfejtésére kevés szó kell. – A maga dialektusát az országnak egyik része szintúgy jónak nézheti, mint a másik a magáét, ha e rész nem felette kicsiny s ha össze nem keveredett a soloecismusokkal. De az író nyelve nem a dunai, nem a tiszai, hanem a magyar *Schriftsprache*. Nem szabad máson írni...

...Sanyarú vagyok, azt írod; pedig az *igen* semmiben nem jó. Hidj nekem, édes barátom, érzem, tapasztalom gyakorta magam is. De nem tisztünk-e az igen felé egész erővel törekedni? Szerencsétlen sorsa az emberiségnek, hogy a sinóron túlvágunk. De nem rossz az. Mit építene a természet, ha nem ronthatna? Addig oscillálunk, míg megállunk végre. Jaj hogy sokszor csak azért lelünk holmit jónak, mert ott állánk meg...

1811. március 8

BERZSENYI DÁNIEL LEVELE KAZINCZY FERENCNEK

..., „Az író nyelve nem dunai, nem tiszai, hanem a magyar Schriftsprache.” Igen. De mi a Schriftsprache? – Kétségkívül nem egyéb, mint a grammatikai *igazságnak*, célos *okosságnak* és *ízlésnek* serpenyőjében felolvasztott, elválasztott és desztillált magyar nyelv. Ennek hazája tehát a tanulószoba, provinciái pedig a Duna, Tisza, Erdély stb. Ezek közül akármelyikhez ragaszkodni, az igazság, okosság és ízlés világos parancsolatja nélkül – *provincializmus...*

1811. június 5

KAZINCZY FERENC BÁRÓCZY SÁNDOR ÉLETE

...Az erdélyi társak lap 19. ezt mondják: „a Ciceró halhatatlan beszédei keresetlen, mindennapi szókkal vannak írva, melyeken sem az óság penésze, sem az újság íze nem érzik; cifraság és elmésségek csillámló fényei nélkül; a szolgáló leány is megérthette.” – Oly beszéd, mely a járatlant könnyen megtéveszthetné, de nem azt, aki Rómának nyelvét és íróit nem a szokott felületességgel ismeri. Mert mi úgy hisszük, hogy meghatározni, mi volt legyen a Ciceró korában keresett és nem keresett, mindennapi és nem mindennapi, nem oly felette könnyű, mint némely olvasó gondolná; úgy hisszük, hogy Cicerónak beszédeit a néphez nemcsak a konyhaleányok – kik a rost-rák mellett nehezen fogtak összegyűlni a beszédet tartó konzul hallgatására –, hanem sok polgárkák és polgárok is igencsak olyformán értették, mint a szombathelyi meghalt nagyprépost, a rudinai apát és a sopronyi szuperintendens katedrai beszédeiket érti nagy része az ő hallgatóiknak. És ha egyedül azt tarthatjuk jól írottak, amit a nép sepreje is ért, ha keresett, ha nem mindennapi, ha csonkított, kinyújtott, elváltoztatott szókkal élni vétek, mi lesz úgy Lukréc, mi Virgil, mi Horác?... Mint itt az erdélyi társak, úgy fog ítélni minden, aki annak értéséig nem emelkedhetik fel, hogy a nyelv dolgában nem a szokás a fő törvény, hanem a nyelv ideája, hogy a nyelv az legyen, aminek lennie illik: *hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez.* – De ennek értésére komoly tanulás, el nem foglalt elme, idegen nyelvek ismerete s dolgozási gyakorlások vezethetnek el bennünket.

Minden kétségen kívül azt illik, azt kell cselekednünk – ebben purista és neológ egyetért –, ami nyelvünknek és literatúránknak legtöbb hasznot ígér, és oly hasznot, mely után nem fogunk törekedni sikertelenül, amelyet elérni nem lehetetlen. – S mit nyerünk, ha a puristák tanácsát fogadjuk el? azt, hogy nyelvünk megmarad a maga tisztaságában, természeti erejét kifejti, arcát idegen keccsekkel el nem tarkítja, egyszerűen, hogy nyelvünk *az lesz, ami volt.* – S mit nyerünk, ha azt cselekedszük, amit minden lelkes, minden gondos írónk cselekedett? amit Virgil, Horác, Ciceró javall és tanít? amit

a debreceni grammatika elkerülhetetlennek mond és nem kárhoztat? – azt, hogy a mi műveletlenségének szennyeiben szenvedett nyelvünk ezeket a szennyeit végre lerázza, természeti erejét kifejti, a neki tulajdon szépségben előkél, és ezt idegen, de elfogadható szépség által neveli, fertelmes hosszúságú szavainak farkaikat... elnyesi; a rút alakúakat... szebbekké változtatja, s így a beszédnek könnyűséget, fentebb poétai díszet ad; azt, hogy ideáink, melyeket eddig vagy idegen szókkal vagy éppen nem tudtunk megjegyezni... s midőn el nem kerülhetünk, vagy midőn szegénységünket megvallani nem akartuk, nem gondolván vele, értetünk-e, vagy nem, a szomszéd idea szavával tettük ki... nevet kapni bizonyosan fognak, s így... nem maradunk tudomány és tudományos munkák nélkül; – azt, hogy szólásunk, a köznép szólásaitól eltávozván, nemesbé lesz, energiát, precíziót, kellemet, zengést nyer; – végre azt is óhajtanók, hogy e nyereséget sokan tudnák becsleni, hogy nyelvünk *többszínűséget* (Vielttöngkeit) kapván, Homéert és Horácot, Liviust és Tacitust, Klopstockot és Voltaire-t *egy* nyelvben fognánk ugyan, azaz magyar szóból fűzött beszédben, de nem *egynemű* beszédben, s mindenkét a *neki tulajdon színben-tónban*, fordíthatni. – Felér-e ennyi haszonnal, amit nekünk a puristák ígérnek? s nem volna-e oktalanság az ő tanácsokat követnünk?...

...Új nyelvet a sokaság teremte: a már készet (amint azt Wieland megmutatta Adelung ellen) nem a nép, nem a szokás, hanem a jobb írók viszik azon tökélet felé, ahová az felhágat; s az újonnan teremtett vagy származtatott szónak elfogadására mindig hajlandónak fogja magát mutatni a nép, *ha az múlhatatlanul szükséges és szép hangzású lészen*, és ha az író azzal gyakrabban nem él, s stíljével a füleket elbájolni tudja...

1814

KISFALUDY SÁNDOR LEVELEI RUSZEK JÓZSEFHEZ

...Én megvallom, hogy Kazinczyt, míg úgy írt, amiképpen első munkái írva vannak, a legédesebb magyar írónak tartottam, kivált, midőn még tanuló koromban írásaival esmerkedni kezdettem; és talán sohasem is kívántam volna valamit magyarul írni, ha Őáltala bizonyossá nem lettem volna arról, hogy oly édesen lehet magyarul írni, mint ő tudott; de most – már émedygetőkké levének írásai. Kazinczyt én annak tartom a magyar írók között, aki, ha oly temérdek és néha nevetséges, néha éppen a magyar vért fel is bosszontó különösségekre nem vetemedik vala (noha eredeti munkáját keveset esmerem, de már fordításai által is), nyelvünkre és literatúránkra nézve epochát csinált volna, és fáradhatatlan szorgalma által, amilyent egy magyar íróban sem esmerem, bő tudománya, hatalmas lelki tehetősége és mindazzal, ami egy nemzetnek nyelvét, literatúráját fényre hozza, oly nagy és mély esmeretsége által a magyar nyelv- és tudománybéli csinosodást és míveltséget – Ő maga, talán egy századdal előbbre mozdította volna. És éppen az az Ő egyik fő érdeme, hogy az a tehetős, aki maga is eredeti remekeket írhatna, remekeket fordít, hogy az eredeti magyar másával öszve hasonlíttatván, a magyar tanulhasson. De már látom és valóságos hazafiúi fájdalommal mondom: – Vége mindennek! – Kazinczy, kitől arany időt ígértem nyelvünknek, nemhogy előbbre segítene, hanem visszataszít bennünket azáltal, hogy idegen nyelveket majmozó különösségei által felzavarja nyelvünknek eredeti tulajdonságát és tagadhatatlan literátori bájai által másokat is, kivált az idegen nemzeti és nyelvbéli kultúrával félig esmeretes ifjakat és írócskákat elcsábítván, egész felekezetet formál, diktátorkodni akar, és minden dicsőségét csak ebben láttatik találni...

...A nyelv a nemzetnek legdrágább palládiuma. A nyelvet oly ádáz újításokkal tagolni, gyilkolni és zavarni, mint sokan merészlik, valóságos crimen laesae nationis; és ehhez minden magyarnak van szólása; ezt akadályoztatni minden hazafinak kötelessége. És valóban bűnösnek érzem magamat azért, hogy ezt én is eddig elmúltam. De én irtózom a literátori villongásoktól. Amint veszem észre, úgylis már sokan készülnek e harcra...

...Kazinczy folyvást Himfy recenzióját nyesi leveleiben... So-
káig nem is tudtam bizonyosan, ki a recenzens, minthogy Kazinczy-
nak német írásmódját nem esmertem, és kérdést sem tettem felőle;
míg utóbb mások történetből tudtomra nem adták. Akkor csudál-
koztam, hogy Kazinczy oly kétszínű, aki nékem szemben mást írt
munkáim felől és a világnak ismét mást beszélt. Mert nékem ma-
gamnak oly dicséreteket írt, hogy én pirultam el felettek; a világ
előtt pedig örvöngőnek deklarálta azokat, akiknek az ő híre nélkül
valami tetszeni mert írásaimban. Akkor újra eszembe jutott a nem
egyenes mód, mellyel az Verseghyvel bánt, és éreztem magamban,
hogy olyan emberrel, mint Kazinczy, akár dicsér, akár gyaláz, nem
barátkozhatom, és – hallgattam...

...Egy recenzens kiváltképpen tiszta lelkű legyen, és semminemű
de kivált újító kórsággal ne dühösködjön; mert ellenkező esetben a
javításnak és tanításnak nemes céllya elvéttetvén, csupán az irigy-
kedő, rágalmozó és több más alacsony indulatoknak dőre bősze fel s
alá csapongása uralkodik, valóban nem másnak, hanem magának a
szerzőnek gyalázattyára.

Semmi sem nevelésesebb előttem, mint midőn egy hegyke ma-
gyar recenzens az ortográfiai különbözőségek ellen oly maga meg-
hittséggel kel ki, mint Kazinczy, a jottista az Yisták ellen. – Meg
van-e tehát már határozva a magyar ortográfia, hogy azt mondhattya
valaki: te a nyelvregula ellen vétesz, ha így írsz? – S ki határozhatta
azt meg eddig? – Én azt tartom, hogy nyelvünknek ortográfiáját
csak a jövődő fogja meghatározni. Én ugyan diktátori ítélettel
nem kárhoztatom a jottistákat, mint Kazinczy az Yistákat; de egye-
nes és tiszta magyar lelkűségemmel úgy vélem, hogy az Yisták or-
tográfiája jobb, mint a jottistáké; mert, ha igaz az, hogy annál töké-
letesebb minden, mennél nagyobb simplicitással bír, hát igaz az is,
hogy aki úgy ír, amint beszél, jobban ír, mint az, aki másképpen ír,
mintsem beszél; márpedig az igaz magyar ajak imígyen ejti a ma-
gyar szavakat: *ad-gya, tud-gya, lát-tya, falat-tya* etc. Csak a magyar
nyelvet outrirozó affektált Onkelek és Cousinek csinállyák magok-
nak azt a privilézst, hogy azt behauptollyák grammatisch correct
magyar írónak, aki a franciákat és ángolokat mímelvén, másképpen
ír, mintsem parléroz...

...Nyilvánvaló, sőt kézzel tapogatható dolog immár, hogy Ka-
zinczyt csak a szerfelett való irigység indíthatta úgy fel ellenem.
Ha hogy oly szerencsés volt csekély, csupán erős indulattyai, tüzes

képzeletei és lángoló hazafisága által jeles poézisem, hogy kivált a magyar mind a két nembeli ifjúságnak kedvét megnyerhette (noha már azoknak, *akik a szeretközés esztendején túl vannak*, Kazinczyként, az nem tetszhetik is) mit irigyli azt nékem Kazinczy?... Mi-helyt Kazinczy egyszer a szeretközés idején túl ítél Himfyról, már nem lehetett igaz bíró. – Hol veszi akármelyik recenzius a just azon despotizmushoz, mellyel a maga ítéletét az olvasóközönség előtt zászló gyanánt kiszegzi? – Könnyű a recenziusnak kígyónyelvével azt sipítani: e rossz, ama rossz; de míg ezt sipíttya, jobb volna addig néki a rossz helyet jobbat szerezni. Akkor lehetne köszönet benne. De ezt nem cselekszik a literátori Robespierre-ek, kik nem érdemelnek egyebet a literátori ghillotinnél (!). Rossz úton keresi Kazinczy a literátori diktatúrát, mely kívánságainak legfőbb céllya. – A recenzió olyan kés, mely a bölcsnek esze és szíve által forgatva nagy haszon; de részrehajló indulatok által hordozva veszedelem és romlás a nyelvnek és literatúrának...

...Korántsem vagyok én azon purizmusnak szószólója, mely minden, akármi névvel nevezendő idegen szót kitilt nyelvünkéből; példának okáért, azon mesterszavakat, melyek azon tudományokba és mesterségekbe valók, melyeket a magyar előidő nem esmervén, annak magyarázására nyelve szava sem lehetett. Éllyünk azokkal úgy nyelvünkhöz alkalmaztatva, mint más nemzetek, kik azokkal magok nyelvének természete és akcentusa szerint élnek. Ne legyünk egyszer Teuto-magyarok, máskor Gallo-magyarok, harmadszor Olasz-magyarok. A magyar nyelvnek régiebb esmerőse lévén a görög és deák nyelvek, mint más újabbak, azoknak korcsai, jobban a magyar ajak szerint vagynak ejtve p. o. életfilozófia, magyar Grammatika, magyar poézis, mintsem életphilosophie, magyar grammatique, magyar poésie stb. Ezt nem tekinthetem másként, mint annak nyomorult fitogtatását, hogy azon nyelveket mind értyük, amelyekből lopunk...

...Hogy rosszul fog nálunk menni a nyelvnek, literatúrának dolga, szomorú bizonyosság. Köszönhettyük Kazinczy újító kór-ságának. Reményilem mindazonáltal, hogy annyi erőszakot mégsem fog szűz nyelvünkön végrevihetni, hogy azt egészen más nemzetek rimájává tehesse: mert lesznek, akik oltalmára kikelnek. Egy-két dőre magyar az egész nemzetnek nyelvét sohasem lesz képes meg-ronthatni. Kazinczy, ki a nemzet dicsőségének egében valóban angyala volt nyelvünknek, Lucifer sorsára fog jutni.

Palládión, ha rontott, midőn építeni akart, kő- vagy famíves lehetett, és nem nyelvmíves : mert azt meg nem foghatom, miként lehet a nyelven rontva építeni, midőn ebben minden újjáépítésnek, hogy jó legyen, szükségképpen építeni, javítani kell. Tartsa meg magának Kazinczy a herosztratusi koszorút. Aki hazáját, nemzetét, nyelvét jobban szereti, mint azon hiú dicsőségét, hogy ő volt valaminek kezdője, ha jó is, ha rossz is – lábbal tapodgya az ilyen koszorút...

1816. április 17. és 1816. június 3

KAZINCZY FERENC
ORTOLÓGUS ÉS NEOLÓGUS NÁLUNK
ÉS MÁS NEMZETEKNEÉL

...Valahol a literatúra virágzásra fakadt, a nemzeti nyelv mindenkor szenvedé változást, mert az élet-nyelv könyvek nyelvéné válván az új ideákhoz magában nem találá készen szókat, s az író kénytelen vala a gondolatot és érzést élesebb vonásokkal kirajzolni, s azoknak gyakran alig érezhető különbségeiket kijegyezni. Így akkor is, midőn a literatúra a maga alantabb lépcsőiről fentebbre lépe által. A változás ott még tapasztalhatóbb, ahol az idegen szép példák mind a szorultságot inkább érzeték, mint kimutatók az utat, melyen mások jutottak dicsőségre. S ilyenkor a haladók és veszteglők között mindig támada ellenkezés; azok örültek a nyelv és a nemzeti erő kifejlődésének, ezek a változásban rontást, mégpedig akart rontást láttak. Amazokat neológusoknak nevezték el, ezeket ortológusoknak mondhatnánk.

Amely nemzetnél a Helicon-járvány istenségei korábban foghatónak lakást, mint egynél több s nagy okok miatt nálunk, a nyelv eránt támadott peren, nagyjában tekintvén a viszátkodást, régen általastek; mi, kiknél a dolog nem segéltetik úgy, mint máshol, s akik eszerint filológiai ismértekben halkabban haladhatónk, most perlünk egymással...

...A mi szép tűző nemzetünk e perben is érzeteti sajátágát; hévvel viszi a pert, mint azoknak illik, akik el vagynak melegülve tárgyoktól, s égnek azért, amit szeretnek, lángolnak azért, ami a nemzetiséghez tartozik. Szabad emberek közt zajosabbak a tanácskozások, mint ahol a rabsoport felett pattog az ostor, mint ahol a lánc csörgése még a jókat is elnémítja. Nem történt tehát rosszul, hogy némely íróink, recenzenseink bennünket dorgálásaikkal ébresztgetének férfiasabb elmélkedésre, fáradhatatlan tanulásra, gondosabb dolgozásra, s aki ebben nem lát egyebet catilinai dühnél, az vagy kurtalátású, vagy baja van. Bár zajosabbak voltak volna tanácskozásaink! bár a dologhoz értők nagyobb számban szólaltak volna meg! Úgy a per eddig lefolyt volna, s most élnénk a béke gyümölcseivel...

...A nyelv egyik legféltőbb kincse, egyik legfőbb dísze a nemzeteknek, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenn-tartója s ébresztője. Érzzi ezt mind az egyik fél, mind a másik, s sze-

reti a nyelvet szent hazafisággal: abban hasonlanak meg, hogy míg az egyik az elváltozásától s elkorcsosodásától félti, a másik annak elváltozását, azaz haladását még óhajtja is; s ő is retteg ugyan elkorcsosodásától, de a mások szép és hasznot neki is ígérő példájoknak követését, ha az nem egyéb, mint saját erejének kifejtése és gazdagítása, elkorcsosodásnak nem tekinti. Egyedül a pók az, ami mindent magából szed, fon és szöv: az embernek az az elsőség juta, hogy egy ponton vesztég ne álljon, hanem tehetségeit használván s mások találmányaikat eszmélettel követvén, a tökéletesedés útján előbbre haladhasson. Valamivé ő lesz, e két szernek egyesítése által lesz.

S midőn az ortológus a nyelv elváltozásától retteg, nyilván öszvetéveszti a nyelv mostani színét és magát a nyelvet. Pedig e kettő éppen nem egy. Egyedül a kiholt nép nyelve nem változik többé; az élő népek nyelve minden nyomon változik, s örökké fog változni, hasonló a Horác folyamjához, melynek elfutását a paraszt csak várja, s az mégis fut, változik, s az marad, ami volt. Kezdetben szegény és csak tulajdon természetével bíró, aszerint bővül és szépül, ahogy az azt beszélő nép ismértekben gazdagodik, s a magánál gazdagodni elébb kezdett nemzetekkel szövetkezésbe jut, mindaddig gyűjt és szépít, míg minden gondolatjait s érzéseit híven és teljesen kifejezheti, szomszédjaival összemérkezhetik, vagy azokat meg is haladja, s nyelvét a minden nemben nagy és minden nemben elégséges számú írók megállapítják s bérekesztik. Elérvén így férfiúi korát: vagy megfordul útján s a nemzet hanyatlásával ő is hanyatlik, vagy megifjodván a nemzet, ő is megifjul s újjászületve szép pályáját újrakezdi...

...Elnézvén, hogy az úgynevezett nyelvrontást azok kiáltják veszedelmesnek, akiket magokat is nyelvrontóknak kiáltanak az igazán ortológusok, és hogy ez a fél oly neveket említhet, amilyekkel a másik nem dicsekedhetik, e kérdést vetjük fel: Gondolhatni-e képtelenebb gondolatot, mint az volna, hogy mindazok, akik köztünk a szépliteratúra nemében írtak, magyarul nem tudnak, hogy mindazok rontani akarják a nyelvet, s magyarul csak az tud, aki szakácskönyvet stb. írt. De adjuk meg, amit kívánhatnának, hogy vétek nélkül legtiszteltebb íróink sincsenek: annyi mindég valónak fog találatni, hogy a mérés szabadsága a minden írók példája által igazolva van. Eszerint itt nem az lesz a kérdés, ha merni szabad-e, hanem hogy merni mit szabad; s ez annak meghatározását kívánja tőlünk, mégpedig minél lehet szorosb vonásokkal, hogy az ortológus és neológus közt a különbséget mi teszi.

A neológus a nyelvet szűknek s céljaira el nem készültnek találván, nem elégszik meg a szokottal, hanem mindazt, ami a beszédnek erőt és szépséget adhat, keresi s elfogadja. Evégre az idegen szokat, midőn oly dolgokat jegyeznek, amelyeknek ismeretekre nem kelle mások által vezéreltetnünk, kerüli, mert az idegen szó tarkít, s elárulja szegénységünket, s a nemzeti büszkeséget igazságtalanul alázza; nem így, midőn a dolog ismeretét másoktól vevénk, s olyakhoz szólnunk, akik ezen idegeneket ismerik vagy ismerni tartoznak; mert akkor bizonyságok, hogy amit máshol minden ért, mi is értjük... Szokásban nem forgó szókkal s szólásokkal él; szokat csinál, a készeket, de rútaikat szebbekké teszi, a kiholtakat sírjaikból előhözza, a nemtelen s nem kedvetlen hangzású környékieket a nemzetnek visszaadja; a gyökerekkel inkább él, mint a származtakkal; az összeforrasztottakat partikuláiktól megszabadítja; szavait új szintaxissal, periódusa tagjait szabadabban, merészebben, gyakorta idegen példányok után szövi fel; az idegen szólásokat magyar szólásokká változtatja, nem azt nézvén, ha előtte másvalaki szólott-e már úgy, s az uralkodó szokás azt javasolja vagy engedi-e, hanem ha lehet-e úgy szólani, s az a nem, amelyben szól, az a hely, ahol szól, szokatlan mondasát engedi-e, kívánja-e, s a beszéd így erőt s szépséget nyer-e...

... S mit akar viszont az ortológus? Neki az a jó, amit a szokás és a grammatika enged. Ahol nem lél szót lexikonában, azt kívánja, hogy vagy az ismert idegennel éljünk, s az idvesség tanács, de csak néhol; vagy adjuk az ideát környülrások által, bár, amit tisztán kellene, homályosan, s amit teljesen kellene, csonkán, s ez ritka helyt idvesség tanács. Neki nem kell új szó s új szólás, mert az író nem ura, hanem örje, sőt szolgája a nyelvnek. Neki nem kell régi szó, mert felejtett szó; s ámbár íróinknak hálás tiszteletet érdemlő igyekezeteik felelevenítették, s azokat már most minden tartozik ismerni, ő kihányja nyelvünkéből, ki még az *ádázt* is. Neki a környéki szó nem jó szó; mert magyar szó ugyan, de már most csak némely megyéinké, s azért is egyszersmind, mert Baróti fel nem jegyzé megbecsülhetetlen szótárjában, melyiket melyik megyéből vette.

... Neki a merés tilalmas, mert aki törött úttól eltávozik, könnyen megtéved; a régi, a kijelölt célhoz igazán is, hamar is elvezet, az új út csinálása sok munkába s költségbe kerül, s az a más birtokában nem is szabados... Gyűlöli az ízlés bíróságát, mert az gyakorta maga sem érti, mit miért akar, s mert az anarchiára vezet; neki pedig egység kell.

Az ortológusokat ez az egység űzése vitte tévelygésre, mert amit a stilisztikának csak némely nemeire kellett volna kiterjeszteni, általában minden nemeire terjesztik ki.

A stilisztika különböző nemeinek más meg más szavaik, más meg más frázisaik, más meg más nyelvek van, s ezeket nem szabad összetéveszteni. Más a poézis nyelve, más a prózáé, sőt a poézisé és poézisé, s a prózáé és prózáé is más; s ami a templomi beszéd nyelvében nem jó, igen jó lehet a románokéban s a játékszínében, s megfordítva. Így az élet nyelvében is, hol másként szól az udvarnok, másként a falusi lakós, másként az úr és szolgálja, másként a had s az iskolák nagyjai. Ezt tanítják a klasszikusok mind példájok, mind leckézéseik által, ezt tanítják az iskolák: de az ortológus azt tagadni akarná, hogy egysége legyen, holott a nyelv annál tökéletesebb s elkészültebb, minél több mértékével bír a sokszínűségnek, hogy mindent az annak saját színben adhasson. Egyszóval ők az *egység egységére* törekcsenek, mely csak a spekuláló bölcs káprázolataiban talál-tatik: a természet mind a testi, mind a lelki világban mindent a kü-lönbözés egysége (concordia discors) által tenyésztet, mindent az-által tart fenn, s a neologus ezt követi...

...A nyelv *miénk* és így *enyém* is. Az egész társaság folyamjával az egész társaság parancsol: annak telkemen keresztülfutó erével tehe-tem, amit én ítélek céломra hasznosnak. És ha azt azért zavarom fel, hogy medrét mélyebbé tegyem, vagy egyenesb futásba vegyem, igyekezetemet minden jó javallani fogja. Ha szándékomban meg-csalatkoznám, s a ráfordított munka haszontalan volna, magam vesz-tének: ha meg nem csalatkoznám, az egész társaság nyerhetne. A zavar így is, úgy is hamar elcsillapodik...

...Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egy-szersmind, s egyességben és ellenkezésben van önmagával. Hamisan lépni a táncban csak annak szabad, aki táncolni igen jól tud, és akit a grácia látatlanul lebeg körül. S mi szabad az írónak ezen iskola ér-telme szerint?

A fentebb nemben mindaz, amit a minden nyelvek ideálja meg-kíván, a magyar nyelv természete (örök szokása és törvénye) világo-san nem tilt, a régi és újabb klasszikusok által nevelt ízlés még ja-vasol is, s a szükség múlhatatlanul parancsol. Azon nemekben, ahol az író mindenhez szól, az szabad, amit minden olvasó javallhat...

1819

15

A NYELVÚJÍTÁS ELLENZÉKÉNEK IRODALOMSZEMLÉLETE

A hagyományosan nyelvújításnak nevezett, valóságában azonban a magyar szépirodalmi nyelvet a humanizmus nyelvesszéne értelmeben és a modern európai klasszikus irodalmak szellemében megújító, műfaji és stilisztikai újdonságokat magával hozó mozgalom mindenestől, eddig tárgyalt összefüggéseiben is irodalomszemléleti jelentőségű. Ezt bizonyítja az is, hogy a barikád túlsó oldalán állók részéről a neológusokkal folytatott polémia nyelvi érveken kívül lépten-nyomon irodalomszemléleti érdekű mozzanatokot is felmutat.

Mindenekelőtt hangsúlyozzuk azonban, hogy a humanista mediációs rendszert közvetítő retorikai-poétikai-stilisztikai érvek, valamint a legújabb európai irodalmi fejleményekre való hivatkozások az úgynevezett ortológia táborát is jellemzik. Két említett nagy nyelvtudósunk, Révai és Verseghy, egyaránt szembefordultak az írók szabad nyelvalkotó tevékenységével. Közülük elsőként Révai kéziratban maradt magyar nyelvű irodalomtörténeti kísérletét (*A magyar dedáki történet*) és az általa *A magyar szép toll*-nak nevezett retorikai alapú, a három stíluszint elméletét kimerítő alapossággal tárgyaló stilisztikáját említsük. Nemrég megjelent stilisztikája bizonyítja, hogy Pápay Sámuel könyvének hasonló próbálkozásai mennyire nem pótolhatták eredményeit.

A kor legátfogóbb esztétikai, retorikai, verstani és poétikai kérdéseket tárgyaló műve, Verseghy 1817-ben megjelent *Analyticá*-ja III. kötetében, az *Usus Aestheticus Linguae Hungaricae*-ban, a magyar nyelv művészi használatáról értekezik. Ez a mű is a közelmúltban jelent meg magyar fordításban, Szolnokon. Verstani nézeteinek eredetiségére már utaltunk, nyelvészeti érdeklődése is modernebb jelenségnek minősíthető, egész rendszerére azonban nagyjából elfogadható a hagyományos értékelés, mely eklektikusnak, követett példájához, Sulzer lexikonához hasonlóan időnként következtetlenné, de lényegében meghaladott szemléletűnek tekintette. Ezért fanyalogtak rajta joggal a modernebb szemléletű neológusok. Leggyöngébb oldala, hogy annak az egyetemes katolikus alapú humanitáselvnek a jegyében, melyet 1818-as *Felelet*-ében fejt ki, nemcsak a nemzetet akarja megnemesíteni, hanem kora nemzeti irodalmi törekvéseitől csillagvilágnyi távolságba szakadt, s időnkénti, a puristák és a neológusok ellen intézett kirohanásain kívül irodalmunkat még példatárnak se használja: még a vele egy táborban levő írókat sem emlegeti.

Korszerűbbnek, a most bontakozó, végső soron a nemzeti romantikában kiteljesedő tendenciákat előlegezőnek találhatjuk a dunántúli ortológia későbbi irodalmi főtekinvényének, Kisfaludy Sándornak a megnyilatkozásait. Két előbeszédére gondoljunk, a *Himfy szerelmei* és a *Regéi* elé irtakra. Az előbbiben a tiszta, nemes szerelemnek olyan apoteózisát írja meg, mely a német romantika szerelemkultuszából is magában hord már valamennyit, mint szép Herder-idézete is bizonyítja arról, hogy a szerelem örülete szent örület. Majd az „oskolai regulák” ellen lázadó természetes költőiségnek az érvei hangzanak el. Nem valamilyen féktelen preromantikus eredetiségkövetelés jegyében; jól tudja, hogy teljes érvényű eredetiség csak az emberi fejlődés kezdetein volt lehetséges, sőt a költészetet épp az teszi lehetővé, hogy (a felvilágosodás hitére emlékeztetően) az emberi természet mindig azonos volt, s ez teszi lehetővé a kommunikációt, az emberi szív és ész kölcsönös megértését. Ezért tagadja, hogy a költészetének általános poétikai feltételei nagy világirodalmi példák által meghatározottak volnának: nélkülük is megírhatta volna *Himfy*-jét ugyanígy. Elismeri viszont adósságát mindazok iránt, akik a magyar költői nyelv kifinomításában elődei voltak. A nemzeti irodalom céljaként a nemzeti lét letéteményesének, a nemzeti nyelv kifejlesztésének a feladatát tűzi ki. Érvéle erősen emlékeztet a francia államnationalizmussal szemben épp e korban megfogalmazódó német szellemi, nyelvi nacionalizmusra.

Regéinek előszava a nemzeti múlt ihlető erejét idézi meg, a várromok poézisét. Nála is megfogalmazódik újra a költőiség és verselés immár hagyományos elválasztása. Követeli a magyar nyelv államnyelvvé tételét. Kölcsey *Nemzeti hagyományok*-jáig előremutatón beszél a magyar nemzeti karakternek a talán szerencsétlen történelmünkkel összefüggő szomorúságáról, mely táncainkat és köznépi dalainkat is áthatja, s melynek alapján joggal beszélhetünk a sírva vigadó magyar jellemről, ahogy ő mondja, a magyar sírva táncol.

A nacionalizmus fellobbanása a 10-es évek közepére már teljesen a hazafias szolgálatnak rendeli alá a költőiséget. Kazinczy épp Kisfaludy Hunyadi-dramájának előszaván horkant fel, amikor nagyon tudatosan megfogalmazta azt, hogy csak hazafiként nem lehet és szabad írni, hanem csak poétaként, vagyis erőteljesen védte az esztétikum autonómiáját a politikum és a nemzettudat abszolutizálásával szemben az irodalomban. Kisfaludynak viszont mind Ruszsek apáthoz írott s a nyelvújítás vitáinál már érintett leveleiben, mind Kazinczy közvetíteni akaró barátjához, Dessewffyhez írott levelében egyrészt a nemesi nemzetérzésnek magát alárendelő íróeszményt, másrészt az alkotói és úri szabadságot is félti attól a kazinczyánus szellemtől, mely az irodalmi élet autonóm törvényszerűségeit akarja kialakítani, a fejlettebb irodalmak mintájára, írói táborokkal, a kritika szellemének és a mesterségbeli tudás követelményének meghonosításával.

KISFALUDY SÁNDOR

HIMFY SZERELMEI

ELŐSZÓ

...*Szerelmeknek* szántszándékkal neveztem dalaimat, hogy kiki már első tekintettel megtudhassa, mi azoknak foglalattya: hogy nem a csillagzatok járásáról szóló, sem a kerek négyszöget fejtegető tudós munka, amit kezébe vesz; hanem csupán az érzeményeitől elragadtatott szívnek szava és a felhevült fiatal elmének tündéres álmódzásai. – Voltak, noha kevesen, kik dalaimnak homlokában megütözköztek: – mintha az emberi természetnek legerősebb, legnemesebb, legboldogítóbb indulattya, minden jónak, szépnek, felségesnek kútfeje, minden szeretetre, csudálatra és követésre méltó dolgoknak szerzője, a *szerelem*, vétkes, bölcssekhez nem illő, tiltott, törvénytelen indulat volna! – mintha az egész emberség, az egész természet, sőt a mindennek teremtője által felszentelt tiszta szerelmet beszélni, fejtegetni, énekelni illetlen volna! – De anélkül, hogy itt a szerelem apológiáját írjam, melyre az értelmes olvasók előtt úgyszemint lehet szüksége, csak azt mondom: hogy én az olyan emberrel, aki soha tiszta, igaz szerelmet kebelében nem érzett – még szóba sem kívánok állani. „*Der Liebe Wahnsinn ist ein heiliger Wahnsinn*”, azt mondgya Herder, igazán és bölcsen. – Vajha életünk szép ideje, melyben alkalmasok vagyunk a szerelem és örömök érzésére s éneklésére, a sírig tartana! Vajha életünk komor telében is szintén úgy fogná a szerelem és öröm kebelünket, hogy a szívünket körülvevő unalom, zsidbadtság, csömör, hidegség, bágyadtság, érzéketlenség, tehetetlenség miatt meg ne kellene ütköznünk a fiatalság szerelmében; vagy ne kellene irigylenünk azt, amivel már nem bírnak! Vajha Himfy boldog szerelmének géniusza minden házasságban uralkodhatnék! – akkor sok másként és valóban jobban volna, mintsem most vagyok.

Én tudós – én literátor nem vagyok. Sorsom, körülállásom, hajlandóságaim katonává s utóbb mezei gazdává tevének. De becsülöm az igaz tudóst, a jólelkű, elmés literátort, mint az emberi szívek s elmék jóltévéjét. Kedvelem a tudományokat és szépmesterségeket – és hála legyen az egeknek, ezekben kedvét találó természetemért!

életem sok kellemes óráját köszönöm nékik, melyeket más vagy ásí-
tózó unalommal, vagy legalább nemtelenebb, silányabb gyönyörű-
séggel tölt. Az oskolai literátor az oskola reguláji szerint ne ítélje
szabad s talán szilaj, rendetlen kényen, tulajdon uttyán járó Pega-
zusomat; ha cselekszi, lássa: szabad azt tennie, valamint nékem sza-
bad géniuszomat követni...

Által nem látom, miért kellene tellyességgel az oskolai regulákhoz
eskünnünk. Ki szabott rendet az első poétának, ha nem a termé-
szet? – Mostohább-e hozzánk mostaniakhoz az anyatermészet,
mintsem a régiekhez, hogy tellyességgel majmaik legyünk? Annyi-
val szegényebb, silányabb, gyermekiebb-e a mostani emberszív,
emberlélek, hogy soha szabadságával, maga kényével, tulajdon uty-
tyán, tulajdon módgyával ne élhessen, hanem mindég a régiek
rabja s majma legyen, és azoknak nyomain járjon? – Én úgy véle-
kedem, hogy valamint az ennyi ezeredik világosabb, formáltabb em-
beri nemzetségben tellyességgel originál és új lenni nevetséges kép-
telenség, sőt lehetetlenség, úgy magát tellyességgel a régiekhez
kötni és önkényesen menni nem merni, ha nem gyalázat is, de gyen-
geség. Úgyis csak az elsőség eredetiség: mert az embernek elejétől
fogva mindég egy az ő természete, csak az ő legkisebb vonásaiban
különbözik. Hányszor van, hogy olyant olvasunk mások írásában,
amit mintha magunk éreztünk és gondoltunk volna? – hányszor
írunk olyant, amit noha magunkból vélünk eredni, mástól már régen
érezve és gondolva volt hírünk és tudtunk nélkül? – de éppen ez
vonnya az embert emberhez, a szívet szívhez. Ha az én lelkem mást,
s viszont más az enyémet, ha mi egymást nem értyük, mi dolgunk
legyen s lehetne egymással? – Csalatkozik tehát mindaz, aki Himfyt
egészen originálnak mondgya, noha egészen maga uttyán, szabadon
jár; mindaz, aki Himfyt, ha fordításnak nem mondgya is, minthogy
nem mondhattya, más követőjének nevezi, noha némely helyeken úgy
beszél, mint őelőtte más szerelmes szív beszéllett. *Shakespeare, Mil-
ton, Tasso, Voltaire, Wieland, Schiller, Klopstock* és többek nagy költők
lettek volna, ha előttök *Homer, Virgil* és mások nem éltek volna is.
S anélkül, hogy magamat ezen dicső lelkekhez hasonlítani merném
vagy akarnám (mert a bölcs úgyis tudgya, mit tartson játékomról,
akármit mondgyak; a nem bölcs pedig akármit tartson, mindegy), azt
mondom: hogy ha Petrarca és mások előttem nem énekeltek volna
is, én Himfyt mégis írhattam volna, és így talán még nagyobb ere-
detiséggel: mert ami az emberben vagyon, az jöhet is az emberből.

De ha Gyöngyösi, Zrínyi, Orczy, Faludi, Anyos, Bacsányi, Virág, Kazinczy, Verseghy és főképpen nyelvünk Adelungja, még a sírnak partyán is buzgó, ősz Szabó Dávid, előttem magyarul nem írnak vala, hát ha három Petrarca lálnék is kebelemben, Himfy mégsem születhetett volna. – S csak ezen részről érdemelhetek dicséretet, a fellyebb említett hazafiakkal együtt; csak azért, hogy magyarul írtam; ha az, amivel minden hazafi tartozik, *hazájának és nemzetének szolgálni*, dicséretet érdemel. Vajha! a közjóra tett szolgálatot se magunk, se mások ne vennők annyira fel, amint vesszük: csak a dolgnak ritkasága ád ennyi érdemet az ilyen szolgálatnak...

Azonban most van ideje, hogy hazájáért, nemzetéért, nyelvéért minden hazafi tegyen, amit tehet. Most van ideje és foganattya a jó hazafiságnak. Kiki áldozzon, amivel tud! A jó hazafiság első kötelesség, első érdem. Szívvel, ésszel, értékkel tellyesíthettyük ezen édes kötelességünket. Háromszor boldog, aki mind a hárommal áldozhat! Háromszor átkozott, ki mind a hárommal bír és egyikkel sem cselekszi! – Amely nemzetnek nyelve nincs, annak nincs hazája, csak szállása; nincs hazafisága, mert nincs hazája; és csak a szerencsés időknek tulajdoníthattya, hogy az ilyen nem nemzetet, hanem csoportot, más nagy nemzet el nem nyeli. Nem a föld, nem a folyók tartják össze a nemzetet, hanem a nyelv. A magyar kenyeret is alig kérhet magyarul az ő idegeneket tápláló és gazdagító fővárosaiban. A nyelv által közli szívét, eszét egyik ember a másikkal. A tudományokat, mesterségeket: egyszóval, a kultúrát csak a nyelv által tehettyük magunkévá. Idegen nyelvek által csak legkisebb része míveltethetik nemzetünknek; s éppen azon része, melynek kultúrájával nem a haza él, hanem idegenek. Az a nyelv egy nemzetnek, ami a napfény az eleven világnak. Egy-két idegen nyelvek által formált hazafi csak egy-két pislogó csillag a nemzetnek setétlő egén. A nyelv köti az embereket egy oly nemzeti testté, melynek a politika vészei nem árthatnak. Nyelvünk nélkül egyenként ingadozó, gyökeret nem verhető, gyenge nádszálak vagyunk, melyeket a politikának legkisebb szelei kitekerhetnek: szóval, a nyelv lelke a nemzetnek. Szükség tehát, főképpen nyelvünket a lehető tökéletességre hoznunk; ha csak mindörökké meg nem akarunk, a becsmérezés szerint, maradni: egy, vélekedéseink, szokásaink, indulatink, vallásaink, nyelveink által szélyelszaggatott, lelketlen, egyenetlen, vizsgálkodó s mellette mégis nemzeti büszkeséggel neveltségesen felfújt embercsoport – más nagy, lelkes nemzeteknek csúfja...

KISFALUDY SÁNDOR

REGÉK A MAGYAR ELŐIDŐKBŐL

ELŐSZÓ

Különös és tulajdon móddal érdeklí a régiség a gondolkodó, képzelő és érző lelket: azért-e, hogy a régiek valóban nagyobbak, erősebbek és lelkesebbek, noha egyszersmind durvábbak és szilajabbak is voltak, mintsem a mostaniak? – azért-e, hogy ami távol vagy az embertől, azt a képzelődés mindég szebbnek, jobbnak és nagyobbak állítja? – vagy azért-e, hogy a múlandóság képe az annyi nemes tehetséggel bír, halhatatlanságot és örökkévalóságot szomjúzó emberlelket bús érzeményekkel tölti? – miért? – egyenesen meg nem tudnám mondani; de az bizonyos, hogy a régiség még a legdurvább embert is érdeklíni szokta; s minden embert hazájának régiségi inkább, mintsem a külföldiek. – Lelkemnek ily megihletése szülte, a földi bajok elől megszökhett némely órámban, a jelenlévő *Regéimet a Magyar Előidőkből*; minekutánna a sok háborúk által özszezavarodott világnak csatázó, zajos piacáról ősi fészkebe, a természet csendes kebelébe, a mezei élet jóltévő nyugalomába visszavonulván, itt, lakásom romantos körében, milyent sokjeles és szép tájairól híres országokban jártomban-keltemben keveset is találtam, – minekutána itt szinte naponként látom a váromladékokat, melyek minden erre utazónak szeméit, figyelmét és képzelőerejét magokra vonnyák, és érzeményeit természet szerint a hajdani időbe merítik.

A poézisnek ez a neme még mindig nagy divatban vagy minden csinosabb nemzetnél, ki a tudományokat és szépmesterségeket űzi. Érdeklíheti is valóban az ilyen költemény, ha jól elsült, az olvasót, ki nyers és erős előjji eránt nem idegen; és a magyart kiváltképpen, aki nemzetét és hazáját, mint a francia és angol a magáét, szeretni és becsülni tudgya. S pedig talán van oka a magyarnak a hajdani Hunniát többre becsülni, mintsem a mostanit? – ámbár hálá a nemzetek urának! A magyar még csak most nyerte meg az ő legfőbb kincsét, mellyel hazánk, midőn a dicsőség legfőbb ponttyán tündöklött is a nemzetek sorában, csak bírt is, nem is: értem a magyar nyelvet, melynek uralkodó, törvényes nyelvnek kell lenni a hazában, ha csak Hunniának sok elfajult fija és leánya meg nem akar

örökkön-örökké maradni – minden nagy, önnönmaga által való s létét fenntartó nemzetnek megvetésre méltó, nevetséges majma; – mely szégyentől, gyaláztatól, fertelemtől ój meg minket népek, nemzetek Istene! –...

Regéimnek foglalattya szomorú: azért-e, hogy a magyar nemzeti természetéből szomorú? azért-e, hogy helyheztetése régen olyan már, hogy – Hunniának sok súlyos csapásai óta, melyek közül csak a mohácsi veszedelmet említtem – a nemzetnek minden örömét, javát, szerencsáját, dicsőségét örök búnak gyászos ködgye fedi? – elég az, hogy a magyar igen hajlandó a szomorúságra. Sőt még örömét és vígságát is szomorú és bús hangokkal jelenti. Bizonyosága ennek a nemzeti magyar táncnak többnyire kesergő melódiája; bizonyosága ennek a köznép énekeinek többnyire szomorú nótája. A magyar felől igazán mondhatni, hogy – sírva táncol.

Verseimnek neme felől azt mondom: akinek tetszik, tartsa azokat verseknek; akinek másként tetszik, tartsa azokat másnak, miattam versképpen írt prózának. *Póp* azt mondgya: *Az a poéta, ki szívemet ezer fájdalomra tudgya bírni; ki velem minden indulatot, melyet költ és ír, éreztetni tud; ki engem több bűbájós mesterséggel fellobbant, és szívemet irgalommal és ijedelemmel szaggattya; ki engem a földről felkapván, a levegőn által, valamikor s valahová tetszik, kénye szerint elragad.* S *Póp*, úgy vélem, jól mondgya. Azt tartom én is poétának, aki ezt cselekszi – akár ritmusokban, akár görög vagy római lábón járó versekben, sőt ha csak prózában is. – Kár azért különféle versnemmél élő írónknak egymás ellen, egymást gúnyolva kikelniek – egymás lábát, módgyát, öltözetét rágalmazniok, holott az isteni poézis szárnyain repülniek kellene! – A szép, nagy, elmés gondolatok; a szép, mély, magokkal ragadó érzemények, az eleven képzeletek, bájló rajzolatok, s ezek a legszebb, legalkalmasabb, leghathatósabb szavakkal kifejezve, teszik ítéletem szerint a poétát – valamint hogy a prozódíának legszorosabb szabásai szerint készült hexameter vagy akármely más vers, úgyszintén a bár százszor öszvehangzó kadencia is, az előbb mondott tulajdonságok nélkül szükölködvén, csak sorba rakott száraz szó, hideg, lelketlen vers maradhat. *Osszián* mindég nagy poéta marad az ő gyalultatlan kelta nyelvében, *Denis* fennyen járó hexameteraiben és *Bacsányink* fellengező, magas hangú prózájában; s ott legnagyobb, ahol gondolati s érzeményi leghatalmasabban érdeklik a lelket és szívet...

KISFALUDY SÁNDOR LEVELE DESSEWFFY JÓZSEFNEK

...A nemzeti literatúrának emelkedése, virágzása, a nemzeti nyelvnek közönséges erős lélegzése nemcsak oka, módgya, eszköze, hanem a Constitutióval és a törvényes szabadsággal ölelkezve elementoma és lelke minden akár nagyobb, akár kisebb testből álló nemzeti létnek... Ha a magyar literatúrának mintegy harminc esztendőktől fogva nagyobb kedvvel, tűzzel, szorgalommal és értelemmel műveltetni kezdett kerttyét megjárjuk, tehát meg kell vallanunk, hogy különböző tehetségű és ízlésű kertészeink, munkásaink által itt szép honnyi gyümölcsfák és virágok – ott jeles külföldiek ültetettek. A kertészek elejénte örömmel, egymást tanáccsal, cselekedettel segítve dolgozának a nemzet javára és dicsőségére; de most egy időtől fogva, nem nemes vetélkedéstől tüzelgetvén, hanem kaján irigységtől és forró gyűlölségtől hajtattván, egyik a másiknak mívét legyalázza, meg nem bírált recenzióknak ostorával megcsapkodgya és egyik a másiknak míve mellé éles, hegyes tövisbokrokat ültet. – Az egyenletlenségek és veszekedések kitörésének a boldogult Révai volt az oka; Kazinczy ingerlései mellett, más társoknak maga mellé szólításával, Verseghyt megtámadta grammatikája miatt, és valóban dorongokkal addig csépelte, míg Verseghy szégyellvén a művelt, formált lelkekhez nem illő viaskodást, bár meggyőzetlen, magát visszavonta, és Révai behalt. Nyugodgyanak hamvai nagyobb békével, mint amellyel lelke közöttünk élt, mint amelyet maga után a literátorok között hagyott. Tettei után ítélvén, jobb és nagyobb literátor volt, mint ember.

Engem először a minden emberrel közös szerelemérzés s utóbb a csak nemesebb és jobb magyar agyagból formált szívekkel közös hazafiúság tettek íróvá. Tudós ex professo sohasem voltam. De ha szeretők szerelmet és hazafiak hazafiságot sohasem írnának, hát a tudósok mellett, kik vagy hivatalból, vagy hírnévért, vagy mondva és reá kérve írnák csak azt, megfagyyna a szerelem, és elveszne a haza és a nemzet...

Én Kazinczynak tanuló koromtól fogva igen nagy tisztelője voltam... mindig tiszteltem őtet mint néhai mesteremet; mert csak-

ugyan az ő néhai, nem mostani, magyarságának kellemei éreztették velem először nyelvünknek édességét.

Ekkor Kazinczyt, nem tudom, mely szerencsétlen viszketegből, mely korcs csiklándékból a nyelvújító kórság és egyszersmind a francia, olasz és német nyelvet majmoló nyavalya kezdé törni; a Tövisseinek és Virágainak, azon maga kedveltyein és felekezetén kívül minden embert kíméletlenül bökdöső töviseknek megjelenése; a német recenziókban (amint most már evégre tett nyomozások után tudgyuk) az ő minden, akár jobb, akár silányabb aprólékainak édig emeltetése, magyar Göthévé változása és minden más magyar írónak porig aláztatása s különös kegyelemből csak ritkán a tűrhetőségnek diplomájával megajándékoztatása oly győzedelmi menetelt látszottak jelenteni, mint, ha szabad kicsinyt nagyhoz hasonlítani, mikor Napóleon letapodván a francia népnek szabadságát és a szabadságnak bajnokit, magát császárrá koronáztatta. A Tövissek a római fasces és lictorok-ként elő menvén, azt hirdették, hogy övé a magyar nyelvnek monopoliuma és a tirannizmus a magyar literatúrában...

Hunyadym, úgy vélem, már kezéhez jutott Nagyságodnak. Az Erdélyi Múzeumnak 7-dik füzetében 111 lapján Buczi Emil írja: „Némelyek drámát mernek írni, anélkül, hogy a dráma teóriáját jól megtanulták volna, s mégis azt hiszik, hogy ők felette jól írnak.” Ami előtte és utána van mondva ennek, nem hágy kétségbe, hogy itt ő engem érdekel Hunyadymmal. Ennek az embernek lelke mindamellet, hogy a fellengő geniuszról elég szépen szól és az elemének szabadságát magasztallya, úgy lehet a teóriák, szokások, kapták pórázával öszveszorítva, mint egy oskolagyermeknek oskolakönyvei egy bagariaszíjjal. Mert a dráma teóriájának nem tudásából azt következtetni, hogy jól nem is lehet írni, vagy azt következtetni, hogy aki a teóriát tudja, mindgyárt jól is ír, nem egyéb, mint azt vitatni, hogy a potrohos Dégen jobban értette a repülés mesterségét, mint a sas, mert a sasnak az csak természete – Dégennek pedig sokáig nyomorgatott teóriája volt. – Vagy csak a részrehajlás, irigység és Kazinczynak tetszeni sóvárgás szól belőle.

Egy előtte való cikkelyben Shakespeare-t, Dantét mentegeti, hogy a teóriához nem tartották magokat. Mondgya, hogy ezek mégis a teória nélkül is örökre ragyogni fognak. Vajh igaz! És ragyogni fognának, ha Buczy nem mondaná, vagy nem akarná, vagy nem szeretné is. S pedig Horácnak már akkor meg volt írva a poétikája, mi-

kor ezek írtak, és mégsem tartották ahhoz magokat? – és mégis a teória nem tudása vagy tudni nem akarása mellett is úgy tudtak írni, hogy még Kazinczynak, a nagy és dicső merőnek nagy apostola sem kárhoztattya őket? – Ilyen a részrehajló! – S minthogy Shakespeare és Dante nincs még közöttünk, hát azt senki tenni ne merje, amit ők mertek? – ha a sasfi sohasem mer repülni kezdeni, sohasem lesz belőle sas, hanem csúszó, mászó, legfelyebb futó állat. Buczinak szép esze és kiterjedt tudománya szép világot terjeszt írásaiban, de aligha egy marok oskolaport ő a legemberségesebb magyar szívnék eredményeinél és legtüzesebb hazafiságánál többre nem becsül, ha ezek nem a teória szerint valók.

Tudom én... hogy Hunyadyban a személyek számossága, több szcénáknak és az egész darabnak hosszúsága, a drámának két eszteni történetet öszvefoglalása, a helynek többsége, maga a dialógus a drámának közönséges teóriája ellen van: de szántsándékkal írtam én ezt úgy, hogy semmi játékszínen meg ne jelenhessen. Ha találtam volna más alkalmasabb nevet az ily dráma elmemívnek, tehát úgysis másnak kereszteltem volna. Azonban a históriai drámának természetete már magában olyan, hogy a közönséges drámák teóriájából több tekintetben kiüt...

...Én mint magyar poéta szintén úgy nem szeretek a teóriának Horác vagy Boileau által aláírt és akár Buczi, akár más által locosigillizált pátense által kormányoztatni, mint magyar nemes létemre nem kívánok más törvényt megesmérni, egyéb amit Vay, Dessewffy és a többi a mi nevünkben hoznak és a király egyezésével felszenteltek.

1817

16

AZ ERDÉLYI MUZÉUM

Keletkezésének és fennállásának külső körülményeiről, Kazinczyhoz való viszonyáról már szóltunk; most arról a folyóiratról lesz szó, melynek nagyon színvonalas és korszerű irodalmi tárgyú tanulmányok sora adta meg a mérföldkő-szerepét és jelentőségét a magyar irodalmi gondolkodás történetében. Mivel tanulmányainak legtöbbjét szerkesztője, Döbrentei Gábor írta, akit későbbi szerepe és Kazinczyval való összekülönbözése miatt a kazinczyánus elfogultságú magyar irodalomtörténetírás ellenszenvvel kezelt, ezért a folyóirat is csak az utóbbi időben kezdi elnyerni méltó helyét az irodalomtörténeti köztudatban.

Mindjárt 1814-es I. füzetének legjelentősebb tanulmánya, az *Eredetiség és jutalomtétel*, hozzájárult másik szempontból, másirányú elfogultságok irányából elhanyagolásához: ez hirdette meg ugyanis azt a pályázatot eredeti magyar történelmi drámák írására, melyre Katona József írta *Bánk bán*-ját. Tény, hogy drámája első változatát (mely jóval gyöngébb a véglegesnél) elküldte, s az is tény, hogy Döbrentei a folyóirat utolsó megjelent számában (1818. X. füzet.) a pályázatra befutott drámákat értékelő tanulmányában meg sem említette. Viszont az is tény, hogy annak semmi nyoma sincs, megérkezett-e a dráma Kolozsvárra, vagy se. Az akkori postai viszonyok ismeretében könnyen elképzelhető, hogy nem. S az is tény, hogy a kijavított, végleges változat 1821-ben Pesten megjelent, s irodalmi életünk fel sem figyelt rá; tehát a Katona életében iránta uralkodó részvétlenség felelősségében sokan osztozhatnak Döbrenteivel.

Az *Eredetiség és jutalomtétel* ihlető hatását a kor irodalmi gondolkodására viszont joggal hangsúlyozza irodalomtörténetírásunk. Benne jelentkezik először nagy nyomatékkal a művészi teremtő zseni elmélete, mégpedig úgy, hogy a kiemelkedő emberi tehetségek különféle fajtáit osztályozva lélektanilag, a tudományos valóságmeggközelítés jelentőségét is hangsúlyozza, a zseni kifejezést azonban, Kant esztétikájának hosszabb idézésével, a kimagasló művészi tehetség számára tartja fenn. Majd az ugyanebben a füzetben megjelent Kazinczy-féle irodalomtörténeti vázlatnál jóval filozófikusabb összefoglalását adja hazai literatúránk és szellemi életünk fejlődésének, mintegy azt vizsgálva, milyen feltételek szükségesek egy nemzeti irodalomban az eredeti nemzeti génusz kibontakozásához, s megértek-e ezek a feltételek kora magyar irodalmában. Végül ő, akit még nemrég is gondolatait innen-onnan összelopkodónak ítélték, éppen az ellen fordul, hogy csak a külföldi irodalmakból lopkodjunk, és meghirdeti a nemzeti eredetiség programját. S mivel

úgy látja, hogy nemzeti tehetségünk eddig elsősorban a líra területén bontakozott ki, drámairodalmunk fejlődésének ösztökélésére hirdeti meg pályázatát.

Egyetemes tudománytörténeti anyagában Döbrentei folyóirata történeti, földrajzi, életrajzi, nevelési stb. tárgyú közlemények sorozata mellett mégis elsősorban irodalomközpontúnak bizonyult; szépirodalmat is közölt, kora legkiválóbb íróinak költeményeit, de számtalan irodalmi tanulmányt is. Az egyes nemzeti irodalmak műfajonkénti történetét tárgyaló tanulmányok többségét német és egyéb nyelvű tanulmányok alapján fiatal munkatársaival fordíttatja. Ő maga prózában lefordítja és közli Boileau ars poéticáját, hozzá fűzött bőséges jegyzeteiben időnként vitatkozva is vele. Szabó András tollából filozófiai tanulmányt közöl több folytatásban, ő pedig megírja az életírás teóriáját. Egyik legérdekesebb tanulmánya a III. füzetben közreadott *Magyar literatúrát illető jegyzések* című. Fiatal íróbarátjához írott levél formájú tanulmánya valóban levelezéséből nő ki, a fiatal Kölcseyvel váltott szenvedélyes hangú levelek igényes polémiáinak anyagát hozza a címzett megnevezése nélkül és általánosítva nyilvánosságra. A szélsőségesen szubjektivistá zseniöntudattal és homályos érzelmi áradással szemben a tanulással és nagy művészek példájának értelmezésével megfékezett, neoklasszikus jellegű zsenielméletet fejt ki. Egyik szövegrészében leírja a csak önmagából merítő zsenit, mintegy Kölcsey Berzsenyi-recenziója kiindulásához szolgáltatva alapot, de gondolatmenete további folytatásában épp azt ajánlja, hogy a költői tehetség lépjen túl ezen az állapoton, küzdje le túlzó szubjektivitását.

Bár már az *Eredetiség és jutalomtétel* gondolatmenetében is több, ebbe az irányba mutató mozzanatot fedezhetünk fel, a magyar literatúrát illető jegyzései árulkodnak leginkább arról az irodalomszemléletről, mely annyira rokonítja Döbrenteit a Kazinczy-féle neoklasszicizmussal. Néhány vonatkozás, elsősorban a nemzeti eredetiség hangsúlyozása ugyan túlmutat rajta, egyébként azonban csak ugyanannak a művészeteszménynek modernebb megfogalmazásáról van szó. Ha zsenifogalmának kifejtésekor gyakran használja is az isteni elragadtatottságra emlékeztető kifejezéseket, máskor istennéjéről beszél, ezzel is bizonyítva a szóhasználat antikos allegorikus jellegét. A zseni alkotómunkájának ismérvei a neoplatonista elragadtatottság-motívumon kívül mindig az ész és tudatosság hangsúlyozásával járnak együtt, s mintegy az alkotás előfeltételül, a már klasszicista esztétikai rendszerekben is magától értetődően helyet kapó született tehetségen és ihletett lelkiállapoton kívül megköveteli a műfaji törvények, a korábban alkotó nagy zsenik műalkotásaiból levont törvények és eljárásmodok ismeretét. Így joggal még csak kétfázisú alkotási folyamatnak se lehet minősíteni a mű születéséről adott leírásait: már az ihletett alkotó tevékenységet eleve preformálja, befolyásolja a szakmai tájékozottság, a művészet törvényeinek ismerete és a mediációs rendszer elsajátítása; a zseni a külsődleges reguláktól nem nyugózteti magát, de a mélyebb műfaji törvényeket éppen ő tölti be. A neoklasszikus alkotási folyamat máso-

dik stádiuma, a korrekció tehát nem annyira a regulák szerinti javítás, mint inkább e mélyebb műfaji törvényeknek a még tökéletesebb érvényre juttatása, az esetlegességek lehántása és az eszmény teljesebb kibontakoztatása, hogy ezzel képezzen új törvényhozó erőt az utókor számára. Nem vitás, hogy ennek a folyamatnak elméleti leírása Döbrenteinél színvonalasabb, mint a sokszor iskolásabb Kazinczynál; de hogy a németes példák után induló neoklasszicizmusunk alkotói eljárását ez írja le helyesebben, azt Berzsenyi példája mutatja leginkább.

A III. füzetben közölt Zsombori-tanulmány a nyelvújítás tágabb értelemben vett gyakorlatának helyeslésével, de az írók szabad nyelvalkotó jogának elutasításával felháborította Kazinczyt és neológus híveit. Ugyanígy hatott rájuk, hogy Kazinczynak az olvasók körében nagy felhorkanást kiváltó *Himfy*-bírálatát után nem nagyon mert kritikákat közölni. Kölcsey például Döbrentei lapja számára írta eredetileg Csokonai-recenzióját, de Döbrentei megijedt tőle, s addig fanyalgott neki, míg végül Kölcsey a Tudományos Gyűjtemény-ben közölte.

Az Erdélyi Múzeum 1818. IX. füzetében végül Döbrentei kifejtette hitvallását *A kritikáról* című írásában, melyben egyrészt hitet tesz a tudományos igényű kritika szükségessége mellett, másrészt viszont csak a dilettánsok ellen fordított kritikai seprű éles hangnemét tartja indokoltnak, az igazi értékekkel szemben a szeretettel és beleéléssel közelítő s a hibákat is kíméléssel említő kritikát tartja ideálisnak, mintegy ezzel is elhatárolva magát – nevének megemlézése nélkül is – Kölcseynek az előző évben a Tudományos Gyűjtemény hasábjain megjelent Csokonai- és Berzsenyi-recenziójától. E bírálatok igazságértéke máig vitatott; jelentőségüket mindenki elismeri. De hogy sem Kazinczy egy évtizeddel korábbi vállalkozásai, sem Kölcsey 1817-es bírálati nem találtak érett és megértő irodalmi közvéleményre, azt nemcsak a bírálatok keménysége által kiváltott éles ellenérzés jelzi, hanem e visszhang hatása szerzőjükre; közzismert, hogy ennek hatására maga Kölcsey is egész életére a műkritika ellenfelévé vált: később nemcsak saját kritikáit fordította át esztétikai-dramaturgiai tanulmányokba (így lett Körner *Zrínyi-jéről* készült tanulmánya tragikumelméleti, Kisfaludy Károly *A leányörző-jéről* született írása komikumelméleti értekezéssé), hanem a 30-as évek elején ő akadályozta meg befolyásával, hogy a Tudós Társaság Évkönyvét kritikai fórummá tegyék, s így maradtak kéziratban Berzsenyi kritikai levelei. Úgy tűnik, a gyakorló szerkesztő Döbrentei itt is jobban mérte fel a közönség valóságos igényeit; nem csoda, hogy a kritikáról írt eszmefuttatásának követelményei visszhangozni fognak mind Berzsenyi *Antirecenziói*-ban és a kritikáról írt tanulmányaiban, mind Kölcsey és más kortársak megjegyzéseiben.

Az *Eredetiség és jutalomtétel*-ben meghirdetett történelmi drámapályázat mérsékelt sikere, a befutott drámák gyöngesége arra készítette Döbrenteit, hogy folyóiratának két utolsó, 1818-as füzetét túlnyomórészt a drámaelméleti és -történeti tanulmányoknak szentelje. A IX. füzetben Buczy Emil tragédia-

elméleti írásán kívül cikket közöl a német dráma, a német játékszín történetéről, sőt egy egészen modern és a korai német romantika legjobbait is gyakran idéző tanulmányt fordított le, a végén pedig néhány saját megjegyzését teszi hozzá a szomorújáték modern elméletéhez. Végül a X. füzetben a jutalomtétel eredményének kihirdetését s minden említésre méltónak ítélt mű részletes – s az utókor által nem túl eredetinek és magas színvonalúnak tartott – kritikai elemzését összekapcsolja drámaelméleti nézeteinek részletes kifejtésével. Fejtegetése kezdetén a morális színház követelményeit állítja szembe a létesítendő magyar színjátszással. Ismeri Rousseau-nak a dráma erkölcsi romlást hozó hatásáról írott tanulmányát, s bár tudja, hogy az antikvitás utáni korszak egyik döntő újdonsága a szerelem és az érzelmesség megnövekedett szerepe (erről gyakran írnak a romantikus elméletírók és Teleki József romantikacikke is foglalkozott vele a Tudományos Gyűjtemény 1818. febr. számában), mégis inkább Rousseau felé hajlik a szerelmi téma divatjának elítélésében. Ez az etikai idealizmus elismeri ugyan a polgári dráma létjogosultságát, mégis a plutarchoszi héroszerkölcst fenségesen kifejező, az egyént és az érzelmeket is a közjónak alávető nemzeti tragédiában látja a drámairodalom csúcását. Ez a drámatípus a „honnyos”, a nemzeti szellem kifejezője legyen, moralitása is a közösség ügyének alárendelten bontakozzék; Döbrentei tehát a morális színház követelményét is fenntartja ugyan, de oly módon, hogy a bontakozó nacionalizmus jegyében az egyéni erkölcsöt is a nemzeti érdeknek alárendelten, görögös-római virtus voltában becsüli igazán.

Az arisztotelészi dramaturgia valamennyi lényeges kategóriája felmerül értekezésében. A hármas egység kérdésében a lessingi polémiák és az újabb romantikus szakirodalom ismeretében csak a cselekmény egységét követeli meg feltétlenül, de ezt is csak a tragédiától, a vígjátéknál megengedi a több szálú bonyolítást is. Ugyanakkor a hely és idő egységét meg nem követeli ugyan, de a mellette szóló esztétikai érveket is ismeri és értékeli, s hogy nagy kifogása nincs ellene, abból is látszik, hogy Boileau ars poeticájának idevágó fejtegetéseivel nem fűz polemikus megjegyzéseket.

Az Erdélyi Múzeum utolsó két évfolyamának három jelentős tanulmányát írta a folyóirat körének másik jelentős teoretikusa, Buczy Emil. Közülük az elméleti alapvető funkciót az elsőnek megjelenő *Értekezés az elmének magasb kifejtődése körül, az ízlés munkájában* című tölti be, erre épül két további tanulmány, mégpedig *A görög genie kifejtődése okainak sajtódtása* című és *A tragédia legfőbbje a görögöknél s mostani álláspontja* című írások. Írt a folyóirat számára egy líraelméleti gondolatmenetet is, de a lap megszűnése miatt ez csak egy évtizeddel később jelent meg a Felsőmagyarországi Minerva 1828-as évfolyamában (*A lyrica poesis okai s a lyricusok*).

Azt mondhatnók, hogy ha lehetséges, Buczy tanulmányaiban még inkább az Erdélyi Múzeum irodalomszemléletének neoklasszikus oldala fejlődik ki. Bár a terminológia többnyire közös és Buczy még kevésbé stílusművész, mint

Döbrentei, néhány eltérő mozzanatuk ezt az értékelést igazolja. Buczy szemlélete – ma így mondanók – még inkább irodalomszociológiai jellegű, az alkotó zseni kibontakozását még inkább a korizléstől, az irodalom közönségének minőségétől s a nemzeti ízlést hordozó közönség, valamint írója összeforrottságától teszi függővé. A görögségben ő is az organikusan kifejlődött mindenoldalú kultúrát dicsőíti, de igen erősen politikai okokkal magyarázza ennek a nemzeti műveltségnek a belső felbomlását, erudíciós anyaggá válását. S ellentétben a Sturm und Drang eredetiségfogalommal, mely az autochton fejlődésű görög kultúrát az utánzó jellegű római rovására abszolutizálta, Buczy latinosabb műveltségének megfelelően már az augustusi kor latin kultúráját is nagy értékek kibontójának tekinti, szemben az ekkorra már lesüllyedt göröggel. Ez azért is érdekes, mert Döbrentei egykori barátja, Wesselényi Miklós nevelője, a korán elhunyt Pataki Mózes a folyóirat 1814-es évfolyamában a római irodalomról közölt tanulmányában még inkább ezt a Sturm und Drang-típusú lenézést fejti ki az utánzó, más tüzénél meggyulladó római irodalomról, akárcsak később Kölcsey a *Nemzeti hagyományok*-ban.

Ha nagyra becsüli is az írózseniket, akik sokszor koruk műveletlenségével dacolva kénytelenek nagyot alkotni, elméletében a közösség műveltségének és ízlésének fontossága hangsúlyozódik; a legnagyobb és legharmonikusabb zsenik a nemzeti géniusz arányos és harmonikus kibontakozásának koraiban születtek. Ezért lesz alapvető tanulmányának egyik leggyakrabban emlegetett kategóriája a köztudat (*sensus communis*) és a vele szorosan összefüggő közízlés kérdése, valamint a közizlés (nehezen megfejthető és értelmezhető) tónusának megfogalmazása. Láthatólag nemcsak nyelvi, hanem tudati és ízlés-egységet is fölfedez minden kulturális virágkorban, s ezért nemzeti kultúránk elmaradottságának a mostoha történeti sors nyugtázó erején kívül legfőbb magyarázatát a nemzeti tudat, vallás, nevelés, nyelv és ízlés széttagolt voltában fedezi fel.

Aforisztikus, állandóan ismétlődésekbe bocsátkozó gondolatmenete többnyire ködös elvontságokban, az európai kultúra és irodalom legáltalánosabb kérdéseinek körében mozog. Ha néha – nem kevésbé ködösen – egy-egy célzás erejéig állást foglal kora irodalmi csatározásaival kapcsolatban, mindig egyértelműen kazinczyánus álláspontra helyezkedik. Így döntő szerepe volt abban, hogy az Erdélyi Múzeum fennállásának utolsó két évében a Kazinczytábor ortodoxabb folyóirataként tartották számon Döbrentei orgánumat.

DÖBRENTAI GÁBOR EREDETISÉG ÉS JUTALOMTÉTEL

Az emberi lélek, az istenség mivoltának ez a mennyei szikrája, munkálódásaiban vagy olyanokat fejt ki önnönmagából, melyek még azelőtt nem voltak, és így teremt; vagy másokat követ. Itt a másoktól gondoltakat általlátja, felfogja, magáévá teszi, de csak azokkal marad; ott kiragadja magát a megszokott kerületből s egy bizonyos nagyságnak, mélyebb általlátásnak méltóságos érzetével új világot terjeszt a lélek munkálódásaira, s mint egy vezércsillag elől fénylve, az észnek oly tehetségeivel ismerkedtetni meg az embereket, melyek benne megvoltak ugyan, de azt magokban lenni ők nem tudták. Ekkor vélekedésbeli vívások támadtak, melyek aszerint ütik ki magokat, amilyen kimíveltségben állanak az észnyitó lélekhez képest. A feltalálóval atyafias lelkek megértik, helybenhagyják azt, amit tett, s örömbámulással nézik benne a léleknek, melynek kifejtése határtalanul tovább mehet, méltóságát. Azok, akik ezen feltalálót így megfogják, ha mindjárt tesznek is holmit azéhoz, követők; az, aki lelkének sugallásából maga hozott elé nagyot, eredeti teremtő lélek.

Mikor a hatalmas Teremtő az emberi lelket elélobbantá, azt akarta, hogy különböző orgánumok által dolgozván, különbözőféle utakon munkálódva dicsóitse magát, s mindennek, ami a természetben és az emberben magában feltalálatik, legyen egy-egy magyarázója, felfejtője, titkainak kikeresője; oly tulajdonságot adott neki, hogy keresztülmenjen mindezekre, s mindeneket, melyek az ő tapasztalásán, láthatárán belől vagynak, kitanuljon, vagy lelkének gyanakodó sugallása által még azokon túl is ereszkedjék. Egyik azért a körülötünk lévő természetben maradvá, rendbe szedő lélekkel általvizsgálja azt, kitanulja titkait, egybeállítja; másik mélyen általható értelemmel felemelkedik az égitestek forgása felé, kiméri a Nagy Minden planétáinak harmóniás futását. Ez kifejtegeti a léleknek tehetségeit, meggyűjtja annak szövétnekét, s világánál kivezérel bennünket a balvélekedéseknek egybegomolyított zavarából; az mint a természetnek fia, az embernek érzéseit (melyek benne azért elevenebbek, hogy azoknak szívre beszélőbb tolmácsa légyen) kedves képekben,

elragadó festésekben adja elő. Ő inkább a tapasztalás körében lévő embert fejtegeti, annak legtitikosabb oldalait kimutatja, s gyönyörködés közben nyomja bé olvasóinak szívébe, ami nemes, szép, illendő s józan életfilozófiára tanít. Ezeknek mindenike nagy a maga nemében, mihelyt előszabott útját tökéletességgel járta meg, mert a lelkek, egy alkotóerőből megindulva, ámbár más meg más úton mennek is, a fő bevégezésben egy rangot kapnak... Azon tudományokban, melyekhez fontolgotó, vizsgáló ész kívántatik, egyedül az értelemnek kell magát a maga tisztaságában mutatni, azokban, melyekben a lélek főképpen a képzelődés segítségével által dolgozik, ennek kell az elsőnek lenni. Ha az elsőhez ezen másadikból nagy rész járul, az ész hamar elveszti az ő vizsgálódó csendesebb pontját, s munkájának hibás tónust ad, ha pedig a poétában a vizsgálódó értelem képzelődés nélkül vagyton, nem fog az hathatós, szívet általjáró, magával elragadó munkát szülni. Így tehát egyikben, mint a másikban, egynek kell uralkodónak lenni, csakhogy a poétának inkább részt kell venni a vizsgáló észből, mint amannak az ő tehetségéből.

Tagadhatatlan, hogy ezen tudományokban jeles fő teszi az újításokat, javításokat. De genie kell-e mindenikhez? – Kant a genie-t olyan vele született elmebeli tehetségnek nézvé, mely által a természet regulákat szab a szépmesterségeknek, csak a széptudományok s -mesterségekben magát nagy méltósággal kimutató lelket nevezi genie-nek; azt pedig, aki egyéb tudományokban nagy s feltaláló is, nagy észnek. Megkülönböztetése ebben áll: mert azt mondja mély megjegyzéssel, „az, akinek munkájára másokat meg lehet tanítani, hogy azt ismét úgy vigyék véghez, amint a feltaláló, az nagy ész; az, akinek munkálódása módjára se megtanítani nem lehet mást, sem azt megtanulni, hanem a dolgozóban magában kell lenni a teremtető erőnek, az genie. Így lehet mondani, Newton igen nagy ész volt, de nem volt nagy genie, mert feltalálásaira jutnia nehéz, nagy munka volt ugyan, de mindazokat mégis meg lehet másnak tanulni, s azokra mást megtanítani. Newton nemcsak magának, hanem másoknak is eléállíthatta megfoghatólag azon lépéseket, miképpen lehessen a geometriának első kezdetitől fogva azon nagy és mély feltalálásokhoz jutni, melyeket könyvében megmutat. Ellenben Homéroszt, Wielandot nézve, egyiket sem nagy észnek kell nevezni, hanem genie-nek, mert nem taníthatnak meg másokat arra, miképpen találták ők fel a magok fejekben az ő képzeléssel gazdag és gondolatokkal teljes ideáikat.” Hanem emellett ha amannak nem genie

név adatik is, megmarad a maga nagy érdeme, melyet ismét az így nevezett genie magától véghezvinni nem fog.

Mikor ezen különféle munkálódású lelkek szerencsés társaságban, őket élesztő epochában együtt dolgoznak, mikor őket megítni s megérteni tudók hallgatják, akkor vagyon a tudományoknak dicső s leírhatatlan kedvességű ideje. Azonban nem fognak ezek mind egyszerre mutatkozni, hanem egyik idő ebben, másik abban szül jelest, vagy aszerint, amint a környülállások lelkének kifejtődésére kedvezők, vagy amint előtte már dolgozni kezdők voltak, mert a lélek munkálódásainak sokakon kell keresztülmenni, kik mind tovább, tovább emeljük, míg utoljára a maga egész fényében mutatkozhatik.

Általmegyünk itten a poézisre, mivel a jutalomtétel, melyet kihirdetni akarunk, azt tárgyazza, egybe kívánván kötni a csak most mondottal azt, ami következik.

A literatúrák történetei azt mutatják, hogy azok lehettek szerencsésebbek a dolgozásban, kik akkor éltek, mikor előttök némely kezdetek már voltak, de melyek még csak mint a napnak jelentgetői, a hajnali pír, a köd közt úszó csillag látszattak. Ezek tanulhattak már amazoknak botlásaikból, melyeket nekik kell vala tenni, ha elsők lettek volna. Shakespeare támadhat a literatúrának még nem díszes korában is, de ha egy Schiller a kritika virágzása idejében él, sokkal tisztábban, klasszikusabb karakterrel jelenhetik meg. Nehezebb már annak jelességére felemelkedni, ki akkor születik, mikor a nagyobbak már éltek. Sok vagy minden el van előtte foglalva, s neki azokon feljül kellene menni. A genie mindenkor talál magának új utat, de az emberi karakternek különféle kimutatásai ha már jól festve vannak, a későbbinek ugyanazokat lévén szükség festeni, hamar másolóvá leszen. A dolgozás alatt fellobbanó észbejutások mutatkoznak, s ámbár maga az író is reájok jött volna azon gondolatokra – mivel a lélek is úgy ütközik egybe egy másnak ideájával, mint a szív egy másnak érzésével –, látja, hogy az elsőség tőle el vagyon véve.

A kezdet nálunk is megtéetett fordítások által, mint a nemzetek kezdeni szokták a tudományok megízlését, hogyha magoknál belőlről nem ég a tűz, mely az arra született lelkeket melegíti. Mert ha egy nemzetnek egy másikkal igen közelről való egybekötése nincsen, s nem ragadtathatik el a már kész munkákon való bámulás által, hogy csak azokat csudálja, s a maga erejéhez bizatlankodást nem kap, ott a lélek önnönmagától indul meg munkálódásaiban. Így

emelkedik a görög tulajdon lelke szerint magától, így elválasztva élve talál fel az ótaheiti lakos is magának drámát...

De nálunk a léleknek eredeti kifejlődését nagyon hátráltatja, hogy mi nem merünk magunk gondolkozni, s csak azzal maradunk, amit idegen földről békapunk, melyet vagy még némelyben slendriános neveltetésünk, vagy félelmes rebegésünk, vagy energia nélkül való lételünk is okoz. Nincs önnön erőbe való nemes bizakodás, nincs az írói pályára elegendő elkészülés. Tanulunk, hogy hivatalt kapjunk, s hogy mindent mi is úgy folytassunk, amint régen folyt, de a tudományok körül való munkálódásnak, írások által való terjesztéseknek békét hagyunk, s nevezetesen ha jelenik is meg valami eredeti, abban is vagy kevés ízlés, vagy éppen semmi se mutatkozik...

Merni kell. Ha mindenkor csak a külföld munkáin bámulunk, egyedül azokat fordítjuk, sohase tehetünk magunk nagyot. Sőt a fordító is nem próbálván magát, talán elhal minden erejével. Nem mutathatná meg a vitéz a maga bátor vívását, ha csak egy más vívónak háta megett maradna. Hanem ez csak azoknak legyen mondva, akik az önnön szeretettől meg nem vakíttatva érzik azt, hogy tulajdon magok is írhatnak jelest; másoknak tanácsosabb fordítani, mint unalmas eredeti író lenni. Ti, szerencsésb ajándékú ifjak, kiknek képzelődése merészen repül, de a lelkesedés órájában józan lélek igazgat benneteket, ti emelkedjete fel.

Az akadályok ne ijesszenek el bennünket, sőt bátorodjunk fel azok példáján, akik már közöttünk megjelentek. Akarjuk-é, hogy a nemzet a tudományokban haladjon? Igen. Hárítson el tehát mindegyik annyi akadályt, amennyit neki lehet, s ne halogassa azt a későbbiekre, a boldogabb időkre... Ha a maguk dolgainak akadályai meggyőzésében fáradhatatlanok tudunk lenni, miért nem azokban is, melyeknek elhárítása vagy a nemzet dízét, vagy köz javát szülheti. Vagy elveszett-é az a nemes cselekedetek szomszédja, mely a hazának dicsőíthetésében találja kielégíthetését? Ó, nem! – legalább hinniünk szebb, hogy nem vészett el.

Mi valójában még nagyon hátra vagyunk. Sok fakban, legtöbben meg kell elégednünk, ha csak egy magyarul írt könyvet mutathatunk...

A poézisben való élémenetelünket nézve, mi eddig az úgynevezett líraiban mutathatunk legtöbbet. A drámát és vitézi költeményt – melyek a poézis minden hatalmának, erejének mintegy égő pontjai, s ezek mellett a több nemek a poétai genie-nek nagyobb, kisebb

szikrázatjai – még nem találjuk fel nálunk a magok fő méltóságában...

Hogy a poézisban arra született genie-től lehet várni olyan munkát, mely a nyelvnek méltóságot ad, olvasókat gyűjt magának, kik dolgozásait meleg szívvel érzik, s lelkek azokon való bámultokban megáll, felségesnek kiáltja, nagyon tapasztalt igazság. Csak ő, akinek lelke, tanulásait, tapasztalásait magában megforgatván, mikor a lelkesedésnek melegítésbe hozó lángja előllobban, azokat onnan egészen újjászült formában állítja elé, fog valósággal eredeti lenni. Megoldván neki benne lakó istennéje a fantáziának arany gyepelőit, megyen a nap szekerén, s felfogva lelkében a földit, és bájoló tündérségben képzelve a földön felül valót, a természetet s azon túl az ideában levő szebbet nemes formába szép egészé egyezteteti; egy harmóniás egészé, mivel lelkében annak bizonyos sejdítése, az után való törekedés vagyon, mint egy kis modellje azon harmóniának, melyet az egész világ szisztémájában találunk. Ezen harmóniának kitalálására való vágyása vezet minden legkisebbet észrehevő érzése által, hogy mi tartozik az ő tárgyához, mi nem; mi emeli azt, mi alacsonyítja; miket kell neki egyengetni, tisztára hozni, emelni, csinosítani azon előhozásában, melyet képzelődésének felhevülésében, ideáitól mélyen elfoglaltatva, reszketéssel írt. Ezen harmónia után való törekedésnek meg kell lenni minden más jól elrendelt gondolkozású lélekben is, hogy munkái épek, egybefüggők, tiszták legyenek, s mennél inkább tökéletességre vitte ezt magában, munkájának annál nemesebb karaktere leszen.

A genie-nek emellett tulajdonsága az is, hogy lelke magától függő, azt teszi, amit még senki előtte nem tett, s maga sem tudja magának megfejtetni, miképpen, de ő, ha valamely különös belső felindulás által hévbe jön, teremt. Olyant hoz elé, ami még nem volt, vagy a már mondottat is eredeti festéssel, sokkal szebben, nemesebben újra eléadja. Ő maga magának mustrája, s utat vág oda, ahol járni akar. Inkább lehet őtet munkáiban látni, csudálni, mint megmagyarázni. Mikor dolgozásaiban a többiektől, a seregtől való elválás, egy különös nagy karakter mutatja magát, mikor lelke előttünk mintegy vilámlik, érzéseinket pedig nyughatatlanságba, örömmre ragadja, s észre is alig vesszük, midőn bennünket egészen hatalma alá hajt, látjuk, hogy valóságos poétai genie...

...a dráma írásához olyan lélek kell, mely hosszasan kitartja a magából való meritést, többféle karaktereket fel tud venni, s mindenik-

nek festésében az egésznek harmóniás egybeállítására képes; azoknak, melyeket vélek tétet, kifejtésében meg nem fárad, el nem lankad, s a végén oly eleven, megragadó még munkája, mint elején volt, és így a kezdettől fogva a kárpit legutolsó lebecsítéséig egyforma interesszét tud adni. Az írni akarónak ismerni kell magának a több jó teóriákat, hogy tudhassa, miket kell elkerülni, ismerni kritikai lélekkel a más nemzetek jobb, lelkesebb darabjaikat, s magáévá tévén azoknak ízlését, és segítettve a maga teremtő lelkétől, jelenjék meg a nemzet előtt. Mert szerencsétlen íróink azok, akik csak a mi iskolánkban uralkodó bizonytalan, nem csinosított ízlés mellett maradtak, úgy írtak, amint a nem értő publikumnak tetszik, nem mívelték ki lelkeket más nemzetek klasszikusainak írásai által, nem tisztították ki érzéseiket, nem vágytak arra, hogy munkájoknak mind ideáik, mind nyelvek által szabad, nemes, magas karaktere legyen. Belé kell igenis magát az írónak tanulni minden más szép s jónak ítéltetett munkákba, azok által feljebb emelkedni, s bészíva azoknak karaktereket, úgy visszateremteni elegendő eredetiséggel a külföldi szépet a maga nyelvébe. – Tudja tehát a mi poétánk ne csak érteni, hanem megítélni is vagy a görög klasszikusokat, vagy Shakespeare-t, Corneille Pétert, Schillert, Goethét, hogy ezek mit miért tettek; tudja azt, hogy a Kotzebue-k, Zieglerek miért nem fognak igen sok helyen klasszikusok maradni, s tápláltatva a jobbaknak írásaik által, egész méltósággal lehelje ő maga az éltető, figyelemre vonzó, megragadó lelket. Mert az a cél, hogy nemzeti játékszínünk oly darabot kapjon, melyre a józan kritika örömmel tekinthessen.

1814

DÖBRENTAI GÁBOR

MAGYAR LITERATÚRÁT ILLETŐ JEGYZÉSEK

EGY SZÉPELMÉJŰ IFJÚ BARÁTOMNAK

Száguldozásokkal vagyon tele kedves leveled, magas tűztől élesztett lélekkel nézed a tárgyakat, s minden rended heves érzéssel ég. Így indul meg a széptudományok művelésére született ifjú, midőn lelke a hozzája szóló munkák által repülést nyer. Csak vigyázz, édes barátom, hogy tüzedet a legjobb igazítások szerint intézd, s ne vesztegesd el erődöt vad kicsapongásaiban. A helyes útnak jókori megtalálása, s ízlésednek minél ifjabb korodban való kicsinosítása talán néhány esztendőök elvesztegetésétől megment. Engedd tehát, hogy némely gondolataimat veled közöljem, melyek heves szárnyalásodban megállítván, az írás valósága körül vizsgálódásokra ébreszthetnek.

I

IFJÚI MUNKÁK

Az ifjúkor pezsgő érzései olyanok az emberen, mint egy termékeny leendő fának buja hajtásai. Hogy a fa erős, tartós, termőbb legyen, a kertész csak azokat hagyja meg, melyek illenek. Azon munkáinkban, melyeket akkor írunk, midőn az eget is ostromolni kész ifjúkornak lángolásai, a férfiasulóbb ész bizonyosabb útra mutató intéseivel csatáznak, mindég van valami kitörlni való. A természet örök rendje megáll, szökések abban nincsenek, s eszünknek, tiszta ellátásokra éréseinek ideje lassanként sok gondolkodások után jó elé, mert előbb a sokat egybevenni akaró reszkető érzéseknek, a képeket képekre halmozni szerető képzelésnek, tiszta nyugalomra kell általmenni, oly nyugalomra, mely eléggé tüzes legyen ugyan, de jó igazítást kapott lélek vezérelje.

Azért ne engedje magát az ifjú író heveskedése által elragadtatni munkájának idő előtt való közrebocsátására, mert kisebb mértékben lesz oka maga előtt is elpirulni. A valóság hív megtanulása által megtisztult ész sokat elnyír, ami az ifjúnak szépnek tetszett.

Keresse fel az ifjú azokat, kiknek ízléséhez legjobban bízik, tégye munkáját ezeknek ítélete alá, s mindaddig igazgasson, míg helybenhagyást, dicséretet nem nyert, s maga is nem sejtí, hogy az a tónus megvan benne, melyért más munkát szeret. De vigyázzon, nehogy önnön szeretete kijátszadja.

Szép látni olyan ifjút, ki a munkálkodás tökéletességére vágyik. A szépnak ideálja érzéseiben él ez, minden megsértődés nélkül, melyet ő nem is ismér, fogadja el az intéseket, s csak azt nézi igaz barátjának, ki legegzenesebben megmondja helyes okokkal megtámogatott ítéleteit. Távol léve minden makacskodástól, minden tanácsot nyereségnek tart. Szerencsés, aki ilyen ifjúnak bizodalját megnyeri s erejének kifejtésében részt vehet.

Örvendjen az új pályátfutó, ki már annyira ment, hogy tulajdon kritikája vezérléséből törölni, égetni tud, mert őtöle jeleset, sőt nagyot is lehet várni. De jaj annak, ki meg nem tud menekedni az ifjúkor büszkeségének magában való éretlen bizakodásától. Némelyek rosszul írnak, mégis azon szerencsétlen megtévedésben nyavalyognak, hogy ők valójában jó írók, ilyenek már ezáltal is kimutatják azt, amit munkáik: – nevetség tárgyai. A valóságos nagy lelket mindenkör egy bizonyos magatartóztatás, fontolgotó megítélés vezérli. Ennek ez a kérdezgetés, ha vajon elérte-e a magában kijelelt célt, melyet elérni kell, tulajdona.

De amellet, hogy az ifjú hajlandó legyen a józan kritika elfogadására, másokat vaktába sohase kövessen. Vegye fel elébb jól az ő megszeretett írójának lelke járását, maga kifejezése módját, s vizsgáljon meg mindent maga jól, s tanulja ki, miben méltó a követésre, miben nem. A szolgálai utánnazás elvakít, s az előnkbe vett mustrának hibájiba is könnyen beléésünk. Ez elnyomja lelkünknek minden szabadságát, melyet ha érzünk magunkban, nemesen kell magától függve igazgatnunk. Az író tehát legyen maga is kritikus, mikor ír, s úgy írjon, hogy ne más tekintetét hozza elé, hanem a maga józan ellátását kövesse.

II POÉZIS

Nincs elveszettebb idő annál, mely ízetlen, hidegen hagyó rossz versek írására volt fordítva. Minden egyéb munkával való foglalatoskodás, minden egyéb tudomány vagy ügyesség hajt hasznót vagy

magának a személynek, vagy akármely kis közönségnek. A rossz versek írása megfoszt valamely hasznos foglalatosságtól is, való becsületet sem szerez, ezen egyet se, amit a jó poéta most várhat, s csak azzal jutalmaztatik meg, hogy ha véletlenségből kézbe kapja valaki munkáját, kedvetlenséggel ismét leteszi, s holmi nem kedves titulusokat ad neki. Így tehát becsületével az egész világgal játszani hágy. De minthogy minden ügyességben vagynak lépcsők, árnyékozatok, némelyek gyönyörködnek hogy itt ők töltsék bé az alsó osztályt, kedvek telik abban, hogy írásaiknak kinyomtatására jövedelmeket vesztegessék, azokat a könyváros boltjába bétegyék, s valahányszor oda-mennek, mindenkor porral ellepve lássák.

Az ilyen ítéleteknek szabad kimondása nálunk magyaroknál, kik ezen tekintetben még régi feszes uracsok vagyunk, nagyon illetlennek tetszik, s büszkélkedésnek vétetik. S pedig midőn látjuk, miben áll a tudományoknak csinosított ízléssel való művelése, midőn most készülők ifjainkat a megbotlottaknak hibáikra örömet figyelmetessé akarjuk tenni, s égünk, hogy ezen nemzet valahára haladjon, szabadabb és nemesb repülést nyerjen, a legszívesebb igyekezetet mutatjuk. Ki kell irtani közülünk a rozsdát, s szükség mindenfelé a jó ízlésre vezető kritikát terjesztenünk. Szükség az írásra készülők ifjúnak szívére kötni, hogy tíz jó ízlésűnek tetszeni többet ér, mint száz ízetlenség tudatlan tapsolása vagy pártfogása. Lehetetlen, hogy az, ami valósággal jó, lassanként kedvet ne leljen. A hozzáértők ítélete általadja a jó író a halhatatlanságnak, s mind új-új becsülők lesznek, de a sokaság tömjénezése nem hat fel az érdem templomáig, alatt terül el füstje és eloszlik. Az idő megfordul, egy két genie tónust ad, s ezeknek írásaikhoz mérettetve, amazoké – elfelejtetnek.

Az ízlés terjesztését még az iskolákban kellene kezdeni. Minek ottan a poézisre nem született ifjúnak arra kényszerítése s vele holmi nem költői materiának kidolgoztatása, mert ezzel csak azt a nevetséges ideát gerjesztjük fel benne, hogy az a vers, mely bizonyos számú szótagokból áll s rímekben megyen ki. Sokkal hasznosabb volna addig a deák klasszikus poétákkal bővebben megismertetni, azokban mindent, ami szép, nagy és jó, kimutatni, s belésszoktatva az ifjút a poézis szépségeibe, józan észreadások által figyelmetessé tenni, micsoda pontból kell egy poétát megítélni s a poézisnek minden nemeit mint nézni. Mely sokan elhagynák a versírást, ha Horácnak a Pizókhoz írt levelét jó magyaráztatva megtanulnák, s eszekbe vennék, mit mond a középszerű költőkről, mit azokról, kik a vers-

írást affektálják. Mennyit nyernének jövődöben minden tudomány-nemű írójink, ha ifjúkorokban aetheticai vizsgálódásokra tanítatnának, melyek tudása nélkül kellenek, íztelenek, nehéz fordulásúak. De inkább is elkészítve lenne az olvasók köre a megjelenő munkának helyes megválasztására, új s kedvesebb élet jönne a munkák körül való ítélettételekbe, többen megfognák azt, hogy a nyelven szabad tenni helyes változtatásokat, s nem hallanók a játékszínben némely természet ellen lévő, nemtelen jelenéseknek még azok által is tappsal fogadását, kik iskolába jártanak.

Ilyenekre kellene tehát az kirendelt osztályban az ifjakat tanítani. Hagyjuk a versírást annak, kit arra a természet maga hívott. Az aetheticai leckék alatt, míg a többiek a regulákat tanulják, az ő tüze lángot fog vetni, hogy valaha regulákat ő szabjon. Mert a genie kitör. Őt Istennéje, mely mellyében lakik, felbátorítja, szeme villámlik, s csatába jött érzései énekre olvadnak. Hall, ügyel, materialékat gyűjt magának, s majd mikor érzi már erejét, fájdalommal néz vissza, hogy tanítóji nem úgy vezették, mint kellett volna. Ne tanítsd bár őt a poézisre, érzi azt, fenyeget, kívánd eltéríteni, lopva is fog dolgozni, s előtte minden poézisgyalázásod haszontalan. Így is kell lenni minden szépművészségre születettnek. Magában kell meggyúlni a tűznek, maga tudhassa azt éleszteni, lobogtatni. S te, ki ezt magadban nem érzed, légy hallgatója az énekeknek, de fogj egyéb tudományhoz, melyben nagyobb élemlenetelt tehetsz.

Ifjú! fogj reszketve a versíráshoz. A Gráciák bé fogják húnyni csillag szemeket, s kényes füleik bédugva futnak előled, ha csak közönséges lélekkel jelensz meg oltároknál. Próbáld meg sokszor magadon, ha vajon vagyon-e benned teremő költői ész? Ha ellentállhatatlanul vonsz egy belső titkos hajlandóság, ha rossz verseket olvasva hirtelen általlárod a tévedéseket, s fellobban képzelésed, hogy ezt így, amazt úgy lehetett kellett volna eléadni; ekkor veled született választó érzésed van; s ha mindenekefelett égni, remegni tudsz a szépért, jóért, geniusz szól belőled. Ekkor igyekezzél, válaszd ki magadnak a legiobb munkákat, társalkodj éjjel-nappal velek s írj. Ha a jót mély, de férjfiás érzéssel énekeled, mely ismét érzést fakaszt, s úgy terjeszted a szép emberiséget, nagyokra serkented olvasójidat, örvend nemzeted, hogy ily tagja vagyon, ha alatt maradó lelketlen verskovács akarsz lenni, ne szégyenítsd magadat s hazádat.

Vigyázz tehát arra, mi a poézis. Ez a legmelegebb szívnek, legömlendezőbb érzésnek nyelve, s mikor bölcsességet elegyít e közé,

előbb elragadja az olvasót, s az érzékenyített szívbe akkor oltja nemes lelke az okosságot.

De az én fijamnak, mond a múzsa, nem kell sok magyarázgatás. Isteni szikrát vetettem én mellyébe, maga keresi ki magának a dicsőségre vezetendő utat, s azon, belső sugallásától elborítva, bátran megyen.

Próbáljuk itten egy a poézisra született ifjúnak természetét festeni. Az ő nyelve figurákkal, trópusokkal tellyes még minekelőtte az ékesen szólásnak ezen cikkelyeit tanulta volna. Nem is állíthatunk elé senkit is, ki azok tanulása után hozhatja frásába a különös meglepő érzékenyítő, elragadó kifejezéseket, ha azok önmagából nem jönnek. A költőben ezek cselekedetben megvagyunk, útmutatás nélkül, előbb az ő képzelése, tüze fejezte ki magát azokkal: a szemelgető grammatikus azután adott neveket szólása formájának. Minden csendes mély megfontolás, elvont tárgyakkal foglalatосkodás kedvetlen előtte, mert az ő ifjúi képzelésének istenekkel társalkodó világában csak azt szereti látni, ami szép, ami a lelkes érzéket kecsgetetheti. Materiája önnönmagából ömlik ki, untalan teremti, változtatja, s ha mások között is van társaságban, ő magával vagyon elfoglalva, hallja maga körül a szép éneknek harmoniáját zengeni. Buja képzelése, repdeső lelke szilaj, vad gondolatokban csapong, mikor ír, egybe vagyon őbenne még elegyítve minden, cifra, az ő kifejezésével élve: hernyóban van elrejtve a széppé változandó pillangó. Nyelvével pedig nem gondol, a legnagyobb egybehalmazások, hosszasan fecsegő periódusokban, messzéről hozott hasonlításokban találja gyönyörűségét. Könnyen hajlik minden újításoknak megfontolás nélkül való felvételére, fabrikálja maga is a helytelen szavakat.

De így marad-e mindenkor, ha oly tökéletességre vágyik, melyet csak elérhetni lehet? Nem. Az érzéseknek ezen szép részegségéből diadalommal jó elő lelke, hűl tüzéből, megáll repülésében s gondolkodik. Összejárja a históriának tágas mezeit, kitanulja a tudományok virágozhatásának, setétségbe eséseknek, az elmék kifejtődhetésének okait, filozófiai józan kihozásokra állítja minden tanulásait, a régi s új nemzetek klasszikus munkáikkal jól megismerkedik, lelkét, érzését s ízlését tévelyedésektől megtisztítja. Az emberi természetet mind magából, mind másokkal társalkodásból kitanulja, mert érzi, hogy a poéta az emberi érzések, indulatoknak pszichológiai hív festője. Ekkor leül munkáji mellé, melyeket előbb a természet lángolása szült, vizsgálgatja azokat, méregeti, ha a megismert idegen munkák

mellett becsülettel megállhatnak-é. Úgy van, mint a képíró, ki hevüléssel elkészített genialis munkája mellett csendesen ül, s nézegeti, ítélgeti magában a vonásokat. Itt még világosság kell, itt több kinyomás, itt karaktervonás. Így a költő verseivel. Ez csak szópompa, ez itt nem eléggé világos kifejezés, ez nem a tárgy tulajdonságát festő szó, itt nincs kedves hangzat, itt nincs erő, ez alattmászó, nincs egység a munkában, nincs logikai rend sat. Azonban újra reszketve olvassa a már sokak ítéletén keresztülment s mindentől felségesnek talált munkát, látja ott, mi a bévégzés, s mindent, amit bizonyos elrejtett sejdítő érzése igaz szépnek nem talál, irgalom nélkül kitöröl. Végtére feláll csendes bizodalommal, s a magával vívó ifjú felett lebegő geniusz isteni csókot ad neki, s ezt mondja: Így légy, fijam, és én halhatatlanságot adok neked. Mint az iskolákból kikelő tanuló, ki elsőbb esetekben, midőn a csinos világ tónusát még nem ismeri, pedant, fás, nevetséges magaviseletében, igyekezetei, észrevételei s az illendőnek érzése által egészen mássá változik, úgy leszen a költőnek lelke is megtisztulva mindentől, ami fantaziájának aranyos-rongya volt; teremtő lelke, éltető érzése megmarad, csendesebb, de méltóságosabb gyúladás teszi azt oly szavakká, melyek a jobb szívekben győzödelmet vesznek. Fantaziájának merész repülése most is szabadon jár, de ítélgető érzése csak a megpróbáltat, a valóságos nagyot veszi bé...

1815

ZSOMBORI JÓZSEF
EGY-KÉT ÉSZREVÉTEL A MAGYAR NYELV
MOSTANI ÁLLAPOTJÁRÓL

...Ha nyelvünk mostani állapotjáról a későbbi időkben kijött magyar könyvekből kelletik ítélnünk, vagyon, ami örömeire indíthat, van, ami szomorúságra. És ha azt csak ezen utolsó oldalról tekintené az igaz magyar, nem állhatná meg, hogy édes anyai nyelve mellett panaszra ne fakadjon. – De a jobb résznek elgondolása vígasztalást nyújt; s illik, hogy azzal a panaszos érzést elfojtsa kebelében. Különböben is nyelvünk még csak tavaszi korban vagyon, s nemsokára a' fog történni vele, ami egy virágos fával. Majd a felesleg való virágok lehullanak, és míg a termés ideje elközelít, a hasztalan fattyújövések kiasznak. Ha a gyümölcsözés idejét maga útján siettetjük, igen jó; de soha a dolgot ne erőltessük, mert így többet fogunk ártani, mint használni. Minden dolognak megvan a maga ideje. Minden növény maga nemiben, idejében, földjében, egében, természetéhez illő tápláló szerekkel: tulajdon erejének vezetése, nevelése, nem pedig tekerése, facsarása által gyarapodik és teljesedik. Így a nyelv is.

Lehetetlen itt mindjárt előre észre nem vennünk azt, hogy több afféle, mind fordított, mind eredeti könyveket és futó írásokat olvastunk légyen már, melyek éppen nem valának méltók a nemzet színe eleibe. Valójában sír némelyekben a fordítással együtt a magyar nyelv is. Másokban pedig, akármely tudományos ízzel, szerrel légyenek is meghintve, csömört okozó minden beszéd. Vannak már több olyan munkácskák, melyekben a nyelvmívelés rontássá vált, és amelyek magyarosan, de nem magyarul vannak írva. Ugyanazért, ha kezébe veszi azokat, a mértékletes, helyes ízlésű és józan ítéletű olvasó, kéntelen bánkódni, bosszankodni, és hogy kelletlenül többet ne mondjak, egy setét szegletbe félrevetni. Jó, igen jó volna minden magyar írónak előre meggondolni azt, hogy a nyelv nem az enyim, sem nem a tied, hanem édes miénk. És ha valaki bátorságot venne magának s tudósaink előtt így szólana: a nyelv egy nemzetnek nemcsak köz birtokú kincse, hanem egyszersmind frigyszekrénye is, mely által egyesül és fennáll. Nem szabad azt senkinek vakmerően illetni. Csinosítani, tőkéletesíteni azt igen is jussa vagyon kinek-

kinek; de nem a maga ínye és kedve mentire, hanem a nyelvnek természetete és a nemzetnek közönséges helybehagyása szerént. És mivel a nemzet nyelvét s azáltal gondolkodása és érzése módját csinosítani nagy dolog, ahhoz készületlenül ne fogjon senki...

1815

DÖBRENTAI GÁBOR A KRITIKÁRÓL

...A józan kritikának oly módú megtanulása, mely által az ész megértségben mutatja magát, dolgozik legfontosabban mind a nyelvet emelő tisztongatáson, mind az írás nemeinek feljebb vitelén. Mennél több nemzetek literatúráját ismeri a kritikus, annál tökéletesebben ítélhet, hozzáértve azt is, hogy öneki magának mély által látása, hirtelen egybefogó tehetsége s a szépnek vele született érzése legyen. Ki is mer különben kritikával eléállani, míg mindennek, amit maga elébe vesz, azon tulajdonok segítségével oly meggyőző okait nem tudja adni, melyek a dolognak természetében vannak. Nem félhet még az író oly kritikustól, kinek írásában erő, gondolkodó lélek, ízlés, eléhozott állításait megbizonyítani tudó mély látás nincs. Pattogni ugyan az ilyen szokott, pedig hejában suhintja ostorát, annak másra csattantani akart bogas vége önmagát vágja meg. Nem hoz magára akkor is becsületet, midőn értetlenségével ismét egy más értetlen társát dicséri.

A jó kritikának csinos érzés, megtisztult értelem ismertetőjele. Különben az csak léha ítélet, princípium nélkül lévő köznép beszédje, mely éretlensége miatt a legméltóságosabb festésű, legérzékenyítőbb helyhezetű, legművészibb kézzel dolgozott jelenésen kacag... Az ízlésnek princípiumának kell lenni, melyen minden értők s magasb érzelműek megállapodhassanak, vagy ha még valami ahhoz tennivalójok volna, az is ugyanabból folyhasson. Az alkotó művész minden haszon tekintete nélkül gyönyörködik a szépnek fennvilágában, becses kincs az neki, mert szép, mert lelkét és érzéseit egészen eltölti. Érti-e a kritikus e fennvilágot? akkor szóljon a munkához; ha nem – hallgasson. Ne legyen elfoglalva némely idők s nemzet szokásaitól, kivált, midőn azok nem genialis eredetiséget, sőt csak balítéleteket tenyésztenek. Tudja magát mindenkor oda általtenni, ahova kell, ne legyen félszeg, hogy csak egyféléhez megátalkodottan ragaszkodják. Az oly kritikust lehet és kell hát becsületben tartanunk, ki mint a misztériumok epoptái [beavatottjai] fel van avatva, s eltelve azon szép vágytól, hogy a tudományok, a jó ízlés, művészséghez értés nemesebb lélekkel míveltessenek, szívességgel törekedik va-

lami jobbnak megmutatásán; oly való s jól meggondolt észrevételeket közöl, melyek igen sokakra nézve nagyon szükségesek lehetnek, mert ha itt nem is, amott, egy magasabbra vezetethető lélekre találunk. Ha nincs a magával vívó ifjúnak vezére, ha nem látja mások botlásait kijelelve, nem is tudhatja jól, mitől kelljen őrizkedni, s úttörés nélkül lépdelvén a pályán, magának iszonyatos bukásaiból kellene tanulni, aminek használása talán már késő lenne, mert erejét izetlenségekre elvesztegette... A geniális ész kilobbanását a helyes kritika egészen a maga útjába igazítja, és sokszor csak egy vonásnak meglátása is a különben alatt tévedezhető más nemesebbre ingerli. Kivált szükségesek a kritikai megjegyzések ottan, hol sokan még a középszerűn is alól dolgoznak, hol a régiek írásai még nem egészen a magok való becsekben ismeretesek, átaljában, hol a tiszta ízlés még sem a legtöbb íróknak, se a publikumnak nem tulajdona, hanem az csak néhány kevesekben vagon. Egy tanítóintézetnek valamelyik professzora jobb ízlés megismerésére vezetheti tanítványait, s ezek közül kettő-három elérte a felsőbb intést, aszerint dolgozik, de még a kevesek nem használnak annyit, mintha innét és amonnét kritikák jönnek elé, azok mindenütt olvastatnak, s így a helytelen, íztelen, a nem igaz kimutattatván valami jobb és nemesebb terjesztődik. S midőn az ízlés nélkül való író annak íztelen barátja, kinek ítéletétől függesztette fel munkája kiadását, dicséréteivel még inkább elvaktja, ki mutassa meg a botlásokat, ha nem egy oly kritikus, ki semmi részrehajlás által nem vezetetik, s mélyebb ismeretei vannak... A hibákat bépalástolgató kritika semmit sem használ, mert csak ott hagyja az állást, ahol van, holott messzebb vinnie kellene. A dolgozás teóriája mindég zavarban marad, az a fő, ami után minden tudományemű írónak vagy művésznek törekedni kell, sohase hozatik tisztába. Megmosolyogja magát a mélyebben látó, a valóbbat tudó ész, midőn a kritikát csak a külsőn, csak a felületen nebelgeni látja; ő ugyan mégse fogja azért oly dicséretesnek tartani a munkát, mint amilyennek leíratik, hanem azt kiáltja: mégsem úgy van, mégse szép, nem igaz... A józan kritika miatt nem csügged el az író, hanemha önmagát perzselő hírre vágyástól emésztetik, s nincs meg benne a jobb útmutatást bévevő indulatnál fogva a tökéletesebbre való igyekezet... Ha kritikát nem várhat magára az író, sok félig míveltet nem tartóztatna a megvizsgáltatás félelme, a jelesek nem serkentetnének a megkülönböztetés és dicséret reménye által, melynek elfogadását, ha önként s tisztán jó, nem kell a hiúsággal egynek

vélnünk. Egy minden talentom s ízlés nélkül levő író pedig büntetlen hinné magát nagylelkű írónak, ha senki sem mutatná meg a közönség előtt tévedéseit. Meg kell támadtatni a hibás princípiumnak, hogy félrevetessék, védelmezni kell a honny dolgait, midőn azokat egy csak fél oldalról tekintő idegen igazságtalanul becsmérli. Ki kell mérettetni a hajthatatlan kritika által mindennek, ami arra méltónak találta. A tudósok republicájában ellenmondhatás nélkül csak azokat teszi elsőnek az érdem istennéje, mely csak a legtisztább lelkeket választja fiainak, kik valósággal nagyok. Neki egy szeme van, szüntelen csak a való érdemet nézi – az emberek sokfelé tekintenek, míg ítéleteket kimondják...

Milyen tónja legyen a kritikának? Ez igen nagy részben a temperamentumtól s az ész elrendeltetésétől függ. Ha az szelíd, csendes, heves, ez pajkos, vagdalkozó, olyan lesz a kritika is... Átaljában megvan az emberben, hogy azon kacagjon, amit a benne lévő tökéletesség ideájához illőnek nem talál, s ítéletét kimondja, ha másban ismereteihez képest csonkaságot veszen észre. Midőn ez hirtelen jövő s a léleknek első megindulásából kiszálló elmésséggel adatik elé, az még tetszik, csak hogy abban gorombaság ne legyen. A csinos nevelésű ember nem fog a köznépi csúfolódók közé elegyedni, mint a nem elmés is eltolja magától a piszkos szavakat. Van a mívelt érzésnek egy bizonyos kényes taktusa, mely minden aljasra mutatót kikerül, az ilyennel bíró ember legnagyobb tüzeben, sőt haragjában se él csak piaci áruló népben eltűrhető kifejezésekkel. S ne legyen-é éppen az írónak ezen jó nevelésű tónja, éppen az írónak, kinek akár-mely tudománynemben dolgozzék is, a szépnek, díszesnek érzésére kell szoktatni olvasóit. Ő nem szólhat nemtelen példabeszédekkel s iskolai ízetlen szójátékokkal, minek kiirtásán nem minden profesz-szorunk igyekezik.

Ha kell a kritikának tónt szabni, az fog a legközönségesebb vélekedés lenni, hogy az a legemberségesebb módot mutassa. Ne azért álljon elé a kritikus, hogy a maga keresett elmélkedését másokon mutathassa, tudományát fitogtassa, s mást szilajon letapodván büszke negéddel képzeljen magának győzedelmet. Írja recenzióját tanulságos oktatással teljesen, s ne felejtse az igazság szent fényét úgy elterjeszteni, hogy az jót akaró szívességgel térítsen útra. Vajon helybehagyja-é maga a kritikus, ha vele hajdani tanítója mérgesen csúfolódva bánt? Szeretnők-é Szokratésznek módját, ha az a vidámsággal csendes, nemesíteni vágyó tanítás nem lett volna benne, vagy

inkább szeretjük a hipochondriacus Zenót, mikor hallgatóit tanítószobájából kibotozza? A szelídség magához vonz, a durvaság eltaszít. – Csak akkor szólhatna a kritikus elevenebben, amikor az író büszke, impertinens, féltudós és a publikum előtt mégis nagy garral jelenik meg, de itt is mindenkor igazságos, nemes lelket mutasson. Eléggé meg van a nyomorult firkáló azzal büntetve, hogy ő szép lelkében szép érzést nem gyűjt. –

A kritikával visszaélések meggátlására igen jó volna, ha mi magyarokul literatúrai törvényül tennők, hogy magát minden kritikus megnevezze; mert a nevetlenség alatt sok illetlen elcsúsz, amit az író a maga megismertetésével bizonyos szemérménél fogva egyenesen ugyan, de díszesebben mondana. A meghunyászkodó elrejtés csak paszkvillizálóhoz illik, ki a maga sárral folyó mérgét rebegő éjtszakákon hinti el...

1818

DÖBRENTAI GÁBOR
AZ ELSŐ FÜZETBÉLI JUTALOM
KIHIRDETÉSÉRE BÉKÜLDETETT
SZOMORÚ-JÁTÉKOKRÓL

MINT KELLENE LENNI A JÁTÉKSZÍNEK?

Az édesen rázkodtató játékszíni munkákban lévő nemes vonások, a virtusnak a kegyetlenkedő sorssal megvívása, a szülőknek gyermekeikhez szívet epedeztető vonszódása s ismét ezeknek azokhoz ragaszkodása, szép áldozatai a haza szeretetének, a házassági, baráti hűség, a szerelem édesen érzett, de alacsonyodásra nem vitt kínjai vagy szelíd, vagy bánatos könnyet olvasztanak fel, változólag egy érzésről másra visznek által, s fejtik a nagyság ideáját. Ámbár tudjuk, hogy az eléadott mind csak édes csalattatás, mégis a legnagyobb megindulást érezzük. Imádjuk a nemeslelkűnek képét, s megutálással tekintünk megfélejtkezve még csak arra is, ki az alacsony személyt játszodja. Mely szempillantat, a törvényadónak, kilesni az ember természetét, hogy a gyönyörködés kereséséért a játékszínbe ment személy a cselekedetnek szem által szívhez vitetett megérzékenyítésénél fogva miképpen tétethetnék minden jót elfogadóvá, s annál mélyebben gyökereznek meg benne ezen nemes tettek iránt felmelegedés, mivel oda önnön akaratajából menván, szabadságát érezné a maga formálásában. A multság helyének vélt épület így lehetne a legmunkásabb erkölcs iskolájává, mely a vallás tisztább tanításaival együtt az emberek nemesítésén hatalmasan dolgoznék. Ki-ki tudhatná azt, hogy a törvénynek nemcsak oly egyenesség, igazságosság védelmére kellene lenni, melyből személyes oltalom, polgári bátorság, földi haszon következik, hanem tétettetnie kellene mindenre, ami az ember erkölcsi természetét nemesíti...

Arra valóban minden város előljáróinak szorgalmatosan kellene vigyázni, hogy ezen közönséges mulattató helyek a tiszta erkölcs megsértésére ne legyenek. Szükség volna erre ügyelő személyeket kirendelni, kiknek mind a játszóik hatalma alatt lennének, mind inkább arra gondoskodnának, hogy pajkos, szemérmetlen darabok ne játszattassanak, mintsem igazságokat bátran kimondó munkákat elnyomjanak. Mert ne sértessék meg csak a törvény s igazság, úgy nem szükség félni a békételenkedéstől. Maga a nép veri le akkor azt,

aki társasági csendességet ront. S hol a népnek jó erkölcsi érzése van, ott nincs miért rettegni az igazság tudásának káros következtetésétől. Tudván a nézők, mely cél fekszik még a gyönyörködés alatt is, erősebben érezhetnék az eléadott szép cselekedetet, mert tapasztalnák, hogy az azt eléadó méltó személy is annak nemessége festéséhez. Ki szemtelenkednék akkor az illetlen helyhezeteknek is kitapsolásával? A most elémutatott pajkos jelenéseken kifakadó érzésnek szabadon hagyott útja kényére sikamodik el, s majd könnyen erkölcs-telenségre vezet, mivel, mihelyt pirotság nélkül jelentheti magát a szemtelenség, azonnal kész a vétkekbe rohanás. Emeld fel a szemérem fátyolát, s már elreppent az ártatlanság angyala.

De a játékszín ajánlása helyett ellene szólunk? Igenis a vele való visszaéléseknek, s azért, hogy a közöttünk felállítandó játékszínnek körül az erkölcsiség elémozdítására is legyen gond. S e célból meg kell minden oldalról a dolgot tekintenünk.

Amint nem lehet tagadni, hogy az említett rendelkezések által a játékszínnek inkább megfelelnének egy nemesebb célnak, s nem aljasodnának sokaknál oly léha időöléssé, mint a rómaiak embertelen gladiátoros játékaik, úgy nem akarjuk csakugyan azt is állítani, hogy a játékszínnek így is, mint most van, sokféle befolyó hasznai ne lennének. Nem lehet azt elpuhult idők szüleményének mondani, ez ellen sok nemzetek példái cáfolólag szólanak, mert az elpuhulást egyéb titkos rejtett okok szülik; sőt a hazának a nemzetiség magas érzésére való kifejtődését mutatják a benne felálló ily intézetek, s ahol a nemzetiség becsben van, ott egyéb nagyhoz is energia leszen. Ha rosszakká válnak a játékszínnek, nem magok magokban okaik, hanem a rájuk való tág s hideg felvigyázat. Ne hagyattassanak vakító gyönyörűség álmába merítőeknek s felejtésül az egyebekre való gondoskodásnak, akkor általak a nemzet erő s okos vigyázat fenntartására serkentetik. Inkább az a nemzet volna már puha, mely meg tudná engedni, hogy a maga hazájában idegen nyelvű játékszínnek a hazait elnyomják. Vagynak közöttünk, kik a *komédiázást* nem a nemes magyarhoz illőnek tartják, s inkább szeretik nézni, ha magából, az ő szavok szerint, idegen csinál bolondot. A mondás nagyon bal s egy genialis színjászó érdemét megismerni alig tudásból ered. Ha még egy más vélekedést is felveszünk, hogy játékszínt azért sem kell állítani, védelmezni, mivel az lágyaságot hoz elé, s midőn látjuk az ilyent mondót magát is több rohanó sokasággal ugyan a maga hazájában idegen játékokra menni, a gondolat helytelen következte-

tésén lehetetlen el nem mosolyodnunk. Idegen nyelvű játékszín épít, de az istenért! a hazainak felemelkedésén nem kell dolgozni, mert az ront, puhít!

...A vétek iszonyatossága, elevenen állíttatván elé gyalázatos rettenetességében, micsoda semmi zavarék az olyan, ki annak gonoszságaitól el nem rémítenék. Az ember szívének oly elrejtett oldalai lehetnek, melyeket magán kívül senki nem ismér, s mikor ezen, talán önként palástolgatott szegelet festve találja magát, nem szesszen-é meg, hogy az ő s az arra következhető ott már eléadott szerencsétlenségnek nem fojtja-é el okát, minekelőtte ő is abba esnék. Okosodhatik ott, aki akar, az indulatok, szenvedelmek káros kicsapongásainak példájából...

Említést érdemel az is, hogy a játékszínnek a társasági élet azon kellemeit, melyek által a külső magaviselet vonzóbbá lesz, terjeszteni nagyon segítik, s az embereket egymás iránt több műveltséggel bánókká simítják, mely az élet valóbb becsének is több örömfű ingert ad. Eltörlik a buta darabosságot, és sok apróbb észreadások által sokféle, különben elmaradottat kifejtének, s így a csendesebb virtusok elfogadására való képességet is érlelik. A sokféle rangúak, vallásúak ugyanazon egy fedél alá gyűlése közelebb húzta az embereket, kik éppen ezen okoknál fogva elébb mintegy külön fal által elválasztva voltak...

Könnyen általlátható befolyása van a játékszínnek a nemzeti nyelv csinosítására...

ÉSZREVÉTELEK A SZOMORÚJÁTÉK TEÓRIÁJA KÖRÜL

Nemest termő magvak elhintésére van tehát az a költő születve, kit a játékszín számára dolgozás tehetségével a természet megáldott. De hogy az említettek eléhozni szerencsés legyen, minden születési jól elrendelés mellett is a legnagyobb vigyázattal kell előre készülnie, különben azt mondjuk, amit a fényes születésű, de neveletlen felől. Emberekből akarván, mulattatások közben a benne rejtető jót kiserkenteni, az emberi minden indulatok természetét kell kilesnie, legkisebb vonásaiban. Hogy hozzon elé érzést, felindulást, könnyet, sohajtást, ha nem ismeri az azok gerjesztésére szükségesen választandó utakat. A filozofáló írónak, a költőnek általjában elkerülhetetlen az ember ismérése, de legfőképpen megkívánja ezt a Muza a játékszíni költőtől; anélkül borostyánt nem ad. Számolja fel

azt jól, hogy ez s amaz érzésnek milyen szükségesen előre járultból kellett következni, s ez vagy ama nemű indulat vagy temperamentum mint fejti magát a szemlélő elibe különböző környülállásokban. Különben mindent tarkán fog egybehányini, s szép, nemes gondolatok, magas festések előadásába bíztaban nem azt veszi célul, hogy az embert a hasonember természetes jól festése által fogja meg s tartsa magánál, hanem megelégszik, ha amazok eléfordulnak s a dráma jelenésekre s felvonásokra van osztva. Ismerje meg a költő jegyző lélekkel ideje korának szokásait s a hajdaniakat, polgártársainak bohóságait, minden kor és rang hajlandóságait. Ezeknek emlékezetébe gyűjthetése végett jól teszi, ha az emberek mindenféle osztályait a magok egybegyűlő helyein felkeresi, s azok beszéllése módjáról, gondolkodásaik előadása minéműségéről jegyzeteket szerez. Láttassék ő jelen lenni a többiekkel, azonban méregesse mindenkor a maga fennvilágú elválasztó ítéletével, mit kelljen emlékezetében tartani s mi lesz ide vagy amoda való. Majd gazdagon táródik ki a gyűjtemény, a dolgozás lelkesedett óráiban e minden rész a maga helyére simúl...

Teheti a költő mulattatás közben is figyelmetessé hallgatóját arra is, más karakter által, hogy miként ragadja a változó szerencse egy ideig kedveltjét magasra, s mint ejti le ismét. De ójja magát fő személyének kicsiny lelkű sorslaptát választani, mert azt még az is únni fogja, aki maga nem tudná állhatatossággal viselni a rája vetődött véletlen csapást. Nagy legyen a hős vadság nélkül, legyen érzékeny, de feljebb lágyaskodásnál. Ellenben ismervén az emberi természet, melyben a legtöbb jó s nemesség mellett is maradoznak holmi apróbb botlások, származván a felette nagy tűzből s innen eredő hirtelenségből vagy makacsságból, az állhatatosságnak tovább billentett mértékéből; vagy felettébbi nagyravagyásból, a szép törekedés elvesztett horgas útjáról: fesse ugyan a legfelségesebb karakter erős méltóságát, csak hagyja meg embernek érzéseiben. Megvan bennünk az emberi tökéletesség ideálja, s mi ki tudjuk azt festeni, csak annyira ne emeljük feljebb emberinél, hogy éppen hideggé ne váljon. A hős oly tanítólag vitessék keresztül minden cselekedeten, hogy példája által a hallgató erősítessék a jóban, s felsóhajtás gerjedjen benne annak bukásán, miért kelljen az embernek legszebbre célzó tettei közé azokat elrontó gyarlóságoknak jőni, s tanulja is meg, mit kell kikerülni annak, aki nagy planumokat akar teljesedésbe hozni. Annyi ezer botlók s önnönmagokat minden szép igyckezeteikkel semmivé tettek bukásaiból csak tanulhat végre egy,

aki meggyőzi vesztő indulatait, s boldogítója lesz egy emberi nagy társaságnak. Minden nagy, aminek véghezvitelére az emberben tehetség van, ismét megtalálja az emberben a maga képét és természetes csudáltatását. Ekkor osztán nem a botlások kikerülésére tétetünk figyelmesekké, hanem egy kitelhető nagy karakternek képe lebeg előttünk, s vágyunk ahhoz hasonló lenni.

De mely félreccsavarodott gondolat, játékszíni hőst példányul felállítani? Plutarchust és Tacitust a szép vágyásúak kezébe, azok fogják őket férfiaságra érlelni. Igen is fejet hajtunk e két nagy léleknek, s azt ohajtanók, hogy egy ifjúnak se engedtetnék meg az iskolák elhagyása, míg ezeket tökéletesen nem érti s érezi. De ne tagadtassék meg tőlünk annak elhitése, hogy a mi ideáink szerint kidolgozott játékszíni munkának hőse is sok jó befolyással lehet. Ki állíthatja bizonyosan, hogy a világ urainak hízelkedők által veszedelmessé tett büszkeségnek a vélt multság közben látott sors intései által ne szelídülhetne. A jó elfogadására hajlandó szívek sok nemes gondolatnak felébresztését vihetik haza magokkal, melyből a házi körökben csendes virtus származhatik. Ismétlem, hogy játékszíneink nem olyan tökéletűek, mint lenniük kellene, de még így is jobb helyre vonják a nézőt, mintha nem léteketben az unalmas estvéit kártyával s egyébbel töltené, melyek csak kártékony indulatokat ébresztgetnek.

A legnagyobb művészséget, a legritkább költői talentumot mutatja az, midőn a költő általa felvett különbéle karaktereiben mindenütt másképpen jelenik meg, s mintegy varázslattal változtatja azokat. Őbenne akkor egy egész társaság mindenik tagja természetének tárháza van, egy egész kis világot tud magából teremteni. S minél inkább elrejtetheti magát, egymástól mind egészen különbözőkké tehetvén személyeit, annál inkább bámulandó. Csak vigyázzunk, akármely gyülekezetben jelenlévők is, valamely történet látásakor mind különbözőleg festik magokat vélekedéseik vagy indulatjaiknak akkori felsejkenése által. Így kell festeni a költőnek is az ő játékszíni társaságát...

A feloldandó bog végett szövevényesen egybebonnyoltott fő cselekedetet mi is, mint minden mívelt nyelv, játékszíni munka meséjének nevezhetjük. Az újabb időkben ehhez a szerelem nemcsak néha elegyített, hanem majd minden darabban a fő cselekedet leginkább, ezen fordul meg, midőn annak vagy szerencsétlen állapotja, vagy a kötelességgel egybeütközése s ennél fogva annak megtagadása vagy az azalatt elcsüggedés festetik. Hideg, fanyar s csak szegletbe

való ember, aki a szerelem tiszta érzéseit becsülni nem tudja, de felette unalmasok az oly darabok is, melyekben mindenütt csak a szerelem. Vagy egyedül fűszer gyanánt legyen az ilyen olvasás? De ha a valót szerető már előre tudja fűszerét. Örökké egy rezgő lanthúrja pengetése s minden este víg- és szomorújátékban azt látni, léhát nebelgésre szoktat. Minden ötödik felvonás vége felé már előre tudni a házassággal végződést, profanálása a drámai művészségnek, mely ne csak a szívnek hízelkedjék, hanem az ész is foglalatoskodtassa, s úgy lelket, erőt, bátorságot is terjesszen. S hát még mikor a fő személyek házassága mellé az ők cselédjeik egybekelése is csatoltatik, ekkor méltán elfordulhatunk, s hacsak az eső vagy hó nem esik, hazamehetünk... Sok tekintetben szerencsés változások jöttek elé... az erkölcsök szelidülésében s a nagyságnak minden nemeit valóan érző költő nagyon vonszólag tudja párosítani a szerelmet a hősi nagy lélekkel, s nemesen hagyja azt mindenütt megjeleni, de az elcsavart romántos ürességekben árnyékokat kergető, csak unalmas szerelem-pityergéseket hoz elé, melyek hamar eltévesztethetik a közjóért mindent feláldozni kész dicső indulatot. S mi árthat inkább az erkölcsöknek, mint a szerelemnek minden nemes természet nélkül festése. Micsoda semmi jelenések azok, melyekben a szemérem gyalázatosan megsértetik, melyekben leány-elcsábítások, -ellopások vagynak. Annak kell-é tapsolni, midőn a leány ravaszkodva csalja meg szüleit, hogy ez a nézők közül is valamelyikének már jókor észére adattassék. Szégyenelje a költő ily színes méreg elhintését; szégyen borítsa mindazért, ami a nemes karaktert s a csenedesebb virtust is elé nem mozdítja. Vígjátékba az amolyannal, karikatúrának. Különböztet igazságosok Plátónak és Rousseau-nak a játékszín ellen kikeléseik, s ezek csak úgy lesznek félszegek s könnyen megcáfoltak, ha az írók nemesen büszkébbek vagy tisztább princípiumúak lesznek, s minden illetlent, rontást okozót a játékszínről távoztatnak. A szerelem csak házi körökben, családi örömei között nem gycngesség, de igen nagyon az, midőn a hős magát a közjóra szolgáló tettektől s egyéb kötelességeitől amiatt akadályoztatni hagyja...

Ha a magyarnak politikai környülállásai megengedjék a maga művelődését Mátyásnál kezdve mindenkor folytatni a hazában, a nemzeti játékszín felállításának dátuma régibb volna, s a költők egy korban a nemzeti tulajdonnak teljes mutatkozásával, minden más nemzettől különböző karaktert adtak volna literatúránknak, s azon nemzetiség helycégét láthatnók. Kicsinosíthatván a görög tragikusok ízlése által,

kiknek mélyebb megismerését az akkor nálunk is kezdődött tanulás feltétetheti velünk, azt a hazai bátor szabad lelket fogták volna fel, még inkább nemesítve, melyet magok előtt láttak. Nálunk nem bohókodtak tévelygő lovagok. A szabadság és vitézség indulatja aszszonyainkban is szült görög és római fejiérnéphez hasonlító hősiséget. Talán nem csalatkozunk hát annak állításában, hogy a különvált nemzeti karakter különvált festéseket okozott volna annak megszo-kása közt felnöött költőben, s úgy is kell eléállani a jövendőknek, hogy nemzetiség eredetiségét mutassák. Most nekünk ez még alig van, mert eddigelé nagyon gondatlanul ragadák némely embereink fordító penna alá a külföldi romantos érzegősség munkáit. Megváltozott időkorunk, az idegenbe futkosás, onnét a míveltség külső színének béhozása léhaságokon kapkodókat kezde szülni, s játékszíni fordítóink mindinkább terjesztik a külföldiség lovagjait. Édeskedő uracskák lépnek elé magasabb érzésű férfiak helyett, kik iránt való gerjesztést kellene a költőnek tiszteletben tartani. Játékszíni dolgozásbeli megindulásunkat eléjöheto hatalmas genie-k téríthetik jobb útba, megtanulván a dráma felsőbb kívánatait s a külföldről a legjobbat, nem pedig annak salakját béhordogatva...

A hősi szomorújáték védelme mellett azonban nem vagyok ellenére a későbbi időkbén kezdődött s úgynevezett polgárinak, melyben kisebb kerületre kiterjedett virtus festetik, csak abból is távoztassanak el, amik feljebb említve vagynak.

A drámában megkívántató három egység, úgymint a cselekedet, idő és hely egysége felől sok vizsgálódások jelentek meg Arisztotelesztől fogva, ki elsőbb absztrahálta filozófiai ésszel a dráma tulajdonságait, midőn már a görög három tragikus munkái egybehasonlításából a tökéletes ideáját felfoghatta. De a szárazabban szemlélgetőktől kijegyzett regulákkal mindég perben volt a kényszerítést szenvedni nem akaró genie, s ezek közül egyik vagy másíkbán túllépdelt. A franciák inkább megmaradtak azon szabások mellett, az anglusok vagy éppen nem, vagy kevésé vették számba. Mintha ebből is a két különböző nemzetnek hajlandósága látszanék; amabban a feszesseg, ebben a szabadabb törvény követése.

A cselekedet egysége elkerülhetetlenül megkívántatik, mert ha többféle tett is egybeszóvetetnék, azáltal a hallgatók vagy olvasók figyelmének kellene felosztódni, s minden említett célok elmaradnak, mert zavarból unalomnál egyéb nem származhatik... A cselekedet többségét azért engedheti meg inkább a vígjáték, mert ennek

enyelgő csipdesés, csinos elmésség, vétkek korbácsolása fő célja, hol egyik kacagnivalóról a másik bohóra könnyen általfordulunk, de a szomorújátéknak borzasztó édességgel eltöltött cselekedete már egyszer felindítván bennünket, mind csak azt az egyet akarnók folytatva látni. A bánat nem könnyen lebegő természetű; tárgyára függeszti bágyadt szemeit, s nem hagyja magát hirtelen félrevonattatni, sőt az ugyanazon egyhez nem tartozókban mindjárt megütközik.

Helyes ugyan, ha egy cselekedet, idő s hely egységét is magába egybehúzza, de azon kritikai kívánságnak éppen mindenkor teljesítése, hogy annyi óra alatt véghez is ment lehessen az egész történet, mint amennyi órák elfolyásáig a játék tart, nem elkerülhetetlenül szükséges. Azonban a jelenések folytában ne szöktesse az időt a költő, mert képtelenségnek fog tetszeni, midőn po. egy jelenésben reggel volna, s mindjárt az arra következettben estve vagy éjfél van. Itt elvész a szükséges csalattatás ingere. Az időnek ily változásai inkább a felvonások kezdetére alkalmaztassanak, midőn az előbbinek végével a hallgató megszűnt figyelmével, s a közbeeső muzika által kipihenvén magát, ezen kis időtelése után nem sértetve nézheti a következő felvonásnak más idejét. Így változtathatik az idővel a hely is, azon különbséggel, hogy ezt a jelenések között is mássá lenni látunk nem úntató, hanemha hirtelenebb változik által, mint képzelésünkkel kísérhetjük.

Más volt e három tulajdonság egyességét megkívánni a görögöknel, kiknek amphiteatrumaikban nem voltak olyan hely és idő változását ábrázoló dekorációk s felvonások, mint nálunk. – Mindazonáltal hibásan számítana a költő tökéletes helybenhagyásra, ha néhány napok helyett egy esztendő, sőt többet is venne fel, mint egy darabjában Shakespeare tett, melynek egyik felvonása közt 20 esztendő foly le, s személyei, kik elején gyermekek voltak, az utolsó felvonásban ifjúkorban jelennek meg...

Költők, kiket nem találmányos képzelés hevít szokatlanoknak is eléhozására, hanem inkább száraz szorgalommal s magokat megvakító hitegetéssel dolgoznak, örömet választják a peripetiát, s így a szerencséből szerencsétlenségbe általmenettel vagy a vizonti állapot festésével gondolják emelni terméketlen játékjokat. Él ugyan ezzel a teremtő genie is, de őtet ezzel is eredeti módra banni fogjuk érezni.

Nyelve a szomorújátéknak csinos, nemes, minden aljasságot mutató kifejezésektől ment legyen, mert egy felsőbb lelkű hős nem pisz-

kosan beszél. Nem cifra s dagadozó szavakat választ a komoly, magas karakter, hanem a maga gondolatjait s érzéseit helyesen és mélyen festöket. Ok nélkül való hosszas fecsegés, rétori cicomás virágok, kényszerített hyperbolák pedig csak unalmas fantasztot mutatnának. A hős nagyságának velős nagy gondolatok, de természetesen eléadvá felelnek meg. Sőt a mellette eléforduló személyek beszédjét se dísztelenítse illetlen mosdatlanság.

A franciák alexandrinusokban írják drámáikat, az olaszok *versi sciolti*-kban, a szótagoknak számát, akcentusát s cezúrát mérve, rím nélkül; az anglus és német jambusban. Legjobb is ez utolsó, s mivel tudjuk már, hogy a mi nyelvünk van a maiak között a görög és római legtermészetesebb hangmértékkal megáldva, ohajtjuk költőinknek a próza helyett jambus választását. Meg is kezdette Kisfaludy. A jambus felemeli a mondást azon méltóságra, melyet egy hős voltaképpen beszél, ha a költő ezen versnemnek kényes és büszkén-komoly folyamatját jól igazgatja érzésével. Nehezebb ugyan az ebben dolgozás a prózánál, ámbár Engel nem így ítél *Mimikdjá*-nak egyik helyén, de a nehézséggel küzdés sokszor szebbet fejt ki, mert a jambus egybeilletgetése alatt törődven a gondolat, lépcsőin feljebb hág, míg utoljára az a nagyobb elélobban, melyet a könnyebb próza csak az első leírásnál maradva, nem szült volna...

1818

BUCZY EMIL
ÉRTEKEZÉS AZ ELMÉNEK
MAGASB KIFEJTŐDÉSE KÖRÜL,
AZ ÍZLÉS MUNKÁIBAN

...A nemzetek között a genie-k gyakran születtek s elhaltak; egy kedves környülállás kibontakoztathatja őket, egy kedvetlen elfojthatja, s ha némelykor ki is bontakoztak s fények s világok terjedni is látszott, az vagy tónust nem alkothatott, mivel a nemzet annak elfogadására el nem készült, vagy ha alkotott is, az későbbben csak individuálisnak maradt, s oskolai lett, annálfogva megszűnt tónus lenni. A Mediciek és X. Leo ideje Olaszországban, a franciáknál előbb az első Ferencé, azután a XIV. Lajosé elegendők voltak egyebekben kívül az ízlésnek is mind a két nemzetre néztt klasszicitást adni. Az újabb literatúrában soha szerencsésebb genie-k nem voltak. Ezen önnön erejek által ösztönöztenve kifejtődven, azzal az a boldogító befolyások lehetett, hogy a kisebb lelkeket is, mintegy dajkálva, a szorgalomra gerjesztették, s ami belőlek a nemzet elsőbb igyekező részére használható s kiterjedhető volt, az idő környülállásaitól kedvező állapotra találván a csinos ízlés közönséges tónusát alkotta s megerősítette. A feljebb nevezett udvarok, az Augustus példájára, vagy valóban ismerték s becsüllették a széptudományokat, vagy azok által magokat halhatatlanítani reménylven, teljes igyekezettel azokat s a genie-keket ápolgatták. A nemzetek előbb része szokás szerint az udvar tónusát felvéven, környékeiben törekedett hasonlót tenni. Ezáltal, hogy csak azt említsem, a nyelv becsültetni kezdett: ami mindennek elég ingerré vált, hogy tehetsége szerint a genie-k munkáját tanulja – s arra valónak érezvén magát, újakat is teremtsen...

Az új mívelt nemzetek elsőrendű literátorai egyáltalában mind megegyeztek s egyeznek abban, hogy a görögök és az Augustus ideje körül a rómaiak, valamint egyéb ismeretekben, úgy az ízlésben is – a józan ízlésben – felértek azon pontra, melyet klasszikainak nevezünk. Hogy ezt nemcsak a gondolatok helyes igazsága, hanem az ízlésbeli genie-k, ahhoz járulván a nemzet elsőbbrendű honnyosinak míveltségek vagy legalább arra való készületek, egyszóval egy fenőbb emelődött józan tónus állíthattak meg, kétségen kívül van. Századok teltek el, amint láttuk, míg némely szerencsés környülállások a szépnek s józannak éjét oszlatni kezdték, melyekben ha min-

gyárt hajnallani is kezdett némelykor, azt viszont új setéség követte... Azon kedvező környüállásokban, melyeket fennebb említettünk, a két nemzet literatúrájában lévő klasszicitást megismervén, azt önnön nyelvekbe igyekeztek áltvinni s éreztetni honnyosaikkal: mely eleintén ugyan ha mingyárt személyes (individualis) volt is, de a józanabb rész figyelme nemsokára közönségesebbé tette. A tónusnak ezen erejét az olaszoknál, franciáknál és spanyoloknál a tudós társaságok és Académiák tették állandóvá. A literátorok azután is folytatták ugyan pennahadjokat, de csak addig, amíg publikumra akadtak...

Kérdezhethné valaki, hogy a józan ízlés tónusa maga a józan ízlés-é? Valamint a nép előállításainak (praejudicium), nemkülönbén a legszentebb, legigazabb és jóltévőbb princípiumoknak is vagynak józan ítélet nélkül való buzgói. Egy princípium, melynek tekintetet feltalálója vagy tekintetben lévő követői adnak, nem terjed ugyan mindenben a meggyőződésig, de legalább azt teszi, hogy akik el nem érhettek is, az auktoritástól mintegy elfoglalva, félvén a közítélet kedvetlenségeitől, nem merik megtámadni. Hasonló ehhez az ízlés tónusa, melynek princípiumai a legmíveltebb nemzet között is nagyobb részre a szokás által terjednek ki. A tónus, mely a házi nevelés után kezdi a hazabelieket nevelni, ha tökéletesebb egy nemzetnél, mint a másnál, annak honnyosait feljebb emeli, ha nem mindenkor princípiumból is, de a szokás által múlhatatlanul. Melyben ha valaki a születés szerencséje által békjön, annyira, amennyire a tónus tökéletes, minden természeti tehetségeit mozgásba hozza, hacsak arra már a józanabb tónuson épült házi nevelés s egyéb környüállások kedvezése elkészítette. A genie-k egy míveletlen nemzetben csak annyira hatnak, amennyire a tónus elfogadhatja, míg egy mívelt tónus a kisebb elméket is gyakran valóságos fényre segíti. Az ízlés tónusa nem maga az ízlés, hanem azokat, akik ennek princípiumait szorgalmak által elérhetik, ahhoz közelebb teszi.

A genie-k, kiket az elme magassága s egy mennyei lobbanás hevít, hamar reá ismernek a józan ízlésre, s ennek tökéletétől könnyebbítetvén, fennideáljoknak a valóban lételt adnak, s a tónust feljebb emelik vagy magokra ismertetik, s szorgalommal is mintegy tökéletesebb világot teremtenek. Milton egy ideig el volt ugyan felejtve, mert Angliának nagyobb része azt vélte, hogy a Cromwell barátja jó költő nem lehet, de az ízlés józan tónusa halhatatlan fénybe tette...

Ezen elmékedések és vizsgálódások nagyobbára az írásbeli ízlésre terjednek; annak történeteit csak annyiban volt szükséges említeni, amennyiben a genie-k igyekezeteinek, kedvező körülményeknek köszönheti tökéletét és állapotását. Hogy nemzeti literatúránkat oly kevésbé említém, annak okait egy gondos olvasó, nem kétlem, láthatja; a nagyobb rész, a következőket is értve s megfontolva láthatni fogja. Azonban vétkesnek sok derék hazánkfiak dicső törekedéseik ellen, ha meg nem vallanám, hogy egy nemzet írói sem igyekeztek nagyobb tüzzel azon tökéletesség elérésére, melyet Európa míveltebb nemzeteiben csudálunk, mint ők, anélkül ugyan, hogy ezen törekedéseknek, nemzeti tónusunkban, tetemes gyümölcsseit láthatnók. Előadom egyenességgel a közöttünk lévő tónust. Nálunk eddig elég volt genie-nek tartatni, ha egy író publikuma számára addig alig vagy éppen nem ismert gondolatokkal előállhatott, s ha ízlése publikumáéval megegyezett, vagy annak tónusában egy kevésbé fennebb lengett, ízlése más publikumok hátrátételével klasszikainak tartatik. Ezen tónusok kritikát szültek, anélkül, hogy kritikusaik lehetek volna, s ha egy író munkáinak jó ára és sok vevői találkoztak, annak pompás kiadásáról is gondolkoznak. Halhatatlanítani kell azt, kinek írása a könyvárosokat gazdagítja, mert az jele, hogy a publikumot mulattatják... Révai szegénységben holt meg. Kazinczy vagyóját még inkább csak pazérolja. S hogy meri Himfyt Kazinczy megítélni? – Némelyek drámát mernek írni, anélkül, hogy a dráma teóriáját jól megtanulták volna, s mégis hiszik, hogy ők felette jól írnak. Gyöngyösinek – a különben igaz tiszteletre méltó öregnek előbb (irtózatossal!) halálát kell várni, hogy azt, amit maga is megismer, hogy ízlés nélkül írt – megvizsgálni lehessen.

Egy temérdek munkához kellene fognom, ha azon okoknak, melyek literatúránk előmenetelét annyira ellenzik, hogy miért nem mehetünk még csak arra is, hogy ha nem a valóságos ízlésnek, legalább az ízlés tónusának némünémű tökéletét elérhettük volna, ha mondom, azon okoknak kiterjedett megvizsgálásához fognék. Ugyanis alig lehet képzelni egy hazát, melyben annyiféle nemzet, annyi vallás, s mind a kettő állapotjának oly sokszerű modifikációja legyen, mint a két hazában. Ide járulnak azon előítéletek, melyekkel egy rész a mászt kancsalul ítéli meg: a csak egy résznél lévő (partikuláris) előítéletek, melyek már csaknem századoktól fogva fel lévén vétetve, ma is az idő szelvidebb geniusa bosszújára egy résztől a másra fogatottak; azon minden emberibb egybeforrást hátráltató hason gyű-

lőlség, a csak képzelt tökélet szüleménye, mely szerint egy rész a másnak valami tökéletesedhetését is kérdés alá vonja. A különböző tanulási plánumok, melyek egymást megvetőleg, egymásnál mindig tökéletesebbnek ítéltetnek: minden rendű ismeretek megszerzése, mely a másokban örökké hijánosnak látszik, a házi, a közönséges tanításbeli s a hazáknak szerte fekvő részein felvett tónusok s a literatúrába is befolyó ízlés nemei, melyekből alig ha egy századnak küllöm idejű s tökéletű tónusát ki nem lehetne húzni. Némely nagyjainknak vagy egy, vagy más nemzet tónusának elfogadása s az abból származó különböző ízlés, sok, felette sokat ható tudósainknak csak egy vagy más régi vagy mostani nemzet literatúrájának bővebb ismertsége s a szép, nagy, igaz iránt való partikularizmusa: ifjú literatorainknak vagy egy, vagy mástól függése, s gyakran olyan állapotjok, mely tudós törekedéseikre sem értéket, sem időt s alkalmatosságot nem enged: a szegénység, melyben hiába igyekeznek a genie magát mutogatni, mert nálunk segédre még sohasem talált. Ki nem látja, ezeknek minémű következtetései vagynak? Azt állíthatni, hogy kivéven néhány nagyjainkat s literatorainkat, az ízlésbeli nemzetiségről való érzés s nagyobbára sajdítás nem sokakban van. Az a felsőbb érzés, mely közönségesen annyira kihathatna; mely nélkül az, ami nemzeti mívelődésünkre oly hatalmas eszköz, és segéd lehetne a nemzeti literatúrának gyarapodására, azoktól, akik egy más literatúrát becsülnek, hidegen fogadtatik... Minden úgy érezheti, hogy a külső nemzetek mívelt s gyönyör-hasznos munkáikat nagyobb megalégedéssel olvashatja, aki oly szerencsés, hogy azon nyelveket tökéletesen, nem grammatico lexiconi módra, a nemzet nagy emberei munkáinak fontos olvasása által megtanulhatta, de kinek nem borul érzékeny lángba szíve, ha nemzetét és hazáját igazán szereti, midőn látja: mely boldogító befolyása vagon a józan ízlésnek egy nemzetbe, mennyire tartja fel magát azok által a nemzetiség, kik most honnyosaikat hasznoson gyönyörködtetik, ha azokat tökéletesen érti s szereti, mondom, hazáját, ki nem kívánja akkor nemzeti literatúráját gyarapítani!

1817

BERZSENYI IRODALOMSZEMLÉLETE

Berzsenyinek 1808-ban Kazinczy kezébe jutott s általa megőrzött versgyűjtemény-kézirata az első biztos forrás írói tevékenységéről; igaz, hogy Kis János már előbb tudott róla, s három versét el is juttatta Kazinczyhoz 1802-ben, de kéziratuk nem maradt fenn. Az egyedülálló jelenség ebben a korban, a horatiusi művészetszemlélet uralmának korában is, hogy valaki ilyen komolyan vegye a *nonum prematur in annum*, a kilenc évig csiszolgatás s csak utána a köz elé adás előírását. Csak ezután indul meg levelezése Kazinczyval, majd általa bevezetetten a kor irodalmi életébe Kazinczy híveivel, s ettől kezdve kísérhetjük figyelemmel irodalomszemlélete fejlődését. Eddig, tehát 32 éves koráig, semmit nem tudunk róla; versei kronológiája körül is csak tapogatózunk, tehát ha költeményeiből lehet is következtetni valamilyenféle „immanens poétikára”, ezt sem tudjuk fejlődésrendbe foglalni. Pedig eddig az időpontig, az íróasztalfiók számára megalkotva, létrejön költői életművének nagyobb és értékeesebb hányada.

Verseiből kirajzolódó költői arculata arra mutat, hogy kezdettől fogva a neoplatonista gyökerekből táplálkozó idealista művészetszemlélet híve. A költészetnek nagy közösségi funkcióit, a költő váteszszerepére vonatkozó hitét mindvégig őrzi. Nagy ódái a kor plutarchizmusának héroszkultuszát mindkét ágában közvetítik: a spártaias-rousseau-ias ágában is, mely az egyént a nemzeti közösségnek rendeli alá, s elsősorban a hősi erényeket sóhajtja vissza, vagy látszólagos jelentkezésük idején, az egyes nemesi felkelések alkalmával ünnepli, s az athénias-neohumanista ágában is, mely vészhelyzetben az egyént szintén a közösség alá rendeli, egyébként azonban lehetővé teszi számára a humanizmus eszményeinek megfelelően az evilági mindenoldalú individuális kibontakozást is.

Költészetének nagy objektív eszményei tehát jórészt közösségi jellegűek; elfér bennük az ősi nemesi harci erények kultusza is, de a birodalomteremtő tudomány és észak kultusz is, ezért versei „felvilágosult” gondolatkincsét szintén jórészt meg lehet magyarázni a neoplatonista észak kultusszal. De a neohumanista ember- és társadalomeszménnyel könnyebben összefüggésbe hozható új, korszerű eszmény is hamar jelentkezik költészetében, amikor a kor világtörténeti mozgásából kiábrándultan ő is, a „művészeti korszak” eszményeinek megfelelően, értékrendje csúcsára a művészi tevékenységet, a költészet örök értékeit létrehozó alkotómunkát fogja helyezni, szembeállítva a történelem csemere értékeivel.

Világos, hogy Horatius tanácsainak megfelelően 1808 előtt is korrigálta

verseit. Egyetlen verse, melynek több változata fennmaradt, részben stílus-korrekciókra, részben viszont arra utal, hogy Berzsenyi hihetetlen szívóssággal ragaszkodott az eredeti ihlet állapotában létrejött költeményei minden konstitutív tényezőjéhez. A *Magyarokhoz I.* (Romlásnak indult...) korábbi változatainak életérzését változatlanul megőrizte minden későbbi csiszolás, változtatás során, pedig ez az életérzés csak ebben a versében őrződött meg, egyetlen más verse sem ismétli, sőt valószínűsíthető, hogy ezt a világfelfogást meg is haladta.

Az ihletett pillanatnak ez a tisztelete később leveleiben is kifejeződik. Mégsem minősíthető ezen az alapon romantikus költészetszemléletű embernek, mert – mint láttuk – az ihletettség megkövetelése általános volt a kor klasszicista esztétikaiban és poétikaiban is. S emellett Kazinczyhoz juttatott kéziratának egy másik sajátossága, a kéziratot lezáró funkciójában elhelyezett *Barátimhoz* című verse a horatiusi Exegi monumentum-versre való világos célzásával azt mutatja, hogy eleve ciklusképző és életműképző szándékkal írta sok húron végigjártató verseit, a kor és a múlt világirodalma által nyújtott lehetőségek közül minél többet kipróbálva. Ihlete tehát a humanista mediációs rendszer és a világirodalom nagyjainak példája által eleve irányított ihlet; jó illusztrációja Döbrentei elméleti téziseinek, jó példája a kor neoklasszikus költői gyakorlatának.

Ha tudatosan próbált is hangnemeket és költői lehetőségeket, önmagát legszívesebben a római ódák Horatiusának lelki rokonaként szerette szemlélni, a magasan szállongó, a szellem felsőbb régióiban héjazó saslélek képében. Erről szólnak Kazinczyhoz írott első levelei is. S nemcsak azért, mert Kazinczy egykori, 1803-as üzenete is ebbe az irányba terelgette, ebben látván legsajátabb terrénümát tehetségének; hisz az első három versnyi bemutatkozásban is ezt az arcát tartotta fontosnak Berzsenyi. De az ilyen típusú költészetnek a nagy eszményekben való töretlen hit az előfeltétele. Az eszmények kiüresülése azonban őt is fenyegette: *Barátimhoz* (Én is éreztem...) című egyik versében az eszményekből való kiábrándulás nihilista életérzését is megfogalmazza, s az ódaköltészete alapjául szolgáló illúziók szertefoszlását történeti tudatossággal is kimondja Horvát Istvánhoz írott 1811-es levelében. Hogy mégis töretlenül megmarad részben közösségi hasznosságú, részben a „művészeti korszak” eszményvilágát őrző esztétikum központú költészet-szemlélete mellett, ennek két magyarázata lehetséges; az egyik, hogy Berzsenyi, akár költészetében is, művészetről való gondolkozásában is újra és újra felépíti magában azokat az időközben már devalválódott s egyre időszerűtlenebbé vált eszményeket, melyekre már ifjú költőként rátalált; a másik lehetőség az, hogy ő is, kora más jelentős alakjaihoz hasonlóan, két meggyőződésű ember, aki a „Romlásnak indult...” permanens életérzésével szegezi szembe a maga csakazértisét.

Kazinczyval való 1810-es összeütközése a mesternek hozzá írt s utána korigált episztolájával kapcsolatban világosan mutatja az ihletállapot teremt-

ményéhez ragaszkodó költői öntudatot. Nehezen is hajlik a Kazinczy javasolta korrekciók alkalmazására saját költészetére, de aztán „belejön” a kazinczyánus irodalomszemléletbe. Bár, mint láttuk, nyelvszemléletük is ütközött a dunaiság-tiszaiság vitájában, a *Mondolat* körüli csetepaték sem tetszetek neki, mégis magáévá tette a Kazinczy vallotta ellen- és rokonszenvek nagy részét. Dukai Takách Judit költőnő rokonának írott levelében ott találhatjuk a Kisfaludy és Csokonai művészetén fanyalgó neoklasszicista öntudatot. Ezért is eshetett nagyon neheze, hogy ugyanazokat a szempontokat és igényeket látta saját verseire alkalmazva Kölcsey bírálatában, melyeket ő fejtegetett író- rokonának.

Kölcsey recenziója rákényszerítette Berzsenyit saját eddigi latens irodalomszemléletének tudatosítására és kibontására, s így születik meg – költészete rovására – élete utolsó másfél évtizedében esztétikai rendszere. Modernebb német esztétikák tanulmányozásával, de a kor német irodalomszemléletének winckelmanni görögségisményét egyre hangsúlyosabban kidolgozva, eleinte egyenetlen, egymásnak is ellentmondó mozzanatokot tartalmazó, majd egyre egyöntetűbben hellenizáló rendszerré építi ki irodalomfelfogását.

Kölcseyvel vitázva bírálójához hasonló ellentmondásokba keveredett: ahogy Kölcseynél is egészen korszerű és magasrendű felismerések keverednek kisszerű, kéregkritikai mozzanatokkal, elevenen utalva a kazinczyánus irodalomszemlélet kisszerűbb elemeinek hatására. Berzsenyi ezekre a kisszerű mozzanatokra kimerítő és pontos cáfolatot ad, de a mélyebb kritikai szempontok közül nem mindegyikre érez rá megfelelőképpen, s válaszai sem mindig meggyőzőek. Mint későbbi tanulmányaiban is, őrzi a klasszicista bírálat eszményét, mely a műre koncentrálnak, s tiltakozik a Kölcsey recenziójában jelentkező, a művészt karakterizáló romantikusabb műbírálati eljárás ellen. Ugyanakkor egy sereg kisebb kifogásra, melyek a klasszicizmus műfaj, forma- és stíluseszményével függték össze, olyan választ ad, mely a romantika érvékeléséből merít. Különösen gyakran szokták evvel kapcsolatban idézni azt az eszme-futtatását, mely a kor szellemének változásával a művészi forma megváltozását is megköveteli, a romantika stílusának megfelelően. Hathatott rá néhány német olvasmánya, elsősorban Jean Paul esztétikája, de Teleki József romantika-tanulmánya is. Csak azt nem szabad elfelejteni, hogy ez a romantika-fogalom, melyet kora romantikusai használtak, nem saját táboruk megnevezésére szolgált, hanem az antikvitás utáni európai irodalom nem antikizáló, új jelenségeinek megnevezésére, s ők ennek jogutódjaként szemlélték önmagukat. A korai romantikusok tudatában Goethe és Schiller, életművük nagy részében, a romantika hősei. Ebben az értelemben, a romantizálódó neoklasszika értelmében Berzsenyi is joggal tekintette magát ekkor romantikusnak; egyébként azonban arról a romantikáról, amely nem fékezte magát a winckelmanni görögségisménnyel, egyre elitélőbb és türelmetlenebb meggyűzséket tett élete alkonyán, *Poétai Harmonistiká*-jában még a modern

költészet schilleri elismertetési kísérletét, a naiv és szentimentális költészetről írott tipológiai vázlatát is élesen elítélve.

Hogy mennyire nem volt a Kölcseyre írt *Észrevételek* szerzője romantikus, azt az is bizonyítja, hogy tanulmánya végén, Kölcsey *Jegyzőkönyve*-ja szételemző bírálatában mennyire nem toleráns az új költői stílus jegyeivel szemben. Az *Észrevételei* megjelenését követő évben (1826) publikálja a versformákról írott tanulmányát is. Ebben későbbi esztétikai főművének vezéreszméit, hellenizáló művészet- és életeszmenyét teljességgel kifejti, csak dióhéjban és még érthetőbben, mert nem belebonyolódva a *Harmonistika* erőltetett terminológiai kísérletébe. Ez is mutatja, hogy az *Észrevételek* vallomását a romantika mellett nem szabad a szó mai értelmében elfogadni. S ebben a tanulmányában bonyolódik bele Berzsenyi élete alkonyának legnagyobb tévedésébe, amikor a Kazinczy-kor antileoninizmusát kiterjeszti a nyugat-európai versnemre, a Ráday-vers elítélésére is, s ezzel belebonyolódik kilátástalan szonett-háborújába, miközben az egyes versnemek természetéről zseniális megjegyzéseket tesz.

2 Nem publikált kritikai leveleiben is elsősorban a nyugat-európai versnem és a romantika költészeti gyakorlata ellen nyilatkozik. Viszont VI. levelének, Dayka verse elemzésének bevezetéséül kifejti a kritikáról táplált eszményét, melyet később *A kritikáról* írott tanulmányában részletez és tovább mélyít. Különösen a bel- és külkritikáról írott fejtegetései hordoznak szinte beteljesíthetetlenül magasrendű eszményt a kritikai tevékenységről.

Poétai Harmonistika-jában a görög–latin középszer-eszményre épített közelet-kategóriája sok vonatkozásban előlegezi a különös esztétikai kategóriáját. A magasrendű közösségi esztétikai életeszmeny, a görögség szép religiója az alapja elképzeléseinek, lényege tehát egyértelműen klasszikus, de műfajelméleti megjegyzései, a műfajok ideáltípusainak keveredésére vonatkozó megjegyzései arra utalnak, hogy nem klasszicista: romantikus elméleti tanulmányai megnyitották a szemét az antropológiaibb típusú műfaji szemlélet igazságaira.

BERZSENYI DÁNIEL LEVELEI KAZINCZY FERENCNEK

...A dicsőség ösztöne tulajdona a szebb lelkeknek, de a bölcsnek lángpillantása alatt hiúsággá olvad. Egy igen érzékeny jelenést, egy igen szent innepet jegyzett az úrnak levele az én életemnek napkönyvében, s nem szégyenlem megvallani, hogy pár forró férfiúi cseppet nyomott ki szemeimből; de érzem, hogy az nem a dicsőség csiklandásának munkája, hanem a jó szándék jutalma és a jók öszvetalálkozásának andalodása. – Ez az én érdemem s dicsőségem! Úgy vagyok, nem marad elrejtve az én jó igyekezetem s törekedésem! Ezen gyönyörű szempontból magyarázom én egyedül azon szíves hajlandóságot, mellyel az Úr Múzsámat öleli, kegyeli, lantomat koszorúzza. Nem múlhatnak el az ily szempillantások mély benyomás nélkül, sem az ily benyomás következtetések nélkül. Ígérem, hogy mindazon időm, melyet magamtól, feleimtől, szorosabb függezetektől elragadhatok, a tudományoké, hazámé. Egy oly férfúnak serkentése, kinek ítéletét úgy nézem, mint egy egész nemzetnek szavát, lekötelez engem, hogy lelkemnek minden ereit összeszedjem és felvonjam, hogy mindazon tehetségeimnek, hajlatimnak titkosabb csírát, melyeket magamban sejtetek, felkeressem, kifejtsem, elrendeljem, megnemesítsem és magasítsam, hogy azokkal az esméreteknek ama fényesebb környékeit, hol Pope felséges képe szerint Álpeseken Álpesek emelkednek, megjárhassam, s vizsgálódások zsákmányába hazám temjént, az önértés pedig élelmet találjon.

Hogy ortográfiám és interpunkcióm hibásak, igen tudom; ennek oka az én tanulásom módjában és karakteremben van. Nékem iskolai tudományom nincs; mikor nékem azt még tanulni kellett volna, már én akkor *Horáccal* és *Gessnerrel* társalkodtam; korán nagy tárgyak ragadták el figyelmemet, és azt többé kisebbekre függeszteni nem tudtam. A második s tán helyesebb oka ennek az én szüntelen izgós és kalóz elmém, melyet én csak úgy tudok huzamos figyelemre szorítani, ha azt az ő tárgyában egészen elmerítem és mintegy belefojtom, de ezt kicsinnél teljességgel nem tehetem; míg az óda reptével héjáz, addig hívem, de ha azt egyszer írni kell, kezemtől hirtelen elpártol...

1808. december 13

...Egyszóval, Uram! engem némelyek különöskének neveznek; nem tudom, igaz-e? nem-e? De azt bizonyosan tudom, hogy azon agyvázoktól, melyektől engem Uraságod félteni látszik, már grammatista koromban tökéletesen szabad voltam és soha sem a szisztémák hagymáza meg nem szédített, sem semmi előítélet fékje jászolra nem kötött. Ez nem dicsekedés, mert én úgy vélem, hogy ez minden közönséges józan észnek tulajdona, mely láthatárát és műveltekörét nem a szillogizmusok hanglépcsőin, hanem egy belső elgondolásnak szempillantásain keresi, melyek legbizonyosabban nyitják ki az ép szem előtt mindazon titkokat, melyeket Arisztotelesztől fogva láttak vagy ezután láthatnak. Ha én itt a bizonyos álláspontot elmém első fellobbanásában el nem találtam volna, nehezen mártottam volna ajakimat Aganippe cseppjeibe, mert az igazság és tudás ösztöne énbennem sem volt munkátlan...

1809. január 10

...Ez órában veszem Sopronból episztoládat. Általnézvéen változtatásaidat, látám, hogy amitől oly igen féltém, megtörtént: a nagy Kazinczyt a kis Schulmann megjátszodta! meggyőzte! – Verdammter Schulmann! – Mely kár, ha a *Wesselényihez* szóló episztolában is ilyen változtatások estek. – Barátom! ezen remekeidben én Téged úgy néztelek, mint a pulyák korlátjait tapodó, saját ösvényén felengő, szabad, büszke Pindárt. S valóban, ez a kevély felemelkedés, ez a nemes önérzés tette lelkedet alkalmassá ezen szépségeknek előlhozására, melyekhez hasonlókat én még nem ismerek; melyekhez Kisnek episztolája nem egyéb, mint búcsúztató. S gondolod-é, hogy ily nagy órának szüleményét változtatni, szépíteni lehetne?... Kazinczy! Te engem a Te dicsőségednek részesévé koronáztál. – Te engem szeretsz! Én a Te lelkednek legelső, legtisztább s legszentebb ömleményét az én maradékaimnak elteszem és a hazának bémutatom, ezen korcsos kópiát pedig megkérdelhetetlenül elégetem.

1810. február 25

BERZSENYI DÁNIEL LEVELE DUKAI TAKÁCH JUDITNAK

...Valamint már szóval is kértem, úgy most is újra kérem kedves Barátnémat, hogy verseinek nagyobb, magasabb tárgyakat válasszon. A szép és nagy tárgy önként emeli lelkünket, s a legszebb ideákat, gondolatokat észrevétlenül segíti kifejtetni s előhozni. Az oly kicsinységek, mint a Csirmasz vára, névnap és lakodalmi versek, csak kicsinységek maradnak, ha maga Homér is éneklé azokat. Mi szépet, mi nagyot mondjon az ember ezekről? Pedig a poétának szépnél, nagynál egyebet mondani nem szabad.

A poézis nem egyéb, mint lelki muzsika. A szép muzsika gyönyörködtet, a rossz pedig boszont: így a vers is. A muzsikának, a dorombtól fogva Haydn Koncertjéig számtalan nemei vagynak; így a poézisnak is, a konyhadaloktól fogva Pindarus Himnuszáig. Az a kérdés tehát, hogy dorombolni akar-e a poéta, vagy lantolni? Ha lantolni akar, oly tárgyakat válasszon, melyek a lanthoz illenek, egyéberánt Pindarus lantján is csak konyhadalokat fog pengetni.

Nem kívánok ugyan kedves Kisasszony Húgom ifjúságától schilleri mélységet, sem horatiusi magasságot és harsogást, de méltán kívánhatok gessneri festegetést és enyergést, matthissoni fantáziát és andalgást. A poézisnak ezen alsóbb nemeire igen szép példákat találhat kedves Kisasszony Húgom azon könyvekben, melyeket azzal a kéréssel küldtem, hogy ízlését és poézisát azokhoz szabja és alkalmaztassa. S ezen kérésemet ismét megújítom. Kisfaludyt, Csokonait sohasem ajánlottam, s nem is ajánlom. Kisfaludy nagy poéta, kivált a *Kesergő Szerelmében* nagy szépségek vagynak, de az utóbbi munkáiban egészen leszállítá húrjait, s általában az ő virágai közé szemtetjeit is felszedte, s következőképpen őtöle csak az tanulhat bátran, aki a gyöngyöt a gatzól tökéletesen meg tudja különböztetni. Csokonai pedig, ámbár szép, eredeti gondolatjai vagynak, de az ízlésre nézve nagy Rontó Pál. Mindenekfelett tehát arra kérem kedves Barátnémat, hogy a Himfy követését hagyja el, mert az a sok himfys dal és ének nem szülhet egyebet, mint szószaporítást és üres hangicsálást, mely a poétának legszenvedhetlenebb hibája. Ki tudna minden csekélységéről annyi énekeket és dalokat írni, mint Kisfaludy

a szerelemről, mely a poézisnak leggazdagabb, legtermékenyebb materiája. A versben egy szükségtelen szónak sem szabad lenni, annyival inkább szükségtelen daloknak és énekeknek. Nem azon kell igyekezni a poétának, hogy a kicsiny és szűk materiáról sokat írhas-son, hanem hogy a legnagyobb s legmesszebb terjedő tárgyakat és gondolatokat minden lehetséges rövidséggel s tömörséggel adja ki, mint a trombita az öszveszorított hangot; mert csak így hat szívre, és ez a poézis...

1814. július 5

BERZSENYI DÁNIEL ÉSZREVÉTELEK KÖLCSEY RECENZÍÓJÁRA

...A poétai kitétel mennél poétaibb, annál kényesebb, s annál könnyebb azt elcsúfítani. A poétai műv nem egyéb, mint szobor, s a poétai kitételek nem egyebek, mint a szobornak különféle részei, melyeknek hibáit vagy tökéleteit nem annyira magokban, annál inkább nem forgácsaikban, hanem leginkább csak az egésznek harmóniájában kell keresni...

Dithyrambok lángköre. A *dithyrambok*on értem a líra legmagasabb hangjait, a *lángkör* pedig csak oly szó, amilyeneket a mostani poétáknál százakat láthatunk, mint: *Sonnenkrone*, *Feuerkrone* stb. A *dithyramb* nem egyéb, mint: *species pro genere*, mely a poézisben mindennapi figura, a *lángkör* pedig csak annyi, mint a *nimbusnak* magyar neve; vajon tehát a mindennapi figurában van-é a hiba, avagy a mindennapi *nimbusnak* magyar nevében? s vajon ezen vádolt, avult szólást: *poézis nimbusa*, világ végéig így kell-é mondanunk, s nem szabad-é, sőt nem tisztünk-é azt megújítani? A *nimbus*, *lángkör*, *csillagkorona*, *Sonnenkrone* stb. a romantikában csak az, ami volt a Hellenikában a *koszorú*, úgyhogy a *dithyrambok lángköre* semmi nem egyéb, mint: a *dithyrambok koszorúja*. Így változnak az ideák, s így kell a nyelvnek is változnia! s valamint szabad volt a *koszorú*-nak görög nevét magyarra fordítani, éppen úgy szabad a *nimbusét* is, de szabad volna még a *dithyrambokét* is, ha tudnánk. Így kell a romantikának egész stíljáról ítélnünk, mert valamint változtak az ideák, aszerint kell változni az egész költői szellemnek és nyelvnek; sőt így kell azoknak változniok minden eredeti költőnél, mert minden új világszemlélettel új ideáknak, új szellemnek s új nyelvnek harmoniája születik, s ahol ez nem születik, ott eredeti sincs. Ugyanazért a költői nyelvet nem a Hellenikéhez, annyival inkább pedig nem a magunkéhoz méregetve kell megítélnünk, hanem leginkább az új s individuális szellem természete szerint.

Az oly expressziók, mint: *dithyrambok lángköre* s *gőztorlatok alpesi*, nékem sem tetszenek, ha azokat hideg szemmel nézem, de vajon hideg szemmel kell-é azokat nézni? Vajon nem változik az egész poézis sült bolondsággá, ha azt hideg szemmel nézzük? De te-

gyük magunkat azon exaltált szellembe, melyben azok mondvá vagynak, tehát látni fogjuk, hogy azok nem egyebek, mint azon szellemnek természetes öltözetei, azaz az exaltált képzelődésnek exaltált képei. *Kazinczy* úgy festetik, mint Delphi egén fellengő sas, s mint már pólyájából pacánt érdemlő s már ott szörnyeket ölő isten; így *Wesselényi* sem úgy jelenik meg, mint ember, hanem mint isten, orkán és villám, mely szerint ezekben a főtárgy a nagyításnak legfőbb grádusára lévén emelve, a melléktárgyaknak is oda kellett emeltetnie. Ezek szerint úgy hiszem, hogy az egésznek emeltségéhez képest a már avult *nimbus* helyett *lángkört* s a már prózában is vásott *gőzhegyek*, *felleghyegyek* helyett *gőzálpeseket* mondani s azzal az ideát megújítani nem volt egészen szükségtelen. Mert mikor a képzelődés annyira felmagasztaltatik, hogy az embert orkánnak, istennek s villámnak nézi, már akkor semmi közképet nem tűr, s a legmerészebbnek szemléletére el van készítve. *Homér*-nál az ajtónyitás bög, mint a bika, mely a mezőn legel, mégsem dagály, mert minden nagyítás mellett is igen természetes: de *Schiller*-nél az *aufgewälzten Thatenbergen* igenis dagály, mert az egész gondolat mesterkélt és erőltetett; de mi mesterkélt, mi erőltetett van abban, amikor a lírai poézis helyett dithyrambot, a *nimbus* helyett pedig *lángkört* mondok, mely természet szerint nem egyéb, mint fény- vagy *lángkör*? S így a felhőket hegyeknek, a hegyeket alpeseknek nézni mi egyéb, mint mindennapi dolog? s vajon, ha *Homér* a nyugalmas eposzban egy ajtónyitást annyira nagyíthat, melyik hyperbola lehet dagály vagy feleslegvaló az erkölcsi nagyság rajzolatjában s egy csapongó, délceg ódában, holott annak egész valója nem egyéb, mint exaltáció?...

...Igen jól hasonlítja *Home* a beszédet az öltözethez; mert valóban, valamint minden kornak, nemnek, helyzetnek és érzelmenek más-más ruha illik, úgy a költemények minden nemei és szellemei más-más öltözetet vagy stílt kívánnak, de mást még azoknak koraik is, mert természet szerint már mi csupa hellenekké nem lehetünk. Hogy legyen tehát a stíl egy, ha annak szünet nélkül változnia kell? s hogy kívánjuk a gazdag természettől, hogy az örökre csak egynemű szépet hozzon elő s magát a mi teóriánk szegénységéhez alkalmaztassa?...

...A provinciális szavak és szólások csak úgy árthatnak a poézisban, ha azok vagy rosszak, vagy mértéktelenek. De mivel én sem ezen néhány szót rossz provincializmusoknak nem látom, sem azoknak egyszeri vagy kétszeri használatját *megettömésnek* vagy mértékte-

lenségnek nem tarthatom; tehát itt is csak azt kell mondanom, hogy a recenzensnek ezen egész gáncsa is egészen helytelen és igazságtalan.

A *csatináz* a *csattog*-nak, a *döngécsel* a *döng*-nek diminutivuma, s mindenik jó a maga helyén, még ódában is. Mert az óda nemcsak megszenvedi az idilli érzelmeket, sőt azokkal nyer legszebb vegyületet; mert mi lehet szebb az egész poézisban, mint az idilli érzés? Mik pedig egyebek az idilli szavak, mint megtestesült idilli érzelmek és gondolatok? Az ódának nemcsak a nagy érzelmek tárgyai, hanem minden szebb érzelmek. Nincs annak e részben egyéb törvénye, mint az: hogy valamint az egész poézisban, úgy az ódában is a dikció az érzés természetéhez legyen alkalmaztatva. A régieknek nem volt egyéb lírikumjok, mint az óda, s abba öntötték minden érzelmeiket, s minden lírikumot ódának hívtak. A recenzens által magasztalt *Melisszám* csupa idill; de valamint abban, úgy egyebekben is mindenkor meg tudtam én az idilli szavakat Voss gyermekes szavaitól választani.

Harmadik vádja a recenzensnek, hogy én sok készületlen s fiatalkori darabokat is vettem fel gyűjteményembe... Ezen vádra csak az a felelet, hogy én igenis felvettem igen fiatalkori munkáimat is, mert oly hiú nem voltam, hogy csupa remekeket akartam volna kiadni. De egyéberánt is, én a poézis publikumát nem egy-két pedántban láttam, hanem a *közönséges, középszerű emberiségben*, oly emberiségben tudniillik, melyből mind a felcsigázott tudós, mind a lecsigázott pór egyiránt kimarad; oly emberiségben, melyet a bal kultúra még annyira el nem rontott, hogy a poézist, ezt a gyermeki lelkeknek gyermeki religióját gót íztelenség mesterkéltség bábjaiban keresni s a lelket a fül dobjának alája vetni [akarná]; az oly publikumnak pedig szintűgy tetszenek az én gyermekkori dalaim, valamint legjobb ódáim, melyek között nincs is egyéb különbség, sem koraikra, sem természetekre nézve, mint az, hogy a dalokban a szívnek együgyű nyelvében beszéltem, az ódáknak pedig a tárgy természete szerint harsogtam: aki az ódák lelkét meg tudja tekinteni, láthatja, hogy azoknak nagy részében még szembetűnőbb a csupa gyermeki értelem és gyermeki gondolkozás, mint ezen együgyű dalokban...

...ellenkezik ezen érzeménynak [ti. a szerelemnek – Cs. L.] szertelen felcsigázása a dolgok természetével azért is, mivel ellenkezik a poézisnak legfőbb céljával – az emberiség javával –, mely, természet szerint, valamint minden emberi tudományoknak, úgy a poé-

zisnak is legfőbb célja; mert lehet ugyan a szerelemnek görög stílját lelkiebb kultúránk szerint lelkiebbé tenni; de a görögöktől messze távozni mindenütt veszély, s ennyire távozni annyi, mint a poézist s annak legszebb, leggazdagabb tárgyát elcsúfítani s megmérge-síteni, nem pedig megszébbíteni; s annyi, mint az emberiségnek és poézisnak legfőbb karakterét, a *józságot* megrészegíteni. De mit használhat akkor minden filozófiánk, ha azt másfelől poéziánkkal *practice* lerontjuk? A poézisnek a filozófiával nem ellenkezni, hanem a legfőbb grádusban egyezni kell, elannyira, hogy amit a filozófia csak diktál, csak mondogat, azt a poézisnak *practice* kimutatni és gyakorolni kell. Emeltségbe hozza a poézis érzelmeinket, de nem azért, hogy azokat ragadozásra szoktassa, hanem egyedül azért, hogy azokat a legnagyobb emeltségben is harmóniás játéokra vagy a legse-besebb lángokban is szelídségre tanítsa, azaz: a legfőbb poézis nem lehet egyéb, mint eleven testbe öltözött s leggyakorlatibb filozófia...

1825

BERZSENYI DÁNIEL A VERSFORMÁKRÓL

...A vers nem egyéb, mint az ének vagy tánc természetét követő beszédforma; mely mint külső része a poézisnek egyenesen alája esik a szépművészetek legfőbb, legközönségesebb törvényének, ami nem egyéb, mint a régi *arisztoteleszi* definíció: *a természet szép követése.*

Szép követése a természetnek pedig az, mi az emberrel és természettel egyez, vagy magyarázólag, *ami az embernek és az emberiséget illető dolgoknak legfőbb karaktereikkel és céljaikkal öszevillik.* Mert az ember csak magát szereti leginkább, s csak magát látja legfőbb szépnek, elannyira, hogy a legfőbb ideákban, az istenekben sem láthat egyebet, csak emberi szépet; de mivel érzi, hogy része mind a Teremtőnek, mind a természetnek, tehát magával együtt szereti az istent és természetet is; hogy mindeniket jobban szerethesse, mindeniket részint megemberesíti, azaz megszébbíti, részint pedig a magok valóságaikban hagyja, vagy azoknak természeteiket követi, mert a szeretet nem *egységet*, hanem csak *öszveegyezést* vagy *harmonias különféleséget* kíván; azaz az embernek és emberiséget illető dolgoknak nem *minden*, hanem csak *legfőbb* karaktereiket és céljaikat hozza harmóniába a poéta.

Ugyanezért a természetet szépen követni annyi, mint azt részint szébbíteni, részint pedig követni, vagy rövidebben: szébbítve követni; s innét látni való, hogy mind a poétai szébbítés, mind a poétai követés nem *minden*, hanem csak *főbb oldalú* szébbítés és követés; mert a minden oldalú szébbítés természetlenséget, a minden oldalú követés pedig másolatot, prózai természetet, vagy igazábban szólván, *majmolatot* ad; mert a természet végtelen individualitásait egészen másolni nem lehet. Ugyanezért minden poétai szébbítésnek és követésnek egyik legfőbb, legközönségesebb törvénye az *egyszerűség.*

Az embernek legfőbb karaktere a józan ész vagy okosság legfőbb célja lelki természetének harmonias kifejtése, emelése, szabadsága s ezen maga szépségének közlése, továbbterjesztése, s ezáltal a lelki teremtés munkájának örökös folytatása.

A józan észnek legfőbb, legközönségesebb törvénye: *a józan közép-szer*; mely valamint az észnek, úgy az izlésnek is legfőbb, legközönségesebb törvénye: mert az ember, valamint lelkére Isten és a többi állatok között középen áll, úgy testi természetére nézve is igen egyszerű és közép-szerű a többi állatok között, s ugyanazért minden *egyszerűben és közép-szerűben* a maga legbelsőbb valóját látja és szereti.

A lélek harmoniás kifejtésének és közlésének valamint legfőbb célja, úgy legfőbb törvénye is a *szabadság*, azaz az emberi közép-szerbe szorított, részint véges, részint pedig végtelen szabadság; véges ti. a testiekben, végtelen pedig a lelkiekben. Innét van, hogy oly kedves előttünk az énekben és a táncban, a meghatározott hangokban és mozdulatokban a szabad könnyűség; érezzük ti., mint uralkodik a lélek a testen, mint emeli felül azon magát, mint játszik azzal szabad könnyűséggel; érezzük, hogy a lelegelevenebb, a testen leguralkodóbb, legszabadabb lélek a legszebb lélek; innét van, hogy az önszereteten, azaz a magán felülemelkedő léleknek szabadsága oly isteni szépnek látszik előttünk.

Ezen princípiumok lesznek tehát azon legfőbb szempontok, melyek szerint aethetikai vizsgálódásinkat a versformák körül intézgetni fogjuk, és pedig ilyformán:

A görög forma követi az ének természetét háromféle módon, úgymint: a meghatározott számú szótagokból álló sorokkal, a különféle nyugpontokkal és a metrum táncával.

Az ének külső természete áll a hang hullámos szállongásában, annak különféle megszaggatásaiban, nyugpontjaiban és az egyforma hangok visszafordulásaiban. Hogy a görög forma az éneknek három elsőbb karaktereit nyilván követi, látni való: de követi az még az egyforma hangok visszafordulását is, a metrum egyforma kontúrjainak egyezetével, csak hogy ez nem oly éles, nem oly másoló s mindenoldalú követés, mint a kadenciáké; hanem csak egyszerű, egyoldalú, közép-szerű, de éppen ezért aethetiás követés.

Ez a forma tehát megegyez az ének természetével, de még az ember legfőbb törvényeivel, *a józan közép-szerrel és szabadsággal* is; mert tudjuk azt, mely szabad természetű ezen forma, s tudjuk, mely nagy szabadsággal bántak és bánhattak azzal az okos görögök.

A metrumtalan rímes vers követi az éneket szintúgy háromféle módon, úgymint: a meghatározott számú szótagokból álló sorokkal, a különféle nyugpontokkal és a kadenciákkal. Ez a forma tehát kö-

zeli a görög formához, egyszer azért, mivel szintűgy csak háromféle módon követ; másodszer azért, mivel szintűgy csak egynemű stílb követ; harmadszer azért, mivel valamint a görög az egyenlő hangok visszafordulását csak bizonyos aesthetiás távulatban követi, úgy ez is az ének hullámain, nem meghatározott metrummal ugyan, de valami gördületű s változatú hangokkal, bizonyos távulatban követi vagy követheti. Ez a forma tehát a maga nemében szintoly egyszerű természetű és szép, valamint a görög; mert a metrum hiányosságát eléggé kipótolják az igen élesen követő, igen éneklő és pittoreszk kadenciák, az igen meghatározott számú szótagok és nyugpontok, elannyira, hogy ez minden metrum nélkül is sokkal élesebben követi az éneket, mint a görög formának sokkal csendesebb és szabadabb metruma, úgyhogy éppen az az aesthetiátlanság van benne, hogy igen élesen követ; de egyéberánt igen megegyez az emberhez illő józan középsszerrel és szabadsággal, s csak annyiban különböz a görögtől, hogy a metrum inkább a táncnak, a kadencia pedig inkább az énekek típusa.

A metrumba szedett rímes vers ezen egyszerű formáktól távozik kétféleképpen, úgymint: a követésnek számát eggyel szaporítja, és a követésnek két különféle természetű stíljait keveri össze, úgyhogy ez nemcsak énekel, mint a szabad rímes forma, nemcsak táncol, mint a görög, hanem egyszerre táncol és énekel. Ez a forma tehát mind azért, mivel a követés számát szaporítja, mind azért, mivel két különféle stílokat kever össze: látni való, hogy igen messze távozik az aesthetiás középsszertől, egyszerűtől és szabadságtól...

Mely szerint látni való, hogy én akár mint gondolkodom, a rímes metrumokban semmi jót nem találok; hanem azt igenis látom, hogy azok azon íztelen időknek és nemzeteknek karikatúrái, melyek a szépet mindenkor a csecsebecsében, a bábokkal tömött épületekben, mázos pofákban, lisztes-tornyos parókákban, bufánokban s más ily példátlan íztelenségekben keresték és látták. De ha az oly nemzetek, kiknek metrumjuk sincs, mégis metrumoznak, ezt az ízléstelenséget nem érezték is, kell azt a magyarnak az ő igen férfias ízlete és szabad geniusa szerint éreznie, s óhajtom is, hogy érezze. Mert ámbár a mi muzsikátlan időnkben azt nem mondhatjuk *Plátóval* és *Arisztotelesz*-szel, hogy *a nemzeti létel a húrhangtól is függ*; de csakugyan mondhatunk annyit, hogy poéziánkban a nemzeti szellemre figyelmeznünk illik, mert a nemzetiségnek nagy része a nemzeti ízlés.

Ugyanazért óhajtanám, hogy e részben is azon az úton marad-

nánk, melyre minket felserkent geniusunk első intése vezetett. Ez az út a *józan középsernek és szabadságnak* útja vala, melyen a genie szabadon szárnyalhatott, a nem genie pedig legalább csúffá nem lett; óhajtanám, hogy általlátnánk azt végre, hogy a művészi tökélet nem artistai kötélén táncolás, valamint a poéta nem muzsikusz; általlátnánk, hogy valamint ezen különféle ideáknak öszvevarása szülte ezen céltalan formát, úgy ezeknek elválasztása azt örökre eltörülné. De reményilem is, hogy valamint ezen ideákat elválasztjuk, azonnal látni fogjuk, hogy a *kötélén táncolónak* igen is legnagyobb mestersége az, ami legnehezebb; mert mesterségének célja nem egyéb, mint tehetségeinek a különféle nehézségek meggyőzése által való csudáltatása; a poétának ellenben egész tudománya s annak minden céljai a józan okosság és ízlés törvényei által szorosán meg lévén határozva, néki a szükségtelen nyűgöt a józan ész, a feleslegvaló piperét pedig az ízlés egyformán s igen nyilván tiltják.

Így szintén a muzsika része ugyan a poézisnak, de azt a lelki muzsikának alája kell rendelni, mert a muzsikát is egyedül a lélek teszi széppé; annyival inkább pedig a poézisban nem a hang muzsikája, hanem egyedül a lélek a legfőbb cél, a léleknek legfőbb célja pedig a szabadság, melyeket a poétának nem elfojtani, hanem emelni, szobítani illik...

1826

BERZSENYI DÁNIEL BÍRÁLATOK

...*A Rom*, allegóriás költemény hexameterekben Vörösmartytól, mely minden csudás és rémes regényessége mellett szép rajzolatit adja az emberi életnek s az emberiség változó örömeinek.

...*A Délsziget*, mely ismét valami rémregényes és rejteményes költemény két hosszú énekben Vörösmartytól. Tárgya, úgy látszik, a férfiúi és asszonyi természetek rajzolatit adni, de ez a tárgy oly végtelen és fejthetetlen allegóriákba van merítve, hogy azt inkább csak sejteni, mint látni lehet, s megvallom, hogy az egész műnek nagyobb része reám nézve érthetlen...

...A gyűjtemény nagyobb költeményei: „*A két szomszédvár*” hősrége Vörösmartytól... A hősrége Vörösmarty ismeretes erő- és kellemteli nyelvében és verseletében lévén öntve, abban az egész eposzi előadás nagy művészi tökélyű. A tárgyra nézve ellenben jónak látom a szerzőt arra kérni, hogy Múzsájának szebb, azaz emberibb és természetesebb tárgyakat válasszon, s ne tartsa lantjához méltónak az oly kannibálokat, minő a két szomszédvári hős. Ha vérvitákat akarunk zengeni, vagynak a nemzetnek elig szent harcai, s ezek a valódi hősköltészet tárgyai. Ha pedig új tárgyakat akarunk költeni, akkor olyanokat illik költenünk, melyek a mi szelíd keresztény bölcséletünk iránylatával egyezők, ami pedig nem kannibáloság, hanem idillizmus, azaz idilli ideál...

1832

BERZSENYI DÁNIEL

KRITIKAI LEVELEK VI.

...én leginkább csak azt hiszem, hogy kritikánk legtöbb hibája tudatlanságtól van, s valamint egyebekben, úgy e részben is mind-
eddig csak a mi örökös grammatikánkat úzzuk-fúzzuk. Ez a szó
ilyen, amaz amolyan, ez a rím avagy metrum jó, amaz nem jó, s így
egész kritikánk csak külkritika, ami pedig belkritika nélkül nem ad-
hat egyebet egyoldalú ítéletnél; mert valamint a leglelketlenebb ver-
selőt külsemmikért magasztalja, éppen úgy a leglelkesebb művet
külsemmikért ócsárolja.

Innét van, hogy az ily kéregkritika mellett poéziánk külműve
előbbre ment ugyan, de annak belműve, az egész külre függesztett
figyelem miatt, minden bizonytalannal bukott. Valódi kritika csak az,
mely a külkritikát a belkritikával egyesíteni tudja; s tudja, hogy a
legfőbb poézis a kül- és beltökélyek harmóniájában áll ugyan, de
mégis leginkább a lélekre függeszti a figyelmet. Mert tudja, hogy a
valódi poézis maga a lélek, mely valamint mindenben, úgy a poézis-
ben is felül van a testen emelkedve; s tudja, hogy a poézis muzsikál
ugyan a fülnek is, amennyire a lélek fennebb céljai engedik, de
azért korántsem fülmuzsika, hanem legfelsőbb lelki muzsika, azaz
a gondolati, érzelmi és képzeleti tökélyek harmóniája; s tudja, hogy
ez a harmónia a szépkritikának legfőbb tárgya, a fülmuzsika ellen-
ben csak oly elmaradható külség, mely nélkül a poézis egészen el is
lehet, mert minden rím és metrum nélkül lehetünk nagy poéták, s
lehetnek még oly nemzetbeliek is, kiknek nyelve egészen muzsikát-
lan...

1829 előtt

BERZSENYI DÁNIEL

A KRITIKÁRÓL

...Valamint bírálatod tárgya – a mű – kül- és belművészetek egyesületéből alakult: úgy a te kritikád is kül- és belkritikák egybefolyásának alakulatja legyen; mert egyedül ezen kétféle kritika egyeteme formálja a teljes kritikát, avagy kritikai egészt, magában pedig mindenik csak hiányos, egyoldalú nézeteket adhat.

A belkritika, mint veleje a dolognak, magában is nagy értékű lehet ugyan; de a külkritika, kivált, ha poétai művet bíralsz, mi lehet magában egyéb, mint valami tökéletlen nyelvészi bukdozat, holott tudni való az, hogy a költészet nyelvét s egyéb külalakait leginkább csak annak lelkéből s egyéb alkotó elemeinek összeállításából lehet igazán megítélned, amit természet szerint csak úgy tudhatsz, ha a belkritikát teljes mértékben bírod.

Hogy pedig azt úgy bírd, nem elég a művet csak úgy magában megbírálni tudnod, de meg kell azt tudnod bírálni még azon legfőbb szempontból is, hol az a kérdés: mint illik össze az egész mű a nemzetnek s emberiségnek célaival és az egész kultúra bölcseletével? Mert ezen legfőbb szempont szerint az egész mű csak része az emberképzet nagy művészetének, avagy bölcseletének, melyekkel a műnek, mint résznek, összeállése annak legfőbb érdeme; össze nem illése ellenben leglételesb hibája.

Hogy pedig ezen legfőbb életkérdés szerint tudj ítélni, nem elég oda holmi homályos ízlet és az oskolai elméletek tudománya; – nem elég oda csak azt tudnod, hogy „haladnunk kell”, de tudnod kell azt is: *merre és hová?* Mert ha ezt nem tudod, nem vagy képes az igaz és hamis haladások közt különbséget tenni. Tudva van pedig a kultúra történeteire figyelmezők előtt, hogy gyakran vannak az emberképzet sokoldalú és sokcélú munkájában oly hamis haladások, melyek nem előre, hanem hátramenetelek, és annak legbelsőbb megvesztői szoktak lenni; s tudva van, hogy mind a Nilus és Ganges melléki, mind a görög és római kultúrák enyészetének okai nem külsők, hanem belsők valának; s hogy ezen utóbbiak, minekelőtte azokat a külvész végképp elrontá, már századokkal előbb magokban

veszni tértek, s ezen belvész mesterei éppen azok valának, kik haladásukat véleik, midőn mindig hátra menének.

Csak úgy lehet tehát belkritikád teljes tökélyű, ha nemcsak a már megtörtént célos és céltalan haladások minden titkosb karakterisztikáit ismered, de meg tudod ismerni még az időnként történhető két is minden oldalairól s minden következeiteikkel együtt. Ezen ismeretek nélkül belkritikád csak valami homályos lélektudományi szemlélet lehet, s csak úgy lehet az fentebb kritikai nézet, ha azt legfőbb poétai és filozófusi világnézetekhez illeszteni tudod.

Ugyanezért, míg ezen legbelsőbb és legfőbb kritikai szempontokhoz szemeid meg nem nyílnak, azaz, míg az emberiségnek, nemzeteknek és kultúrának legfőbb céljait és viszonyait, az igaz és hamis kultúra minden bélyegeit teljes fényben nem ismered; s míg a régi két nagy nemzet és jelenkor bölcsességéből egy reánk illő egészt alakítani nem tudsz, addig jelesebb művek ismerőjének és bírálhatójának ne véld magadat; mert bírálatod, mind magadra, mind a tudományokra nézve nemcsak haszontalan, de kártékony is lehet. Ami pedig ne csak a belkritikára nézve legyen mondva, de némüleg mondva legyen a külkritikára nézve is, mert amint mondám, ezek egymásba folynak, s egyedül csak úgy tudod igazán megítélni a részt, ha tudod az egészet...

1833-35

BERZSENYI DÁNIEL POÉTAI HARMONISZTIKA

...Schiller értekezete a naív és szentimentális költészetekről jó intő példa arra, mennyi készület kívántatik még oly geniusnak is, mint Schiller, hogy a poézis természetéhez jól tudjon szólni; mert ő minden bizonnyal ezen értekezésben, minden mély látásai mellett is, gyakran fonákul lát.

Így midőn a naív és szentimentál szellemek gyökereit nyomozza, annyira téved, hogy a naív görög poézist a kultúrátlan, természetes emberiségéből, a mostani szentimentalizmust pedig az emberi műveltségéből származtatja. Amit természet szerint egészen meg kell fordítani, s azt kell mondani, hogy a görög szépkultúra, és legfőbb görög műveltség szülte a naív görög poézist; a mi kultúrátlanságunk pedig, azaz a szépkultúra nemléte, ami éppen annyi, mint nemkultúra, szülte a mostani nagy szentimentalitást, mely minél nagyobb, annál nagyobb kultúrátlanságra mutat.

Schillernek azt kellett volna itt mondani, hogy a természetes, következőleg szép és jó görög kultúrából folyt a görög poézis; a természetlen és így rossz és rút kultúrából pedig foly a szentimentalizmus. A görög kultúra természetes; de csak annyiban, amennyiben minden ideálnak egyszersmind természetesnek kell lenni, mert nincs rútabb a természetben, mint a természetlenség. De úgy látszik, Schiller még azt sem látta által, hogy a mi igen egyoldalú s ugyanazért igen tökélytelen kultúránkat a görögök mindenoldalú s így minden-tökélyű kultúrájokhoz még hasonlítani sem lehet; hacsak a mi boldogtalan kínai ábécénket, azt a minden terminológiák terminológiáját kultúrának s a görög muzsika és gimnasztika nagy harmóniájának nem tekintjük...

Mindaz, amit Schiller a kultúrából származtat, nem egyéb, mint tudatlanság, és amint már mondtam, szeretetlenség szüleménye. Nem szeretetni, hanem bámultatni akarunk; s nem az ifjúságnak és népnek énekelünk, kiknek használhatnánk, hanem tudós terminológusoknak, kiknek már nem használhatunk.

S ha tudná a poéta, hogy minden fölöttébbvaló rút és rossz; s ha tudná, mi a fölöttébbvaló és mi a szép közélet; kerülné a szenti-

mentalisták fölcsigázott gondolatait, érzelmeit és képzeleteit; ha tudná, hogy a költészet fő célja és tökélye a gondolatot minden lehető módon érthetővé, érezhetővé s mintegy láthatóvá tenni; nem vonná le tárgyairól a testet, hanem inkább lelki tárgyainak is testet adna, mint a görög; s nem burkolná mindennapi gondolatait a tudós miszticizmus burokjába, hanem inkább a legmélyebbet is gyermeki alakba ölteté, mint a görög...

A poézis Hellasban néprelió volt, nálunk pedig népképzet. Ugyanezért legfőbb feladás a poétának a poézist úgy popularizálni, hogy egyszersmind a mívelt ízletnek is eleget tégyen. Amit pedig én korántsem látok oly nehéz föladásnak, mint Schiller; mert a népen és popularitáson nem parasztot és parasztságot kell érteni; hanem azon népet, mely a poézisnak elfogadására el van készítve, és azon szép természetes együgyűséget, mely a régiek jobb költészeit bélyegzi. Az ily populáris poézis egyiránt szól mind a míveltebb, mind az együgyűbb néphez, és az éppen a cél, hogy ezekhez egyiránt szóljon, vagy igazabban, inkább azokhoz, kiknek még használhat, mint amazokhoz, kiknek csak gyönyört adhat. Mert főntebb cél a többséget lelki világba emelni és teremteni, mint a már ott levőket gyönyörködtetni...

...A költészeti beszédnek számtalan formái vagynak és lehetnek ugyan, de annak fő formáit mégiscsak három Charis formálja, úgymint: a lírai, drámai és eposzi költészet; úgyhogy minden egyéb formák csak annyiban poétai formák, amennyiben ezen három fő formákhoz közelednek és rokonodnak; mennél messzebb távoznak pedig ezektől, annál inkább csak különféle általmenetek a prózába.

Mivel pedig ezen három főforma ismét három fölétszerét adja a költészeti szépnak; tehát itt is csak azt kell mondanom, hogy a legfőbb költészet nem csupa líra, nem csupa dráma és eposz, hanem ezeknek harmóniás vegyületű középlete; oly középlet, mely a lírai muzsikát, drámai szobrozatot és eposzi festményt egy alakban egyesítvén, mindezen költészeti szépnak közönét és legfőbbjét alakítja.

Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek nem a versformákról vagyunk mondvá; hanem azon költészeti formák belső természeteiről. Noha azokra nézve sem merem állítani, hogy a drámában és eposzban a lírai érzelmekhez lírai versformák is ne illenének. Holott a sok egyforma vers csakugyan előbb okozhat unalmat, mint a különféle tárgyak természetével változó versformák különfélesége unalmas tarkaságot; midőn egyébiránt is a dolog természete azt látszik mu-

tatni, hogy a szenvedelmes beszédhez igenis más forma illik, mint egyéb félprózai beszélgetéshez.

A költészeti formák belső tulajdonságaira nézve pedig kérdést nem szenved, hogy a legfőbb formában ezen három Charisnak ölelkeznie kell. Mert valamint az oly szüntelen muzsikáló lírát, mely sem fest, sem szobroz, hanem csak érzelg meg érzelg, muzsikál meg muzsikál, Pindarosz és Horatius festő, szobrozó és egyszersmind ömlengő ódáikhoz nem hasonlíthatom; úgyszinté azt is meg kell Herderrel vallanom, hogy engem is hamar meglep az eposzi szender, ha a drámában és eposzban a szobrozatok és festmények mellett egyszersmind az emelt szív beszédeit is nem hallom...

Szintoly pompásan, mint hamisan szólá *Bouterweck*, midőn a szomorú- és vígjátékokra azt mondá, hogy a poézis általában csak extremumokban ünnepli diadalmi pompáját; mert csak ott koncentrálja magát a poétai effektus egy oly érzetben, mely másik alatt nem áll.

Azt gondolnók ily beszédre, ha egyéb tisztább helyeire nem emlékeznénk, hogy ő valójában a tragoédiát halottasháznak és siralom völgyének, a lennkomikumot pedig fonó-lakzinak nézi. Azonban én úgy vélem, ezt csak úgy kell érteni, hogy a szomorú- és vígjátékok egymásra nézve extremumok ugyan, de magokban mégsem extremitások. Különben a szépnak Apolló templomára írt örök törvénye a „Semmit ne fölöttébb” a dráma világban egészen fölfordulva volna?

Igaz ugyan, hogy a vígság, mint már magában szép és kellő érzés, nem hamar esik túlságba; de csakugyan mégis nem a szertelen hahota, hanem csak az aesthesisi mosolygás közelít a legszebb lélek-színhez: a vidám nyugalomhoz; a csupa szomor és annak végletei pedig még inkább ellenkeznek a poétai játékkal és a lélek szabadságával...

Az igazi poézis, ez a tündér világtükör, minél inkább poétai világtükör, annál inkább nem egyes színeit, hanem mindenkor egészét mutatja az életnek; az élet pedig nem csupa szomor, nem csupa vígság, hanem csak ezeknek vegyülete, és éppen az a valódi poézis, mely a valóság tarka vegyületét harmóniás vegyületté formálja.

A görög tragoedia igen egyszínűleg komolynak látszik ugyan, de valójában mégis vegyes érzelmeket ad. Mert ha egyrésről az emberiség fájdalomba osztoztat, másrésről az ideális világ látásával gyönyörködötet, az erény nagy jelenetei által emel, a fátum isteni ideája által pedig nyugtat és rezignációra szoktat, azaz tehát egy-

szerre sebhét és gyógyít. Így az igazi poétai vígjáték vagy lenn-komikum egyrésztől vidámit és nevetet ugyan, de másrésztől a tréfa alá rejtett komoly igazsággal és komoly célzattal komolyít.

Nemcsak a jobb drámák adnak pedig ily vegyes érzelmet, de ily vegyes érzelműk sok jobb lírikumok is, valamint igen érezhető az érzelmi vegyület még a magyar táncmuzsikában is. A mi komoly toborzónk nem csupa szomor, annyival inkább nem siralom; hanem a legszebb hős érzelmek pompás vegyülete; valamint a mi víg táncdalunk is nem csupa víg, hanem a szerelem vegyes érzelmeinek mosolygó ölelkezete. Ott Hektor búcsúzik Andromachétól; itt a harcból visszatérő ölelkezik. És a magyar muzsikának ezen igen ideális karakteréből jött az, hogy Biharinak még halotti nótájából is kimosolyog a táncütés.

...Ha már oly lírai hangok és villámok, milyenek a Horatius ódája és magyar muzsika, ennyire vegyítnek; hát mikor a költészet nagyobb terű drámában és eposzban vagy éppen egy shakespeare-i nagy drámaeposzban az egész tarka világnak tükre akar lenni; nem lehet-e illendő mértékben Shakespeare és Calderon?

Én úgy hiszem, a tárgy terjedésével együtt terjedhet és világosulhat a vegyület; s hogy terjedjen és világosuljon, a költészet tökélyéhez tartozik. Mert ideig-óráig elég gyönyört lelünk a francia ízetű kertnek rendszeres szépségeiben; de sokára csakugyan megúnjuk azt, és örömmel lépünk az angolparkba, onnét pedig a kopasz Alpesekre. Melyre nézve bátran elmondhatjuk, hogy a nagyobb kiterjedésű költészetek, melyeknek különféle részeik mintegy különös egészeket formálhatnak s az ellenkezetek tarkaságának enyhítésére elég középszíneket vegyíthetnek, inkább lehetnek képei az angolparknak, mint a francia ízetűnek.

Hogy a hellenek a tragoediában igen egyszínűleg komolyak, nemcsak onnét van, mivel az ő tragoediáik igen lírai hangúak; de onnét is, hogy ők az erényt és imádott hős eleiket istenítő tragoediát úgy tekinték, mint valami legünnepebb szentséget és relígiót, melynek komoly méltóságához a humoros játék természet szerint nem illhetett.

Nálunk ellenben, hol a legkomolyabb tragoedia is csak játék, e részben sokkal tágabb untunk nyílt, s tán célirányosb is a még igen földszagú népet az elevenebb tarkával a lelki világba csalogatni, mint az egyszínűbb komolysággal a poézis publikumát fogyasztani.

Schiller gáncsolja Goethét, hogy Egmontban a Kláríka képében

megjelenő szabadság a komoly valóságból egyszerre valami operavilágba ragad bennünket. De én úgy érzem, köszönettel tartozunk Goethének, hogy a fojtó és kínzó valóságból egy szebb tündérvilágba emel, és a leverő fájdalmak után enyhülten bocsát el, mint a görögök, kik ugyanezen célból a szomorújáték után vígjátékot következtetének, hogy a szívnek vidám nyugalomát visszaadják.

Ily vegyület nélkül szintoly komoly fájdalommal hagynók el Egmontot, valamint Schiller Don Carlosát. Úgy látszik, Schiller nem ismeré a valódi tragoediai pátoszt és halált, melyekben a fájdalomnak mindenkor valami édessel és szívemelővel kell vegyülve lenni, úgyhogy nem ok nélkül mondja Jean Paul, hogy a poézisban örömben hal meg az ember... midőn Don Carlos hidegen az inkvizítornak általadatik, vegyül-e borzalmunkhoz valami édes vagy fölséges? Így midőn Egmontban az erényt dűlni, a bűnt dűlni láttuk, csupa leverő, csupa prózai komoly lett volna látásunk, ha azt Goethe az ideális világ és egy szebb jövendő látásával nem vegyíté vala. Az ily szép csuda és szép lélekjelenetek már magokban poétai szépek, mivel azok már magokban religiói benyomással vagynak összekötve; itt pedig Klárikában a szerelemnek, szabadságnak, az erénynek és egy szebb életnek érzelmei összefolyván, Egmont tömlőcét templommá dicsőítik, s oly égi fényt vetnek sötét szíveinkre, mint a zivataros felhők közül egyszerre kimosolyodott hold Schiller koporsójára.

1832

JEGYZETEK

A KEZDETEKTŐL A FELVILÁGOSODÁSIG

A kötet szemelvényeiben általában egyes művekből kiemelt részleteket közlünk. A kihagyásokat három pont jelöli.

GYÖNGYÖSI GERGELY: DIRECTORIUM, RÓMA, 1515 után

Gyöngyösi Gergely, a XVI. század elejének egyik legkiválóbb pálos szerzetese, 1472-ben született; 1493-ban iratkozott be a krakkói egyetemre. Rendjébe 1490 után léphetett.

VITAE PATRUM – Az atyák élete; a korai keleti szerzetesek (remeték) életrajzait tartalmazó könyv. A pálosok remeteéletet folytattak, s emiatt különösen kedvelték.

TERTIA, SEXTA, MATUTINUM, COMPLETORIUM – a napi zsolozsma időhöz kötött részei

AZ OBSZERVÁNS FERENCESEK RENDTÖRTÉNETE

A krónika anyagát Szalkai Balázs kezdte gyűjteni (1420–33). Első részét 1500 körül fogalmazta egy névtelen szerző. Temesvári Pelbárt verses sírfelirata 1504-ben készült.

BÁNYAI FERENC – 1481–85-ben választották meg vikáriusnak (tartományfőnök)

PÁLYI GÁBOR – 1477–81-ben rendfőnök

SENTENTIÁK – Petrus Lombardus műve; a teológiai előadók ezt kommentálták

LASKAI OZSVÁT (1450?–1511) – 1497–1501-ben a rend tartományfőnöke. Művei: *Biga salutis* (Üdvösség szekere), Hagenau, 1498–99; *Gemma fidei* (A hit drágaköve)

STELLARIUM – teljesebb címe: *Stellarium coronae Mariae Virginis* (Szűz Mária csillagkoronája), Strassburg, 1496

POMERIUM – Gyümölcsös kert, Hagenau, 1499

SZERÁFI ATYA – Assisi Szent Ferenc, a rendalapító

GYÖNGYÖSI GERGELY: A PÁLOS REND TÖRTÉNETE, 1521–26 között

CSANÁDI ALBERT (Adalbert) – a középkorvégi pálos rend már humanista műveltségű költője. Levelének címzettje: a horvát származású Zalánkeményi János, aki utóbb rendfőnök lett. Csanádi latin versei megmaradtak, a magyar elveszett. Korábban sem latinul, sem magyarul nem jelent meg.

ELSŐ REMETE SZENT PÁL – a pálos rend névadója, egyiptomi remete, akit az életforma kezdeményezőjének tartottak

MEG VAN ÍRVA – a bibliai idézetek: Jakab levele, 1, 20; Lukács evangéliuma 6, 37. A helyeket a fordító találta meg.

A MAGASSÁGOS – 76. zsoltár 11. vers (a fordító)

MINDENESETRE... – a fordító szerint 4. zsoltár 5. vers és Pál apostol ephesusiakhoz írott levele (4, 26)

„A PACSIRTA HÍRNÖKE” – nem Zalánkeményi verse

FEHÉREGYHÁZA – Óbuda melletti pálos kolostor

KARTHAUZI NÉVTELEN: PRÉDIKÁCIÓK, 1526–27

A lövöldi karthauzi kolostor lakója volt, nevét nem ismerjük. Műve az Érdy-kódexben maradt meg, terjedelme mai nyomtatásban kb. 1000 lap.

„FÉNYESKEDJENEK... – Máté evangéliuma 5, 16 alapján (a fordító)

SZAMÁR SZÁJA – Balaam szamarára céloz, amely megszólalt (Mózes 4. könyve, 22, 22–35)

„KISDEDEK – az ószövetségi Bölcsesség könyvében 10, 21 alapján (a fordító)

„KI ALKOTTA... – Mózes 2. könyve: 4, 11; (a fordító)

„NE MONDD... – Jeremiás próféta, 1, 7 (a fordító)

IVANICH PÁL ELŐSZAVA, 1451

Az író Vitéz János a zágrábi egyházmegyéből hívta maga mellé Nagyváradra (1445). Pál főesperes vezetékneve ismeretlen; Hunyadi János a királyi kancelláriából emelte ki és vette maga mellé. A latin szöveg egyetlen kiadása: J. G. Schwandtner: *Scriptores rerum Hungaricarum* II, Vindobonae, 1746, 7–8. Magyar fordítása megjelent: *Magyar humanisták levelei*, kiad. V. Kovács Sándor Bp., 1971, 55–56.

Szent Severus – Sulpitius Severus, Tours-i Szent Márton életrajzírója

VITÉZ JÁNOS LEVELE PÁL FŐESPERESHEZ, 1448

Vitéz János leveleskönyvének 3. levele. Eredetije Schwandtnernál (II, 13–16), magyar fordítása *A magyar humanisták levelei*-ben (64–67). Ivanich filológiai megjegyzéseit elhagytam, mert csak a latin eredeti mellett érthetőek.

DAVUS – rabszolga Terentius egyik darabjában; itt: tanulatlan ember
ODIPUSZ – mondabeli görög király Thébában; itt: tanult ember

BEKÉNYI BENEDEK LEVELE WERBŐCZI ISTVÁNHOZ, 1514

Az Ugocsa megyei eredetű Bekényi Benedek családjában közel egy évszázados volt már akkor az értelmiségi foglalkozás. Bécsben Werbőczi István támogatásával tanult, s itt látta el előszóval Janus Pannonius elégiáit, amelyeket pártfogója küldött Bécsbe, és tanára, Joannes Camers rendezett sajtó alá. A latin eredetit Ábel Jenő és Hegedűs István közölték újból (*Analecta nova*, Bp. 1903, 38–40). Magyar fordítása először *A magyar humanisták levelei*-ben jelent meg (461–63). Itt javított változatát kapja az olvasó.

AUSONOK – ókori itáliai nép; itt: a rómaiak

SULMOI DALNOK – Ovidius

KEKROPSZ UTÓDAI – az athéniak

VERANCSICS ANTAL LEVELE VERANCSICS MIHÁLYNAK, 1538

A levélíró (1504–1573) Dalmáciában született, 1530-tól János király titkára volt. 1549-ben a Habsburg-párthoz csatlakozott, 1569-ben esztergomi érsek lett. A latin eredeti először *Verancsics Összes Műveinek* VI. kötetében (Pest, 1860, 3–5.), majd hiánytalan szöveggel a XII-ben jelent meg (201–203).

DÉLOSZI FÜRDŐ – Délosz görög sziget, ahol Apolló, a költészet istene született. A déloszi fürdő hiánya: tehetségtelenség.

VERANCSICS ANTAL LEVELE ANDREAS RAPICIUSNAK, 1558

Megjelent Verancsics Antal műveinek id. kiadásában (VII, 254–56).

PALEARIUS – Aonio Paleario (Antonio Della Paglia, 1503–1570) olasz humanista, eretnokség miatt végezték ki.

BEMBUS – Pietro Bembo (1470–1547) olasz humanista, latinul és olaszul írt.

JOVIUS – Paolo Giovio (1483–1552) olasz humanista, történetíró

BARANYAI DECSI JÁNOS LEVELE TELEGDI JÁNOSNAK, 1598

A levélíró teljes neve Baranyai (Baronyai) Decsi Csímor János (1560 k. – 1601). Wittenbergben és Strassburgban tanult, Kolozsvárott és Marosvásárhelyen tanított. A levél kiadása Baranyai Decsi János *Magyar históriá*-jában, Pest, 1866 (közli Toldy Ferenc, LXVIII–LXXI). Telegdi János rövid, rendszeres bevezetést írt a magyar rovásíráshoz, mely 1598-ban nyomtatásban is megjelent. Mind e mű, mind Baranyai Decsinek a szerzőhöz intézett levele csak kéziratos másolatokból ismeretes.

SPÁRTAI BOTLEVÉL – botra véssett levél, Gellius írja le az *Attikai éjszakák*-ban (Noctes Atticae, 17, 9, 6; a fordító megjegyzése).

DÉVAI BÍRÓ MÁTYÁS: MAGYAR HELYESÍRÁS, KRAKKÓ, 1549

Az író 1523-ban Krakkóban, 1529–30-ban Wittenbergben tanult, 1545-ben halt meg. Elsőnek írt magyarul reformációs tanokat hirdető könyveket. Itt közölt kiadványának eredeti címe *Orthographia Ungarica*; először 1538-ban, Krakkóban jelent meg, ma csak egy 1549-i kiadása ismert. A szöveget Toldy Ferenc adta ki *Corpus grammaticorum linguae Hungaricae*, Pest, 97; Melich János faksimilében jelentette meg (Magyar Könyvszemle, 1908; Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 8, 1908). – B. A.: Abádi Benedek latin monogramja.

PESTI GÁBOR: EZÓPUS FABULÁI, BÉCS, 1539

A könyv hasonmás kiadását Varjas Béla rendezte sajtó alá (Bp. 1950). Pesti Gábor Bécsben tanult, utána Erdélyben, János király oldalán dolgozott.

PARABOLA – megszokott magyar megfelelője az evangéliumfordításokból a középkor óta ismert „példabeszéd”. Az ókori retorikák értelmében olyan hasonlat, amelyet vagy a természetből, vagy az időhöz nem kötött emberi életből vesz a szónok, harmadik forrása az állatok élete (fabula).

GELIUS – előbb említett művében beszél a fabuláról (2, 29, 1, a fordító megjegyzése)

AGATHIAS – görög költő és történetíró (kb. 536–82)

QUINTILIANUS – retorikai tankönyvében a fabuláról: 5, 11, 19 (a fordító)

SYLVESTER JÁNOS: MAGYAR-LATIN GRAMMATIKA, ÚJSZIGET, 1539

Az író Szinérváralján született, i-ző nyelvjárását szűkebb pátriájából hozta magával. Krakkóban és Wittenbergben tanult, 1534–43-ban Nádasdy Tamás sárvári udvarában iskolamesteri állást töltött be, utána a bécsi egyetem héber tanszékét kapta meg. Pártfogója Sárvár-Újszigeten nyomdát rendezett be Sylvester műveinek kiadására (1536). Itt jelent meg nyelvtana és újtestamentum-fordítása (1541). A nyelvtan eredeti címe: *Grammatica Ungaro-Latina*. Toldy Ferenc adta ki újból (*Corpus grammaticorum*, Pest, 1866, 1–78). A fordítás ennek alapján készült (4–5, 74–75). – A görög betétek magyar jelentése:

Προπαιδεύματα – bevezetés

μαθηματικα – fölösleges tudomány

*Οναιό αυου ταυτης της πολυμαθιας – légy boldog ezért a nagy tudomá-

nyodért. Gellius-ból származik (14, 6). Kapitánffy István volt szíves kike-
resni és a Toldynál hibás szöveget helyreállítani.

γλωττομαχία – nyelvek harca

SYLVESTER JÁNOS: ÚJTESTAMENTUM, ÚJSZIGET, 1541

Faksimile kiadása 1960-ban jelent meg. A közölt részlet a kötet végén álló
magyarázatok között olvasható.

IGE – szó

BESZÉD – mondat

OSEÁS – Hoseás próféta ótestamentumi könyvének id. helye: 4, 8

GALA. 3. – Pál apostol levele a galatákhoz, 3. fejezet, 13. vers

LU., MATTH. – Lukács és Máté evangéliumai

BALASSI BÁLINT: SZÉP MAGYAR COMEDIA, 1588

1588-ban készült, kéziratos másolatát 1958-ban találták meg a Fanchali
Jób-kódexben (1595–1608). XVII. század eleji nyomtatott változatát csak
töredékesen ismerték. Első kiadása: 1960. A szöveg az 1961-es kiadásból
(*Balassi Bálint összes versei...*) való.

RIMAY JÁNOS: ELŐSZÓ BALASSI BÁLINT VERSEINEK KIADÁSÁHOZ, 1613 UTÁN

Rimay János (1570 k. – 1631) Alsósztrégován született köznemes, aki a Ba-
lassi család szolgálatában állt, és Balassi Bálint bizalmasa, költői végrendele-
tének letéteményese lett. 1605-től Bocskai István diplomatája, majd a Thurzó
család familiárisa, idővel Bethlen Gábor híve. 1621 után főleg szülőhelyén
élt. – Az *Előszó* Madách Gáspár másolatában maradt meg. Szövegének leg-
jobb kiadása: *Rimay János Összes művei*, összeáll. Eckhardt Sándor, Bp. 1955,
39–43. A címet innen vettem. A két első bekezdés latin nyelvű; Eckhardt
Sándor fordításában közlöm. Ugyancsak tőle való a latin versbetét prózai
fordítása.

AONIAI MORMOLÁSSAL – Aonia görög tartomány (Boeotia); az „aoniai”
a múzsáknak, mint az ott fekvő Helikon lakóinak, állandó jelzői közé tartozik.
Aoniai mormolás: bölcsődal.

SUFFRAGÁL – segít

A KÖNYV – Machiavelli egyik műve latin fordításban

PRANSZBERGA – Braunsberg, város az Északi tenger partján

FARADÉK – faragás eredménye

OBRUÁLVÁN SENSUSIT – elrontván értelmét

QUORUM NATIVA VIRTUS... – akikkel velük született az erény és más eré-
nyekkel el vannak halmozva (Eckhardt Sándor fordítása)

INSTAR OMNIUM... – mindennel felértek ti hárman-négyen (Eckhardt Sándor fordítása)

SUCCESSIO – folytatás

M. P. – manu propria, saját kezével (s. k.)

BARANYAI DECSI JÁNOS: ÖTEZER GÖRÖG-LATIN-MAGYAR ADAGIUM, BÁRTFA, 1588

Az eredeti cím: *Adagiorum Graeco-Latino-Ungaricorum chiliades quinque*. Az előszót Toldy Ferenc adta ki fentebb már idézett Baranyai Decsi-kiadásában. A magyar közmondásnak (általában: proverbium) a latin eredetiben több szó felel meg. A paraboláról lásd előbb; az adagium a proverbium archaizáló megnevezése, a paroemia az adagium és a proverbium görög neve: közmondás, közmondásszerű fordulat. A magyarban e szavak között nehéz lett volna különbséget tenni.

πολυπρσγμασύνη – újtásvágy

σαφέστερον – részletesebben

παρέργα προπαιδεία – mellékes dolgok

Γνώθι σεαυτὸν – ismerd meg magad

Παρέργα – mellékes dolog

ÉG VELED... – Horatius egyik epistolájából való (I, 6, 67–68; a fordító megjegyzése).

BARANYAI DECSI JÁNOS: AZ CAIUS CRISPUS SALLUSTIUSNAK KÉT HISTÓRIÁJA, NAGYSZEBEN, 1596

A könyv faksimile kiadása 1979-ben jelent meg.

DATUM... – Kelt Szent Mihály arkangyal napján (szept. 29.)

HÁPORTONI FORRÓ PÁL: QUINTUS CURTIUSNAK HISTÓRIÁJA, DEBRECEN, 1619

A fordító Bethlen Gábor szolgálatában állt, 1623 körül halt meg. Könyve a fejedelem költségén jelent meg; teljes címe: *Quintus Curtiusnak az Nagy Sándornak, macedonok királyának viselt dolgairól íratott históriája*.

INDUSZTRIÁJA – igyekezete

EXEMPLÁR – példány; itt: (szöveg)kiadás

KOLLÁCIÓ – (szöveg)összevetés

NON OMNIA... – nem mindenre vagyunk valamennyien képesek

SZILVÁSÚJFALVI ANDERKÓ IMRE: KERESZTYÉNI ÉNEKEK, DEBRECEN, 1602

A könyv egyetlen példánya a gyulafehérvári Batthyány könyvtárban maradt meg. Az előszó kelte: 1602. márc. 12. A két részletet először Klaniczay Tibor publikálta az *Irodalomtörténeti Közlemények*-ben (1958, 159 és 161-62), majd *Reneszánsz és barokk* című kötetében (Bp. 1961, 163-64, 168-69).

CUM SIMILIBUS – a hasonlókkal

CORPUS CANTICORUM ECCLESIASTICORUM – az egyházi énekek korpusza
ORIGÓJA – kezdete

IURIS UTRIUSQUE ET MISSALIS ET AC BREVIARII – a két jognak, a misszalénak és a breviáriumnak

ATHANASIVS... – Athanasius, mint Volphius idézi, a zsoltárok tolmácsolásáról Marcelliushoz írt terjedelmes levelében, óva int, nehogy azokat az ékes-szóláshoz tartozó világias szavakkal feldíszítse, és hogy ne törekedjék a kifejezések megváltoztatására, hanem úgy adja elő őket, ahogy írva vannak (Klaniczay Tibor fordítása).

DEUT. 4. – Deuteronomium, Mózes 5. könyve a bibliában.

EX EVANGELICA HISTORIA... – az evangéliumi történetből, Máté 18., 19., 21., valamint Márk 10. részéből

AUT EX ALIIS... – vagy más egyházi írókból

PROPTER DEFECTUM... – a pénzhány miatt

SZILVÁSÚJFALVI ANDERKÓ IMRE ELŐSZAVA SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZS LATIN-MAGYAR SZÓJEGYZÉKÉHEZ, 1597

A nomenclatúra (szójegyzék) első kiadása 1590-ben jelent meg. Utoljára Melich János rendezte sajtó alá (Bp. 1906), ugyanő közölte az előszót.

KRAKKAI DEMETER – a Nagyenyedhez közeli Krakkóban született, 1596-98 körül tanított Sárospatakon.

EGRI LUKÁCS – antitrinitárius irányzatú prédikátor, Szikszai Fabricius 1568-ban jelentetett meg ellene könyvet.

CSÁSZÁR GYÖRGY – teljes neve Kassai Császár György (†1586). Sárospataki tanár, majd lelkipásztor. Gyászbeszéde 1577-ben jelent meg.

SZENCI MOLNÁR ALBERT: MAGYAR ZSOLTÁRKÖNYV, HERBORN, 1607

Latin címe: *Psalterium Ungaricum*. Kritikai kiadását Stoll Béla rendezte sajtó alá (*Szenci Molnár Albert Költői művei*, Bp. 1971, 14-16). Mai helyesírással: *Szenci Molnár Albert Válogatott művei*, Bp. 1976, 55-59. (Tolnai

Gábor irányításával sajtó alá rendezte Vásárhelyi Judit). A jegyzetek jórészt innen valók.

DANIEL TOSSANUS – Daniel Toussaint (1541–1602) heidelbergi teológia-professzor. Szenci fordítása nem maradt meg.

DOMINUS SCARICEUS – Skarica (Máté) úr

LÁSS HOZZÁM... – Ládoni Sára éneke (Bornemisza Péter énekeskönyvében)

CSUDA ÁLLHATATLAN... – szerzője ismeretlen

BOCSÁSD MEG... – Balassi Bálint verse

SZENCI MOLNÁR ALBERT: LATIN-MAGYAR SZÓTÁR, NÜRNBERG, 1604

Latin címe *Dictionarium Latino-Ungaricum... item vice versa Ungarico-Latinum*, Noribergae, 1604. Az író még kétszer rendezte sajtó alá életében (1611, 1621). Latinja Stoll Béla kiadványában; a magyar fordítás először *Szenci Molnár Albert Válogatott művei*-ben jelent meg (166–75).

προπαιδείαι – előtanulmányok.

CALEPINUS – Ambrosius (1435–1511) szótára először 1502-ben jelent meg, magyar értelmezésekkel 1585-ben.

MURMELLIUS – Joannes Murnelius (1480–1517) latin–német–magyar szójegyzéke 1533-ban jelent meg.

BÉCSBEN – Pesti Gábor szójegyzékére gondol, amely először 1538-ban, majd a XVI. század folyamán négy további alkalommal jelent meg.

CONIUNCTIO – kötőszó

ADVERBIUM – határozószó

PRAEPOSITIO – előjáró

INTERIECTIO – indulatszó

SZENCI MOLNÁR ALBERT: ÚJ MAGYAR NYELVTAN, HANAU, 1610

Eredeti címe: *Novae grammaticae Ungaricae... libri duo*. Latin ajánlását Stoll Béla adta ki, a magyar fordítás *Szenci Molnár Albert Válogatott művei*-ben jelent meg (253–55). Utolsó mondatát itt elhagytam.

SZENCI MOLNÁR ALBERT: LATIN-GÖRÖG-MAGYAR SZÓTÁR, HANAU, 1611

Eredeti címe: *Lexicon Latino-Graeco-Hungaricum*. A latin eredetit Stoll Béla kiadványában, a magyar fordítást *Szenci Molnár Albert Válogatott művei*-ben találja az olvasó (260–65).

MEDGYESI PÁL: PRAXIS PIETATIS, DEBRECEN, 1636

Az író (1605–1663) a magyar puritánus mozgalom egyik vezéralakja: 1631-ben a debreceni kollégium tanára, 1638-ban az erdélyi fejedelem udvari prédikátora. Az angol eredeti szerzője Lewis Bayly (1565–1631) anglikán lelkész, püspök. Az angol *The Practice of Piety* (1612) a puritán kegyesség alapműve lett. Az angol címet fordította Medgyesi latinra (Kegyesség gyakorlása).

**NAGYARI BENEDEK: IGAZ VALLÁSÚ KERESZTÉNY,
NAGYVÁRAD, 1651**

A magyar cím előtt ennek latinja áll: *Orthodoxus Christianus*. Nagyari Hollandiában tanult (1640–42), itthon debreceni tanár, több helyen lelkész volt.

TARAFARA – cikornyás

TRAKTA – értekezés

**SOMOSI PETKÓ JÁNOS: IGAZ ÉS TÖKÉLETES
BOLDOGSÁGRA VEZÉRLŐ ÚT, SÁROSPATAK, 1656**

Az író (1625?–1684) külföldön tanult, a Hegyalján lelkészkedett.

HELVETICA CONFESSIO – helvét hitvallás

DECRETUM – Werbőczy István *Tripartitum*-a értendő

**BALOG GYÖRGY: A CORNELIUS NEPOSNAK KÖNYVE,
LŐCSE, 1701**

Teljesebb címe: *A Cornelius Neposnak, avagy Aemilius Probusnak híres nevezetes hadi fejedelmek életéről és cselekedetéről írt könyve*. A fordító 1682–1709-ben a soproni evangélikus iskola tanára volt, 1726-ban halt meg.

CORNELIUS NEPOS – római író, Catullus és Cicero barátja. Húsz hadvezér-életrajzot írt. Könyvét egy időben helytelenül Aemilius Probusnak tulajdonították.

II. DE ORATORE, CAP. 9. – Cicero művének 9. fejezete. Ez a rész való Háportoni Forró Pál előszavából.

KISASSZONY HAVA – augusztus.

**DÁLNOKI BENKŐ MÁRTON: LUCIUS ANNAEUS
FLORUSNAK A RÓMAIAK VISELT DOLGAIRÓL
ÍROTT NÉGY KÖNYVE, KOLOZSVÁR, 1702**

A fordító Nagyenyeden és Marosvásárhelyen tanított.

L. ANNAEUS FLORUS – Publius Annius Florus, i. u. 100 körül élt, Livius nagy történelmi művét kivonatolta.

PRAESIDIUM... – a latin szavak jelentése sorrendben: őrség, szónokol, prédikál, ok, erény, barbár, beszéd, császár, levegő, kiváltság, parancsnok, zsákmány, végrendelet, korona, alapítvány, jog, birodalom, cím, doktor, emlék

GYÖNGYÖSI ISTVÁN: KEMÉNY JÁNOS EMLÉKEZETE, 1693 ELŐTT

Eredetileg előszónak készült a *Kemény János emlékezeté*-hez, de az elbeszélő költeménnyel együtt nyomtatásban (Lőcse, 1693) nem jelent meg. Szövegét egy 1680-as évekből származó kézirat tartalmazza. Innen adta ki már Dugonics András (1796), majd Badics Ferenc (*Gyöngyösi István Összes költeményei* II, Bp. 1921, 201–205).

SPECIES – fajta

TERMINÁLTATNI – végződni

DESINENTIA – végződés

PAUPERIS... – Vergilius 1. eklogájának 68. sora; Lakatos István fordításában: „s csöpp hajlék, füves fedeled meglátom-e vajjon?”

NAM TIBI... – Vergilius *Aeneis*-ében a X. ének 394. sora: „neked a fejedet vágta le, Thymber, az evandrusi kard.”

PRONUNCIÁLÁS – kiejtés

VERBA NOVATA: új szó

UZURPÁL – használ

OS HUMEROSQUE... – Vergilius *Aeneis*-ében az I. ének 589. sora: „arcára és termetére nézve istenhez hasonló.”

DENOMINÁCIÓ – elnevezés

INTERVENIÁLTATIK – előfordul

DISPOZÍCIÓ – megszerkesztés, elrendezés

FABULÁS DOLGOK – mitológia

FARIÁL – másol

SZÖNYI NAGY ISTVÁN: MAGYAR OSKOLA, KOLOZSVÁR, 1695

Az író (1633 vagy 1634–1709) tiszántúli és erdélyi prédikátor, a bujdosók papja. – Könyvének új kiadása Toldy *Corpus grammaticorum*-ában (587–91).

Hos. 4:6 – Hozseás próféta könyvének 4. fejezetében a 6. vers

DIMIDIUM... – a latin közmondás magyar megfelelője: Jó kezdet, fél siker.

PÉLD. – Példabeszédek könyve a bibliában

MOZS. – Mózes könyve

JEL. – Jelenések könyve az újszövetségi bibliában

CSEL. – az Apostolok cselekedetei az újtestamentumban

IGNOTI... – szabad fordításban: amit nem ismerünk, arra nem is vágyunk.

**MEDGYESI PÁL: TANÍTS MINKET IMÁDKOZNI,
SÓT PRÉDIKÁLNI IS, BÁRTFA, 1650**

A latin cím: *Doce nos orare, quin et praedicare*. Medgyesi egyházi szónoklattana az első magyar nyelvű retorikai tankönyv. Az eredeti nyomtatásban az egyes részek felosztása táblázatszerű. Minthogy ezt visszaadni nem lehetett, néhol szavakat kellett betoldani, máshol az egyes pontokat számokkal és betűkkel látni el.

**MIKOLAI HEGEDŰS JÁNOS: A MENNYEI IGAZSÁG
TŰZES OSZLOPA, UTRECHT, 1648**

A fordító (1617?-1667) Angliában és Hollandiában tanult, itthon református pap lett. – A szöveg újabb kiadása Toldy *Corpus grammaticorum*-ában (293–95).

COMPOSITUM – összetett szó

PERFECTIVA ARTICULA – befejezettséget jelentő szócska.

**GELEJI KATONA ISTVÁN: MAGYAR GRAMMATIKÁCSKA,
GYULAFEHÉRVÁR, 1645**

A rövid magyar nyelvtan az író (1589–1649) *Titkok titka* című kötetének toldalékaként jelent meg. Új kiadását Toldy rendezte sajtó alá (*Corpus grammaticorum*, 293–95).

**MEDGYESI PÁL: KÉT KERESZTYÉN EMBERNEK
EGYMÁSSAL VALÓ BESZÉLGETÉSEK, BÁRTFA, 1650**

A könyv magyar címe a következő latin után áll: *Dialogus politico–ecclesiasticus*. A kétnyelvű kiadás akkoriban általános volt. A szöveget Toldy *Corpus grammaticorum*-ából vettem. (708–12).

PRIMAE PERSONAE... – az ige jelentő mód egyes számú első személye

FLEXIO – ragozás

TERTIAE PERSONAE... – az ige jelentő mód egyes számú harmadik személye

PROPTER EUPHONIAM – a jóhangzás kedvéért

CONSONANS – mássalhangzó

VOCALIS – magánhangzó

VERBALIA IN IO – -io végződésű szavak

ACTIVE, PASSIVE – cselekvő és szenvedő értelemben

IN VERBIS... – az igékben és szenvedő igenevekben

APÁCAI CSERE JÁNOS: MAGYAR ENCYCLOPEDIA,
UTRECHT, 1653

A könyv a címlapon álló évszám ellenére csak 1655-ben jelent meg. A magyar fordítás a Bukarestben, 1977-ben Szigeti József szerkesztésében megjelent kiadásból való (75–94). Az előszót az erdélyi szerkesztő Lázár György kritikai kiadásából vette át (Bp. 1959), fordítója Orosz Lajos. A szöveg második felét terjedelmi okból jobbnak láttam elhagyni.

PORCSALMI ANDRÁS (1617–1681) – a kolozsvári iskola rektora (1642), utóbb igazgatója (1662)

BISTERFELD – Johannes Henricus (1606–1655), Németországból jött a gyulafehérvári iskolába (1630).

ALSTEDIUS – Johannes Henricus (1588–1638) ugyancsak 1630-ban került Erdélybe. Enciklopediáját Apácai forrásul használta.

HEXIOLOGIA – Alstedius enciklopediájának ismeretelméleti része

SZÖVETKEZETT BELGIUM – Hollandia

LATIN VÁROS – Theodórosz Gaza (1398–1478) Itáliában, Rómában élt.

PASOPATRON – mindenek könyve, mindent látó könyv

CSULAI GYÖRGY (1600–1660) – 1650-től Geleji Katona István utóda az erdélyi református püspöki székben.

JOACHIMUS FORTIUS (†1536) – flamand humanista. Idézett művének latin címe: *De ratione studii* (1629).

FABIUS – Marcus Fabius Quintilianus.

KRANTOR (i. e. 340–275) – görög platonista filozófus

PANAITIOS (i. e. 180–110) – görög sztoikus filozófus

AMESIUS – Guilelmus (1576–1633), angol puritánus teológus, Hollandiában tanított.

SNELLIUS – Rudolphus (1546–1613) holland filozófus, matematikus

SCHONNERUS – Ramus matematikáját dolgozta át.

DICHOTOMIA – két részre osztás

REGIUS, Henricus (Le Roy) (1598–1679), – orvos és természettudós, utrechti professzor

SCRIBONIUS – Guilelmus Adolphus, német orvos és filozófus a XVI. század második felében, Ramus követője

METTIUS, Adrianus (1571–1636), – holland matematikus

FENNERUS, Dudleius – angol teológus a XVI. század második felében

ALTHUSIUS, Johannes (1557–1638) – német jogász és filozófus

MARTINIUS, Matthias (1572–1630) – német orientalista, herborni professzor

ERPENIUS, Thomas (1584–1624) – az utrechti egyetem orientalistája

TALAEUS, Audomarus (†1562) – francia filozófus

PÁPAI PÁRIZ FERENC:
LATIN-MAGYAR SZÓTÁR, LŐCSE, 1708

Pápai (1649–1716) Svájcban tanult, 1675-ben tért haza, 1680-tól a nagyenyedi református kollégiumban tanított. Szótárának latin címe: *Dictionarium Latino-Hungaricum*. 1683-ban kezdte el írni. Eddig ismert forrásai Szenci Molnár szótára mellett a francia jezsuita François Pomey „királyi” szótára, valamint az ugyancsak jezsuita Guy Tachard francia-latin szótára. Más forrásai még felderítetlenek. Pápai szótára Bod Péter átdolgozásában (1767) 1801-ig maradt forgalomban.

ABGERIA – helyesen Egeria, Numa Pompilius római király szerelme vagy felesége és tanácsadója; nimfa.

Ἀιγύπτιος πλινθοφόρος – egyiptomi téglahordó; a zsidók Mózes 2. könyvében leírt elnyomásáról van szó

CORVINUS Andreas – lipcsei professzor

RÉGIESEN – az eredetiben: antique. Pápai Páriz ezeket nem székely tájszavaknak, hanem régi magyar szavaknak tartotta.

VÍZKERESZT – január 6.

BÉL MÁTYÁS: LATIN NYELVTAN, LŐCSE, 1717

Bél Mátyás fő mintái a következők voltak:

Christophorus Cellarius (1638–1707), – hallei professzor.

Daniel Georg Morhof (1639–1691) – költő, irodalomtörténész. *Polyhistor litterarius* című főművét még Csokonai is forgatta.

KAÜSZTROSZI MEZŐK – Kaüsztrosz: folyó; mezőinek madarai a hatyúk.

RUDIMENTUM – bevezetés, előiskola

PRINCIPIUM – kezdet

AKCIDENCIA – nyelvtani alakváltozatok

S A TANÁROK... – Martialis egy sora (10, 62, 10, a fordító megállapítása)

MÉRCE... – Horatius szatirájának egy sora (1, 3, 118, a fordító megállapítása)

KAPRINAI ISTVÁN: EGYHÁZI SZÓNOKLATTAN,
KASSA, 1757–1760

A szerző (?–?) elsősorban mint történész szerzett nevet. Retorikájának latin címe: *Institutiones eloquentiae sacrae*. Magyar fordítás még nem jelent meg belőle. Lábjegyzeteit elhagytam. A szemelvények lelőhelyei: I, 1–4, 58–61, 94–95, 104–105, 334, 593–97; II, 250–51.

MUSANTIUS – TABULAE (Táblázatok) című könyvének bővített változatát J. B. Favere adta ki (Róma, 1651).

VINCENT HOUDRY (1646–1729) – francia jezsuita

SZABÓ ISTVÁN (1685–1753) – magyar jezsuita hitszónok
FABER, Matthias (1587–1653) – német jezsuita
SCHERER, Georg (1540–1605) osztrák jezsuita
OSORIO, Juan (1542–1594) – spanyol jezsuita
STAPLETON, Thomas (1535–1598) – angol teológus, rövid ideig jezsuita volt
COSTER, François (1532–1619) – francia jezsuita
BOUHOURS, Dominique (1628–1702) – neves francia jezsuita, irodalom-elméleti író
JOUVANCY, Joseph de (1643–1719) – francia jezsuita
LEMMA – a tartalmat magában foglaló, rövid mondás, cím
PARONOMASIA – latinul: *annominatio*; a szó jelentéktelen hangalakú változtatásával a létrehozott nagy jelentésbeli változás
EPIFONÉMA – valamely logikai következtetés végén álló szentencia
EUCCHARISZTIKUS BESZÉD – az oltáriszentségről szóló beszéd
PANEGIRISZ – dicsőítő beszéd

CZVITTINGER DÁVID: SPECIMEN HUNGARIAE LITERATAE, FRANKFURT-LIPCSE, 1711

Az első magyarországi irodalmi lexikon kiadója (1640 k. – 1743) Boroszlóban, Berlinben, majd német egyetemeken tanult. Könyvét Altdorfban írta. 1713-ban az adósok börtönéből szökve jött haza. Itthon irodalommal már nem foglalkozott.

RÉVAY PÉTER (1568–1622) – koronaőr, a magyar politikai irodalom egyik úttörője. Czvittingernél említett könyve először 1613-ban jelent meg, az idézett kiadást Nádasdy Tamás adatta ki Frankfurtban, 1659-ben.

JAKOB FRIEDRICH REIMMANN (1668–1743) – német polihisztor, bibliográfus. Említett könyvének címe: *Einleitung in die historiam literariam*, 1708–13, hat kötet; magyarul: *Bevezetés az irodalomtörténetbe*.

BOD PÉTER: MAGYAR ATHENAS, NAGYSZEBEN, 1766

Az első magyar nyelvű írói lexikon szerzője (1712–1769) Nagyenyeden és Hollandiában tanult; itthon pártfogója, Bethlen Kata udvari papja lett. 1749-től a jól jövedelmező magyarigeni református ekléziájában lelkészkedett. Az Athenaeből képzett Athenas (= egyetemi város) az egész ország tudós világát akarja jelenteni.

KADMUS – Kadmosz, Théba alapítója, a föníciai írás közvetítője

SETH – Ádám és Éva negyedik fia a bibliában

FLAVIUS JÓZSEF – Josephus Flavius, a történetíró

DE VETERE... – *A régi hun-szittya irodalomról*, Lipcsében jelent meg.

SI LAUDAVERIS... – Ha dicsérsz, tartózkodónak, ha hibáztatsz, túlzónak mondanak, noha azt erőteljesen, ezt tartózkodóan teszed.

CZVITTINGER DÁVID: A MAGYAR NYELVMŰVELÉSRŐL

A Szenci Molnár-idézetet Borzsák István fordításából vettük át. (*Szenci Molnár Válogatott művei*, 248.)

JOHANN FERDINAND BEHAMB – Pozsonyban született, katolizálása után Linzben jogtanár lett (1677). Itt említett könyve: *A régi és az új Magyarország Bernegger-féle leírása (Notitia Hungariae antiquo-modernae Berneggeriana)*, Strassburg, 1676. Voltaképpen Schödel Márton ugyancsak Strassburgban, 1629-ben és 1630-ban, Matthias Bernegger professzor elnöklete alatt megjelent disszertációjának jegyzetekkel (*observationes*) bővített kiadása. A disszertáció szerzője különben – kivételesen – maga a vizsgázó volt.

BALOG GYÖRGY – Cicero-fordítása Lőcsén, 1694-ben jelent meg. Iskolai tankönyvet ültetett át magyarra.

RIBINYI JÁNOS: BESZÉD A MAGYAR NYELVMŰVELÉSRŐL, 1751

Ribinyi János (1722–1788) Nyitra megyei szlovák családból származott, Bél Mátyás és a jénai egyetem neveltje. A soproni evangélikus iskola rektori tisztét 1747–58 között töltötte be.

A PRESSBURGER ZEITUNG A MAGYAR NYELVRŐL, 1764. júl. 25., 4. SZÁM

A lipcsei hírhez fűzött megjegyzést a szerkesztő, Karl Gottlieb Windisch írta. A reflexió az újság 1765. márc. 13-i, 21. számában jelent meg. Szerzője ismeretlen. A fordító a német eredeti Slawonisch szavát szláv-val, a windisch-t – jobb híján – tóttal adta vissza.

HÜBNER – Johann (1668–1731), német pedagógus; itt egy Lipcsében, 1704-ben megjelent könyvéről lehet szó (*Reales Staats- Zeitungs- und Conversations-Lexicon*).

STRAHLENBERG (1676–1747) – a finnugor nyelvtudomány történetének egyik kiemelkedő alakja, könyve Stockholmban jelent meg.

A BÉCSI ANZEIGEN A MAGYAR NYELVRŐL

Megjelent: Kaiserlich Königlich allergnädigst privilegirte Anzeigen aus sämmtlichen kaiserl. königl. Erbländern, 1775 (V.) máj. 3., 15. sz. 137–42. A magát K. n. S. in E. betűkkel jelölő szerző kiléte ismeretlen.

CSECSI (TSÉTSI) JÁNOS (1650–1708) – M. Tótfalusi Miklósnak Amszterdamban segédkezett a biblia kinyomtatásában. Említett munkája Pápai Páriz Ferenc szótárával együtt jelent meg. Címe magyar fordításban: *Helyesírási és nyelvtani szabályok a helyes magyar írás és beszéd módjáról*.

PRISCUS (PRISZKOSZ) RÉTOR – görög történetíró az V. században. 449-ben járt Attilánál. Megírta korának történetét. Töredékei a hun történelem legfontosabb forrásai közé tartoznak. Bél Mátyás kiadásában jelent meg. Műve: *Kivonatok a követségről*.

OTROKOCSI FÓRIS FERENC (1648–1718) – református pap, gályarab, 1694-ben katolizált. Idézett könyvének címe magyar fordításban: *A magyarok eredete*, Franeker, 1693. A délibábos nyelvészkedés alakjait vetette meg benne.

LAURENTIUS TOPPELTINUS (Töppelt) – 1670-ben halt meg, erdélyi szász író; könyve: *Erdély eredete és hanyatlása*.

CORPUS IURIS HUNGARICI – magyar törvénykönyv

MOSSÓCZI ZAKARIÁS (1542–1587) – nyitrai püspök, a törvénykönyv kiadója

GEORG ERICH WEISBECK – iratának magyar címe: *Levél Magyarország tudósairól*

BEYTHE ISTVÁN – könyve a *Stirpium nomenclator Pannonicus* (*A magyarországi növénynevek jegyzéke*) valóban Németújváron, de 1583-ban jelent meg.

CHRISTIAN FÜRCHTEGOTT GELLERT (1715–1769) – német író, regényét Tordai Sámuel fordította magyarra (Kolozsvár, 1772).

CASSANDRA – Le Calprenède tizkötetes regényét (1642–45) Báróczy Sándor fordította magyarra (Bécs, 1774).

BÉL KÁROLY ANDRÁS (1717–1782) – Bél Mátyás fia

SCHWARZ GOTTFRIED (1707–1788) – Magyarországon született, Németországban (Rinteln) lett szuperintendens; a magyar művelődés történetében történeti forráskritikájáról híres.

FRIEDRICH ADOLPH LAMPE (1683–1729) – német születésű utrechti egyetemi tanár; *A református egyház története Magyarországon és Erdélyben* című könyvet Debreceni Ember Pál (1660–1710) írta, Lampe saját neve alatt adta ki 1728-ban.

ILLICET... – olykor a jó Homérosz is alszik, Horatius *Ars poetica*-jának 359. sora.

CSÉCSI (TSÉTSI) JÁNOS (1689–1769) – az előbb említett fia; műveinek magyar címe: 1. *A reformáció 200. évfordulóján, 1717. október 31-én tartott beszéd*; 2. *Aforizmák, amelyek igen röviden a régi héberek régiségeit tartalmazzák*, Bern, 1726, nyolcadréttben

CHRISTIANAE... – Molnár Albert Kálvin-fordítása, mely Hanauban, 1624-ben jelent meg, *Az keresztyémi religióra [vallásra] és igaz hitre való tanítás* címmel.

UNGARICAE CUNAS... – a disztichon magyar fordítása megtalálható e kötetben, Pápai Páriz szótárának előszavában.

LUDOVICUS POSTHUMUS – tévedés, a magyar történelemben V. László néven ismert Ladislaus Posthumus neve helyett került a szövegbe.

LASKAI CSÓKÁS PÉTER (†1587) – Erdélyben működő tanár és prédikátor. Idézett könyve: *Az emberről, a természetnek erről a nagy csodájáról és annak lényegi részeiről*, Wittenberg, 1585

A „VILÁGOSSÁG” KORÁNAK IRODALOMSZEMLÉLETE

SZÉP JÁNOS: AESTHETICA, BUDA, 1794

A könyv teljesebb címe: *Aesthetica avagy a jó ízlésnek a szépség filozófiájából fejtegetett tudománya*. Főtisztelendő Szerdahelyi György úrnak nyomdoki után írta Szép János, Szombathelyen a széptudományoknak ifjabbk tanítója. – Életéről keveset tudunk: születési és elhalálozási dátuma ismeretlen; Szombathelyen, Kassán és Jászberényben volt gimnáziumi tanár.

PONCOLÁS – ötvösművészet .

SÁRMÍV – szobrászat

PÁLYÁZAT A PESTI EGYETEM ESZTÉTIKAI
TANSZÉKÉNEK BETÖLTÉSÉRE, 1791

Schedius Lajos (1788–1847) a göttingai egyetemi évek után az első magyar pesti színháztársulat dramaturgia, részt vett Kármán József Uránia című folyóiratának megindításában, 1791-ben ő kapta meg az esztétikai katedrát. 1795 után német nyelvű folyóiratokat szerkesztett, legjelentősebb a *Zeitschrift von und für Ungern* (1802–4). Esztétikai főműve: *Principia philocaliae seu doctrinae pulchri*, 1828.

Szentjóni Szabó László (1767–1795) gimnáziumi tanár, kora jeles költője. Részt vett a jakobinus szövetkezésben, a kufsteini várbörtönben halt meg. – Az esztétikai tanszék betöltésére kiírt pályázatot Szauder József értékelte 1791-ben, a közölt szövegeket is ő publikálta először. A fordítás Kenéz Győző munkája. (Irodalomtörténeti Közlemények, 1971. 215–16, 221–22.)

BESSENYEI GYÖRGY MŰVEI

Bessenyei György (1747–1811) akadémia-tervezetét még bécsi időszakában, 1781-ben írta, Révai Miklós adta ki 1790-ben. Némedi Lajos legújabb kutatásainak eredményei azt bizonyítják, hogy a nyomtatásban megjelent szöveg nem azonos Bessenyei eredeti fogalmazványával.

NÉZŐ – spectator; utalás Addison angol folyóiratának címére.

**RÁJNIS JÓZSEF: A MAGYAR HELIKONRA VEZÉRLŐ
KALAUZ, POZSONY, 1781**

A szerző (1741–1812) könyvének teljes címe: *A magyar Helikonra vezérlő kalauz, azaz a magyar vers-szerzésnek példái és regulái.*

**RÉVAI MIKLÓS: A VERSSZERZÉS KÉT KÜLÖNBÖZŐ
MÓDJÁRÓL, 1781**

Révai Miklós (1750–1807) művének teljes címe: *A versszerzés (szokásba vetttetett) két különböző módjáról: a hangmérseklésről és a páros véghangzásról íratott veledkezés.* Kézirata az Országos Széchényi Könyvtárban; közölte Csaplár Benedek: *Révai nézetek a verselésről*, Figyelő, XVI. (1884).

FÖLDI JÁNOS: A VERSÍRÁSRÓL, 1790

Földi János (1755–1801) értekezése a Hadi és Más Nevezetes Történetek című Bécsben megjelenő magyar lapnak 1789-ben meghirdetett pályázatára készült; a második részt 1962-ben a budapesti Kölcsey Gimnázium tanulói publikálták.

**VERSEGHY FERENC: MI A POÉZIS?
ÉS KI AZ IGAZ POÉTA? BUDA, 1791**

Verseghy Ferenc (1757–1822) brosrájának teljes címe: *Mi a poézis? és ki az igaz poéta? Egy rövid elmélkedés, melyben a költésnek mivolta, eszközei, célja és tárgya, a magyar ritmisták hangegyeztetésének helytelenségével együtt előállítatnak.*

SYLLABA – szillaba, szótag

BATSÁNYI JÁNOS: A FORDÍTÁSRÓL, 1788

Batsányi János (1763–1845) tanulmánya a Kassán megjelenő Magyar Múzeum I. negyedében jelent meg. Újabb kiadása Batsányi *Összes művei* II. kötetében (Bp. 1960) olvasható.

PÉTZELI JÓZSEF: A FORDÍTÁSOKRÓL, 1789

Az író (1750–1792) tanulmánya az általa szerkesztett és kiadott Mindenest Gyűjtemény(!) című Komáromban megjelenő folyóiratban látott napvilágot.

RÁJNIS JÓZSEF: MAGYAR VIRGILIUS, 1789

A tanulmány teljes címe: *Toldalék, melyben a Magyar Virgiliusnak szerzője a kassai Magyar Muzéumról, jelesen pedig az abban foglaltatott fordítás mesteriségének reguláiról vallott ítéletét kinyilatkoztatja.* Megjelent a Magyar Virgilius függelékeként Pozsonyban, 1789-ben.

FÖLDI JÁNOS LEVELE KAZINCZY FERENCNEK, 1791

Megjelent Kazinczy Ferenc *Levelezésé*-ben, kiad. Váczy János, II. kötet, 192–93.

NEC VERBUM... – szolgai tolmácként nem akarsz szót szóra idézni. (Horatius *Ars poetica*-jában a 133. sor, Muraközy Gyula fordításában.)

FÖLDI JÁNOS: A VERSÍRÁSRÓL, 1790

Földiről és verstanáról fentebb már szó esett.

KAZINCZY FERENC: GESZNER IDYLLIUMI, KASSA, 1788

Kazinczy Ferenc (1759–1831) a bevezetést Ráday Gedeonnak ajánlotta, 1785. évszámmal írta alá.

IFJÚ ÁRCÁS – Árkádia, a költészet hona lakója

BUCOLIÁSTA – pásztorköltő

EPOCHÁ – korszak

PERIFRÁZIS – körülírás

SCYTHIA – a kor tudatában a magyar őshaza

KAZINCZY FERENC: BÁCSMEGYEY, KASSA, 1789

A teljes cím: *Bácsmegyeynek összevesszedett levelei.* Költött történet. Az előszó ajánlása Báróty tisztelőinek szól; a szemelvény a könyv elé bocsátott *jelentés*-ből való.

NEGLIGÉE – negligés, hanyagság, pongyolaság

BELLETRISTA – szépíró

PERPETUA NÓTÁK – állandó jegyzetek

KAZINCZY FERENC ELŐSZAVA IVÁNKAI VITÉZ IMRE A TISZTA ÉS NEMES SZERETET EREJE CÍMŰ REGÉNYÉHEZ, 1789

Az előszó eredetileg Vitéz Imréhez 1789. augusztus 25-én írt levél volt (Kazinczy Ferenc *Levelezése* I, 439).

APOLOGISTA – védő

VICZAYM – Viczay József (1746–1810), Kassa híres orvosa volt

PROFANÁL – megfoszt szentségétől

FAUNUSOK – faunok, mitológiai lények (gör.)

PÁFUS – Paphos Ciprus szigetén az egyik Aphrodité-szentély

CITÉREI ISTENASSZONY – Aphrodité, a görögöknél a szerelem istennője
(a rómaiaknál Venus)

KAZINCZY FERENC BÍRÁLATA BARCZAFALVI SZABÓ DÁVID SZIGVÁRT-FORDÍTÁSÁRÓL, 1788

A regény teljes címe: *Szigvárt klastromi története*. Fordítódott németből magyarra Bartczafalvi Szabó Dávid által, Pozsony, 1787. A bírálat a Magyar Muséum 1788. II. negyedében jelent meg.

BUFFA – nevetséges, vidám

TRAVESTÁLT AENEISÜNK – célzás Blumauer, a kortárs bécsi író művére

RÁJNIS JÓZSEF: MAGYAR VIRGILIUS, 1789

A szöveg a *Magyar Virgilius Toldaléka*-ban jelent meg. (Lásd előbb.)

FLEGETON, STIKSZ ÉS LÉTE – a görög alvilág folyói

VÁNNIERNEK PARASZTI MAJORSÁGA – Vanière francia jezsuita költő latin tanköteménye a földművelésről; magyarul Baróti Szabó Dávid fordításában jelent meg.

BATSÁNYI JÁNOS: TOLDALÉK A MAGYAR MUSÉUM III-DIK NEGYEDÉHEZ, 1789

Új kiadása Batsányi *Összes Művei*-nek II. kötetében.

VERSEGHY FERENC: MI A POÉZIS? ÉS KI AZ IGAZ POÉTA? BUDA, 1793

Verseghyről és munkájáról l. előbb.

KÁRMÁN JÓZSEF: A NEMZET CSINOSODÁSA, 1794

Kármán József tanulmánya először az általa szerkesztett *Uránia* című folyóirat III. kötetében, név nélkül jelent meg.

SUPPLICATIO – kérelmezés, folyamodás

PARAZITUS – parazita, ingyenélő

HABITUÁLT – megszokott, megrögzött

SYCOPHANTA – hízelgő, besúgó

VETERNUM – tespedés
MIAZMA – járvány
DEMOKRIT ABDERÁBAN – bölcs a bolondok között
KOMPENDIUM – kivonat, tankönyv
INDOLENCIA – nemtörődömség
BACCHANÁLIA – orgiaszerű mulatás
ATTRIBUTUM – ismertetőjel, tulajdonság
ENTHUSIASMUS – elragadtatás
TRÓPUS – költői kép
ALLUZIÓ – célzás
EPIDÉMIA – járvány
AUDE, INCIPE! – merj, kezd el!
UTILE ÉS DULCE – hasznos és édes (Horatius)

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY: LILLA, 1803

Nyomatásban először 1808-ban jelent meg. Ez és a további Csokonai-szemelvények Harsányi István és Gulyás József kiadásából valók.

CATARACTA – vízesés
CARESSÉROZ – behízeleg
TENSIO – feszültség, elnyújtás, elhúzás
EPIGRAMMAI EVOLUCIO – epigrammai kifejlés
KONTRASZT, OXYMORON – éles ellentét (beszédfigura)
OXIMEL – ecetméz, ecet és méz keverékéből készített gyógyszer
AMPHIBIUS – kétélű
KANTUS – felöltő

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY: JEGYZÉSEK ÉS ÉRTEKEZÉSEK AZ ANÁKREONI DALOKRA, 1806

Az évszám a tanulmány megjelenési éve.
JUBÁL – öröm (héber), a muzsika feltalálója
BYSANTIUMI ZELÓTÁK – bizánci vakbuzgó emberek
BIBLIOPOLIUM – könyvkereskedés
PERSZIFLÁZSKODNAK – gúnyolódnak.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY: ELŐBESZÉD AZ ALKALMATOSSÁGRA ÍROTT VERSEKHEZ, 1805

A tanulmány megjelenésének idejét adtuk meg.
GELEGENHEITSGEDICHT – alkalmi költemény
GLÜCKWÜNSCHENDE GESELLSCHAFT – szerencsét kívánó társaság
SOILENNITÁS – ünnepi alkalom, ünnepség

OKKAZIÓNÁLIS – alkalmi

PUNICUM BELLUM – pun háború, a latin irodalom klasszikus előtti korszaka

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY: A MAGYAR VERSCSINÁLÁSRÓL KÖZÖNSÉGESEN, 1798–99

A tanulmány megírásának idejét adtuk meg, Csokonai életében kéziratban maradt.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY: AZ EPOPOEÁRÓL KÖZÖNSÉGESEN

Keletkezési idejét nem ismerjük.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY LEVELE KAZINCZY FERENCNEK, 1803

A levél megtalálható Kazinczy Ferenc *Levelezésé*-ben is.

MAGYAR GRAMMATIKA, MELYET KÉSZÍTETT DEBRECENBEN EGY MAGYAR TÁRSASÁG, 1795

Az úgynevezett Debreceni Grammatikát a Hadi és Más Nevezetes Történetekben publikált pályázatra beérkezett pályaművek közül a legjobbabból, elsősorban Földi János pályadíjnyertes művéből állította össze egy debreceni társaság. A szemelvény az előszóbból való.

RÉVAI MIKLÓS: A SZÉP MAGYAR TOLL, 1805

1805 a megírás ideje; kéziratban maradt, Éder Zoltán jelentette meg (Bp. 1973).

VERSEGHY FERENC: A TISZTA MAGYARSÁG, 1805

Az előszó néhány paragrafusát közöljük.

JARGON – zsargon, tolvajnyelv

VERSEGHY FERENC: ANALYTICA, BUDA, 1817

A latin cím: *Analyticae institutionum linguae Hungaricae pars III. Usus aestheticus linguae Hungaricae*, Buda, 1817. (Magyarul: A magyar nyelv törvényecinek elemzése, III. rész. A magyar nyelv művészi felhasználása.) A magyar fordítás Szurmay Ernő szerkesztésében jelent meg, Szolnok, 1977. 674–675.

KAZINCZY FERENC LEVELE KIS JÁNOSNAK, 1805

A maga korában Kis János: *A magyar nyelvnek mostani állapotjáról* című könyve toldalékában jelent meg.

Kis János (1770–1846) költő és műfordító, Kazinczy barátja volt; műve pályadíjat nyert a Kultsár-féle pályázaton.

AD NATURAM – természet után

EISZ TO KREITTÓN – feljebb törekedve, szépítve (görög)

LUI, ELLE; ER, SIE – francia és német 3. személyű hímn- és nőnemű személyes névmások

MONOSYLLABU – egyszótagos

GIPSZABGUSZ – gipszöntvény

KÓPIA – másolat (Cicerónál bonyolultabb értelmű)

CIVITATE DONÁLTAT – polgárjoggal ajándékozta

KAZINCZY FERENC LEVELE RÉVAI MIKLÓSHOZ, 1806

Megjelent Boldogréti Vig László (Horvát István álneve): *Vergegi Ferencnek megfogyatkozott okoskodása a Tiszta Magyarországban* című munkájához csatolva 1806-ban.

STATOR – megtartó, fenntartó

MODESTIA – mérséklet

KAZINCZY FERENC LEVELE VIRÁG BENEDEKHEZ, 1802

Megjelent Kazinczy *Levelezésé*-nek II. kötetében (499–501).

DEA DEBRECEN... – Debrecen istennő (a Róma istennő mintájára csinálva)

QUI CARMINA VIRAGII... – aki Virág verseit nem szereti, szeresse Mátyási verseit.

KAZINCZY FERENC LEVELE CSEREY FARKASNAK, 1805

Megjelent Kazinczy *Levelezésében* (III, 303–4).

DECISIO – döntés

QUOD SI TAM... – Hogyha olyan gyűlölt lett volna az új a görögnél... (Horatius *Ars poetica*-jából Epist. II, 1., 90. sor). Muraközy Gyula fordítása.

SUBSTITUT – helyettesítő

KAZINCZY FERENC: MAGYARÁZÓ JEGYZÉSEK A CSOKONAI SÍRKÖVE IRÁNT TETT JELENTÉSRE, 1806

Megjelent a *Hazai Tudósítások*-ban (1806, I. köt. 30. szám).

SICARIUS – orgyilkos

SILENUS PARIPÁJA – számár
ISONYMUS – rokon nevű

DESSEWFFY JÓZSEF LEVELE KAZINCZY FERENCNEK, 1806

Megjelent Kazinczy *Levelezésé*-ben IV, 377–78. – Dessewffy József (1771–1843) költő, politikus és publicista, Kazinczy barátja volt.

EPITÁFIUM – sírfelirat

KAZINCZY FERENC RECENZÍÓJA KISFALUDY SÁNDOR HIMFY SZERELMEI CÍMŰ KÖNYVÉRŐL, 1814

Az Erdélyi Muzéum 1814. I. kötetében jelent meg.

DESSEWFFY JÓZSEF LEVELE KAZINCZY FERENCNEK, 1811

Megjelent Kazinczy *Levelezésé*-ben (VIII. köt. 365–67).

VON DER ANMUTH – a kellemről

POTPOURRI – egyveleg

RELATE AD CULTURAM EXTENSIVAM – a külsődleges kultúra vonatkozásában

RELATE AD CULTURAM INTENSIVAM – az intenzív kultúra vonatkozásában

HOMME DE SOCIÉTÉ – társaságbeli ember

BERZSENYI DÁNIEL LEVELE KAZINCZY FERENCNEK, 1811

Megjelent Kazinczy *Levelezésé*-ben (VIII, 325–27).

KAZINCZY FERENC: BÁRÓCZY SÁNDOR ÉLETE, 1814

ROSTRA – szószék

KISFALUDY SÁNDOR LEVELEI RUSZEK JÓZSEFHEZ, 1816

A levelek Kisfaludy Sándor (1772–1844) *Minden munkái*-ban (kiad. Angyal Dávid, VIII. 280–309) jelentek meg.

PALLÁDIUM – a biztonság záloga

CRIMEN LAESAE NATIONIS – a nemzetsérsítés bűne (a felségsérsítés bűne, crimen laesae maiestatis mintájára)

OUTRIROZÓ – túlhajtott

ONKEL – nagybácsi

COUSIN – unokatestvér

PRIVILÉZS – kiváltság

BEHAUPTOL – besorol

PARLÉROZ – beszél

HEROSZTRATUSZ – görög álmodozó, aki úgy szerzett magának hírnevet, hogy felgyújtotta Diána ephesusi templomát.

**KAZINCZY FERENC: ORTOLÓGUS ÉS NEOLÓGUS NÁLUNK
ÉS MÁS NEMZETEKNEÉL, 1819**

A tanulmány először a Tudományos Gyűjtemény 1819. évi XI. füzetében jelent meg.

KISFALUDY SÁNDOR: HIMFY SZERELMEI, 1807

Legjobb kiadása Kisfaludy Sándor előbb idézett *Minden munkái*-nak I. kötetében jelent meg.

**KISFALUDY SÁNDOR: REGÉK A MAGYAR ELŐIDŐKBŐL,
1807**

Legjobb kiadása Kisfaludy Sándor *Minden munkái*-nak II. kötetében.

**KISFALUDY SÁNDOR LEVELE
DESSEWFFY JÓZSEFNEK, 1817**

Megjelent Kisfaludy Sándor *Minden munkái*-ban (VIII, 324–41).

**DÖBRENTÉI GÁBOR:
EREDETISÉG ÉS JUTALOMTÉTEL, 1814**

Döbrentei Gábor (1785–1851) tanulmánya az Erdélyi Muzéum 1814. évi I. füzetében jelent meg.

**DÖBRENTÉI GÁBOR:
MAGYAR LITERATÚRÁT ILLETŐ JEGYZÉSEK, 1815**

Az Erdélyi Muzéum 1815. évi III. füzetében publikálódott.

**ZSOMBORI JÓZSEF: EGY-KÉT ÉSZREVÉTEL
A MAGYAR NYELV MOSTANI ÁLLAPOTJÁRÓL, 1815**

Az Erdélyi Muzéum 1815. évi III. füzetében jelent meg.

DÖBRENTAI GÁBOR: A KRITIKÁRÓL, 1818

Megjelent az Erdélyi Muzéum 1818. évi IX. füzetében.

DÖBRENTAI GÁBOR: AZ ELSŐ FÜZETBÉLI

JUTALOM KIHIRDETÉSÉRE BÉKÜLDETETT SZOMORÚJÁTÉKOKRÓL, 1818

Első megjelenési helye az Erdélyi Muzéum 1818. évi X. füzete.
VERSI SCIOLTI – szabad, kötetlen versek

BU CZY EMIL: ÉRTEKEZÉS AZ ELMÉNEK MAGASB KIFEJTŐDÉSE KÖRÜL, AZ ÍZLÉS MUNKÁIBAN, 1817

Az Erdélyi Muzéum 1817. évi VII. füzetében jelent meg.
GYÖNGYÖSI – Buczy Gyöngyösi Jánosra, a „tordai leoninusra”-ra céloz.

BERZSENYI DÁNIEL LEVELEI KAZINCZY FERENCNEK, 1808

Megjelent Kazinczy *Levelezésé*-ben (VI. 147–48.).

BERZSENYI DÁNIEL LEVELE DUKAI TAKÁCH JUDITNAK, 1814

A szöveget Berzsenyi Dániel *Összes Művei*-nek Merényi Oszkár által sajtó alá rendezett kiadásából vettük (Budapest, 1978, 460–462.)

BERZSENYI DÁNIEL: ÉSZREVÉTELEK KÖLCSEY RECENZIOJÁRA, 1825

A Tudományos Gyűjtemény 1825. évi IX. füzetében jelent meg; első, valószínűleg 1818-ban készült „hagymázos” antirecenziója után éveken át csi-szolgatta, míg közrebocsájtotta. Több változata maradt fenn. A szöveget Merényi Oszkár idézett kiadásából vettük (186–214).

BERZSENYI DÁNIEL: A VERSFORMÁKRÓL, 1826

A tanulmány a Tudományos Gyűjtemény 1826. évi IV. füzetében publikálódott. Egyik legfontosabb kiváltója lett a Szemere Pál szerkesztette *Élet és Li-*

teratúra hasábjain lefolyt úgynevezett szonettháborúnak. (Kazinczy, szintén a szonett védelmében, a Felsőmagyarországi Minervában is vitázott.)

BERZSENYI DÁNIEL: A KRITIKÁRÓL, 1833–35

A tanulmányt Döbrentei Gábor publikálta először (1842).

BERZSENYI DÁNIEL: POÉTAI HARMONISTIKA, 1832

Sokévi munkával készült, ma már számos kéziratredékét ismerjük. Megjelent a Magyar Tudós Társaság Évkönyveinek I. kötetében, 1833. 147–96.

EXTREMUM – véglet

TARTALOM

A KEZDETEKTŐL A FELVILÁGOSODÁSIG

(Írta és összeállította: Tarnai Andor)

I. SZÓBELISÉG – LATINSÁG – ÍRÁSBELISÉG	11
Gyöngyösi Gergely: Directorium (Déri T. Balázs fordítása)	27
Az obszerváns ferencesek rendtörténete (Déri T. Balázs fordítása)	30
Gyöngyösi Gergely: A pálos rend története (Déri T. Balázs fordítása)	32
Karthauzi Névtelen: Prédikációk (Déri T. Balázs fordítása)	36
2. A MAGYAR NYELVŰ IRODALOM ELMÉLETI MEGALAPOZÁSA	38
Ivanich Pál: Előszó Vitéz János leveleihez (Boronkai Iván fordítása)	60
Vitéz János levele Pál főesperesnek (Boronkai Iván fordítása)	62
Bekényi Benedek levele Werbőczy Istvánhoz (Kapitánffy István fordítása)	66
Verancsics Antal levele Verancsics Mihálynak (Téglásy Imre fordítása)	68
Verancsics Antal levele Andreas Rapiciusnak (Téglásy Imre fordítása)	70
Baranyai Decsi János levele Telegdi Jánosnak (Csonka Ferenc fordítása)	72
Dévai Bíró Mátyás: Magyar helyesírás	75
Pesti Gábor: Ezópus fabulái (Csonka Ferenc fordítása)	76
Sylvester János: Magyar–latin grammatika (Szörényi László fordítása)	79
Sylvester János: Újtestamentum magyar nyelven	82
Balassi Bálint: Szép magyar komedia	86
Rimay János: Előszó Balassi Bálint verseihez	91
Baranyai Decsi János: Ötezer görög–latin–magyar adagium (Csonka Ferenc fordítása)	98
Baranyai Decsi János: Az Caius Crispus Sallustiusnak két históriája	105

Háportoni Forró Pál: Quintus Curtiusnak históriája	109
Szilvásújfalvi Anderkó Imre: Keresztyéni énekek	113
Szilvásújfalvi Anderkó Imre: Előszó Szikszai Fabricius Balázs latin–magyar szójegyzékéhez (Déri T. Balázs fordítása)	116
Szenci Molnár Albert: Magyar zsoltárkönyv	118
Szenci Molnár Albert: Latin–magyar szótár (Borzák István fordítása)	122
Szenci Molnár Albert: Új magyar nyelvtan (Borzák István fordítása)	130
Szenci Molnár Albert: Latin–görög–magyar szótár (Borzák István fordítása)	133
3. AZ IRODALOMELMÉLET AZ EGYHÁZAK KEZELÉSÉBEN	138
Medgyesi Pál: Praxis pietatis	144
Nagyari Benedek: Igaz vallású keresztyén	145
Somosi Petkó János: Igaz és tökéletes boldogságra vezérlő út	146
Balog György: A Cornelius Neposnak híres nevezetes hadi fejedelmeknek életéről és cselekedetéről írt könyve	148
Dálnoki Benkő Márton: Lucius Annaeus Florusnak négy könyve	149
Gyöngyösi István: Kemény János emlékezete	151
Szőnyi Nagy István: Magyar iskola	155
Medgyesi Pál: Taníts minket imádkozni, sőt prédikálni is	158
Mikolai Hegedüs János: A mennyei igazság tüzes oszlopa	167
Geleji Katona István: Magyar grammatikácska	171
Medgyesi Pál: Két keresztyén embernek egymással való beszélgetések	173
Apácai Csere János: Magyar Encyclopaedia (Orosz Lajos fordítása)	177
4. AZ EGYHÁZI ÉRTELMISÉG LAICIZÁLÓDÁSA	188
Pápai Páriz Ferenc: Latin–magyar szótár (Puskás Lajos és Kovács Erzsébet fordítása)	196
Bél Mátyás: Latin nyelvtan (Déri T. Balázs fordítása)	202

Kaprinai István: Egyházi szónoklattan (Déri T. Balázs fordítása)	209
Czvittinger Dávid: Specimen Hungariae Literatae (Déri T. Balázs fordítása)	218
Bod Péter: Magyar Athenas	222
Czvittinger Dávid: A magyar nyelv műveléséről (Déri T. Balázs fordítása)	228
Ribinyi János: Beszéd a magyar nyelv műveléséről (Déri T. Balázs fordítása)	232
A Pressburger Zeitung a magyar nyelvről (Szőnyi László fordítása)	239
A bécsi Anzeigen a magyar nyelvről (Tarnai Andor fordítása)	243

A „VILÁGOSSÁG” KORÁNAK IRODALOMSZEMLÉLETE

(Írta és összeállította: Csetri Lajos) 249

1. EURÓPAI KITEKINTÉS	251
2. A MAGYARORSZÁGI ESZTÉTIKAI GONDOLKODÁS KEZDETEI	257
Szép János: Aesthetica	259
Pályázat a pesti egyetem esztétikai tanszékének betöltésére (Kenéz Győző fordítása)	264
3. BESSENYEI	270
Bessenyei György: Magyarság	274
Bessenyei György: A magyar néző	277
Bessenyei György: A holmi	279
Bessenyei György: Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék	280
4. AZ IRODALMI ÉLET ÉS A MAGYAR NYELVŰ SAJTÓ KEZDETEI	285
5. VERSTANI KÉRDÉSEK	288
Rájnics József: A magyar Helikonra vezérlő kalauz	293
Révai Miklós: A versszerzés két különböző módjáról	294
Földi János: A versírásról	296
Verseghy Ferenc: Mi a poézis? és ki az igaz poéta?	298

6. A FORDÍTÁS ELMÉLETÉRŐL	301
Batsányi János: A fordításról	303
Pézteli József: A fordításokról	307
Rájnisi József: Magyar Virgilius	309
Földi János levele Kazinczy Ferencnek	311
7. MŰFAJELMÉLETI KÉRDÉSEK	312
Földi János: A versírásról	315
Kazinczy Ferenc: Geszner idylliumi	317
Kazinczy Ferenc: Bácsmegyey	319
Kazinczy Ferenc előszava Ivánkai Vitéz Imre A tiszta és nemes szeretet ereje című regényéhez	321
Kazinczy Ferenc Lanassza című drámájának ajánlása	322
Kazinczy Ferenc bírálata Barczafalvi Szabó Dávid Szigvárt-fordításáról	323
8. ESZTÉTIKAI KÉRDÉSEK	326
Rájnisi József: Magyar Virgilius	328
Batsányi János: Toldalék a Magyar Muséum III-dik negyedéhez	330
Verseghy Ferenc: Mi a poézis? és ki az igaz poéta?	333
9. A NEMZETI AZONOSSÁG ÉRZÉSE. EREDETISÉG. KÁRMÁN	336
Kármán József: A nemzet csinosodása	340
10. CSOKONAI	351
Csokonai Vitéz Mihály: Lilla	355
Csokonai Vitéz Mihály: Jegyzések és értekezések az Anákreoni dalokra	360
Csokonai Vitéz Mihály: Előbeszéd az alkalmatosságra írott versekhez	364
Csokonai Vitéz Mihály: A magyar verscsinálásról közönségesen	367
Csokonai Vitéz Mihály: Az epopoeáról közönségesen	370
Csokonai Vitéz Mihály: Dorottyá	374
Csokonai Vitéz Mihály levele Koháry Ferencnek	376
Csokonai Vitéz Mihály levele Kazinczy Ferencnek	377
11. AZ IRODALMI ÉLET FELTÉTELEI A XIX. SZÁZADBAN	379

12. A NYELVÚJÍTÁS ÉS NYELVSZEMLELET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI	381
Magyar grammatika, melyet készített Debrecenben	
egy magyar társaság	388
Révai Miklós: A szép magyar toll	391
Verseghy Ferenc: A tiszta magyarság	393
Verseghy Ferenc: Analytica	395
Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak	397
Kazinczy Ferenc levele Révai Miklóshoz	399
13. KAZINCZY A XIX. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDÉBEN	400
Kazinczy Ferenc levele Virág Benedekhez	408
Kazinczy Ferenc levele Cserey Farkasnak	410
Kazinczy Ferenc: Magyarázó jegyzések	
a Csokonai sírköve iránt tett jelentésre	411
Dessewffy József levele Kazinczy Ferencnek	413
Kazinczy Ferenc recenziója Kisfaludy Sándor	
Himfy szerelmei című könyvéről	414
14. A NYELVÚJÍTÁSI HARCOK ÉVTIZEDE	416
Dessewffy József levele Kazinczy Ferenchez	421
Berzsenyi Dániel levele Kazinczy Ferencnek	423
Kazinczy Ferenc levele Berzsenyi Dánielnek	425
Berzsenyi Dániel levele Kazinczy Ferencnek	426
Kazinczy Ferenc: Báróczy Sándor élete	427
Kisfaludy Sándor levelei Ruszek Józsefhez	429
Kazinczy Ferenc: Ortológus és neológus nálunk	
és más nemzeteknél	433
15. A NYELVÚJÍTÁS ELLENZÉKÉNEK IRODALOMSZEMLELETE	437
Kisfaludy Sándor: Himfy szerelmei	439
Kisfaludy Sándor: Regék a magyar előidőkből	442
Kisfaludy Sándor levele Desséwffy Józsefnek	444
16. AZ ERDÉLYI MÚZEUM	447
Döbrentei Gábor: Eredetiség és jutalomtétel	452
Döbrentei Gábor: Magyar literatúrát illető jegyzések	458
Zsombori József: Egy-két észrevétel a magyar nyelv	
mostani állapotjáról	464
Döbrentei Gábor: A kritikáról	466

Döbrentei Gábor: Az első füzetbéli jutalom kihirdetésére béküldetett szomorú-játékokról	470
Buczy Emil: Értekezés az elmének magasb kifejtődése körül, az ízlés munkáiban	479
17. BERZSENYI IRODALOMSZEMLÉLETE	483
Berzsényi Dániel levelei Kazinczy Ferencnek	487
Berzsényi Dániel levele Dukai Takách Juditnak	489
Berzsényi Dániel: Észrevételek Kölcsey Ferenc recenziójára	491
Berzsényi Dániel: A versformákról	495
Berzsényi Dániel: Bírálatok	499
Berzsényi Dániel: Kritikai levelek VI.	500
Berzsényi Dániel: A kritikáról	501
Berzsényi Dániel: Poétai Harmonistika	503
JEGYZETEK	509

SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ
FELELŐS KIADÓ ILLÉS ENDRE IGAZGATÓ
KNER NYOMDA 1 GYOMA, 1980
FELELŐS SZERKESZTŐ GYÓRI JÁNOS
MŰSZAKI VEZETŐ GINÁCS LÁSZLÓ
MŰSZAKI SZERKESZTŐ M. BECK ANNA
MEGJELENT 41,1 (A/5) ÍV TERJEDELEMBEN
SZ 3428-1-8082
ISBN 963 15 1839 6 ÖSSZKIADÁS
ISBN 963 15 1840 x